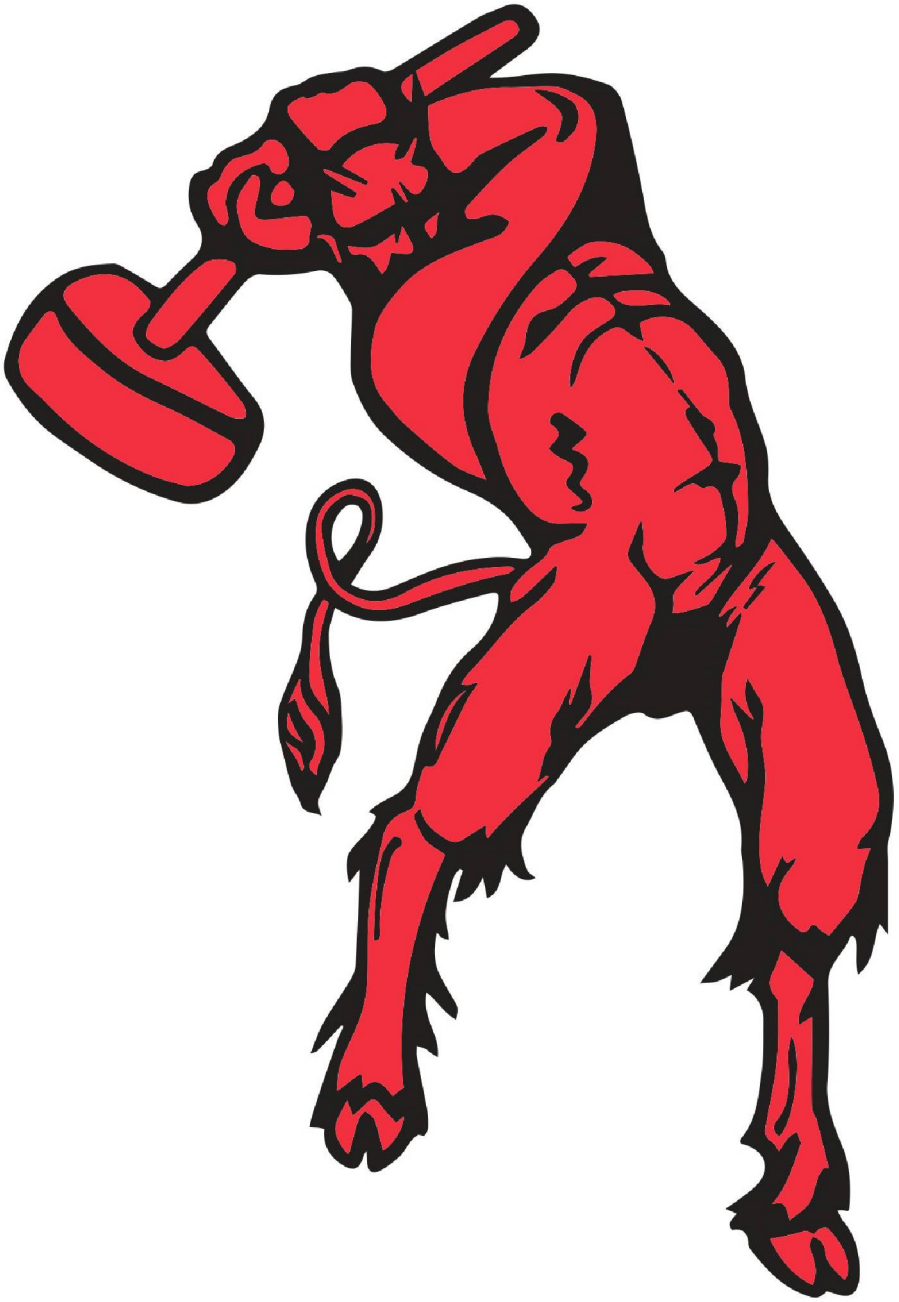

CSUNDERLIK PÉTER

A „VÖRÖS FARSANGTÓL” A „VÖRÖS TATÁRJÁRÁSIG”

A Tanácsköztársaság a korai Horthy-korszak pamflet- és visszaemlékezés-irodalmában

CSUNDERLIK PÉTER

A „VÖRÖS FARSANGTÓL" A „VÖRÖS TATÁRJÁRÁSIG"

CSUNDERLIK PÉTER

A „VÖRÖS FARSANGTÓL” A „VÖRÖS TATÁRJÁRÁSIG”

A Tanácsköztársaság a korai Horthy-korszak pamflet- és visszaemlékezés-irodalmában

NAPVILÁG KIADÓ

Megjelent

a Nemzeti Kulturális Alapprogram,

a Politikatörténeti Intézet és

a Politikatörténeti Alapítvány

támogatásával

ISBN 978 963 338 002 4

Kiadja a Napvilág Kiadó, Budapest
www.napvilagkiado.hu
Első kiadás: 2019

© Csunderlik Péter

Jelen könyvet vagy annak részleteit tilos reprodukálni, adatrendszerben tárolni, bármely formában vagy eszközzel – elektronikus, fényképészeti vagy más módon – a kiadó engedélye nélkül közölni.

Minden jog fenntartva

Printed in Hungary

Tartalom

Bevezetés 9

A kutatás célja 9
A forrásbázis és a forrásfeltárás módszere 12

I. A források áttekintése 21

Szenzációs leleplezések és bűnügyi krónikák 21
A Tanácsköztársaság résztvevői 31
A polgári pártok képviselői 43
Az ellenforradalmi szervezkedések résztvevői 51
A proletárdiktatúra áldozatai 62
Írók elbeszélései 71
Katonatisztek visszaemlékezései és hadtörténeti munkák 82
A választási brosúrák szerzőinek megközelítése 89
Antiszemita és filoszemita kiadványok és a „zsidó önvád" irodalma 92
Alternatív olvasatok 96

II. A Tanácsköztársaság létrejöttének magyarázatai 99

A liberális politika hibáztatásával összefüggő válaszok 99
A Károlyi-rendszer politikáját felelőssé tevő válaszok 107
A „vörös gróf" mint bűnbak: a Károlyi Mihály felelősségét hangsúlyozó értelmezések 107
A szociáldemokraták politikai bűneit és „árulását" hangoztató magyarázatok 116
A katonapolitikai perspektíva: 1919. március 21. mint „hétköznap" 124
A Tisza-rendszer korábbi „bűneivel" és az első világháborús vereséggel érvelő válaszok 126
A reformokat ellehetetlenítő Tisza-rendszer politikai „bűnei" 126
A világháborús felfordulással indokoló magyarázatok 133
A Kun Béla „gátlástalan" politikájával és a sikeres kommunista propagandával magyarázó válaszok 136

III. A Tanácsköztársaság első napjairól 142

A proletárdiktatúra kikiáltása 142
A proletárdiktatúra támogatottsága 147

IV. A Tanácsköztársaság vezetéséről 152

A Forradalmi Kormányzótanács és a helyi tanácsok leírásai 152
A Kun Béla-„legendák" 157
A népbiztosok családtagjai 164
A népbiztosok jóléte és a szovjetházi lakomák és orgiák 165
Pogány József mint a kommün „Napóleonja" 170
A proletárdiktatúra mint „zsidódiktatúra" 175

V. A Tanácsköztársaság politikájáról 183

A kommün gazdaságpolitikája és az ökonómiai problémák 183
„Kék pénz" – „fehér pénz" 183
Korrupció és nepotizmus 185
A szocializálások és a gazdasági „csőd" 188
Az éhező főváros: a „tök és gersli" toposza 193
Szociálpolitika 196
Alkoholellenes kampány 200
Igazságszolgáltatás 203
Tanácsválasztások – A kommün mint a népképviselet paródiája 206
Oktatás- és kultúrpolitika 207
Egyházpolitika 217
Sajtópolitika 221
Propaganda 228

VI. A terrorról 232

A vörösterror magyarázatai és a terrorleírások általános jellemzői 232
Cserny József és a Batthyány-palotához köthető rémségek 235
Korvin Ottó és az Országház pincéinek szörnyűségei 242
Szamuely Tibor és a vidéki terror 246
Tűszszedések 258

VII. Az ellenforradalmi mozgalmak hőstörténetei 263

Az ausztriai pénzek és a bankgassei „puccs" 263
Monitorlázadás 266
A székely hadosztály „árulása" 273

VIII. A Vörös Hadsereg leírása és harcainak megítélése 278

IX. A Tanácsköztársaság bukásának magyarázatai 288

A kommunizmus ellentétes az isteni, a természeti és/vagy a gazdasági renddel 288
A kommunista Magyarország életképtelen volt az ellenséges (kapitalista, antant) környezetben 294
A kommunizmus ellentétes a magyar nemzetkarakterrel 298
A magyar vidék ellenállása – a főváros és a vidék ellentéte 301
A proletárdiktatúrát az ellenforradalom buktatta meg 305

X. A Tanácsköztársaság történelmi előképei és metaforái 309

Történelmi előképek 309
Stratégiai metaforák 316

Összegzés 321

A Tanácsköztársaság-ábrázolások legfőbb jellemzői 321
A proletárdiktatúra mint „kulturális trauma" 330

Bibliográfia 333

I. Források 333
Elemzett pamfletek és visszaemlékezések 333
Egyéb korabeli források 336
1945 utáni kiadványok 342
Szépirodalmi források 343
Újságok, periodikák 344
II. Szakirodalom 345

Mutató 355

Bevezetés

A KUTATÁS CÉLJA

A magyar történelemnek kevés annyira polarizált emlékezetű történelmi eseménye van, mint a részben az első világháborút követő forradalmi hullámba illeszkedő, részben a századelőtől született modernizációs programok és programtöredékek sokkterápia-szerűen radikális és a rövid idő miatt igen eklektikus[1] megvalósítási kísérleteként értékelhető, de ekképp a magyar történelem szerves részét alkotó[2] 1919-es proletárdiktatúra, a Magyarországi Tanácsköztársaság.

A mindössze 133 napig tartó kommünt egészen eltérően megjelenítő képek éghettek be a magyar kulturális emlékezetbe. Hipotézisem szerint, ha meghalljuk a „proletárdiktatúra" kifejezést, szinte automatikusan jelennek meg szellemi képernyőnkön – akár egy templomban berendezett mozi vásznán, hogy az egyik legismertebb kommünellenes toposzt idézzem föl –, *vagy* a Széchenyi fürdőt birtokba vevő, a tüdejüket vizsgáló radikális doktorok előtt sóhajtozó proletárgyerekek, *vagy* a vidéki Magyarország „ősmagyar fáit" hullák teleaggatásával nyögető Szamuely-különítményesek. Természetesen attól függően, hogy csoportspecifikus preferenciáinknak megfelelően[3] alapvetően rokonszenvvel olvassuk a kommün törekvéseit, vagy éppenséggel mély ellenszenvvel követjük a proletárdiktatúra történetét (és ennek megfelelően rendeljük az egyik vagy másik képet, a népjóléti intézkedéseket vagy a létező vörösterrort a Tanácsköztársaság *anomáliái* közé).

A két, a lehető legélesebben – antitetikusan – szembeállítható, fekete (jelen esetben: vörös) vagy fehér kép, amelyekben emblematikusan sűrűsödik a Tanácsköztársaság történetének egy-egy cselekményesítése, szélsőséges szelektivitásuk-

[1] L. Lukács György kritikáját: Borus Rózsa (szerk.), 1978, 178–179. – A szocializmus „egyenetlen" megvalósítási kísérletét röviden bemutatja: Hajdu Tibor, 1969, 360–407.

[2] Részben ellenkező nézetet fogalmaz meg Romsics Ignác a „diszkontinuitás" hangsúlyozásával: Romsics Ignác, 1999, 124. – Felfogásomhoz közel álló értékelés Pók Attiláé, amely szerint „a Tanácsköztársaság nem sajnálatos epizód, hanem hosszú távú magyar eszme-, társadalom-, politika-, mentalitástörténeti folyamatok megkerülhetetlen sűrűsödési pontja. (...) A Tanácsköztársaság a huszadik század első kataklizmája utáni magyar útkeresés egyik, súlyosan kudarcos modellje." L. Pók Attila: A Tanácsköztársaság helye a magyar történelemben. In: Pók Attila, 2010, 117–118.

[3] Az emlékezés csoportspecifikus jellegéről: Romsics Gergely, 2004a, 16. skk.

ban egyként mesterséges konstrukciók. Ezen leegyszerűsítések ellen az árnyalt megközelítésre törekvő történészekként „küzdünk" – nem igyekszem megkerülni ezt a feladatot –, ám ami igazán érdekel, hogy miként keletkeztek ezek a kommün egy-egy fabuláját felidéző képek.

A feladat egyik felét már elvégezte Apor Péter 2014-ben megjelentetett *Az elképzelt köztársaság* című munkájában. Ebben a Tanácsköztársaság 1945–1989 közötti utóéletét vizsgálta, különösen két problémára figyelve. Egyfelől bemutatta, hogy a historiográfiai közhiedelemmel ellentétben, a Moszkvából hazatérő kommunista politikusok számára a kommün emléke inkább kínos volt 1945 után, mintsem „dicsőséges fejezet", ami oda vezetett, hogy például Andics Erzsébetnek, a vezető párttörténésznek nem ajánlották egy Tanácsköztársaságról szóló kiadvány megírását.[4] 1949 után ugyan megkezdődött a Tanácsköztársaság „torz" rehabilitálása (Rákosi szerepének felnagyításával és Kun Béla bűnbakká tételével), de a Tanácsköztársaság kultuszának intenzív építéséhez csak 1956 után fogtak hozzá. Ekkor az 1919-es kommün és az azt követő fehérterror történetét a „sajnálatos októberi események" tanulságai felől olvasták és fogalmazták újra.

Ám azt a folyamatot mindmáig nem tárta fel a magyar történettudomány, hogy miként alakult ki és kanonizálódott Jan Assmann-i értelemben a Horthy-korszaknak a proletárdiktatúrát a „magyar történelem mélypontjaként" azonosító, normatív „negatív" Tanácsköztársaság-képe, amelyet 1919–1944 között „igaznak" tekintettek (és amelyet 1945–1949-ben politikai-taktikai okokból megkerülni, majd 1949-től a „pozitívval" felváltani igyekeztek).[5]

Siklós András az 1918–1919-es forradalmak történetét bemutató – inkább annotált bibliográfiának tekinthető – historiográfiai kötetében „csak" a főbb vonalakat rajzolta fel a Tanácsköztársaság Horthy-kori recepcióját bemutatva, a politikai elit emlékirat-irodalmának áttekintésével és a kommün történetének legfontosabb Horthy-kori feldolgozásai értékelésével. Siklós több – általam fontosnak tartott – forráscsoportot is kirekesztett a vizsgálatából vagy azért, mert a korabeli történettudományos szemléletnek megfelelően még nem tulajdonítottak ezeknek „forrásértéket" (így Siklós elvetette az 1919 augusztusát követő röpirat- és pamflethullám – a szerző szavával „szennyhullám" – átnézését és elemzését[6]), vagy mert a

[4] Apor Péter, 2014, 30. – Böhm Vilmos emigrációban megjelent memoárjának 1946-os magyarországi újrakiadása után azonban a Magyar Kommunista Párt történész-ideológusa mégis arra kényszerült, hogy kifejtse álláspontját. L. Andics Erzsébet, 1947.

[5] Az 1919 és 1945 utáni magyarországi helyzetre egyaránt érvényes Jan Assmann megállapítása: „Kánon mindig a kultúrán belüli polarizáció kiéleződése, hagyományok széttöredezettsége idején születik, amikor dönteni kell a követni szándékozott rend felől. Ilyen helyzetekben, amikor rendek és igények versengenek egymással, a kánon a legkiválóbb – vagy az egyedül igaz – tradíció szerepére tart igényt." L. Jan Assmann, 1999, 124.

[6] L. Siklós András, 1964, 96. – A mű az 1961-ben megvédett kandidátusi értekezésén alapul.

feldolgozásuk túlhaladta volna Siklós munkájának kereteit (napilapok). A fikciós irodalom elemzésének igénye fel sem merült nála.[7]

A Siklós által a „tudományos értékük hiánya" miatt a feldolgozandó források közül kiutasított Tanácsköztársaság-ellenes propagandakiadványok vizsgálata éppen azért lett volna szükséges – ahogy Unger Mátyás rámutatott a magyar történelmi tudat alakulását a történelemtankönyvekben vizsgáló munkájában –, mivel a „politikai vezérszólamok" szinte azonnal, közvetlenül az oktatásba kerültek a Horthy-korszakban. Míg a hagyományos historiográfiát izgató „tudományos koncepciók", például az ellenforradalmi korszak szellemi csúcsteljesítményeinek tekinthető Szekfű Gyula- és Gratz Gusztáv-munkák tézisei csak „lényegesen nagyobb késéssel" hatottak.[8] Ráadásul a kortárs recepció nem feltétlenül tett különbséget a „szennyhullám" termékei és az ellenforradalmi történetírás kanonizálódott csúcsteljesítményei között. Az elkövetkezőkben bemutatandó kiadványok közül nem egyet ismertettek a magyar történettudomány első számú és legtekintélyesebb fórumának számító *Századok*ban, és a legnagyobb példányszámú napilapokban – *Budapesti Hírlap*, *Az Est*, *Pesti Hírlap* stb. – ajánlották olvasásra. És végül a nemzeti történelem diskurzustörténetének új szempontú megírása mellett érvelő Szűcs Zoltán Gábor megállapításával érvelnék a nem kanonizált, tehát „névtelen" szerzők elemzése mellett: lehet, hogy „talán kevesebbet mondhatnak számunkra a diskurzustörténet fordulópontjairól, de annál többet a mindennapokról".[9]

A Horthy-korszak Tanácsköztársaság-diskurzusa, vagyis – legegyszerűbben fogalmazva – az 1919–1944 közötti időszak Tanácsköztársaságról szóló „beszéde",

[7] A kutatás előzményei között meg kell még említeni Romsics Gergely munkáját, Turbucz Dávid Horthy-kultuszról szóló monográfiáját és Vörös Boldizsár tanulmányait. Előbbi az osztrák és a magyar politikai elit két világháború közötti emlékirat-irodalmában elemezte példamutató interdiszciplinaritással az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának recepcióját, nagyon röviden, egyfajta kitekintésként bemutatva az emlékiratok Tanácsköztársaság-képeinek legjellemzőbb visszatérő elemeit is, mint például az egykori túszok beszámolói fogságukról. L. Romsics Gergely, 2004a, 81. – Turbucz pedig a Horthy-kultusz kezdetben – 1919–20-ban – erős, majd háttérbe szoruló, végül 1941 júniusa után ismét erősödő „antibolsevista" tartalmának ismertetésekor tért ki többször – mellékesen – a Tanácsköztársaság két világháború közötti megítéléseire. L. Turbucz Dávid, 2016, 252. skk. – Végül Vörös Boldizsár a diktatúra bukását követően megjelentetett viccekben elemezte a Tanácsköztársaság emlékezetét. L. Vörös Boldizsár, 2006.

[8] Unger Mátyás, 1979, 84. – Unger klasszikussá vált munkája egyébiránt példaértékű, de áttekintő jellegéből adódóan nem figyelhetett eléggé a Tanácsköztársaságra – ugyanez elmondható Albert B. Gábor hasonló tárgyú monográfiájáról. L. Albert B. Gábor, 2006. – Kifejezetten célzott, de nem kellő mélységű és elég széles merítésű Szabolcs Ottó Horthy-korszakot is érintő tanulmánya: Szabolcs Ottó, 1995.

[9] Szűcs Zoltán Gábor, 2010, 245. – Figyelemre méltónak tartom a tradicionális esztétika által megvetett és kivetett sci-fi filmek elemzésére vállalkozó Susan Sontag gondolatát is: „Kollektív lidércnyomásokat [...] ha intellektuális vagy morális szempontból joggal támadhatók is, lehetetlen csak úgy egyszerűen elutasítani." L. Susan Sontag, [1972], 261.

a proletárdiktatúra megítélésének témája köré rendezett nyelvisége eddig tehát nincs monografikus igénnyel feltárva. Kutatásom – melynek első állomását jelen munka jelenti – egyfelől a magyar történettudomány eme adósságát szeretné törleszteni. Másfelől célom általában végigkövetni egy nagy jelentőségű diskurzus kialakulását, működését, bemutatni az emlékezetpolitika rendszer-legitimáló szerepét,[10] hiszen az 1918–1919-es eseményekkel történő legélesebb szembenállás adta a Horthy-kori „ellenforradalmi identitás" konstitutív magját: az elnyomó proletárdiktatúra és az azon történő felülemelkedés története az ellenforradalmi berendezkedés mitikus „megalapozó történeteként" funkcionált.[11] Végül szándékom, hogy egy „sokkszerű" eseményre – hiszen a kommün „ellenvilágának" tapasztalata addig példátlan volt – történő reagálásokon keresztül bővítsem a Horthy-kori Magyarország emlékező közösségeinek viszonyairól meglévő ismereteinket.[12]

A FORRÁSBÁZIS ÉS A FORRÁSFELTÁRÁS MÓDSZERE

„Amióta végigzúgott szerencsétlen hazánkon a vörös orkán, alig van hét, hogy meg ne jelenne egy-két füzet vagy könyv, amely az októberi forradalomtól a proletárdiktatúra bukásáig lezajlott eseményekkel foglalkozik"[13] – írták a *Katolikus Szemlé*ben a Tanácsköztársaság 1919. augusztus 1-jei bukása után szinte azonnal meginduló kiadványtengerről, amelynek áttekintése különös izgalmakat rejt a Horthy-kori Tanácsköztársaság-diskurzus kutatója számára.

Ezek a kiadványok, amelyek között akadtak rövid propagandafüzetek és több mint kétszáz oldalas, a proletárdiktatúrát részletesen elmesélő beszámolók is, ugyan különböző céllal születtek – egyaránt akad példa a személyes vagy kollektív „mentálhigiénét" elősegítő bűnbakképzésre,[14] a veszélyes és bizonytalan válság-

[10] Mivel „a történeti reprezentáció kérdései, a múlt »valóságának« megjelenítései politikai, társadalmi értelemben különös jelentőséggel bírnak a jelenbeli egyéni és közösségi legitimáció megszerzése során". Braun Róbert hozzáteszi, hogy „ugyanakkor úgy tűnik, a múlt autoritását a jelen autoritásából származtatja". Ez az autoritás pedig a „jelen" „politikai és morális konszenzusán alapul" – erre utaltam, amikor azt írtam, hogy annak a (negatív) Tanácsköztársaság-képnek a kialakulását szeretném megvizsgálni, amelyet a Horthy-korszakban „igaznak" fogadtak el. L. Braun Róbert, 1995, 277., 295.

[11] L. Jan Assmann, 1999, 76–79.

[12] Ebből a szempontból munkám a „memory studies" körébe tartozik. L. Gyáni Gábor, 2016, 11–16. Ill. Aleida Assmann, 2016, 31–51.

[13] cj.: A bolsevizmus Magyarországon. A proletárdiktatúra okirataiból. Írta: Dr. Szabó László. (Könyvismertetések és bírálatok.) *Katolikus Szemle*, 1919/4., 367.

[14] A felelősségáthárítás ugyanis elősegíti a lelki egyensúly visszanyerését és ezáltal a mobilizálást. A bűnbakképzés efféle „mentálhigiénés" szerepéről l. Pók Attila, 2010, 18–19.

helyzetben fellépő, „kollektív vágynak" tekinthető politikai mítosz lenyomatára,[15] az identitás újjáépítésére[16] vagy egyszerűen a múlt birtokbavételére és a jelen küzdelmeiben történő hasznosításra[17] –, de mind egy addig példátlan tapasztalat, a proletárdiktatúra elbeszélésére és értelmezésére tettek kísérletet,[18] akkor, amikor *még nem* jött létre a kommün történetének „hivatalos" elbeszélése. Ezért igazán érdekes például, hogy az egyes emlékezők melyik „ismert" történelmi eseményhez hasonlítással akarták befogadhatóvá tenni a Tanácsköztársaság tapasztalatát (például „vörös tatárjárás"). (A Tanácsköztársaság propagandája ezzel szemben a proletárdiktatúra kikiáltását a honfoglaláshoz hasonlította.[19])

A forrásbázist a Politikatörténeti Intézet Könyvtára és az Országgyűlési Könyvtár állományából választottam ki Kolosváry-Borcsa Mihály hírhedt bibliográfiája,[20] az 1945 után kiadott „fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus" sajtótermékek jegyzékei, valamint Völgyes Iván átfogó Tanácsköztársaság-bibliográfiája alapján.[21] A nevezett könyvtárak, valamint az Országos Széchényi Könyvtár katalógusai és a bibliográfiák segítségével 174 vizsgálható pamfletet és visszaemlékezést azonosítottam, végül 60 kiadványra szűkítettem le a részletes elemzés alá vett, az ellenforradalmi rendszer első évtizedében megjelent irományok számát.

Az 1929-es korszakhatárt egyfelől a Tanácsköztársaság bukásának akkori 10. évfordulója indokolja, másfelől az, hogy az erre az időre kanonizálódott Tanácsköztársaság-kép egyszersmind ki is üresedett a Bethlen-korszak utolsó szakaszára. Hipotézisem szerint az akkor 10 éve elmúlt proletárdiktatúra „rémségeire" emlékezés átmenetileg – a Szovjetunió elleni antibolsevista „keresztes hadjárat" megindításáig, amikor a kommunisták 1919-es magyarországi „rémtetteire" em-

[15] Például a „vezér" iránti igény megfogalmazására. L. Ernst Cassirer, 1997, 37–40.

[16] Az elbeszélés szerepéről az identitásalkotásban l. Paul Ricoeur, 1998. – A holokauszt emlékezete kapcsán vizsgálja a kérdést: Gyáni Gábor: Holokausztemlékezet és identitáskeresés. In: Gyáni Gábor, 2016, 200–215.

[17] L. Romsics Gergely, 2004a, 23.

[18] Az értelmezés szükségességének szinte kényszerítő voltáról nyilatkozott Szekfű Gyula a *Három nemzedék* 1920-ban megjelent első kiadásának előszavában. A jelenségre Székely István teológus is utalt saját katolikus perspektívájú visszatekintésében: „az utóbbi idők eseményei minden gondolkodó ember figyelmét ráterelték a politika és társadalomtudomány legfontosabb kérdéseire". L. Dr. Székely István: A forradalmak útja és a keresztény politika. Budapest, *„Katolikus Élet"*, 1921, 3.

[19] Például: „1919. március 21. Jól jegyezzük meg ezt a dátumot, mert fontosabb határkő a magyar történelemben, mint a honfoglalás." L. *Miért nincs értelme a bankjegyelrejtésnek?* Budapest, 1919, 3.

[20] Vitéz Kolosváry-Borcsa Mihály: *A zsidókérdés magyarországi irodalma. A zsidóság szerepe a magyar szellemi életben. A zsidó származású írók névsorával.* Budapest, Stádium, [1943].

[21] Völgyes Iván, 1970.

lékeztető kiadványok újabb hulláma következett[22] – vesztett relevanciájából a jelen nehézségei, az 1929-ben kitört nagy gazdasági világválság gondjainak előtérbe kerülése miatt. De már az 1920-as évek elején kimutatható a kommünt rágalmazó kiadványok számának érzékelhető csökkenése, amely a bolsevizmus magyarországi visszatérésétől való pszichotikus félelem eltűnésével magyarázható.[23] Amikor Mályusz Elemér a kormányzati megrendelésre készült és propagandacélú külföldi megjelentetésre szánt *A vörös emigráció* című mű hazai kiadásával kapcsolatban 1927-ben felkereste Dick Manót, az csak legyintett, hogy egy ilyen típusú munka szerinte már senkit se érdekel, mert még az emigránsok is „már rég elfelejtették, hogy emigránsok voltak".[24]

Az 1919–1929 között megjelent pamfletek és visszaemlékezések száma

1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	n. a.
63	38	23	14	7	4	2	5	8	3	4	3

Megjegyzés: *3 kiadvány esetében nincs pontos adat a megjelenés évéről.*

[22] Az újra megélénkülő érdeklődést jelezte, hogy a nemzetiszocialista Fiala Ferencnek a „magyarországi tanácsköztársaság bűneire" emlékeztető, 1941 novemberében kiadott *Így dolgoztak ők... (A magyarországi kommunizmus 133 napja)* című könyvét két hét alatt elkapkodták, és 1942 áprilisában már a harmadik kiadás jelent meg. Annak előszavában Fiala felhánytorgatta a „magyar közönségnek", hogy két évtized alatt elfeledte „1919 véres napjait", pedig – írta Fiala a Szovjetunió ellen viselt támadó háború idején – „[n]agy korunk két világnézet roppant mérkőzésének az idejét éli, s tudjuk, hogy ebben a harcban az egyiknek el kell pusztulnia. És a döntést csak a rövidlátó nyárspolgár bízza a fegyverek erejére. A döntés és a győzelem betonalapja a lelkekben pihen. Az ismeretlen kisemberek és a milliók lelkében. És azért íródott ez az Emlékeztető. Hogy emlékezzünk azokra a napokra, amikor egy Kun Béla jelentette a magyar államot és egy Pogány József a magyar haderőt." L. uo. 3. – Fiala munkájával egy időben újra „antibolsevista" kiadványok sorát adták ki. L. például: Hargitay Tihamér: *Bolsevisták Magyarországon.* Budapest, Urbányi, 1941; Lauro Mainardi: *A magyarországi kommunizmus bűnei.* Budapest, Új-Auróra, 1942; Dr. Marjay Frigyes: *Keresztes hadjárat 1941...* Budapest, Stádium, 1941. – Marjay összefoglalása a párizsi kommüntől a Szovjetunió megtámadásáig tekinti át a kommunista törekvések és csoportosulások történetét, meglehetősen egyoldalúan: a Spartacus-csoport kapcsán ír Rosa Luxemburgék puccskísérletéről, de arról nem, hogy a spartakistákat meggyilkolták. Ebben a munkában a Tanácsköztársaságról: 73–108.

[23] Vö. Szurmay Sándor megállapításával: „a magyar antibolsevisták polgári szervezete [...] az egész ország területén oly szilárd alapokon áll ma már, hogy még a bolsevista agitációt is teljesen megakasztja. A bolsevizmus tehát ebben az országban többé nem ütheti föl a fejét." L. Báró Szurmay Sándor: *Az orosz vörös veszedelem és Magyarország szerepe.* (Öt térképmelléklettel). Az ABC könyvtára. Szerk.: Jákó János. 1. szám. Budapest, kiadja a Magyar Bolsevistaellenes Liga (Anti Bolsevista Comité – ABC), 1921, 5.

[24] Soós István, 2011, 249–250.

Az antibolsevizmus egészen a második világháborús hadba lépésig tartó enyhülését jelezte, hogy a Horthy-korszakban 1929-ben jelenhetett meg először legálisan egy, a Tanácsköztársaságban vezető szerepet játszó politikusnak a proletárdiktatúra időszakát is bemutató memoárja, Weltner Jakab visszaemlékezése.[25] Ahogy az 1918–1919-es forradalmakban szerepet vállaló Róbert Oszkár újságíró megfogalmazta a baloldali emigránsokat hazatérésre buzdító nyílt levelében:

„Most itt volna az idő, már józanodik mindenki. Hiába, mégis tíz esztendő múlt el a kommün őrülete óta és Bethlen csak addig látszott tüneményes és küldetéses férfiúnak, amíg az emberek még felfordulástól féltek s a bolsevizmus rémét idézhette eléjük folyton. De ma már ebből egyedül mégsem lehet oly jól politikailag reüzálni [boldogulni – *Cs. P.*] s aztán itt van a gabonaár krachja, a fizetésképtelenségek s a rossz keresetű tömegek nyomora, ami mind súlyosabban érződik most, hogy már a kutya sem fél a kommunista hóbortosoktól."[26]

Az elemzett munkák többsége egykor olvasott, de a „fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus sajtótermékek" 1945-ös betiltásával feledésre ítélt, elsüllyedt kiadvány. Ilyen értelemben munkám egyfajta „régészeti" feltárásnak is tekinthető. A vizsgálandó források közül kimaradtak a kommün történetének egy-egy szűkebb részterületét (például gazdaságpolitika, könyvtárpolitika, egészségügy) tárgyaló munkák, mivel feltételezésem szerint ezek hatása elhanyagolható a Tanácsköztársaság emlékezetének formálásában, és jellemzően jóval kisebb olvasóközönségre számíthattak, mint a pamfletek vagy a memoárok. Helyet szorítottam ellenben az egy-egy vidéki város (például Hódmezővásárhely, Kalocsa, Szeged) kommün alatti mindennapjait megíró beszámolóknak, mivel a főváros és a vidék ellentéte, a vörösterrorista különítmények vidéki tevékenysége konstitutív eleme lett a Tanácsköztársaság emlékezetének. A memoárok összehasonlító elemzését az ezt lehetővé tevő főbb pontok kijelölése szolgálta (a „hatalomátadás" története, a nemi felvilágosítás iskolai bevezetése, a terror, a gazdasági problémák, a felvidéki hadjárat elbeszélése stb.). A szövegek elemzésében és bemutatásában a narratológia eszköztárát hívtam segítségül.[27]

Ezeknek az elemzési eszközöknek a használata feltételezi annak elfogadását, hogy a múlt csak azáltal ölt formát, hogy a történész cselekményesíti, vagyis történelemmé stilizálja azáltal, hogy ismert és könnyen befogadható toposzokkal –

[25] Weltner Jakab: *Forradalom, bolsevizmus, emigráció.* Budapest, a szerző kiadása, 1929.

[26] Róbert Oszkár: *Weltner Jakabok: Felállni a Hymnusnál! És minden ami a szivemet nyomja.* Wien, 1930, 6.

[27] L. Mieke Bal, 1999. – A narratológiai elemzés módszertanát röviden ismerteti: Romsics Gergely, 2010, 19–28.

sztereotip történetkombinációkkal[28] – értelmezi és elbeszéli azt. Ezek a narratívák pedig egy meghatározott mag, a stratégiai metafora körül konfigurálódnak, amelynek felderítése és bemutatása e vizsgálat kifejezett célja. A stratégiai metafora (például a Tanácsköztársaság mint „farsang", „számum", „siralomház" vagy „kloáka") sűrítve tartalmazza egy elbeszélés tanulságát.[29]

Ezt a tanulságot fabulának hívjuk (visszatérő állítás, hogy a proletárdiktatúra egy fenntarthatatlan ellenvilág volt), és annak alkotórészeiként mutathatók ki a szövegben az ismétlődő témák, jellegzetes epizódok, vagyis a szüzsék. Utóbbiakra példa, amikor – mint majd látni fogjuk – a konzervatív elbeszélők szövegeiben ismételten visszatér egy jelenet, amelyben a beszélő találkozik egy „kisemberrel" – gazdával, kereskedővel, anyával stb. –, aki a „józan eszére" hagyatkozva mutat rá a kommün esztelenségére: „Hát olyan embert láttam már, aki ötpercig a fejetetejin áll, oszt úgy jár a két kezin. De olyat még nem, aki egész életében a fejetetejin állna"[30] – hogy a Molnár Jenő *A 133 napos rémuralom* című, 1919-es könyvében „megszólaltatott" kisgazda bölcsességét idézzem.

Ezeket az elbeszéléseket a szerzők mindig az adott csoportra jellemző nyelven (amely a csoport érdekei szerinti értékítéleteket fejezi ki, például, hogy a népbiztosok nem politikusok, hanem „bűnözők"), illetve nyelvrendszerben fogalmazzák meg: ezt nevezzük „nyelvjátéknak". A különböző szociokulturális csoportokat képviselő szerzők nyelvjátékainak meghatározásában az antik retorikai tudást és a modern formalista elemzési módszereket kamatoztattam. Különös figyelmet szenteltem a művek nézőpontjai azonosításának,[31] és hogy rámutassak az egyes szerzők által alkalmazott hatáskeltő eszközökre. Például a befogadó jóakaratát elnyerni szándékozó alázatossági formulákra, az olvasó meggyőzését szolgáló „színlelt kételkedésre", az érdeklődést felcsigázni szándékoló elhallgatásokra vagy az olyan félrevezető, irreleváns érvelésekre, mint a köztudomásra hivatkozás.[32] Ezt a retorikai megközelítést az indokolja, hogy egy történeti elbeszélés legalább annyira poétikai konstrukció, mint amennyire kognitív tevékenység eredménye, ráadásul előbbiek éppúgy elválaszthatatlanok egymástól, mint a forma és annak tartalma, ezért a magukat az egykorvolt valóság „hiteles tanúságaként" kínáló

[28] Az irodalmi toposzokról, amelyek közé tartozhatnak sztereotip szereplők (a „rossz tanácsadó"), helyszínek (a „holdvilágos erkély") és történések (a „poharak felcserélése"), egyaránt lásd Mieke Bal, 1999, 137.

[29] A metaforák jelentésteremtő erejéről l. Almási Miklós, 1992, 74–83. – A szövegszervező metaforák használatáról a történetírásban l. Hayden White: A történelem terhe. In: Hayden White, 1997, 61.

[30] Molnár Jenő: *A 133 napos rémuralom*. Budapest, 1919, 87.

[31] L. Borisz Uszpenszkij, 1984.

[32] A retorikai eszközök azonosításában segítségemre volt: Adamik Tamás, 1977; Adamik Tamás–A. Jászó Anna–Aczél Petra, 2005; Szabó G. Zoltán–Szörényi László, 1997.

visszaemlékezések és az 1918–1919-es forradalmakra referáló pamfletek irodalmi alkotásként is elemezhetők. Az analízis során nem feledkeztem meg arról, hogy az alkotói munka legalább annyira tudattalan, mint amennyire tudatos, éppen emiatt következetesen érvényesítettem Umberto Eco „empirikus szerző" és „mintaszerző" megkülönböztetését.[33] Célom az volt, hogy a vizsgált pamfletek és visszaemlékezések „mintaolvasója" legyek: „Az empirikus olvasók csak akkor válnak minősített mintaolvasókká, ha felfedezték a mintaszerzőt, és megértették (vagy legalább kezdik megérteni), mit akar tőlük."[34]

A retorikai és poétikai sajátosságok felismerése után a Tanácsköztársaságról szóló szövegek a metaforák, fabulák, szüzsék és a nyelvjáték alapján a megfelelő halmazba helyezhetők, és aztán rá lehet kérdezni a fennálló korrelációkra, amelyek azonosításával tudományos igénnyel (bizonyos „törvényszerűségek"[35] felfedésének szándékával) leírható a Horthy-korszak Tanácsköztársaság-diskurzusának e jelentékeny szelete. Ezzel pedig meg tudjuk határozni az ellenforradalmi berendezkedés 1918–1919-es forradalmakkal kapcsolatos politikai írásmódjait,[36] miután föltettük a legfontosabb „operatív" kérdéseket.

A forrásokat a következő kérdések feltételével igyekeztem vallatni:

- Milyen stratégiai metafora köré kerekítve beszélték el a különböző társadalmi csoportokat reprezentáló elbeszélők a kommün történetét?
- Milyen perspektívából értékelték a kommünt? (Például a keresztények üldözése a „zsidók" által, az osztályellentétek kiéleződése, a sajtó- és szólásszabadság hiánya, a nemzeti összefogás aláásása és ezért a honvédelem elmaradása, a tiszta szocialista eszmék lejáratása és azok tisztára mosási igénye a kompromittáló bolsevizmus „mocskától" stb.).
- Kit vagy mit tettek felelőssé a bolsevikok hatalomra kerüléséért (például az antant, a régi elit, Károlyi Mihály, a szociáldemokraták stb.), és mivel magyarázták a Tanácsköztársaság bukását?
- Melyek voltak a proletárdiktatúra történetének azok a – csoportonként változó – kulcsjelenetei, amelyek elbeszélését kihagyhatatlannak ítélték, és amelyek elbeszélésére a Tanácsköztársaság történetét felfűzték?

[33] Umberto Eco, 1995, 41–69.

[34] Uo. 41–42.

[35] Persze kérdés, hogy meddig nevezhetünk valamit „törvényszerűségnek", mennyi „keretfeltétel" megadásáig van értelme erről beszélni. A „törvények" történettudományban játszott szerepéről l. Carl Hempel, Karl Popper és Wilhelm Dray írásait a következő történetelméleti szöveggyűjteményben: Gyurgyák János–Kisantal Tamás (szerk.), 2006.

[36] A politikai írásmódokról: Roland Barthes, 2001, 13–18.

- Miként cselekményesítették a Tanácsköztársaság történetét Hayden Whitenak a Northrop Frye elméletét átvevő tipológiájában?[37]
- Mely jelenetek kanonizálódtak (például a monitorlázadás elbeszélésének visszatérő képei vagy egy lakoma leírása a Szovjetházban), és a történelmi szereplők leírásakor mely elemek állandósultak (például a Kun Béla „húsos ajkaira" tett – a történetileg megkonstruált „zsidó testtel"[38] kapcsolatos antiszemita sztereotípiákat előhívó – megjegyzések)?
- Mely visszatérő képek bukkantak fel ismétlődően a szövegekben – mint a proletárdiktatúra elitjének a csatornából előretörő patkányokhoz hasonlítása –, és hogyan alakultak át ezek (például komikusból rémisztővé vagy a rémisztőből komikussá válva)?
- Van-e összefüggés a kihagyhatatlannak ítélt kulcsjelenetek elbeszélése, a felhasznált képek és az elbeszélők társadalmi vagy világnézeti csoportja között?
- Vannak-e a kommüntörténeti elbeszéléseknek a társadalmi vagy világnézeti csoportok közötti különbségeket áthidaló közös jellemzői, elemei?
- Kit tesznek meg az elbeszélők a kommün főbűnösének vagy „legfőbb rémének" (Kun Bélát, Korvin Ottót, Cserny Józsefet, Szamuely Tibort vagy mást)?
- Milyen visszatérő jelzőkkel illették a kommün emblematikus népbiztosait, és mely történelmi szereplőhöz hasonlították őket? Milyen korrelációban van az elbeszélők szociokulturális csoportjával a jelzők és hasonlatok eloszlása?[39]
- Felmerül, hogy nemcsak társadalmi, világnézeti, hanem nemzedéki különbségeket is lehet azonosítani: van-e különbség a Tanácsköztársaság megítélésében a már 1918 előtt is aktív, vagy a csak 1920-as, vagy még később, az 1930-as években színre lépő elbeszélők között? A szövegben felvonultatott kritikus vagy akár elismerő megjegyzések milyen arányban vannak azzal, hogy az elbeszélő visszafelé tekintő vagy előretekintő perspektívából írta meg a kommün történetét, már közéletileg passzív, vagy éppen hogy akkor aktivizálódott szereplőként?
- Mennyiben befolyásolja az elbeszélő közéleti aktivitása azt, hogy művében ki ellen hadakozik? Például Bergendy Szilveszternek a *Tatárjárás után* című, 1919 novemberében kiadott, a közelgő nemzetgyűlési választáson a KNEP-re szavazásra buzdító füzete szinte kizárólag a szociáldemokratákat támadta. Hiszen a Bécsbe emigráló kommunistákkal (és a velük tartó baloldali szo-

[37] L. Hayden White, 2014. – Továbbá: Hayden White: A történelmi szöveg mint irodalmi alkotás. In: Hayden White, 1997, 68–102. – White elméletét és módszertanét összefoglalja: Gyáni Gábor: Történelem: tény vagy fikció?. In: Gyáni Gábor, 2000, 48–70., ill. Kisantal Tamás, 2009, 11–19., valamint Northrop Frye, 1998.

[38] L. Sander Gilman, 1991.

[39] Ennek elemzéséhez l. Borisz Uszpenszkij, 1984.

ciáldemokratákkal) ellentétben az MSZDP Magyarországon maradt rivális politikai erőnek.[40] (Az MSZDP végül nem vett részt az 1920-as választáson.)

És természetesen a fő kérdés, hogy mennyiben szabta meg a Tanácsköztársaságnak a lehető legsötétebb színekkel történő megfestését az „ellenforradalmi rendszer" legitimációs kényszere és igénye, és hogy a korszak egészére érvényes-e ez a korreláció: a Horthy-rendszer konszolidálódásával együtt árnyalódott-e az „igaznak" elfogadott Tanácsköztársaság-történet? Erre azonban csak a korszak egészét átfogó, más forráscsoportokat (például a tankönyveket, a napilapok évfordulós megemlékezéseit és a politikusok megnyilatkozásait) is a vizsgálatba vonó, elkövetkező nagyobb kutatás adhatja meg a választ, amelynek első szakaszát jelenti ez a munka.[41]

*

Könyvem megszületését a Politikatörténeti Alapítvány támogatása, valamint a Politikatörténeti Intézet Könyvtára munkatársainak odaadó segítsége tette lehetővé. Külön hálával tartozom Darvasi Piroskának, Kaba Eszternek és Lendvai Tamásnak, akik a könyvtár felbecsülhetetlen értékű munkásmozgalom-történeti, az 1918–1919-es időszakról szóló forradalmi és ellenforradalmi kiadványgyűjteményében kalauzoltak. Kutatásomat még a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, az Országgyűlési Könyvtár, valamint az Országos Széchényi Könyvtár munkatársai segítették a Politikatörténeti Intézet gyűjteményeiben fel nem lelhető – kevés – kiadvány elérésében. Hálával tartozom Bolgár Dánielnek, Bödők Gergelynek, Deák Istvánnak, Egry Gábornak, Földes Györgynek, Gerő Andrásnak, Gyáni Gábornak, Hajdu Tibornak, Hatos Pálnak, Ignácz Károlynak, Kerekes Amáliának, Krizmanics Rékának, Laczó Ferencnek, Nagy Andrásnak, Paksa Rudolfnak, Petrák Katalinnak, Pók Attilának, Révész Tamásnak, Romsics Gergelynek, Szűcs Zoltán Gábornak, Takács Róbertnek, Teller Katalinnak, Turbucz Dávidnak, Varga Lajosnak és Vörös Boldizsárnak, hogy kéziratom kritikus olvasásával, észrevételeikkel és tanácsaikkal, vagy kérdéseimre adott válaszaikkal segítették monográfiám elkészülését. Menyasszonyomnak és kislányomnak köszönhetem, hogy még az után is vidám és kiegyensúlyozott maradtam, hogy hónapokon át csak *A Lenin-fiúk véres munkái* című kiadványhoz hasonló, lélekrabló füzeteket olvastam.

[40] Bergendy Szilveszter: *Tatárjárás után*. Budapest, 1919, 4., 10.

[41] Miképp a Horthy-korszak megítélése is az államszocialista rendszer konszolidációjával együtt árnyalódott az 1945–1990 közötti magyar történetírásban. Lásd: Ormos Mária, 1997., ill. Romsics Ignác, 2004.

I. A források áttekintése

SZENZÁCIÓS LELEPLEZÉSEK ÉS BŰNÜGYI KRÓNIKÁK

A Tanácsköztársaságról szóló, vagy annak történetét érintő műveket különböző csoportokba sorolhatjuk műfajaik, valamint szerzőik és azok szándékai szerint. A „szenzációs leleplezések és bűnügyi krónikák" címszavak alá rendezhető kiadványok fő jellemzőjének az tartható, hogy szerzőik előszeretettel szerepeltették címükben a „véres", a „rémes" vagy a „halálos" hívószavakat, valószínűleg a minél könnyebb eladhatóság reményében, és hogy kiadásuk elsődlegesen üzleti célokat szolgálhatott. Ezért beilleszthetők a nagy hagyományú magyarországi ponyvairodalomba.[1] Íróik – olykor helyesebb inkább az „összeállítóik" kifejezést használni – jellemzően hivatásos újságírók voltak, akiket a Tanácsköztársaság résztvevőivel vagy áldozataival ellentétben nem belső kényszer hajtott a kommün alatti szerepük tisztázására vagy a proletárdiktatúra okozta trauma kibeszélésére, hanem a könnyen elérhető haszonra törekedtek, a lehető leggyorsabban. Elmondható, hogy a Tanácsköztársaság-ellenes irodalom megjelenésének első hullámát elsősorban ezek a kiadványok jelentették 1919 őszén, és ez a dagály kitartott 1920 tavaszáig, de az elhúzódó perek, majd később a Magyarországon letartóztatott illegális kommunisták nagy sajtóvisszhangot kapó tárgyalásai még sokáig fenntartották a keresletet ezen leleplező kiadványok és „bűnügyi krónikák" iránt.

Efféle szenzációhajhász pitaval a Tanácsköztársaság történetét egy bűntettsorozatként bemutató, *A Lenin-fiúk véres munkái* című, 1920-ban megjelent, tizenkét füzetben kiadott sorozat,[2] amely azt a feladatot vállalta magára, hogy a „keresztény magyarokat" emlékeztesse a „keresztény magyar nemzet legszomorúbb korszakára", és hogy rámutasson az okokra és a felelősökre, hogy aztán a magyar nép „gazdasági, politikai és erkölcsi életét" meg lehessen tisztítani a „beléje ülepedett piszoktól".[3] Szabó Miklós mutatott rá arra, hogy a magyar politikai közbeszédben 1919 után a „keresztény" már csak annyit jelentett, hogy „nem zsidó",[4] és

[1] L. Békés István, 1966.

[2] *A Lenin-fiúk véres munkái*. 1–12. füzet. Írta: egy szemtanú. Budapest, Rózsa, 1920.

[3] Uo. 3.

[4] A Szabó Miklós több tanulmányában is megtalálható kritikus tézis korai megfogalmazója volt Drozdy Győző, amikor az 1918–1919-es forradalmakért a „zsidókat" felelőssé tevő magyar politikai elitről azt írta: „Abban [...] csaknem minden párt megegyezik, hogy keresztény politikát

ez jellemző az „egy szemtanú" jegyezte, szélsőségesen antiszemita füzetsorozatra is. A címében szereplő „Lenin-fiúk" ugyanis nemcsak a kommün terrorlegényeire utal, hanem metaforaként működve a „romboló zsidókat" jelenti, és a szerző ki is mondja, hogy azon közösség, amelynek nevében megszólal, „az első (romboló) zsidóban az első Lenin-fiút" látja, illetve hogy a Tanácsköztársaság célja nem volt más, mint hogy „megteremtse itt a romokon Izraelt, az új Zsidóországot", ahová – értelemszerűen a magyarok kiirtása vagy legalábbis elűzése után – beköltözhetett volna a Földön szétszórva „élősködő" tizenegy és fél millió „zsidó".[5]

A füzetsorozat – amelynek hátoldalán Igaly Cs. István *Zsidóveszedelem Magyarországon* című művét[6] reklámozták a „keresztény magyarok" közösségének – legfőbb üzenete az volt, hogy minden „batyus zsidóban" ott lakozik nemcsak a cilinderes bankár (ahogy az antiszemita karikatúrákon ezt már az 1870-es évektől előszeretettel ábrázolták Magyarországon[7]), de a vörösterrorista is, a terrorkülönítményeseket pedig egyenesen a sátán szolgáinak tette meg a szerző. *A Lenin-fiúk véres munkái* szerint ugyanis az a Tanácsköztársaság történetének szüzséje, hogy a proletárdiktatúra idején „a sátán dühöngött itt százharmincegy napon át, de elűztük a pokolba".[8] Ennek a „sátáni dühöngésnek" a dokumentumait kínálta a szenzációhajhász füzetsorozat – ez azonban semmilyen sajtóhírverést nem kapott, más hasonló kiadványokkal ellentétben ezt nem reklámozták vagy ismertették napilapokban –, amelynek szerzője azzal a retorikai eszközzel kívánta erősíteni a hitelességét, hogy még a Batthyány-palota pincéjében végrehajtott kivégzéseket is párbeszédes jelenetekben örökítette meg, mintha maga is ott lett volna.

De *A Lenin-fiúk véres munkái* nem csak a közelmúltról számolt be, szerzője kitekintett a közeljövőre is. A füzetsorozat utolsó száma tanácsokat közölt arra nézve, hogy mi a teendő a kommunisták visszatérésének és egy újabb proletárdiktatúrának az elkerülésére. E szerint be kell zárni a szabadkőműves páholyokat (ez belügyminisztériumi rendelettel meg is történt 1920 májusában[9]), Magyarországnak pedig keresztténynek kell lennie, hogy megmentse Közép-Európát a pusztulástól, mégpedig Horthy Miklós vezetésével, aki „Európát a keleti bolsevik zsidóáradattól megmenti".[10] Európa oltalmazójává stilizálva ezzel a korai kultu-

hirdet és egyik sem dolgozik keresztény szellemben." L. Drozdy Győző: *A zsidóság és a bolsevizmus. Igazság a zsidókérdésben*. Budapest, Helios Sajtóipari Üzem és Kiadóvállalat, 1919, 10. – Szabó Miklós „antiszemitizmus"-értelmezését vizsgálja: Balog Iván, 2008. – A „keresztény-nemzeti kurzus" jellegéről: Paul A. Hanebrink, 2006.

[5] *A Lenin-fiúk véres munkái*, 3–4.

[6] Igaly Cs. István: *Zsidóveszedelem Magyarországon*. Budapest, Rózsa, 1920.

[7] Vörös Kati, 2003.

[8] *A Lenin-fiúk véres munkái*, 376.

[9] L. Nagy Zsuzsa, 1988, 69.

[10] *A Lenin-fiúk véres munkái*, 375.

sza szerint „nemzetmentő" – a füzetsorozat megjelenésekor még csak éppenhogy megválasztott – kormányzót.[11]

Rejtélyes élete, a proletárdiktatúra alatti tevékenysége és vitatott halála miatt a Forradalmi Kormányzótanács vezetői közül még Kun Bélánál is nagyobb érdeklődést váltott ki Szamuely Tibor személye, akihez álhírek és rémtörténetek sora tapadt. Az első Szamuely-életrajz *A halál népbiztosa* címmel jelent meg 1919 őszén,[12] és azt akarta bemutatni a szenzációkra éhes olvasóknak, hogy ki volt a „tébolyodott bestia" gyanánt leírt Szamuely Tibor. A füzet azonban az ígért szenzációs leleplezések ellenére nem váltott ki nagy sajtóvisszhangot; ennek oka valószínűleg az lehet, hogy az ígért leleplezések helyett ez az első Szamuely-életrajz valójában csak a Szamuelyről keringő és 1919 augusztusától nyomtatásban is megjelent (például a *Pesti Tükör* című bulvárlapban), már ismert történeteket összegezte.

A halál népbiztosa egyszerre állította be Szamuelyt egy szerepeit váltogató, mindig a helyzethez alkalmazkodó gátlástalan történetőként, aki pályája során „feltűnően öltözködő ficsúrként" törleszkedett a jómódúakhoz, hogy aztán a burzsoázia kiirtására uszítson; adta ki magát „fajmagyarnak", és járt templomba, hogy aztán a Tanácsköztársaság alatt a magyarokat gyilkolja, és „halált üvöltsön mindenre, ami egyházi"; a világháború kitörésekor harcra buzdító militaristaként, aki aztán a frontra kerülésekor menten megadta magát, hogy a fogolytáborban a bolsevikokhoz csatlakozzon. És ugyanakkor ezek az alakváltozások a füzet szerint csak egy mindig csak vérre szomjazó, csak a gyilkolás „gyönyörűségét" hajszoló démonikus figurát takartak: akinek „kellett a vér", és „csak akkor érezte jól magát, ha vidéken ellenforradalmárok fölött ítélkezhetett".[13]

A sötét tónusú kiadvány – a nyilvánvaló fantáziálásokon túl – több tárgyi tévedést is tartalmazott, például Szamuely nem a Kaukázusban, hanem Szibériában volt hadifogoly.[14] Abból a szempontból viszont kifejezetten érdekes munka, hogy még a fiatal Szamuely munkamániájában is a kollegialitás hiányát látta. A Nagyváradon újságíróként dolgozó fiatalember ugyanis rendre nagyon korán kelt, hogy elsőként jusson hozzá a legfrissebb rendőrségi jelentésekhez, ezzel a „történetésével" – a kiadvány cselekményesítése szerint – nem volt tekintettel a köztudottan sokáig alvó újságíró-társadalomra.[15] Vagyis a füzet kiváló példa arra, hogy miképp tudták

[11] Horthynak „Európa oltalmazójává" való stilizálása azért különleges, mert az „Európa megmentőjeként" ábrázolás csak 1941-től, az antibolsevizmus felerősödésével lett hangsúlyos eleme a Horthy-kultusznak. *A Lenin-fiúk véres munkái* kiadása idején Horthy Miklós méltatásai jellemzően megmaradtak a „nemzetmentő" érdemeinek kiemelésénél. L. Turbucz Dávid, 2016, 252–253.

[12] *A halál népbiztosa. Szamuely Tibor gyilkosságai*. Budapest, Kátai Albert kiadása, [1919].

[13] Uo. 3.

[14] Simor András, 1978, 66–71.

[15] *A halál népbiztosa*, 4–5.

negatívba fordítani a Tanácsköztársaság-ellenes irodalom szerzői a démonizálni kívánt népbiztosok egyes pozitív tulajdonságait is.

Szamuely terrorlegényeinek helyi pusztításait vette számba a hódmezővásárhelyi Fejérváry József (1874–1960) újságíró és Gravátz Ferenc (1884–?) hírlapíró-szerkesztő – 1945 után börtönbüntetésre ítélték őket „fasiszta szellemű" cikkeik miatt[16] – *A Szamuelly halálvonata – Vásárhely–Makó–Szentes rémnapjai* című munkája.[17] A kiadvány megjelentetésének apropója a vidéken tényked terroristák szegedi főtárgyalása volt, amelyben 1921. július 19-én hirdettek ítéletet a Tanácsköztársaság egyik leghírhedtebb bűnesete, a Návay-gyilkosság bűnperében. Fejérváry és Gravátz munkája áldozatonként vette végig a terrorcselekményeket, mikor kit hurcoltak el és kivel hogyan bántak a Lenin-fiúk, akik „pusztulást, halált és átkot" hagytak maguk után. A szimbolikus gondolkodásnak az emberi ellenségeket a démonokkal és a halállal azonosító sémáit[18] és a 19. századi rémirodalom képi elemeit (például halálfej, dögvészlehelés, virághervadás) felhasználó, nemegyszer emlékezetből rekonstruált párbeszédekkel operáló beszámoló a helyi esetek számbavételén túl arra kereste a választ, hogy miből adódott a társadalmi ellenállás hiánya, miként tudott napokon át „halálos rettegésben" tartani 40-50 ezer lakost „egy csoport háborúkerülő", csak „gyávaságában feltűnő" ember – a Lenin-fiúk csoportja.

A szerzők szerint a proletárdiktatúra vezetői – akik közül azonban csak Szamuely Tibor alakját mutatta be részletesen a kiadvány – miközben „világmegváltó eszméket" kurjongattak, a „szabad rablás és gyilkosságok bűnhalmazatainak fertőjévé" változtatták az országot „a sír szélén levő Magyarország hiénáival", vagyis a terroristáikkal. *A Szamuelly halálvonata* tehát elsődlegesen azt kívánta dokumentálni, hogy „a »nagynak és szépnek« hirdetett eszme köpenye alatt" milyen szörnyűségekre voltak képesek Szamuely terrorlegényei, akik „véres temetővé" tették a „hajdan tejjel-mézzel folyó Kánaánt".[19] És bár a kiadvány megjelentetésekor Szamuely már halott volt, annak érdekében, hogy megakadályozzák a „fenevadak"

[16] Jöjjön a konszolidáció. *Népszava* (a továbbiakban *NSZ*), 1946. november 13., 3. – A cikk azon alkalomból született, hogy a két újságíró – Gravátz szerkesztőként, Fejérváry külső munkatársként – munkába állt a kisgazdapárti *Vásárhelyi Független Újság*nál, a szociáldemokrata lap így a kisgazdákat támadta Gravátz és Fejérváry előéletének felidézésével.

[17] Fejérváry József–Gravátz Ferenc: *A Szamuelly halálvonata. Vásárhely–Makó–Szentes rémnapjai. A terroristák bűnpörének főtárgyalása alkalmából.* Hódmezővásárhely, Reggeli Újság nyomdája, 1921. – Fejérváry Józsefnek emellett egy kisebb írásokat tartalmazó könyvecskéje is megjelent az 1918–1919-es forradalmak időszakáról: *100 apróbetűs. 1. A forradalom.* Hódmezővásárhely, 1922.

[18] L. Mircea Eliade, 2009, 43.

[19] *A Szamuelly halálvonata*, 18., 8., 34., 7.

bármikori visszatérését, a mű szerzői a társadalom „fajszeretet" alapján való újjászervezése mellett tettek hitet.

Bár Kun Béla tevékenysége közel se váltott ki akkora rémületet, mint Szamuely Tiboré, a Forradalmi Kormányzótanács gyakorlati vezetőjének neve „(negatív) kultikus figuraként" olyan „áruvédjegy" lehetett, ami garantálhatta az azzal jelzett kiadványok eladhatóságát.[20] Ráadásul míg a Szamuely Tibor és Cserny József személye által kiváltott izgalom jelentősen csökkent a haláluk után eltelt idővel, a külföldre menekült és a nemzetközi munkásmozgalomban tevékenykedő Kun Béla alakja továbbra is borzolhatta a kedélyeket – hiszen az élőktől azért mindig jobban lehet félni, mint a kísértetektől. Budapesten még tíz évvel az események után is érdemesnek találták kiadni a kommunista vezető regényes életrajzát, Herczeg Géza *Kun Béla – Történelmi grimász* című könyvét.[21]

A Kun Béláról született füzetek alapján megállapítható, hogy az olvasókat különösen érdekelhette, hogy mit csinált Kun Béla az 1918. őszi Magyarországra érkezése előtt, ki volt ő, és honnan jött. Lényegében erre adott – elfogult és korábbi párttársait befeketíteni törekvő, de a bolsevikok Magyarországra kerülésének megismerése szempontjából mégiscsak hasznos – választ a Kommunisták Magyarországi Pártjából korán „kiugrott" Nánássy György a *Miért léptem ki a magyarországi kommunista-pártból?* című, 1919 első felében megjelentetett füzetében,[22] de a Kun Béla homályos múltját „megvilágító" kiadványok közül jellemzőnek tekinthető Nagy Ádám *Kun Béla Szibériában* című, szintén 1919-ben kiadott könyvecskéje.[23]

Ezek az írásművek azonban nem tértek ki a kommün történetére, annál inkább tették ezt a Horthy-korszakban a Petőfi Társaság tagjai közé is beválasztott, történelmi regényeket és színdarabokat is író Stettner Tamás (1882–1962) „rémuralomról" szóló riportjai, amelyek szintén Kun Béla alakját helyezték a középpontba.[24] Stettner egykori kolozsvári újságíró volt, aki személyesen ismerte Kun Bélát, miután az 1908 őszén Kolozsvárra került a Munkásbiztosító Pénztár tiszt-

[20] L. Kisantal Tamás megállapításait Hitlerről mint „(negatív) kultikus figuráról": Kisantal Tamás: Diadal, bukás, túlélés. A Hitler-ábrázolások kulturális szerepe. In: Kisantal Tamás, 2017, 118–119.

[21] Herczeg Géza: *Kun Béla. Történelmi grimász.* Budapest, Általános Nyomda, Könyv- és Lapkiadó Rt., 1929.

[22] Nánássy György: *Miért léptem ki a magyarországi kommunista-pártból? A magyar kommunista-vezérek üzelmei.* Budapest, 1919.

[23] Nagy Ádám: *Kun Béla Szibériában. Egy hadifogoly feljegyzései a diktátorról.* Budapest, kiadja a Központi Sajtóvállalat Rt., 1919.

[24] Stettner Tamás: *Tizennégy év Kun Béla életéből. Tisza István gyilkosai. Hogyan szüntették meg a nemzeti újságokat? A Kaplony-utcai ellenforradalmárok. Három óráig az Országház pincéjében. Az államrendőrség forradalmárai. Riportok a rémuralom idejéből.* Budapest, Egyesült Könyvnyomda, 1919.

viselőjeként. 1919-ben az elsők között megszüntetett *8 Órai Újság* alkalmazottja volt,[25] ami szinte predesztinálta, hogy az általa „vörös Kálváriának" nevezett Tanácsköztársaság történetére a sajtószabadság hiánya felől tekintsen a könnyű és biztos sikert ígérő „leleplezések" mellett. A szimbólumértékűnek beállított „kis színes" történetekből nemcsak azt tudhatjuk meg, hogy mi volt Kun Béla kedvenc étele, de azt is, hogy mosdatlansága miatt hagyta el első jegyese. Az 1918–1919-es forradalmak történetét a „magyarok" és az „idegenek" küzdelmeként értelmező Stettner szerint a Magyarországra átültetett proletárdiktatúra nemcsak azért bukott meg, mert idegen volt a magyar talajtól, hanem mert az internacionalista kommunista eszme az emberi természettel ellenkezik, mivel tagadja a „mindent megkülönböztető vér" igazságát.[26] És eme konklúzió miatt Stettner Tamás riportfüzérét a *völkisch* eszmék magyarországi jelentkezésének egy nagyon korai, populáris lenyomataként is felfoghatjuk, amely önmagán túlmutató jelentéssel ruházza fel a kiadványt.[27]

A Tanácsköztársaság Horthy-kori emlékezetét vizsgálva külön csoportba sorolhatók a proletárdiktatúra alatti élményeiket megíró újságírók, akik jellemzően a kommün alatti ellenforradalmi tevékenységük, a szólásszabadságért való „sziszifuszi" küzdelmük jelentőségét hangsúlyozták – többnyire egy „bennfentes" információk sorával dobálózó, bulváros kiadványban. Ezt tették a *Kun Béláék 131 napos rémuralma* című kötet[28] összeállítói is, akik egyenesen annak sejtetésével zárják kommüntörténeti áttekintésüket, hogy a Tanácsköztársaság vezetői a „nem vörös" újságírók kivégeztetésében gondolkodtak.[29]

A szerzők célja az volt a horrorszerű elemekben bővelkedő, az „államérdeknek megfelelő propagatív iránya" miatt Pest–Pilis–Solt–Kiskun vármegye alispánja támogatásával terjesztett kiadványukkal,[30] hogy olyan „tünetszerű" epizódokat emeljenek ki a kommün történetéből, amelyekből úgy ismerhető meg a kommu-

[25] Stettner Tamástól nem voltak idegenek a szenzációhajhász írások, a *8 Órai Újság* újságíróját 1922-ben pénzbüntetésre is ítélték egy, az októbristákról szóló cikke miatt, miután a Károlyi-kormány két egykori minisztere, Buza Barna és Vass János sajtópert nyert ellene. L. Buza Barna és Vass János sajtópöre. *Budapesti Hírlap* (a továbbiakban: *BH*), 1922. július 9., 11.

[26] *Stettner*, 10., 37.

[27] A *völkisch* eszmék közép-európai transzfertörténetéről l. Romsics Gergely, 2010.

[28] *Kun Béláék 131 napos rémuralma*. Szerk.: Győri Imre–Kázméri Kázmér. Budapest, Csorba Béla kiadása, 1919.

[29] „Amikor a vörös rémuralom eltakarodott, a nyomozó rendőrhatósági közegek megtalálták a letartóztatott és a letartóztatásra kiszemelt újságírók ügyeinek aktáit is, amelyeken ott volt az a bizonyos G. d. jelzés [gajdeszbe: A Lenin-fiúk által meggyilkolhatók]" (uo. 64.).

[30] Agorasztó Tivadar alispán 1919. szeptember 15-én szólította fel a vármegye valamennyi főszolgabíróját, polgármesterét és községi elöljáróságát, hogy a *Kun Béláék 131 napos rémuralma* című kiadvány utcai árusítását engedélyezzék, és terjesztését ne akadályozzák. L. *Pest–Pilis–Solt–Kiskun Vármegye Hivatalos Lapja*, 1919. szeptember 11., 324.

nizmus, miképp az orvos ismer rá a tünetekből „a szerveket minden részében dúló betegségre". A kötetet jegyző újságírók célja nemcsak saját maguk igazolása lehetett, de a munkásság ellenforradalom mellé állítása is. A munkásság és a munkásmozgalmi vezetők közötti ékverést szolgálta, hogy a kiadványban ismételten szembeállították egymással a munkások kommün alatti szenvedéseit a kommün vezetőinek kényelmével: például felmutatták, hogy míg a proletárok a fronton harcoltak a Vörös Hadsereg katonáiként, és a nép éhezett, a kommün „apostolai" szállodában pezsgőztek.[31] A kiadvány kommünképének „árnyaltságát" talán legjobban Szamuely Tibor önparódiáig elmenő, horrorisztikus jellemzése mutatja meg, akit nem történelmi szereplőként, hanem a bűnügyi krónikák, „a pitaval" „legundorítóbb szörnyalakjaként" léptettek elő, aki előtt és után „vész és halál terjedt", és „vérben fürödtek meg a gőzkocsi kerekei is", amellyel közlekedett.[32]

A Tanácsköztársaságot szélsőségesen egyoldalúan ábrázoló, a proletárdiktatúra negatívumait a paródiáig túlfestett horrorisztikus képekkel bemutató *Kun Béláék 131 napos rémuralma* azonban maga sem volt több egy nem is mindig megtörtént eseteken alapuló pitavalnál. De ez a végeredmény érthető, ha tudjuk, hogy a kiadvány szerkesztőinek, Győri Imrének (1881–1945) és Kázméri Kázmérnak (1885–?) különösen igyekezniük kellett a kommün befeketítésével, mivel a Tanácsköztársaság idején többször is pénzt vettek fel a proletárdiktatúrát támogató cikkek írásáért.[33]

Önreprezentációjuk szerint szintén a proletárdiktatúra alatt szakmájuk gyakorlásától eltiltott újságírók jegyezték a *Népbiztosok futása a frontról és egyéb szenzációs riportok a kommün idejéből* című kiadványt,[34] amelyet a szociáldemokrata Göndör Ferenc lapjának, *Az Ember*nek korábbi munkatársa, Szerényi Simon (1890–1964) szerkesztett.[35] Ellentétben a *Kun Béláék 131 napos rémuralma* című

[31] *Kun Béláék 131 napos rémuralma*, 4., 56. – A „szállodában pezsgőzés" képe olyan eszköz volt a politikai ellenfél diszkreditálására, amelyet a Tanácsköztársaság propagandája is felhasznált az ellenforradalmárok lejáratására. Például az aradi, majd szegedi ellenkormány miniszterelnöke elleni invektíva azt állította, hogy az ágyban is monoklit viselő Károlyi Gyula pezsgős vacsora közben állította össze és láttamoztatta a kormánylistát a francia és román parancsnokokkal. L. *Emigránsok és ellenforradalmárok*. Budapest, 1919, 10.

[32] *Kun Béláék 131 napos rémuralma*, 5.

[33] L. Fehéri Armand: *A vesztegető forradalom. Politikusok, írók és hírlapírók az országpusztítás zsoldjában*. Budapest, Kertész József Könyvnyomdája, 1919, 65., 101., 103., 106., 111–112.

[34] *Népbiztosok futása a frontról és egyéb szenzációs riportok a kommün idejéből*. Szerk.: Szerényi Simon. Budapest, kiadja Kátai Albert, 1919.

[35] Szerényi 1919 áprilisában is még *Az Ember* munkatársa volt: Az Ember. *Az Est*, 1919. április 2., 3. – Az 1910-es években a Galilei Körben is megfordult Szerényi az 1920-as években már New Yorkban szerkesztette az ottani magyar közösség számára megjelenő színházi lapot. L. „Színházi és Mozi Újság – New York." *Újság*, 1928. augusztus 4., 10. – Szerényi Simon nagy ismertségnek

„pitavallal", ennek szerzői nemcsak a véres eseményeket kívánták bemutatni, hanem a kommün alatti élet „apró mozaikjait" is. Munkájuk hitelét szerették volna erősíteni azzal, hogy bevallották, nem szépirodalmi babérokra törtek, hanem „a riporter szárazságával" kívánták „összehordani" adataikat. A befogadó bizalmáért folytatott küzdelemben azt is hangsúlyozták, hogy a kötet írását titokban – a „kimondhatatlan igazság" toposzával találkozunk itt – már a Tanácsköztársaság idején elkezdték.

A szerzők reflektáltak arra a kötet megjelentetésének indokaként megjelölhető emlékezeti vákuumra, hogy 1919-ben még nem létezett a Tanácsköztársaság történetének „ismert" elbeszélése: „Az úgynevezett »kommunisták« vérrel és gazsággal fönntartott uralmának képe még mindig nem rajzolódott ki teljesen a magyar közönség előtt." Nem kétséges, hogy a *Népbiztosok futása a frontról* merrefelé akarta hajlítani a kommün emlékezetét: a proletárdiktatúráról rögzítették, hogy a történelem „legnagyobb, legvéresebb humbugja", egy „színjáték", amelyben azonban „halál van". Bár a kötet a Tanácsköztársaság történetének „riporteri szárazsággal" történő feldolgozását ígérte, inkább a szenzációhajhász bulvársajtó nyelvezete lett benne a domináns, annyira, hogy a népbiztosok távozása kapcsán egyenesen az őket Ausztriába menekítő „kéjvonatról" írt a munka.[36] A kötet szofisztikáltabb üzenetei – minthogy a vallásos budai polgárok ellenállása fontos szerepet játszott a kommün bukásában – teljesen elvesznek a sok „szenzációs riport" között, úgyhogy arra a jogosan felmerülő kérdésre, hogy mi volt a riportokat jegyző újságírók célja a kiadvánnyal, adja magát a válasz, hogy vélhetően csak el akarták adni azt.

Sasvári Nagy Olivérnek (?–?) két célja volt a *Kun Béláék rémuralmának története hiteles okmányok alapján* című, a Bolsevik Elleni Liga kiadásában 1920-ban megjelentetett munkájával.[37] Mindenekelőtt az, hogy „filmszerűen" felelevenítse a 133 nap eseményeit, másodsorban pedig az, hogy rámutasson, miként jutott el a magyar munkásság a proletárdiktatúráig „attól a higgadt, bölcs megítéléstől, hogy a bolsevizmus nálunk keresztülvihetetlen".[38] Mielőtt elindította a „mozigépet", a *Népszava* 1918. december 15-i számát idézte, amelyben a szociáldemokraták elhatárolták magukat a proletárdiktatúra felvállalásától, hogy aztán bő három

örvendhetett az amerikai magyar emigrációban, mert amikor 1960-ban ötvenéves újságírói jubileumának megünneplésére készültek, Marschalkó Lajos szélsőjobboldali lapjában, a *Magyar Szabadság*ban egy 1942-es, felháborodott olvasói levelet idéztek meg, amely szerint az ominózus kiadványban „Szerényi Simi (…) habzó szájjal és veszetten fröcsögő nyállal bujtogatta munkásirtásra a fehérterror rablógyilkos vitézeit a legvéresebb időkben". L. Így leplezték le egymást. Szerényi kontra Göndör. *Magyar Szabadság*, 1960. május 15., 7.

[36] *Népbiztosok futása a frontról*, 25., 3., 58., 25., 3., 4., 5.

[37] Sasvári Nagy Olivér: *Kun Béláék rémuralmának története hiteles okmányok alapján*. A Bolsevik Elleni Liga kiadása. Budapest, 1920.

[38] Uo. 4.

hónappal később egyesüljenek a kommunistákkal a marxi ideák megvalósítására. Sasvári Nagy is azon a véleményen volt, hogy ez lehetetlen küldetés: „A kommunista tanok szoba-tudósok elméletei, akik négy fal között ülve, nem látják a való életet, s fantazmagóriáikat akarják a világra ráerőszakolni." Ennek dokumentálása érdekében a terror ismertetése tette ki a könyv gerincét, bemutatva, hogy a vörösterroristák miképp akarták beleverni a magyar vidéket a proletárdiktatúrába.

A *Kun Béláék rémuralmának története hiteles okmányok alapján* állítása az volt, hogy 1919. március 21-én bűnözők vették át a hatalmat. A szerző szerint „a félrevezetett sokaságnak sejtelme sem volt róla, hogy voltaképpen kik ültek a nyakára": olyan kalandorok, akik azt hirdették, hogy „minden a népé", de valójában diktátori uralmat gyakoroltak, és „semmi sem jutott a népnek". De hiába ért rövid úton véget a népbiztosok „pünkösdi királysága", mégsem zárult megnyugvással Sasvári Nagy Olivér tragikus szatíraként cselekményesített Tanácsköztársaság-története, hiszen a mű kiadásakor Kun Béla még Ausztria menedékjogát élvezte. Úgyhogy csak remélte, hogy a proletárdiktatúra vezetőjét ennek ellenére is eléri az „igazságszolgáltatás karja", vagy ha nem, akkor legalább ő és hívei megértik: „A munkásság nem kér abból, hogy Kun Béláék valaha is visszatérjenek."[39]

A „leleplező" kiadványok között szükséges megemlékezni egy külön csoportról, amelynek darabjai az Ausztriába menekült baloldali emigráció – egymással is viaskodó tagjai – hazai lejáratását célozták, így igyekezve elejét venni a magyarországi hatalomba történő visszatérésüknek. Ezen típusú könyvek, füzetek vagy éppen cikksorozatok legnevezetesebbjévé Mályusz Elemér *A vörös emigráció* című, kiérlelt munkája vált, amely először angolul és németül jelent meg, és magyarul eredetileg folytatásokban közölték Tormay Cécile *Napkelet* című folyóiratában 1931-ben.[40] A műfaj egyik korai darabja volt a Központi Sajtóvállalat[41] kiadásában 1920-ban megjelentetett *Forradalmárok egymás közt* című cikkgyűjtemény, amely a *Bécsi Magyar Újság*, a *Proletár* és a *Világosság* mellett Göndör Ferencnek a bécsi emigrációjában újra megjelentetett lapjából, *Az Ember*ből is közölt részleteket.[42]

Az „Egy bécsi magyar ember" álnevet választó szerző célja az volt a Bécsben kiadott, „kommunizmust és magyargyűlöletet hirdető" baloldali sajtótermékek újságcikkeiből összeállított válogatással, hogy leleplezze a magyar emigránsok

[39] Uo. 4., 42., 15–16., 63.

[40] L. Mályusz Elemér: *A vörös emigráció*. Budapest, Attraktor, 2006. – Mályusz könyvét a nyugati közvélemény befolyásolása céljából íratta meg Bethlen István és Teleki Pál, egy másik, külföldre szánt propagandakiadvánnyal együtt: Albert Kaas–Fedor de Lazarovics: *Bolshevism in Hungary. The Béla Kun Period*. London, Grant Richards, 1931.

[41] A Központi Sajtóvállalat tevékenységéről: Klestenitz Tibor, 2009.

[42] *Forradalmárok egymás közt. Egy bécsi magyar embertől. Szemelvények „Az ember"-ből, a „Bécsi magyar ujság"-ból, a „Proletár"-ból és a „Világosság"-ból. A bevezetést írta s a cikkeket összegyűjtötte „Egy bécsi magyar ember"*. A Központi Sajtóvállalat Rt. kiadása, Budapest, 1920.

tevékenységét, hogy a „bécsi zengeráj" egymást is bíráló cikkeivel bemutassa, milyen egymással marakodó, erkölcstelen figurák vezették Magyarországot a kommün idején, miközben erősen kritizálta a magyar emigránsokat befogadó osztrák szociáldemokrata kormányt.[43] A kiadvány szerint a kommunista funkcionáriusokon kívül mindenki más számára poklot jelentett a Tanácsköztársaság: „mikor a magyarországi kommunizmus épülete iszonyú recsegéssel hirtelen összedűlt", „csak füst és kénszag" maradt utána. Bár a *Forradalmárok egymás közt* egyenként is jellemezte a Bécsbe menekülőket (például: Lukács György „félőrült, degenerált milliomos"; Rudas László „Marx-talmudista"), az *idegen*ként megjelölt baloldali emigránsok átfogó jellemzésével is szolgált: „Nekünk az ő cinikus, arcátlan, máról-holnapra kaméleon-szerűen színjátszó pszichéjük teljesen idegen"[44] – nyomatékosította a kiadvány, amely ezzel az idegen elnyomók és a végül győztesként kikerülő magyarok küzdelmeként azonosította a Tanácsköztársaság idején történteket.

Jól mutatja a kommunista perek idején akár egy évtized múltán fellángoló érdeklődést az 1918–1919-es forradalmak iránt Szászhalmi József (?–?) *Kommunista téboly – Vér és terror* címmel 1928-ban kiadott könyve,[45] amelynek célja az volt, hogy az 1920-as évek kommunista pereinek, a magyarországi illegális kommunista mozgalom lelepleződése idején emlékeztessen a „kommunista sejtek" 1918–1919-es működésére. A bolsevikok magyarországi beszivárgására, Kun Béla és társainak rombolására és arra, hogy ők a felelősek a trianoni békeszerződésért is: „133 napos tevékenységük eredménye 12 milliárd jó korona kár, pusztulás, mintegy 600 kivégzett vértanú, körülbelül 3000 harctéri halott, nem is szólva arról, hogyha nem bukkannak fel a sötét ismeretlenség homályából, az ország kétharmadrésze sincs ma idegen kézen." Ennek érdekében sorra vette a terror ismert áldozatainak eseteit, ismertette kivégzésük időpontját és olykor egyéb információkat. Például: „Július 4-én Császár községben Wohlmuth Ferenc plébánost Löwi és Kohn vádbiztosok halálra ítélték és kirabolták. Kivégzése előtt ütötték verték, majd a kihűlő tetemet tréfásan himbálták a világ négy tájéka felé."[46] Nem véletlen az ördögi rituálé leírása, ugyanis Szászhalmi – aki „bolsevizmus-specialistának" számított[47] – egy világ-összeesküvés ügynökeiként jelenítette meg a kommunistákat. Arra kívánt rávilágítani, hogy „a bolsevizmus nem népszocializmus, hanem a

[43] Uo. 8., 67.

[44] Uo. 4., 5–6., 8.

[45] Szászhalmi József: *Kommunista téboly. Vér és terror.* Budapest, 1928.

[46] Uo. 12., 34.

[47] Szászhalmi nemcsak könyvet írt, de előadásokat is tartott a „bolsevik terrorról". 1937-ben például a Nemzeti Egység Pártja munkástagozatának, a Nemzeti Munkaközpontnak a vendége volt. L. Előadás a bolsevista terrorról. *BH*, 1937. április 14., 7.

sátáni rombolás egész világra kiterjedő titkos szervezete, mely hihetetlen szívósággal, tengeri pénzpazarlással közeledik istentelen célja felé".

A „Sátán" és a „pokol" hívószavak megszabják Szászhalmi munkájának poétikáját és perspektíváját: a Tanácsköztársaság idején történteket a „nemzeti alapon álló elemeknek" a magyar kultúrát megsemmisítéssel fenyegető sátáni ügynökökkel vívott önvédelmi harcaként beszélte el. A *Kommunista tébolyból* hiányzott a „főszörny". Szászhalmi magát a kommünt állította be egyetlen nagy „szörnynek", amelynek kimúlásával sem zárta le a munkát boldog befejezés, hiszen éppen arra akart rámutatni a kommunista perek idején, hogy nem nyugodhat meg a magyarság, mert bármikor visszatérhetnek a „dúsan megrakodva" emigráló Kun Béla és társai, az „istentelen bolsevizmus" képviselői, akiket a krisztusi szeretet nem, csak a „harcos kereszténység" állíthat meg.[48]

Az efféle következtetések azok, amelyek miatt nem szabad lebecsülni vagy figyelmen kívül hagyni az ezekben a korabeli napilapokban méltatott, ismert, az 1918–1919-es eseményeket és az 1920-as trianoni békeszerződést követő hisztérikus retorikai helyzetben keletkezett tanúságtételek jelentőségét, mivel minden szónoki beszéd célja az, hogy megindulásra késztesse a hallgatóságot. És a felindult befogadók cselekedetei ez esetben súlyos tetteket jelentettek.

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG RÉSZTVEVŐI

A kommünre visszaemlékező egykori résztvevők két nagyobb csoportra oszthatók: az abban tudatosan szerepet vállaló „nagyemberekre", vagyis a politikusokra, és az állításuk szerint csak véletlenül, nem szándékoltan vagy éppen – hivatalnokként – kényszerűségből szerepet vállaló szakemberekre. A két halmaz metszetében található Csizmadia Sándor (1871–1929), aki bár két héten át a földművelésügyi népbiztos pozícióját is betöltötte, állítása szerint csak névleg volt népbiztos, mert akarata ellenére került be a Forradalmi Kormányzótanácsba.[49] Az első jelentős magyar proletárköltő és sokáig megbecsült szociáldemokrata politikus 1919 szeptemberében írta meg a *Hol voltam a diktatúrában?!* című memoárját mátyásföldi otthonában, ahol a házi őrizetét is töltötte a Tanácsköztársaság alatt. Csizmadiát 1919. április 3-án zárták ki a Forradalmi Kormányzótanácsból a másik három

[48] *Szászhalmi*, 3–4., 2., 28–29.

[49] A történet szerint Csizmadia Sándor maga is csak a *Népszavá*ból értesült, hogy a Forradalmi Kormányzótanács tagja lett. Március 21-én még államtitkárként feküdt le aludni, miután – az irónia trópusával gyakran élő memoárja szerint – elintézte, „amiket nagy államférfiak lefekvés előtt el szoktak intézni", hogy az ürítés felvállalásával is demonstrálja, ő nem akar semmit se takargatni, másnap reggel pedig a Forradalmi Kormányzótanács népbiztosaként ébredt föl. L. Csizmadia Sándor: *Hol voltam a diktatúrában?!* Budapest, kiadja a „Pirkadás" kiadóhivatala, 1919, 7.

földművelésügyi népbiztos, Vántus Károly, Nyisztor György és Hamburger Jenő javaslatára, mivel képtelen volt az együttműködésre – nemcsak az agrárpolitikával kapcsolatos nézeteltérés miatt, hanem mert ekkorra már súlyosan elhatalmasodott a szebb napokat is látott és politikusként bukott munkásköltő alkoholizmusa. A letartóztatását azért rendelte el a Forradalmi Kormányzótanács, hogy a kizárt Csizmadia ne kezdhessen „ellenforradalmi" agitációba.[50]

Csizmadia Sándor célja nemcsak az volt, hogy tisztázza saját kommünbeli szerepvállalását a Forradalmi Kormányzótanács földművelésügyi népbiztosaként, de hogy a munkásmozgalmat is rehabilitálja annak bemutatásával, hogy a kommün bűneiért nem a szociáldemokrata párt egésze a felelős, hanem csak az a néhány „kalandor és szélhámos", akikkel szemben a szociáldemokrata politikusok nem tudták megvédelmezni szociáldemokrata elveiket.[51] Csizmadia műve tehát egy önvádba csomagolt önfelmentés volt – amely gondosan hallgatott a népbiztos hibáiról, botlásairól, például az utóbb a sajtóban is tárgyalt „pikáns kalandjáról"[52] –, miközben nemcsak a múltba, de a jövőbe is tekintett, hogy a bolsevikok hatalomra kerüléséből és a Tanácsköztársaság történetéből levonja a tanulságot, „hogyan kell az elveket megvédelmezni és hogyan nem szabad azokat elárulni". Merthogy Csizmadia értelmezésében a szociáldemokrata vezetők egy részének „árulása" segítette uralomra Kun Bélát és társait.

A Tanácsköztársaság bemutatásának legfőbb szempontja az volt Csizmadia munkájában, hogy érzékeltesse, miként kerültek vezető pozíciókba a régi munkásmozgalmi vezetők helyett a „mélységből" felszínre emelkedők vagy azok az „éretlen gyerekek", akik sosem tevékenykedtek a szakszervezeti mozgalomban. Szerinte a közlemények hazugsága és a rendeletek értelmetlensége jellemezte a Forradalmi Kormányzótanács működését is. Ugyanakkor – úgy vélte – a Tanácsköztársaság éppen fiatal és felkészületlen funkcionáriusainak alkalmatlansága miatt nem vált horrorrá (a bűnügyi krónikák sugallta Tanácsköztársaság-képpel ellentétben), sőt nem nélkülözte a komikumot sem. Erre a legjellemzőbb eseteket a házi őrizetének törté-

[50] *A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei, 1919.* (A továbbiakban *FKJ.*) Szerk.: Imre Magda–Szűcs László. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986, 163–167.

[51] *Csizmadia*, 5.

[52] *Az Est* egy előkerült ügyiratra hivatkozva írta meg, hogy a proletárdiktatúra idején Csizmadia öt fegyveres élén rontott be a telefonközpontba, majd minden bizonnyal részegen üvöltözni kezdett a telefonkezelőkkel, amiért nem kapcsolták össze a Köztelekkel, ahol az OMGE székházába költöző Alkalmazott Kertészek és Kertészmunkások Országos Szövetsége volt található. Mikor Gerstenbrand Aladárné telefonkezelő azt a választ adta, hogy azért nem került erre sor, mert Csizmadia nem mondta meg a számot, a népbiztos elvitette az asszonyt. Az eset miatt sztrájkba léptek a telefonkezelőnők, mire vizsgálat indult, amely során megállapították: Csizmadia „erősen borszagú volt, és így hivatalos hatalommal való visszaélésen kívül a szesztilalom miatt is felelősségre vonandó..." L. Csizmadia népbiztos ügye a forradalmi törvényszék előtt. *Az Est*, 1919. október 3., 4.

netéről szóló részekben tartalmazza Csizmadia beszámolója: az őrizetére kirendelt egyik detektív napszúrást kapott, a másik pedig annyira nem látta el a feladatát, hogy még Csizmadiának kellett hazudnia, csak hogy mentse.[53] A szüzsé, mely szerint a proletárdiktatúra detektívjei elgyengültek Csizmadia erőterében – és így a háza mindvégig egy menhely maradt a proletárdiktatúrában, ahol nem tudtak érvényesülni a „mániákusak", „bigottak", „szélhámosok", „himpellérek" –, a házi őrizet leírását az egyik legkorábbi, antik komédiatípushoz teszik hasonlatossá.[54]

Bár letartóztatták, Csizmadia nyomatékosította, hogy nem volt ellenforradalmár, hanem a szociáldemokrácia eszmei talapzatáról bírálta a kommün alatt a Tanácsköztársaság vezető pozícióiba kerülő kétes alakokat – például a mátyásföldi direktóriumot vezető Mikulik Józsefet –, származási helyük jellemzésére előszeretettel használta Csizmadia a „mocsár" képét, ami a baloldali költőt és politikust kifejezetten a jobboldali szerzőkkel rokonította.

A *Hol voltam a diktatúrában?!* zárszava felmentette a Tanácsköztársaság bűneiért viselt felelősség alól a munkásságot, amely „nagyot botlott", de belátta tévedését, ellentétben a polgársággal, amely a kommünben is csak saját magát mentette. Csizmadia szerint a polgárok nem tettek semmit a terror ellen, nem kockáztatták életüket testvéreikért, hasonlóan a Tanácsköztársaságban leszereplő értelmiséghez.[55] Ezért úgy vélte, hogy csak a munkásmozgalmon és szocialista elveken alapulhat az újjáépítés. „A munkásság az a szikla, amelyen a jövő temploma fölépül!" – zárta a munkásmozgalom hőskorában jól ismert Lassalle-idézettel[56] az egykori népbiztos a Tanácsköztársaság baloldali bírálatát adó visszaemlékezését, amely – például a Cserny Józsefről festett, később elemzendő, kivételesen pozitív képnek köszönhetően – különleges helyet foglal el a Tanácsköztársaság-ellenes diskurzus részeként született szövegek között.

Azok közül az egykori baloldali szereplők közül, akik Csizmadia Sándorral ellentétben „végigcsinálták" a kommünt, és 1919 augusztusában nem távoztak menten Bécsbe, hanem itthon maradtak, többen is publikálták önvédelmi céllal a maguk Tanácsköztársaság-elbeszélését. Ezen kiadványok közül figyelemfelkeltő címe miatt kitűnik Göndör Ferenc (1885–1954) *Garázdálkodásom a diktatúrában*

[53] *Csizmadia*, 5., 26., 30., 28., 12–23., 57.

[54] Northrop Frye, 1998, 155.

[55] *Csizmadia*, 31., 26., 83.

[56] Vörös Boldizsár mutatta ki, hogy Marx és Engels után Ferdinand Lassalle volt a harmadik legtöbbet méltatott történelmi személyiség a magyarországi munkásmozgalom kiadványaiban – bár kultusza 1890 és 1919 között fokozatosan visszaszorult. L. Vörös Boldizsár, 2004, 26–28., 32–34., 40–42. – Lassalle kultuszának fokozatos háttérbe szorulásából az a következtetés vonható le, hogy életműve elsősorban a munkásmozgalom hőskorának meghatározó alakjai, a Csizmadia Sándorhoz hasonló „régi vágású" szocialisták számára jelentett vonatkoztatási pontot.

című füzete.[57] Göndör szociáldemokrata újságíró volt, az MSZDP egyik „legtekintélyesebb" sajtómunkásaként, „a párt ismert hadakozó újságírójaként" tartották számon.[58] A kommün alatt a Sajtódirektórium vezetőjeként vállalt szerepet – 1919. március 25-én részt vett a *Budapesti Hírlap* kiadóhivatalában található értékek lefoglalásában[59] –, de *Az Ember* című lapja kiadását ennek ellenére felfüggesztették a Lukács György népbiztost támadó cikkei miatt.[60]

Bár Göndör saját elmondása szerint a kommün idején is letartóztatás fenyegette – noha *Az Ember* felfüggesztése után sem lett kegyvesztett, hanem a *Népszava* tudósítójaként Bécsbe került[61] –, 1919 őszén már az ellenforradalmi büntetéstől rettegett. A saját pozícióját úgy írta le, mint aki mindenfajta terrorral szemben ellenséges. Hangsúlyozta, hogy ahogy „ellensége" volt a vörösterrornak, hasonlóképpen „nincs elragadtatva" a fehérterrortól sem.[62] Göndör ugyanis nem látott különbséget a „Lenin-fiúk igazságszolgáltatási rendszere" és a különítményesek 1919. őszi tevékenysége között, amikor is csak elég volt az utcán rámutatni valakire, hogy az „veszélyes bolseviki", és már el is vitte az őrjárat. Göndör számára nemcsak azért voltak ellenszenvesek ezek az eljárások, mert a vörösterroristákéra emlékeztették, hanem mert úgy sejtette, sokan csak a személyes ellenségeikkel való leszámolásra használják a feljelentéseket.

A *Garázdálkodásom a diktatúrában* tehát egyszerre adta a proletárdiktatúra bukását követő elszámoltatások kritikáját, miközben cáfolta a szerző személyét ért, a kommün alatti szerepvállalásával kapcsolatos vádakat. Göndör a rágalma-

[57] Göndör Ferenc: *Garázdálkodásom a diktatúrában*. Budapest, 1920. – Göndör az emigrációban bővebben is megírta az 1918–1919-es szerepvállalásának nagyotmondásoktól sem tartózkodó történetét: Göndör Ferenc: *Vallomások könyve*. Wien, a szerző kiadása, 1922.

[58] Haubrich „nem érzi magát bűnösnek" – A népbiztosok perének második napja. *Az Est* (a továbbiakban *E*), 1920. július 7., 2. Ill. „Hitet tehetek". Két vallomás 1918-ból. *NSZ*, 1919. október 25., 4.

[59] A Budapesti Hírlap elkommunizálása. *8 Órai Újság* (a továbbiakban *8ÓÚ*), 1920. január 18., 6. – A Tanácsköztársaság alatti szerepvállalása miatt 1920 nyarán kizárták a Magyarországi Újságírók Egyesületéből: Göndör Ferenc kizáratása. *8ÓÚ*, 1920. június 2., 3.

[60] *FKJ*, 313–314.

[61] L. A *Népszava* beszámolóját egy Göndör elleni „ellenforradalmi támadásról": Autós banditák merénylete. A bécsi magyar ellenforradalmárok újabb gaztette. *NSZ*, 1919. július 6., 4.

[62] *Göndör*, 3., 28. – Ugyanezt fogalmazták meg az 1919 augusztusában nem emigrált, itthon maradt és kétfrontos emlékezetpolitikai küzdelemre – a Tanácsköztársaság múltja és a kiépülő ellenforradalmi rendszer jelene ellen – kényszerülő szociáldemokraták az őszirózsás forradalom évfordulója előtt közölt – kicenzúrázott című – vezércikkükben: „Mi kezdettől fogva tudjuk, hogy Friedrich István uralma éppen úgy terrorista csőcseléken alapszik, mint annak idején Kun Béláé. Akik Kun Béláék módszerét helyeslik, azok bátran lelkesedhetnek Friedrichékért is; de aki a nemzeti erők és a nemzeti akarat szabad kifejtésére és szabad érvényesülésére akarja fölépíteni az ország jövőjét, az a fehérterrortól, a fehér Lenin-fiúk garázdálkodásától épp olyan undorral fordul el, mint a vörösökétől." L. Mi kezdettől fogva tudjuk… *NSZ*, 1919. október 30., 1.

zóit „a nemzetközi kanálisból" előmászó „kis kitartott zsoldos szélhámosoknak" nevezte, és a „zivatartól felszínre sodort szemét" metaforáját alkalmazta támadóira. Utóbbi azért különösen érdekes, mivel ezzel a jobboldali poétikát fordította használóik ellen, hiszen a jobboldali Tanácsköztársaság-ellenes diskurzus szövegei azonosították előszeretettel „kiöntött kanálisként" a proletárdiktatúrát. A Tanácsköztársaság baloldali kritikusaként Göndör hangsúlyozta, hogy a kommün nem a proletariátus diktatúráját, hanem „Kun Béla diktatúráját" valósította meg. Szerinte a terrorcsapatok se az „ellenforradalmár polgári elemek" féken tartására, hanem a munkások megfélemlítésére szolgáltak. Vagyis a Tanácsköztársaság legnagyobb vesztesei igazából azok a baloldaliak voltak – állította –, akik kikeltek az ellen, hogy a „legveszettebb burzsoádiktatúra" alatt sem volt kisebb szabadság, mint a proletárdiktatúra alatt.

Az önreprezentációja szerint Göndör Ferenc a „szabadságnak szerelmes és rajongó gyermekeként" írta meg kritikus Tanácsköztársaság-történetét, amelyet románcként cselekményesített, hiszen tárgya a Jó és a Rossz, a „józanok" küzdelme a munkásmozgalomtól elhatárolt és démoniként leírt „megvadult túlzók" ellen, akik veszélybe sodorják a proletárdiktatúra nemes célját, „az emberi élet nívójának egyetemes fölemelését".[63]

Az önfelmentésen túl Göndör célja a szociáldemokrata mozgalom elhatárolása volt az azt befeketítő jelenségektől. Ezért visszaemlékezésében arra a harcra összpontosított, amelyet a proletárdiktatúra terrorja ellen vívott. Saját szerepét úgy ábrázolta, hogy lapjában publikált cikkeivel ő lépett fel először a túlzók ellen. Ennek demonstrálására *Az Ember*ben 1919 áprilisában megjelent cikkekből – például a „Vörös terror" és „A mi diktatúránk" címűekből – kivágott idézeteket emelt be a memoárjába. Göndör a saját – régi szociáldemokratákkal együtt végzett – tevékenységét „tűzoltó" munkaként értékelte. Elbeszélésében a mérsékelt baloldal politikusai akadályozták meg, hogy a kommün alatt „rendszeres és nagyarányú vérengzések legyenek", és a mégis elkövetett bűntényekről pedig nem tudtak. Szamuely Tibor és az általa a „kultúra Szamuelyjeként" ábrázolt Lukács György elleni küzdelme felidézésével és saját szerepének heroizálásával az 1919 augusztusa utáni ellenforradalmi hangadókat kívánta delegitimálni.[64]

Göndör Ferenc kiadványának üzenete világos volt: azok a munkások, akik annyit szenvedtek azért, hogy alulról felülre kerüljenek, sosem éltek volna vissza a hatalmukkal. A Tanácsköztársaság bukásáért azok a kommünhöz csapódó „ingyenélő", „megvadult" „martalócok", a „vörös színektől virító zöldek" voltak a felelősek, akik elnyomták azokat a polgárokat, akik a kommün hívei lehettek volna, mert a régi szociáldemokraták az egész társadalmat emancipálni akarták.

[63] *Göndör*, 3., 27., 4., 9.,
[64] Uo. 10., 7., 8., 29., 24.

Tíz évet kellett várni, míg az 1918–1919-es forradalmak egy valóban jelentékeny alakjának az eseményekről szóló visszaemlékezése Magyarországon napvilágot láthatott. Weltner Jakab *Forradalom, bolsevizmus, emigráció* című memoárjának[65] 1929-es megjelenése korszakhatárt jelez, ekkor jelenhetett meg ugyanis először egy, a Tanácsköztársaságban vezető szerepet játszó, emigrációból hazatért politikusnak a proletárdiktatúra történetét markánsan baloldali, munkásmozgalmi szempontból elbeszélő, értelmező és értékelő könyve. Ahogy a *Népszava* méltatta a kiadványt: „nemcsak tartalmánál fogva nagy jelentőségű, de nevezetes azért is, mert aki írta (...), ezt a históriát csinálta is. (...) Annyi makacs rágalom után, ebben a munkában demonstrálódik, hogy a szocialista munkásság egész testével védte a forradalmat, hogy megakadályozza a nyers erőszak diktatúráját."[66]

Memoárja hazai úttörő jellegét Weltner Jakab is hangsúlyozta annak bevezetésében: „Magyarországon a forradalmakról eddig csak egyoldalú, a munkások ellen kiélezett, gyakran hazugságoktól és rágalmaktól hemzsegő írások jelentek meg."[67] Az MSZDP vezető politikusa – aki az emigráló Garami Ernővel ellentétben vezető pozíciót töltött be a proletárdiktatúrában – és 1918 novemberétől a *Népszava* szerkesztője azt a feladatot vállalta magára a dualizmus kori küzdelmet megörökítő *„Milljiók egy miatt"* című 1927-es visszaemlékezésének[68] folytatásaként megjelenő könyvében, hogy tárgyilagos bírálatát adja az 1918–1919-es forradalmaknak. A tárgyilagosságra törekvésnek köszönhető – és a könyv dokumentumértékét erősíti –, hogy Weltner nagyon sok egykorú *Népszava*-cikket idézett annak érdekében, hogy ekképp rekonstruálja az eseményekkel egyidejű álláspontját, vagy éppen hogy így támassza alá utólagos állításait.

Weltner elsősorban a tapasztalt, megfontolt szociáldemokrata szakszervezeti vezetők és a fiatal, tapasztalatlan, a munkásmozgalom addig elért sikereit veszé-

[65] Weltner Jakab: *Forradalom, bolsevizmus, emigráció*. Budapest, a szerző kiadása, 1929.

[66] Révész Béla: Weltner Jakab könyve a forradalomról, bolsevizmusról, emigrációról. *NSZ*, 1929. december 15., 7. – A szociáldemokrata napilap recenziójában Révész Béla Weltner memoárjának azon állítását erősítette föl, mely szerint a polgárság „aléltsága" és az antant közönye miatt a szociáldemokraták egyedül maradtak a „testvérharcra" fölkészült kommunisták elleni küzdelemben, ezért kényszerültek rá a pártegyesülésre, hogy aztán a Tanácsköztársaság idején mindig ellensúlyát jelentsék a diktatórikus bolsevikoknak. – A *Magyarország* rövid és az értékelésektől tartózkodó ismertetésében afelől méltatták a memoárt, hogy kiásott sok adatot és részletet a „feledés kriptájából", hogy „majdan a munkásmozgalom történetírói felhasználhassák". L. Forradalom, bolsevizmus, emigráció. *Magyarország* (a továbbiakban *M*), 1929. december 15., 9. – A folyóiratok közül a polgári radikális örökséget továbbvinni szándékozó *Századunk*ban jelent meg könyvismertetés Weltner könyvéről, „igazságszeretetét" emelték ki a sok, „többnyire tendenciózus beállítással írt", addig a „falakon belül", vagyis Magyarországon megjelent kiadvány közt. L. Kemény Gábor: „Forradalom, bolsevizmus, emigráció". *Századunk*, 5. kötet (1930), 169–170.

[67] *Weltner*, 3.

[68] Weltner Jakab: *„Milljiók egy miatt". Politikai emlékek*. Budapest, a szerző kiadása, 1927.

lyeztető „túlzók" összeütközései felől tekintett a Tanácsköztársaság történetére. Részben a jobboldal magyarországi vádjai ellen hadakozott a maga memoárjával, részben azok ellen a mindenért a szociáldemokratákat felelőssé tevő kommunisták ellen, akik az 1919 utáni emigrációjukban „a rágalmak fertőjével borítják el a szociáldemokrata mozgalmat s a reakció végtelen örömére meg akarják bontani a munkásmozgalom egységét".[69] A memoárt egyfajta „hamis realista" szemlélet hatja át: a tragédiaként cselekményesített elbeszélésben Weltner a magyar proletariátus érdekében újra és újra kompromisszumot köt a radikális kommunistákkal, bízva abban, hogy felelős pozícióban maradva kármentő tevékenységet végezhet. Végül csak akkor távozott a *Népszava* éléről, amikor már „a bolsevisták túlzásait nem lehetett megakadályozni".

Fontos, hogy a szélsőbaloldalról opportunizmusa miatt bírált Weltner a legkevésbé sem tartotta magát „megalkuvónak". Ez az önértékelés sajátos forradalomképéből következett, amely szerint a munkásmozgalmi aprómunka, a proletárok lassú, de biztos pozíciófoglalása, az életszínvonalat javító intézkedések kiharcolása szintén „forradalmi munka", mivel ugyancsak az „új társadalmi rendet" készítik elő.[70] A *Forradalom, bolsevizmus, emigráció* című munkát tehát egyfajta összegzésének tarthatjuk az 1919 után kétfrontos emlékezetpolitikai küzdelmet vívó magyarországi szociáldemokraták 1918–1919-es eseményekkel kapcsolatos állításainak: egyfelől bírálta az 1918 előtti, a kiváltságaihoz az utolsó pillanatig ragaszkodó magyar politikai elitet, amely az időben meghozott jogbővítéssel – az általános, egyenlő és titkos választójog bevezetésével – elejét vehette volna az elnyomott proletariátus radikalizálódásának, másfelől Weltner azokat a kommunistákat vádolta a magyar katasztrófáért, akik radikális és megalapozás nélküli cselekedeteikkel diszkreditálták a szociáldemokraták törekvéseit, és tönkretették a magyar munkásmozgalom több évtizednyi fáradságos munkával elért eredményeit.

A Tanácsköztársaság idejére visszaemlékező „kisemberek" éppen a Weltnerhez hasonló, a szocializmus iránt elkötelezett politikusokkal, a „nagyemberekkel" szemben határozták meg magukat, miközben maguk is igazolni akarták a kommün alatti tevékenységüket. Ezt jellemzően annak bemutatásával tették, hogy miképp törekedtek megőrizni szakmájuk önállóságát a proletárdiktatúra mindenhová behatoló, offenzív és hozzá nem értő embereivel és azok ideológiai támadásaival szemben.

Egészen sajátos nézőpontból mutatta be a Tanácsköztársaság alatti eseményeket Kiss Ferenc (?–?) postafőigazgató 1920-ban megjelent, *Ecce homo* című visszaemlékezése.[71] Kisst 1918. november 2-án nevezték ki a budapesti postakerület

[69] *Weltner*, 254.

[70] *Weltner*, 199., 8.

[71] Kiss Ferenc: *Ecce homo. Emlékirataim a forradalom és a diktatúra idejéből.* Budapest, 1920.

vezetőjének, amikor Garami Ernő jóvoltából a Teréz-telefonközpontot megszálló Veres Miklós került kormánybiztosként a Magyar Királyi Posta élére. A postásszakmát idealizáló Kiss nemzeti érzelmű keresztényszocialistaként jelent meg önreprezentációjában, mint akit nagyon erős szakmai szolidaritás jellemzett, és az istenhit és a patriotizmus[72] vezették cselekedeteit az 1918–1919-es forradalmi időszak idején. Ahogy a *Budapesti Hírlap* ajánlotta a memoárt: „adatokkal bizonyítja, hogy a derék hazafias postások a terror súlya alatt sem adták be a derekukat és végig kitartottak a nemzeti eszme mellett". Kiss a kiadványért befolyó jövedelmet a „hontalan és nyomorgó" postások megsegítésére ajánlotta fel, de a *Pesti Napló* hangsúlyozta, hogy a mű nemcsak e nemes cél miatt, hanem „maga-magáért is megérdemli, hogy minél szélesebb körben találjon olvasóra", mivel adatgazdagsága mellett „hazafias érzés lengi át az egész könyvet".[73]

Kiss hivatástudatával indokolta, hogy mind a Népköztársaságban, mind a Tanácsköztársaságban szerepet vállalt, mert – ez a „hamis realista" indoklás visszatérő eleme a „kisemberek" memoárjainak – igyekezett menteni minden menthetőt. Magát azokhoz a „tettre kész emberekhez" sorolta, akik nemhogy „hullámtörőként" a helyükön maradtak a hivatalukban, amikor mindent elöntött a forradalom „árja", de nem is féltek a „fuldoklók" után vetni magukat a „szennyes áradatba". Kiss a legmélyebben elítélte azokat, akik az 1918–1919-es események idején passzívak voltak, meghúzták magukat, majd a kommün bukása után előléptek („kerítés mögül ugató ebek", „hivalkodó úritökök", „nagyképű szájemberek"), és ítélkeztek azok fölött, akik szükségszerűen „bepiszkolták" magukat a forradalmi szerepvállalásukkal.[74]

Kiss Ferenc „mártír" önképe magyarázza tehát visszaemlékezése meglehetősen szerénytelen címét,[75] amely egyenesen felszólított arra, hogy tessék ítélkezni a szerző tettei felett. Művével egyszersmind a „tisztulás", vagyis az ellenforradalmi elszámoltatás idején másokat rágalmazó egykori meghunyászkodók vádjaira is igyekezett választ adni.[76] Memoárját aprólékosan kidolgozta, ugyanis jócskán

[72] *Kiss*, 25., 34.

[73] A postások és a forradalom. *BH*, 1920. február 24., 8. Ill. Ecce homo. *Pesti Napló* (a továbbiakban *PN*), 1920. február 8., 12.

[74] *Kiss*, 58., 70. – A *Világ* elsődlegesen a köpönyegforgatók leleplezése miatt ajánlotta az olvasók figyelmébe a könyvet: „vakító reflektorként világítja meg azoknak az alakját, akik a gyorsan változó politikai kurzusok során énjük előtérbetolásával váltogatják – meggyőződéseiket is". L. Dr. Kiss Ferenc: Ecce homo. *Világ*, 1920. február 1., 8.

[75] *Kiss*, 4., 56.

[76] Miközben maga is rágalmazóvá vált, a munka megjelenése után ugyanis feljelentették, amiért memoárjában azt állította, hogy Sipos Sándor főmérnök az ellenforradalmárokra vallott, amikor a „vörösök" letartóztatták. Kiss a cáfolat ismeretében a bíróság előtt visszavonta állítását, és sajnálatát fejezte ki, hogy valótlant állított. L. Az ellenforradalmárok följelentője. *Pesti Hírlap* (a továbbiakban *PH*), 1921. szeptember 29., 4.

akadt „tisztáznivalója": 1919–1920-ban azzal vádolták meg, hogy „szocialista, kommunista" volt már a proletárdiktatúra előtt is, mivel szociológiai könyveket szerzett be a postások könyvtárának.

Sokkal súlyosabb volt azonban az a vád, hogy állítólag a proletárdiktatúra első napjaiban felajánlotta szolgálatait Robicsek Pálnak, a posta élére kinevezett népbiztoshelyettesnek. Ez magyarázza, hogy – a sok Szamuely Tibort, Cserny Józsefet vagy Kun Bélát démonizáló kiadvány között – miért az amúgy híres eszperantista Robicsek az *Ecce homo* antagonistája. Vele vívja meg küzdelmét Kiss Ferenc, aki mindvégig saját ártatlanságát bizonygatja memoárjában, miszerint még „csak egy vörös cérnaszálat" se lehetett látni rajta a kommün alatt.[77]

Már-már komikus, hogy Kiss magát „elfeledett ellenforradalmárnak" tartotta: hangsúlyozta, hogy nem volt „vörös", hanem csak szükségből „vörösre mázolta" magát, mert „az ellenforradalom nem volt szervezhető, csak vörös lobogó alatt". Hogy ezt bizonyítsa, két területet emelt ki a memoárjában: a postásság 1918–1919-es helyzetét és az ellenforradalmi szervezkedések addig ismeretlen részleteit. Ezekre nemzeti és szakmai perspektívából tekintett, és a hivatásrendi államszervezés felől bírálta mind a Népköztársaságot, mind a Tanácsköztársaságot, például az „elvtárs" helyett alkalmazott „kartárs" megszólításért.

Kiss Ferenc az általa a nemzet és a társadalom „idegzeteként" leírt postásság forradalom alatti „jóhiszeműségét" igyekezett bizonyítani. Hangsúlyozta, hogy a postások azért csatlakoztak határozatban a Nemzeti Tanácshoz, amiért mindenki: meggyőződésük volt, hogy Károlyi vélt antantkapcsolata jelenti a legjobb béke garanciáját. A Tanácsköztársaság történetét szatíraként írta meg, ez leginkább azon megállapításában érhető tetten, amely szerint a proletárdiktatúrában a rendeleteket egyik nap kiadták, másnap módosították, harmadnap pedig visszavonták. A kommün alatti ellenvilág jelképét – ez jelzi Kiss Ferenc beszűkült szakmai horizontját – pedig a bizalmi rendszer állami adminisztrációba való átültetésében látta, amely szerinte fölborította a „közszolgálat rendjét", és teljes csődhöz vezetett – a proletárdiktatúrát megtestesítő Robicsek Pállal vívott küzdelem az *Ecce homo* privilegizált témája.[78]

Kiss tehát amolyan belső ellenállóként prezentálta magát, akit a puszta szakmaisága is ellenforradalmi szerepre predesztinált, ugyanis a postának a Szociális Termelés Népbiztossága alá rendelése szerinte „minden ésszerűségi alapot nélkülözött". A kommün alatti ellenálló tevékenysége példájaként azt emelte ki, hogy a postásokat ki akarta vetetni a Közalkalmazottak Országos Szövetségéből, majd pedig, hogy hazafias postásezred szervezésébe fogott, azonban ebben is megakadályozták (abban nem, hogy 1919. április 17-i felterjesztésében a postahivatalok

[77] *Kiss*, 42.
[78] Uo. 72., 17., 58., 3., 7–9., 111.

falainak Marx és Engels arcképével feldíszítésére tegyen javaslatot – ezt utóbb azzal magyarázta, hogy munkát akart adni „postás művészembereknek"). Az *Ecce homo* szerzője csak az 1919. június 24-i monitorlázadásig ismerte első kézből a proletárdiktatúra történetét, mert aztán letartóztatták, majd kényszerszabadsággal vidékre küldték.[79]

Kiss Ferenc szerint a vasutasok és a postások közös összefogása már az első hetekben meg tudta volna buktatni a proletárdiktatúrát az ország megbénításával. Ennek elmaradásáért a „magyar társadalom egyetlen szervezett erejét" jelentő, de „magyar érdeket nem ismerő" szociáldemokrata pártot tette felelőssé.[80] Az 1922-es Bethlen–Peyer-paktum előtt még igen sokat támadott szociáldemokraták becsmérlését azonban nem hálálta meg az ellenforradalmi rendszer: ugyan a forradalmi szerepvállalásával kapcsolatos vádakat ejtették Kiss Ferenc ellen, de végleg nyugdíjazták.[81]

Szintén már bukott emberként, a „sértett szakember" pozíciójából írta meg Dietz Károly (1885–1969) *Októbertől – augusztusig* című, 1920-ban megjelentetett memoárját,[82] amelyben elsősorban a budapesti rendőrség forradalmak alatti történetét világította meg. Dietz budapesti rendőrfőkapitányként vezette a fővárosi rendőrséget egészen a proletárdiktatúra alatti letartóztatásáig. Könyve olvasmányosságát úgy méltatta a *Tolnai Világlapja*, hogy nem is tudni, „melyik a nagyobb tehetség, a rendőr vagy az író".[83]

Dietz memoárja önigazoló céllal jelent meg, be akarta mutatni, hogy a forradalom kitörése után a rendőrség állította helyre a rendet, és hogy a vezetése alatt nemhogy mentes maradt a bolsevizmustól, de mindvégig és egyre inkább magára hagyva küzdött a „vörös rém" ellen. A proletárdiktatúra március 21-i kikiáltását követően megmentette a rendőrséget a „szétzülléstől", és részt vett az ellenforradalmi szervezkedésben. Igazán nagy méltánytalanságként élhette meg tehát, hogy a Tanácsköztársaság bukása után csak átmenetileg kapta vissza a pozícióját, mert a Friedrich-kormány idején végleg nyugdíjazták. (1934 és 1939 között a magyar labdarúgó-válogatott szövetségi kapitányi posztjával vigasztalódhatott.)

Míg a visszaemlékező katonatisztek első számú célpontját a katonatanácsok jelentették, az állami tisztviselők – Kiss Ferenc vagy éppen Dietz Károly – a bizalmi rendszer megjelenését azonosították a bomlás fő okozójaként és egyszersmind

[79] Uo. 28., 35., 62.

[80] *Kiss*, 111., 22., 42.

[81] Mikor a *Pesti Napló* munkatársa 1921-ben megkereste, inasként dolgozott a saját tulajdonú szuszterműhelyében: Bőrkötényes méltóságos úr – Postafőigazgatóból szuszterinas – Független ember akar lenni. *PN*, 1921. január 25., 2.

[82] Dr. Dietz Károly: *Októbertől – augusztusig. Emlékirataim*. Budapest, Rácz Vilmos könyvkiadóvállalata, 1920.

[83] Októbertől augusztusig. *Tolnai Világlapja* (a továbbiakban *TV*). 1919. december 27., 26.

jelképeként. De egykori rendőrfőkapitányként Dietz kiemelkedően sokat foglalkozott Pogány József, Cserny József vagy éppen Csernyák Imre alakjaival is, ám – a mintánkban szereplők közül – egyedüli visszaemlékezőként felismerte, hogy a forradalmak szükséges velejárója a „kétes elemek" pozícióba kerülése.

A Tanácsköztársaság intézkedéseinek megítélésével kapcsolatban is némileg külön véleményt képviselt az egykori rendőrfőkapitány. Ellentétben azokkal, akik a kommün minden intézkedését kárhoztatták, szerinte lehetett okulni a proletárdiktatúra egyes rendelkezéseiből. Például helyes döntésnek tartotta az egységes Vörös Őrség felállítását, a politikai megbízottak megjelenését viszont károsnak tartotta és bírálta.[84]

Dietz Károly a proletárdiktatúrával kapcsolatos ellenérzései miatt csatlakozott az ellenforradalmi mozgalomhoz, amely miatt letartóztatták – ügyével szerinte a *Vörös Újság* címlapon foglalkozott, valójában csak a harmadik oldalon[85] –, de nem emeltek ellene vádat. Szabadulása után már nem állt szolgálatban, memoárja szerint mégis ekkor tette a legnagyobb szolgálatot Budapest népének. Ugyanis a bukás küszöbén Szamuely állítólag azt javasolta Kunnak, hogy egy nagy fővárosi vérengzéssel teremtsenek kaotikus állapotokat, mert az „anarchiát" kihasználva a népbiztosok könnyebben szökhetnek Ausztriába. Az állítólagos terv Dietz Károly tudomására jutott, aki pedig tájékoztatta róla az olasz antantmissziót vezető Romanelli ezredest, és az antant közbelépése megmentette a főváros lakóit. Szamuely „borzalmas tervének" leleplezése nevezhető meg Dietz könyve legnagyobb szenzációjának, amelyre a sajtó is lecsapott. Szempontunkból azonban még fontosabb Dietz Károly visszaemlékezésének az a tanulsága, amely szerint Budapest polgársága a rendőrségnek köszönheti, hogy „rablás" és „gyilkolás" nélkül esett át a két forradalmon, mivel ezzel szembement a Tanácsköztársaságot „rémuralomként" azonosító, fősodrú narratívával.[86]

Kiss Ferencnél és Dietz Károlynál jóval radikálisabb, a kommünben csak rövid szerepet vállaló visszaemlékező volt Pesthy Jenő (1877–1924) nyugalmazott tanfelügyelő, aki *A bolsevizmus rémnapjai* címmel tette közzé 1921-ben a „naplójegy-

[84] *Dietz*, 46., 116–117.

[85] L. Újabb ellenforradalmi puccskísérlet – Letartóztatták Dietz Károly volt főkapitányt. *Vörös Újság* (a továbbiakban *VÚ*), 1919. május 20., 3.

[86] *Dietz*, 154–155., 165. – Dietz szerepét a vérontás elkerülésében elismerte Szikra Gyula, a Vörös Őrség parancsnoka, aki – miként a népbiztosperben Berinkey Dénes felidézte – úgy vallott a rendőrfőkapitány proletárdiktatúra alatti letartóztatása idején: „Dietznek a kommunizmus rendkívül sokat köszönhet." Mivel abban, hogy „március huszonegyedikén a diktatúra vérontás nélkül kialakulhatott, túlnyomó része Dietznek van, mert ő már napokkal előbb hozzájárult, hogy a kommunistapárt bizalmasai megszállják a fontosabb pontokat, sőt több helyről maga Dietz vonta be azt az őrséget, amelyet antikommunistáknak ismert". L. Kéri és Kunfi voltak Károlyi bizalmasai. *8ÓÚ*, 1920. július 29., 4.

zeteit".[87] Pesthyt a Nyitra megyei tanfelügyelőségen érte a háború végi forradalom, a *Felvidéki Kultúra* című hetilapot szerkesztette. Állítása szerint azért kellett elmenekülnie a Felvidékről, mert ha a megszálló csehek ott találják, felakasztották volna „exponált hazafias szereplése miatt", bármit is jelentsen ez, ugyanis előéletéről nem sokat árul el a memoár. Budapestre érkezve 1919. március 15-én a közoktatásügyi minisztérium állományába került, de két hét után elhagyta a minisztériumot, mivel úgymond „undor és csömör" fogta el Kunfi Zsigmond közoktatásügyi népbiztos törekvései miatt.

Bár Pesthy a proletárdiktatúra kikiáltása után nem sokkal már távozott is a minisztériumból, úgy vélte, hogy a kommün szolgálatában eltöltött kevés idő is elég volt ahhoz, hogy bepillanthasson „abba a boszorkánykonyhába, amelyben a destrukció mételyét főzték a vidéki tanítóság és közvetve a zsenge tanulóifjúság számára". Megismerte a „Kunfi-féle kultúrprogramot", mely szerinte „erkölcs- és nemzetrontó javaslatokból", valamint „pap- és vallásgyalázó" „fiatal zsidógyerekek szemtelenül követelődző beadványaiból" állt.[88] *A bolsevizmus rémnapjai* bevezetője szerint az események idején íródott „naplóbejegyzéseit" tette közzé, hogy bemutassa, hova juttatta a magyar nemzetet a liberalizmus, a szabadkőművesség és a szocializmus. Munkája azonban nyilvánvalóan a Tanácsköztársaság bukása után íródott, de ez ellen a vád ellen egy „végszóban", tanúk felvonultatásával tiltakozott.[89]

Pesthy változatos szidalmakkal, jelzőkkel és képekkel illette a kommünt – a túlzásba vitt szitkozódás és a gúnynevek osztogatása a szatíra jellemzői. Alapvetőként a „vér színétől megrészegedett léha söpredék" uralmaként írta le a proletárdiktatúrát. A Tanácsköztársaság vezetését az „elalélt magyar nemzet nyakára telepedett desperádó társaságként", uralmukat „rablóvezérek őrült tirannusaként" jellemezte, olyan „rémuralomként", amely legalább változatos – vagyis valamennyire szórakoztató – volt a napról napra kiadott parancsok és rendeletek sokasága miatt.[90] Ezt a kapkodást az időhiány metaforájaként is működő „lázzal" magyarázta a memoár.[91] Pesthy „forradalmi lázban égő" „csőcselékről" írt, és hogy a népbiztosságokká átnevezett minisztériumokban „lázasan" dolgoztak „az ország közintézményeinek gyökeres felforgatásán". A kommün célja szerinte ugyanis nem volt más, mint „az ősi ezredéves alkotmány lerombolása", amennyire gyorsan csak lehet, ezért követték sorra egymást a kiadott parancsok és rendeletek a magán-

[87] Pesthy Jenő: *A bolsevizmus rémnapjai. (Naplójegyzetek).* Budapest, a szerző saját kiadása, 1921. – A könyvet a *Pesti Hírlap*ban ajánlották az olvasók figyelmébe: Megjelent könyvek. *PH*, 1921. április 14., 3.

[88] *Pesthy*, 6., 8., 9.

[89] Uo. 9., 67–68.

[90] Uo. 13., 50., 34., 64., 14.

[91] Uo. 24. – A „lázról" mint a „belső égés" jeléről: Susan Sontag, 1983, 25.

vagyon elvitelétől a szesztilalmon át a „polgárság üldözéséig" és a magyar múltat jelképező intézmények és szimbólumok megsemmisítésére tett átfogó kísérletig.[92]

Pesthy Jenő a keresztény magyarok és az „idegen" elnyomást megtestesítő „zsidók" ellentéte felől értelmezte a Tanácsköztársaságot, mégpedig úgy, hogy ezt a „nemzeti" perspektívát egy olyan „szakmai" nézőponttal ötvözte, amely a visszaemlékezését leginkább Kiss Ferencéhez teszi hasonlatossá: a történő idegenekkel együtt a „szakmaiatlanság" is uralomra jutott, hiszen a „régi, kipróbált erők, a hazafias szellemű tanárok" helyét a felkészületlen és tapasztalatlan „zsidó" fiatalemberekkel foglaltatták el. Pesthy a proletárdiktatúrát olyan szörnyűnek tartotta, hogy ahhoz képest az idegen megszállást is felszabadításként értékelte, és üdvözölte a román hadsereg bevonulását Budapestre.[93]

A „vörös rémtől" való megszabadulás után Pesthy Jenő azzal a céllal tette közzé feljegyzéseit, hogy azokkal hozzájáruljon a proletárdiktatúra előtti állapotok visszaállításához, ezért sorra vette a Tanácsköztársaság alatti politikai kinevezetteket, akiket szerinte „ki kell operálni a nemzet testéből". Az operálás metaforájával valójában az akasztást jelölte Pesthy, bár megengedve nyitva hagyta a száműzés lehetőségét is. Munkája zárógondolata – megfelelve a memoár „szakmai" perspektívájának – a „szakértelem" tekintélyének visszaállítását követelte, mivel képtelenségnek tartotta, hogy „vasmunkások, kőművesek és pékek" vezessék az országot, és képviseljék azt a béketárgyaláson.

Az 1919-ben Magyarországon maradt „romhalmaz" eltakarításában fontos szerepet szánt egy meg nem nevezett, eljövendő vezérnek, aki „az ország harmadik megalapítója" lesz. Az ellenforradalmi Horthy-kultusz adalékaként olvasható mondat szerzője azonban nem tudta visszafogni magát, és leleplezte műve álnapló voltát, mikor mintegy „látomásként" megjelenítette az – akkor már elmúlt – „jövőt", ahogy „a Gellért ormán diadalra szólalnak meg az ágyuk, érctorkukból ünnepelve ennek a sokat szenvedett népnek felszabadulását".[94]

A POLGÁRI PÁRTOK KÉPVISELŐI

A polgári pártokból érkező röpirat- és memoárírókra jellemző, hogy részletesen foglalkoznak Károlyi Mihály személyével és politikájával. Egyfelől azért, mert az 1918-as polgári demokratikus forradalommal az ország élére kerülő pártok politikusait és viszonyait ismerve jóval több – persze nem kevés hamisnak bizonyuló – információ állt rendelkezésükre, mint a kívülálló pamfletíróknak – akik nem egy

[92] *Pesthy*, 5., 30.
[93] Uo. 62–63.,
[94] Uo. 20., 28., 57., 59–60., 63., 25., 30.

esetben csak a fantáziájukra hagyatkozhattak, és ezt bátran meg is tették –, hanem mert elsődlegesen arra keresték a választ, hogy miképpen lett egy általuk kívánatosnak tartott polgári demokratikus berendezkedésből proletárdiktatúra.

Közülük a legnevesebb Magyarországon maradt politikus – hiszen az emigrációban Károlyi Mihály és Jászi Oszkár is közzétették a Magyarországon azonban meg nem jelent visszaemlékezéseiket[95] – Buza Barna (1873–1944), a Károlyi- és a Berinkey-kormány földművelésügyi minisztere volt, aki 1919-ben *A kommunista összeesküvés – Hogy kezdődött a zsiványdiktatúra? – Kommunizmus vagy földosztás?* címmel adta közre a Károlyi-rendszer megpuccsolásáról kapcsolatos bennfentes ismereteit.[96] A Károlyi-párti politikus „a Magyarország ellen elkövetett legszörnyűbb gaztettnek" nevezte a proletárdiktatúra kikiáltását, Buza ideálja ugyanis a „szociális irányú, radikális, de amellett erősen nemzeti s feltétlenül antantbarát politika" volt,[97] és ehhez képest értékelte a bekövetkezett eseményeket. Buza munkájának célja saját szerepének tisztázása volt, hogy cáfolja a például Kozma Andor *Károlyi Mihály helytartói* című – később bemutatandó – röpiratában is szereplő vádat, mely szerint „radikális" földreformjavaslatával Buza volt az, aki elszabadította a proletárdiktatúrához vezető indulatokat, és hogy bebizonyítsa: a nagybirtokok felosztása éppen hogy a legbiztonságosabb ellenszere a bolsevizmusnak.[98] A kívánt célt azonban nem érte el, ha azt vesszük, hogy füzetéből csak az ellenforradalmi gondolat által hasznosítható elemeket – például az amerikai kampánykörútból befolyt dollárokkal kapcsolatos sikkasztásvád, a hadsereg „szétkergetése" – kimazsolázva és új elbeszélésbe helyezve írt bővebb ismertetést

[95] Első magyarországi kiadásaik: Károlyi Mihály: *Egy egész világ ellen*. Budapest, Gondolat, 1965, ill. Jászi Oszkár: *Magyar kálvária – magyar föltámadás. Két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai*. Szerk.: Veres András. Budapest, Magyar Hírlap, 1989.

[96] Buza Barna: *A kommunista összeesküvés. Hogy kezdődött a zsiványdiktatúra? Kommunizmus vagy földosztás?* Budapest, Rovó Aladár Nyomdai Műintézete, 1919.

[97] Uo. 16.

[98] Tanulságos, hogy az 1918–1919-es forradalmak teljes Horthy-kori recepciójában idővel mennyire csökkent Buza Barna személyének jelentősége: míg Kozma Andor 1922-ben még démonizálta a földosztást szorgalmazó agrárminiszter alakját az indulatok elszabadítójaként, addig két évtizeddel később Nyíry Gyula a *Hogyan készítette elő a Károlyi-kormány a magyar proletárdiktatúrát?* című, 1942-ben megjelent munkájában már meg sem említette a földművelésügyi miniszter nevét, holott igencsak részletezte a Károlyi- és Berinkey-kormány polgári politikusainak károsnak ítélt tevékenységét és felelősségét a Tanácsköztársaság létrejöttében. Az ok vélhetően az lehet, hogy az 1940-es évek politikai közbeszédében jóval kisebb szerepet játszott a földkérdés diskurzusa, mint az 1920-as évek elején, a földreform idején és az azt követő rövid időszakban. L. Nyíry Gyula: *Hogyan készítette elő a Károlyi-kormány a magyar proletárdiktatúrát? Európa és a bolsevizmus V.* Budapest, Új-Auróra Könyvkiadóvállalat, 1942.

Az Est, amelyben a Buza képviselte birtokpolitikát érvelés nélkül bélyegezték „hibásnak" és „ártalmasnak".[99]

Buza amellett érvelt a röpiratában, hogy az 1918–1919-es események, mindenekelőtt a vörös- és a fehérterror után akkor van esély a megnyugvásra és a kibontakozásra, ha a magyar munkásság nem akarja többé leigázni a polgárságot és az agrárnépességet, „nem akarja rájuk erőszakolni a kommunizmus idegen torzeszméjét", hanem a megértést és a „testvéri megegyezést" keresi. Kifejezte reményét azzal kapcsolatban, hogy a jövőben az ipari proletariátus végre megérti: a többi osztállyal történő együttműködés nélkül nem lehet boldogulása. Gyakorlati üzenete azonban mindenekelőtt az volt Buza Barna kiadványának, hogy értelmezésében a kommün tapasztalatai már mindenki számára bebizonyíthatták a nemzeti felemelkedés elengedhetetlen feltételének gondolt földreform szükségességét, így az egykori földművelésügyi miniszter a magyar történelmi fejlődés perspektívájából tekintve értelemmel tudta feltölteni az első pillantásra értelmetlennek tűnő proletárdiktatúrát: miképp „Tisza István reakciós őrülete" a forradalomhoz vezetett, úgy „Kun Béláék nemzetölő vörös őrületéből fakadt a nemzeti újjászületés".[100]

Buza Barna földreformprogramjának lelkes támogatója volt Alföldi Dávid (?–?) egri ügyvéd, a Függetlenlenségi és 48-as Párt helyi vezetője, aki szintén arra a „rejtélyre" kereste a választ a már a Tanácsköztársaság bukását követő hetekben papírra vetett *Néhány szó a proletárdiktatúráról* című munkájában,[101] hogy miképp kerülhetett sor Magyarországon a proletárdiktatúra kikiáltására, amikor nagyon alacsony volt a magyarországi ipari munkásság létszáma. Művében a Károlyi-pártot hátba támadó szociáldemokratákat tette felelőssé, ugyanis Alföldi olvasatában az MSZDP „hatalomvágyó" vezetői azért játszottak össze a kommunistákkal és puccsolták meg Károlyi Mihályt, mert tudták, hogy a tavaszra kitűzött nemzetgyűlési választáson nem tudnak többségre szert tenni. Alföldi gyorsan és láthatóan egyetlen lendülettel megírt munkája elsősorban azokat a szociáldemokrata politikusokat támadta, akik a koalíciós partnereiket elárulva összefogtak a kommunistákkal, holott – az ország agrárjellegéből adódóan – tudniuk kellett, hogy „Magyarországból nem lehet kommunista állam".

[99] A Károlyi-korszak egy miniszterének vallomásai – Mire költötte Károlyi az amerikai milliókat? – Buza Barna röpirata. *E*, 1919. október 12., 2.

[100] *Buza*, 29., 77.

[101] Dr. Alföldi Dávid: *Néhány szó a proletárdiktatúráról (Keletkezése, pusztítása s orvoslása)*. Eger, Egri Lapkiadó Részvénytársaság, 1919. – Az egri kiadvány nem váltott ki országos érdeklődést az egykorú napilapok szerint, 1945 júliusában azonban szerepelt a „fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus sajtótermékek" második jegyzékében, és hogy nem volt ismeretlen, jelzi, hogy a jegyzék kiadását kommentáló „feljelentő" cikkben kiemelten foglalkoztak vele – akárcsak Bangha Béla és Bánffy Miklós munkáival – mint „érdekes" művel. L. Segítünk nyomozni. *Világosság*, 1945. július 9., 5.

A *Néhány szó a proletárdiktatúráról* – a Tanácsköztársaság-ellenes irodalom legtöbb munkájával ellentétben – részletesen kitért a fehérterrorra is. Alföldi Dávid szükségszerű következménynek tartotta az ellenforradalmi erőszaktevéseket, de nem fogadta el azokat, ráadásul az ellenforradalmi célok perspektívájából kifejezetten kontraproduktívnak is ítélte a terrorisztikus eszközöket. A német történelemmel példálózott, amelyben az 1848-as forradalom leverését követő reakció csak a munkásmozgalom megerősödéséhez vezetett. Alföldi Dávid az elnyomás és a jogfosztás helyett inkább azt javasolta a jövőbeni kommunista törekvések megelőzése érdekében, amit más polgári szerzők – legszenvedélyesebben Buza Barna – is: a magántulajdon megerősítését, a nagybirtokok felosztását, amellyel a napszámosok is „a magántulajdon harcosaivá s a kommunizmus ellenségeivé válnának". Emellett fokozottabb munkásvédelemmel, a vállalati nyereség szétosztásával, a proletárok kispolgárrá emelésével kívánta elérni, hogy a munkások a jövőben ne forduljanak munkaadóik ellen.

De – és ez a szerző pártállásának perspektívájából különösen fontos – Alföldi Dávid nemcsak a földreformot, hanem a közerkölcs átalakulását is óhajtotta, hogy csökkentsék a korrupciót és a hatalmi visszaéléseket, és ezzel – ha csak burkoltan is – az 1919-es „szégyenért" az 1918 előtti Tisza-rendszert is felelőssé tette, amely ellenpontként kihívta maga ellen a proletárdiktatúrát.[102]

Míg Buza Barna és Alföldi Dávid áldozatnak tudta be Károlyi Mihályt, Orbók Attila (1887–1964) függetlenségi párti újságíró a *Ki árulta el a hazát?* című, 1919-ben megjelent füzetében[103] gyűlölettel beszélt róla, és bűnbakká avatta. Utóbb, 1946-ban – vélhetően az akkor éppen a Független Kisgazdapártnak dolgozó Orbók kompromittálási szándékától nem függetlenül – „az első Károlyi Mihályt piszkoló röpiratnak" nevezték Orbók füzetét,[104] amely az őszirózsás forradalmat követő koalíciós kormányzással kompromittálódott magyar függetlenségi politika megtisztítása érdekében írt kiadvány volt. Megjelenésekor a *Budapesti Hírlap* azzal ajánlotta az olvasók figyelmébe, hogy a szerzője sokáig hű követője volt Károlyi politikájának, és ezért sok bennfentes információt tud „a Károlyi-féle politikai boszorkánykonyháról".[105]

Orbók szenvedélyesen szemben állt az általa reakcióként leírt Tisza „brutális" politikájával, és a francia kultúra bámulójaként a német szövetséggel szemben az antanthoz közeledést támogatta.[106] 1914-től dolgozott Károlyi Mihály lapjánál, a

[102] *Alföldi*, 1., 16., 41–42., 46., 55–57.

[103] Orbók Attila: *Ki árulta el a hazát? Egy politikai riporter vallomásai*. Budapest, Világirodalom Könyvkiadóvállalat, 1919.

[104] Antal Gábor: Ennyit tud az ifjúság Károlyiról. *Haladás* (a továbbiakban *H*), 1946. május 9., 6.

[105] Ki árulta el a hazát? *BH*, 1919. november 5., 7.

[106] *Orbók*, 14.

*Magyarország*nál, és annak párizsi tudósítója volt az első világháború kitöréséig. A lapot 1917-ben hagyta ott, és szerződött az *Esti Újság*hoz, majd 1918 januárjában a – szintén Károlyihoz közel álló – *Virradat* című lap munkatársa lett, 1918 szeptemberétől pedig az Országos Hadigondozó Hivatal sajtóreferenseként dolgozott, Teleki Pál beosztottjaként. Orbók a munkájában máshol nem olvasható személyes anekdoták felidézésével jelentős erőfeszítéseket tett annak bebizonyítására, hogy a vágyott „új Rákócziból" „új Károlyi Sándorrá" lett Károlyi Mihály árulta el Magyarországot, ugyanakkor pedig saját magát éppen az árulás vádja alól akarta tisztázni, amely szerint még Károlyi alkalmazottjaként segédkezett Windischgraetz Lajos herceg Károlyit támadó 1918-as rágalomhadjáratában.[107] Munkája túlnyomó részében az első világháború alatti függetlenségi törekvésekkel, majd a Károlyi-rendszer alatti svájci diplomáciai kiküldetésével – például a nőként követté kinevezett Bédy-Schwimmer Rózsa keltette problémákkal[108] – foglalkozik, csak utolsó szakaszában tér ki a Tanácsköztársaság történetére, amelyre Károlyi Mihály és az őt a proletárdiktatúráig vezető újságírók szerepvállalása felől tekint.

Orbók írását áthatotta a düh, amiért szerinte Károlyi eljátszotta a nagy hagyományú magyar függetlenségi politika lehetőségeit, és ezért írása nem szűkölködik a Károlyit gyalázó invektívákban: „degenerált dilettáns mágnásként", „főúri dilettánsként", „gyönge jellemű hazárdjátékosként" írta le, akinek „a politika sport, nagy neve pedig csak cégér".[109] Ugyanis Orbók Attila is azt az antiszemita álláspontot képviselte – ha visszafogottabb retorikával is –, hogy Károlyi csak kirakatbábu volt, és a neve alatt valójában „zsidó" politikusok és újságírók jutottak hatalomra 1918 őszén, akik végül egészen oda vezették a könnyen befolyásolható Károlyit, hogy átadja a hatalmat „Kun-Kohn Bélának".

Orbók füzete a legkevésbé sem ezen, a már más munkákból jól ismert toposzok miatt, hanem szélsőségesen függetlenségi párti nézőpontja okán foglal el különleges helyet a Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban: míg a kommünellenes iromány szerzői jellemzően még a román megszállást is elfogadhatóbbnak tar-

[107] Hajdu Tibor Károlyi-életrajza szerint Orbók egy zsarolásnak engedve valóban részt vett az akcióban. L. Hajdu Tibor, 1978, 257.

[108] L. „Bédy-Schwimmer őnagysága berni szereplése csak megerősítette külföldön azt a hitet, hogy Magyarország már Károlyi alatt anarchista állam lett; a bolsevizmus egyik melegágya. A jó isten tudja, mi mindennel fizetjük majd meg ennek a hölgynek a diplomatáskodását!" (*Orbók*, 37.) – Peter Pastor ugyanakkor amellett érvel, hogy Bédy-Schwimmer Rózsa követté kinevezése tulajdonképpen racionális választás volt egy olyan kormányzattól, amely éppen azt akarta demonstrálni, hogy az „új" Magyarország már radikálisan más, mint a „régi", ráadásul Bédy-Schwimmer nem akárki volt, hanem a nők választójogáért küzdő nemzetközi szervezet aktivistájaként igen jelentős ismeretségi hálóval rendelkezett, korábban találkozott Wilson elnökkel, Lloyd Georgedzsal pedig még interjút is készített, a Károlyi-kormány tehát okkal fűzhetett személyéhez – utóbb csalókának bizonyuló – reményeket. L. Peter Pastor, 1976, 53–54.

[109] *Orbók*, 11. – Vö. Herczeg Ferenc később bemutatandó Károlyi-portréjával.

tották, mint a Tanácsköztársaság fennmaradását, és a meggyilkolt Tisza Istvánra olyan tragikus hősként tekintettek, aki megakadályozhatta volna a katasztrófát, Orbók Attila azt hangsúlyozta a proletárdiktatúrát követő átmeneti helyzetben, hogy Tisza István egykori körének, a Nemzeti Munkapárt vezetőinek és képviselőinek visszatérése a magyar politikába a legkevésbé sem kívánatos, mert „ennek a társaságnak korrupt és reakciós múltját még a Károlyi uralom korruptsága és a proletárdiktatúra gazságai sem igazolhatják".[110]

Orbókéhoz hasonló radikalizmus és antiszemitizmus jellemezte Kemény Ferenc (1886–?) hírlapírót, a *Pesti Hírlap* újságíróját – az 1920-as években politikai rovatvezetőjét –, aki a *Kinek a bűne a magyarországi bolsevizmus?* című füzetében[111] azt a kérdést tette fel, hogyan ragadhatta magához a hatalmat az a magyarságtól „idegen érdek-maffia", amely meggyőzéssel nem tudott híveket szerezni, és „még pénzzel is csak elvetemedett, lezüllött, mindenre kész katonatömeget" tudott maga köré gyűjteni.[112] *Az Est* által hirdetett és terjesztett[113] mű egykori népszerűségét jelzi, hogy Bizony László – a vádak szerint – ezt másolta le a külföldön öt nyelven kiadott antibolsevik kiadványában, ami egy kisebb plágiumbotrányhoz vezetett.[114] 1919-ben született memoárként Kemény Ferenc visszaemlékezésének sem a már létező, rivális elbeszélésekkel való vitatkozás, hanem magának „az" elbeszélésnek a megalkotása, a közelmúlt birtokbavétele volt a célja, hogy megállapítsa a „katasztrófa" felelőseit, akik „végzetes kalandba" kergették az országot.[115]

A szerző Károlyi Mihály belső ellenzékéhez tartozott – tanúként is kihallgatták a Tisza-perben[116] –, ezért mentegette az 1918 őszén hatalomra került koalíciót. Hangsúlyozta a kormányzás nehézségeit, és heroizálta Bartha Albert honvédelmi minisztert, akinek a szociáldemokrata pártvezetés és a miniszteri ambíciókat dédelgető Pogány József vezette Katonatanács nyomására kellett távoznia. Kemény munkájának fő célpontját azok a szociáldemokrata miniszterek jelentették, akik „látszólag becsukatták" a kommunistákat, de valójában csak „kétszínű játékot űz-

[110] *Orbók*, 22.

[111] Kemény Ferenc: *Kinek a bűne a magyarországi bolsevizmus? A politikai és történeti előzmények. A Károlyi-korszak mint a szovjet-köztársaság előfutárja. Hiteles részletek a hatalom átjátszásának kulissza-titkaiból*, Budapest, a szerző kiadása, 1919.

[112] *Kemény*, 1.

[113] L. Legújabb könyvek. *E*, 1919. október 17., 5.

[114] Bizony László: *Magyarországi bolsevizmus 133 napja. Kun Béla és Szamuelly Tibor véres uralma*. Leipzig-Wien, 1919, ill. Ki írta Bizony László könyvét? *PH*, 1920. február 8., 15.

[115] Uo. 1.

[116] Kemény azt vallotta, hogy 1918. október 31-én jelen volt, amikor a Nemzeti Tanácshoz megérkezett Tisza István meggyilkolásának híre, és hogy az „nem keltett különösebb hatást", mintha „előre számoltak" volna vele. A per egyik vádlottja, Fényes László azonban felhívta a figyelmet Kemény vallomásának ellentmondásaira és valótlanságaira. L. Kemény Ferenc hírlapíró vallomása a Tisza-gyilkosság ügyében. *E*, 1921. június 8., 8.

tek". Mellettük még Károlyi Mihályt támadta: újra és újra leleplezte „elszólásait", amelyek a bolsevizmus iránti vonzalmairól árulkodtak. Ezekből azt a következtetést vonta le, hogy „Károlyinak elhatározása volt a bolsevizmus meghonosítása Magyarországon", ennek okaként az antanthatalmakból való kiábrándulását, a csalódás miatti keserűséget jelölte meg. Kemény könyve elsősorban a proletárdiktatúra kikiáltásához vezető utat mutatta be, az „országot feldúló" „vörös rémuralmat" kevésbé részletezte.

Kemény Ferenc munkája Bergendy Szilveszter *Tatárjárás után* című – később bemutatandó – pamfletjéhez hasonlóan tehát nem a kommunisták, hanem a szociáldemokraták (és persze Károlyi Mihály) ellen íródott, akiknek számonkérését a szerző a konklúzióban követelte. (1920-tól sor is került az „igazi" vádlottak távollétében a Károlyi-perre és a népbiztosperre.) A *Kinek a bűne a magyarországi bolsevizmus?* Tisza István 1918. szeptemberi megállapításának felidézésével zárult, mely szerint Károlyiból azért nem lehet miniszterelnök, mert „nem alkalmas", mert „*utána csak az özönvíz következhetik*". Kemény szerint Tiszát igazolták a később bekövetkezett események, és „legfeljebb abban tévedett, hogy nem Károlyi után, hanem már Károlyi alatt jött az *özönvíz*".[117] Ezzel pedig összecsúsztatta a két forradalmat, ugyanolyan pusztító hatásúként írva le azokat.

Végül a Tanácsköztársaság idején fontos szerephez jutó Hódmezővásárhely 1918–1919-es események alatti történetét *A forradalom története Hódmezővásárhelyen* című művében megíró László Jenő (1879–1945) ügyvéd szintén a Függetlenségi és 48-as Károlyi-párt híve volt, annak tagjaként foglalt helyet 1918 novemberétől a helyi Nemzeti Tanács végrehajtó bizottságában.[118] László Jenőnek fontolva haladó, konzervatív attitűdje volt, ellenezte, hogy az Országos Polgári Radikális Párt újonnan megalakult helyi szervezetének tagjait bevegyék a tanácsba, és ezért munkája elején azzal büszkélkedett, hogy a nagyobb városok nemzeti tanácsai közül egyedül a hódmezővásárhelyi „nélkülözte a radikális párt közreműködését". László Jenő azt állította, hogy csak azért vett részt a helyi Nemzeti Tanács munkájában, mert az éppen hogy nem a forradalmi indulatok elszabadítására – ahogy a jobboldali visszaemlékezők jellemzően értelmezték a nemzeti tanácsok szerepét –, hanem a „forradalom feltartóztatására" alakult, hogy „a várost megmentse a forradalmi anarchiától", és hogy lehetővé tegye „a bizalmat vesztett polgári hatóságok további működését". László Jenő tehát egyértelművé tette a visszaemlékezésében: a magyar államot nem a forradalom nemzeti tanácsai verték szét, mert ezek megalakulásának idejére már szétesett a magyar államigazgatás. Arról azonban hallgatott, hogy a proletárdiktatúra idején a helybeli Forradalmi

[117] *Kemény*, 32., 30., 32., 4., 23., 2., 31., 32. – Kiemelések az eredetiben – *Cs. P.*

[118] Dr. László Jenő: *A forradalom története Hódmezővásárhelyen*. Hódmezővásárhely, a Haladás Hirdetési- és Könyvnyomdavállalat kiadása, 1924.

Törvényszék tagja, valamint a *Népakarat* című helyi lap szerkesztőségi bizalmija volt,[119] ami megmagyarázza, hogy az ő műve miért tünteti föl jóval pozitívabb színben a kommünt, mint más helyi visszaemlékezések.

László Jenő a helyi elit, a városi politika és a közigazgatási hatóság perspektívájából tekintett az 1918–1919-es „viharos" eseményekre. A kommün alatti történések ismertetésekor is a helyi direktórium működésére koncentrált, különösen arra, hogy miképp szennyezték be és lehetetlenítették el a hódmezővásárhelyi munkásvezetők és polgáremberek együttműködő, városirányító, a lakosság személyi és vagyonbiztonságának megóvására törekvő munkáját az április 27-én megérkező vörösterroristák. *A forradalom története Hódmezővásárhelyen* cselekményesítése egyértelműen tragédia, miszerint annak történetét mesélte el, hogy a békét megőrizni akaró „hős" városvezetők elbuknak.

László Jenő memoárja azért egyedülálló a vizsgált irodalomban, mert idilli képet festett a proletárdiktatúra első heteiről. A proletariátus és a polgárság között nem éleződött ki ellentét, amit László Jenő annak tudott be, hogy Budapesttel ellentétben Hódmezővásárhelyen csaknem teljesen hiányzott a „származási előkelőség", és az úgynevezett „polgárság" legnagyobb részét is „kisvagyonú földművesek" alkották. Márpedig ők inkább a munkássággal tartottak, mint a helyi „polgárság" legfelsőbb rétegével. A hódmezővásárhelyi idillnek a Szántó Kovács Jánosra emlékező április 21-i városi ünnepség jelentette a delelőjét.[120]

A helyi békének az vetett véget, amikor az április 21-i román támadást követően előbb a Forradalmi Kormányzótanács túszszedési parancsa érkezett meg a helyi direktóriumhoz, majd megjöttek a terroristák is. A román erők előrenyomulása miatt azonban a hódmezővásárhelyi kommün nem sokkal élte túl a proletárdiktatúra megerősítésére odaérkezett Szamuely-különítmény távozását. Hódmezővásárhelyen egészen 1920 márciusáig tartott a román megszállás, de a béke és a nyugalom még a visszaemlékezés megírásának idejére se állt helyre, mert hiányzott „a biztos alap, melyen az ország talpraállítása megindulhatna".[121] László Jenő ezt a biztos alapot az érdekegyesítésben, az osztálykiegyenlítésben látta, ezért *A forradalom története Hódmezővásárhelyen* – ellentétben a „fehérterror" légkörét lehelő, később ismertetendő 1921-es Fejérváry–Gravátz-kiadvánnyal – már a bethleni konszolidáció éveinek jegyeit viselte magán.[122]

[119] Gyáni Gábor szóbeli közlése, ill. Kőszegfalvi Ferenc–Borus Gábor (szerk.), 2002.

[120] Uo. 5., 17., 51., 47. – Az ünnepi nagygyűlés után a hódmezővásárhelyiek egy távirattal is köszöntötték a Forradalmi Kormányzótanácsot abból az alkalomból, hogy az épp egy hónapja alakult meg. L. A forradalmi kormányzótanács üdvözlése. *PN*, 1919. április 22., 6.

[121] *László*, 62.

[122] László Jenő oda jutott a maga „osztálykiegyenlítő" munkájában, hogy az 1927-es választáson az MSZDP hódmezővásárhelyi listáján indult. L. Hódmezővásárhelyen vasárnap kezdődött meg a választás. *E*, 1926. december 14., 4.

AZ ELLENFORRADALMI SZERVEZKEDÉSEK RÉSZTVEVŐI

Az első negatív kommünértelmezéseket az ellenforradalmi szervezkedések résztvevői írták, és ezek már a Tanácsköztársaság fennállása idején megjelentek, hiszen ott kaphattak nyilvánosságot, ahová a francia vagy a román megszállásnak köszönhetően nem értek el proletárdiktatúra erőszakszervei. Ezek a röpiratok még jellemzően hasonló, egy általános „ellenforradalmi" perspektívából születtek, de aztán a már a Tanácsköztársaság bukása után, és különösen az 1919 augusztusa és az 1920 márciusa közötti „interregnum" idején született, egymással rivalizáló ellenforradalmi csoportok kiadványaira már erősen rányomták bélyegüket a „jelenbeli" politikai küzdelmek. Az egykori ellenforradalmi akciókban résztvevők ekkor íródott emlékiratainak sajátossága, hogy szerzőik egymással is versengtek, és a bűnbakkeresésben nemegyszer felülmúlták a proletárdiktatúra emigráns vezetőinek vádaskodásait. Ezeknek a visszaemlékezéseknek a célpontjai sokszor nem is a kommün vezetői, hanem más ellenforradalmi csoportok irányítói voltak. Szerzőik visszatérő toposzokkal igyekeztek egymást diszkreditálni, legtöbbször a sikkasztás, a luxusélet, a felkészületlenség és a súlytalanság vádjaival.

A Tanácsköztársaság idején azonban még nem egymással foglalkoztak elsősorban a röpiratíró ellenforradalmárok. Szegeden, 1919 júniusában tette közzé Vest Fedor (1892–1969) báró a „nemzeti" és a „nemzetellenes" erők küzdelmét a proletárdiktatúra propagandatevékenységén és annak bírálatán át bemutató, *Hogyan dolgoznak a bolsevisták?* címet viselő pamfletjét, amely a legelső kommünellenes kiadványok közé tartozik.[123] Az 1919. május 5-én Aradon megalakult, majd május végén Szegedre költöző ellenkormányt támogató Vest Fedor – aki fiatalon jogi tanulmányokat folytatott, a Mensa Academiának előbb főtitkára, majd elnöke is volt, az 1920-as években pedig követségi titkári pozícióba került[124] – célja az volt, hogy a Vörös Hadsereg sikeres északi hadjárata idején leleplezze: hiába „pufogtatnak" a kommunisták nacionalista frázisokat (mint például az egyértelműen a románellenes érzelmekre apelláló „Vesszen a bojár-imperializmus!" jelmondat), valójában nem nemzeti érdeket képviselnek. A Tanácsköztársaságot a magyar tör-

[123] Vest Fedor: *Hogyan dolgoznak a bolsevisták? Mik az eszközeik?* Szeged, Engel Lajos Könyvnyomdája, [1919].

[124] Barcza György a memoárjában „rendkívül intelligensként" írta le Vest Fedor bárót. L. Barcza György: *Diplomataemlékeim, 1911–1945. Magyarország volt vatikáni és londoni követeinek emlékirataiból.* I. Budapest, Európa, 1994, 191. – Az 1930-as évek elején azonban előbb botrányos kártyaadósságba keveredett, majd váltót hamisított a korábbi követségi titkár. Bécsbe menekült, ahol letartóztatták, és beszámíthatatlansága miatt végül Magyarországon az angyalföldi „tébolydába" került. Az eset idején a *Pesti Napló* életrajzot is közölt róla, amelyben egy kaszinótársa „a legzseniálisabb és legkönnyelműbb embernek" nevezte. L. Báró Vest Fedor: Egy karrier útja a diplomáciától a letartóztatásig. *PN*, 1932. május 21., 5.

ténelem legnegatívabb eseményeként írta le, amelynek cselekményesítése a jó és a rossz küzdelmét tételező románc, ahol a jó csak átmenetileg bukhat el, de nem maradhat el a feltámadás. Ennek megfelelően röpirata egy szegedi seregszemle képével zárult, ahogy gyülekeznek a „sírba vitt Magyarországot" feltámasztani akaró magyar ifjak.[125] És ezzel az emelkedett elbeszéléssel a Tanácsköztársaság történetének egyik első „keresztény-nemzeti" interpretációja menten mintát is teremtett, mert aztán a jóval a proletárdiktatúra bukása után kiadott emlékiratokban is előfordult még, hogy a narrátorok a „szegedi seregszemle" csúcspontján abbahagyták az események elbeszélését.

A proletárdiktatúra bukását követő politikai küzdelmek hatásai csakhamar jelentkeztek, a leírásokban a Tanácsköztársaság vezetőinek tetteit is háttérbe szorítva kerültek előtérbe az ellenforradalmi mozgalmak olykor jelentős, máskor jelentéktelen vezetői. Az 1919 utáni hatalmi harcok nagyon erősen beszűkítették a „szegedi ellenforradalom" történetére visszaemlékező – Possel Márkus István néven született – Paál Jób (?–?) perspektíváját is. *A száz napos szegedi kormány* címmel megjelentetett kiadványa Károlyi Gyula és P. Ábrahám Dezső ellenkormányainak és a Nemzeti Hadsereg megszületésének hiteles történetét kívánta adni.[126] Az „ellenforradalmi" szerzők közül az 1910-es években a *Délmagyarország* című lap újságírójaként működő – és egy zsarolási ügybe keveredő[127] – Paál különleges helyet foglal el, mivel vállaltan elhatárolódott az „ellenforradalom" kifejezéstől, azt a kommunisták által „erőszakosan csinált" szónak, a „legrosszabb magyar kifejezések egyikének" tartotta, bár alkalmazását ő sem tudta elkerülni, mivel már 1919-ben átment a köztudatba. A berzenkedés oka az „ellenforradalom" kifejezéstől az lehet, hogy Paál Jób konzervatív-liberális ideológiát képviselt, és ezért szemben állt a szélsőséges, antiszemita „szegedi gondolat" képviselőivel – talán ennek köszönhető, hogy könyvét a radikális demokrata *Világ*ban is hirdették.[128]

[125] *Vest*, 5., 13.

[126] Paál Jób: *A száz napos szegedi kormány. Az ellenforradalom története. Krónikás könyv Károlyi Gyula és Ábrahám Dezső kormányairól, a Nemzeti Hadsereg megszületéséről, az ABC-ről és más szegedi dolgokról.* Budapest, 1919. – A szegedi ellenkormány történetének aprólékos, napról napra történő, jegyzetekkel és dokumentumokkal telezsúfolt feldolgozása: Dr. Kelemen Béla: *Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez. (1919.) (Naplójegyzetek és okiratok.)* Szeged, a szerző kiadása, 1923.

[127] Miután Bartos Mór szegedi építési vállalkozó könnyelműsége miatt beomlott egy iskola, Paál Jób ajánlkozott, hogy elsimítja az ügyet a helyi sajtóban, de a *Szegedi Napló* részéről kipattintották a botrányt. L. A polgári újságíró: a kiadóhivatal rabszolgája. *NSZ*, 1912. július 16., 7. – Paál hosszú és változatos pályát futott be, amelynek végén az Ideiglenes Nemzeti Kormányról és az „Új Magyarország" 1945-ös megszületéséről szerkesztett egy kiadványt: *A debreceni feltámadás. Krónikás könyv a demokratikus új Magyarország megszületéséről, a moszkvai tárgyalásokról...* Szerk.: Paál Jób–Radó Antal. Debrecen, Városi Nyomda, 1947.

[128] *Paál*, 3. Ill. Világ Könyvosztálya. *V*, 1919. október 30., 8.

Munkájában kiemelte azoknak a „liberális elemeknek" a jelentőségét, amelyek az ellenforradalmi mozgalomban olykor ellensúlyozták a „reakciós" törekvéseket.

A száz napos szegedi kormány a Tanácsköztársaság történetét a magyarok és az idegen elnyomók küzdelmeként láttatta. De a magyarság kritériumát nem faji szempontból határozta meg: beleértette azokat a nemzeti érzelmű zsidó tiszteket is, akik részt vettek a szegedi ellenforradalmi mozgalomban. Az 1918–1919-es eseményeket a nemzeti érzelmű magyarok összetartásának hiánya felől szemlélte, és csalódottan állapította meg 1919 októberében – mikor úgy tűnt, hogy a riválisFriedrich-kormány helyzete stabilizálódott –, hogy a szegedi kormányerők összességében kudarcot vallottak a „széthúzás", a „türelmetlenség" és az „intrikálás" miatt.[129] A kommün nem valami rettenetes rémuralomként tűnt fel Paálnál, inkább dilettánsok komolytalan diktatúrakísérleteként írta le azt – ezért annál inkább hibáztatta az ellenforradalmi csoportok ellenségeskedését, minek köszönhetően a román erők döntötték meg a Tanácsköztársaságot. Paál Jób nézőpontjából a Tanácsköztársaság létrejötte önmagában nem jelentett csapást a magyarságra, mivel az 1919-es év tragédiáját szerinte az okozta, hogy az ellenforradalmi erők széthúzása és a nemzeti mozgalom széles körű kibontakozását gátló szélsőséges antiszemita elemek jelenléte miatt a magyarok nem tudták ledobni a proletárdiktatúra jármát. A „magyar önsorsrontás" toposzát aktivizáló Paál Jób célpontját tehát nem is Kun Béla és társai jelentették – hatalomra kerülésük okaira nem is tért ki –, hanem az ellenforradalmi mozgalom „reakciós törekvései", amelyet egy „régi", konzervatív-liberális alapállásból bírált.

Szintén Szeged forradalmak alatti napjairól számolt be dr. Csaba Jenő (1894–1968) piarista szerzetes *A forradalom története Szegeden* című, 1922-ben megjelentetett műve.[130] A kereszténységszocializmus legkonzervatívabb, antiszemita és a szabadkőművességgel hadakozó változatát reprezentáló fiatal szerzetes aggódva figyelte az 1918 őszétől Magyarországon zajló eseményeket. Az Ébredő Magyarok eszméivel rokonszenvező[131] Csaba Jenő olvasatában az 1918–1919-es felfordulást okozó „proletártömegeket" a szabadkőművesek szabadították rá a magyar társa-

[129] *Paál*, 37., 10., 61.

[130] Dr. Csaba Jenő piarista: *A forradalom története Szegeden*. Szeged, 1922.

[131] Csaba Jenőnek az Ébredő Magyarok Egyesületéhez fűződő viszonyáról elérhető adatok ellentmondásosak. A *Magyarország* szerint 1926-ban még az Ébredő Magyarok Egyesülete szegedi szervezetének elnökségét is elvállalta, miután az előző vezető a Tiszába fulladt. Ám két nappal megválasztása után országos hír lett abból, hogy Csaba nemcsak a vezetésről mondott le, de kilépett a szervezetből is. Az ok az volt, hogy egy zsidó diákjának az újságból tudomására jutott Csaba megválasztása, és aztán a gimnáziumban az egész osztály előtt sírva fakadva, dadogva kérdezte meg a szerzetestanártól, hogy most mi lesz vele, mire Csaba „nagyon magába merült a katedrán". L. Miért lépett ki az Ébredők Egyesületéből Csaba Jenő szegedi piarista tanár. *M*, 1926. május 23., 7. – Csaba azonban cáfolta a *Magyarország*nak ezt az értesülését, nyomatékosította, hogy nemhogy elnöke, de tagja sem volt az egyesületnek. L. Miért lépett ki...? *M*, 1926. május 28., 13.

dalomra. Munkájának monomániásan szabadkőműves-ellenes jellegét mutatja, hogy amikor a tanácsok megalakulását részletezte, sose felejtette el megemlíteni, hogy melyik tanácstag szabadkőműves. A szabadkőműveseket – például Hollós Józsefet, a Szegedi Nemzeti Tanács megalapítóját, a neves tüdőgyógyászt és az antialkoholista mozgalom nagy alakját[132] – olyan „újítóknak" tartotta, akik veszedelmet hoznak a nemzetre a hagyományos társadalmi berendezkedés megváltoztatásával. Az 1918–1919-es eseményeket tehát a rombolással fenyegető újítók és a régi értékeket őrző konzerválók összecsapásaként vizsgálta. Értelmezésében a „szervezkedő polgársággal" szemben fogtak össze 1919. március 21-én a szociáldemokraták és a kommunisták. A szegedi direktórium korlátlan hatalma azonban nem sokáig tartott a francia erők három nappal későbbi bevonulása miatt. *A forradalom története Szegeden* a helyi baloldali erők felbomlásával – a munkáspártok korábbi támogatóinak elszakadásával és „mosakodásával" – és az ellenforradalom „hajnalhasadásának" ígéretével, az „adventi hangulat" megidézésével fejeződött be.[133] Vagyis a piarista szerzetes a „szegedi gondolatot" képviselő szerzők szövegeire jellemző „feltámadás"-mitologéma képével[134] zárta memoárját.

Paál Jóbbal szemben – ám Csaba Jenőhöz hasonlóan – a „szegedi gondolatot" képviselte Gömbös Gyula (1886–1936) az *Egy magyar vezérkari tiszt bíráló feljegyzései a forradalomról és ellenforradalomról* című, a *Budapesti Hírlap* és a Honvédelem Sajtóvállalat kiadásában 1920-ban megjelent visszaemlékezésében.[135] A *Pesti Hírlap*ban meleg hangon ajánlották a tanulságosnak nevezett füzetet.[136] Gömbös egy Nemzeti Hadsereg hiánya és szüksége felől vizsgálta az 1918–1919-es eseményeket. Önreprezentációja szerint már a világháborús évek megérlelték benne a későbbi cselekedeteit vezérlő gondolatot, hogy „a magyarság jövőjét csak az önálló magyar nemzeti hadsereg biztosíthatja". A magyarságra végzetes „álmot" hozókkal szemben magát a „nemzeti újraébredésnek" nevezett ellenforradalom képviselőjének, az általa vezetett szervezetet, a Magyar Országos Véderő Egyletet (MOVE) pedig a „magyar reneszánsz" exponensének tartotta, amely szembeszállt a „vörös sárkánnyal".[137] Gömbös műve a Tanácsköztársaság története helyett tehát

[132] Hollós József alakjának regényes bemutatását l. Faludy György: *Pokolbeli víg napjaim*. Budapest, Mozgó Világ Kiadó, 1998, 148–149. – A memoárja: Hollós József: *Egy orvos élete*. New York, 1944.

[133] *Csaba*, 57., 61., 58., 136., 145.

[134] Vö. Romsics Gergely, 2004a, 95.

[135] Gömbös Gyula: *Egy magyar vezérkari tiszt bíráló feljegyzései a forradalomról és ellenforradalomról*. Budapest, 1920.

[136] Egy magyar vezérkari tiszt följegyzései. *PH*, 1920. június 24., 3.

[137] *Gömbös*, 40., 41., 7., 61., 55., 56. – Kozma Miklós meghívására lépett be a MOVE-ba, amelynek 1919. januári vezetőségi választásán Stromfeld Auréllal szemben diadalmaskodott. L. Vonyó József, 2014, 71–72.

elsősorban az ellenforradalmi mozgalmat mutatta be, és a vélelmezett magyar–zsidó ellentét felől tekintett az eseményekre. A „zsidó nemzetiséget" – vagyis Paál Jóbbal szemben Gömbös nem felekezeti, hanem etnikai alapon határozta meg a zsidókat – egységesen a kommün legfőbb híveként írta le. A Tanácsköztársaság recepciója szempontjából nem sok tanulságot hordozó kiadvány eszmetörténetileg mégis jelentős, mivel szerzője a kommün bukását a „zsidók" államalkotó képessége hiányának tudta be, márpedig a „vér" által meghatározottsággal érveléssel Gömbös 1918–1919-es eseményekről szóló munkája egy olyan beszédmódot és diskurzust előlegezett meg, amely csak az 1930-as években – éppen Gömbös Gyula miniszterelnöksége alatt – bontakozott ki Magyarországon.[138]

A Gömbös- és Horthy-kultusz jegyében íródott a szegedi ellenkormány hadügyminisztériumának sajtóosztályát vezető Hefty Richárd (?–?) *Adatok az ellenforradalom történetéhez* című, 1920-ban megjelent, a Szózat kiadóhivatalában árult munkája.[139] Hefty azon ellenforradalmi, „fiatal látnokok" közé sorolta Gömböst, akik előre látták az 1919-es katasztrófát. A „szegedi gondolatot" reprezentáló, nemzeti radikális, antiszemita, de a „zsidókérdésben" az erőszakos megoldást mint a természet által nem tűrt „revolucionális ugrást" elvető Hefty – mivel „a törököket se egy nap alatt szorították ki Európából" – az erőskezű nemzeti vezér kultuszépítéséhez járult hozzá a maga eszközeivel.[140]

Gömbös hadsegéde a „nemzeti vezértől" várta, hogy mindörökre véget vet a széthúzásnak, és ezzel semmissé teszi a „turáni átkot".[141] Hefty a MOVE-nek, „a magyar nemzeti eszme várának" juttatni kívánt feladatok felől tekintett az 1918–1919-es eseményekre. Előfeltevése az volt, hogy minden másképp alakult volna, ha a demoralizált lakosságot egységes, fegyelmezett, nemzeti szervezetbe sikerül szerveznie egy karizmatikus ellenforradalmi vezérnek. Ezért míg egyes ellenforradalmi szerzők – például *A magyar Dreyfus-pör*t szerző Kerecseny János – a riválisellenforradalmi csoportokat támadták a visszaemlékezésükben, Hefty az egységes fellépés szükségességét hangsúlyozta: az ő célpontjai a „zsidók" voltak. Az *Adatok az ellenforradalom történetéhez* ugyanis az ellenforradalmi erőket egyesítő „nem-

[138] A német *völkisch* hatás 1930-as évekbeli magyarországi jelentkezéséről l. Romsics Gergely, 2010, 305–324.

[139] Hefty Richárd: *Adatok az ellenforradalom történetéhez. A szerző saját följegyzései alapján.* Budapest, 1920. A mű a Szózat kiadóhivatalában volt kapható: Könyvek. *Szózat*, 1922. január 24., 14.

[140] *Hefty*, 20., 28.

[141] 1918-hoz képest 1919-ben megduplázódtak a magyar sajtóban a „turáni átkot" kárhoztató cikkek – köszönhetően annak is, hogy 1919 novemberében Horthy Miklós is beemelte a retorikájába. A kifejezés korabeli használatához l. *A turáni átok és a jerikói trombita.* Budapest, 1919. – A „turáni átok" képzetéhez l. Ablonczy Balázs: *Keletre, magyar! A magyar turanizmus története.* Budapest, Jaffa Kiadó, 2016.

zetvezér" hiánya és szüksége mellett a Tanácsköztársaság történetét elsősorban a „turániakként" jelölt magyarok zsidók általi üldözése és elnyomása perspektívájából beszélte el. A Gömbös- és Horthy-kultusz jegyében született visszaemlékezés nemcsak egy „nemzeti vezér" meglétét, hanem a szekularizáció megállítását és visszafordítását is fontosnak tartotta, mivel „ha minden magyar gyermek csak egyszer is elolvashatta volna" az Újszövetséget, „akkor Magyarországon soha nem lett volna sem forradalom, sem kommunizmus".[142]

A „szegedi gondolatot" reprezentálta a Huszár-, a Simonyi-Semadam- és a Teleki-kormány vallás- és közoktatásügyi miniszterének, Haller Istvánnak (1880–1964) a *Szocialista-kommunista csőd* című, 1920-ban kiadott munkája.[143] A keresztényszocialista politikus célja a „nemzeti" újrakezdés volt, de ehhez szükségesnek tartotta a leszámolást a kommün támogatóival. A Tanácsköztársaság történetét szatíraként cselekményesítő művével, a proletárdiktatúra „csődjének" leírásával akart hozzájárulni annak megakadályozásához, hogy ismét vezető szerephez juthassanak a magyar politikai életben azok, „akik a nemzetet a sír széléig eljuttatták":

„A szocialista-kommunista párt rémuralmának 132 napos vérpárás korszaka elmúlt. Itt maradtak a romok, a nyomor, a munkanélküliség, a hamispénz milliárdjai, a teli börtönök és itt maradtak a rémuralom előkészítői, támogatói és visszasírói. Szemtanúi vagyunk annak a megdöbbentő jelenségnek, hogy akiknek még alig sikerült a vörös mázt képükről levakarni és magukat fehérre meszelni, mint vádlók, mint tetemrehívók, mint bírák lépnek fel, nyilván arra számítva, hogy ismét elég lesz a vakmerő tolakodás, a falrengető lárma és feledve lesz minden bűn, behódol megint a közvélemény. Mint ártatlanok akarnak sétálni közöttünk azok, akiknek lelkéről a Duna vize sem fogja lemosni a nemzet ellen elkövetett vétkek nyomát."[144]

Haller azon szerzőkhöz tartozott, akik nem kizárólag saját emlékezetükre, értesüléseikre és az események alatt készült állítólagos jegyzeteikre hagyatkoztak, hanem legfőbb forrásaként a Tanácsok Országos Gyűlésének jegyzőkönyveit beszéltette.[145] Haller elfogultságát jól mutatja, hogy még abban is a „cenzúra" jelét látta, hogy a Tanácsok Országos Gyűlésén korlátozhatták a hozzászólás idejét, és berekeszthették a vitát.[146] A *Szocialista-kommunista csőd* elsősorban a magukat a Tanácsköztársaság bukása után „fehérre mázoló" szociáldemokraták felelősségét

[142] *Hefty*, 78., 28.

[143] Haller István: *Szocialista-kommunista csőd. Elszólások és önvallomások*. Budapest, 1920.

[144] *Haller*, 3.

[145] A Tanácsok Országos Gyűlésén elmondottak már 1919 őszétől széles körben ismertek voltak, miután a gyorsírói feljegyzések alapján, indoktrináló bevezetők és gúnyolódó kommentárok kíséretében egy egész füzetsorozatban tették közzé a „szovjetülések" jegyzőkönyveit. L. *A tisztelt szovjet. A szovjetülések szenzációs leleplezései*. Gyorsírói feljegyzések alapján írta: Morin. 1–6. füzet. Budapest, a Légrády Testvérek kiadása, [1919].

[146] *Haller*, 11.

és szerepvállalását tárgyalta a proletárdiktatúrában. Emiatt Haller az ellenforradalmi szerzők közül elsőként hivatkozott *Az egység okmányai* című kiadványra.[147]

Bár Haller munkája a vörösterror kanonizált képeinek – az akasztásoknak és a Dunába lövéseknek – felidézésével kezdődött, a köztudomásra hivatkozva kijelentette, hogy a „vérebek terror-rekordjai" közismertek, úgyhogy a kínzások és kivégzések ismertetése helyett a *Szocialista-kommunista csőd* a Tanácsköztársaság más emlékirataiban kevésbé kidomborított társadalmi-gazdasági bajait – a szocializálás hibás koncepciója, improduktivitás, korrupció – részletezte. Lényegében a Tanácsok Országos Gyűlésén egykorúan előkerülő problémák adták meg a munka témáját, az ott elhangzottakat azonban egy élesen kommünellenes interpretációval tette közzé. Megállapította, hogy a szabályok helyett az „önkény" jellemezte a „vörös parlament" működését, amelyben „nívótlanul veszekedtek a tagok és basáskodtak a vezetők" – jelezve a Tanácsköztársaság politikai vezetőrétegének alacsony színvonalát.

Haller István emlékeztetett arra, hogy a szociáldemokrata politikusok semmivel se voltak különbek, mint a kommunisták: az előbbiek tehetők felelőssé Kun Béla és kommunista társai hatalomra kerüléséért, és együtt „kormányozták agyon" az országot. Vagyis a *Szocialista-kommunista csőd* írója is azon memoárszerzők közé tartozott, akik a Bécsbe emigrált szélsőbaloldali politikusok támadása helyett elsősorban a Magyarországon maradt szociáldemokraták kormányképtelenségét és veszélyességét igyekeztek bizonyítani, nyíltan kimondva, hogy a kommün alatt nem is „Kun Béla kimondott kommunistái", „hanem Garami, Garbai és társai szociáldemokratáknak nevezett kommunista agitátorai" voltak a „legféktelenebbek".[148] Miközben tudjuk, hogy Garami Ernő szerepet sem vállalt a Tanácsköztársaságban, és neve a magyar szociáldemokrácia bolsevizmusellenes irányának emblémája.

Míg Gömbös köre – és általában az „ellenforradalmi" visszaemlékezések többsége – kritikusan viszonyult Friedrich István tevékenységéhez, Wagner Károly (1887–1950) ügyvéd és korábbi függetlenségi párti politikus számára főhős volt. Az „Egy ellenforradalmár" álnéven[149] megjelentetett *Forradalomtól az ellenforradalomig – Ki vezette az ellenforradalmat?* című visszaemlékezés[150] Friedrich

[147] *Az egység okmányai. A szociáldemokraták és a kommunisták egyesülésének előzményei. Kun Béla levele a kommunizmusról és a proletáregységről.* Bevezette: Weltner Jakab. Budapest, 1919.

[148] *Haller*, 45., 12–13., 41., 6.

[149] Az álnévválasztás jelentőségéről: Philippe Lejeune, 2003, 26.

[150] Egy ellenforradalmár [Wagner Károly]: *Forradalomtól az ellenforradalomig. Ki vezette az ellenforradalmat? Visszaemlékezések.* Budapest, [1920]. – Wagner 1919 tavaszán Friedrich kémeként működött, és az ő megbízásából „álnéven utazgatott a vörös Magyarországon, hogy az ország hangulatáról tájékoztassa a budapesti polgári, politikai köröket", legalábbis a következő kiadvány

István tevékenységének apoteózisát adta, miközben a „magyar faj" legyűrhetetlen „őserejét" is bizonyítani akarta, és nyíltan vitába szállt több ellenforradalmi kiadvánnyal is, köztük Paál Jób munkájával. A Friedrich-kultusz jegyében született visszaemlékezés szerzőjének „függetlenségi" perspektívájából adódik, hogy szemben az előzőleg bemutatott ellenforradalmi memoárokkal, a *Forradalomtól ellenforradalomig* nem ítélte el teljes egészében az őszirózsás forradalmat, mivel az megvalósította az évszázadok óta hiába óhajtott független Magyarországot, amely azonban csakhamar a „zsidók" irányítása alá került, miután „megbolondították" Károlyi Mihályt. Wagner Károly a zsidóság „zavaros áradatában" a „süllyedő hajó" metaforájával írta le a magyar államot, amelynek süllyedését Friedrich István akarta megállítani, például – az ő szervezőkészségének tulajdonított – székely hadosztály felállításával.[151]

A *Forradalomtól az ellenforradalomig* egy, a határokat védelmező nemzeti hadsereg és a „zsidó áradatot" megtestesítő „nemzetközi vörös csürhével" szembeszálló nemzeti vezér hiányának és szükségességének perspektívájából mesélte el az 1918–1919-es eseményeket. Az „áradat" mellett még a „fertőzés" szó jelenik meg a műben a magyar nemzetet fenyegető erők metaforájaként: maga Friedrich fejti ki, hogy az ellenforradalom során nem lehet számítani a fővárosi munkásságra, mivel az „annyira meg van fertőzve, hogy hosszú évekig kell tanítani, míg újra hasznát lehet venni ily életbevágó dolgoknál". A sajtószabadság felszámolása mellett a vörösterror leírása és az ellenforradalmi mozgalom kibontakozásának elbeszélése a hangsúlyos Wagner munkájában, amely azonban Kun Béla személyével egyáltalán nem foglalkozott. Erre a visszaemlékezés szintén sajátos befejezése adta meg a magyarázatot.[152]

Wagner csalódottan állapította meg, hogy a tiszai offenzíva kudarca miatt még az előtt összeomlott a Tanácsköztársaság, hogy készen lettek volna a hatalomátvételre a Friedrich István vezette ellenforradalmi erők, a kommün elmenekülő népbiztosai így a műben „fiókbolsevizmusnak" nevezett Peidl-kormánynak adhatták át a hatalmat. Wagner szerint Peidl Gyula hívta be Budapestre a román hadsereget, mert azt remélte, hogy az leveri az ellenforradalmat. Wagner Károly annyira hangsúlyozta, hogy a magyarok a Peidl-kormánynak köszönhetik a román megszállást, hogy nyilvánvaló: a Kun Béla elleni kirohanások hiánya az emlékiratban annak köszönhető, hogy a *Forradalomtól az ellenforradalomig* nem is Kun Bélával, hanem Peidl Gyulával és minisztertársaival kívánt leszámolni. Ez a rágalmazás sikeres lehetett, mivel az MSZDP részéről 1922-ben egy kiadvánnyal válaszoltak

tanúsága szerint: Ujlaki Antal: *Szeged a forradalomban és a nemzeti föltámadásban. Krónikás adatok*. Szeged, Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., 1921, 83.

[151] *Forradalomtól az ellenforradalomig*, 48., 11., 6., 14.

[152] Uo. 42.

rá.[153] A memoár a románc képeivel fejeződött be, ahogy a „magyar ég" csillagai „leragyognak" a Peidl-kormány tagjait (a román erők beleegyezésével – ezt ugyan nem említette a memoár) letartóztató, beszédet mondó Friedrich Istvánra, „dicsfényt vonva" az „ifjú vezér" köré.[154]

Ezek a visszaemlékezések azonban hiába heroizálták az egykori szereplőket és nagyították fantasztikussá képességeiket, a Tanácsköztársaság idejéből azonban mindössze egyetlen sikeresen kivitelezett ellenforradalmi akcióról tudunk: a bécsi magyar követség kirablásáról, az úgynevezett „bankgassei puccsról", de aztán annak résztvevői is egymásnak estek, és az előbb ellopott, majd eltűnt 140 millió korona körül valóságos – a rágalmazási pereket sem nélkülöző – verbális dulakodás kezdődött, amely évekig elhúzódott. A Nemzeti Hadsereg megalapításában szerepet vállaló első világháborús veterán, Kerecseny János (1894–1970) annak történetét mesélte el 1925-ben, *A magyar Dreyfus-pör – Hová lett a Bankgassei 140 millió?* című visszaemlékezésében,[155] hogy miként rabolták el az ellenforradalmárok a Tanácsköztársaság követségéről a pénzt, amit Kun Béla a bécsi forradalom kirobbantásának támogatására szánt.

Az egykori forradalmárok helyett inkább egymást támadó ellenforradalmárok irományai közé tartozik Kerecseny János visszaemlékezése is, amely leginkább Hefty Richárd memoárjával vitatkozott. Mellette még a paródiába fulladt „brucki puccsot"[156] levezénylő rivális, Szmrecsányi György és a politikus-történetíró, Gratz Gusztáv tűnik föl célpontjaként. Gratz a „bankgassei puccs" lekicsinylésével vívta ki Kerecseny haragját, mivel az 1921-ben megjelentetett, *A bolsevizmus Magyarországon* című kötet[157] mindössze huszonöt sorban foglalkozott a bankgassei eseményekkel.

Kerecseny célja az volt memoárja megjelentetésével, hogy az egykori események után hat évvel tisztázza a nevezett pénzösszeg sorsát, hogy cáfolja az ellenforradalmi akciók „koronájának" nevezett „zseniális tettel" szemben ismert vádakat. Kerecseny Jánost ugyanis megvádolták az elrabolt pénzösszeg hűtlen kezelésével, tragikusan cselekményesített visszaemlékezésében olyan hősnek mutatta magát, akinek memoárja publikálásakor még nem szolgáltattak igazságot. A felhozott vádakat annyira méltánytalannak tartotta, hogy egyenesen a meghurcolt Dreyfus kapitányhoz hasonlította magát. Az 1919 után született emlékiratok jellemző mo-

[153] *Kik hozták be a románokat Budapestre? Vagy Hogyan ütötték agyon Friedrich – Csilléry – Pekár úrék a Magyarországi Szociáldemokrata Pártot.* Összeállította: Kalmár Jenő. Budapest, Népszava, 1922.

[154] *Forradalomtól az ellenforradalomig*, 46–48.

[155] Kerecseny János: *A magyar Dreyfus-pör. Hová lett a Bank-gassei 140 millió?* Budapest, 1925.

[156] Gratz Gusztáv: *A forradalmak kora. Magyarország története, 1918–1920.* Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1935, 199.

[157] *A bolsevizmus Magyarországon.* Szerk.: Gratz Gusztáv. Budapest, Franklin, 1921.

tivációi – vagy egy még nem elbeszélt, traumatikus esemény kibeszélése és az első értelmezés kialakítása, vagy éppen hogy egy nagyon is létező elbeszélés cáfolata – közül *A magyar Dreyfus-pör* megírásának mozgatója egyértelműen az utóbbinak feleltethető meg. A „bankgassei puccs" történetét tisztázni akaró memoár egyes megállapításaival – mint például, hogy a kommün abban a pillanatban szimbolikusan megbukott, amikor Kun Béla engedélyt adott az osztrák rendőröknek, hogy behatoljanak a bécsi magyar nagykövetségre, mivel ezzel jelképesen feladta a Tanácsköztársaság szuverenitását – magában áll az emlékirat-irodalomban, és nem is véletlen, hogy ezek a tételei nem kanonizálódtak az 1919 után a hatalmat végül megkaparintó ellenforradalmi csoport bírálata miatt.[158] Ellenben könyvének állításaival Kerecseny, az „ellenforradalmárok Dreyfusa" magára szabadított egy rágalmazási pert – Takách-Tolvay József gróf indította –, amelyet elvesztett.[159]

A „bankgassei puccs" tárgyában született visszaemlékezések közül még igen fontos Hajós Jenőé (1884–1944). A világháborút is megjárt egykori követségi tanácsos azok közé tartozott, akik megszállottan küzdöttek azért, hogy nyomára jussanak az ellenforradalmi csoportok kezei között eltűnt száznegyven millió koronának. Az események egykori szereplője még tizenhárom feljelentést is tett 1920 februárjában a „bankutcai puccs" ügyében, a tárgyalást 1920 szeptemberére, majd októberére tűzte ki a Budapesti Központi Királyi Járásbíróság, azonban a vádlottak egyszer sem jelentek meg. Hajós küzdelmének lenyomata volt *A bankutcai puccs és a száznegyven millió valódi története* címmel 1922-ben megjelent kiadványa,[160] amelyben dokumentumok közzétételével is igyekezett igazolni az állításait.

Hajóst az őszirózsás forradalmat követően bízta meg diplomáciai feladattal a Károlyi-kormány, a „bankutcai puccsban" játszott szerepe miatt elhíresült Takách-Tolvay ezredest felváltó Harrer Ferenc ausztriai követ titkáraként került Bécsbe 1918 novemberének közepén. 1919 januárjában került hivatalosan is külügyi szolgálatba követségi titkári rangban.[161] Hajós elsősorban az ellen a tévhit ellen hadakozott visszaemlékezésében, amely szerint az elhíresült gróf Takách-Tolvay József vezérkari ezredes lett volna a proletárdiktatúra csehszlovák és román előrenyomulás miatti 1919. áprilisi–májusi átmeneti megrendülésére időzített

[158] *Kerecseny*, 73., 10., 11–12., 58.

[159] L. Rágalmazási pör „A magyar Dreyfus-pör" című könyv szerzője ellen. *BH*, 1928. február 17., 12. Ill. Takács-Tolvay gróf altábornagy pöre a vádlott író bocsánatkérésével nyert befejezést. *Ujság* (a továbbiakban *U*). 1928. február 27., 10. – Takách-Tolvay azért perelte be Kerecsenyt, mert az azt állította, hogy a hagyományosan a bankgassei „hazafias akció" hősének tekintett Takách-Tolvaynak valójában semmi köze nem volt a bécsi magyar követség kirablásához.

[160] Hajós Jenő: *A bankutcai puccs és a száznegyven millió valódi története. I. rész. A puccs eseményei*. Budapest, [1922].

[161] Uo. 4.

„bankutcai puccs" „tervezője és vezetője".[162] Valójában a pénz elrablása a szerző szerint – ellenforradalmai nézőpontból „megmentése" – saját maga, továbbá Magurányi Sándor követségi iroda-főigazgató és Prokesch követségi szolga érdeme volt. Az utóbb a sajtóban szereplő Takách-Tolvay József nem vett részt az akcióban, és amikor később megjelent, akkor is részeg volt *A bankutcai puccs és a százhetvenmillió valódi története* című röpirat tanúsága szerint. Így a bécsi magyar követségről 1919. május 4-én elmenekülő – miután Kun Béla engedélyt adott az osztrák rendőrségnek, hogy behatoljon oda – Hajós úgy vélte, hogy a „bankutcai puccs" „tipikusan magyar eset" volt: „miután a dolog látszólag sikerült, megindult a harc a kifelé látható, hálás »szerepekért«."[163]

Végül essék szó egy, a „bankgassei puccsal" ellentétben kudarcot valló, de aztán az emlékezetében felmagasztosult – a Nemzeti Vértanúk 1934-ben felállított emlékművét ihlető[164] – legjelentősebb ellenforradalmi akció, az 1919. június 24-i ellenforradalmi kísérlet történetét részletesen bemutató memoárról, Somogyi Zoltán (?–?) *A június 24-iki ellenforradalom és a ludovikások* című, 1920-ban megjelentetett visszaemlékezéséről.[165] A munka egykori megbecsültségét mutatja, hogy a *Budapesti Hírlap* ennek alapján közölt megemlékező cikket a monitorlázadás évfordulóján.[166] A Ludovika Akadémia Tanácsköztársaság alatti mindennapjait is megmutató Somogyi elbeszélésében az ellenforradalmi kísérlet nem „burzsoálázadás" volt – ahogy azt a Tanácsköztársaság propagandája állította[167] –, hanem „katonák és szocialisták szövetkezése volt arra, hogy a bolsevizmus letö-

[162] Ez az elbeszélés kanonizálódott a baloldali emlékezetben is, vélhetően a pénz elrablásának megszervezésével vádolt vezérkari ezredes „ideális" neve miatt, l. például Andics Erzsébet megállapítását a több kiadásban és óriási példányszámban megjelent rövid „nemzettörténeti" összefoglalásában, amely szerint „Az [a Rothschild-bankházzal folytatott] eredménytelen tárgyalások után a nemes urak sokkal egyszerűbb pénzszerzési módhoz folyamodtak: kirabolták a bécsi magyar követséget [...] gróf Takách-Tolvaj (nomen est omen) ezredes vezetésével." L. Andics Erzsébet, 1945, 81.

[163] *Hajós*, 18.

[164] L. Pótó János, 2003, 50–52.

[165] Dr. Somogyi Zoltán: *A június 24-iki ellenforradalom és a ludovikások*. Budapest, „Pátria" Irodalmi Vállalat és Nyomdai Rt., 1920. – Somogyi később egy, a kommün alatti túszejtések történeteit bemutató kötetet is kiadott. L. Dr. Somogyi Zoltán: *A rémuralom napjaiból. Túszok és egyéb történetek*. Budapest, „Pátria" Irodalmi Vállalat és Nyomdai Rt., 1922.

[166] A júniusi ellenforradalom évfordulója. *BH*, 1920. június 24., 2–3.

[167] L. Gárdos Mariska beszédét az ellenforradalom áldozatainak temetésén, amelyben a szociáldemokrata nőpolitikus a „burzsoálázadásnál" még súlyosabb kifejezéseket használt, a fellázadt tiszteket és a ludovikás növendékeket egyenesen „felfegyverzett orgyilkos huligánoknak" nevezte: Gárdos Mariska: Beszéd az 1919. júniusi ellenforradalom áldozatainak temetésén. In: *Gárdos Mariska*. A bevezetőt írta és a kötetet összeállította: Kende János. Budapest, Magyar Nők Országos Tanácsa, 1985, 50.

résével józan szocialista kormányzatot létesítsenek".[168] Ezért Somogyi különösen nagy teret szentelt annak részletezésének, hogy milyen kapcsolatot tartottak fenn az ellenforradalmárok Haubrich József szociáldemokrata politikussal. Somogyi egyenesen a „Nibelung-hősökhöz" hasonlította a Tanácsköztársaság ellen küzdő ellenforradalmárokat, és ez a heroizáló kép, a maga ellenpontjaként, természetesen a kommunisták minél sötétebb ábrázolását követelte meg, ennek köszönhető, hogy még az a Sinkó Ervin is negatív alakként tűnik föl a Horthy-kultusz szolgálatába állított memoárban, aki kiharcolta, hogy a fellázadt ludovikásokat mindössze egy átnevelő Dosztojevszkij-szemináriumra küldjék büntetésként.[169] Természetesen Somogyi művének üzenete is az volt, hogy „a sírjából föltámadó Magyarország alapköveit" az ellenforradalmárok rakták le, hiába verte le a kommün viszonylag könnyen az egynapos felkelést.[170]

A PROLETÁRDIKTATÚRA ÁLDOZATAI

A proletárdiktatúra áldozatait alapvetően három csoportra oszthatjuk: osztályhelyzetük, hitük és politikai nézeteik miatt szenvedőkre. A Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban ezen belül külön zsánert alkotnak az első csoporthoz tartozó „régi" elit azon tagjainak beszámolói, akik túszként raboskodtak a Tanácsköztársaság idején,[171] azok a visszaemlékezések, amelyeknek szerzőit – mondhatni – telibe kapta az 1919. március 21-én beköszöntött ellenvilág. Ezek olyan, a mítosz jegyeit fokozottan felmutató „meghalás-feltámadás" történetek, amelyek – a mítosz nyelvére fordítva – egy „szörny gyomrában" eltöltött időszakról számolnak be.[172] A laptulajdonos, a magyar sajtótörténet „korszakalkotó egyénisége",[173] Légrády Imre (1868–1932) az 1919 novemberében papírra vetett, először a *Társaság* című

[168] *Somogyi*, 89.

[169] L. Sinkó Ervin: *Szemben a bíróval*. Budapest, Magvető, 1983, 46–50. Ill. Litván József: *Ítéletidő*. Budapest, Tekintet Könyvek, [1991], 23., 37.

[170] *Somogyi*, 112.

[171] Róluk l. Bödők Gergely, 2014, 151–181. – Az egykori foglyok magukat és egymást idealizáló tanúságtételeivel szemben fokozott óvatosságot kell tanúsítani, mert például nehezen hihető, hogy Hegedűs Lóránt a Gyűjtőfogházban valóban harmincezer oldalt olvasott el négy hét alatt, miként állította, vagyis naponta több mint ezret. L. Uo. 175. – A Gyűjtőfogház mártírjai előtt 1921-ben egy reprezentatív, kommünellenes emlékalbummal is tisztelegtek. L. *Rabságom története. Emlékalbum. A 133 napos Kommün túszainak arcképcsarnoka és élményei*. Szerk.: Molnár Félix. Budapest, 1921.

[172] Vö. Northrop Frye, 1998, 135., 161–162., ill.. Mircea Eliade, 2009, 181–183.

[173] Dr. Légrády Imre meghalt. *PN*. 1932. március 5., 6.

hetilap cikksorozatában publikált, *A kommün fogságában* című memoárjában[174] mindenekelőtt azt a „rombolást" vette számba, amelyet a proletárdiktatúra végzett a szocializált kiadóvállalatában és nyomdájában. A visszaemlékezés célja ezúttal is az önigazolás volt: a kommün bukása után Légrády újraindította volna a *Pesti Hírlap*ot – amelynek kiadását 1919 májusában papírhiányra hivatkozva felfüggesztették –, de ehhez igazolnia kellett, hogy a „nemzeti eszmét hirdeti", amelyet a proletárdiktatúra alatt sem tagadott meg, és hogy maga idős, vak emberként fogházba hurcolva miként szenvedett a Tanácsköztársaság alatt.[175]

A befogadó jóakaratát a szerény „hős nem voltam" kijelentéssel – a *captatio benevolentiae* eszközével[176] – elnyerni szándékozó, a Tanácsköztársaság „poklában" átmenetileg elmerülő egykori túsz egy olyan passiójellegű memoárt írt, amelyben sorra vette a „nemzetmegtartó" nagypolgárság és arisztokrácia, a tradicionális magyar elit kommün alatti megpróbáltatásait. Nagyon szűk horizontú elbeszélés Légrádyé: csak annyit jelenített meg a lopások sorozataként leírt proletárdiktatúrából, amennyi érzékelhető volt a Gyűjtőfogházban, ahonnan 1919. május 2-án szabadult. Önnön megmenekülésében a nemzetközi sajtónak juttatott szerepet, amely „lármát csapott" az érdekében.[177] A szabadulásának elmesélésével Légrády lezárta az „önigazoló" történetet, amellyel egyébiránt elérte a célját: 1919. szeptember végén újra megjelenhetett a *Pesti Hírlap*, bár Légrády Imrének a betegsége miatt nem sokkal később végleg vissza kellett vonulnia a lap irányításától.

A dualizmus kori magyar politikai elit köztiszteletben álló személyisége volt Szász Károly (1865–1950), a parlament felsőházának korábbi elnöke, a Shakespeare-műfordító Szász Károly református püspök szintén szépirodalmi műveket jegyző fia, aki az *Emlékezés a vörös uralomra* című, 1922-ben megjelentetett művében[178] számolt be a proletárdiktatúra alatti megpróbáltatásairól. Ebben Szász el-

[174] Dr. Légrády Imre: *A kommün fogságában. 1919. április 16. – május 2.* Budapest, Légrády Testvérek, 1919. – A könyvként kiadott, „élénk tollal megírt" memoár nem került kereskedelmi forgalomba, hanem Légrády küldött vagy postázott egy-egy példányt belőle. Légrády Imre: A kommün fogságában. 1919. április 16. – május. 2. *Ország-Világ* (a továbbiakban *OV*), 1920. január 25., 1.

[175] *Légrády*, 3–4.

[176] Szabó G. Zoltán–Szörényi László, 1997, 29–31. – Krausz Simon bankár épp az ellenkező retorikai stratégiát választotta, amikor egy *hiperbolá*val úgy kezdte a proletárdiktatúra napjaira történő visszaemlékezését: „A bolsevizmus alatt életem hősköltemenyét éltem át. Bátran néztem szembe az eseményekkel, mindig fel voltam készülve a halálra. Nem féltem. Tudtam, hogy a gyávaság semmitől sem óv meg, s ha már pusztulni kellett, olcsón nem akartam adni magamat." L. Krausz Simon: *A pénzember. Egy magyar bankár élettörténete*. Budapest, Kossuth, 1991, 162.

[177] *Légrády*, 33., 47–48.

[178] Szász Károly: *Emlékezés a vörös uralomra*. Budapest, Franklin Társulat, 1922. – A könyvet a Budapesti Hírlap könyvkereskedése forgalmazta: Könyvújdonság!! *Budapesti Hírlap*, 1923. január 27., 7.

sősorban a túszként fogságban töltött időszakot dolgozta fel. A *Szózat* recenzense, aki a túszejtések kapcsán leszögezte, hogy „a kommunisták éppen a legkiválóbb embereket pécézték ki", úgy vélte, hogy a visszaemlékezés érdekelhet mindenkit, „aki átélte a vörösuralom keserveit".[179]

Szász elrettentő célzattal tette közzé memoárját, hogy emlékeztessen rá, milyen is volt „az istentagadó és erkölcstelen vörös uralom", nehogy bárkiben is illúziók maradjanak a kommunizmussal kapcsolatban. Szász Károly is a visszaemlékezők azon csoportjához tartozott, akik a Tanácsköztársaságot az egész magyar munkásmozgalom irányzatoktól független diszkreditálására igyekeztek kihasználni, a szociáldemokraták és a kommunisták nemegyszer ádáz harcot vívó csoportjának egymásra tolásával:

„A szocialisták a vörös uralom alatt nagyon is megmutatták és beigazolták azt a tételt, hogy szocializmus és kommunizmus lényegében egy és ugyanaz, a cél tekintetében egyáltalán semmi különbség sincs köztük, csupán a taktika, a tempó gyorsasága tekintetében térnek el egymástól".[180]

Ugyan rabságba nem kényszerült, de szintén nagyon megviselték a Tanácsköztársaság rendelkezései gróf Esterházy Miklóst (1855–1925), akinek az *Emléklapok 1918. nov. 1-től 1919. augusztus 2-ig terjedő időkből* című – először német nyelven megjelent – memoárja[181] azt érzékeltette, hogy miként tekintettek az arisztokrácia reprezentánsai a proletárdiktatúrára. Esterházy Miklós „rablóvállalkozásként" írta le a kommünt, és memoárjában hosszasan részletezte, hogy miként foglalták le a proletárdiktatúrában kastélyának könyvtárát és műkincseit.

Csákvár urának visszaemlékezését még a *Századok*ban is ismertették, bár felemás értékelést kapott. A recenzens szerint a mű „nagyon jó vonásokkal egészíti ki a vidéki rémuralmak képét", azonban bírálta, hogy Esterházy túlságosan sokat – és nem a kellő világossággal – foglalkozik azzal, hogy bebizonyítsa, Károlyi Mihály árulást követett el a belgrádi fegyverszünet aláírásával.[182] A bűnbakképzéssel kapcsolatos szociálpszichológiai elmélet fényében – amely szerint a különcök ideális tárgyai a gyűlöletnek – könnyen érthetővé válik, hogy Esterházy miért éppen az

[179] Emlékezés a vörös uralomra. *Szózat*, 1922. december 7., 9.

[180] *Szász Károly*, 103., 98.

[181] Gróf Esterházy Miklós: *Emléklapok 1918. nov. 1-től 1919. augusztus 2-ig terjedő időkből*. Budapest, 1920.

[182] -y -r.: Esterházy Miklós gróf: Emléklapok 1918. nov. 1-től 1919. augusztus 2-ig terjedő időkből. *Századok*, 1921/6–10., 261. – A memoárt méltatta a *Katolikus Szemle* is, miszerint a „valódi grand seigneur" Esterházy nemcsak „nagy élénkséggel és drámai közvetlenséggel írja le benyomásait", de „egyszersmind elmélkedik, filozofál a felfordulást előidéző okok felől is s rámutat a pusztulás után a rekonstrukció eszközeire is". L. -i.: Esterházy Miklós gróf: Emléklapok 1918. nov. 1-től 1919. augusztus 2-ig terjedő időkből. *Katolikus Szemle*, 1921/2., 22.

„osztályáruló" Károlyi Mihállyal szemben viseltetett különös indulattal (miképp rokonai is jeleskedtek az ország egyik leggazdagabb arisztokratájából földosztó „vörös grófffá" lett Károlyi rágalmazásában).[183] Ugyanez a fokozott Károlyi-ellenesség érhető tetten Windischgraetz Lajos herceg visszaemlékezésében, amely szerint Károlyi Mihály és Kun Béla „zártkörű érdekszövetkezetet" alkottak.[184]

Az *Emléklapok 1918. nov. 1-től 1919. augusztus 2-ig terjedő időkből* részletesen leírta a tatai uradalom helyzetét, az arisztokrácia proletárdiktatúra alatti életét lakatlan sziget „hajótöröttjeiéhez" hasonlította.[185] A mélypontot az jelentette Esterházy számára, amikor nemcsak könyvtárától és műkincseitől kellett megválnia, hanem amikor – állítása szerint – kedvenc padját is leszerelték, és a tóba dobták, mintegy az értelmetlen pusztítás jelképeként. Összességében „ördögi" rendszerként írta le a kommünt. Memoárja a proletárdiktatúra bukásával, az augusztus 2-án menekülő népbiztosok, a „levegőben berregő", zsákmánnyal megrakott repülőgépek kanonizált (ám hazug) képeivel, és az egyszer és mindenkorra elmúló „régi világ" legitimista elsiratásával zárult: „A korona, mely egy évezreden át a rend és hatalom összfogalma volt, immár csak antikváriusi emléknek tetszik."[186] Esterházy visszaemlékezése az 1918–1919-es eseményekről szóló szövegek azon csoportjába tartozik, amelyben az események értékelése nem a jövő, hanem a múlt perspektívájából történt: szerzőik annyira az egyszer és mindenkorra eltűnni látszó régi világhoz kötötték identitásukat, hogy már nem látták helyüket az új világban. A nosztalgikus szemlélődés elsősorban a dualizmus kori elit azon arisztokrata tagjaira jellemző, akiknek közéleti pályáját radikális gyorsasággal zárták le az 1918–1919-es forradalmak.[187]

A hite miatt szenvedett Lányi Ede (1881–1950) jezsuita szerzetes, akinek *Vörös naplóm* című, 1919-ben megjelent munkáját[188] az teszi fokozottan érdekessé, hogy egy különösen sok sérelmet elszenvedő, meghurcolt csoport, a katolikus szerzetesek nézőpontját jelenítette meg.[189] A füzet a *Szebb Jövő* című sorozatban jelent

[183] Tom Douglas, 1995, 70–84.

[184] L. Windischgraetz Lajos: *Küzdelmeim. Windischgraetz Lajos herceg naplójegyzetei.* Budapest, a szerző kiadása, 1920, 3.

[185] *Esterházy*, 91., 79., 92.

[186] Uo. 106.

[187] A „jövő bezárulása" egyenesen a börtön becsapódó vasajtajának szimbolikus képébe sűrűsödik a Tanácsköztársaság idején elsők között túszul ejtett korábbi kereskedelemügyi miniszter, Szterényi József memoárjában. L. Báró Szterényi József: *Régmúlt idők emlékei. Politikai feljegyzések.* Budapest, a Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság kiadása, 1925, 160. – A nézőpontokhoz l. Borisz Uszpenszkij, 1984, 116.

[188] Lányi Ede S. J.: *Vörös naplóm.* Pécs, Pius Kollégium, 1919.

[189] Ezen csoport képviseletében l. még a jezsuita Bernhard Zsigmond memoárját: Bernhard Zsigmond S. J.: *Egy jezsuita emlékei a kommunizmus idejéből.* Budapest, Korda I. K. R. T. kiadása, 1919.

meg, amelynek célja az volt, hogy népfelvilágosító jelleggel, egyszerű nyelvezettel ismertesse a „keresztény népre" leselkedő veszélyeket. A kommün alatti „naplójegyzeteit" közreadó Lányi Ede a Tanácsköztársaságban a magyar nép „életidegeit" elvágni akaró „kereszténységellenes törekvések" kitörését látta.[190] A szerzetes-tanár Lányi Ede az 1910-es években felváltva oktatott Kalocsán és Pécsen. A *Vörös naplóm* az akkor már a szerb csapatok által megszállt baranyai városban jelent meg, ahová szerzője az után menekült a „Vörös Magyarországból", hogy 1919. június 30-án, hatvan év után távozniuk kellett a jezsuita rend kalocsai központjából.

A kereszténységszocialista, antiszemita és antikommunista, ideológiai alapállásában Prohászka Ottokárral rokonítható Lányi egy-egy kitekintéstől eltekintve elsősorban a kalocsai eseményekkel foglalkozott. A Tanácsköztársaságot nem „proletáruralomként" ábrázolta a *Vörös naplóm*, hanem „zsidógyerekek zsarnokuralmaként", akik a munkásoknak is diktáltak. Lányi Ede tehát hangsúlyozta a katolikus egyházat ért sérelmek sorakoztatása mellett, hogy a proletárdiktatúra áldozatai elsősorban a munkások voltak. Vágya ugyanis a papság és a munkásság kibékülése volt – amint azt megfogalmazta egy klerikus és egy kétkezi munkás kézfogásának leírásakor. A kölcsönös megértésnek azonban elengedhetetlen feltétele – és ez volt a *Vörös naplóm* üzenete –, hogy a munkások „ne vegyék be" „idegen fajú uszítók maszlagját".[191]

A mélyen vallásos Domonkos József (1883–?) a *Rablók barlangjában* című, 1920-ban megjelentetett könyvecskéjében[192] – a mű paratextusa szerint – szintén azokat a jegyzeteit adta közre, amelyeket a Tanácsköztársaság idején készített, és úgy kellett rejtegetnie a Lenin-fiúk elől, miképp „a betlehemi anyák rejtegették az ő kisdedeiket Heródes hóhérai elől". Már a – jellegében Lányi Ede és Tormay Cécile műveihez hasonlítható – mű keletkezéstörténetét elmesélő bevezetőben felbukkanó Heródes-hasonlat jelzi, hogy a mű elsősorban kereszténységellenessége felől tekintett a Tanácsköztársaságra, amelyet nyíltan „zsidódiktatúraként" azonosított a szerző: a vörösterrort kereszténységellenes pogromként cselekményesítette.

Domonkos „naplója" azt örökítette meg, hogyan ejtették foglyul és miképp tartották fogságban a magyarokat az új „betyárokként" leírt bolsevikok. Ez a rablás a szerző szerint azért következhetett be, mert a magyar nép az 1918 előtti fél évszázadban fokozatosan letért a kereszténység útjáról, és így eltévedt a moderni-

[190] Lányi munkájáról azt tudhatta meg az újságolvasó – igaz, csak jóval megjelenése után, egy rágalmazási per kapcsán –, hogy abban „a kommunisták tevékenységéről" „minden pontosan meg van írva", miként Kalóczi János szerzetes, a kalocsai rendház portása hivatkozott rá. L. Jezsuita fráter és kilépett paptanár rágalmazási pöre – Ki fosztotta ki a kommün alatt a kalocsai rendházat. *8ÓÚ*, 1934. december 21., 4.

[191] *Lányi*, 1., 3., 1., 41., 48., 20., 38.

[192] Dr. Domonkos József: *Rablók barlangjában. Hangok a zsidó diktatúra idejéből.* Budapest, Kertész József könyvnyomdája, [1920].

tás – a csalókának bizonyuló progresszív eszmék – „erdejében". Ezért Domonkos József a Tanácsköztársaság történetének általa vélt tanulságait levonva, a megtartó keresztény valláshoz visszatérést ajánlotta a magyar népnek, mert úgy vélte, hogy a magyar állam „hajója" csak akkor van biztonságban a „nemzetietlenség, a hitetlenség, a haza- és államellenes zsidó nemzetköziség" tajtékzó hullámaitól verdesve, hogyha „a keresztény egyház 19 évszázados hajójával együtt" hajózik a „judeobolsevizmus vörös tengerén".[193]

A tradicionális politikai elit tagjai mellett – mint az elsők között túszul ejtett Wekerle Sándor, Szterényi József vagy a már bemutatott Szász Károly – a Tanácsköztársaság vezetői elsősorban a parasztpolitikusokat és a független szocialista vezetőket igyekeztek letartóztatás útján ellenőrzés alatt tartani, így véve elejét vélelmezett lázító tevékenységüknek a főváros és a vidék ellentétének kiéleződésekor.[194] Csizmadiáéhoz hasonló önigazolási szándékkal született meg Nagyatádi Szabó István (1863–1924) *Politikai rágalmak és cáfolatok* című füzete,[195] amelyben „kemény, férfias hangon" szállt szembe az őt kommunistaszimpátiával vádlókkal, ahogy a *Magyarország* ismertette a kiadványt.[196] Nagyatádi maga is hangsúlyozta, hogy az őt ért rágalmazás nem az első eset a „politikai betyárság ősi földjén". Az Országos Kisgazda- és Földmíves Párt kiadásában megjelent füzet fő üzenete az volt, hogy bármit is állítanak a „politikai Bakony" „sötétből lövöldöző" „szegénylegényei", Nagyatádi Szabó István nem vállalt szerepet a proletárdiktatúrában. A híresztelésekkel ellentétben nem is lépett be az MSZDP és a KMP egyesüléséből létrejött Magyarországi Szocialista Pártba.

Állítása szerint a kommunisták azért terjesztették el, hogy ő is belépett a pártba, mert így akarták megnyerni a kommün hívének a kisgazdákat. A politikai célzatú dezinformáció azonban ismételten felütötte fejét a proletárdiktatúra bukása után is. A *Politikai rágalmak és cáfolatok* tehát azért született, hogy a magát magányos hősnek beállító Nagyatádi végezzen a rágalmazás „hidrájával",[197] de nem csak az önigazolás szándékával keletkezett a románc cselekményesítésű füzet, annak célja a riválisok diszkreditálása is volt. Nagyatádi Szabó István visszafordította az őt ért vádakat, és a kis terjedelmű írás egy részében az arisztokraták – például a korábbi miniszterelnök Esterházy Móric – szakszervezeti tagszámait közölte,

[193] Uo. 3., 20., 53., 9–10.

[194] L. például Csizmadia letartóztatásának indoklását Varga Jenő hozzászólásában a Forradalmi Kormányzótanács 1919. április 3-i ülésén: *FKJ*, 166.

[195] Nagyatádi Szabó István: *Politikai rágalmak és cáfolatok*. Budapest, kiadja az Országos Kisgazda- és Földmíves-párt, [1919].

[196] Főurak a szakszervezetekben. *M*, 1919. október 1., 6.

[197] *Nagyatádi Szabó*, 3–4., 20–21., 8., 4.

bizonyítván, hogy ők valóban tagok voltak.[198] A Friedrich-kormány földművelésügyi miniszteréről, Rubinek Gyuláról pedig egyenesen azt állította, hogy „szervezett kommunista volt". A magát defenzívnek mutató visszaemlékezés valójában tehát kifejezetten offenzív pamflet, amelynek célja nem is a szociáldemokraták és a kommunisták, hanem az 1919 utáni politikai riválisok elleni küzdelem volt.

Nagyatádi Szabó István visszaemlékezésében a Tanácsköztársaság története inkább csak a hátterét adja személyes küzdelme elbeszélésének. A kommün legfontosabb eseményei közül horizontja kizárólag a szövetkezesítésre terjedt ki, mivel ez lehetetlenítette el földosztáson alapuló földreformprogramját. De az 1919 utáni közéletbe újra aktív szereplőként bekapcsolódó politikus számára nem a „baloldali" kommunisták jelentették a fő ellenfeleket, hanem az aktuális és leendő „jobboldali" politikai riválisai. Mindenekelőtt az általa „hamisnak" bélyegzett, Sokorópátkai Szabó István alapította Egyesült Kisgazda és Földmívespárt politikusai. Ennek köszönhetően lett a *Politikai rágalmak és cáfolatok* „legfőbb réme" nem Kun Béla, de még csak nem is Hamburger Jenő földművelésügyi népbiztos, hanem a már említett Sokorópátkai Szabó István, a Friedrich-kormány „névbitorló", tárca nélküli kisgazdaügyi minisztere.[199] Ez pedig jól mutatja, hogy mennyire keveset tudhattak meg a korabeli olvasók a Tanácsköztársaság történetéről a korai Horthy-korszak emblematikus földművelésügyi miniszterének memoárjából.[200]

A dualizmus kori agrárszocialista mozgalmak egyik legjelentősebb vezetője, a Tanácsköztársaság idején szintén üldözött Mezőfi Vilmos (1870–1947) is megjelentette a maga beszámolóját *Emlékeim a Kommün idejéből* címmel.[201] Mezőfi nem a rágalmazások jelentette külső, hanem a felelősségtudatból következő belső kényszerrel indokolta a nyilvánosság elé állást. Memoárja megírásába azért fogott, mert úgy gondolta, hogy mint az Országos 48-as Szocialista Párt egykori elnökétől és a *Szabad Szó* szerkesztőjétől elvárják hívei és olvasói, hogy beszámoljon „az úgynevezett proletárdiktatúra idején viselt dolgairól". Mivel Mezőfi Vilmos a proletárdiktatúra idején dr. Ringer Jenő kelenföldi elmegyógyintézetében tartózkodott, a kommün alatti napjait a magát az őrült világban a túlélése érdekében

[198] Az arisztokrataellenes éle miatt ismertette a *Népszava* is Nagyatádi Szabónak a „klerikális agrárfeudális sajtó" támadásaira válaszoló röpiratát. A cikk szerint „Nagyatádi Szabó István (...) nemcsak hogy megsemmisíti a rája szórt rágalmakat, hanem abból a helyes taktikai elvből kiindulva, hogy a támadás a legjobb védekezés, leleplezi rágalmazóit és kimutatja róluk, hogy tulajdonképpen ők ludasok abban, amit most neki rónak föl bűnül." L. Grófok, akik kommunisták voltak. Nagyatádi Szabó röpirata. *NSZ*, 1919. október 5., 5.

[199] *Nagyatádi Szabó*, 12–13., 23.

[200] Bár ennek ellenére Nagy György ügyvéd részleteket olvasott föl belőle a népbiztosperben: A népbiztosok ügyének tárgyalása. A tárgyalás tizenkilencedik napja. *NSZ*, 1920. július 31., 1.

[201] Mezőfi Vilmos: *Emlékeim a Kommün idejéből*. Budapest, 1920.

bolondnak tettető józan eszű férfinak a kultúrtörténetből oly jól ismert történeteként mesélte el.[202]

Elsődleges céljának az tűnik, hogy saját pártját és az általa „nemzeti szocializmusnak" nevezett irányzatát elhatárolja a forradalmi időszak internacionalista szociáldemokratáitól. Mezőfi abban látta a különbséget a két irányzat között, hogy míg a maga szocializmusa „magyar és nemzeti alapon áll", és pártja elsősorban a „földműves magyar népet" képviseli, addig a szociáldemokraták számára „a haza csak másodrangú kérdés volt", és nem tűrték az ellenvéleményeket. Azt kívánta bemutatni, hogy miképp lett a Tanácsköztársaságot vezető internacionalista baloldali politikusok célpontjává az ő „nemzeti szocializmusa", vagyis erősen a maga pártszempontjai által megszabott perspektívából tekintett a kommünre, és beszélte el annak történetét, ennek köszönhetően áldozhatott külön fejezetet az amúgy országos nézőpontból nem túl kardinálisnak nevezhető kérdésnek, hogy a proletárdiktatúra milyen hatással volt a *Szabad Szó*ra. Az *Emlékeim a Kommün idejéből* a még a kommün bukása előtt Ausztriába emigráló Mezőfi Vilmos hazatérésével végződik, és az azzal történő szembesüléssel, hogy a *Szabad Szó* szerkesztőségéből mindent széthordtak, és még 1920-ban se tudták úgy helyrehozni a kiadóvállalatot, hogy ismét kiadhassák a lapot. Az anyagi veszteséget csak az erkölcsi igazságtétel enyhítette: 1919-ben szerinte elbukott a nemzetközi szocializmus, és a visszaemlékezőnek lett igaza, aki az önreprezentációjában mindenki más előtt, már az 1890-es években „hadat üzent" a „nemzetközi szociáldemokraták túlzó elméletének".[203]

Végül szükséges megemlékezni Szász Zoltán (1877–1940) újságíró *III. emelet 12.* című emlékiratáról,[204] amelyben a két elnyomó rendszer által is letartóztatott visszaemlékező alapvetően az 1921 júliusától 1922 januárjáig a Markó utcai fogházban töltött időszakról írt, de műve elején a kommünt is értelmezte, és portrét rajzolt Korvin Ottóról. Szász Zoltán azért került az ellenforradalmi rendszer fogházába, mert a kora közéleti viszonyait bíráló cikkeket publikált Garami Ernő és Lovászy Márton bécsi lapjában, a *Jövő*ben, amelyről állítása szerint csak annyit tudott Budapesten, hogy „szenvedélyesen bolsevizmusellenes újság".[205] Az eljárást a rendszerellenes cikkek miatt indították ellene. A Markó utcai szabadulását követően csak öt évvel később, 1927-ben jelentette meg a meghurcolásával kapcsolatos visszaemlékezéseit, amelyeket aztán nem is fogadott egyöntetű lelkesedéssel a Horthy-kori Magyarország sajtója.[206] Memoárjába beemelte két, a Tanácsköztár-

[202] *Mezőfi*, 3., 12.

[203] Uo. 4., 28.

[204] Szász Zoltán: *III. emelet 12. Emlékeim a bolsevista és Markó-utcai fogházból.* Budapest, a szerző kiadása, 1927.

[205] Uo. 6.

[206] A *Budapesti Hírlap*ban megjelent bírálat emlékeztetett arra, hogy a visszaemlékezés szerzője Bécsben „tökéletesen beilleszkedett a magyargyűlölő briganti-hadnak üvöltő hangnemébe".

saság történetével kapcsolatos írását: az 1919. július 7-én, az Otthon Írók és Hírlapírók Körében – akkori nevén az Írók és Hírlapírók Szakszervezetében – tartott beszédének leiratát, amelyben kiállt a kommün sajtószabadságot korlátozó intézkedései ellen,[207] és aztán az ezt követő kihallgatásának leírását, amelyet a proletárdiktatúra bukását követően, „Korvin Ottóval szemtől-szembe" címmel jelentetett meg a *Pesti Hírlap*ban.[208] Szász hangsúlyozta, hogy bolsevizmusellenes kiállása ellenére ő nem „ellenforradalmárnak" tartja magát, hanem „szabadságharcosnak", mivel az ellenforradalom fogalomban „sötét, reakciós ízt" érez.

Szász elsősorban a sajtószabadság és a szólásszabadság hiánya felől tekintett a kommünre, fő szempontja, hogy az egyes ember szabadságát nem szabad feláldozni a közösségi jólét ígéretéért. A bolsevizmust „egy háborús pszichózisban megbomlott szocializmusként" definiálta, leírásában a kommün csak „bitorolta" a kommunizmus nevet, valójában „zsarnokság" volt: a proletárdiktatúra helyett csak „álproletárdiktatúrát" hoztak létre, amelynek szabadsághiányos világára a „fegyház" metaforát használta.[209]

A memoárról azt írta a recenzens, hogy abban „egyetlenegy megfigyelőképességre való észleletet benne nem találunk, hanem bosszantó közhelyeket vagy még bosszantóbb tájékozatlanságokat." Továbbá feltűnőnek tartották, hogy bár nyíltan bírálta a kommün viszonyait, Szásznak ezért nem esett bántódása a proletárdiktatúrában. L. Harmadik emelet tizenkettő. *BH*, 1927. április 24., 8. – Szász később helyreigazítást tett közzé a recenzió miatt, mivel abban azt állították, hogy Szász csak a proletárdiktatúra módszereit bírálta, de „markszistaként" elvi aggályai nem voltak. Szász leszögezte, hogy nem marxista. L. Helyreigazítás. *BH*, 1927. július 15., 9. – *Az Est* ellenben a visszaemlékezés kommünellenes részeit kiemelve arra emlékeztetett, hogy Szász Zoltán „elsőnek merte szavát felemelni (...) a proletárdiktatúra esztelenségei, szabadságtipró önkénye ellen", és hogy a „vörös vésztörvényszék" elé idézve „Korvin-Kleinnel szemben is keményen megállta a helyét". Szász memoárját „nemes és szép könyvként" írták le, és hogy a readingi fegyházról balladát író Oscar Wilde „hűvös árnyékában sem kell szégyenkeznie". L. III. emelet 12. – Szász Zoltán könyve fogságáról. *E*, 1927. május 14., 7. – A *Népszava* szerint a Korvin Ottóval megörökített beszélgetés „érdekes és jellemző adat a proletárdiktatúra rendőri közegeinek tevékenységére nézve". A szociáldemokrata napilapban tanulságosnak tartották, hogy az ellenforradalmár Szász „nem a diktatúra szörnyeitől szenvedett", hanem azoktól, akik „a »keresztény-nemzeti megújhodást« szolgálják". L. III. emelet 12. Szász Zoltán könyve a börtönéletről. *NSZ*, 1927. július 30., 4. – A *Pesti Napló* részletekbe nem bocsátkozva, általánosabb szempontból méltatta a könyvet, és nem emelt ki semmit a kommünre vonatkozó részekből. L. III. emelet 12. Szász Zoltán új könyve. *PN*, 1927. május 14., 16. – A *Tolnai Világlapja* a „bolsevizmus uralma alatt" elmondott „emlékezetes, bátor és lendületes beszédet" emelte ki a könyvből. L. Szász Zoltán új könyve. III. emelet 12. *TV*, 1927. május 11., 63.

[207] Szász beszédéről Lengyel József is megemlékezett. Szerinte Szász – akit Szász Károllyal összekeverve tévesen azonosított a műfordító református püspök fiaként – „nyílt ellenforradalmi beszédet tartott", de elismeréssel írta, hogy „talán az egyetlen [volt] az egész társaságban [vagyis a polgári újságírók között], aki komolyan vette a demokrata meggyőződését". L. Lengyel József: *Visegrádi utca*. Budapest, Szépirodalmi, 1962, 253.

[208] Szász Zoltán: Korvin Ottóval szemtől-szembe. *PH*, 1919. október 10., 3–4.

[209] *Szász Zoltán*, 27., 16., 14., 18.

A Korvin Ottóval történő találkozás, a vallatás felidézése során nyilvánvalóvá válik, hogy a mind a „vörös", mind a „fehér" rendszerben eljárás alá vont Szász Zoltán emlékiratának a fő célpontja valójában a Horthy-rendszer volt, ugyanis a kommün legfőbb vétkének azt tartotta, hogy mintát adott egy utána következő, még súlyosabb elnyomás számára.[210] Ez az állítás pedig egészen egyedivé teszi Szász Zoltán visszaemlékezését az elemzett pamfletek és memoárok között.

ÍRÓK ELBESZÉLÉSEI

A proletárdiktatúra idején intenzív élményeket szerző íróktól azt várhatnánk, hogy a Tanácsköztársaság okainak és történetének nemcsak a legjobban megformált, de a legmélyebb és leginkább elgondolkodtató leírását adják. Ennek az elvárásnak azonban éppen a Horthy-korszak ünnepelt írófejedelme, Herczeg Ferenc és kulturális nagyasszonya, Tormay Cécile nem tett eleget, akik adósok maradtak az 1918–1919-es forradalmak nemcsak maradandó, de művészileg értékes megörökítésével.[211]

Pedig ki mástól lehetett volna várni a nagy „konzervatív" Tanácsköztársaság-történetet, mint a mind Tisza István kultuszának kialakításában, mind Károlyi Mihály bűnbakká tételében főszerepet játszó Herczeg Ferenctől (1863–1954), aki a Tisza István köré csoportosult értelmiségi kör vezető alakjából, a konzervatív-liberális „ellen-Huszadik Század", a *Magyar Figyelő* szerkesztőjéből lett a keresztény-nemzeti Horthy-korszak írófejedelme, a Magyar Revíziós Liga elnöke.[212] A Tanácsköztársaság emlékezetének szempontjából Tisza István egykori értel-

[210] Uo. 31.

[211] Hasonlóan okozhat kielégületlenséget az 1918–1919-es forradalmak nemcsak konzervatív, de mély és empatikus kritikájára vágyó olvasónak Ritoók Emmának az exhibicionista „szellemi kalandorokat" kárhoztató, *A szellem kalandorai* című, 1921-es regénye, a Vasárnapi Körben sok időt eltöltő írónőt ugyanis csak papírmasé karakterre tudták ihletni az őt körbevevő, később világhíressé vált filozófusok és esztéták. Balázs Béla is csalódottságának adott hangot a naplójában, miután Ritoók Emma megmutatta a Vasárnapi Kör tagjainak regénye egy korai, még *A lélek kalandorai* címet viselő kéziratát (amely abban a formájában még értelemszerűen nem tekintett ki a kommünre): „Rossz regény. Nincs víziója, süket, átlátszó, atmoszférátlan. Nem művész élménye. De nagy emberi élmény. Milyen nagy generáció az, melynek vihara őt elkapta! De ő csak influenzát kapott tőle szegény..." Idézi: *A Vasárnapi Kör. Dokumentumok.* Összeállította, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Karádi Éva és Vezér Erzsébet. Budapest, Gondolat, 1980, 75–76. – Ritoók könyvében l. különösen „Az alvó város" című fejezetet, amelyben igen sötét képet rajzol „a gondolat vörös lázának embereiről": Ritoók Emma: *A szellem kalandorai.* Budapest, Pesti Szalon Könyvek, 1993, 476–485.

[212] A *Magyar Figyelő*ről: Tőkéczki László, 1994; a Magyar Revíziós Ligáról: Zeidler Miklós, 2001.

miségi körére hangsúlyosan jellemző volt, hogy Magyarország általuk kizárólag magyar belpolitikai okokkal magyarázott összeomlásáért és az annak egyenes következményeként betudott trianoni békeszerződésért elsősorban Tisza egykori politikai ellenfelét, Károlyi Mihályt, valamint a Károlyit befolyásoló, Jászi Oszkár vezette baloldali radikális értelmiséget tette felelőssé – amellyel 1911 és 1918 között elszánt szellemi harcot vívott a *Magyar Figyelő* szerkesztősége. Emiatt Kun Béla és a Tanácsköztársaság kevésbé hangsúlyosan szerepeltek az elsősorban az őszirózsás forradalomra és a Károlyi-rendszerre összpontosító, az 1918–1919-es eseményekről referáló írásaikban.[213] Így Herczeg Ferenc a *Két arckép* című, Tisza Istvánról és Károlyi Mihályról 1920-ban megjelentetett „párhuzamos életrajzaiban" szintén Károlyi Mihályt és tanácsadóit, a radikális elméleti elgondolásaik megvalósításának következményeivel nem számoló baloldali radikális értelmiséget hibáztatta a Magyarországot ért „kiszámíthatatlan károkért".[214] Íróként az *Északi fény* című, 1930-as regényében fogalmazta meg ezt a nézetét.[215] Csak míg az *Északi fény* egy középszerű tézisregény, addig – ebben egyetérthetünk a *Világ* recenzensével – a *Budapesti Hírlap*ban és az *Új Idők*ben reklámozott *Két arckép* egyenesen „tehetségéhez legméltatlanabb alkotása volt".[216]

Herczeg Tisza István korábbi politikájának igazolását látta a proletárdiktatúra 1919. március 21-i kikiáltásában. A konzervatív író elbeszélésében Tisza István lehetett volna az, aki Magyarországot meg tudta volna állítani a lejtőn, mert egy „harcos és keresztény" „magyar férfi" volt, akin megbotránkoztak a „lelki hermafroditák". Utóbbiak alatt elsősorban – a műben implicit módon Tisza 1918. október 31-i meggyilkolásával gyanúsított – politikai ellenfelét, Károlyi Mihályt és a Jászi Oszkár vezette baloldali radikális értelmiséget értette. Míg Tisza István egy felelős államférfi volt, egy „született vezér", aki „szerette a fajtáját", addig Károlyi Mihály egy minimum „gyöngeelméjű" „piromániás". Herczeg egy tettei következményeit nem látó politikai kiskorúként írta le Károlyit, és megismételte a hatalomátadás tévhitét. Károlyi tettét torz személyiségével, lelki sérüléseivel, összességében azokkal a sérelmekkel magyarázta, amelyeket a csörgőkígyó figyelmeztető hangjához

[213] L. például Gratz Gusztáv összefoglalásának hangsúlyait: Gratz Gusztáv: *A forradalmak kora. Magyarország története, 1918–1920*, i. m.

[214] Herczeg Ferenc: *Két arckép. Tisza István – Károlyi Mihály*. Budapest, Singer és Wolfner, 1920, 32.

[215] L. különösen a főleg Kéri Pálról, Jászi Oszkárról, valamint Lukács Györgyről és Linder Béláról mintázott negatív főszereplők, Pálfi, Ács és Joánovics leírásait: Herczeg Ferenc: *Északi fény*. Pomáz, Kráter, 2009, 27–41.

[216] Petrovics Béla: Herczeg Ferenc és kora. *V*, 1947. szeptember 21., 2. – A polgári radikális Supka Géza egykorúan „irtózatos vádiratnak" nevezte Herczeg művét az első világháború és az őszirózsás forradalom történetét áttekintő – betiltott – összefoglalásában, és megállapította róla, hogy „mindnyájunknak szívébe markolt". L. Dr. Supka Géza: *A nagy dráma*. Miskolc, Klein, Ludvig és Szelényi Könyvnyomda R.-T., 1924, 156.

hasonlított beszédhibája miatt kellett elszenvednie gyerekkorában. Így a nemzetet a bolsevizmusnak „kiszolgáltató" Károlyi Mihályt egy saját „nyomorék" testébe zárt, politikai Quasimodóként írta le, és vetette össze az ideális férfinak beállított Tisza Istvánnal.[217] Ekképp Herczeg Ferenc számára a proletárdiktatúra felidézése az antik történetírás jellegzetes magyarázó sémájának, a „jellem eltorzulásának" magyarázó tényezőként alkalmazásával csak eszköz volt Károlyi Mihály és a baloldali radikális értelmiség diszkreditálására.

Míg Herczeg Ferenc a Horthy-korszak írófejedelme volt, Tormay Cécile (1875–1937) „irodalmi nagyasszonya" – mindkettőjüket lelkesen, ám sikertelenül jelölgették politikai alapon irodalmi Nobel-díjra magyar professzorok és irodalmárok az 1930-as években, amikor erre még volt lehetőség.[218] A hírhedt tördöféselmélet[219] egyik legérzékletesebb hazai megfogalmazása Tormay Cécile 1920–21-ben megjelent kétkötetes *Bujdosó könyve* volt.[220] Tormay könyve Szekfű Gyula 1920-as *Három nemzedék*ével és Szabó Dezső 1919-es *Az elsodort falu*jával együtt vált a Horthy-korszaknak az 1918–1919-es forradalmak tagadásából építkező keresztény-nemzeti kurzusának „megalapozó mítoszává",[221] és fő állításai egyszerre képezték le és erősítették meg a korabeli közvélekedés jobboldali csoportjának nézeteit a Tanácsköztársaságról. Szerzője a kor reprezentatív írónője, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége alapító elnöke[222] és 1923-tól a *Nyugat* ellensúlyozására létrehívott *Napkelet* főszerkesztője volt, akinek műveiben van „valami, amit általában hiába keresünk történelmi regényeinkben: atmoszféra, titok, félelem, az elmúlt századok sötét, ködös iszonyata".[223] És ez maximálisan elmondható a

[217] *Herczeg*, 4, 28–29., 20–21. – A Károlyit testi fogyatékossága miatt támadó jobboldali invektívák közvetlen előképeiként egyébiránt éppen a szintén testi hibás Tisza István „nyomorékságát" felemlegető forradalmi írásokat jelölhetjük meg, amelyek egyik jellemző példáját adta Krúdy Gyula a Károlyi lapjában közölt Tisza-nekrológjában. L. Krúdy Gyula: Az utolsó Tisza. *M*, 1918. november 3. Idézi: Hatos Pál, 2018, 12.

[218] Kádár Judit, 2014, 78.

[219] Ennek működéséről: Pók Attila: Bűnbakkeresés és antiszemitizmus az első világháború utáni Magyarországon. In: Pók Attila, 2010, 159–171.

[220] Tormay Cécile: *Bujdosó könyv. Feljegyzések 1918–1919-ből.* I. kötet. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 1921; Tormay Cécile: *Bujdosó könyv. Feljegyzések 1918–1919-ből.* II. kötet. A proletárdictatura. Budapest, a Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. kiadása, 1922. – A két kötetből utóbb egy válogatást is összeszerkesztett a nemzetiszocialista irodalmat kiadó Stádium Kiadó. L. Tormay Cécile: *Két forradalom. Részletek – Bujdosó könyvéből.* Budapest, Stádium, 1942.

[221] A „megalapozó mítoszokról": Jan Assmann, 1999, 78–79. – A *Bujdosó könyv*et „megalapozó mítoszként" elemezte: Kollarits Krisztina, 2010.

[222] A MANSZ-ról l. Judith Szapor, 2018, 87–130.

[223] Szerb Antal, 2002, 435.

*Bujdosó könyv*ről, amely nagy hatású mű volt a már-már a korabeli német expresszionista filmek rémvilágát[224] idéző képeivel.

Nem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy a *Bujdosó könyv* esetében nem naplóról, hanem egy naplóformában megírt, megtörtént eseményeken alapuló horrorregényről van szó, amelynek szerzője, elbeszélője és főszereplője történetesen egyaránt a „Tormay Cécile" névre hallgat.[225] Ám a Horthy-korban „hiteles" tanúságtételként olvasták, és ez egyértelműen kiderül a recenziókból, ezért indokolt az elemzése a többi utólag írt „álnaplóval" együtt.[226] A *Bujdosó könyv* nem egyedülálló produktuma volt a kornak: a fehérterror időszakára visszatekintő baloldali megfelelőjét az emigráns Bölöni Györgyné írta meg *Szenvedések könyve* címmel, szintén naplóformában.[227]

Tormay Cécile nemcsak a személyes jelenlétre apelláló[228] naplószerű formával nyomatékosította tanúságának hitelét – amelyet épp a jelenlét hiánya gyengít, mivel Tormay 1919 márciusa után nem tartózkodott Budapesten, hanem Balassagyarmat környékén „bujdosott" –, hanem azzal is, hogy a *Bujdosó könyv*et a „forradalmak egy csendes, szelíd áldozatának", édesanyjának ajánlotta, aki a műben az 1918–1919-es ellenvilággal szembeállított békés „régi világot" szimbolizálja, amelyet elsöpörtek a bűnös forradalmak.[229] Ezzel a *Bujdosó könyv* relevan-

[224] Az első világháború utáni vesztes Németországban megjelenő német expresszionista rémfilmek eszmetörténeti jelentőségéről: Siegfried Kracauer, 1993. – Tormaynál a „megrendelésre dolgozó" sajtó hipnotizálja a közvéleményt, és számos jel utal arra, hogy démonok vezetik az embereket, akár dr. Caligari az alvajáró bűnelkövető Cesarét. Az írónő expresszív leírásai-monológjai pedig szinte minden további nélkül szerepelhetnének a nőket előszeretettel „összeroppantó" Roman Polanski (*Iszonyat, Rosemary gyermeke*) egy-egy filmjében. Egy jellemző példa: „Vér van a városon, Tisza István gyilkosai szabadon itt járnak közöttünk. Egy idegen ember fordult ki a szegleten. Egyszerre arra kellett gondolnom, vajon ez volt-e? Vagy a másik, aki az autóban ült és szivarozott. Minden lehetséges. Lépések jönnek mögöttem, hangokat hallok. Közöttük van-e az, aki ott járt? Beszéltek-e ott ezek a hangok?" L. *Tormay*, I., 104.

[225] Tormay többször is kiesett a „naplóíró" szerepéből, amikor egyes bejegyzéseiben később bekövetkező eseményekről értekezett, vagy tett azokra utalást. L. Kádár Judit, 2014, 60.

[226] Bőségesen idéz belőlük: Kollarits Krisztina, 2010, 74–79.

[227] Bölöni Györgyné: *Szenvedések könyve*. Bécsi Magyar Kiadó, [Wien], [1921].

[228] Bánki Éva Tormay Cécile *Bujdosó könyv*-beli kvázi-riporteri „mindenütt jelenlétét" szellemesen a „száguldó riporter", Egon Erwin Kisch hatásával kapcsolta össze: „Mintha a regénybeli Cécile alakjára a Monarchia végnapjainak legendás újságírója, a világjáró, a Redl-ügyet is leleplező Egon Erwin Kisch lett volna hatással. Tormay összekapcsolja a »mozgalmár« és az (álruhás száguldó) riporter (többnyire baloldali ihletésű) figuráját a nemzete sorsán aggódó nagyasszony szerepével." L. Bánki Éva, 2008, 92. – Bánki Éva megállapítását azonban kiegészíteném azzal, hogy ez a „mindenütt jelenlét" legtöbbször a másoktól hallott történetekben realizálódik: Tormay nincs ott a Szovjetházban, csak „biztos forrásokból" tudja, hogy mi folyik ott, hogy aztán megvallja „naplójának" a hallottakat.

[229] A régi és az új világ közötti különbséget a *Bujdosó könyv* proletárdiktatúráról szóló második kötetét záró, 1919. augusztus 8-i körképével szemlélteti Tormay: „Egy évvel ezelőtt még szinte

ciáját a személyes sorson jóval túlmutatva egy egész pusztulásra szánt békevilág mementójaként terjesztette ki,[230] mert Tormay fő célja egyfelől az volt, hogy emlékezetközösséget hozzon létre az 1918–1919-es eseményekbe beleborzongók körében, másfelől hogy ebbe a borzongásba bevonja a következő nemzedékeket is.

Tormay 1920 karácsonyán, mert ekkorra datálta a bevezető „útra való írását", nyújtotta át nemzetének a könyvet, amelyet úgymond írása közben rejtegetett, márpedig minek kell bujkálnia, ha nem a kimondhatatlan igazságnak? Tormay szerint pedig az az igazság, hogy az „idegenek" hátba szúrták a magyarságot. Az „idegen" természetesen a zsidó jelölője, hiszen Tormay *Bujdosó könyv*e ama korabeli „nemzeti-keresztény" közvélekedést fogalmazta meg, miszerint a forradalmak mögött a „zsidók" álltak. 1919. március 21-ét olyan „iszonyú magyar Nagypéntekként" írta le, amely napon a „zsidók" keresztre feszítették a Krisztussal jelölt Magyarországot.[231] Az expresszionista mű Tanácsköztársaságról szóló része tobzódik a rémtettek – valójában többnyire rémhírek – felidézésében, amelyeket a szerző legtöbbször az „állítólag", a „mesélik" vagy az „azt mondták" kifejezésekkel vezet be. Tormay ugyanis saját osztálya elég zárt köréből szerezte be az „információit" (rengeteg álhírt, rémhírt és a „korra nagyon jellemző" pletykát[232]), ezáltal a *Bujdosó könyv* a legkevésbé sem az 1918–1919-es forradalmak forrása, hanem hogy miként látta (vagy a mű erősen fikcionális jellegéből adódóan inkább láthatta) a világháborús vereség és a széthullás hatására megrongált idegrendszerű Tormay Cécile és osztálya a forradalmakat.

Szintén konzervatív szerző, az 1918 előtti kormánypárti humor jeles alakja volt az Ágai Adolf halála után a *Borsszem Jankó* szerkesztését is átvevő, zsidó származású ismert hírlapíró, Molnár Jenő (1880–1933), aki a Tanácsköztársaság történetének szinte minden részletére kiterjedő emlékiratot jelentetett meg *A 133 napos rémuralom* címmel.[233] Molnárt halálakor a *Kis Újság* úgy méltatta, hogy „ő

fiatalnak rémlett az Országház. És milyen hirtelen megöregedett, tragikussá lett véres pincéivel, golyóverte falaival, a térrel, melyen kivégzést nézett a csőcselék, és lépcsőivel, melyek Dunába érnek. Ott lenn, ott merültek el az áldozatok holttestei." *Tormay*, II., 294.

[230] *Tormay*, I., 7.

[231] *Tormay*, II., 27.

[232] L. Ritoók Emma megjegyzését az *Évek és emberek* című visszaemlékezésében: „Csak arról beszélek, amit láttam és hallottam, és ha néha úgy tűnik fel, mintha pletyka is volna közékeverve, azt hiszem a pletyka is nagyon jellemző a korra nézve." Idézi: Hatos Pál, 2018, 7.

[233] Molnár Jenő: *A 133 napos rémuralom*. Budapest, 1919. – Molnár Jenő 1918-ban egy másik visszaemlékezővel, Göndör Ferenccel került perig eljutó becsületsértési afférba, amelyről a sajtó is beszámolt. L. Újságírók afférja. *Budapesti Hírlap*, 1919. május 14., 7. – A pályáját a *Szegedi Napló*nál kezdő, jogi végzettségű, majd Vázsonyi Vilmos segítségével a fővárosba kerülő, *A Nap*nál és az 1920-as években a *Budapesti Hírlap*nál dolgozó Molnár tüdőgyulladásban hunyt el, ötvenhárom évesen. Az *Ujság* nekrológja szerint Molnár „fanatikus híve" volt Tisza Istvánnak. L. Molnár Jenő dr. meghalt. *U*, 1933. március 29., 7.

írta meg legpontosabban a 133 napos rémuralom történetét, a kommün napjairól a legigazabb beszámolót".[234] A kommün történetének megírására az értelmezés és tájékoztatás szükségessége vezette az ismert hírlapírót, ugyanis a proletárdiktatúra idején hiányzott a sajtószabadság. Molnár az államot hajóval jelölő – talán mindennél elkoptatottabb – antik metafora újralakkozott (és ezzel galvanizált) továbbgondolásaként „vörös gályaként" azonosította proletárdiktatúrát, azt példa nélküli „véres zsarnokságként" jelenítette meg, ugyanakkor viszont ahol lehetett, ott viccet csinált belőle a *Borsszem Jankó* szerkesztője. Például a túszszedéseket ama korabeli pesti vicc felidézésével kommentálta, miszerint a Gyűjtőfogházban a „következő kormányt" gyűjtötték. A proletárdiktatúra terrorjáról pedig azt állapította meg, hogy „minden terrorok közt a legkevésbé volt tekintélyes", és vicceket közölt ezzel kapcsolatban is.[235] Ezek a megállapítások és a viccközlések – amelyek egészen biztosan a *Borsszem Jankó*ból, továbbá feltételezhetően a proletárdiktatúra bukása után kiadott viccgyűjteményekből inspirálódhattak[236] – pedig a legélesebb ellentétben állnak a visszaemlékezése más helyeit uraló horrorisztikus leírásokkal.

Molnár az 1919. március 21-én beállt ellenvilágot leginkább a kommün humánpolitikájának jellemzésével érzékeltette, amely szerint a Tanácsköztársaság hivatali állásainak betöltésénél éretlenség és az erkölcsi beszámíthatatlanság számított feltételnek, kamaszok lettek államférfiakká és szakácsnék terrorizálhattak úrnőket. „Ördögi színeváltozásként" írta le, hogy a „barlanglakók" palotákba költöztek, azok lettek egyszerre az új urak – „zugügynökök", „hamiskártyások" stb. –, akik eddig a társadalom peremének alján helyezkedtek el.

Molnár Jenő összességében az egyik legérdekesebb és legolvasmányosabb kommünleírást állította elő, ráadásul a munkája végén még egy csavarral lepi meg az olvasót. A *133 napos rémuralom* végén közölt összegzésben ugyanis teljesen váratlanul, mert addig semmi jel se mutatott erre, szociáldemokrata perspektívából értékelte a Tanácsköztársaság történetét, ahonnan nézve azért ítélte el a proletárdiktatúrát, mert a „munkásfölszabadítás oltárára" „vért és ganéjt" kent, és

[234] Molnár Jenő. *Kis Újság*, 1933. március 30., 2.

[235] *Molnár*, 136., 61. skk.

[236] A kommün alatt született, a Forradalmi Kormányzótanács uralmát nevetségessé tevő vicceket a proletárdiktatúra után összegyűjtötték, ezekből már augusztusban válogatást közölt a *Borsszem Jankó*, majd szeptemberben és októberben ismét viccgyűjteménnyel jelentkezett a lap, és az innen-onnan összeszedett külön kötetekben is kiadták, mint amilyen a szintén már 1919 augusztusában megjelent *Burzsujhumor a diktatúra alatt* című füzet volt. Ennek viccei és anekdotái igen elterjedtek lehettek a fővárosban, mivel maga a „poénokat" összegyűjtő Bíró Imre Boldizsár szabadkozott a kötet előszavában, hogy a viccek között az olvasó nem találhat „újat", mivel már mindenki hallhatta azokat „batyuzás" közben. L. *Burzsujhumor a diktatúra alatt. A proletárdiktatúra anekdotái*. Összegyűjtötte és sajtó alá rendezte: Bíró Imre Boldizsár. Budapest, Múzsa Irodalmi és Művészeti Rt., 1919, 4.

„perverz" álszocializmusával bemocskolta az „igazi" szocializmust, mert „néhány magánkert megnyitásán kívül" semmit nem adott a népnek.[237]

Szintén humorista volt az első Ady-paródiákat – és *Ugat* címen egy egész *Nyugat*-gúnyoló paródiakötetet – jegyző költő-parodista, Lovászy Károly (1887–1952), aki azon „hangos" ellenforradalmárok ellen kelt ki az „egy csendes ellenforradalmár megfigyeléseit" közlő *Gyenge Szovjet* című memoárjával,[238] akik Bécsbe menekülve, biztonságban és kényelemben kiabáltak „kígyót-békát" azokra, akik a proletárdiktatúra idején is Budapesten maradtak, mint Lovászy, aki még a kommün alatt is, 1919. április 29-ig szerkesztette a *Vágóhíd* című élclapot.[239] Lovászy a naplójegyzeteit felhasználva írta meg könyvét saját bevallása szerint. Először a „bolsevisták kegyetlenkedéseit" akarta részletezni, de aztán úgy gondolta, sokkal hatásosabb „agitációs könyv" lesz, ha az a proletárdiktatúra mindennapjairól szól.

A már 1919 végéig megjelentetett számos rémtörténet között Lovászy írása unikumnak számít azzal, hogy a „vörös érem humoros oldalát" kívánta megmutatni az olvasónak, mivel megállapítása szerint a vörösterror kivételével „az egész pesti bolsevizmus meglehetősen vicces dolog volt".[240] Az ironikus cím a Tanácsköztársaság idején árusított rejtélyes eredetű, gyenge minőségű dohányra utalt.[241] A munka hipotézise, amelyet a véres eseményeket mellőzve, csak az abszurd eseteket felsorakoztatva igyekszik bizonyítani, hogy „a borzalmak és kegyetlenségek nélkül" is megbukott volna a kommunizmus.

De a *Gyenge Szovjet* a humoros megközelítés ellenére sincs híján a kemény szavaknak és az uszításnak, ennek érzékletes példája, hogy Kun Bélát és Szamuely Tibort „a négyéves háborútól megrokkant Magyarország testére" tapadó „piócákként" írta le. A közepesen vaskos kiadvány szerint Lenin és Trockij „közönséges szélhámosok és rablógyilkosok voltak", a bolsevik párt pedig „Szentpétervár egyik zugutcájából" előretörő „rablócsoport", amely csak rablás igazolására termelte ki a kommunizmus ideológiáját. A magyarországi proletárdiktatúra sem volt más Lovászy elbeszélésében, mint „népcsalás" a „kommunizmus jelszava alatt".

[237] *Molnár*, 65., 46., 48., 208.

[238] Lovászy Károly: *Gyenge Szovjet. Egy csendes ellenforradalmár megfigyelései.* Budapest, Bristol Könyvnyomda, 1919.

[239] Nagy Katalin (szerk.), 1974, 52.

[240] *Lovászy*, 3–4.

[241] Az ilyen típusú dohány árusítását az első világháború dohányszüksége termelte ki, csak akkor még „gyenge albánnak" hívták, a Tanácsköztársaság idején átneveződött. L. A gyenge szovjet... *Esti Kurír* (a továbbiakban *EK*), 1925. április 8., 8. – A „gyenge szovjet" árusításáról Nádass József kommunista költő – a proletárdiktatúra idején a Vörös Őrség propagandaosztályának vezetője – is megemlékezett visszaemlékezésében, a Tanácsköztársaságot „rothasztó", „cinikus budapesti aszfaltvilág" „pimasz" figuráiként írva le a cigarettáikat „gyenge a szovjet, gyenge a szovjet" kiabálással kínáló árusokat: Nádass József: *Láng és korom.* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1961, 179.

Ebből a perspektívából adódik, hogy a visszaemlékezésben a „józan eszükre" hallgató, kommünellenes elemek és a „népcsalásnak" bedőlő „megkótyagosodottak" szembeállítása lett a szövegszervező elem. A *Gyenge Szovjet* fabulája szerint a négy és fél hónapos proletárdiktatúra egyetlen, már a visszaemlékezés elején, ráolvasásszerűen rögzített tanulsága csupán annyi, hogy „mennyire nincs szüksége a társadalomnak a Lenin- és Trockij-féle világszélhámosok beteg agyában megszületett eszmék keresztülvitelére".[242] A kibontakozás lehetőségét Lovászy is egy vezérben látta az 1919 szeptemberében leírt befejező, Tisza tekintélyére építő soraiban: „Jól mondta Tisza egyszer, hogy a népnek nem szabad hatalmat adni, mert vagy nem tud a hatalommal élni, vagy visszaél a hatalmával. Ha nép boldogulni akar, bízza magát megfelelő vezérekre."[243] Nem kétséges, hogy a szerző kiben látta megtestesülni az annyira vágyott „megfelelő vezért".

Különleges mű a liberális Kóbor Tamásé (1867–1942), *A bolsevismusról a bolsevismus alatt*,[244] amely paratextusa szerint 1919 júniusában keletkezett, amikor a proletárdiktatúra a hivatalos propaganda szerint hatalmának csúcsán volt. Emellett a zsidó író, a *Pesti Hírlap*, a *Pesti Napló*, majd *Az Ujság* munkatársának könyvét irodalmi értéke is figyelemre méltóvá teszi. Az *Ország-Világ* úgy méltatta, hogy Kóbor „azon melegiben" született könyve „magasan kiemelkedik" „a bolsevizmusról született számos könyv és röpirat közül", de lelkendezve írt róla a *Budapesti Hírlap*, a *Pesti Hírlap* és az *Új Idők* is.[245] Vagyis elsőrangú kritikai fogadtatást és igen komoly hírverést kapott a mű (amelyben azért minden részletessége ellenére sem jutott hely annak, hogy szerzője elmesélje, Kóbor maga is azon „kitüntetett írók" közé tartozott, akik Kun Béla invitálására megjelentek a Damjanich utcai Kohner-villában irodalmi kérdésekről rendezett, barátságos hangú tájékoztatón).[246]

Amikor Kóbor a munka megírásába fogott, a Vörös Hadsereg éppen visszafoglalta Miskolcot 1919. május 21-én a csehszlovák csapatoktól, és úgy tűnt, hogy „a bolsevizmus erősebb, mint valaha", ám Kóbor épp azért ragadott tollat, hogy a proletárdiktatúra hivatalos szólamait a mindennapok valóságával ellenpontozza, például hogy rögzítse, a hivatalosan 75 dekás húsadag valójában csak 6 deka volt annak, aki kapott. E tekintetben legfőbb szövegszervező szempontja annak be-

[242] *Lovászy*, 94., 8., 6., 3., 4.

[243] Uo. 94–95.

[244] Kóbor Tamás: *A bolsevismusról a bolsevismus alatt*. Budapest, Franklin-Társulat, 1919. – Kóbor munkáját is *Az Est* hirdette és terjesztette. L. Legújabb könyvek. *E*, 1919. október 17., 5.

[245] Kóbor Tamás a bolsevizmusról. *Ország-Világ*, 1920. január 4., 12. – Továbbá: A bolsevizmusról. *BH*, 1919. november 8., 7.; A bolsevizmusról a bolsevizmus alatt. *PH*, 1919. december 20., 3.; T.: A bolsevizmusról a bolsevizmus alatt. *Új Idők* (a továbbiakban *ÚI*), 1920. január 15., 39–40.

[246] Ezt a szintén jelen lévő Krúdy Gyula tette meg helyette. L. Krúdy Gyula: A bolsi. In: Uő: *A tegnapok ködlovagjai*. Békéscsaba, 1925. 60–65.

mutatása volt, hogy mennyire megvalósíthatatlan a proletárdiktatúra elmélete a gyakorlatban.[247]

Kóbor elsődlegesen Magyarország és az antant viszonya felől tekintett a Tanácsköztársaság történetére, ahonnan nézve a proletárdiktatúra kikiáltása boszszúnak tűnt a világháború győzteseinek kegyetlen, magyarellenes politikájáért. Ennek vonatkozásában a proletárdiktatúra a kapitalista – és a világháború kirobbantásával saját magáról is ítéletet mondó – régi világ „felgyújtásaként" jelent meg a műben. Szerinte a proletariátus csak ugyanazt tette a burzsoáziával, mint az antant a megvert és megalázott Magyarországgal. Úgy ítélte meg, lényegi különbség nincs a bolsevizmus és az antant békepolitikája között, csak míg Clemenceau előbb Franciaország érdekeit nézi, és csak azután a többi nemzetét, a bolsevizmus előbb a proletariátusét, és csak aztán az egész világét. Azonban egy hagyományos liberális perspektívából nézve mégiscsak az antant békéje volt elfogadhatóbb Kóbor számára, mert míg az hozzákapcsol a nyugati világhoz, a bolsevizmus elszigetel attól, „mint minden járvány".[248]

Kóbor munkájának második nézőpontja a tőke és a munka szembeállítása felől közelített, és ebből a perspektívából számára a proletárdiktatúra egy nagy lehetőségnek tűnt fel, hogy a tőke helyett a munka világa épüljön föl. Ehelyett azonban egy antiutópia valósult meg, amelyet Kóbor a „vadság, orgia, durvaság, szertelenség, röhej, piszok és kegyetlenség, rablás, lopás, csalás, erőszak, henyeség, uraskodás", továbbá a „bosszúállás, stréberség és élelmeskedés" szavakkal jellemzett.[249]

De szó sincs arról, hogy Kóbor Tamás a „régi világ" visszatérését várta volna vissza. Ellentétben azokkal a konzervatív szerzőkkel, akik az 1918 előtti időszakot idealizálták, és ezért valóságos szörnyetegként festették meg az arra „rátörő" forradalmárokat, Kóbor nem festett rémképet a Forradalmi Kormányzótanács tagjairól. Sőt a kommün vezetőinek éppen hogy a „burzsoá lelkét" bírálta: ennek tudta be, hogy a proletárdiktatúra egy átmeneti képződmény maradt, amelyben már a kikiáltás másnapján megkezdődött a kapitalista világ restaurációja – például a korrupcióval. Kóbor szerint a Tanácsköztársaság egyesítette a múltnak is és a jövőnek is a negatív tulajdonságait, noha elismerte egyes eredményeit a gyermekvédelem, a közegészségügy és a közoktatás terén. *A bolsevismusról a bolsevismus alatt* írója a vizsgált szerzők közül egyedüliként hívta fel a figyelmet arra, hogy a Tanácsköztársaság negatívként értékelt intézkedései nem hoztak radikálisan újat, mivel a kommunizmusnak tulajdonított produktumok – például a „nőfelszabadítás", a gyermekbűnözés, rekvirálások, elosztó hivatalok – már a háború idején kitermelődtek. Azzal az észrevételével pedig, hogy a vörösterror a társadalom vi-

[247] *Kóbor*, 3.
[248] Uo. 6., 156., 28.
[249] Uo. 20.

lágháború alatti „brutalizációjának" az eredménye volt, fél évszázaddal későbbi társadalomtörténeti kutatásokat előlegezett meg.[250]

Kóbor Tamás azzal az összegzéssel zárta a proletárdiktatúra alatt megkezdett munkáját, hogy a Tanácsköztársaság bukása elkerülhetetlen, de „a bolsevizmus bukása nem igazolja be annak a világnak a létjogosultságát, melyet feldúlt". Rémisztő perspektívaként festette meg, hogy a „testben, lélekben beteg" ország Kun Béla bukása után „egy ellenforradalmi Kun Béla kezébe" kerülhet. Kóbor úgy vélte, hogy Magyarország „irtózatos nyomora" egy, a polgárság és a munkásság összefogásán alapuló, kollektivista, szocialisztikus társadalom megteremtését teszi szükségessé.[251] Összességében Kóbor Tamás – ha nem is mindig következetesen – a Tanácsköztársaság legátfogóbb, az empátiát nem nélkülöző liberális kritikáját írta meg az eseményekkel szinte egy időben.

Baloldali szerzőnek tarthatjuk Korcsmáros Nándort (1883–1959), akinek *Forradalom és emigráció* című visszaemlékezése[252] a Tanácsköztársaság bukása után emigráló baloldali politikusok vádaskodásainak kontextusában született. Korcsmáros kabaréjeleneteket szerző író és a Károlyi-párthoz köthető, de a szociáldemokraták Garami Ernő nevével fémjelzett mérsékelt irányzatával rokonszenvező újságíró volt, akit a proletárdiktatúra bukása után letartóztattak, szabadulása után a bécsi emigráció körében mozgott. Hazatérése után a Magyar Újságírók Egyesületének elnöke lett, noha a baloldali emigránsok kölcsönös vádaskodásai idején született munkáját egy „névtelen vádlott" visszaemlékezéseként adta elő, mivel szerzője nem vett részt „kormányok, rendszerek és puccsok létrehozásában", és ezért – például a memoárját részletesen adatoló egykori hadügyminiszterrel és hadügyi népbiztossal, Böhm Vilmossal ellentétben[253] – okmányokkal se tudott szolgálni állításai alátámasztására. De Korcsmáros értelmezésében erre nem is volt szükség, mivel szerinte „névtelensége" nem a rossz értelmében felfogott érdektelenség, hanem az érdek- és számításnélküliség garanciája. Persze nem nélkülözött minden magasabb rendű célt az 1918–1919-es események és előzményeik elbeszélési szándéka: Korcsmáros – aki 1921-ben maga is sajtóperbe keveredett, miután durván megtámadta Fehéri Armandnak *A vesztegető forradalom* című könyvében foglalt állításait[254] – azt re-

[250] Uo. 174.

[251] Uo. 159., 161.

[252] Korcsmáros Nándor: *Forradalom és emigráció*. Budapest, a szerző kiadása, 1923. – A könyv megjelenéséről a *Pesti Hírlap* adott hírt: Megjelent könyvek. *PH*, 1923. június 12., 5.

[253] Böhm Vilmos: *Két forradalom tüzében. Októberi forradalom – Proletárdiktatúra – Ellenforradalom*. Wien, 1923.

[254] L. Fehéri Armand sajtópöre Korcsmáros Nándor ellen. *PH*, 1922. december 22., 5. Ill. A Fehéri–Korcsmáros sajtópör. – Korcsmáros Nándor visszavonta a vádjait. *PH*, 1922. október 20., 3., – Fehéri könyve: Fehéri Armand: *Politikusok, írók és hírlapírók az országpusztítás zsoldjában*. Budapest, 1919.

mélte, hogy a forradalmi időszakban történtek feltárásával véget vethet a vádaskodás korának.[255]

Korcsmáros az 1918–1919-es események értelmezéséhez visszatérően Garami Ernő *Forrongó Magyarország* című művét[256] hívta segítségül. A mérsékelt, reformorientált baloldali politikát, a fokozatos jogkiterjesztést támogató szerző elvetette a Tanácsköztársaság radikális, „véres" társadalomátalakító kísérletét, amelyre a „műtét" metaforáját használta. A Tanácsköztársaság vezetői azonban nem képzett sebészek voltak, hanem csak kuruzslók: a naponta megjelenő „legőrültebb parancsok" „halottas házzá" tették a „magyar gazdasági területeket". A terror alkalmazása miatt pedig egyenesen „társadalom-gyilkosnak" nevezte a kommünt, és külön felhívta a figyelmet arra, hogy ne az alkoholtilalom vagy az ékszerrekvirálások felől ítéljék meg a proletárdiktatúrát, amelyek kétségkívül „nagyon erkölcsösen hangzottak" (szinte példátlan a Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban, hogy egy kommünnel szemben kritikus szerző méltatta az egyenlősítő ékszerelkobzásokat), hanem a „jelszavak" mögött valóban meghúzódó intézkedésekből. Korcsmáros azon kevés szerzőhöz tartozott, aki végiggondolta, milyen következményei lettek volna a proletárdiktatúra fennmaradásának és az esetleg tovaterjedő világforradalomnak: a „bolseviki" Magyarország afféle provinciaként olvadt volna bele Szovjet-Oroszországba.[257]

Korcsmáros Nándor a *Forradalom és emigráció* című memoárjában egy mérsékelt, a radikális beavatkozásokat elvető baloldali politika mellett tett hitet. Ezért egyszerre támadta a Tanácsköztársaság szélsőbaloldali politikáját és azokat, akik a kommunista és a szociáldemokrata irányt összemosva igyekeztek diszkreditálni a Garami Ernő köré csoportosult, a sematikus besorolás szerint „jobboldali" szociáldemokratákat és az egykori Károlyi-párt mindvégig bolsevizmusellenes tagjait. Miközben ellencsapásként a dualizmus kori, a jogbővítésnek nem engedő rendszer kritikájának sorai közé a Horthy-rendszer bírálatát is beleírta a „névtelensége" dacára igen széles látókörű újságíró.

A budapesti és a péceli események párhuzamos tárgyalására tett kísérletet Zsedényi Aladár (1874–?) író és hírlapíró a Bethlen-kultusz jegyében fogant – megrendelésre készült – *Vörös cserepek* című, 1927-ben kiadott mozaikszerű művében.[258] A *Vörös cserepek* megírására és közzétételére gróf Ráday Gedeon belügyminiszter 390/1920. B. M. számú rendelete adta az impulzust, amely elrendelte a Tanácsköztársaság történetére vonatkozó dokumentumok összegyűjtését.[259]

[255] *Korcsmáros*, 3–4.
[256] Garami Ernő: *Forrongó Magyarország. Emlékezések és tanulságok*. Bécs, 1922.
[257] *Korcsmáros*, 35., 37., 47.
[258] Zsedényi Aladár: *Vörös cserepek. Károlyitól Bethlenig. Korrajz*. Budapest, 1927.
[259] A TAGYOB-anyag történetéről: Réti László, 1969, 5–10.

A munka a Pest megyei Pécelen készült, a helyi jegyző kérte fel Zsedényit, hogy írja meg a település kommün alatti történetét, hogy tisztázza a „kommunista fészeknek" csúfolt Pécel Tanácsköztársaságban játszott szerepét.[260] De az elkészült könyvben Zsedényi „egy kis falu históriáján felülemelkedve, nagyszabásúan foglalja össze a vörös uralom garázdálkodását" – ahogy a *Budapesti Hírlap*ban ajánlották a kiadványt,[261] amelyben az országos (elsősorban budapesti) események ismertetését mindig a helyi megfelelő történés követi (például a május 1-jei ünnepség Budapesten és Pécelen). Rákosi Jenő lapjában később még egy hosszabb írásban is méltatták a „mozaikszerű riportokat" egymás mellé sorakoztató kommünellenes munkát, mint amely propagandacélból történő terjesztésre is alkalmas – végül eredményezett egy rágalmazási pert is.[262]

Az 1918–1919-es események kapcsán Zsedényi is a „vihar" metaforát használta, csak ő nem a számum – mint például Lázár István a népszerű kommünregényében[263] –, hanem a sirokkó képét hívta elő. Az író a Tanácsköztársaság leírása során igencsak jeleskedett a jelzők és képek használatában, így nevezte például „vörös száskajárásnak" a szocializálást. A „száskajárás" képe érzékletesen kifejezte azt a pusztítást, amelyet Zsedényi leírásában a proletárdiktatúra vezetői véghezvittek. A kommün „alvilágának" részletes ismertetése után Horthy Miklós bevonulásával következett el a feltámadás Zsedényi könyvében, amely a „nagy felfordulás" után az országot „talpra állító" Bethlen István kultuszának megalapozásával zárult.[264]

KATONATISZTEK VISSZAEMLÉKEZÉSEI ÉS HADTÖRTÉNETI MUNKÁK

Az 1918–1919-es forradalmak idején szolgálatot teljesítő katonatisztek visszaemlékezéseinek jellemzője, hogy horizontjuk szinte kizárólag katonapolitikai kérdésekre és saját egykori szerepük tisztázására terjed ki, és még olyan – a Tanácsköztársaság-ellenes irodalom műveiből jellemzően kihagyhatatlan – jelenséggel sem foglalkoznak, mint a vörösterror. Azok a katonatisztek azonban, akik csak szemtanúként figyelték az eseményeket, megengedhették maguknak, hogy a pro-

[260] *Zsedényi*, 4.

[261] Vörös cserepek. *BH*, 1925. szeptember 25., 9.

[262] Vörös cserepek – Zsedényi Aladár könyve. *BH*, 1926. április 16., 11. Ill. Márffy József panasza. *BH*, 1926. december 15., 15.

[263] Lázár István: *A vörös számum*. Budapest, Légrády Testvérek, 1920.

[264] *Zsedényi*, 3., 105., 147., 183. – A Bethlen-kultusz építésében jelentős szerepet vállalt az 1927-ben kiadott életrajzával Surányi Miklós regényíró, aki 1929-ben *Csodavárók* címmel egy háromkötetes regényt is megjelentetett, amelyben a proletárdiktatúrának a bethleni konszolidáció perspektívájából történő látleletét is adta: Surányi Miklós: *Csodavárók*. I–III. kötet. Budapest, Singer és Wolfner, 1929. – A Bethlen-kultuszról és Surányiról l. Romsics Ignác, 1991, 5.

letárdiktatúra mindennapjainak különböző, a hadsereg és a honvédelem ügyeivel nem összefüggő jelenségein elmélkedjenek.

A katonatisztek által írt értelmező munkák közül az elsők között jelent meg Fehérvári István (?–?) volt honvéd őrmester *Mi történt Magyarországon 1918. okt. 31. óta* című élménybeszámolója.[265] Fehérvárinak a munka közreadásával az volt a célja, hogy azokat, akik az 1918–1919-es eseményeket Magyarországon kívül – például hadifogságban – töltötték, felkészítse arra, hogy hazatérve milyen „üszkös romokat" találnak. A jó és a rossz küzdelmét alapvetésnek tételező katonatiszt románc Tanácsköztársaság-története azt sugallta, hogy a válságból kiemelkedés elengedhetetlen feltétele „a fegyelmezett, erős magyar nemzeti hadsereg megteremtése". Ebben számított a hazatérő frontkatonák segítségére, akikhez műve búcsúüzenete is szólt: „A ti szemetek kinyílt a frontokon és kinyílt most, a szörnyű összeomlás láttára, – *ne engedjétek többé rászedetni magatokat.*"[266]

Természetesen az 1918–1919-es forradalmakban szerepet vállalók csoportjába tartozik a székely hadosztály egykori parancsnoka, Kratochvil Károly (1869–1946), akinek célja az volt a trianoni békeszerződést követően a székely hadosztály Egyesület kiadásában megjelentetett emlékiratával,[267] hogy cáfolja a székely hadosztály árulásával kapcsolatos, a Tanácsköztársaság propagandája által terjesztett, de még egyes ellenforradalmi, nacionalista szerzők műveiben – mint Gyurócsik Jászay Mihály később bemutatandó munkájában – is hangoztatott vádat. Kratochvil katonái 1919-es harci tevékenységét „remény nélküli helytállásként", a megadást pedig „önfeláldozásként" írta le, és emberfeletti elbeszélői erőfeszítéssel igyekezett rámutatni a székely hadosztály fegyverletételének jelentőségére nemcsak a Tanácsköztársaság bukása, de az egész európai történelem szempontjából. Kratochvil az árulás vádját visszafordította, és kifejtette, hogy a székely hadosztály éppen hogy azzal követte volna el az árulást, ha az 1919. áprilisi román támadást követően nem a megalázó – és épp ezért önfeláldozó – fegyverletételt választja, hanem a Tiszán átkelve a Vörös Hadsereghez csatlakozik, mert ezzel meghosszabbította volna „Kun Béla véres uralmát", amivel a székely hadosztály hűtlen lett volna nemzeti és ellenforradalmi érzéséhez. Kratochvil a számos dokumentumot is közlő visszaemlékezést kifejezetten a revíziós célok szolgálatába állította, ugyanis eljátszott a gondolattal, hogy ha az antibolsevista székelyek nem adják meg magukat, hanem kitartanak a kommün mellett, akkor egész Európa bolsevizálódhatott

[265] Fehérvári István: *Mi történt Magyarországon 1918. okt. 31. óta. Olasz hadifogságból visszatért bajtársainak elmondja: Fehérvári István volt honvédőrmester.* Budapest, Hunnia nyomda, 1919.

[266] *Fehérvári*, 3., 30., 31. – Kiemelés az eredetiben – *Cs. P.*

[267] Szent Kereszthegyi Kratochvil Károly: *A székely hadosztály 1918–1919. évi bolsevistaellenes és ellenforradalmi harcai a székely dicsőségért, Erdélyért, Magyarország területi épségéért és Európáért.* Budapest, székely hadosztály Egyesület, [1923].

volna. Erre a „hőstettre" hivatkozva kérte a trianoni békeszerződés revízióját, vagy legalábbis hogy a nagyhatalmak hálából adjanak „Erdély népeinek" „szabad autonóm hazát".[268]

Szintén a személyét ért árulási váddal polemizált Julier Ferenc (1878–1944) nyugalmazott honvéd alezredes, a Vörös Hadsereg Stromfeld Aurélt követő vezérkari főnöke, aki a *Magyarság* című újságban, folytatásokban adta közre *Ellenforradalmi lélekkel a Vörös Hadsereg élén* című visszaemlékezéseit 1927 nyarán.[269] Milotay István szélsőjobboldali lapjában Julier-t a „legérdekesebb és legmarkánsabb alakként" mutatták be a forradalmi idők katonai vezetői közül, mint aki kidolgozta „azokat a kétségkívül nagykoncepciójú terveket, amelyeknek alapján a Vörös Hadsereg megkezdte a románok ellen a támadást".[270]

A széles körben elterjedt (és utóbb az államszocialista történetírás által nagy kedvvel felidézett) árulási vád szerint a Vörös Hadsereg tiszai offenzívájának tervei az ellenforradalmi érzelmű Julier útján kerültek a román hadsereghez, és a vezérkari főnök tudatosan vezette a biztos pusztulásba saját katonáit a proletárdiktatúra megdöntése érdekében.[271] Julier elismerte, hogy megbízható forrásból információja volt arról, hogy a Vörös Hadsereg támadó tervei a román hadsereghez kerültek, azonban ennek ellenére is elindította a reménytelen támadást. Döntését azzal indokolta, hogy szerinte a Tanácsköztársaság idején szolgálatra kötelezett, „hazafias érzelmű" tiszteknek szabotálniuk kellett a kommün utolsó reményét jelentő tiszántúli offenzívát, és ezért nem őket tartotta árulóknak, ha-

[268] Uo. 57., 79.

[269] Ellenforradalmi lélekkel a Vörös Hadsereg élén – Julier alezredes feljegyzései a két forradalomról. *Magyarság*, 1927. július. – Vezérkari főnöki pozíciója előtt 1918 novemberétől a hadsereg hazaszállításáért felelős szállításvezető volt, majd 1919 januárjától a hadügyminisztérium 5., hadműveleti osztályát vezette. Julier az 1918–1919-es szerepvállalásának tudatosságát igyekezett tompítani visszaemlékezésének azon fordulatával, hogy „a véletlen úgy hozta magával, hogy a világháborút követő forradalmak alatt különböző fontos katonai állásokat töltsek be". L. *Julier*, 1927. július 3., 13. – Julier visszaemlékezéseit a *Hadtudomány* 1993-as évfolyamában közölték újra Fogarassy László hadtörténész bevezetésével. Fogarassy a memoár történetét ismertetve elmondta, hogy a *Magyarság*ban közölt cikksorozat csak egy kivonata volt egy hosszabb kéziratnak, amelyet azonban Julier özvegye 1944-ban megsemmisített, mielőtt öngyilkosságot követett el. L. Julier Ferenc: Ellenforradalmi lélekkel a Vörös Hadsereg élén (1919-ben). *Hadtudomány*, 1993/1., 86.

[270] *Julier*, 1927. július 3., 18.

[271] L. Liptai Ervin megállapítását: „A vezérkarban működő árulók a Vörös Hadsereget tudatosan sodorták a katasztrófa felé. (...) Az árulók a Tanácsköztársaság megdöntése után megkapták a jutalmukat. Ugyanaz az ellenforradalmi rendszer, amely Stromfeldet börtönre ítélte, az árulókat a legmagasabb pozíciókba emelte." Azt, hogy Julier „jutalma" valójában a nyugdíjazás lett, Liptai azzal magyarázta, hogy Julier „árulása az egész világon ismertté vált", és magát az ellenforradalmi berendezkedést kompromittálta volna, ha őt is előléptetéssel jutalmazzák: Liptai Ervin, 1979b, 367., 371–372.

nem azokat a tiszteket, akik részt vettek az ellenforradalom leverésében.[272] Julier azon „hazafik" közé pozicionálta magát, akik „a zsidó csőcselék uralma alatt is megpróbálták fölhasználni a lehetőséget, hogy fegyverrel szerezzék vissza Magyarországnak elrablott területeit",[273] de miután a Forradalmi Kormányzótanács elhatározta a visszafoglalt felvidéki területek kiürítését, a Tanácsköztársaság ellen fordultak. A Horthy-korban igen nagy népszerűségnek örvendett ez a „hazafias" magyarázat, már csak praktikus szempontok miatt is, ugyanis ez a narratíva adott lehetőséget a Nemzeti Hadseregbe átvenni kívánt egykori Vörös Hadsereg-tisztek rehabilitációjára, „vörös" múltjuk és „fehér" jelenük összeegyeztetésére.

Julier visszaemlékezéséhez hasonlóan évekkel az események után, 1926-ban jelent meg Gyurócsik Jászay Mihály (1877–?) *Tanulságok és igazságok a közelmúltból* című munkája.[274] Az erdélyi származású nyugalmazott ezredes, aki aktívan részt vett a frontharcosok mozgalmaiban, azért kezdett hozzá memoárja megírásához, hogy ugyan vállalt szubjektivitásával, de „a történeti igazság kijegecesedését elősegítse".[275] Munkáját elismerés koronázta a tekintetben mindenképp, hogy a *Századok*ban is ismertették, és a recenzens szerint Gyurócsik Jászay visszaemlékezése „sok helyen helyesbíti" Breit József forradalmak koráról szóló, hadtörténeti alapművének tekintett összefoglalásának adatait.[276]

Gyurócsik Jászay aktív résztvevője volt az eseményeknek: 1919. január közepétől április közepéig egy maga toborozta különítménnyel az erdélyi demarkációs vonalat biztosította. Bár önreprezentációja szerint nem az egykori tevékenységét akarta igazolni, hanem csak tájékoztatni akart 1919 tavaszának és nyarának katonai történéseiről, ő is hangsúlyozta, hogy csak hazafias érzelmei miatt vállalt szerepet a Vörös Hadseregben. Emellett a *Tanulságok és igazságok a közelmúltból* további – ki nem mondott – célja ismét csak az volt, hogy cáfolja a szerzőt ért rágalmakat, még ha azok pitiánernek tűnhetnek is a székely hadosztály árulásának vagy a Vörös Hadsereg elárulásának vádjához képest: ezen állítások szerint Gyurócsik Jászay – más parancsnokokkal együtt – többször is ittas volt a kérdéses időszakban. Gyurócsik Jászay „csőcselékuralomként" tekintett a proletárdiktatúrára, mégis szolgálta, mert úgy vélte, hogy „a haza érdekét" nem szabad feláldoznia az ellenszenve miatt.

Katonatiszti perspektívájából elsősorban arra kereste a választ, hogy miért nem volt alkalmas a Tanácsköztársaság Vörös Hadserege a csehszlovák és román

[272] *Julier*, 1927. július 17., 14.

[273] Julier alezredes emlékiratai a forradalmakról a Magyarságban. *Magyarság*, 1927. július 3., 18.

[274] Gyurócsik Jászay Mihály: *Tanulságok és igazságok a közelmúltból*. Nagykanizsa, 1926.

[275] *Gyurócsik Jászay*, 3.

[276] Grexa Gyula: Gyurócsik Jászay Mihály: Tanulságok és igazságok a közelmúltból. *Századok*, 1927/7–8., 305. – Breit József említett munkája: Breit József: *A magyarországi 1918/19. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története*. I–III. Budapest, 1925.

erők által megszállt területek visszahódítására, ezért művében nagy hangsúlyt kaptak a tisztek és a politikai megbízottak közötti ellentétek. Míg a vizsgált memoárok szerzőinek többsége amellett foglalt állást, hogy még a román megszállás is jobb eshetőség volt, mint a proletárdiktatúra – ezzel igyekezvén eliminálni azt a disszonanciát, hogy nem a Nemzeti Hadsereg, hanem a Vörös Hadsereg szállt szembe a kisantantállamok erőivel –, Gyurócsik Jászay úgy gondolta, „nem lett volna baj, legfeljebb szépséghiba, hogy hazánk területét nem a nemzeti trikolór alatt tisztítjuk meg az ellenségtől". Gyurócsik Jászay Mihály visszaemlékezése azért különleges, mert – ha a maga sajátos nézőpontjából is – jobboldali, konzervatív katonatisztként ismételte meg a „székely hadosztály árulásának" baloldali vádját. Szerinte ugyanis éppen a székely hadosztálynak kellett volna példát mutatni: a megadás helyett előbb kiverni a megszállókat, és aztán megdönteni a proletárdiktatúrát.[277]

Erősen katonai-katonapolitikai nézőpontú munkát írt dr. Szabó László (1874–1941) egyetemi magántanár és újságíró, Rákosi Jenő jó ismerőse is, aki azt tette, amit kevesen *A bolsevizmus Magyarországon* című, 1919-es munkája[278] bevezetőjében: reflektált a kellő történelmi távlat hiányának problémájára, amely megnehezítette számára a kommün értékelését, és még személyes érintettségét is elismerte a közelmúlt eseményeinek elszenvedőiként, amely nem engedte, hogy „az eseményeket és embereket pártatlan megvilágításban" mutassa be, noha törekedett az objektivitásra.[279] Szabó utóbb büszke volt arra, hogy övé volt az első munka, amelyik nem frázisokon alapult, „hanem tényeken, a meggyőző adatok tömegén épült fel".[280] Ugyanis Szabó az 1919 májusát követő időszakra vonatkozóan katonapolitikai és diplomáciai iratok – például a hadsereg-parancsnokságok jelentései, a követekkel történt jegyzékváltások, az ellenforradalmi mozgalmak (a tamási, kalocsai stb.) elfojtásának dokumentumai – egész sorát gyűjtötte össze, és azokból bőségesen idézett is, hogy alátámassza állításait.[281] A munka rövid idő alatt 30 ezer példányban fogyott el, utóbb *Az Est* úgy méltatta Szabó Lászlónak a korszakról szóló visszaemlékezéseit, hogy „a bolsevizmus, az ellenforradalom történetét Szabó László emlékezéseinek adatai nélkül megírni lehetetlenség". Könyvének olyan bizonyító erőt tulajdonítottak, hogy a júniusi budapesti ellenforradalmi kísérlet kudarcával kapcsolatban benne közölt információk miatt peres eljárást is indítot-

[277] *Gyurócsik Jászay*, 9., 5., 21., 72., 28., 72–73.

[278] Dr. Szabó László: *A bolsevizmus Magyarországon. A proletárdiktatúra okirataiból.* Budapest, Athenaeum, 1919.

[279] Uo. 4.

[280] L. Szabó László: *Szegény ember gazdag élete. Szabó László emlékezései*, III. Budapest, 1928, 134.

[281] Szabó sem a munkában, sem az önéletrajzában nem adott választ arra, hogy miképp jutott hozzá a Vörös Hadsereg egyes hadosztályaitól nem is másolatban, hanem eredetiben megkapott napi jelentésekhez. L. Szabó László: *Szegény ember gazdag élete*, i. m. 114.

tak ellene, és a kiadványt lefoglalták.[282] A *Századok* által is recenzeált munka még a román megszállás alatt, alig egy hónappal a proletárdiktatúra bukása után jelent meg, tehát roppant erőfeszítéssel készülhetett.[283]

A bolsevizmus Magyarországon nagy részét a Vörös Hadsereg küzdelmeinek leírása és értékelése tette ki. Szabó ennek során számos olyan észrevételt tett, amely eredetiségével vagy éppen árnyaltságával kitűnik a Tanácsköztársaság-ellenes irodalomból. Elsősorban a katonai szakértő szemével vizsgálta a kommün intézkedéseit, és ezért értékelte például ügyes „trükknek" a Szlovák Tanácsköztársaság kikiáltását, amelyet a keresztény-nemzeti, konzervatív ideológiát képviselő szerzők kivétel nélkül elítéltek. Szikár megfogalmazású könyvében nem metaforizált, csak a visszatekintés végén nevezte a bolsevizmust „biztos halálnak", amelyhez képest a román megszállás is csak egy kiheverhető „csapás".[284] Hiába vezette el az eseményeket azonban egészen a román megszállásig, Szabó László kommüntörténetének nem volt igazi lezárása. Bár a magyar nép passzív ellenállása felülkerekedett azon a fenyegető „halálon", amit a bolsevizmus jelentett, Kun Béla visszatérésének lehetőségét felvető nyitott befejezéssel, a karlsteini kastélyban fejét törő Kun Béla baljós képével végződött a mű.[285] *A bolsevizmus Magyarországon* arra figyelmeztetett, hogy a magyar nép csak egy csatát nyert meg a bolsevizmus ellen 1919-ben, de nem a háborút: Kun Béla még visszatérhet.

Végül lássuk egy egykori vöröskatona illegálisan megjelent, rövid, de annál tanulságosabb visszaemlékezését. A Magyarországon maradt – vagy az emigrációból az illegális pártmunkára hazaküldött –, föld alá szorult kommunisták értelemszerűen nem vehettek részt nyilvánosan a Horthy-kornak az 1918–1919-es forradalmak történetének megítélésével kapcsolatos emlékezetpolitikai küzdelmeiben. A Tanácsköztársaság kommunista vagy szociáldemokratából kommunistává lett résztvevőinek 1919 után Ausztriában vagy Németországban megjelentetett értelmezései – mint amilyen Kun Bélának a Kolozsváry Balázs álnéven 1920-ban megjelentetett *Forradalomról forradalomra* című iránymutató könyvecskéje,[286] vagy Szántó Bélának *A magyarországi proletariátus osztályharca és*

[282] Szegény ember gazdag élete. Szabó László háromkötetes munkája. *E*, 1928. december 21., 7. – A lefoglalásról: Elkobozták dr. Szabó László könyvét. *8ÓÚ*, 1920. március 27., 5. – *Az Est* hangsúlyozta, hogy „a lefoglalás nem azért történt, mintha a vizsgálóbírónak a könyv ellen kifogása lett volna", hanem mert a Szabó könyvéhez hasonló kiadványok kiemelt jelentőségűek a bolsevizmus elleni küzdelemben: Elkoboztak egy bolsevistaellenes könyvet. *E*, 1920. március 28., 7.

[283] Balanyi György: Szabó László: A bolsevizmus Magyarországon. *Századok*, 1920/4–6. sz., 395. – Balanyi, méltatva a mű erényeit, éppen annak korlátozott perspektíváját bírálta.

[284] *Szabó*, 174.

[285] Uo. 239–240.

[286] Kolozsváry Balázs [Kun Béla]: *Forradalomról forradalomra*. Wien, kiadja a Kommunisták Németausztriai Pártja, 1920.

diktatúrája[287] című, ugyanebben az évben megjelentetett füzete volt – sokáig csak a *Népszavá*ban közölt bíráló ismertetéseken keresztül juthattak el a magyar közvéleményhez. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem jelentek meg Budapesten az illegális kommunistáknak olyan kiadványai, amelyek kitértek a proletárdiktatúra történetére is. Az ezekben a kézről kézre adott füzetecskékben közölt kommunista Tanácsköztársaság-értelmezés természetesen nem vonult be a korai Horthy-kori nyilvánosságba, mégis figyelemre méltó. Az *Egy vörös katona visszaemlékezései a proletárdiktatúrára* című rövid kiadványt a Kommunisták Magyarországi Pártja Budapest Déli Kerületi Bizottsága jelentette meg.[288]

A románok elleni 1919. júliusi tiszai offenzívában harcoló – majd a proletárdiktatúra bukása után négy hónapra internált – egykori csepeli vöröskatona azt hangsúlyozta, hogy akkor a magyar proletárok a „kizsákmányolás megszüntetésével" példát mutattak minden más ország munkásainak a „szocializmus felépítésére". Éppen a nemzetközi jelentőséggel magyarázta azt, hogy „a nemzetközi kapitalizmus segítségére sietett a magyar burzsoáziának", mivel nem tűrhették a példamutatást. Ebből a nézőpontból adódik, hogy az egykori vöröskatona a csehszlovák és a román csapatokról is mint „a nemzetközi imperializmus hadseregéről" értekezett. A kiadvány elsődlegesen a szociáldemokraták diszkreditálására irányult, mivel a visszaemlékező szerint – a magyar munkásosztályt elárulva – ők hívták be a burzsoázia intervenciós csapatait. Az *Egy vörös katona visszaemlékezései a proletárdiktatúrára* című illegális kommunista kiadvány elsősorban a jövő, egy „második Tanácsköztársaság" létrehozásának igénye felől tekintett az 1919-es proletárdiktatúra történetére (a tiszai offenzíva nosztalgikus felidézése mellett). Az akkor elkövetett hibákra – például a szociáldemokratákkal történő pártegyesülés, a földosztás elmaradása – figyelmeztetett, és az azokból levont következtetésekből cselekvési tervet is megfogalmazott a munkások, parasztok és katonák számára a „végső felszabadulást" jelentő, mert immáron „megdönthetetlen Tanácsmagyarország" létrehozására.[289]

[287] Szántó Béla: *A magyarországi proletariátus osztályharca és diktatúrája.* Wien, kiadja a Kommunisták Németausztriai Pártja, 1920.

[288] *Egy vörös katona visszaemlékezései a proletárdiktatúrára.* Budapest, kiadja a Kommunisták Magyarországi Pártja Budapest Déli Kerületi Bizottsága, [é. n.]

[289] *Egy vörös katona visszaemlékezései a proletárdiktatúrára,* 1., 3. – Hasonló, a jövő teendői felől a Tanácsköztársaság idején elkövetett hibákra visszatekintő perspektívából született illegális kommunista kiadvány: *A magyar proletárdiktatúra főtanulságai.* [Budapest], 1926.

A VÁLASZTÁSI BROSÚRÁK SZERZŐINEK MEGKÖZELÍTÉSE

Az 1920-as nemzetgyűlési választásokra készülve számos pártbrosúra jelent meg, amelyek – Paul Ricoeur fogalmával élve – „eszközszerű emlékezetként"[290] használták fel a politikai ellenfelek – elsősorban a szociáldemokraták – diszkreditálására az 1918–1919-es forradalmak pártcéloknak megfelelően interpretált történetét.

1919 novemberében jelent meg az író és keresztényszocialista politikus Bergendy Szilveszter (1876–?) *Tatárjárás után* című röpirata, amelyet a korai Tanácsköztársaság-diskurzus egyik nem túl hosszú életű, MSZDP-t támadó iránya mintaadó művének tekinthetünk.[291] Az MSZDP és a „rendszer" kiegyezése, az 1921-es Bethlen–Peyer-paktum után ugyanis radikálisan csökkentek a szociáldemokraták elleni támadások a pamfletirodalomban. Az 1919 októberében megalakult Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja képviseletében fellépő Bergendy Szilveszter[292] nézőpontjából az 1920. januári választások előtt – amikor még nem tudhatta, hogy az MSZDP majd bojkottálja azt – nem a Bécsbe menekült kommunisták és baloldali szociáldemokraták jelentették a legnagyobb politikai veszélyt a keresztényszocialista erőkre, hanem a Magyarországon maradt mérsékelt szociáldemokrata politikusok.

Bergendy és az általa reprezentált, nem túl hosszú életű irányzat az MSZDP teljes diszkreditálására irányult. A Tanácsköztársaság történetének egy olyan elbeszélését igyekezett kimunkálni, amely azt demonstrálja, hogy nem volt lényegi különbség a legmérsékeltebb szociáldemokrata pártvezetők és Kun Béla céljai és szándékai között. Ez volt az 1920-as népbiztosperben elmondott vádbeszéd legfőbb üzenete is, amely azt igyekezett bebizonyítani, hogy az elmenekült Kun Béla és kommunista társai nem bűnösebbek, mint azok a másod- és harmadvonalbeli szociáldemokrata politikusok, akiket sikerült a vádlottak padjára ültetni.[293] Ennek

[290] L. Romsics Gergely, 2004a, 164.

[291] Bergendy Szilveszter: *Tatárjárás után. A kommün pusztításai Magyarországon.* Budapest, 1919.

[292] Bergendy az 1910-es években „másod-harmadrangú funkciót" töltött be a keresztényszocialista mozgalomban, akiben többek között konkurenciát látott az arisztokraták és főpapok vezette Katolikus Néppárt másodvonala, például Huszár Károly, Haller István és Rakovszky István. L. Gergely Jenő, 1972, 1046. – Az őszirózsás forradalmat követő radikalizálódást aggodalommal figyelte, 1919 elején *Keresztény forradalom* címmel kiadott a bírált baloldali helyett egy „katolikus forradalom" perspektíváját felfestő művet. L. Gergely Jenő, 1969, 51. – Az egy konzervatív, keresztény-nemzeti munkásmozgalom kialakítása érdekében működő Bergendy 1919 után a Keresztény Munkás Szövetség vezetője volt.

[293] L. Aczél Imre főügyészhelyettes vádbeszédének konklúzióját: „Hallottunk itt olyan kijelentést, hogy a vádlottak bűnössége mellett nincs bizonyíték. Ha ez igaz, akkor fel őket menteni; és fel kell hívni Kun Bélát és külföldön tartózkodó cinkostársait, hogy térjenek ide vissza. Nyugodtan visszajöhetnek, mert velük szemben se áll rendelkezésemre több bizonyíték." L. *Dr. Aczél Imre*

megfelelően a *Tatárjárás után* című röpirat egyenlőségjelet tett a szociáldemokrácia és a bolsevizmus között:

„Most megtudta minden magyar, megértette minden proletár és amíg él el nem felejti, hogy mi az a szociáldemokrácia. (…) Láthatta mindenki, hogy a világszabadság apostolai egy óra alatt átvedlettek a szabadság hóhéraivá: antimilitaristákból militaristákká, pacifistákból imperialistákká, demokratákból diktátorokká és a sajtószabadság apostolaiból privilegizált cenzorokká. Tehát mindenki megismerhette a szociáldemokráciát, az országpusztító kommunisták cimboráját és bűntársát álarc nélkül is."[294]

A munkásmozgalmi funkcionáriusokat egységesen „felforgató dologkerülő, úrhatnám társaságaként" bélyegezte meg Bergendy. Röpiratának célja tehát az volt, hogy a munkásokat elfordítsa a szociáldemokráciától és a keresztényszocialista párt támogatóivá tegye, hogy elhitesse velük, az ország jövője az osztályharc helyett csak az „osztálykiegyenlítődésen", a proletárok és polgárok békés együttműködésén nyugodhat.[295] Az írás néhány kis színes esemény elbeszélésén túl nem részletezte a proletárdiktatúra történetét, mivel a köztudomásra hivatkozás retorikai eszközével[296] leszögezte, „mindenki tudja", hogy a magyar nép mennyit „nyögött" a kommunista párt és „cinkostársa", a szociáldemokrata párt igája alatt.

Bergendy Szilveszter a Peidl-kormányra utalva felhívta a figyelmet, hogy a „kullancstermészetű" szociáldemokraták nem tűntek el a távozó népbiztosokkal együtt 1919 augusztusában, hanem Magyarországon maradtak, csak „átfestették magukat". A *Tatárjárás után* azzal a tanulsággal zárult, hogy a munkások ne kockáztassanak: ahhoz, hogy újra „ne üljön a magyar munkásság és kispolgárság nyakára a nyomor vámszedőinek dologkerülő élősdi társasága", csak olyan pártra szavazzanak az 1920-as választáson, amelyik „ki meri zászlajára írni, hogy keresztény".[297]

Bergendy Szilveszter választási füzetéhez hasonló Kozma Andor (1861–1933) írónak, az 1910-es években nemzeti munkapárti parlamenti képviselőnek „Andronicus" álnéven jegyzett *Károlyi Mihály helytartói* című röpirata, amely az 1922-es választások előtt jelent meg.[298] Ez is azon, a választások előtt megjelenő

kir. főügyész-helyettes vádbeszéde 1920. november 3-án és 4-én a bolseviki népbiztosok bűnperének főtárgyalásán. Budapest, a „Centrum" szervezet jegyzetosztálya, 1921, 79.

[294] *Bergendy*, 4.

[295] Uo. 10.

[296] A köztudomásra hivatkozásról *(argumentum ad populum)* mint irreleváns érvelésről l. Adamik Tamás–A. Jászó Anna–Aczél Petra: *Retorika*, 2005, 362. – Láthatjuk majd, hogy a vizsgált irodalom szerzői milyen sokszor alkalmazták a köztudomásra hivatkozást.

[297] *Bergendy*, 9., 11.

[298] Andronicus [Kozma Andor]: *Károlyi Mihály helytartói*. Budapest, 1922. – A *Pesti Hírlap*, a *Budapesti Hírlap*, *A Nemzet* és *Az Ujság* munkatársának posztumusz kiadott visszaemlékezése: Kozma Andor: *Életem. Marcali – Kaposvár – Pest-Buda – Pápa az 1860-as években*. Sajtó alá rendezte: Varga Éva. Kaposvár, Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2001.

kiadványok közé tartozott, amelyek az 1918–1919-es forradalmak időszakára emlékeztették újra és újra a választópolgárokat. A röpiratok célja a politikai ellenfelek diszkriminálása volt, arra kívánták felhívni a figyelmet, hogy az 1918–1919-es forradalmak Magyarországon maradt és a magyar politikai életbe visszatért „átmaszkírozott" résztvevői ugyanazok, akik Kun Béla „tatárait" rászabadították az országra. Kozma Andor azért írta meg röpiratát, hogy „azok, akik egykor Károlyi Mihály jobbját szorongatták", ugyanezen kezükkel ne csapkodhassák a képviselőházi ülésterem padjait, vagyis hogy „takarodjanak a bolsevista gróf segítőtársai".[299]

Elsősorban a Rassay Károly vezette liberális ellenzék[300] sorait pásztázta végig a szerző, hogy rámutasson az ott „megbújó" egykori októbristákra, például Buza Barnára. Az ő szerepének negatív megítélését a *Károlyi Mihály helytartói* című kiadványban érdemes összevetni a korábbi földművelésügyi miniszter önértékelésével *A kommunista összeesküvés – Hogy kezdődött a zsiványdiktatúra?* című pamfletjében. Míg Buza úgy gondolta, hogy éppen az általa kezdeményezett – és a szociáldemokraták által elszabotált – földreform menthette volna meg Magyarországot a proletárdiktatúrától, addig Kozma Andor szerint Buza egy „szélső forradalmár" volt, aki a bolsevizmus szellemét engedte ki a palackból azzal, hogy 1918 decemberében „a világ legkönnyelműbb és legfanatikusabb földreformjavaslatát" terjesztette be.[301] Kozma kiadványa remekül megmutatja, hogy miként alakítottak ki a választások előtt felfokozódó emlékezetpolitikai harcok idején homlokegyenest eltérő értelmezéseket akár még „szakpolitikai" kérdésekről is, és hogy miként lehetett fegyverként használni az 1918–1919-es forradalmi múltat a Horthy-rendszer liberális ellenzékével szemben.

[299] *Andronicus*, 8., 15.

[300] A budapesti liberális ellenzékről l. L. Nagy Zsuzsa, 1972. – Továbbá a liberális pártok 1918–1919-es forradalmakhoz fűződő viszonyáról: L. Nagy Zsuzsa, 1969.

[301] *Andronicus*, 8., 11–12. – Hasonló állásponton volt Gróf Mailáth József is, amikor a Károlyi-kormány felelősségét hangsúlyozta a bolsevizmus Magyarországra szabadításában: „A földbirtokreform keresztülvitelének kilátásba helyezése s a harcoló katonáknak ingyenes földosztással való kecsegtetése célt tévesztettek: az úri birtokra vágyott egyszerre a földéhes parasztság. […] a Károlyi-kormány földosztást hirdető demagógiája még szilajabbá tette a köznép megrontott rétegeinek martalékvágyát, mintha csak célzatosan a kommunisták malmára akarta volna hajtani a vizet, akik akkor még szociáldemokrata álarcot viseltek." L. Gróf Mailáth József: *A bolsevizmus jellemzése és hatása Magyarországon. Előszó és zárszó. Különlenyomat Gróf Mailáth József Élményeim stb. című munkájából.* Budapest, a Pesti Lloyd-társulat nyomdája, 1924, XI.

ANTISZEMITA ÉS FILOSZEMITA KIADVÁNYOK ÉS A „ZSIDÓ ÖNVÁD" IRODALMA

A Tanácsköztársaság történetével kapcsolatos legkényesebb diskurzus, amely a „zsidók" felülreprezentációját tárgyalja a proletárdiktatúra vezetésében. E valóban létező történeti jelenség antiszemita és filoszemita, asszimilációpárti és cionista magyarázatai és ezek kölcsönös cáfolatai egy óriási terjedelmű és változatos színvonalú szövegkorpuszt alkottak az 1920-as évek végére, amelyben elkülöníthetők a zsidó közösség vitáihoz tartozó szövegek és a radikális antiszemita nyelvű írásművek.[302]

Nem sokkal a proletárdiktatúra bukása után jelent meg *A zsidók rémuralma Magyarországon 1919. március 21-től augusztus hó 1-ig* című, radikálisan antiszemita kiadvány,[303] amely szerint a proletárdiktatúra története abban összegezhető, hogy „Szamuely Tibor és népbiztos társai a világtörténelemben nem látott kegyetlenségek kíséretében pogromozták a keresztényeket". A „nem zsidók" nevében megszólaló szerző a „spanyol inkvizíciót felülmúló borzalmak" bemutatásával érvelt amellett, hogy miután a „zsidógenerálisok rablott kincsekkel megrakodva" távoztak az országból 1919 augusztusában, a Magyarországon maradt zsidókat – a magyar nép „kegyetlen parazitáit", „a világszerte megokoltan gyűlölt fajt" – politikailag és társadalmilag „jégre tegye" a magyar nép. Vagyis, hogy jogszabályokkal kizárják a magyar politikai és társadalmi életből a „Magyarország katasztrófáját" okozó, „az államban önálló életet élő s mindig az üldözött szerepét jajgató", „bomlasztó elemet képező" „népfajt". A röpirat szerzője ugyanis annak tulajdonította a Magyarországnál nagyobb nyugati államok stabilitását és népeinek jólétét, hogy „nagy fajsúlyuknál fogva ezt a veszedelmes népfajt féken tudják tartani". A „zsidó faj" jelentette veszedelmet az aranka nevű gyomnövényhez hasonlította a kiadvány: „mely a hereföldeken tavasszal csak egy-két folt alakjában mutatkozik, őszre pedig már az egész tábla herét megfojtotta".[304]

A 133 napos „rémuralom" látleletét a röpirat következő emblematikus bekezdése adta:

„Aki a magyar bolsevista rémuralom letörése után a budapesti morgueban [halottasházban – *Cs. P.*] kis körsétát végzett, elhiszi a zsidó rémuralmat átélt magyaroknak, hogy a tatárjárás ártatlan turistakirándulás volt ahhoz a rabló és gyilkos rémuralomhoz képest, amelyet a bolsevista zsidókormány a magyarokon gyakorolt."[305]

[302] A „zsidó önvád"-irodalomról: Gyáni Gábor: *„Erkölcstelen emancipáció" és „illuzórikus aszszimiláció". Diskurzusok a zsidókérdésről.* In: Gyáni Gábor, 2002, 149–158. – A Horthy-kori magyar zsidó gondolkodás és a különböző helyzetértékelések áttekintését adja: Laczó Ferenc, 2014.

[303] *A zsidók rémuralma Magyarországon 1919. március 21-től augusztus hó 1-ig*, [h. n.], [1919].

[304] Uo. 3., 4., 17.

[305] Uo. 3.

A zsidók rémuralma Magyarországon egyetlen és mindent átható üzenete tehát az volt, hogy a nemzet katasztrófájáért „az egész magyar zsidóság osztatlanul és egyetemlegesen felelős", „1919-ben Kun Béla, Pogány József és zsidótársai (...) a magyar nemzet Nérói voltak",[306] akiknek visszatérését csak a parazitákhoz hasonlított zsidók kíméletlen szigorúságú megrendszabályozásával lehet megelőzni.

Az ehhez hasonló radikálisan antiszemita értelmezésekre adott válaszként is felfogható dr. Schönfeld József (1884–1935) ügyvédnek, a *Zsidó Szemle* szerkesztőjének cionista munkája, a *Vissza a Gettóba?!*[307] Schönfeld a budapesti cionista egyetemi hallgatókat tömörítő Makkabea Kör alapítója volt 1903-ban, amelynek egy időben elnöki tisztségét is betöltötte, és ő fordította magyarra Theodor Herzl *A zsidó állam* című művét.[308]

A *Vissza a Gettóba?!* azt kívánta bizonyítani, hogy a Tanácsköztársaság nem a „zsidók" uralmát hozta el a keresztény magyarok felett, mert az izraelita vallásúakat éppúgy elnyomták a kommün alatt, még többet is szenvedtek, mint a keresztények, és náluk jobban senki sem várta a proletárdiktatúra bukását.[309] Schönfeld emellett arra a kérdésre kereste a választ, hogy miért volt annyira felülreprezentálva a zsidóság a kommün népbiztosai között.[310]

„Mikor a zsidó intellektuel kezdte belátni, hogy társadalmilag az úgynevezett gazda-nemzetnek, vagyis azon nemzetnek, melyek körében ő él – be nem fogadják, hogy még a kikeresztelkedés útján sem tudja azok bizalmát megnyerni, – a zsidó intellektuel az internacionalizmus és interkonfesszionalizmus karjaiba vetette magát. (...) A vagyontalanok lelkesedésével hirdetik és követelik a vagyonközösséget, a nemzeti lét nélküliek még nagyobb elszántsággal követelik a nemzetközösséget, a vallás nélküliek (ha a zsidóságot csak vallásközösségnek nevezzük) a vallásközösséget, vagy legrosszabb esetben a felekezetnélküliséget. A magyar zsidóság nagy részét tehát a zsidó öntudat és pedig a zsidó nemzeti öntudat teljes hiánya vetette az u. n. [úgynevezett] destruktív áramlatok ölébe."[311]

A mű jelképes címe az asszimilációs törekvések helyett az elkülönülés mellett foglalt állást, vagyis elsőrangú zsidókként kell élni Magyarországon, nem másodrangú magyarokként. Szerinte csak az a zsidó integrálódhat a magyarok közé, aki tisztában van a zsidó nemzeti tradícióival, és fel is vállalja azt, mert aki jól isme-

[306] Uo. 40–41.

[307] Dr. Schönfeld József: *Vissza a Gettóba?! Egy zsidó jegyzetei a diktatúra alatt.* Budapest, 1919. – A röpiratot a korábban Tisza Istvánhoz kötődő, konzervatív-liberális *Az Ujság* című napilapban hirdették: *Az Ujság* (a továbbiakban *AU*). 1919. október 5., 4.

[308] Az 1935-ben, 51 éves korában elhunyt Schönfeld közel 25 éven át szerkesztette a *Zsidó Szemlét*. L. Halálozás. *8ÓÚ*, 1935. június 18., 11. – Schönfeld tevékenységéhez: Szalai Miklós, 2004.

[309] *Schönfeld*, 21.

[310] A Forradalmi Kormányzótanácson belüli „zsidó" felülreprezentáció diskurzusáról l. Gyáni Gábor, 2003, 47–55.

[311] *Schönfeld*, 9.

ri Júdás Makkabeus harcait, az át tudja érezni Rákóczi és Kossuth küzdelmeit is, és ezért nem lesz önsorsrontó módon tiszteletlen a magyar nemzeti hagyománnyal szemben. Schönfeld tehát a vallásos, hitüket megtartó zsidók perspektívájából szemlélte a Tanácsköztársaságot, és a zsidó identitás nézőpontjából vetette el a kommün internacionalizmusát. Bár többször is „zsidó népbiztosokról" írt, végig tagadta zsidóságukat. Szerinte „éppen a zsidó szellem és a zsidó nevelés hiánya volt oka annak, hogy ezek az emberek a Leninizmus apostolai lettek".[312] Ezért a kudarcot valló asszimilációs törekvések és az internacionalista út kínálta hamis – mert a Tanácsköztársaság „katasztrófájához" vezető – megváltási ígéretek helyett a „zsidó nacionalizmus" és a „magyar nacionalizmus" integrációját ajánló röpirat a következő tanáccsal fejeződött be, hogy a zsidók tagadjanak meg mindennemű közösséget a proletárdiktatúra zsidó származású vezetőivel és funkcionáriusaival, akik „magukat amúgy sem tekintették zsidóknak".[313] De a később megszületett munkák ismeretében állítható, hogy nem bizonyult sikeresnek Schönfeld József kísérlete a Tanácsköztársaság cionista értelmezésének elterjesztésére és kanonizálására.

Székely Sámuel (1857–1926) újságíró *Felelős-e a zsidóság az ország romlásáért?* címmel 1919-ben megjelent füzete[314] szintén a „zsidódiktatúra" vádjára született válaszként. Csak míg Schönfeld József a hiábavaló asszimilációs törekvések, a be nem fogadás okozta csalódással magyarázta a baloldali radikálissá vált zsidók nagy számát, és ezért megoldásként az asszimilációs vágyak feladását, az elkülönülés tudatosítását ajánlotta zsidó olvasóinak, addig Székely amellett érvelt, hogy nem szabad radikális következtetéseket levonni a zsidók nagy számából a Tanácsköztársaság vezetésében, és a „közös haza" további együtt építését ajánlotta. Ezért a szerző arra a következtetésre jutott, hogy a proletárdiktatúra „zsidódiktatúraként" beállítása a keresztény középosztály részéről csak ürügy arra, hogy a pénzügyi, ipari és kereskedelmi pályákon vagy éppen a kulturális téren állami eszközökkel visszaszoríthassák a zsidóságot.[315]

A Székely Sámuel füzetének összefoglalásában is említett, az 1919 őszén felerősödő, a „zsidókérdés" megoldását követelő radikálisan antiszemita hangok[316] ért-

[312] Uo. 10., 7–9., 41.

[313] Uo. 44–45.

[314] Székely Sámuel: *Felelős-e a zsidóság az ország romlásáért?* Budapest, a Kultúra Főbizománya, 1919.

[315] Uo. 29., 32., 25. – Székely Sámuel érveit támasztja alá, hogy a zsidóknak az utóbb a „zsidódiktatúrával" indokolt kiszorítási igénye már a proletárdiktatúra előtt megjelent. L. Radisics Elemérnek a magyar „középosztály-diskurzus" szempontjából jelentős, 1918 decemberében írt tanulmányát: Radisics Elemér: *Reflexiók az októberi forradalomhoz. A középosztály és a zsidóság szerepe.* Budapest, 1919.

[316] L. például: Bene János: *Mi lesz a zsidókkal?* Budapest, Népakarat, 1919; Dr. Fehérgyarmati Csongor: *Mi lesz a zsidókkal?* Budapest, Stephaneum, 1919; *Mi legyen a zsidókkal?* Szerk.: Dr. Simonyi Sándor. Budapest, 1919.

hetően pánikot okoztak az izraelita felekezetűek körében. Krausz Vilmos (1853–1921) debreceni ortodox főrabbi a *Hitehagyás és kommunizmus* címmel 1919-ben külön röpiratként is megjelentetett ünnepi hitszónoklatában a Tanácsköztársaságot követő fehérterrorista pogromhullám és az antiszemitizmus okozta „önvédelmi" kikeresztelkedések felől értékelte az általa „átkos kommunista zavargásoknak" nevezett proletárdiktatúrát. (A proletárdiktatúra bukását követően nagy számban kikeresztelkedőket kívánták sújtani azzal a rendelkezéssel, hogy az első – még hivatalosan felekezeti – alapú zsidótörvény hatálya alá estek azok is, akik 1919. augusztus 1. után hagyták el a hitüket.) Krausz elítélte azon „gyáva" és „balga" zsidókat, akik – bár hangsúlyozta, hogy Debrecenben elenyésző a számuk[317] – kitértek a fehérterrortól való félelmükben.[318] Krausz különösen azért ítélte el őket, mert úgy gondolta, hogy a magyarországi zsidóknak alaptalan a félelme a „vidéki és helybéli antisémita körök" ellenforradalmi agitációitól, mivel – szögezte le – „minden józanul és elfogulatlanul ítélkező tudja, hogy a zsidóság szenvedett a legtöbbet a kommunisták garázdálkodásától", és hogy a zsidó vallás, amelynek Tízparancsolata megtiltja a felebarátok tulajdona iránti vágyakozást, éles ellentétben áll a kommunizmussal. Így Krausz Vilmos is azok közé tartozott, akik kifejezetten a proletárdiktatúrát „zsidódiktatúraként" azonosító elképzelés ellen emeltek szót. Krausz azt ajánlotta, hogy a magyarországi zsidóság saját jól felfogott érdekében szakítsa meg a kapcsolatot az izraelita felekezetüket elhagyókkal, mivel ők a zsidóság erdejét fenyegető „férges" fák, akik kidőltével azonban csak erősebb lesz a zsidó közösség.[319] De tudjuk, hogy ennek a politikának nem hagyott játékteret a „származási-faji nézőpontot" idővel kizárólagossá emelő antiszemita törvényhozás.[320]

[317] A közösséget veszélyeztető antiszemita hangok proletárdiktatúrát követő debreceni felerősödését jelzi a bűnbakkeresés és a zsidóüldözések ellen fellépő debreceni ügyvéd, 1903-tól tiszti főügyész, végül 1923-tól a város polgármestere, dr. Magoss György *Kommunista és zsidóüldözés* című, 1921-ben megjelent röpirata is. Ebben a szabadelvű, a dualizmus korára nosztalgiával visszatekintő – és az 1918 előtti függetlenségi politikát bíráló – szerző elítélte azt a helyzetet, hogy: „Bűnbakokat keresünk lázasan, akiket felelősekké tehessünk mai szomorú helyzetünkért s ezeket ott fogjuk, ahol legközelebb találjuk, ahelyett, hogy az okok és okozatok láncolatát visszafelé követve, a valódi, az igazi szülő okokat megállapítanánk", továbbá, hogy „abból a körülményből, hogy a proletár diktatúra kezelésében a lélekszámaránynál jóval meghaladó számban vettek részt zsidó vallású egyének", „valamennyi zsidó ellen irányuló antiszemita kérdést csinálunk." Magoss kifejtette, hogy az antiszemitizmus csak tovább gyengíti a magyar államot, és hitet tett amellett, hogy Magyarországot csak a liberális politika építheti újjá. L. Uo. 5–6., 8.

[318] Krausz Vilmos: *Hitehagyás és kommunizmus. Ünnepi hitszónoklat 5679. évi svuosz második napján. Tartotta Krausz Vilmos főrabbi a debreczeni izraelita hitközség Deák Ferenc-utcai templomában.* Debrecen, Hegedűs Sándor Irodalmi és Nyomdai Rt., [1919], 4.

[319] Uo. 4–5., 4., 7.

[320] Gerő András: *A zsidó szempont.* In: Gerő András, 2005, 142.

ALTERNATÍV OLVASATOK

Végül szükséges megemlékezni azokról a természettudósokról és a természettudományokban elmerülő értelmiségiekről, akiket egykor nagyon komolyan vettek, és már csak az utókor azonosította őket bolondként, valamint azokról az önjelölt világmegfejtőkről, akikről viszont már a maguk korában is elmekórtani vizsgálatot kértek.

Egyszerre a legnemesebb szándékú és a legszórakoztatóbb kivitelezésű kiadvány szerzője a természettudományi kalandozásai előtt elsősorban népiskolai olvasókönyveket író állami elemi iskolai igazgató, Brunowszky Rezső (?–?). *A kommunizmus és az ember alaptermészete* című, 1929-ben megjelent füzete[321] ugyanis nem másokat, mint a Magyarországon üldözött kommunistákat igyekezett jobb belátásra téríteni, hogy maguk lássák be a kommunizmus „életképtelenségét", és így felhagyjanak „szélsőséges törekvéseikkel", miszerint még tíz évvel a magyarországi proletárdiktatúra bukása után is „mindenáron »boldogítani« akarják az emberiséget".[322] Fő állítása, hogy a magasabb intelligenciájú fajok – libák, rókák, kutyák, gorillák és persze az emberek – a velük született túlélési ösztöntől hajtva szükségszerűen egoisták, és ezért képtelenek a lemondásra, a közös tulajdonlásra, a kooperációra. A kommunizmus „életképtelenségével" kapcsolatos tézisét azonban olyan, az 1910-es években korszerűnek számító természettudományos eredményekkel és érvekkel támasztotta alá, amelyek ma már csak mosolygásra késztethetik az olvasót, de a mű a megjelenésekor teljes mértékben illeszkedett az első világháború alatt kibontakozó és a két világháború között virágkorát élő szociáldarwinista szempontú, a történelmet a biológia – olykor kifejezetten a „fajhigiénia" – felől értelmező „tudományos" elemzésekbe, amelyeknek hazánkban Méhelÿ Lajos fajbiológus lett emblematikus figurája.[323]

A Progrediéus álnevet viselő Szemere Béla (1873–1948) kórházigazgató éppen ezen eugenikai kérdésfeltevések és válaszok felől közelített az 1918–1919-es forradalmak problémáihoz az 1920-ban megjelentetett, *Az elmefogyatékosok – Gróf Tisza István – A zsidók* címet viselő röpiratában.[324]Az 1920-as években Gömbös fajvédő mozgalmához, az 1930-as évek végén pedig a nemzetiszocialistákhoz csatlakozó, és 1939-ben a Magyar Nemzeti Szocialista, Földműves és Munkás Párt képviselőjeként mandátumot is szerző főorvos[325] munkája hitet tett az eugenika,

[321] Brunowszky Rezső: *A kommunizmus és az ember alaptermészete. Felvilágosító ismertetés arról, hogy a kommunizmus életképtelen.* Baja, K. Bencze Albert könyvnyomdája, 1929.

[322] Uo. 3.

[323] Bihari Péter, 2008, 182–186.

[324] Progrediéus [Szemere Béla]: *Az elmefogyatékosok. Gróf Tisza István. A zsidók.* Budapest, Apostol ny., 1920.

[325] *Országgyűlési almanach. Az 1939–44. évi országgyűlésről.* Szerk.: Haeffler István. Budapest, 1940, 316.

és általában a természettudományok társadalomtudományi szempontú kamatoztatása mellett, mivel „a társadalom egyedek összetétele", és ezért az embereket vizsgáló biológusok és gyógyító orvosok nem nézhetik tétlenül a társadalmi bajokat sem.[326] A szerző szerint az 1918–1919-es forradalmak a magyar társadalom betegségének tünetei voltak, és abból adódtak, hogy a magyarság a megelőző évtizedekben nem vette figyelembe a „fajegészségtani" szempontokat. Ennek volt köszönhető, hogy a magyar politikai elitben túlsúlyba kerültek azok az „elmefogyatékosok", akik katasztrófába vitték az országot.

Szemere Béla munkájának sajátossága az, hogy a Károlyi Mihály szellemi és erkölcsi (no és testi) fogyatékosságával kapcsolatos – jobboldali – toposzt kiterjesztette Tisza Istvánra és más magyar politikusokra is, a szerző ugyanis Lechner Károly elmegyógyász tág „elmefogyatékos" fogalmát[327] használta operatív *terminus technicus*ként az 1918–1919-es események értelmezésére. E definíció a csökkent értelmi képességűeken túl azokat is az „elmefogyatékosok" közé sorolta, „akik *másokra való tekintet nélkül* jogtalan előnyökre, előjogokra, kiváltságokra törekszenek", „akik rossz munkát produkálnak, akik a tőkével felelősség nélkül bánnak", így a „henyélők" és a „lánckereskedők" is a társadalom „fogyatékos tagjai", mivel önző céljaik miatt „nem működnek a köz javára, holott az a végcél, hogy a társadalom úgy fungáljon, mint egy egészséges szervezet". Ezeket az „elmefogyatékos" egyéneket a rákos sejtekhez hasonlította, amelyeket a szervezetként felfogott társadalomnak ki kell küszöbölnie.

A szerző gyakorlatilag – Széll Kálmántól kezdve – az egész magyar politikai elitet az „elmefogyatékosok" körébe utalta, mivel a vezető magyar politikusok egymással rivalizálva olyan genetikailag „magyarellenes" erőkkel is szövetséget kötöttek, mint a zsidók vagy a nemzetiségek, és önző politikai céljuk érdekében hagyták, hogy ezek az erők a magyarság fejére nőjenek. Ebben az értelmezésben a Tanácsköztársaság a saját „faji törekvéseit" a kommunizmus eszméjével leplező zsidóság kísérlete volt a magyarországi hegemónia megvalósítására.

Mivel a szerző szerint fölöttébb veszélyes egy nemzet életére, amikor az „elmefogyatékosság" az „idegen irányú érdekeltség aspirációjával" (ez alatt Szemere Béla a zsidóság mint faj törekvéseit értette) találkozik, a megoldást egy következő proletárdiktatúra elkerülésére az „elmefogyatékos" magyar politikai elit lecserélésében és szigorú fajegészségtani törvények meghozatalában látta, és azt is kifejezésre juttatta, hogy „fajegészségünk, fennmaradásunk nem igényli a zsidókat".[328]

[326] Uo. 2.

[327] L. Dr. Lechner Károly: Az elmefogyatékosságok szerepe a társadalomban. *Természettudományi Közlöny*, LI. kötet (1919. október – 1919. december 15.), 273–286.

[328] *Progrediéus*, 3., 8., 4., 8. – Kiemelés az eredetiben – *Cs. P.*

Végül mindenképp meg kell emlékezni a vizsgált irodalomban talált legkülönösebb kommünértelmezésről. Lipthay Olga (?–?) középiskolai tanár az antilegitimista *Megértés* című folyóirat szerkesztője volt, amelyet a Habsburg-ellenes Keresztény-Keresztyén Gazdaságpolitikai Kispolgár Párt adott ki. Bár a párt mögött nem álltak jelentős tömegek, és folyóirat pedig nem kapott helyet a magyar sajtótörténeti kánonban, Lipthay Olgának az 1918–1919-es forradalmakat értelmező, a folyóiratában 1923. augusztus–októberben közölt cikksorozata – amelyet egybefűzve is kiadtak[329] – mégis figyelmet érdemel. Nemcsak azért, mert az 1920-as évek egyik botrányhősnőjéről van szó, akit perbe fogtak a szabad szerelem hirdetése, de az uralkodóház megsértése miatt is (miközben ő meg a fajvédő Eckhardt Tibort vádolta csábítással és anyagi kihasználással), hanem mert egyedülálló olvasatát alakította ki az eseményeknek – köszönhetően annak, hogy minden bizonnyal problematikus volt az elmeállapota.[330] A *Miért segítette elő az összeomlást és Magyarország feldarabolását a Habsburg–Károlyi–Kun Béla-triumvirátus?* című cikksorozatában a Habsburg-múlt hagyományos magyarországi függetlenségi párti olvasata keveredett az ekkoriban erjedő *völkisch*-értelmezésekkel. A Habsburgokat „Európa legelső kommunistáiként" írta le, akik már a 17–18. században „elkommunizálták" a magyarok földjeit a saját „sovjet-hivatalukkal", a Neoaquistica Comissióval, hogy az idegen származású arisztokratákat jutalmazzák meg azokkal. Lipthay az 1918–1919-es forradalmakat is ebben az értelmező keretben helyezte el, és így azonosította nemcsak Károlyi Mihályt, de Kun Bélát is a Habsburgok magyarellenes ügynökeként.[331] A munkát elolvasva aligha kétséges, hogy mi lett Lipthay Olga elmekórtani vizsgálatának eredménye.

[329] Lipthay Olga: *Miért segítette elő az összeomlást és Magyarország feldarabolását a Habsburg–Károlyi–Kun Béla-triumvirátus?* Budapest, kiadja a Habsburg-ellenes Keresztény-Keresztyén Gazdaságpolitikai Kispolgár Párt, 1923.

[330] Az egyik perében elmeszakértői vizsgálatát is elrendelték, annyira zavarosan viselkedett a tárgyalóteremben, ahol többek között azt vallotta, hogy Wekerle Sándor egyszer azt mondta neki, hogy Lipthay Olgához hasonló zseniális nővel még sosem találkozott. L. Lipthay Olga elmeállapotát orvosszakértők vizsgálják. *PH*, 1925. április 16., 15. – Az Eckhardttal folytatott pere során azt állították, hogy Lipthay „regénybe illő fantáziával találta ki az Eckhardttal való viszonyának történetét". L. Lipthay Olgát elutasították Eckhardt elleni követelésével – Tizenegy millió perköltséget fizet az ügyvédeknek. *M*, 1925. április 9., 9. – Az *Esti Kurír* azt írta Lipthay Olga harminchat oldalas keresetéről, hogy az „a mozidrámák íróit megszégyenítő fantáziával" született meg: Lipthay Olga pöre Mayer János, Eckhardt Tibor és Gömbös Gyula ellen – Aki megbánta, hogy a kormánypárt kőnyomatosára és a Gömbös-féle választás kasszájára feláldozta egész vagyonát. *EK*, 1925. január 27., 5. – Végül álljon itt a „szabadszerelem" állítólagos középiskolai propagálásával kapcsolatos pere, ami miatt elbocsátották tanári állásából: Pör a szabadszerelem propagandája miatt. *PN*, 1924. július 9., 7.

[331] *Lipthay*, 1923. augusztus, 5.; 1923. október 8., 15–16., ill. 1923. október 15., 4–9.

II. A Tanácsköztársaság létrejöttének magyarázatai

A LIBERÁLIS POLITIKA HIBÁZTATÁSÁVAL ÖSSZEFÜGGŐ VÁLASZOK

A Horthy-korszak egyik „megalapozó mítoszát" alkotta meg Szekfű Gyula, amikor az 1920-ban (majd 1943-ig összesen hétszer) megjelentetett *Három nemzedék* című művében – a külpolitikai horizontot teljesen lezárva – a dualizmus kori elit liberális politikáját tette felelőssé az 1918–1919-es forradalmakért és végeredményben Trianonért.[1] Szekfű Gyula értelmezése azonban nem volt egyedülálló a korban, a Tanácsköztársaság-ellenes irodalom szerzőinek egy jelentékeny része ezt a választ adta, amikor az összeomlás okait kutatta, számos esetben még Szekfűt is megelőzve. A liberális politika bírálatának – amely összefüggött a szekularizáció és a modernitás kritikájával – természetesen léteztek Szekfűhöz hasonló míves és mérsékelt, illetve nyíltan antiszemita, radikális változatai, valamint ezek keverékei, olyan művek, amelyekben a modernitáskritika és az antiszemita, uszító tartalom a kereszténységre hivatkozó, szofisztikált megfogalmazással társult.

Utóbbi metszethez sorolható a *Rablók barlangjában* című, 1919 késő őszén megjelent mű. A proletárdiktatúrát „zsidódiktatúraként" leíró Domonkos József szerint azért lett Magyarország a „rablók barlangja", mert a magyarok „letértek a krisztusi igazságok útjáról", és így betévedtek „az álpróféták által hirdetett hazugságok erdejébe". Az „álpróféták" azok a baloldali, zsidó értelmiségiek voltak a szerző értelmezésében, akik az internacionalizmust és az ateizmust hirdették a magyaroknak modern, népszerű eszmékként – Domonkos szavával „divatigazságokként" –, de saját maguk titokban mindvégig hűek maradtak népükhöz és felekezetükhöz. Ezért a progresszív reformerek valójában a „judeobolsevizmus népbolondítói" voltak.[2] A népbiztosok tehát egy intellektuális szemfényvesztés eredményeként kerültek hatalomra ezen elbeszélésben.

Bár Domonkos József „álnaplójában" is megjelenik a zsidó bevándorlás engedélyezése mint súlyos politikai hiba, de a mélyen vallásos szerző perspektívájából az ősbűn a szekularizáció megjelenése volt, *A Lenin-fiúk véres munkái* című 1920-as füzetsorozat a szekularizációkritikát mellőzve, tisztán a liberalizmus eszméjé-

[1] Pach Zsigmond Pál, 1977, 463–519., ill. Lackó Miklós, 1988, 53–65.
[2] *Domonkos,* 8., 50.

nek következményeként felfogott óvatlan bevándorláspolitikát tette felelőssé. Az *A Lenin-fiúk véres munkái* ugyanis azon kiadványokhoz tartozott, amelyek szerint a Tanácsköztársaság idején azok a „zsidók" vették át az uralmat Magyarországon, akiket a vendégszerető magyar nép korábban jóhiszeműen és fölöttébb naivan beengedett. A füzetsorozat első kötetét teljes egészében a korábbi „óvatossággal" (példaként a középkori uralkodók antijudaista rendelkezéseit hozta a szerző) szakító liberális politika kritikájának szentelte a szerző. Szabadkozott is, hogy bár a „liberalizmus főbűneinek" bemutatása nem jelenthet akkora izgalmat az olvasóknak, mint a „hóhérok hóhéra", Cserny József és a Lenin-fiúk tettei, de meggyőződése volt, hogy a liberális korszak megengedő bevándorláspolitikájának – a szerző metaforájával a „mérgezés kezdetének" – ismerete elkerülhetetlen a „magyar haza borzasztó összeomlásának" okai megértéséhez:

„A gazda a portáját kerítéssel veszi körül, hogy idegen jószág oda be ne kerüljön és kárt ne csináljon. A bejáratot kapuval zárja le, hogy kóbor munkátlanságból élő naplopók gazdaságában kárt ne okozzanak. Ilyen gondos, jó gazda volt a magyar nemzet is több mint 800 esztendőn keresztül. Az ország határain gyepüket emelt, a hazából kivezető utak végpontjain torlaszokat épített, az országkapuk mellé őröket állított, leseket rendelt. (…) Ezen okos óvatosság mellett a magyar nemzet vendégszerető gazda volt. A vendéget mindig tisztességgel fogadta, de illő tisztességet követelt a vendégtől is. (…) Így tett a magyar erkölcstelen vendégével, az izgága, nyugtalan vérű zsidósággal is. Befogadta, de vigyázott rá, hogy uralomra ne jusson a magyar felett."[3]

A 19. század uralkodó eszméje, a liberalizmus (amelyet a „szabadkőműves sajtó" terjesztett) azonban a magyar politika „nebáncsvirágává" tette a „zsidókérdést". A korlátozó intézkedéseket sorra eltörölte a magyar politikai elit, aminek köszönhetően megkezdődött a szerző által csak „sáskaseregnek" nevezett galíciai zsidók bevándorlása. Ők batyusként kezdték,[4] majd pálinkamérőként folytatták, és – ahogy Bartha Miklós klasszikus értelmezését[5] megidézve írta a szerző – a földműves népességet italra szoktatva eladósították a parasztokat, hogy aztán hozzájussanak előbb a kisbirtokos parasztok, később már a lánckereskedésbe is bekapcsolódva és anyagilag tovább erősödve – ismételten csak hitelezés útján – a lecsúszó dzsentrik birtokaihoz. *A Lenin-fiúk véres munkái* szerint a zsidóságot – amelyet a szerző nem felekezetként, hanem kimondottan a tulajdonságait átörökítő „fajként" értelmez! – kizárólag csak a „haszon" vezérli cselekedeteiben, ennek volt köszönhető, hogy az első világháborúban, miközben a magyar nép a fronton „vérzett", addig „Ábrahám népe" „rossz portékát" „szállított drágán" a hadseregnek.[6]

[3] *A Lenin-fiúk véres munkái*, 5.
[4] A „batyustól batyusig" történet elbeszélését l. még Domonkos József munkájában.
[5] L. Bartha Miklós: *Kazár földön*. Kolozsvár, Ellenzék Könyvnyomda, 1901.
[6] *A Lenin-fiúk véres munkái*, 11., 19–20.

A háború elhúzódása és az óriási embervesztesség miatt azonban már közeledett az idő, amikor a hátországban „bujkáló" „haditerményes és egyéb nem-magyaroknak" is be kellett volna vonulniuk, ezért robbantották ki inkább a forradalmat – nem törődve a vereséggel és a következményekkel. A teljes hatalomátvételhez a „zsidók" Károlyi Mihályban találták meg eszközüket, Károlyit ugyanis „nemzetárulóvá" tette a Tisza Istvánnal szembeni személyes bosszúvágya és a sértett hiúsága:

„Ő egyszerűen Tisza István személyes ellensége volt s minden eszközt megragadott, hogy Tiszát megbosszulhassa. A hatalomra vágyott, melyet erősen szított a Tisza elleni gyűlölet. Ezért adta föl magyarságát, ezért szövetkezett a hazátlan, bitang, kajlalábú, kampósorrú zsidó bócherszocialistákkal. Ezért lett ő a nemzet megrontó lelkévé. Ez volt Károlyi Mihály, aki megcsinálta a szabadság jelszava alatt az ország összeomlását. Jogokat hirdetett s szolgaságot hozott. Boldog jövőt ordított s szerencsétlenséget teremtett. Kossuth Lajos akart lenni és Catilina lett. Hazáját elárulta. Nemzetét megtagadta. Király akart lenni Magyarországon, a zsidók királya. Ezért ordított, őrjöngött s bűntársai vele kiabáltak. Megcsinálták a Nemzeti Tanácsot és ezzel rávették a nemzetet a romlás lejtőjére."[7]

Ez az értelmezés – miképp a „zsidós" testi jegyek negatív leírásában tobzódó retorika is – elsősorban Tormay Cécile *Bujdosó könyv*éből lehet ismerős. *A Lenin-fiúk véres munkái* első füzetének publikálása azonban jóval megelőzte az év végén megjelenő, elhíresült Tormay-mű első kötetét, a zsidó tanácsadókkal – „zsidó kullancsokkal" (Simonyi Henrik, Kéri Pál, Pogány József, Weltner Jakab, Magyar Lajos, Göndör Ferenc) – körbevett, félrevezetett, és a hatalmat a kommunistáknak átadó Károlyi toposza is előbb jelent meg *A Lenin-fiúk véres munkái*ban.[8]

A zsidók rémuralma Magyarországon című, 1919-ben kiadott füzet szintén abban jelölte meg az 1918–1919-es forradalmak okát, hogy az események előtt tíz évvel „az ijesztően megszaporodott zsidóság hazánk összes véredényeit ellepte, melyekben parazitizmusa számára értékes nedűt, rebachot [nyereséget] fedezett fel", és ezért „új honfoglalás után kellett néznie". Magyarán, hogy a gazdasági uralom után politikai hatalomra vágytak a magyarországi „zsidók". Politikai képviseletüket az 1918 októberében a Nemzeti Tanácsba tömörült pártok látták el a szerző szerint. A magyarok megtévesztésére azonban a „zsidó" érdekeket szolgáló, „nemzeti tanácsnak nevezett snyhedrion" (vagyis zsidótanács) „díszkereszteényeket" tett a „kirakatba", mint Károlyi Mihályt és a Nemzeti Tanács elnökét, Hock János plébánost. Ahogy a kiadvány állította: „Károlyi személyének parfümjével nyomták el a nemzeti tanács foghagyma illatát" (sic!), Hock Jánosnak pedig „reve-

[7] Uo. 23.
[8] Uo. 33–34.

renda helyett kaftánt kellett volna viselni".[9] Nem véletlen a fokhagymaszag kiemelése: a „büdösség" hangsúlyozása ugyanis integráns része az ellenségalkotásnak, a „zsidók" büdössége pedig már a középkor óta ismert antijudaista toposz. A speciálisan a fokhagymaszagukkal kapcsolatos antiszemita képzet egy, a 19. század második felében – különösen Romániában – elterjedt közép-kelet-európai motívum volt, amely visszatérően helyet kapott az antiszemita kiadványokban.[10]

A kiadvány a történeti vagy bármi egyéb magyarázatot mellőzve jelentette ki, hogy „természetesen" a szociáldemokrata és a kommunista pártok élén is „zsidók" álltak. A radikálisan antiszemita röpirat szerint 1919. március 21-én csupáncsak annyi történt, hogy a Károlyi Mihályt addig is marionettként mozgató „zsidók" az egyik „díszkereszténytyt" egy másikra, a még jelentéktelenebb Garbai Sándorra cserélték.[11]

A Lenin-fiúk véres munkái és *A zsidók rémuralma Magyarországon* című kiadványok ellenpontja Schönfeld József 1919-ben publikált, cionista perspektívájú asszimilációkritikus röpirata. Schönfeld állítása, az volt, hogy a kommün katasztrófájához a magyarországi zsidók hiú asszimilációs vágya és törekvése vezetett. Értelmezésében a „be nem fogadás" okozta frusztráció radikalizálta és léptette a nemzetközi munkásmozgalom útjára a Tanácsköztársaság kommunista-szociáldemokrata politikusait.[12]

A képességek hiányában, a magyar politikai elit kontraszelekciójában látta a legfőbb problémát a Progrediéus álnevet választó Szemere Béla. *Az elmefogyatékosok – Gróf Tisza István – A zsidók* című, 1920-as röpirata egyrészt függetlenségi perspektívából tekintett az 1918–1919-es eseményeket megelőző évtizedek történetére, másrészt az eugenika „fajegészségtani" szempontjai felől értékelte újra a modern magyar politikatörténetet, hogy felmutassa a Tanácsköztársaság létrejöttének valódi okait. A szerző a kiegyezésben találta meg az „ősbűnt" – értelmezése e tekintetben hasonló a magyar történelmet az 1930-as évektől *völkisch* szemmel

[9] *A zsidók rémuralma Magyarországon*, 5., 9., 10–11. – Tormay Cécile nem a Nemzeti Tanács, hanem a Forradalmi Kormányzótanács fokhagymaszagát emelte ki: „A diadalmas szovjet furcsa gyülekezet lehetett. Tanácskozás közben az elvtársak szétteregették a zsíros papirosokat és falatoztak. Fokhagymaszag és ételhulladék." L. Tormay Cécile: *Bujdosó könyv*, II., 219.

[10] Andrei Oisteanu, 2009, 79. – A „büdösség" hangsúlyozásának szerepéről az ellenségalkotásban l. Umberto Eco: Ellenséget alkotni. In: Umberto Eco, 2011, 14–18.

[11] *A zsidók rémuralma Magyarországon*, 15. – Az elterjedt kommünellenes „vicc" szerint azért került be Garbai a Forradalmi Kormányzótanácsba, „hogy legyen valaki, aki az aktát szombaton is alá tudja írni". L. Vörös Boldizsár, 2006, 185. – A szociáldemokrata Vincze Sándor visszaemlékezése szerint Kun Béla valóban azzal indokolta Garbai elnökké választását, hogy: „Szép keresztény ember, az isten is elnöknek teremtette." L. Vincze Sándor: Ahogy én Kun Bélát láttam. (Részletek az emlékiratokból.) Közli: Varga Lajos. *Múltunk*, 1998/1., 174.

[12] *Schönfeld*, 7–8.

újraolvasó népi írókéhoz[13] –, mert az Magyarország sorsát hozzákötötte Ausztriáéhoz, és a népszerűtlen dualista rendszer fenntartásának szükségességétől vezéreltetve a kiegyezéspárti kormánypárt rá volt kényszerülve, hogy a hatalmát nemzetiségi területeken tartsa meg. Ez pedig a nemzetiségek megerősödéséhez vezetett, miképp a szerző által fölöttébb káros hatásúnak ítélt, genetikailag „magyarellenes" zsidó tőkések és értelmiségiek minden kívánságát is teljesítették a kormánypárt támogatásáért cserébe.

Az „elmefogyatékos" magyar politikai elit tehát az önző céljai érdekében lepaktált a „zsidókkal" és a nemzetiségekkel, és kiszolgáltatta nekik a saját népét. Szemere Béla szerint ez a tény egészen Széll Kálmán miniszterelnökségéig nem volt szembeszökő, alatta kezdődött meg igazán a „lejtőn való lecsúszás", és Tisza István alatt gyorsult fel ez a folyamat, akinek meggyőződése volt, hogy „a magyar emberrel nem lehet politikát csinálni".[14] A „magyarellenes" csoportok megerősödése aztán az első világháborús vereséget követően az 1918–1919-es forradalmakhoz és Nagy-Magyarország összeomlásához vezetett. *Az elmefogyatékosok – Gróf Tisza István – A zsidók* című röpirat tehát elsősorban Tisza István „elmefogyatékosságát", erélytelenségét és politikai rövidlátását (más szempontból újrafogalmazva ezzel a baloldali szerzők Tisza „rövidlátásával" kapcsolatos vádjait[15]) hibáztatta a „zsidóság" Tanácsköztársaság idején bekövetkező hatalomátvételéért.

A „nemzetellenes" politikája következményeként kitört forradalom idején meggyilkolt Tiszáról kegyetlenül állapította meg a szerző, hogy „nem mártír volt ő, csak nagyfokú elmefogyatékosságának áldozata". Tisza bűnbakká tétele azonban nem jelentette Károlyi Mihály feloldozását, ugyanis bár Tisza István „ásta meg a sírt", abba a szintén „elmefogyatékos" Károlyi Mihályt kihasználva temette bele Magyarországot a „zsidóság". *Az elmefogyatékosok – Gróf Tisza István – A zsidók* című röpirat azzal, hogy egyszerre tette felelőssé a kor két legnagyobb kultuszú magyar politikusát a „zsidóság" hegemonikus kísérleteként felfogott Tanácsköztársaság létrejöttéért, egyszersmind azt a magyar sajtót is bírálta, amely kultuszt épített e két „elmefogyatékos" politikus köré, valamint az újságolvasó magyarok szellemi restségét és hanyagságát, hogy mindent elhittek, amit a lapokban írtak. Emiatt megváltó hősöknek gondolták a valójában „elmefogyatékos" vezetőiket, és „vakveréb módjára" követték őket a pusztulásba.[16]

Bár Hefty Richárd is hangsúlyozta Károlyi Mihály felelősségét, de a bolsevikok hatalomra kerülését a zsidó-szabadkőművesek világuralmi törekvéseivel magyarázta az *Adatok az ellenforradalom történetéhez* című, 1920-ban kiadott művében.

[13] L. Romsics Gergely, 2010, 324–368.
[14] *Progrediéus*, 5., 7.
[15] Ezeket bemutatja: Ifj. Berténvi Iván, 2011.
[16] *Progrediéus*, 7., 6., 4.

A szabadkőműves mozgalom kritikáját pedig a magyar szabadkőműves-ellenes irodalom hagyományosan egybekötötte a dualizmus kori Magyarország liberális berendezkedésének kritikájával, mivel a kiegyezéstől az első világháborúig eltelt időszak a magyarországi szabadkőműves mozgalom aranykora volt.

Elvitatta azt, hogy az őszirózsás forradalom a háborús vereség következtében tört volna ki, miközben magát a világháború elvesztését is a „hazafias szellemet aláásó" defetista sajtónak tudta be. Értelmezésében a négyéves háború csak legyengítette a nemzetet, de „a forradalom (...) nem a háborús fáradtság folyománya volt, hanem a világháborús fáradtságot ügyesen kihasználták a nemzetközi forradalom szervezői", a szabadkőművesek, akik a megelőző kétszáz év összes forradalmáért felelőssé tehetők George Washingtontól Kun Béláig[17] – mozgósítva ezzel a „francia felvilágosodástól kiinduló és forradalomhoz vezető dezintegráció" ismert motívumát.[18] Saját fronttapasztalatait is bevetette a Magyarországot kívülről fenyegető zsidó-szabadkőműves világ-összeesküvés létezésének alátámasztására, amikor felidézte, hogy „a zsidó vallású tisztek hevültek a legjobban Károlyiért" és a készülő forradalomért.

Hefty szerint az őszirózsás forradalmat nem indokolta semmi, a Károlyi-rendszer csak a „zsidók" uralomra jutását jelentő kommün felé egyengette az utat. A Tanácsköztársaság belső oka – és ez az értelmezés Szekfű Gyula antiliberális *Három nemzedék*ével rokonítja Hefty munkáját – a dualizmus korában, a megelőző évtizedek szekularizációjában keresendő, amely a „keleti zsidóságnak" „termékeny talajt" adott. Az *Adatok az ellenforradalom történetéhez* a magyar nemzetet alkotó turáni faj „békés" karakterének tudta be azt, hogy a magyarok annak ellenére sem léptek fel a forradalom ellen, hogy az „a nemzetközi idegen érdeket szolgálta".[19] Hefty Richárd azon kevesek közé tartozott, akik felismerték a fenyegetést, visszaemlékezése jelentős részben a kiskunsági ellenforradalmi mozgalom szervezésével foglalkozott. Ennek sikerességéhez azonban „hiányzott a vezér", pedig „bálvány nélkül nem lehet eredményes az ellenforradalom",[20] vagyis a „vezér" hiá-

[17] *Hefty*, 4., 24.

[18] L. Trencsényi Balázs, 2008, 244. – Az ominózus motívum végigvonul az Endre László által magyarra fordított, elhíresült francia monográfiában: Lèon de Poncins: *A forradalom titkos erői: szabadkőművesség, zsidóság*. Budapest, Stádium, 1939.

[19] *Hefty*, 5., 28., 9. – Az állítás abból a szempontból különleges, hogy a magyar nemességgel összekötött turáni karakterrel jellemzően a „fellobbanást" és a „harcosságot" párosították a két világháború közötti Magyarországon. L. Dr. Méhelÿ Lajos: *A magyarság multja, jelene és jövője*. Budapest, 1936, 12–14., ill. Málnási Ödön: *A magyar nemzet őszinte története*. Budapest, Arcanum Kiadó, 1998, 21. – Málnási az 1937-ben megjelent, nemzetiszocialista országtörténetében azzal magyarázta az 1918–1919-es összeomlást, hogy: „Nincs népszerű fajmagyar hadvezér, aki a hazaömlő magyar csapatok megfelelő hányadát presztízsével megszervezhetné, és úgy az ország védelmét, mint a reformok megvalósítását biztosítaná." L. i. m. 129.

[20] *Hefty*, 15.

nya egyik fő oka volt annak, hogy a magyarság nem tudott ellenállni a forradalmi törekvéseknek.

Heftyhez hasonlóan szintén a szabadkőműveseket gyanította bábosokként a megvalósult események mögött Csaba Jenő. *A forradalom története Szegeden* című, 1922-es munkája szerint ugyancsak a szabadkőművesek álltak az 1918–1919-es forradalmak hátterében, a piarista szerzetes azonban nem 1918 őszével kezdett hozzá az események elbeszéléséhez, hanem a „gyökereknél" kezdte: a munkásmozgalom kitermelődéséért a dualizmus kori „liberalizmus antiszociális kinövéseit" tette felelőssé.[21] A munkásmozgalommal megjelenő „anarchisztikus" irányt csak felerősítette a társadalmi életet „felforgató" világháború:

„(...) a világháború nem úgy vonult el felettünk, mint tűzláng, mely elemészti a szemetet és tisztít. Mélyen szántott és kevés gyönggyel sok felforgatót felvert. Az egyik fönt, a másik lent fogott munkához úgy, hogy a tizenkettedik órában megbomlott a front, az utca bevonult a politikába, diktált. A nemes intenciók, piszkos ambíciók aranykora volt ez az időszak. Tisztán látni csak kevesen tudtak. (...) Azok a forradalmi vezérek nem látták, hogy amikor az első rohammal rombadöntötték a régi rendszer falait, ők előljártak, de nem vezettek; hogy a tömegmozgalmak ősi törvényei, melyek egyaránt érvényesültek az ókori Athénban, Rómában, a középkori Firenzében és az újkori Párizsban, rajtuk is erőt vesznek."[22]

Csaba szerint törvényszerű volt a proletárdiktatúra kikiáltásáig eljutó radikalizálódás, mert ez történik, ha az „utca" diktál a politikai elitnek. Ebben az esetben ugyanis nincs lehetőség a megállásra, mert bármely visszafogottság esetén „már azok veszik át a vezetést, kik a következő célt kitűzték és a tömeg félretaszítja, kik vissza akarják tartani".[23] Tehát a szabadkőművesek az „utca" feltüzelésével olyan erőt szabadítottak el, amelyről a józan gondolkodók tudták, hogy idővel nem lehet majd rajta úrrá lenni. Azonban a szegedi szabadkőművesek – például Móra Ferenc, aki szintén tagja volt a helyi Nemzeti Tanácsnak[24] – még jól érezték magukat a „szegedi zavarosban". Csaba Jenő értelmezésében a munkások hatalomátvétele a szabadkőművesek támogatásával valósult meg, miután szócsövük, a „modern ka-

[21] *Csaba*, 3.

[22] Uo. 4.

[23] Uo. 5.

[24] Móra Ferenc a szegedi Nemzeti Tanács képviseletében beszédet is mondott 1918. november elején, amelyben a népköztársaság kikiáltása mellett foglalt állást. L. Szeged közgyűlése a népköztársaság létesítése mellett döntött. In: *„Mindenki ujakra készül..." Az 1918/1919-es forradalmak irodalma (szöveggyűjtemény)*, II. *A polgári forradalom publicisztikája és irodalmi élete*. Szerk.: József Farkas. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962, 13–15. – Móra kifejezetten pozitívan fogadta a Tanácsköztársaságot is. A *Szegedi Napló* 1919. április 1-jei számában így ünnepelte a proletárdiktatúra kikiáltását: „Proletárdiktatúránk első hetén túl vagyunk. Talán sohasem volt a történelemben diktatúra, amely ilyen megalkuvástalanul kemény, és mégis ilyen istenien emberséges lett volna." Idézi: Hajdu Tibor, 1992, 28.

méleonnak" nevezett liberális sajtó a szocialista törekvések mellé állt. Az MSZDP azonban hamarosan túlnőtt Jászi Oszkár polgári radikális és Károlyi Mihály függetlenségi pártján, és Szegeden már 1919. március 21. előtt a Munkástanács lett a „hatalom súlypontja". Noha látszólag még polgári kormányzat volt, valójában már egy héttel előtte, március 14-én a szocialisták voltak vezető pozícióban. A piarista szerzetes ezt az időszakot „csendes proletárdiktatúrának" nevezte.[25] Csaba értelmezése tehát épp az ellenpontja Korcsmáros Nándor elitkritikus elbeszélésének, amely az „utcai politizálásért" nem a baloldalt, hanem a kirekesztő Tisza-rendszert tette felelőssé.

Az eddig ismertetett elképzelések nagy hatású összegzése található meg Tormay Cécile 1920–1921-ben megjelentetett *Bujdosó könyv*ében, amely – amint arról már említés szintjén szó volt – a tőrdöféselmélet egyik legérzékletesebb hazai megfogalmazása. Fontos kiemelni, hogy a tőrdöfés-teóriára építő értelmezések minden esetben olyan dramaturgiát követelnek meg, amelyben a világháború vége felé közeledő elbeszélésben egészen az utolsó pillanatig hiányoznak a hamarosan bekövetkező vereségre utaló jelek, mint például a központi hatalmak kimerülése. Sőt: 1918 januárjára, Oroszország háborúból történő kilépésével „a győzelem reménye magával ragadta a lelkeket" – miként Tormay írta. „De ekkor egyszerre, mintha a sötétből egy éles késpengét döftek volna a levegőn át. (…) Rövid nyilalló világosság támadt. És a világosságnál, a nemzeti elszánáson friss sebhely látszott. Mi történt? Ki cselekedte?"[26] A kérdés azonban költői: mint kiderül, Tormay számára egyértelmű, hogy „zsidó" merénylők szúrták hátba a nemzetet. Az írónő a judeobolsevik világ-összeesküvés hazai ágenseit a Galilei Kör háborúellenes röplapokat készítő tagjaiban találta meg.[27] Őket pedig értelmezésében egy „Károlyi Mihály–Jászi Oszkár–Kunfi Zsigmond" forgatónyomatékon át maga Lenin és Trockij mozgatta (ezen elképzelés szempontjából Tormay műve Szászhalmi Józsefével rokonítható), akik pedig „tudjuk, kik": „Az emberiség olykor évszázadokra megfeledkezik a zsidó nép terveiről és hatalmáról" – írta Tormay Cécile, aki a *Bujdosó könyv*ében mindent megtett azért, hogy az „egyiptomi végzet, Kánaán sorsa, Róma feloszlása, Bizánc vallási villongásai, Spanyolország süllyedése" után a proletárdiktatúra 1919. március 21-i kikiáltása mögött is a „zsidók" világuralmi törekvéseit lássák meg az olvasói.[28]

[25] *Csaba*, 15., 45., 64., 22–23., 35–36., 74–75.

[26] *Tormay*, I., 49.

[27] Csunderlik Péter, 2017, 325–332.

[28] *Tormay*, II., 48. – A „zsidók" vélt világuralmi törekvéseivel kapcsolatos, 1917 után kialakuló és elterjedő „judeobolsevik" összeesküvés-elméletről: Lorna Waddington, 2007, 12–30.

A KÁROLYI-RENDSZER POLITIKÁJÁT FELELŐSSÉ TEVŐ VÁLASZOK

Míg a strukturális magyarázatot kereső és találó elbeszélések kevés jelentőséget tulajdonítottak az 1919. március 21-i „hatalomátadásnak", addig a „kalandor"/ „hatalomvágyó" / „jó szándékú, de alkalmatlan" Károlyi Mihály és baloldali politikustársai felelősségét felnagyító munkákban nem egy történet logikus lezárásaként, hanem egy új történet váratlan kezdeteként értelmeződött a proletárdiktatúra kikiáltása. Az 1919. március 21-i nap kiemelkedő jelentőségét hangsúlyozó elbeszélések is csoportosíthatók aszerint, hogy mennyire démonizálták a szociáldemokraták szerepét, és mennyire tették bűnbakká Károlyit.

A „vörös gróf" mint bűnbak: a Károlyi Mihály felelősségét hangsúlyozó értelmezések

A társadalmi osztályát és politizáló rokonságát megtagadó különc – és ezért ideális bűnbak – Károlyi Mihály ellen különös szenvedéllyel keltek ki az 1918 előtti elithez tartozó arisztokraták, politikusok és – a meggyilkolt Tisza István egykori köréhez tartozó – értelmiségiek. Károlyi Mihályt előszeretettel illették „degenerált" jelzővel a jobboldali szerzők, mint majd később, a népbiztosok leírásainak bemutatásainál látni fogjuk, Károlyi mellett Lukács György érdemelte ki legtöbbször ezt a megbélyegző jelzőt a visszaemlékezésekben. Ennek oka az lehet, hogy Károlyi és Lukács voltak azok, akik arisztokrata, illetve nagypolgári családi háttérrel és egzisztenciával váltak „forradalmárokká". Márpedig ez a normaszegés a gyűlölet ideális tárgyává tette őket.[29]

Ebből következően nem túl meglepő, hogy Esterházy Miklós 1920-ban Károlyi Mihály felelősségét hangsúlyozta a proletárdiktatúra létrejöttében. A magyar arisztokráciának – az Esterházyaknak, az Andrássyaknak, a Pallavicinieknek, de még a Károlyi család nagy részének is – a különc „vörös gróffal", Károlyi Mihállyal szembeni gyűlölete nyilvánult meg abban, hogy Esterházy Miklós a saját politikustársait is kijátszó árulóként jelenítette meg Károlyit, aki 1919. március 21-én Magyarországot „zsidó hóhérok kezére szolgáltatta".[30]

Szász Károly szintén 1920-ban leírt sorait is áthatotta a régi elitnek a renegáttá vált Károlyi Mihály iránt érzett gyűlölete: „utált nevét méltán taposhattuk sárba ott a fogházban valamennyien, hiszen a legszorosabb összeköttetésben volt az

[29] Ahogy René Girard (1986) nyomán Pók Attila megfogalmazta: a bűnbak szerepére „a különböző okokból kisebbségi helyzetbe szorultaknak van a legnagyobb esélyük, hiszen a legtöbb társadalomban a domináns normáktól való bármilyen irányú eltérés eleve agressziót vált ki, diszkriminációhoz vezet". L. Pók Attila, 2010, 18–19.

[30] *Esterházy*, 71.

mindazzal a romlással és iszonyattal, mely azóta reánk szakadt…"[31] Bár hozzátette, hogy az „ősbűnt" IV. Károly követte el, amikor 1917 tavaszán elbocsátotta Tisza István miniszterelnököt, mert ezzel kezdődött meg a „talaj előkészítése" Károlyi Mihály miniszterelnöki kinevezése számára. Tisza István meggyilkolását ahhoz hasonlította Szász, mint „amikor erőszakosan átvágják a rohanó, piszkos áradat gátját", és ezért 1918–1919 fordulóján már kínzó pesszimizmus gyötörte Szászt a bolsevikok népszerűségének növekedése miatt.

Szász a „hatalomátadás" ismert toposzával ismertette az 1919. március 21-i eseményeket, és azzal a képpel élt, hogy „egy elszánt guerilla-csapat, árulás nyomán, meglepetésszerűleg benyomul[t] a kimerült polgárság által rosszul őrzött fellegvárba". Ehhez a puccshoz azonban Károlyi Mihály „hazaárulása" mellett szükség volt a szociáldemokraták támogatására is, mint ahogy a proletárdiktatúrát is csak a „szocialistából nyomban kommunistává vedletteknek" tömegével lehetett fenntartani – érvelt. Szász a szociáldemokrata politikusok átváltozását nem tartotta akkora meglepetésnek, mivel a szociáldemokraták szerinte ugyanoda akartak eljutni, ahová a kommunisták, csak lassabb ütemben.[32]

Érdekes viszont, hogy Légrády Imre 1919-es visszaemlékezése – amely egyébként jeleskedik Károlyi Mihály és a felesége, Andrássy Katinka orgiavádaktól sem mentes rágalmazásában – sem belső, sem külső okait nem részletezte a proletárdiktatúra kikiáltásának. Az csak megtörténik Légrády elbeszélésében, miután március 21-én „a szocialisták és a csőcselék Kun Bélát és társait a gyűjtőfogházból kiszabadították" az őrök lefegyverzése után.[33]

Egy másik szerkesztő-hírlapíró, Molnár Jenő *A 133 napos rémuralom* című, 1919-es művében viszont egyértelműen hangsúlyozta Károlyi Mihály bűnösségét Kun Béla és társai hatalomra kerülésében: ugyan a „bolsevizmus magyarországi szállítója" Kun Béla, de értelmezésében „szállászcsinálója" a hatalmat átadó Károlyi Mihály volt. Károlyi Mihály mellett elsősorban a puhaságuk miatt vádolt szociáldemokratákat tette felelőssé, akik 1919 februárjáig nem léptek föl keményen a bolsevista törekvések ellen, holott maguk az adott helyzetben keresztülvihetetlennek tartották a proletárdiktatúrát, és leszögezték, hogy „aki a mai kül- és belpolitikai viszonyok között bolseviki forradalmat akar csinálni, ellensége a munkásságnak". Ehhez az álláspontho z 1919 márciusában azonban már csak Garami Ernő maradt hű, aki Molnár szerint az egyetlen szociáldemokrata politikus volt, aki a nyugati „szocialista államférfiak magasabb színvonalára tudott emelkedni".[34]

[31] *Szász Károly*, 53.

[32] Uo. 4., 98.

[33] *Légrády*, 33. – Mint tudjuk, nem volt szükség az őrök lefegyverzésére. L. Hajdu Tibor, 1969, 30–37.

[34] *Molnár*, 15., 46., 30., 22–23.

Az agrárszocialista Mezőfi Vilmos 1920-ban viszont azt írta, hogy a hanyatlás már az 1918. október 31-i forradalommal kezdetét vette, az ekkor megindulló „bomlást" Linder Béla hadügyminiszter emlékezetes mondatával illusztrálta, vagyis ez esetben egy alapvetően baloldali – bár a kommün alatt „jobboldalisága" miatt meghurcolt – visszaemlékező aktivizálta a nemzetellenes baloldali erők tudatos „nemzetzüllesztésének" toposzát.[35] A kommunisták hatalomra kerüléséért egyértelműen Károlyi Mihályt tette felelőssé, aki 1919. március 21-én lemondott, és átadta a hatalmat nekik. A szociáldemokraták és a kommunisták egyesülésére Kemény Ferenchez hasonlóan az „összeölelkezés" kifejezést használta.[36]

Bár az 1918 novemberében megjelent *A diadalmas forradalom könyve* című, a rövid életű Károlyi-kultusz építésében jelentékeny szerepet játszó – és egyébként Légrády Imre által kiadott – reprezentatív kiadványban[37] támogatásáról biztosította a forradalmat, Herczeg Ferenc 1919 után már élen járt annak mocskolásában és Károlyi Mihály bűnbakképzésében. A Tanácsköztársasághoz vezető úttal kapcsolatban Herczeg az *Északi fény* című, 1930-ban megjelent regényében megfogalmazott tézist foglalta össze a *Két arckép* címet viselő, Tisza Istvánról és Károlyi Mihályról adott 1920-as „párhuzamos életrajzaiban". E szerint a tetteinek következményeivel nem számoló, baloldali radikális, szabadgondolkodó értelmiség – amelynek a „fajmagyar" Tiszával ellentétben nem volt viszonya a nemzethez gyökértelensége miatt – romboló tevékenysége vezetett el a proletárdiktatúrához.

Herczeg szerint a *Huszadik Század* folyóirat köréhez tartozó értelmiségiek, például Jászi Oszkár, hiába voltak „analitikus elmék, mozgékonyak és olykor szikrázók", de „steril" gondolkodás jellemezte őket. Ezért „az államot mint az emberi közösség legmagasabb formáját, csak boncolni és bírálni" tudták, de alkotó módon elképzelni és építeni nem.[38] Magyarázatként azt az antiszemita toposzt aktivizálta,

[35] A magyar hadsereg felbomlásáért bűnbakká tett Linder Béla szerepével legrészletesebben a katonatisztek foglalkoztak az 1918–1919-es eseményekre visszaemlékezők közül. A Rubint Dezső könyvéhez előszót író Belitska Sándor hadügyminiszter szerint Linder Béla miniszteri bemutatkozásakor elhangzott, elhíresült 1918. november 3-i, szerencsétlen mondatai után már nem volt megállás a „bolsevizmus" felé vezető úton: „Amint (...) az Országház épülete előtt 1918. november legelső napjainak egyikén elhangzott Linder Bélának az a hihetetlen kijelentése, hogy »nem akarok katonát látni!« – azonnal megkezdődött a hadseregnek, majd az egész társadalmi berendezkedésünknek rémítő züllése, és rohanva rohantunk a bolsevizmus karjaiba. Szinte természetes, hogy a prédára leselkedő szomszédállamok rávetették magukat ezer esztendős szép hazánk véres és vonagló testére s azt tökéletesen szétmarcangolták." L. Rubint Dezső: *Az összeomlás. 1918. 63 melléklet (40 okmánymásolat és 23 vázlat)*. Budapest, Globus Nyomdai Műintézet Rt., 1922, 7.

[36] *Mezőfi*, 6.

[37] L. *A diadalmas forradalom könyve. A népkormány tagjainak, a forradalom szereplőinek és 75 magyar írónak önvallomása. A forradalmi napok hiteles krónikája*. Szerk.: Gellért Oszkár. Budapest, a Légrády Testvérek kiadása, 1918, 60.

[38] *Herczeg*, 11.

amely szerint a zsidók – márpedig különböző történeti-szociokulturális okokból a *Huszadik Század* körének jelentős hányada zsidó származással és családi háttérrel rendelkezett[39] – képtelenek az állami létre az „átöröklött pszichikai fogyatkozás" következtében. Herczeg a „lehullott falevelekhez" hasonlította az 1918–1919-es forradalmak „katasztrófájáért" felelőssé tett baloldali radikális értelmiséget:

„A lelkileg hontalanok, a nemzeti szolidaritáson kívül rekedt nomádok, olyanok, mint a lehullott falevelek: nem tartanak már közösséget semmiféle fával és ezért az egész erdő világpolgárjainak vallják magukat. [...] Az állami fegyelemből csak az elnyomatást érzik ki és ebből az érzésükből sarjadt ki ellenszenvük az államalkotó magyarsággal szemben."[40]

A konzervatív-liberális író azonban hangsúlyozta, hogy a polgári radikális szellemi hátországgal rendelkező Magyar Nemzeti Tanács csak „obskúrus magánvállalkozás" maradt volna, ha nincs a világháborús összeomlás, és „a harcterekről hazaözönlő katonák zavaros hulláma föl nem emeli" az ország élére. És mivel a felbomlást csak Tisza István tudta volna megakadályozni, a vesztes világháború következményeit csak ő tudta volna feltartóztatni, ezért az ő 1918. október 31-i meggyilkolása jelentette a döntő és visszafordíthatatlan lépést a proletárdiktatúra felé. Ezután ugyanis – ellensúly nélkül – elkerülhetetlenül sodródni kezdett az ország az ideáit valóra váltani akaró baloldali radikális értelmiség és a hatalmát végül Kun Bélának átadó Károlyi Mihály vezetésével.

Herczeg Ferenc *Két arckép* című munkájának értelmezése szerint az 1918–1919-es forradalmakhoz vezető „eredendő bűnt" akkor követte el a magyarság, amikor engedte, hogy a „nagy viharokat" előre látó és ezért a parlamenti obstrukció és a munkásmozgalmi tüntetők ellen erőszakkal fellépő Tisza Istvánra 1912. június 7-én a képviselőházban rálövő Kovács Gyula képviselőt „szabadsághősként" ünnepelje a közvélemény, ezzel ugyanis a magyarok „a vörösterror lába elé szórták virágukat".[41] Ennek volt köszönhető, hogy 1918. október 31-én Tisza gyilkosai már a megtorlástól való félelem nélkül végezhettek a politikussal. Ezzel a vizsgált memoár- és pamfletirodalomban egyedülálló értelmezéssel Kovács Gyula merényletkísérletét és a vörösterrort kötötte össze a Horthy-korszak ünnepelt írófejedelme.

Zsedényi Aladár író is Károlyi Mihályt vádolta Tisza meggyilkolásával, és hasonlóképp azt gondolta, hogy a proletárdiktatúra az őszirózsás forradalomban fogant, miután „jóformán minden termelő munkálkodás megszűnt", és ezzel a Károlyi-rendszer „a naplopók és betörők iskolája" lett. Az 1927-ben megjelent *Vörös cserepek* szerzőjének olvasata szerint a munkások és a „zsidók" hatalomátvételi

[39] L. Pók Attila, 1990, 16.
[40] *Herczeg*, 11.
[41] Uo. 12., 7–8.

törekvése addig nem érhetett célt, amíg a jól szervezett hadsereg a tradicionális magyar elit mellett állt, ezért mindenekelőtt a hadsereget kellett felbomlasztani. A hadsereg felbomlasztásában Pogány József szerepét emelte ki, aki „becsempészte a laktanyába a bizalmi rendszert, hogy a katonákban a feljebbvalók iránt érzett bizalmat kiirtsa", Pogány munkáját pedig az „izgató" *Vörös Újság*ot megalapító kommunisták fejezték be. Azonban Zsedényi nem mentette fel teljesen a tradicionális magyar elitet, mivel a „felforgatók" sikerességéhez kellett „a háborút évekig elhúzó" „kegyetlenül rossz politika".[42]

Herczeg Ferenc portréjához fogható torz jellemrajzot csak Orbók Attila adott a „vörös grófról" 1919-ben. Orbók Károlyi Mihály szerencsejátékos természetével, kalandor voltával és hiúságával magyarázta a történteket. A függetlenségi párti újságíró tudomása szerint Károlyit a családja csak azért küldte a politika világába, mert remélték, hogy a politizálás talán eltávolítja addigi szerencsejátékos életmódjától a grófot, de nem így történt: „A könnyelmű kártyás tovább kártyázott és a végső nagy játszmában elvesztette az országot" – szólt Orbók Attila művének tételmondata.

A minden bajt és felelősséget Károlyi Mihályra terhelő perszonifikációban odáig ment a *Ki árulta el Magyarországot?* szerzője, hogy Károlyi 1914 nyarán elkövetett „lovagiatlan" cselekedetének tulajdonította, hogy később miniszterelnökként nem állt szóba a kormányával az antant. A világháború kitörésekor Franciaországba internált Károlyit ugyanis csak azzal a kikötéssel engedték szabadon, ha hazatérve „az entente ellen ellenséges cselekményt nem fog elkövetni". Ám Károlyi 1915-ben mégis a frontra vonult önkéntesként. Orbók ennek a szószegésnek tulajdonította, hogy a francia diplomácia semmibe vette Károlyit, akit ez annyira zavart, hogy „sértett hiúságból elkötelezte az országot a bolsevizmusnak".

A Károlyira ható rossz szellemeket a baloldali – zsidó származású – újságírókban azonosította. Szerinte a tehetségtelen Károlyi azért került előbb baráti viszonyba az újságírókkal, majd később a befolyásuk alá, mivel magától képtelen volt egy-egy kerek mondatban kifejezni a gondolatait. Orbók nem volt mentes az antiszemitizmustól, mivel a Károlyi köréhez tartozó újságírókat olyan szavakkal jellemezte, mint Kéri Pál esetében a „jasszeleganciájú szalonbetyár" vagy Magyar Lajosnál a „szenvedő képű levita". A Károlyit irányítók közül legbefolyásosabbként Simonyi Henriket nevezte meg. A „vörös gróf" titkárát egyenesen a „Magyarország kulisszamögötti diktátora" jellemzéssel illette.[43]

Ezek az újságírók vezették Károlyit a proletárdiktatúrához vezető úton:

„Ezeknek az elszánt strébereknek – el kell ismerni – a végső, a legnagyobb gazságig, a proletárdiktatúráig minden sikerült. Sikerült félrevezetni az ország közvéleményét, sikerült

[42] *Zsedényi*, 14., 28–29., 34., 22.
[43] *Orbók*, 24., 19., 40., 12., 20., 25.

az egyébként nacionalista érzésű dilettáns grófot az internacionalizmus végzetes útjára terelni, amiből aztán minden ellenségünknek hasznunk volt, minden más állam nacionalizmusát erősítette és mi magunk az emberiséget megváltó frázisok közepette tönkrementünk."[44]

Orbók a több évszázados osztrák elnyomást tette felelőssé azért, hogy a magyar közvélemény annyira elbutult és korrumpálódott, hogy bevette Jászi, Kunfi és Károlyi „politikai kotyvalékát", mint például a hadsereg leszerelését.[45] Orbók Attila szerint a Károlyi-kormány – amelynek Károlyi Mihály csak névleges vezetője volt – nem szolgált egyebet, mint a „kommunizmus tudatos előkészítését".[46]

A már 1918–1919 fordulójától a Károlyi-kormány ellen mozgolódó első ellenforradalmi szervezkedések szintén kitüntetett figyelmet szenteltek a Károlyi-kormány bírálatának. Gömbös Gyula a két forradalmat folyamatosnak látta az 1920-ban publikált „feljegyzéseiben", szerinte az őszirózsás forradalommal a „trikolórba bújtatott bolsevizmus" jutott hatalomra. Károlyitól nem vitatta el, hogy pislákolt benne a nemzeti érzés, amíg Jászi Oszkár és Diner-Dénes József el nem altatták „a tökéletlen agyú, degenerált grófot".[47] Gömbös értelmezésében a proletárdiktatúra kikiáltása nem jelentett minőségi, csak mennyiségi változást a „lármás, részeges, züllött utca" népe uralta Budapesten: a Tanácsköztársaság vezetői csak még kevésbé voltak hazafiak.

Az „Egy Ellenforradalmár" álnéven író Wagner Károly is az 1918 őszén hatalomra került „magyartalan" erőket tette felelőssé 1920-ban, amelyeknek kezdetben nem ismerte fel igazi arcát. Wagner a forradalom első napjait a függetlenségi törekvések sikerre vivőjének tartotta, azonban hamar kiderült számára, hogy a Károlyi Mihályt övező vakító ragyogás csak „mesterséges fény" volt, „mellyel az üzletes, magyartalan sajtó bevonta Károlyi és társai alakját". A kijózanodás hamar bekövetkezett: Wagner attól kezdve tekintette magát ellenforradalmárnak, hogy – és itt két történetet is felidézett – a belgrádi fegyverszüneti tárgyaláson a Munkástanácsot képviselő Bokányi Dezső elárulta a szerzőnek, hogy nem baj, ha „Kis Magyarország lesz, nem lesznek hegyei sem", mivel a nemzeti érzésnek

[44] Uo. 20–21.

[45] Orbók szerint a magyar haderő „Károlyi parancsára" „bomlott fel" és „züllött szét". Uo. 29.

[46] Uo. 21–22. – Ugyanezt az értelmezést l. Nánássy György: *Károlyi Mihály bűnei*. Pozsony, Wigand K. F. Grafikai Műintézete, 1919, 15–16. – Károlyi „árulásának" bizonyítékát azon információban látta Nánássy, amely szerint Károlyi tizenegymillió koronányi pénzmennyiséggel távozott külföldre „a kommunista uralom alatt", amely összeget „nyilvánvalóan" csak fizetségként kaphatta. Károlyi teletömött kofferekkel menekülése egy olyan toposz, amely több kiadványban is felbukkan (és akár a „zsebeit teletömő" Kun Béla elmenekülésével kapcsolatos tévhitek előképének tekinthetjük).

[47] *Gömbös*, 23., 25. – Gömbös idézte egy 1919-ben, a *Bécsi Magyar Futár*ban megjelentetett cikkét is, amelyben kifejtette, hogy mind a Károlyi-rendszer, mind a Tanácsköztársaság csak „gaz politikájuk cégéreként" használta a hazafias szimbolikát és retorikát. L. Uo. 36.

nincs jelentősége.[48] A „hegyek hiányának" megfogalmazása nyilvánvalóan az országrész-elcsatolások utólagos tudásának visszavetítése.[49] A másik felháborító – és szintén elég valószerűtlen – esetnek Hatvany Lajos lakásán volt tanúja, amikor Molnár Ferenc, Bródy Sándor és Szomory Dezső (nem véletlen, hogy az antiszemita Wagner az újkonzervatív *Magyar Kultúra* köre[50] által „dekadensnek" és „nemzetellenesnek" tartott, zsidó származású szerzőket szerepeltette a történetben) csak öblösen röhögtek, mikor elmesélték nekik, hogy Franchet d'Espèrey miként alázta meg a magyar küldöttséget. Erre Wagner távozott Hatvany lakásáról, ahol „kikacagják egy ezeréves nemzet tragédiáját", és követte a Függetlenségi Párton belüli ellenzéki tevékenységbe kezdő Friedrich Istvánt, aki szembeszállt a „mindjobban mozgolódó szemitákkal". A Függetlenségi Párt kettészakadása végül csak 1919. január 25-én következett be, amikor Friedrich István, P. Ábrahám Dezső és Lovászy Márton nem akarták követni a Kunfi Zsigmond és Jászi Oszkár hatása alá kerülő Károlyit.

Míg az elbeszélésben Friedrich a tenni akaró aktív hős – Wagner neki tulajdonította a székely hadosztály megszervezését –, Károlyi a passzív antihős, akit „megbolondítanak és tönkretesznek" a „zsidók". Wagner fel is idézte azt a jelenetet, amikor Friedrich és Károlyi a legélesebb ellentétbe kerültek egymással a határok védelmének vitájában. Míg Károlyi kijelentette, hogy „ő pacifista, nem akarja fegyverrel megvédeni az országot", addig Friedrich elszánt volt, hogy a Károlyi-kormány tudta és beleegyezése nélkül is létrehozza a nemzeti hadsereget.[51] A függetlenségi és antiszemita elbeszélésben Károlyi Mihály az őse, Károlyi Sándor hazaárulását ismételte meg, amikor március 21-én „átadta" a hatalmát:

„A végzetet feltartóztatni már nem lehetett. Március 19-én megállnak a nyomdák, felsír a lelkünkben a csalhatatlan megérzés: most. Károlyi hamis ürüggyel átjátssza a hatalmat Kun Béla és gaz társai kezére. Hajlott orrú katonák és matrózok ölelkeznek az utcán s mint a halálharang sikít bele az éjszakába: »Éljen a proletárdiktatúra.« Sikerült. A második Károlyi is elárulta a hazáját."[52]

[48] *Forradalomtól az ellenforradalomig*, 12., 6.

[49] Az 1920 előtti magyar „kanonikus nemzeti mitológia" nemzeti tér fogalmába ugyanis nem tartoztak bele a hegyek, nem tulajdonítottak azoknak jelentőséget, ellentétben az Alfölddel. Csak az után tettek szert jelentőségre, hogy a trianoni béke után hiányként azonosították az elszakított Kárpátokat. (Melynek emblematikus megfogalmazását Wass Albert adta az „Adjátok vissza a hegyeimet!" kifakadásával.) L. Gyáni Gábor: A tér nemzetiesítése: elsajátítás és kisajátítás. In: Gyáni Gábor, 2010, 252–258.

[50] A *Magyar Kultúrá*ról l. Szabó Miklós, 2003, 259–260.

[51] *Forradalomtól az ellenforradalomig*, 7., 34., 14., 8., 11., 8.

[52] Uo. 17.

Míg Wagner Károly szerint az 1918. őszi forradalom – már csak Friedrich István szerepvállalása miatt is – igazi volt, csak rossz irányba terelődött, Fehérvári István számára kétség sem fért ahhoz, hogy a „fronttól húzódozók", az „országmérgezők", a „nemzet idegenjei", „a nemzet patkányai" álltak az 1918–1919-es események mögött. A *Mi történt Magyarországon 1919. október 31. óta* című, 1919-es műve szerint az őszirózsás forradalom csak „álforradalom" volt, amelyet a harcot megúszók, a „pufók" ábrázatú felmentettek, a hátországban jól élő árdrágítók robbantottak ki, hogy elkerüljék a hazatérő, az áruló „Hinterlandra" haragvó katonák bosszúját.[53]

A „korlátolt eszű" és „öntelt pojácaként" bemutatott Károlyi Mihályt a különböző „idegen" érdekcsoportok által rángatott tehetetlen bábként írta le, akit félredobtak, mikor már nem kellett.[54] Fehérvári elbeszélésében 1918 kora telén már tervszerű munka folyt Károlyi félreállítására és a szélsőbaloldali erők nyílt hatalomátvételére, amellyel az „álforradalom" megmutatta igazi arcát. A szélsőbaloldali erők vezetőiként az Oroszországból hazaért „kalandorokat", Kun Bélát és Szamuely Tibort jelölte meg, akik elterjesztették Magyarországon a „vörös nátha" „bacilusát", és munkájukat a szociáldemokraták segítették.

A kommunista vezetők 1919. február végi letartóztatása ezen elbeszélés szerint csak színjáték volt. Fehérvári egy ezenkívül csak Kemény Ferenc visszaemlékezésében szereplő fenyegetés felidézésével bizonyította, hogy Károlyi már 1919 februárjában nyíltan hangoztatta: „Olyan bolsevizmust csinálok, hogy Európa arról koldul!" Ám az egészen eddig „tehetetlen bábként" szerepeltetett Károlyi Mihály „tudatos gonosztevőként" történő váratlan előbukkanásának ellentmondását nem oldotta fel, és a következő sorban már ismét „féleszűként" mutatta be a köztársasági elnököt, akit ahhoz a gyerekhez hasonlított, „aki apját megfenyegeti, hogy beleugrik a kútba – csak a különbség az, hogy Károlyi Mihály nem maga ugrott a kútba, hanem a hazáját taszította bele". A „pünkösdi királyság" – Fehérvári ezt a metaforát a Károlyi-féle Népköztársaságnak tartotta fenn – azzal ért véget, hogy Károlyi Mihály és a szociáldemokrata politikusok egymással teljes egyetér-

[53] *Fehérvári*, 4., 6. – Az őszirózsás forradalom ezen értelmezése bukkan fel *A zsidó mint az ezeréves Magyarország sírásója* című, szélsőségesen antiszemita kiadványban is, amely szerint a hátországi „zsidók" az elégedetlen magyar katonák nemzeti forradalmát megelőzendő robbantották ki az 1918. októberi forradalmat, hogy annak irányát ők szabhassák meg. L. Dunántúli [Bachó László]: *A zsidó mint az ezeréves Magyarország sírásója. Az ezer csatában vérzett magyar földmívelő nép számára* [h. n.], 1919, 22–23.

[54] Fehérvári nem takarékoskodott a jelzőkkel, amikor a belgrádi küldöttség leírásánál Károlyi Mihályt és körét jellemezte: „Károlyi Mihály térdharisnyában, turistasapkában, veszedelmesen zsidós ábrázattal, mellette a négerzsidó arcú Hatvany Deutsch Lajos báró továbbá a kikeresztelkedett zsidó Jászi Oszkár" stb. (*Fehérvári*, 13.) Vö. Kun Béla „afrikai" vonásainak kiemelését Stettnernél.

tésben adták át a hatalmat a kommunistáknak. Hogy a magyar nép ne szerezzen tudomást az ellene készülő árulásról, a már a március 21-i hatalomátvétel előtt is „úr" bolsevikok „a nyomdászszakszervezet megkerülésével beszüntették a lapok megjelenését". A *Mi történt Magyarországon 1918. okt. 31. óta* határozottan állította, hogy a hatalomátadást lebonyolítók csak eme összeesküvés leplezésére találták ki az ország megcsonkításával fenyegető Vix-jegyzék „meséjét".[55]

A Tanácsköztársaság előzményeit ismertetve más visszaemlékezésekben és pamfletekben nem szereplő, a honvédelmi minisztériumból származó információkra is építő Szabó László 1919-ben nem tett különbséget a két forradalom között, értelmezésében már 1918 novemberétől proletárdiktatúra volt Magyarországon. Az őszirózsás forradalmat ugyan nem a proletariátus csinálta, mert az október 30–31-én, valamint november 1-jén még tisztán „katonai jellegű" volt. Elbeszélésében a magyar forradalom sajátossága abban állt, hogy „kitörésekor csak egy maroknyi ember tudott róla s a nép óriási nagy többsége sohasem vett részt benne". Hogy ennek ellenére a forradalom mégis diadalmaskodott, sőt „diktatúrává fejlődhetett", annak a „magyar nép tökéletes szervezetlensége" volt a magyarázata. A munkásság csak november 2-án vette át a vezetést, és attól kezdve gyakorlatilag már megvalósult a proletárdiktatúra. A háború alatti előzmények közül a bolsevizmus magyarországi főpróbájának az 1918. júniusi sztrájkot tartotta, mivel annak „főrendezője", Helfgott Ármin később a proletárdiktatúra „főszervezője" lett.[56] A baloldali radikális mérnökcsoporthoz tartozó, és a Galilei Kör 1918. januári bezárása után letartóztatott Helfgott Ármin nevét Szabón kívül csak Tormay Cécile emelte ki a vizsgált művek szerzői közül.[57]

Szabó a bolsevizmus hatalomra jutásában hatalmas felelősséget juttatott Károlyi Mihálynak, aki hazárdőrként játszott vele. Például a belgrádi fegyverszüneti egyezményről írva felidézte, hogy előtte Károlyi állítólag számos tanú előtt kijelentette, hogy feltétel nélkül békét köt, „mert »egy kis bolsevizmussal« úgyis szabadulni lehet a feltételek teljesítésétől". Károlyi ugyanis a külpolitikáját arra építette Szabó szerint, hogy hamarosan kitör a világforradalom, ezért választotta külügyi államtitkárának Diner-Dénes Józsefet, aki „Marx könyvéből magyarázta, hogy proletárdiktatúrának kell következnie az egész világon".

A bolsevikok népszerűsége valóban rohamosan növekedett 1918 novemberétől. Szabó a Károlyi-kormányzat gyanútlanságát kárhoztatta a bekövetkező eseményekben, hogy még akkor se vették komolyan a bolsevik veszedelmet, amikor a *Vörös Újság*ban megjelent, hogy „minden jó kommunistának minden nap agyon

[55] *Fehérvári*, 15., 17., 19., 20–21.

[56] *Szabó*, 5–6., 8.

[57] A baloldali radikális mérnökcsoportról l. Hevesi Gyula: *Egy mérnök a forradalomban. Négy évtized történelmi időkben*. Budapest, Európa, 1959.

kell ütnie egy burzsoát", hanem a sajtószabadság jegyében továbbra is engedték a megjelenését. Bár hozzátette, hogy Károlyiék nem egyedül voltak a bolsevikok jelentette fenyegetés lebecsülésében, ugyanis Budapesten „senki nem tartotta komoly újságnak" a *Vörös Újság*ot.

A bolsevizmus Magyarországon cselekményesítésében a „végső csapást" a „kommunisták érdekében cselekvő" Pogány József mérte a magyar államra azzal, hogy február 22-én elrendelte, hogy a legénység maga válassza a tisztjeit. Ezzel megsemmisítette a fegyelem utolsó maradványait. Szabó szerint a legénység nagy része ekkor már „vörös szalaggal" járt, az altiszti kardbojtra is „vörös szalagot" akasztottak, a sapkákra pedig „halálfejes" jelvényeket tűztek, mivel a kormány nem védte a „nemzeti jelvényeket". *A bolsevizmus Magyarországon* állítása szerint 1919 februárjának végén már mindenki látta, hogy „a burzsoá megsemmisítése és a proletárdiktatúra közeleg". A Tanácsköztársaság kikiáltása csak azért okozhatott meglepetést, mert az a tervezettnél hamarabb következett be. Szabó információi szerint a bolsevikok ugyanis eredetileg májusra tervezték a „kommunista forradalom" kirobbantását.[58]

A Vix-jegyzék átadása azonban meggyorsította a folyamatokat. Szabó írásának kivételes katonapolitikai nézőpontjából adódott, hogy egyedül ebben merült föl a magyar vezérkari tisztek felelőssége. Szerinte ugyanis a „döntő lökést a rendszerváltozáshoz" nem Vix jegyzéke, hanem Stromfeld Aurél és Tombor Jenő téves jelentései adták meg.[59] Stromfeld és Tombor ugyanis úgy ítélték meg 1919. március közepén, hogy az „orosz seregnek magyar határ felé való közeledése" és „a bolsevizmusnak egész Közép-Európában való győzelme" nemcsak igen valószínű, de szinte bizonyos. Ezen elbeszélésben tehát a Vix-jegyzék nem ok, hanem csak ürügy volt a „bolsevizmus érvényesítésére".[60]

A szociáldemokraták politikai bűneit és „árulását" hangoztató magyarázatok

A Tanácsköztársaság okait a Károlyi-rendszerben elkövetett politikai hibákban vagy bűnökben kereső szövegek korpuszán belül külön halmazba sorolhatók a speciálisan a szociáldemokratákat felelőssé tevő írások. Szerzőik jellemzően három csoportból rekrutálódtak: az egykori, magukat becsapottnak érző koalíciós partnerek képviselőiből, a Tanácsköztársaság idején háttérbe szorított vagy meg-

[58] *Szabó*, 31., 8–9., 15., 22–23., 21.

[59] Berinkey Dénes egykori miniszterelnök a népbiztosperben tett tanúvallomása szerint nem tudott Stromfeld és Tombor memorandumáról, Szabó László munkájáról pedig azt mondta, hogy abban szerinte „sok tendenciózus beállítás van". L. A népbiztosok ügyének tárgyalása. A tárgyalás tizennyolcadik napja. *Népszava*, 1920. július 29., 2.

[60] *Szabó*, 26–30.

hurcolt korábbi szocialista politikusokból, és végül az 1919 után Magyarországon tovább működő szociáldemokrata párt egészét diszkreditálni akaró, 1920-as évek eleji politikai ellenfelekből.

A szociáldemokrata koalíciós partnereket hibáztatta 1919-ben Buza Barna, aki „Magyarország iszonyú romlásának" történetét az őszirózsás forradalomnál kezdte elbeszélni, amelyről megállapította, hogy „természetes és szükségszerű következménye volt a négy esztendős vesztett háborúnak". Buza cáfolta a „titkos összebeszélésről" vagy „idegen pénzekkel folytatott aknamunkáról" szóló elképzeléseket, és amellett foglalt állást, hogy az őszirózsás forradalom „nemzeti forradalom" volt, a „négy éven át erőszakosan visszafojtott háborúellenes népindulat spontán kitörése". Buza hitte, hogy az őszirózsás forradalomból áldás fakadt volna az országra, Károlyi Mihályból azonban az erő, a szociáldemokrata vezetőkből pedig az önmérséklet hiányzott ahhoz, hogy a „helyes nemzeti és szociális mederben" tartsák az eseményeket.[61]

Ellentétben a jobboldali elbeszélőkkel, akik a hadsereg „szétzüllesztéséért" tették felelőssé a Károlyi-kormányt, Buza Barna felidézte, hogy amikor a kinevezése másnapján Linder Béla hadügyminiszter meglátogatta a fővárosi kaszárnyákat, mindössze hat katonát talált azokban, miközben az utcák tele voltak a frontról hazaérkezett „zavargókkal" – vagyis a hadsereg addigra már felbomlott. Mivel Buza szerint „a fegyveres erő megsemmisüléséből fakadt minden további veszedelem", ezért támogatta Linder utódjának, Bartha Albertnek a hadsereget újjászervező próbálkozásait, de emlékeztetett rá, hogy hiába hívta be Bartha az öt legfiatalabb korosztályt, „csak az vonult be, aki akart", mert „nem volt karhatalom ennek a rendelkezésnek a végrehajtására se".[62]

Míg a maga 1929-ben megjelent memoárjában Weltner Jakab demokratikus elkötelezettségük miatt méltatja a szakszervezetet alapító katonatiszteket, mint például Stromfeld Aurélt (akinek baloldali emlékezetéből kilúgozódott, hogy 1919 januárjában a MOVE vezetéséért is versenybe szállt), Buza problémának látta, hogy a „mozgékony szocialista agitátorok" „beszervezték" őket. A hadsereg

[61] *Buza*, 3., 4. – A szociáldemokrata önmérséklet hiányáról l. Jászi Oszkár *Magyar kálvária – magyar föltámadás* című könyvét.

[62] *Buza*, 4–5. – A sikertelen mobilizálási kísérletnek azonban létezett egy olyan értelmezése is az ellenforradalmi recepcióban, amely főbűnösnek tette meg Bartha Albertet az ország katonai összeomlásában azzal, hogy a „harcra kész magasabb korosztályok" és a „destruktív szocializmustól megkímélt parasztság" behívása helyett a hadügyminiszter „a legéretlenebb, minden fantasztikus jelszóval legkönnyebben megfertőzhető fiatal suhancokat: az 1896–1900-as évfolyamokat mozgósította". Mert aztán a fiatal katonák Budapesten könnyedén a „demagóg" és „cionista" szónokok – mint amilyen Böhm Vilmos és Pogány József volt – martalékaivá lettek. Ezt a nézetet képviselte az aradi kormány belügyminisztere, Bartha Ábel a Károlyi-kormányt „nemzetellenes", „cionista" politikája miatt bíráló visszaemlékezésében. L. Bartha Ábel: *Az álforradalomtól a nemzeti újraébredésig*. Budapest, Fejér és Glatter, 1920, 11–12.

újjászervezésének legnagyobb akadályaként a Katonatanácsot vezető Pogány Józsefet azonosította, akit „a szomorú kornak leghitványabb és legveszedelmesebb emberének" nevezett. Buza Barna elbeszélésében döntő hibát követett el Károlyi, amikor nem törte le még idejében Pogány „piszkos hatalmát" – hiába biztatta erre a földművelésügyi miniszter is. Megbízható karhatalom nélkül ugyanis 1918 novemberétől „egy felkavart nagy zavaros tó volt az ország, amelyben minden szélhámos és csavargó halászni akart", és a kormány legtöbb ideje a leszerelt katonák, a munkanélküliek és a rokkantak „nyavalygásainak" meghallgatásával, az egymás után alakuló egyletek küldöttségeinek fogadásával telt. Követeléseik kielégítetlensége miatt utóbb ezek a csoportok lettek a kommunisták legfőbb támogatói.

Buza látta, hogy „ijesztően fenyeget a bolsevizmus réme", az általa szorgalmazott földreform egyik fő célja is a kommunisták elleni küzdelem volt, ugyanis meggyőződése volt a miniszternek, hogy „a magántulajdonra alapított társadalmi rend megszilárdításának s tartósan való biztosításának legjobb s legerősebb eszköze a földbirtokreform".[63] Buza Barnát utóbb azzal vádolták a jobboldalról, hogy miniszterként a földosztás ígéretével csak izgatta a „népet",[64] ő azonban éppen ellenkezően látta: azért kellett földosztást ígérni, hogy megnyugtassák a kedélyeket. A földreform ígérete szerinte éppen az önkényes földfoglalások ellen hatott. Buza már épp sikeresen keresztülvitte a tervezetének elfogadását, amikor a szociáldemokrata politikusok egy része elárulta a földreformot: az MSZDP „az erőszakos földkommunizálásokkal felfordította az egész reformot, s *evvel kezdődött tulajdonképpen a kommunizmus*". Vagyis Buza a földosztást megakadályozó szociáldemokrata politikusokat tette felelőssé a proletárdiktatúra létrejöttéért – személyesen Hamburger Jenőt.[65]

A proletárdiktatúrát elsők között értelmezni szándékozó Alföldi Dávid 1919 augusztusában szintén elsősorban a Károlyi-pártot hátba támadó szociáldemokraták „rosszhiszeműségét" és hatalomvágyát, másodsorban saját pártjának a koalíciós partnerrel szembeni jóhiszeműségét és gyengeségét okolta, hogy az 1919. március 21-i nap „olyan szerencsétlenséget hozott Magyarországra, melyet mindig gyászlapon fog ismertetni a pártatlan történelem". A tragikus cselekményesítésében a szociáldemokraták azért fogtak össze a kommunistákkal, mert a párt vezetői megijedtek attól, hogy a közelgő nemzetgyűlési választáson a fővárosban és a néhány magyar ipari városban potens MSZDP nem szerez többséget a vidéki támogatottság hiánya miatt, ezért a vereségtől való félelmükben a szociáldemok-

[63] *Buza*, 5., 6–7.

[64] A vádlók közé tartozott Kozma Andor, aki 1922-es röpiratában az általa „szélső forradalmárként" leírt földművelésügyi miniszter felelősségét hangsúlyozta a proletárdiktatúra létrejöttében. L. *Andronicus*, 11–12.

[65] *Buza*, 8., 42., 10., 14. (kiemelés az eredetiben – *Cs. P.*).

rata pártvezetők inkább megpuccsolták a nemzetgyűlési választások mellett elköteleződő Károlyi Mihályt. A Károlyi-párt vezetőinek pedig azt vetette szemére, hogy tájékozatlanok voltak a marxizmus elméleti irodalmában, és nem ismerték a szociáldemokraták által „bibliaként" követett *Kommunista kiáltvány*t, amelyben pedig ki van fejtve, hogy a proletariátus csak ideiglenesen, a feudális reakcióval való leszámolásig működhet együtt a burzsoáziával, utána szükségszerűen ellene kell fordulnia. Ám a tragikus események bekövetkeztében az 1918 előtti korrupt és elnyomó Tisza-rendszert is felelőssé tette Alföldi, mivel az ellenpontként hívta életre a proletárdiktatúrát. Ebből a Tisza-ellenes függetlenségi párti nézőpontból tesz szert különös jelentőségre a szociáldemokratákat támadó kiadvány azon állítása, amely szerint az őszirózsás forradalmat követően az MSZDP „a régi Tisza-rendszert is megszégyenítő fenyegetésekkel, hatalmaskodásokkal, megvesztegetésekkel s egyéb panamákkal igyekezett tagjai számát szaporítani", hiszen a Tisza-rendszer hatalomtechnikai megoldásaihoz hasonlításnál súlyosabb bírálat nem érhetett pártot 1918 után egy Károlyi-párti politikustól.[66]

A Károlyi Mihály belső ellenzékéhez tartozó Kemény Ferenc 1919-ben nemkülönben az „árulóvá" lett szociáldemokratákat tette felelőssé a Károlyi-rendszer bukásáért, mert a fővárosban és vidéken is akadályozták a Károlyi-párti gyűléseket, de a kommunisták ellen nem léptek fel. Kemény szerint a kommunisták az orosz támogatás ellenére is csak a galileistákat és a leszerelt katonák egy részét tudták maguk mellé állítani azzal a programmal, amely minden altisztnek 5400 koronát követelt – mivel a tiszteknek 15 ezer korona járt leszereléskor. A jelszóvá váló „5400"-at hiába varratták még zászlókra is a kommunisták, ezzel se tudtak átütő népszerűségre szert tenni.

A kommunisták támogatottságának elvitatásából következik, hogy csak „árulás" következtében kerülhettek hatalomra: Károlyi lemondólevelét egy „kisded intrikus csoport" állította elő. Személyesen hangsúlyozta Károlyi titkárának, Kéri Pálnak a történelmi felelősségét, aki Kunfi Zsigmond „végrehajtójaként" lemondatta Magyarország köztársasági elnökét. A *Kiknek a bűne a magyarországi bolsevizmus?* Magyarország 1919. márciusi „züllött politikai vezetőinek szűk körét" tette felelőssé, akik „kiszolgáltatták" az országot a kommunistáknak.[67] Kemény elsősorban az árulóvá lett szociáldemokrata pártvezetőket vádolta. A kommunistákkal kiegyező szociáldemokrata politikusok tettét elsősorban hiú vágyaikkal és ambícióikkal magyarázta: szerinte Kunfi Zsigmond „mindenáron miniszterelnök akart lenni",[68]

[66] *Alföldi*, 1., 16., 12-13., 55., 12–13.

[67] *Kemény*, 31., 20-21., 2.

[68] Valójában Kunfi Zsigmond miniszterelnöki kinevezése – amely elől maga Kunfi húzódozott – éppen a kommunistákkal történt kiegyezés és a proletárdiktatúra kikiáltása miatt maradt el. L Hajdu Tibor, 2012, 120–121.

Varga Jenőt is „pénzügyminiszteri hajlamok" fűtötték, Ágoston Péterben pedig „az egyetemen való tizenöt éves mellőzöttség keserűsége dolgozott". A kommunisták előtti meghajlást magyarázó emberi gyengeségek közül még a szociáldemokraták „határtalan gyávasága" emelődik ki a kiadványban: féltek a kommunisták bosszújától.[69]

Ennél jóval árnyaltabb és mélyebb elemzést adott 1924-ben a proletárdiktatúra okairól a hódmezővásárhelyi függetlenségi párti politikus, László Jenő, aki azon kevés visszaemlékező egyike, aki meg akarta érteni, hogy miért kerülhetett hatalomra Magyarországon a munkásság – és a munkásbarát, szocialista értelmiség. 1918 végétől kezdte el ismertetni a folyamatot, amelynek végére a helyi polgárokat is megnyerte a szocializmus eszméje, és emiatt a proletárdiktatúra hódmezővásárhelyi kikiáltása 1919 márciusában széles körű támogatást élvezhetett. László Jenő sajátos, de hihető magyarázatot kínált: az MSZDP népszerűsége növekedésének oka az összeomlást követően éppen hogy nem a szociáldemokrata párt „forradalmisága", hanem annak hiánya volt. Az MSZDP rendet és fegyelmet ígért, ezt be is tudta tartani, tehát a szociáldemokrata párt jelentette egy működő ország garanciáját:

„Kispolgárok, hivatalnokok, kereskedők, kisiparosok és más kisegzisztenciák seregestől tódulnak a szociáldemokrata-pártba. Mindenkinek imponál a szocialista elméletnek a tömegeket önálló, hatalmas szervezetekbe egybefoglaló, az egész országban rendet és fegyelmet tartó ereje és a szociáldemokráciának sikere, fel nem tartóztatható előnyomulása. A dolgozó és munkájuk után élő polgárok sejtésszerűen annak a felismeréséhez kezdenek jutni, hogy a polgárok és a polgári társadalom demokráciája általtás és szemfényvesztés és hogy a dolgozók helyesen felfogott osztályérdekének a szociáldemokrata-párt a zászlóvivője."[70]

A polgári értelmiségiek is a Marx tanait összefoglaló kiadványokra vetették magukat, és a szocializmusban ismerték fel az új, korszerű és helyes világszervezési módszert. A szocialista nézetek „szalonképessé" váltak, és már nem volt szükség különösebb bátorságra ahhoz, hogy valaki bejelentse a polgári társadalommal való szakítását. László Jenő is elvitatta az 1919. március 21-i dátum jelentőségét, mivel Hódmezővásárhelyen már jóval korábban megtörtént a proletariátus hatalomátvétele. Az 1919. március 4-én bejelentett nemzetgyűlési választásokra a polgári pártok már nem is állítottak jelölteket, hanem teljesen átengedték a teret a szociáldemokratáknak, mert úgy gondolták, hogy csak az MSZDP tudja megvédeni a „város nyugalmát" a „közelgő kommunista veszedelemmel szemben".[71] De amint elterjedt a híre, hogy a kormány az antant elfogadhatatlan követelései

[69] *Kemény*, 4–5., 19., 31.
[70] *László*, 26.
[71] Uo. 30–31.

miatt mondott le, a hódmezővásárhelyiek egységesen a proletárdiktatúra mellé álltak.

A Kemény Ferenc visszaemlékezésében említett „kommunista bosszút" két, az 1918 előtti elittel szemben álló agrárpolitikus is megtapasztalhatta: Csizmadia Sándor és Nagyatádi Szabó István, akik bár éles vitákban álltak egymással a földreform kívánatos módját illetően, egyek voltak az MSZDP politikusainak hibáztatásában. Csizmadia 1919-ben kiadott könyve szerint a szociáldemokrata vezetők egy részének „árulása" segítette uralomra Kun Bélát és társait. Csizmadia szerint párttársai nem „rosszaságból", hanem „tudatlanságból" követték el az „árulást", mivel az MSZDP vezetői valójában olyan „szellemi törpék" voltak, amilyeneknek a velük vitázó, a párt belső ellenzékéhez tartozó és az antiszemitizmustól sem tartózkodó agrárszocialista politikus már korábban is leírta róluk. Valóságos kirohanást írt ellenük:

„Ezek a szellemi koldusok sohasem tudtak a szociáldemokrácia megértéséig fölemelkedni, mert nagyszájúságuknál egyebük nem volt. Ezért nem is jártam soha a társaságukba, kerültem azokat a szerencsétlen nyomorékokat, akik kénytelenek folyton ordítani, szallagokat nyelni, kötélen táncolni, politikai bukfenceket hányni, hogy hiányzó tehetségüket szemfényvesztéssel pótolják, mert mindenáron szerepelni, élni akartak. Nem tudtam rájuk se nézni, mert őszintén utáltam őket. Ők érezték, hogy semmiknek tartom őket, viszszautáltak, gyűlöltek és annyi kárt tettek, amennyit csak tenni tudtak nekem. Ilyen »férfiak« voltak azok, kik a munkásokat március 21-én este áruba bocsájtották és el is adták."[72]

De Csizmadia a világháborúhoz vezető kapitalizmus rendszerszintű felelősségét hangsúlyozta: a kapitalizmus volt a vihar, amelyből kicsapott a proletárdiktatúra villáma.[73]

Mivel Nagyatádi Szabó István a földreform ügyével megbízott tárca nélküli miniszterként tagja volt a Berinkey-kormánynak, nem kerülhette meg, hogy tisztázza szerepét az 1919. március 21-ét megelőző napokban. *Politikai rágalmak és cáfolatok* címet viselő, 1919-es füzetében tagadta, hogy bármi köze lett volna a kommunisták hatalomátvételéhez, az utolsó minisztertanácsi ülésről abban a tudatban távozott, hogy a Berinkey-kormány egy tisztán szociáldemokrata kormánynak adja át a hatalmat. Nagyatádi Szabó mindössze egyetlen – ellentmondásos – értesüléssel gazdagította a nevezetes napról tudottakat: három-négy nappal a kormány lemondása előtt még maga hallotta, ahogy Kunfi Zsigmond a kommunisták őrizetének szigorítását követelte Juhász Nagy Sándor belügyminisztertől. A Károlyi- és a Berinkey-kormányt olyan „nemzeti kormányokként" írta le, amelyekben „a szélső radikálisok és szélső szocialisták" fokozatosan „kisajátították" az államhatalmat, és megkezdték „a bolsevizmusra való előkészítést". Ebből az olva-

[72] *Csizmadia*, 8.
[73] Uo. 84.

satból pedig az az értelmezés következik, hogy a március 21-i hatalomátvétel már csak egy *de jure* megpecsételése volt a már létező hatalmi viszonyoknak, a hatalom *de facto* már korábban is a „szocialisták" kezében volt, mivel a Katonatanáccsal nekik volt a legnagyobb befolyásuk a katonákra.[74]

Vegyes érzelmekkel idézte fel 1920-ban a proletárdiktatúra kikiáltását a szociáldemokrata Göndör Ferenc, aki előbb magas pozícióba került, majd Lukács György bírálata miatt komoly támadásoknak volt kitéve a kommün idején. Göndör az MSZDP vezetőségének felelősségét hangsúlyozta abban, hogy a proletárdiktatúra kikiáltásával a Kun Béla vezette kommunisták kerültek hatalomra: az 1918–1919-es események történetének elbeszélését az 1918. késő őszi kommunista agitáció jelentkezésének felidézésével kezdte. Szerinte ekkor az MSZDP-nek is radikálisabb hangot kellett volna megütnie, hogy megelőzze a kommunisták bázisának növekedését.[75]

Az 1919 után Magyarországon maradt szociáldemokraták hiteltelenítésére törekvő politikai riválisok képviseletében a kereszténységszocialista Haller István is elsődlegesen az MSZDP-t tette felelőssé a proletárdiktatúráért 1920-ban. Értelmezésében a szociáldemokraták szervezték az osztályharcot, és szoktatták rá a magyar munkásságot, hogy „az ököl és terror erejébe vesse bizalmát". Azzal a képpel élt, hogy az MSZDP hordta össze a „máglyát", amelyet Kun Bélának „már csak fel kellett gyújtani". Haller komoly erőfeszítést tett annak bizonyítására, hogy a szociáldemokraták és a kommunisták céljai között sosem volt lényegi különbség, e célból még a *Népszavá*ban megjelent cikkekből – például az 1918. december 13-i számban megjelent „Az osztályharc" című(ből – is idézett, hogy megmutassa, 1918 végén még maguk a szociáldemokraták bizonygatták, hogy ők az „igazi kommunisták", miközben Kun Bélát és társait „álkommunistáknak" titulálták. Haller azt is felidézte, hogy a *Népszavá*ban üdvözölték és megvédték a vádaktól az orosz bolsevik forradalmat, mivel „a szociáldemokrácia végcéljai ugyanazok, mint az orosz bolsevizmusé". Vagyis az MSZDP mindvégig a kommunizmust készítette elő, „a kommunizmus vetését érlelte". Míg végül 1919. március 21-én Károlyival „összepaklizva" – vagyis nem becsületes módon összejátszva – a szociáldemokrata párt vezetői megosztották a hatalmukat Kun Bélával, „és csinálták meg vele együtt a proletárdiktatúra kommunizmusát".[76]

A komolyan gondolt és felvállalt szociáldemokrata-kommunista azonosság bizonyítékaként Haller a vizsgált szerzők közül elsőként hivatkozott a Közokta-

[74] *Nagyatádi Szabó*, 19., 14., 20.
[75] *Göndör*, 5.
[76] *Haller*, 5., 6., 7.

tásügyi Népbiztosság által kiadott, *Az egység okmányai* című kiadványra,[77] amelyből szintén azt olvasta ki, hogy a két párt közötti különbség nem a végcélban, hanem a szükséges tempó megválasztásában volt. A pártegyesülést követően aztán a szociáldemokraták a Gyűjtőfogházból kiengedett Kun Béla kezébe adták a „kanócot," és – Haller István metaforáját idézve – megkezdődött az „országégetés".[78]

Bergendy Szilveszter 1919-ben szintén azt állította, hogy valójában soha nem is létezett igazi ellentét a proletárok és a polgárok között, azt csak a munkásmozgalmi vezetők kreálták a saját jól felfogott érdekükből: „A segédeket és tanoncokat a munkaadók ellen izgatták, akit zsarnok »kizsákmányoló«-nak neveztek" „Marx és Engels ördögi terve szerint". A szociáldemokráciát egyenesen a „nyomor parazitájának" nevezte a szerző, vezetőit pedig azzal vádolta, hogy a „nyomoron születtek", „ott élősködtek" és „a nyomoron szereztek úri módot maguknak", minek következtében „a nyomort nem enyhíteni, hanem nagyobbítani volt érdekük". Bergendy olvasatában a nemzetnek nemcsak anyagi, hanem lelki nyomorán is „élősködtek" az országot pusztulásba vivő szociáldemokraták, amikor „szerződött cimboráikkal", a kommunistákkal együtt kihasználták a Vix-jegyzék kiváltotta nemzeti elkeseredést, és azzal hitegetve a magyar nemzetet, hogy Oroszországból „jönnek a magyar hadifoglyok segítségünkre", kikiáltották a Tanácsköztársaságot.[79]

A „szegedi gondolatot" képviselő Lányi Ede azonban arra a kérdésre, hogy a keresztény magyarok miképp kaphatták a nyakukba az általa „ördögi igának" nevezett proletárdiktúrát, nem adott határozott választ az 1919-ben közreadott „naplójegyzeteiben". Annyiban foglalkozott a Tanácsköztársaság kikiáltásának körülményeivel, hogy kifejezte kételkedését a Vix-jegyzék elutasításának állítólagos „határvédelmi" indokával szemben.[80]

A memoárja más helyein inkább gyűlölködő és nem visszafogottan elemző Pesthy Jenő azonban hitet tett amellett, hogy Károlyi Mihály „hatalomátadásának" célja az országhatárok megvédése volt, mivel a szociáldemokrata kormány megalakulásától sokan „az ország területi integritásának megóvását" remélték „a világ összes munkásainak szolidaritása és az orosz szövetség révén". A szociáldemokraták első dolga azonban a kommunisták kiszabadítása volt – emlékeztetett a szociáldemokraták árulására az 1921-ben kiadott *A bolsevizmus rémnapjai*ban.[81]

[77] *Az egység okmányai. A szociáldemokraták és a kommunisták egyesülésének előzményei. Kun Béla levele a kommunizmusról és a proletáregységről.* Bev.: Weltner Jakab. Budapest, 1919.

[78] *Haller*, 7–9., 4.

[79] *Bergendy*, 6., 7.

[80] *Lányi*, 3.

[81] *Pesthy*, 10.

A katonapolitikai perspektíva: 1919. március 21. mint „hétköznap"

A Tanácsköztársaság okait a Károlyi-rendszerben kereső visszaemlékezők között is akadnak kivételek: az összeomlásért a Károlyi-kormány naiv pacifizmusát vagy tudatos „hadseregzüllesztését" hibáztató egykori katonatisztek katonapolitikai perspektívájú visszaemlékezéseiben nincs helye – vagy csak rövid ténymegállapítás jut – a „hatalomátadás", a proletárdiktatúra kikiáltása részletező leírásának. A hivatásos tisztek nézőpontjából ugyanis az ellenvilág már 1918 őszén, a katonatanácsok megjelenésével és szerephez jutásával beköszöntött. Ezen elbeszélések különös ismertetőjele, hogy a baloldali politikusok közül Pogány Józsefet ábrázolják a legsötétebb színekkel.

Ebbe a csoportba sorolhatók a Tanácsköztársaság története közismert „árulóinak" memoárjai. Az 1918–1919-es forradalmak történetére a székely hadosztály sorsa felől tekintő egykori parancsnok, Kratochvil Károly az 1923-as könyvében a megpendítetteknek megfelelően nem látott lényegi különbséget a Népköztársaság és a Tanácsköztársaság között, mivel mindkét rendszerben szabotálták a „nemzeti" és „ellenforradalmi" érzelmű székely hadosztály tisztességes felfegyverzését. Ez a nézete érhető tetten abban is, hogy az 1919. március 21-i „hatalomátadás" – Kratochvil elbeszélésében is Károlyi Mihály adta át a hatalmat a kommunistáknak – nyomán előálló változást az „átvedlés" metaforával érzékeltette: „a népköztársaság átvedlett tanácsköztársasággá". A két forradalom közötti kontinuitás legfőbb bizonyítékát az jelentette számára, hogy a Tanácsköztársaság első hadügyi népbiztosa az a Pogány József lett, aki már 1918. november 3-án kijelentette, hogy „a Katonatanácsnak csak egy programja van: végleg megszüntetni a hadsereget", az pedig Kratochvil értelmezésében „a régi államrend gerince, támasza, oszlopa" volt, így annak hiányában törvényszerű volt az összeomlás, amelyet az ugyan hősies, de a forradalmi kormányoktól kielégítő katonai felszerelést nem kapó székelyek sem akadályozhattak meg.[82]

A katonapolitikai perspektívájú visszaemlékezésekre jellemző módon Julier Ferenc is az első világháborús vereség és a katonai összeomlás problémájával kezdte a Tanácsköztársasághoz vezető út elbeszélését az *Ellenforradalmi lélekkel a Vörös Hadsereg élén* című, 1927-es cikksorozatában. Ám az elemzettek közül Julier az egyedüli „ellenforradalmár" katonatiszt, aki nem tagadta, hogy a hadsereg felbomlóban volt már az őszirózsás forradalom kitörése előtt is. Ez a Horthy-korban szokatlanul visszafogott értékelés annak köszönhető, hogy Julier hadügyminisztériumi referensként, a fegyveres erők hazaszállításáért felelős megbízottként meglehetősen pontos információkkal rendelkezett a hadsereg 1918. októberi–novemberi állapotáról: „Ismeretes, hogy az arcvonalak felbomlása már október vé-

[82] *Kratochvil*, 42., 13.

gén megkezdődött." Nyíltan beszélt arról a problémáról is, amelyet a Budapestre zúduló, fellazult fegyelmű frontkatonák nagy száma jelentett, hogy „a budapesti pályaudvarokon átlag 50-60 000 ember utazott át", és „egy-egy vonaton a normális befogadóképesség háromszorosa foglalt helyet", ami komoly fenyegetést jelentett a rendre és közbiztonságra.[83]

Azonban Julier szerint a katonák még ebben az állapotban is „harcrakész állapotban" érték el a magyar határt, és kellő akarat, átgondolt haditerv esetén lett volna lehetőség a fegyveres ellenállás megszervezésére a honvédelemmel lelkesíthető magyar katonáknál jóval motiválatlanabb cseh, román, szerb és francia erők ellen. Ezért a Károlyi-kormány hibát követett el, amikor nem szánta el magát az ellenállásra, az pedig egyenesen bűn volt, hogy a forradalmi kormányzat hozzákezdett a hadsereg tapasztalt vezetőinek leváltásához és leszereléséhez. Julier elbeszélésében ennek nemcsak az volt az oka, hogy a Károlyi-kormány a „teljes pacifizmus elvét" vallotta, hanem „a félelem, hogy a hazatérő seregtestek valamelyik erélyes parancsnoka – csapatának fegyveres erejére támaszkodva – a kormányt megbuktathatja és a vezetést átveheti".[84]

Hiába akarták azonban éppen ezzel az intézkedéssel elejét venni egy katonai puccsnak, Julier szerint éppen hogy a hadsereg leszerelése volt végzetes a Károlyi-kormány számára, mert – érvelt – hadsereg nélkül egy kormány sem tudja megtartani a hatalmat. A Károlyi-kormány leszerelésről szóló döntése a forradalmi kormány alkalmatlanságát jelentette Julier interpretációjában,[85] ez az értelme-

[83] *Julier*, 1927. július 3., 13.

[84] Uo. 1927. július 3., 13. – A Károlyi-kormány e félelmét a hadsereg ellenforradalmi szerepvállalásától Linder Béla is elismerte utóbb: „Forradalom mindig intézmények ellen irányul és azokat söpri el, de az intézmények fenntartói és védelmezői megmaradnak. (...) Noha a tisztikar nagy részében demokratikus, sőt annak fiatalsága erősen szociális érzelmű volt, mégis mint a dinasztikus és militarista nevelés következményével, számolnom kellett azzal a lehetőséggel, hogy találkoznak haladni nem tudó vagy nem akaró tisztek, akik félrevezetett csapataikat a forradalom ellen használnák fel, amire hajlandóság is mutatkozott." L. Linder Béla: *Kell-e katona? A militarizmus csődje. Tanulmány a leszerelésről.* Budapest, Lantos A. bizománya, [1919], 98. – Linder könyve értelemszerűen igen nagy érdeklődést váltott ki, és rövidesen kéziratként köröztetett válaszröpirat is született rá a szegedi ellenforradalmi táborban: *Kell-e katona? Linder Béla volt hadügyminiszter hasonló címmel megjelent könyvének rövid kritikája. Tanulságul és felvilágosításul mindazoknak, kik valaha csak egy percig is hitték, hogy „nem kell katona" és eddig kételyben voltak aziránt, hogy Linder miért „Nem akart többé katonát látni".* Szeged, 1919. – Az ismeretlen szerző Linder – és a Károlyi-kormány – antimilitarista politikáját a Tanácsköztársaság „vörös militarizmusával" szembesítette, a hadseregszervezés és a hadviselés szükségességét abból levezetve, hogy még „a háborúkat végleg kiküszöbölendő, az internationalismust hirdető szűkebb Magyarország is csak fegyverrel vélte célját elérhetőnek" (uo. 20–21.).

[85] *Julier*, 1927. július 3., 13.

zés viszont cáfolta a „tudatos züllesztés" toposzát: Julier még Linder Béla elhíresült kijelentését is „meggondolatlan nyilatkozatként" értékelte.[86]

Julier Ferenc elbeszélésében tehát a Károlyi-kormány már a hatalomra kerülését követő napokban kiengedte kezéből a hatalmat, holott újjászervezett, fegyelmezett és nemzeti hadsereg birtokában nemcsak a kommunistáknak, de az antantnak is ellen lehetett volna állni. Julier határozottan a Vix-jegyzék visszautasítása mellett foglalt állást, mert bár Vix és társai úgy viselkedtek, „mintha egy hatalmas hadsereg állna a hátuk mögött", de valójában csak blöfföltek.[87]

Végül szükséges megemlékezni Somogyi Zoltánról, aki az ellenforradalmi mozgalmakban résztvevők közül egyedülállóan pozitívan írt az őszirózsás forradalom első napjairól. Somogyi szerint az 1918. október 30–31-i forradalom még a Ludovika Akadémián is euforikus hangulatot váltott ki, mivel úgy tűnt, hogy végre valósággá válhat „századok álma", Magyarország függetlensége és az önálló magyar nemzeti hadsereg. A kezdeti derűs optimizmusra azonban hamar árnyékot vetett a „vörös felhő", amikor nyilvánvaló lett, a „nemzeti forradalom" jelszava alatt valójában „nemzetközi fegyencek" kezébe adták az államhatalmat, a hadsereget pedig felbomlasztotta a katonatanácsok „aknamunkája".[88] A „nemzeti érzelmű" katonatisztek és a nemzeti hadsereg létrehozását szabotáló tudatos züllesztők küzdelme felől pedig Somogyi Zoltán 1920-ban nem látott esszenciális különbséget a Népköztársaság és a Tanácsköztársaság között.[89]

A TISZA-RENDSZER KORÁBBI „BŰNEIVEL" ÉS AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚS VERESÉGGEL ÉRVELŐ VÁLASZOK

A reformokat ellehetetlenítő Tisza-rendszer politikai „bűnei"

Bár a liberalizmust hibáztató magyarázatok alapján úgy tűnhetne, nem csak a szélsőjobboldali visszaemlékezők ástak vissza egészen a kiegyezést követő évtizedekig, amikor az 1918–1919-es forradalmak okait keresték, sőt az 1919 utáni strukturális okkeresés inkább jellemző a baloldali elbeszélőkre,[90] akik hasonlóan elitkritikus (ám az antiszemitizmustól többnyire mentes) interpretációkat alakítottak ki.

[86] Uo. 1927. július 7., 8.

[87] Uo. 1927. július 5., 7.

[88] *Somogyi*, 11.

[89] Ahogy utóbb a szintén egykori ludovikás – és az 1919. június 24-i ellenforradalmi kísérletben részt vevő – Kéri Kálmán sem az 1990. május 2-án megalakult Országgyűlés korelnökeként mondott nagy ívű történelmi kitekintésű beszédében. L. Szűcs Zoltán Gábor, 2010, 106–107.

[90] L. Csunderlik Péter, 2017, 337., ill. Romsics Gergely, 2004a, 61–97.

A *Felelős-e a zsidóság az ország romlásáért?* című, 1919-es röpirat az előzetes várakozások alapján akár egy antiszemita füzet is lehetne, és Székely Sámuel valóban az 1918 előtti politikai elitet és kultúrát tette felelőssé azért, hogy az 1918–1919-es forradalmak rászakadtak az országra, de a legkevésbé sem a liberális bevándorláspolitika miatt emelt szót. A „zsidódiktatúra" vádját cáfolni igyekvő Székely Sámuel nem elégedett meg azzal, hogy Károlyi Mihályt és Kun Bélát okolta a történtekért, hanem feltette azt a kérdést, hogy miként állhatott elő az a helyzet, hogy az említettek kerültek az ország élére. A válasza az volt, hogy „Károlyi Mihály forradalmát és Kun Béla proletárdiktatúráját valóban a történelmi osztály uralmán alapuló parlament készítette elő". Székely szerint a „grófok személyes gyűlölködése és a kaszinói cselszövények turáni átokként nehezedtek hazánkra", mivel az 1910-es évek Tisza István és ifjabb Andrássy Gyula harcával teltek, és politikai küzdelmük, az Andrássy- és Tisza-csoport harcai erősen hozzájárultak „a történelmi osztályok hatalmának megingásához", és így – Székely értelmezésében – az 1918. őszi forradalomhoz.[91] Székely Sámuel az akkor már halott Tisza István felelősségét hangsúlyozta abban is, hogy a szociáldemokrata politikusok közül sokan a bolsevizmus hatása alá kerültek, mivel a dualizmus kori szűk választójog – a magas cenzus – miatt az MSZDP nem juttathatott be képviselőket a magyar parlamentbe, a szociáldemokrata politikusok nem vehettek részt a parlamenti a munkában, és ezért egyfelől tapasztalatlanok voltak,[92] másfelől nem alakult ki bensőséges viszonyuk a parlamentarizmushoz.[93] Németország volt az ellenpélda, ahol a szociáldemokrata képviselők már 1914-ben a legnagyobb frakciót alkották a Reichstagban, és az ottani forradalom nem is torkollott kommunista hatalomátvételbe.[94]

Tisza István hibáztatása a reformok ellehetetlenítése miatt természetesen sokszor kerültek szinergiába a világháborúra mint az 1918–1919-es forradalmak legfőbb kiváltó okára mutogató értelmezésekkel, mivel a háborús részvétel melletti fatalista kiállás miatt a nyilvánosságban – tévesen – Tiszát tartották a hadüzenet fő szorgalmazójának.[95] A Tiszát felelőssé tevő ezen írásokra – hasonlóan a Ká-

[91] *Székely Sámuel*, 5., 11–12.

[92] Magyar Lajos újságíró szintén a dualizmus kori reakciós berendezkedéssel és a parlamenti váltógazdaság hiányával magyarázta az őszirózsás forradalommal az ország élére kerülők tapasztalatlanságát. L. Magyar Lajos: *A magyar forradalom. Élmények a forradalom főhadiszállásán*. Budapest, Athenaeum, 1919, 50–51.

[93] *Székely Sámuel*, 8.

[94] A németországi eseményekről – és Friedrich Ebert vagy Gustav Noske azokban játszott „ellenforradalmi" szerepéről – l. Sebastian Haffner nagy vitákat kiváltó, eredetileg 1969-ben megjelent munkáját: Sebastian Haffner, 2007.

[95] Tisza István vélt felelősségét az első világháború kirobbantásában tisztázza: Ifj. Bertényi Iván, 2005.

rolyi Mihályt bűnbakká tevő elbeszélésekhez – az igen szűk magyar belpolitikai horizont a jellemző. Csak a legritkább esetben találkozunk olyan értelmezéssel, amely Tisza István politikai működését összbirodalmi szinten kívánta megragadni. A kivételek közé tartozik az 1918 előtti politikai elitet hibáztató függetlenségi perspektívájú magyarázatok szélsőséges megfogalmazását adó Fényes László, aki a Tisza-per során elmondott védőbeszédében vádlottként azzal védekezett, hogy a Lajtán túli elitet hibáztatta az őszirózsás forradalomért és az elszabadult indulatokért: „a forradalmat 1914-ben kezdték szervezni [...] az osztrák tábornokok, a cseh hadbírák".[96] És igazán különutasnak tekinthető a darabontkormány egykori belügyminisztere, a Ferenc Ferdinánd köréhez tartozó Kristóffy József, aki – saját önképe szerint – „Cassandraként" hirdette, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiát csak a föderatív átalakítás, a nemzetiségekkel történő kiegyezés és a birodalom egészében bevezetett választójogi reform mentheti meg. *A királyságtól a kommunizmusig* című, 1920-ban megjelent memoárjában – amelyben a proletárdiktatúra történetére már nem tért ki – a változtatásokkal szemben álló osztrák–magyar elitet hibáztatta az összeomlásért, és sorra vette azon korábbi reformjavaslatait, amelyek „ha akkor meghallgatásra találnak, a monarchia és benne Magyarország aligha juthattak volna a pusztulás sorsára".[97]

Az elemzésbe bevont röpiratok és visszaemlékezések szerzői közül a Garami Ernő politikájával rokonszenvező Korcsmáros Nándor is úgy gondolta 1923-ban, hogy Magyarország 1918–1920-as történetének megértéséhez egészen a dualizmus koráig kell visszanyúlni. Korcsmáros az „átöröklésnek" az eugenikai elméletek virágkorában népszerű kriminalisztikai hasonlatához nyúlt, hogy megindokolja a visszatekintést (szépen megmutatva ezzel, hogy az örökléstani metaforákra építő nyelvjáték csak az 1930–1940-es években kapcsolódott össze egyértelműen a szélsőjobboldali-fasisztoid szerzőkkel, az 1910–1920-as években még baloldali-demokrata értelmiségiek gondolkodásában is kimutatható[98]):

„Ha a mai korszakról megítélésre alkalmas képet akarunk adni, ezt a korszakot úgy kell tekintenünk, mintha egy gyilkos állana előttünk és annak cselekedeteiről kellene számot adni. A modern kriminalisztika nem elégszik meg magának az elkövetett tettnek a megállapításával, kutatja a gyilkos származását, neveltetését és amennyire lehetséges, keresi

[96] *Fényes László védőbeszéde a Tisza-perben. A forradalom okai és a Tisza-bűnper vádja.* Budapest, Löblovitz Andor, 1922, 34.

[97] Kristóffy József: *A királyságtól a kommunizmusig.* A Kultúra Könyvkiadó és Nyomda Rt. kiadása. Budapest, 1920, 19.

[98] Hangsúlyozni kell, hogy mielőtt a nácizmus diszkriminálta volna az eugenikát, az a baloldali radikális körök szemében létező válasznak tűnt a társadalmi problémák megoldására. A magyarországi radikális orvosmozgalomból elsősorban a Tanácsköztársaság idején népbiztoshelyettesként a közegészségügyért felelős Madzsar Józsefet szükséges itt kiemelni. L. Kovács M. Mária, 2001, 60–66.

azokat a hajlamokat, melyek átöröklés révén jutottak vérébe. Nem lehet Ádámig és Éváig visszamenni. Az apával és anyával is meg kell elégednünk. Előttünk ez a korszak: a gyilkos és keresem a származásában azokat a jelenségeket, amelyek azzá tették, amivé lett."[99]

A radikális, függetlenségi hangokat hallató Korcsmáros is a dualizmus kori liberális elitet ültette a vádlottak padjára: szerinte a liberálisok a kiegyezés megkötésével elárulták a magyar történelem egyetlen igazi szabadságharcát, az 1848–1849-est. A „választási terror", amellyel fenn kellett tartani az 1918 előtti rendszert, pedig eltorzította az egész magyar politikai életet.[100] Korcsmáros azt tartotta az 1918–1919-es események „ősbűnének", hogy a dualizmus kori liberális elit – a rendszert konzerválandó – nem adott választójogot a munkásságnak. Nem engedték a parlamentbe a „munkásembereket", akik ennek következtében az utcai politizálásra voltak szorítva, hogy aztán az „utcai politizálással" indokolja meg a politikai elit, hogy miért nincs helye a parlamentben az MSZDP képviselőinek.[101]

A Tanácsköztársaságról igen negatívan író szerző még éltette az őszirózsás forradalmat. Hangsúlyozta, hogy azt nem szervezték, hanem „tömegmegmozdulás eredménye volt".[102] A Károlyi-rendszert támogató Korcsmáros – Garami Ernőre hivatkozva – a bolsevikok „túllicitálhatatlan demagógiájának" tudta be a magyar politikai élet 1918 késő őszén meginduló „gyors, fokozódó balra hajlását", melynek végére már Károlyi Mihály se érezte magát biztonságban.[103] Károlyi „bűnbakká" avanzsált a *Forradalom és emigráció* című elbeszélésében, mert Korcsmáros az ő erélytelenségét tette felelőssé azért, hogy a kormány nem gátolta meg a kommunista propaganda szerteszéjjel ömlését:

„A teljesen nemzeti és demokratikus októberi forradalmat egyre jobban és jobban kezdte meghamisítani a szélsőséges szocialista propaganda, mely már a bolsevizmus frázisaival dolgozott. A nyomor, gazdasági blokád, az elégedetlen rokkantak tömege, a munkanélküliség, az entente-ra épített remény összeomlása, elég jó talajt biztosítottak ennek a szerencsétlen törekvésnek. Az emberekben megvan a hajlam arra, hogy ott, ahol valami romlásnak indul, még jobban rontsanak."[104]

[99] *Korcsmáros*, 5.

[100] Uo. 7. – Korcsmáros a dualizmus kori, a magyarlakta területeken népszerűtlenebb kiegyezéspárti kormánypártot előnyben részesítő választási rendszerre és annak a politikai életre gyakorolt torzító hatására utalt. L. Gerő András, 1988.

[101] *Korcsmáros*, 8. – Ugyanezt az értelmezést l. Kiss Ferenc visszaemlékezésében.

[102] Uo. 17.

[103] „A szélsőséges vörös agitáció egyre jobban hatalmasodik, már az életem se biztos..." – jegyezte meg állítólag Károlyi Mihály már köztársasági elnökként az újságírók szakszervezetének Otthon Körében rendezett vacsorán. L. *Korcsmáros*, 28–29.

[104] Uo. 28.

A visszaemlékezése más helyén Korcsmáros azonban éppen arról írt, hogy Károlyi Mihály tett kísérleteket a kommunisták megállítására. Egyedüliként számolt be arról, hogy Károlyi a papság támogatását kérte a kommunisták elleni küzdelemben, és ezért cserébe ingyen kaptak papírt propagandacélokra. Méltatta, hogy Károlyi egy közös kommunistaellenes „táborba" akarta tömöríteni a polgárságot és a mérsékelt baloldalt, azonban nagy hibának tartotta a letartóztatott Kun Béla megverését, mert ezzel mártírrá tették, és még nagyobb tömeget állítottak a sikeresen agitáló bolsevikok mellé, mivel „a kínpadnak több a hallgatója, mint a templomi szószéknek és az ott elhangzó jajok nagyobb hatású beszédek, mint a szónoklatok legékesebb remekei".[105]

Kiss Ferenc 1920-as memoárja szerint is hosszú vajúdás előzte meg a „torzszülöttnek" tartott proletárdiktatúra világrajövetelét. Kiss a Tanácsköztársaság és a fokozatosan balra tolódó Népköztársaság között kontinuitást tételezett fel, a bekövetkező események magyarázatát pedig ő is az alapoknál kezdte. Az őszirózsás forradalom okait vizsgálva egészen a kiegyezésig ment vissza, hogy Deákkal szemben Kossuthnak adjon igazat – még a Cassandra-levélből is idézett –, miszerint a nacionalizmus és a nemzetállam korában hiba volt Magyarországnak hozzákötnie magát a Habsburg Birodalomhoz. Ez vezetett az első világháborús hadba lépéshez. A „végkimerülésig forszírozott háború" és a Wekerle-kormány 1918-as „talajvesztése" után Kiss szerint senki számára sem lehetett meglepetés az októberi forradalom. A forradalom további fő okának tartotta ő is, hogy az általános, egyenlő és titkos választójog hiánya miatt a munkásság nem tudott képviselőt küldeni a magyar parlamentbe, és ezért szükségszerűen az utcai küzdelemre volt kényszerítve.[106]

Kiss a proletárdiktatúra kikiáltásában a legtöbb felelősséget az MSZDP-re hárította, kritikája e tekintetben megegyezik Jászi Oszkáréval.[107] Az MSZDP az ország egyetlen szervezett erejeként túlhatalomra tett szert, „azonban történelmi

[105] Uo. 29–30., 33.

[106] *Kiss*, 7. – Érdekes módon – bár a memoárjában bírálja a szociáldemokratákat – Kiss Ferenc értelmezése lényegében az MSZDP két világháború közötti emlékezeti stratégiájába illeszkedik. A kétfrontos emlékezetpolitikai küzdelemre kényszerülő szociáldemokraták ugyanis egyszerre tudták támadni a vörösterrorért általuk kizárólagosan felelőssé tett kommunistákat és az 1918 előtti és 1919 utáni elitet azzal, hogy az általános, egyenlő és titkos választójog hiánya és a Tisza-kormány erőszakos politikája vezetett a forradalomhoz. A *Népszavá*nak a proletárdiktatúra kikiáltásának tízéves, nagy ívű megemlékezése konklúziója szerint a „reakció erőszaka" volt „a bolsevizmus és a forradalmak magvetője". Ezért intésként fogalmazták meg a szociáldemokraták, hogy a Bethlen-kormány „újabb katasztrófát fog zúdítani az országra" ha nem hagy fel az erőszakkal. A „bolsevista demagógia" hatástalanítására ugyanis nem az erőszakot, hanem csakis az általános, egyenlő és titkos választójog bevezetését tartották megoldásnak. L. Tíz év után. *NSZ*, 1929. március 21., 1.

[107] L. Jászi Oszkár: *Magyar kálvária – magyar föltámadás*, 89–92.

feladatát nem ismerte fel", mert „az erők egyesítése helyett kizárólagos uralomra törekedett". Ez a „szekér" – Kiss Ferenc ezt a metaforát használta a pártra – „saját irányt vett" és balra indult. Más pártok politikusainak – akik közül Lovászy Mártont és Friedrich Istvánt említette – pedig „bele kellett kapaszkodniok a szocialisták már vígan kocogó szekerébe", azért, hogy „az iramban le ne maradjanak", illetve hogy „a kótyagos kocsist mérsékeltebb tempó felvételére ösztönözzék", a „megvadult lovakat" „csitítsák". A csitítókat azonban ellenforradalmárként bélyegezték meg a baloldalon, és „főbe kólintották" azt, aki „a gyeplőhöz akart nyúlni". Így tehát: „Együtt kellett utazniok mindaddig, míg, mint felesleges ballaszt kidobattak, hogy a terhétől megkönnyebbült kocsi őrült iramban jusson be… a vörösre mázolt parlamentbe." Az *Ecce homo* arról tanúskodik, hogy 1919. március 21-én semmi váratlan nem történt, mert „a kommunizmus szaga napok óta benn volt már a levegőben".[108]

Az 1918–1919-es forradalmak emigrációt is megjárt résztvevőire jellemzően[109] Weltner Jakab is igyekezett a felelősség rájuk aggatott terhéből minél nagyobb hányadot visszapakolni az 1918 előtti magyar politikai elit vállára. Ezt a célt szolgálta, hogy ő is az első világháborús vereségnél és az őszirózsás forradalomnál kezdte a proletárdiktatúrához vezető út elbeszélését. Fellépett a világháború elvesztéséért a „hazaáruló" baloldali politikusokat vádoló jobboldali magyarázatokkal szemben azzal, hogy cáfolta a „forradalomcsinálás legendáját", és nyomatékosította, hogy a történelmi jelentőségű átalakulásokért – így az 1918–1919-es magyarországi forradalmakért – nem lehet „egyes embereket felelőssé tenni", mert – ahogy írja –: „nem azért van hajnal, mert a kakas kukorékol". Így az őszirózsás forradalmat sem „izgatók és lázítók" okozták, hanem a forradalom oka a saját végzetét – a kizsákmányolt ipari munkásosztályt – kitermelő kapitalista termelés és a régi rendszert elsöprő világháborús vereség volt.

Weltner szerint az 1918–1919-es forradalmakat csak úgy lehetett volna megelőzni, ha időben „több kenyeret, több jogot és több kultúrát" juttatnak a munkásoknak. Így a bekövetkezett forradalmi eseményekért, az indulatok elszabadulásáért és az „utcai politizálásért" azokat tette felelőssé, akik azt hitték, hogy „a népek közömbösségének és tudatlanságának kihasználásával örökké haszonélvezői lehetnek a mások munkájának".[110] A mind az 1918 előtt magyar politikai elit, mind a kommunisták ellen kétfrontos emlékezetpolitikai küzdelmet folytató szociáldemokraták legfontosabb – és legerősebb – állítását fogalmazta meg:

[108] *Kiss*, 10., 50.

[109] Például Böhm Vilmos, Garami Ernő, Jászi Oszkár és Károlyi Mihály memoárjai. L. Romsics Gergely, 2004a, 62–63.

[110] *Weltner*, 54., 6., 9.

„Ha kellő időben törvénybe iktatják az általános, egyenlő és titkos választójogot és kiírják a választásokat, akkor Magyarország ezekben a válságos időkben nem a fejetlen kapkodások és kísérletezgetések országa lett volna (...) a legnagyobb határozottsággal meg lehet állapítani, hogy egy, az egész ország bizalmából alakult népparlament lehetetlenné tette volna a bolsevista kísérletezgetéseket, hogy a szervezett munkások segítségével egy ilyen parlament a helyzet ura lett volna".[111]

Weltner szerint nem Károlyi Mihálynak, hanem Tisza Istvánnak volt köszönhető Magyarország „katasztrófája" (értelmezésében bár névlegesen Wekerle Sándor volt az ország miniszterelnöke, valójában még 1918 őszén is Tisza István kormányozta az országot, és ezért Wekerlét csak „Tisza helyettesének" nevezte), amiért „vak és süket" volt a nép követeléseivel szemben.[112] Vagyis a kiváltságaikhoz ragaszkodó magyar politikai elit „konoksága", az „osztályuralom önzése" okozta, hogy:

„Magyarország nem tudott megmaradni a békés forradalom útján, hogy a politikailag iskolázatlan tömegek szertelen követelései, amelyeket mesterségesen fokoztak az Oroszországból visszakerült bolsevisták forradalmi frázisai, a polgári forradalmon túlmenően az esztelen bolsevista kísérletbe kergették országot, amely a Tanácsköztársaság kikiáltásával lehetetlenné tette, hogy a magyar nép a demokratikus fejlődés eszközeivel találhassa meg a boldogulás útját".[113]

Weltner egykori, 1919. februári álláspontját tette magáévá a kommunistákkal szembeni fellépés kérdésében, amely szerint a KMP-vel szembeni erőszakos intézkedést igazolta az, hogy az egységes munkásmozgalmat megbontó bolsevikok az ellenforradalmárok érdekét szolgálták.[114] Tehát ebben az interpretációban a kommunista politikusok letartóztatása csak egy kétségbeesett kísérlet volt a Károlyi-rendszer összeomlásának megakadályozására. Kun Béla egész Budapestet fölháborító félholtra verésével Weltner szerint senki foglalkozott volna, ha nem ír róla tudósítást *Az Est*. Ezért azzal vádolta a bulvárlapot, hogy a szenzációhajhász riport megjelentetésével – Kun Béla mártírrá avatásával, és ezzel az ellenforradalom érdekében tevékenykedő kommunisták segítésével – a kapitalista lap tudatosan akart ártani a „szocialista munkásságnak". A *Népszava* szerkesztője a vizsgált irodalomban egyedülálló módon tette felelőssé a „polgári lapokat" a proletárdiktatúra kikiáltásáért.

[111] Uo. 52.

[112] Uo. 11–12., 27–29.

[113] Uo. 54.

[114] „Abban a pillanatban, amikor a munkások két táborra szakadnak, az ellenforradalom húszszoros erővel fog föllépni! Ha azt akarjuk, hogy a kapitalistákat legyűrjük, kíméletlen szigorúsággal kell eljárnunk azok ellen, akik a munkásmozgalmat meg akarják bontani." L. Uo. 128.

*Az Est*nek köszönhetően a KMP eliminálási kísérlete végül csak megerősítette a kommunistákat, és az MSZDP arra kényszerült – a gyöngeség kétségbevonhatatlan jeleként –, hogy az 1919 februárjában kizárt kommunistává lett szociáldemokratákat márciusban már vissza is invitálja a pártba. Az MSZDP balra sodródásának okaként azt jelölte meg Weltner, hogy a forradalmat követően, 1918 novemberétől rohamosan növekedett a szakszervezetek taglétszáma, és a régi, tapasztalt, tanult, a bolsevik demagógiával szemben immunis szervezett munkások háttérbe szorultak az új, könnyen befolyásolható tömegek mögött. Weltner a szociáldemokraták meggyengülésével magyarázta Károlyi Mihály megpuccsolását is. Nyomatékosította, hogy 1919 márciusában az MSZDP már „nem volt a helyzet ura". Szerinte egy tiszta szociáldemokrata kormány nem sokáig tarthatta volna magát a „bolsevista uszításokkal" szemben, és ha a kommunisták egyedül kerültek volna hatalomra, akkor következett volna be az igazi katasztrófa. Ezért 1919. március 21-én az MSZDP az „öngyilkosságnak" két módja közül választhatott: a kommunistákkal történő egyesülés és a Garami Ernő javasolta visszavonulás között. Végül az MSZDP „az elpusztulás tisztességesebb módját" választotta azzal, hogy legalább „kísérletet tett a helyzet megmentésére".[115] Weltner szerepvállalását pedig éppúgy be lehet mutatni az önfeláldozó munkásmozgalmi heroizmus, mint a „hamis realizmus" példájaként.

A világháborús felfordulással indokoló magyarázatok

Az 1918–1919-es forradalmaknak a világháborús vereséggel és az azt követő felfordulással történő értelmezése annyira kézenfekvőnek számíthatott a kortársak egy jelentékeny része számára, hogy még a szenzációhajhász kiadványok szerzői is éltek ezzel a magyarázattal (amelyet a modern történettudomány is támogat).[116]

A *Kun Béláék 131 napos rémuralma* című, 1919-ben piacra kerülő kiadványban a világháborús vereséget tették felelőssé, hogy Magyarországon „közönséges haramiák" – a kommün vezetői – tudták átvenni a hatalmat. A szerzők ugyanakkor megvédték a munkásságot: miközben a kommün szörnyűségeit dokumentálták, arra igyekeztek rámutatni, hogy azok a munkásság tudta és akarata nélkül

[115] Uo. 132., 134–135., 138., 137., 85., 142., 147. – Míg Garami Ernő a minimális megegyezést is ellenezte a kommunistákkal, mert úgy gondolta, hogy „ha a bolsevizmus ördögének odanyújtjuk a kisujjunkat, elkapják az egész kezünket", ezért inkább szakított a párttal, és a visszavonulást választotta, mivel úgy vélte: „Tartozom vele magamnak, az ügynek és azoknak az eszméknek, amelyekért negyedévszázadon át harcoltam." Vagyis Garami Ernő éppen hogy a visszavonulást tartotta a tisztességesebb megoldásnak. L. Garami Ernő: *Forrongó Magyarország*, 113–115.

[116] L. a Közép-Európa vesztes birodalmain átsöprő forradalmi hullámot vizsgáló következő munkát: Hajdu Tibor: *Közép-Európa forradalma, 1917–1921*. Budapest, Gondolat, 1989.

következtek be, és hogy a Tanácsköztársaság bukásának valójában a munkásság örült a legjobban.

Sasvári Nagy Olivér is a világháború termékének tartotta a bolsevizmust. Egy olyan „mérges növénynek" írta le, amely „a világháború vérrel áztatott trágyadombján termett". De Sasvári Nagy szerint a bolsevikok nem jutottak volna hatalomra Magyarországon, ha Károlyi Mihály nem szolgáltatta volna ki védtelenül az országot – ezért munkája akár a Károlyi Mihályt bűnbakká tevő kiadványok közé is besorolható lenne. A másik fő „bűnös" Pogány József volt, akit a forradalom lökött a *Népszava* szerkesztőségéből az ország élére, befolyása abban rejlett, hogy 1918 őszén megkaparintotta az élelmiszerraktárak fölötti ellenőrzést. Pogány a Katonatanács vezetőjeként bevezette a hadseregben a bizalmi rendszert, amelyről „később a bolsevista rendszer is belátta, hogy annak a hadseregben semmi helye nincs". Ellenállás hiányában Kun Béla és párttársai bolsevik agitációba kezdtek, és „a méreg terjedt". Mire 1919. március 20-án átadták a Vix-jegyzéket – amelyről a szerző szerint Károlyi tudta, hogy nem politikai határokat jelölt ki –, Károlyi már semmilyen hatalmat nem birtokolt, így a jegyzék csak alkalmat adott a távozásra, nem kikényszerítette azt.[117]

Szász Zoltán azon kevés szerzők egyike volt, aki az 1927-ben újra közreadott korábbi cikkeiben a proletárdiktatúra kikiáltásának körülményeiről írva nagy hangsúlyt fektetett a korabeli kelet- és közép-európai forradalmi hullámra, a világforradalommal kapcsolatos várakozásra, miszerint „az Oroszországból megindult bolsevizmus el fog árasztani úgyis minden államot a Rajnáig s főleg meg fogja nyerni Németországot", amely aztán a proletárállamok élére áll.[118] A proletariátus és a kapitalizmus várható összecsapásában pedig „a proletariátus számára integetvén a siker, helyes lesz minél előbb a bolsevizmushoz csatlakozni". És emellett kiemelődött a hazafias szempont is: a Vix-jegyzék átadását követő kétségbeesést tartotta a Tanácsköztársaság másik szülőjének. A magyarországi bolsevizmus „bizarr" módon „sovinisztabolsevizmusként" lépett fel az adott helyzetben, minek hatására sok hazafi gondolta úgy, hogy a proletárdiktatúra megvédheti a magyar államot, „az ország területi épségéért érdemes egy-két hónapig elszenvedni bármi zsarnokságot, a sajtószabadság és a szólásszabadság megszűnését is!".[119] Ez persze a visszaemlékező szerint naivitás volt.

[117] *Sasvári Nagy*, 5., 12., 7–8., 11–12., 13.

[118] Vagyis a vizsgált munkák közül Szász Zoltánéban bukkan fel egyedül az a kommunisták által egykorúan osztott elképzelés, hogy ha Németországban is kitör a forradalom, Berlin átveszi Moszkvától a világforradalom központjának szerepét. Sztálin még 1923-ban is erről a hitéről tett tanúbizonyságot a *Die Rote Fahne* című német kommunista lapban közzétett levelében. L. Diószegi István, 1988, 22.

[119] *Szász Zoltán*, 13–14.

Az egész Tanácsköztársaság-ellenes irodalom legkiérleltebb magyarázatát adta a kommünre 1919 nyarán és kora őszén Kóbor Tamás, aki a proletárdiktatúra okait kutatva nem önmagukban vizsgálta az 1918–1919-es eseményeket, hanem a világtörténelem részeként kezelte azokat. A világháborút követő forradalmakat egy betegség tüneteinek tartotta, a bolsevizmust pedig a „háború kreatúrájának".[120] Fontos megkülönböztetése, hogy a bolsevizmust különválasztotta az általa kommunizmusnak nevezett marxizmustól.[121] A liberális ideológiai alapállású Kóbor nézőpontjából a proletárdiktatúra kikiáltása annak volt a következménye, hogy az „osztálykülönbség nélkül őrölő" háború és az azt követő zavaros események nemcsak a polgári társadalmat, de a proletariátust is „idegbeteggé, lélek- és agybeteggé" tették. Úgy vélte, hogy a magyarországi események nem egyediek, mert hasonló felfordulás következett be minden legyőzött országban. Ezért írta azt, hogy a proletárdiktatúra egy „kórkép" volt, és nem egy „új világ kezdete". A kommünt a „pusztulásra" ítélt régi, kapitalista világ válságreakciójaként, mintegy „ideglázként" fogta fel, és egy olyan kényszercselekvésként írta le, mint amikor „a fogfájós beleharap a fogába és azt hiszi, hogy valamit csinált".[122]

Bár Kóbor a „bolsevizmust" a háború termékének tartotta, értelmezésében a proletárdiktatúra kikiáltását az antant elhibázott politikája provokálta ki. A Vix-jegyzék átadásának központi szerepet szánt a Tanácsköztársaság létrejöttének megmagyarázásában, Kóbor tehát a kétségbeesés szülte „magyar nemzeti alkotásnak" látta a proletárdiktatúra 1919. március 21-i kikiáltását:

„Ahogy meghallották az emberek, mit izen nekünk Vyx alezredes útján az entente, alig volt ember, aki nem volt a lelkében is bolsevista. Nem meggyőződésből, hanem bosszúból, kétségbeesésből. Így megrabolnak bennünket? Akkor felgyújtjuk a világot."[123]

Kóbor egyenesen egy „nemzeti összefogás" eredményeként írta le a proletárdiktatúra kikiáltását, így *A bolsevismusról a bolsevismus alatt* leírásában szó sincs „puccsról" vagy „hatalomátadásról". Ellentétben a Tanácsköztársaság létrejöttében Károlyi Mihály és Kun Béla szerepét hangsúlyozó értelmezésekkel, a történelemfilozófiai fejtegetésekbe bocsátkozó Kóbor szerint a történelmet nem a „nagy emberek" csinálják, mert őket csak a mélyebb történelmi erők képviselete tette „naggyá", de valójában behelyettesíthetők: az októberi forradalom Károlyi Mihály

[120] *Kóbor*, 27.

[121] Kóbor értelmezésében az „idegbajként" azonosítható bolsevizmus csak „álmarxizmus" volt. A Marx tanai és a bolsevizmus közötti különbséget egy szentségtörő párhuzammal is érzékeltette, amikor megjegyezte, hogy Marxnak annyi köze van a bolsevizmushoz, mint Jézusnak a katolicizmushoz: „Jézus Krisztusnak is volt tana, de sejtelme sem lehetett róla, hogy katolicizmust csinál" (uo. 44., 54–55.).

[122] Uo. 22–23., 25., 157–158.

[123] Uo. 5.

nélkül is kitört volna, ahogy akkor is kikiáltották volna a proletárdiktatúrát, ha Kun Béla a Gyűjtőfogházban marad, mert „a bolsevistákat be lehet csukni, de a bolsevizmus itt van".

Kóbor az Országház épületét vörösre festő munkást ábrázoló, a szociáldemokratákra szavazásra buzdító Biró Mihály-plakátban látta meg annak jelképét, hogy Budapest a kilátástalanságnak köszönhetően már a május 1-jei ünnepség előtt is „vörössé" vált. Emiatt volt lehetséges, hogy Oroszország után Magyarországon is átvehették a hatalmat a bolsevikok, mivel bár Marx szerint a szocializmusnak a legfejlettebb országban kellett volna először diadalra jutnia, „a kicsi, a megcsonkított, megbénított és koldussá szegényedett Magyarország" a „legnyomorultabbja" volt a „kulturált kapitalista államoknak", „ő volt az első, amely a Marx előtti rendet nem bírta tovább". Összegezve úgy értékelte a Tanácsköztársaság létrejöttét, hogy: „Ami történt, az az útjából elterelt, élelem és szén nélkül hányódó hajón a matrózok uralma, melyet a tisztek tehetetlensége és saját kétségbeesésük provokált."[124]

A KUN BÉLA „GÁTLÁSTALAN" POLITIKÁJÁVAL ÉS A SIKERES KOMMUNISTA PROPAGANDÁVAL MAGYARÁZÓ VÁLASZOK

Az e halmazba sorolható röpiratok és visszaemlékezések szerzői elismerik az első világháború felforgató hatását, de a bekövetkezett eseményekben komoly szerepet juttatnak a zűrzavart kihasználó, a zavaros helyzetet még tovább kavaró Kun Béla gátlástalanságának, továbbá ezek az elbeszélések igen nagy jelentőséget tulajdonítanak az orosz anyagi támogatásnak, a „guruló rubelek" toposzának. Például a Szerényi Simon szerkesztette *Népbiztosok futása a frontról és egyéb szenzációs riportok a kommün idejéből* című, 1919-ben megjelentetett kiadvány is az első világháborút követő válsághelyzettel magyarázta a kommunisták hatalomra kerülését, miszerint Kun Bélát az „elemi, irtózatos detonáció repítette fel a magasba".[125] De hangsúlyozták benne, hogy még ez a politikai és társadalmi robbanás se lett volna elegendő, ha a Magyarországra hazatért Kun Béla nem kap pénzt a forradalomcsináláshoz Szovjet-Oroszországból:

„Az orosz pénz szagára összegyűltek az éji vadak, rettenetes hordák ömlöttek hozzá, púposok, lelkisüketek s olyanok, akik egyenesen a börtönök éjszakájából hozták osztálygyűlöletüket. Ebek, akik üvöltöttek egy orosz rubelért."[126]

A magyarországi bolsevik csoportok tevékenységéről legtöbb információval Dietz Károly rendelkezett a vizsgált szerzők közül. Dietz 1920-ban leszögezte,

[124] Uo. 7., 47., 51., 52.
[125] *Népbiztosok futása*, 46.
[126] Uo. 45.

hogy „szűk látókörben" vizsgálja a történteket, aki a „magyarországi bolsevizmus gyökerét" az 1918. októberi események idején keresi, a magyarországi bolsevizmus ugyanis már jóval korábban „csírázni" kezdett, mégpedig a Galilei Körben. Az első szervezett magyarországi bolsevik csoportosulásként az antimilitarista tevékenysége miatt elítélt Duczynska–Sugár-csoportot[127] jelölte meg: „Ez a mozgalom, mely a hadsereg fegyelmét következetes őrlő propagandájával kezdte ki és lassankint fel is bomlasztotta, mintegy a bolsevizmus előfutárja gyanánt rágódott végig nemzetünk testén." De ez az 1914 előtti Magyarországon elképzelhetetlen lett volna szerinte. Az 1917–1918-as időszakban megkezdődő bolsevik „behatolás" ellen ugyanis Dietz értelmezésében azért nem tudott védekezni a magyar állam, mert meggyengült a világháborús erőfeszítésekben. A háború elhúzódása miatt előálló termelési zavarokat, a nyersanyaghiányt, az élelmezési nehézségeket, az ipar és kereskedelem pangását emelte ki, amelyek következtében megszűnt a nemzet ellenálló képessége. Dietz különösen azért vonta felelősségre a világháború alatti kormányokat, hogy nem tettek semmit a közalkalmazottak reálbércsökkenése ellen.[128] Vagyis bár igen kritikusan szemlélte az 1918–1919-es forradalmak történéseit, a legkevésbé sem mentegette a „régi" elitet.

Dietz szerint a forradalom kitörését nagyban elősegítette, hogy míg a társadalom jelentős része elszegényedett, a hadiszállítók milliomosokká váltak. 1918-ra „keserű gyűlölséggel néztek egymásra az emberek, és soha nem tapasztalt mértékben gyűlölték egymást a különböző társadalmi osztályok". Vagyis a „bolsevizmus szellemét" a világháború hozta el Magyarországra, és Kun Béla és társai már csak a maguk javára fordították azt. Tevékenységüket megkönnyítette, hogy az Oroszországból megérkező Kunéknak bőségesen állt rendelkezésre pénz pártépítésre és agitációra. Dietz információi szerint a pénzhez a bécsi orosz Vöröskereszt-misszió közvetítésével jutottak hozzá.[129] A Magyarországra került „orosz pénzek" jelentőségét azonban nem szabad eltúloznunk: ugyan a Kommunisták Magyarországi Pártjának megszervezéséhez nagy segítséget jelentett ez az összeg, a kommunisták későbbi hatalomra kerülésében nagyobb szerepet játszottak a kormányzat elkövetkező hónapokban elkövetett hibái és Kun Béla politikusi képességei, mint a „guruló rubelek".

1918 októberére gyakorlatilag megszűnt az államszervezet: a katonaság is a Nemzeti Tanács mellé állt, és már csak a rendőrség tartott ki a Wekerle-kormány mellett, de „a háborús esztendők itt is éreztették hatásukat". Mikor az október 28-i

[127] A Duczynska–Sugár-csoportról l. Tömöry Márta, 1960, 105–137., ill. Csunderlik Péter, 2017, 325–332.

[128] *Dietz*, 1., 6. – Az állami tisztviselők reálbércsökkenése okozta középosztályon belüli feszültség növekedéséről l. Bihari Péter, 2008, 137–149.

[129] *Dietz*, 6., 97. – A Vöröskereszt-missziókon keresztül érkező pénzekről l. még: Nánássy György: *Miért léptem ki a magyarországi kommunista-pártból?*, 29.

lánchídi csata után a rendőrségi vezetés is a Nemzeti Tanács támogatásáról döntött, minden eldőlt, és „már október 31-én kitörhetett a forradalom". Vagyis Dietz a maga forradalom történetében a rendőrség állásfoglalását tartotta döntőnek, bár szerinte nem volt más választás: néhány nappal később a rendőrség csatlakozása nélkül is kitört volna a forradalom, mivel „már teljesen alá volt aknázva a talaj".

A „bolseviki mozgalom" november végi kezdetével Kun Béla és társai tevékenységének ellenőrzése kötötte le a már Dietz Károly vezette rendőrség minden energiáját, miközben „a korszellemből folyó fegyelemellenes törekvések", a szakszervezeti szervezkedések gyengítették a testületet. Dietz hangsúlyozta, hogy a rendőrségen belüli bizalmi rendszer már az előtt létrejött, hogy őt kinevezték volna főkapitánnyá. Nem meglepő e mentegetőzés, mivel szerinte a bizalmiak terjesztették a „ragályt": az *Októbertől – augusztusig* című elbeszélésében az volt a döntő a katasztrófa bekövetkezte szempontjából, hogy a rendőrséget és a hadsereget is elérte a szervezkedés, és hogy Bartha Albert és Pogány József küzdelméből az utóbbi került ki győztesen.[130] (Bár ma már tudjuk, hogy Bartha leváltása már a Pogány által ellene szervezett nagy tüntetés előtt eldőlt, noha a Katonatanács vezetőjének valóban szerepe volt a hadügyminiszter leváltásában.)

A kommunisták februári letartóztatását követő fejleményekből előre látható volt, hogy „a bolsevizmus előbb-utóbb uralomra jut", mert a kommunistáknak rohamosan növekedett a népszerűsége, miután pénzzel és ígéretekkel „megvásárolták" az emberek meggyőződését. Dietz azonban állította, hogy a nehézségek ellenére a rendőrség mindvégig szemben állt a „vörös rémmel" egészen 1919. március 21-ig, amikor is hivatalosan megtörtént a hatalomátadás. Ugyanis szerinte a gyakorlatban az már korábban megtörtént: miután 1918 végén és 1919 elején a szerepét eltúlzó elbeszélés szerint Pogány József egymás után „megbuktatta" a Károlyi-kormány hadügyminisztereit – Bartha Albertet és Festetics Sándort –, Károlyinak és a polgári miniszteréknek már nem volt értelme a helyükön maradniuk, mert „hatalom nélküli bábokká váltak".[131]

Külön halmazba sorolhatók a bolsevikok sikerességét a propagandájuk professzionalizmusával magyarázó értelmezések, amelyek mindig rámutattak a magyar lakosság naivitására is. Lovászy Károly is elsősorban a budapesti lakosok gyanútlanságát és ostobaságát okolta Kun Béla és társai hatalomra kerüléséért: „annyi barom, mint itt Budapesten, a világ teremtése óta nem volt egy rakáson. Magam is ezek közé tartozom. Egy és negyed millió barom tűrte a magyar fővárosban, hogy pár tucat csaló az orránál fogva vezesse" – írta 1919-ben. A tömegek

[130] *Dietz*, 7., 8., 164., 41., 21. – Bartha Albert a *Kétszer szemben a kommunizmussal* című, máig kiadatlan memoárjában írta meg a történteket. Ezen a visszaemlékezésen alapul azonban Haas György életrajza (2002).

[131] *Dietz*, 99., 16., 65.

„hiszékenységét" azzal a jelenettel érzékeltette, amelyben azt mesélte el, miként viselkedtek a kommunizált színházakba beterelt proletárok: a második felvonás után hazamentek, mert a színlapon azt olvasták, hogy a harmadik felvonás „két évvel később" játszódik. Ám az áldozatok gyanútlansága mellett szerinte kellett a kommunisták ügyessége és képzettsége is. Lovászy kiemelte, hogy a „szédítés művészetéhez nagyszerűen értő" Kun és Szamuely „az orosz bolseviki svindlerektől vettek leckeórákat", és rubelek millióit hozták magukkal Szovjet-Oroszországból. Noha az a pénz hamar annyira elfogyott, hogy a Visegrád utcai „kommunistatanyán" gyülekezőknek hamarosan arra se maradt pénzük, hogy „a feketéjüket és a spiccerjüket kifizessék".[132] A kommunista hatalomátvételnek mind a kül-, mind a belpolitikai kontextusa hiányzott Lovászy könyvéből, amelyben egyedül a kábító hatású bolsevik propaganda sikeressége a magyarázat a Tanácsköztársaság kikiáltására és az ellenállás elmaradására. Az 1919. március 21-én történteket egy kloroformos vatta segítségével elkövetett rablótámadáshoz hasonlította:

„A bolsevizmus úgy jött ide hozzánk, mikor a gyanútlan utas orra alá kloroformos vattát tartanak a gonosztevők. Mindenki megszédült az első napon. Az erős idegzetűek pár nap alatt, a gyengébb idegzetűek pár hét múlva tértek csak magukhoz, a nagy tömeg azonban négy és fél hónapig maradt kábult állapotban, nem csoda hát, ha a kommunista szélhámosok oly sokáig garázdálkodhattak a zavarosban."[133]

Az egyik első kommünellenes röplapot jegyző Vest Fedor perspektívájában is az 1918 őszétől folytatott propagandájuk tette lehetővé Kun Béláék hatalomra kerülését – például „a tömegek alacsony szenvedélyeit" izgató tömeggyűlések szervezésével –, amely propagandáról a röpirat szerzője határozottan állította, hogy „Oroszországból finanszírozták", és hogy Lenin majd vissza fogja követelni Magyarországtól „a tönkretételére előirányzott milliókat".[134]

Mivel Stettner Tamás 1919-ben publikált riportjaiban a Kun Béla személyével kapcsolatos „kis színes" történetek domináltak, a kommunista hatalomátvétel motivációját is abban ragadta meg, hogy az 1918 őszén „hamis útlevelek segítségével és Romanov-aranyakkal megrakodva" hazatérő Kun bosszút akart állni Magyarországon, amiért a világháborúban besorozták. Stettner felidézte a más kiadványban nem szereplő – vélhetően teljes egészében kitalált – történetet, mely szerint Kun a frontra utazása előtt egyenruhájában megjelent a kolozsvári Kikaker kávéház törzsasztalánál, és úgy búcsúzott: „Jól van… hát én, a szocialista is elmegyek a háborúba! Nem teszek egy lépést sem, hogy a vágóhídtól megmenekedjem! De ha visszajövök – jaj lesz ellenségeimnek. Megtáncoltatom én ezeket a hazafiakat!"[135]

[132] *Lovászy*, 5., 13., 6., 9.
[133] Uo. 5–6.
[134] *Vest*, 4.
[135] *Stettner*, 7.

Kun Béla személyét Szászhalmi József egy egész szabadkőműves világ-összeesküvés ágensének tette meg a *Kommunista téboly* című, 1928-ban kiadott munkájában, amelyben – valamilyen formában – a Tanácsköztársaság létrejöttének összes eddig ismertetett magyarázata megtalálható. Szászhalmi a bolsevizmust azon világháború termékének tartotta, amelyet szerinte „a nyugati nagy népek szabadkőműves-kormányainak évtizedes aknamunkája készített elő".[136] A világháborús vereségért is a külföldről irányított szándékos „kútmérgezést" tette felelőssé, mert a magyar nemzet nem a harctereken veszítette el a világháborút, hanem a hátországban:

„A lelkek megmérgezésével ép[p]úgy meg lehet rendíteni a tömegek ellenállását, mint a harci fegyverekkel. A mi hadsorainkat nem tudták megdönteni (...) szemtől-szembe vitézi módon, megrendítették tehát a hadsorokat az ország szívét megfertőző kútmérgezéssel, azok útján, akik nyilván külső mozgatásra az 1918-iki fegyverszüneti tárgyalások alkalmával politikai válságot, forradalmat idéztek elő, majd álnemzeti tanácsot szerveztek, mely egyelőre falazott az anarchiának és hovatovább átengedte az intézkedés jogát, fegyveres erők tervszerű felbomlasztása után, a tapasztalatlan munkás-, a szökevényekből, fegyencekből álló katonatanácsoknak, amelyek az úgynevezett tanácskormány marsallbotját hordották a tarsolyukban."[137]

A világháborús vereséget és az ország összeomlását okozó „nemzetközi aknamunka" idegszálai a „moszkvai központba", a „sátáni rombolás" oroszországi fészkébe vezettek Szászhalmi szerint, aki hangsúlyozta, hogy Kun Béla „magától Lenintől tanulta a mesterséget". Különös, hogy bár a szélsőjobboldali elbeszélők rendre azt hangsúlyozták, hogy Károlyi Mihály tudatosan adta át a hatalmat Kun Bélának – és a legradikálisabbak a „vörös grófot" egy judeobolsevik világ-összeesküvés ágensének tették meg –, addig Szászhalmi olvasatában nem „hatalomátadás", hanem „hatalomátvétel" történt, amelyet a kormányon belüli viták és leginkább Pogány József bomlasztó tevékenysége tettek lehetővé. Ugyanakkor Szászhalmi emlékeztetett rá – bár ez a történet más röpiratban vagy visszaemlékezésben nem fordult elő –, hogy Károlyi Mihály és felesége népbiztosi protekcióval kapták vissza értékeiket, miután a „szocializálásnak" nevezett lopással zár alá vették az ékszereket és értékpapírokat.[138]

A Kunt kommunista ügynökként démonizáló elbeszélések után zárásként illő Lipthay Olga magyarázatát felidézni, aki Habsburg-ügynökké léptette elő a bolsevik politikust a *Miért segítette elő az összeomlást és Magyarország feldarabolását a Habsburg–Károlyi–Kun Béla-triumvirátus?* című, 1923-as cikksorozatában. Ebben Károlyi Mihály a Habsburg-udvar megbízásából robbantotta ki a szerző által

[136] *Szászhalmi*, 5.
[137] Uo. 7–8.
[138] *Szászhalmi*, 11–12., 14.

„álforradalomnak" nevezett őszirózsás forradalmat, és Lipthay szerint Kun Béla is az uralkodói jogoktól visszavonult, de a magyar trónra visszatérni szándékozó IV. Károly megbízásából tevékenykedett, hogy a proletárdiktatúra szörnyűségeit előidézve újra kívánatossá tegye a Habsburg-ház visszatérését Magyarország élére.[139]

[139] *Lipthay*, 1923. október 8., 15–16., ill. 1923. október 15., 4–9.

III. A Tanácsköztársaság első napjairól

A PROLETÁRDIKTATÚRA KIKIÁLTÁSA

Azok az elbeszélők, akik különös jelentőséget tulajdonítottak az 1919. március 21-i napnak, a „hatalomátadásnak" vagy hatalomátvételnek, részletes leírást adtak erről az időjárás részletezésétől a retrospektív hangulatjelentéseken át az utcaképek felvillantásáig. Míg a Tanácsköztársaság azon egykori résztvevői, akik az 1950-es évektől, az államszocializmus időszakában figyelmet és lehetőséget kaptak visszaemlékezéseik egykori rögzítésére, a proletárdiktatúra kikiáltását követő eufóriáról számoltak be,[1] az 1919-et követő ellenforradalmi időszakban keletkezett Tanácsköztársaság-irodalomban igen sötét beszámolókat olvashatunk a magyar történelem egyik legmozgalmasabb napjáról.

Az 1919. március 21-i nap jelentőségét mutatja, hogy a Tanácsköztársaság kikiáltása körüli napokat felidézve kitágult Csaba Jenőnek is az egyébként szűk, elsősorban a szegedi eseményeket számba vevő 1922-es visszaemlékezése. A Vix-jegyzék átadásának futótűzként terjedő hírét dramatizálva, a visszaemlékezéseknek jellemzően relatív vagy abszolút tetőpontján megjelenő jelen idejű megfogalmazással[2] és a feszültségfokozást szolgáló „gyorsítás" poétikai eszközével[3] adta elő:

„Budapestről riasztó hírek jönnek. Óriási átalakulások küszöbén állunk: a demarkációnális vonal politikai határ lett. Emberek! Ránk tör az ellen, mind hevesebben; elveszünk, ha maroknyi hazánkat a pártviszály dúlja. (...) Tömörüljünk! Mindegy, milyen zászló alatt! A katonaság kommunista, a munkásság 50%-a kommunista, legyen a kormány is kommunista! Mi ez? Hecc? Vicc? Komédia? Tragédia? Trikolórt lobogtatnak. Ugyan felülnek-e nekik?"[4]

[1] Válogatás a visszaemlékezésekből: *Tanúságtevők. 3/b. Visszaemlékezések a magyarországi 1918–1919-es forradalmak résztvevőitől.* Szerk.: Petrák Katalin. Budapest, Kossuth, 1978.

[2] A jelen idő használatával a mintaszerzőnek további célja, hogy „a hallgatót közvetlenül bevonja a cselekménybe, s ugyanazt a pozíciót vetesse fel vele, mint amelyet az elbeszélő is képvisel". L. Borisz Uszpenszkij, 1984, 120.

[3] A „gyorsítás" és a „lassítás" irodalmi technikájáról l. Umberto Eco, 1995, 62–63.

[4] *Csaba*, 77. – Ahogy látható, Csaba Jenő – látszólag visszahelyezkedve egykori pozíciójába – nevetségesnek tartotta azt a véleményt, hogy a Vix-jegyzéket visszautasító proletárdiktatúra nemzeti érdeket képviselne, amelyet mindenkinek támogatnia kell.

Jellemző, hogy a Tanácsköztársaság-ellenes irodalom szerzői igen kritikusan (és a mindentudás érzetét keltve) írtak a proletárdiktatúrának „bedőlőkről". A vizsgált visszaemlékezők közül a kivételek közé tartozik László Jenő, aki 1924-ben arról írt, hogy amikor Hódmezővásárhelyre is megérkezett a proletárdiktatúra kikiáltásának híre, azt 1919. március 22-én vegyes érzelmekkel fogadták a helyi lakosok, de abban egyek voltak: azzal, hogy „mi a jelentősége, mi a lényege és mi a célja a proletárdiktatúrának, senki sem volt vele tisztában".[5] Ez a historikus őszinteség azonban fölöttébb ritkának számít a vizsgált irodalomban, mivel a szerzők legtöbbje az utólagos tudását visszavetítve írt az 1919. március 21-i napról, mindennek határozott jelentést tulajdonítva.

Általában jellemző az egyes, utóbb történelmi jelentőségűnek bizonyuló eseményekre visszaemlékezőkre, hogy a későbbi fejlemények ismeretében alakul át az aznapi időjárás a leírásokban, hiszen mi lehet baljósabb jel egy váratlan beborulásnál, vagy éppen reményt keltőbb a nap kisütésénél. Például a IV. Károly magyar királlyá koronázása napjának időjárásával kapcsolatos ellentmondó beszámolók kiváló példát nyújtanak erre a jelenségre.[6] Nem meglepetés, hogy a kommün átfogó kritikájára vállalkozó Molnár Jenő emlékezetében 1919. március 21-én „felhős, nyomott, fázós reggel köszöntötte a várost". A *Borsszem Jankó* szerkesztőjének *A 133 napos rémuralom* című, 1919-ben megjelent könyve szerint „temetői hangulat" uralkodott el a proletárdiktatúra kikiáltása után, Budapest polgársága „siralomházba" került e „legfeketébb" péntek estén. A bezárt boltok képében – a Forradalmi Kormányzótanács első intézkedései egyikeként elrendelte az üzletek bezárását az árukészletek felmérésének idejére – is az élet hiányát látta meg.[7]

Kóbor Tamás is a „halálra" asszociált 1919-ben a számára a régi világ végét jelentő boltbezárások kapcsán, amikor a redőnyök leeresztésekor azzal a képpel élt: „lehunyódnak, mint a haldoklók szeme".[8] Szabó László arról tanúskodott 1919 őszén, hogy mielőtt még elrendelték volna az árukészletek felmérését – amelyről egyes kiadványok határozottan állították, hogy csak figyelemelterelése volt a készletek feltűnésmentes elrablásának[9] –, a „legokosabbak" azonnal megrohanták a

[5] *László*, 32.

[6] L. például a borúlátó Bánffy Miklós és a derűs Kray István ellentmondó visszaemlékezéseit: Bánffy Miklós: Emlékeimből. In: Uő: *Egy erdélyi gróf emlékiratai. Emlékeimből – Huszonöt év.* Budapest, Helikon, 2013, 28., ill.. Kray István: *A kabinetiroda szolgálatában a világháború alatt. Epizódok és jellemképek I. Ferenc József és IV. Károly királyokról.* Zalaegerszeg, 1935, 89–90.

[7] *Molnár*, 47., 50.

[8] *Kóbor*, 3.

[9] Például: „Ez sem volt más, mint burkolt rablás. A leltárt papiroson elkészítették, az áru pedig ezalatt eltűnt. A termelési biztos urak vittek el mindent, amit csak lehetett s osztogatták nem a népnek, hanem saját rokonaiknak és cinkostársaiknak." L. *A Lenin-fiúk véres munkái*, 49.

boltokat, és fölvásároltak minden száraz főzeléket és konzervet.[10] Zsedényi 1927-es munkája szerint viszont a boltok tulajdonosai ijedségükben maguk húzták le üzletük vasredőit, mivel megsejtették a legrosszabbat, ami be is következett: a proletárdiktatúra kikiáltásának hírére „zúgva, rohanva ömlött a társadalom szemetje a főváros felé".[11]

A temetői hangulat uralja Sasvári Nagy Olivér 1920-as beszámolóját is, amely a hatalomátadás előtti „baljós csendre", a „süketség napjaira" emlékeztetett – ami a nyomdászok sztrájkjának volt köszönhető. A proletárdiktatúra kikiáltása után a „baljós csend" egyenesen siralomházi hangulatba fordult: „A főváros olyan volt, mint a halott. Vagy legalábbis mint a halálra ítélt a siralomházban."[12] A csendet csak az utcákat járó, 15-17 éves kamaszok „halál a burzsoákra" kiáltásai törték meg – idézte meg a visszaemlékező a „gyermekek megvadulásának" a visszatérő toposzát.

Korcsmáros Nándor 1923-ban a proletárdiktatúra kikiáltását bejelentő – szintén üvöltöző – férfi leírásába sűrítette bele a kommün negatív jellemzőit:

„Az Otthon írók és hírlapírók körében hirtelen megjelenik egy ember, foszlányos ruhájú, izzadt, kissé alkoholos, se nem munkás, se nem polgár, belép a nagyterembe és fellép a legnagyobb asztalra. Bejelenti, rekedt, parancsoló hangon, vegyék tudomásul, hogy kitört a »proletárdiktatúra«. (…) Az asztalon álló, kocsmaszagú ember, akinek nyakán megdagadtak az erek, amidőn tölcsért csinálva jobbtenyerével szája elé, a »proletárdiktatúra« szavakat okádta vastag torkából, ez az ember, akin látszott, hogy volt már bérkocsis is, pályaudvarok előtt alkalmi hordár is, hamiskártyás is ferencvárosi kocsmában, iskolakerülő is az elemiben, akiről látszott, hogy a nevét se tudná hibátlanul leírni és az az intelligens, művelt, gyáva csapat, amely körülvette és kész volt minden értelmetlen szavát megéljenezni: az a parancsoló, nyers, durva, tudatlan ember-anyag és az a szófogadó, lágy, okos tömeg volt a képe annak a korszaknak, melyet proletárdiktatúrának neveznek."[13]

A Lenin-fiúk véres munkái című, 1920-ban kiadott, élesen antiszemita bűnügyi krónikasorozat pedig a zsidó–keresztény ellentét felől értelmezte a proletárdiktatúra kikiáltásának köszönhető állítólagos tömeghisztériát, amikor is csak a „zsidók" nem estek pánikba, mivel biztosak voltak benne, hogy „egyik holló nem vájja ki a másiknak a szemét".[14]

A Tanácsköztársaság-ellenes irodalom beszámolói tehát többnyire ijedtükben megdermedt megnémult vagy pánikba esett polgárokról és megrészegült proletárokról írtak. Kiss Ferenc 1920-ban kiadott *Ecce homo*jának tanúsága sze-

[10] *Szabó*, 32–33.
[11] *Zsedényi*, 41.
[12] *Sasvári Nagy*, 13–14.
[13] *Korcsmáros*, 34.
[14] *A Lenin-fiúk véres munkái*, 36.

rint a proletárdiktatúra kikiáltása még a maradék józan baloldali politikusokat is kibillentette egyensúlyából: a szociáldemokrata Migray József állítólag még a pártegyesülés napján is azt fejtegette Kiss Ferenc előtt, hogy elfogadhatatlan a kommunistákkal szövetkezés, másnap hajnalban pedig már – a diktatúra mellé állás szimbolikus jelképeként – Migray „egy gyanús külsejű alak karjába kapaszkodva valósággal kánkánt jár a járdán".[15] Kiss Ferenc a „kánkán" említésével és a „gyanús külső" kihangsúlyozásával egyértelművé tette, hogy nézőpontjából a kommünt félvilági, züllött figurák vezették.

Ahogy Migray átalakult a proletárdiktatúra kikiáltásával, úgy a polgárok nagy része is proletárrá változott. Kóbor Tamás a proletárdiktatúra alatti legmeghatározóbb élményeként nevezte meg a „proletármimikrit", a polgárság villámgyors hasonulását a proletariátushoz. Az éles osztályharc meghirdetésének volt köszönhető a proletárdiktatúra mindennapjainak ez a jellemzője, hogy félelemből „szaladt munkássá vedleni mindenki, aki csak a lábát bírta". Ennek szélsőséges megnyilvánulása volt, hogy egyes tőzsdeügynökök létre akarták hozni a „börze-szakszervezetet".[16] Korcsmáros Nándor a régi uralkodó osztály gyávasága jeleként tűzte tollára azt a más szerzők által is gúnyosan felidézett jelenséget, hogy az „úri osztály" tagjai tömegesen léptek be a szakszervezetekbe.[17] Molnár Jenő is megemlékezett arról, hogy a „halál" világában is az életükhöz ragaszkodó óvatos polgárok inkább proletárokká maszkírozták magukat, magukra öltötték a diktatúra „jelmezét" – beverték kalapjukat, ormótlan bakancsot húztak, és a vastag szivarok helyett eztán csutkákat szívtak –, csak hogy ne vegyék észre és ne ragadják el őket a proletárdiktatúra „ördögei".

Akik nem voltak hajlandók megkötni ezt a kompromisszumot, és az emigrálás lehetősége sem állt nyitva számukra, a Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban visszatérő toposz szerint kénytelenek voltak öngyilkosságba menekülni, hiszen öntudatos polgárként nem maradt helyük a Tanácsköztársaságban. Molnár Jenő is járványszerűen fellépő öngyilkossági hullámról írt. Ez szerinte annak volt köszönhető, hogy a régi világ képviselői számára a kommün nem volt más, mint „feneketlen Nirvana".[18] Korcsmáros Nándor a mentők adataira hivatkozva összesen 320-ra tette a kommün alatti öngyilkosságok és öngyilkossági kísérletek számát, ebben a számban pillantva meg a kommün „lelket és testet sorvasztó" jellegének bizonyítékát.[19]

[15] *Kiss*, 50.

[16] *Kóbor*, 10. – Nagyatádi Szabó István külön listázta a szakszervezetekbe belépő illusztris személyeket.

[17] *Korcsmáros*, 41.

[18] *Molnár*, 49., 51., 69., 58.

[19] *Korcsmáros*, 39.

Az azonban abszurd és a szerzők szándékaival ellentétes helyzethez vezetett, amikor a *Kun Béláék 131 napos rémuralma* című, 1919-es kötet szerzői a Tanácsköztársaság idején öngyilkosságot elkövető személyek egyenkénti felsorolásába kezdtek. Az a csúsztatásuk ugyanis, hogy minden kommün alatti öngyilkosságot és pszichés megbetegedést a proletárdiktatúra következményének tudtak be, azt eredményezte, hogy listájukba nemcsak azok a kereskedők kerültek be, akik üzletük vagy gyáruk kommunizálása miatt dobták el az életüket (kiemelt helyen ismertették Weiss Manfréd nagy visszhangot kiváltó április 2-i öngyilkossági kísérletét: a nagytőkés mérget vett be gyára szocializálása után, de a gyors orvosi beavatkozás megmentette életét), hanem szerelmi bánatukban atropint vagy lysoformot ivó kamasz lányok és úrinők is. A kiadványban így lett az 1919. júniusi ellenforradalmi kísérlet leverésének áldozata „Baum Ernőné 27 éves úri asszony", aki „az Angol-utca 1b. sz. ház II. emeletéről ugrott le", csak azért, mert éppen a monitorlázadás után követte el tettét.[20] Ez az abszurditás egyenesen következett azon 1919 utáni ellenforradalmi szándékból, amely a proletárdiktatúra napjaiban elkövetett minden bűnért a Tanácsköztársaságot igyekezett felelőssé tenni.

A proletárdiktatúra kikiáltásával előszeretettel összekötött toposz volt az öngyilkossági hullám mellett az, amelyik a bűnözés elszabadulását regisztrálta a kommün első napjaiban. *A zsidók rémuralma Magyarországon* című, 1919-es kiadvány szerint már az első éjszaka, 1919. március 21-én éjjel 40 ékszerüzletet fosztottak ki csak a VII. kerületben, részben a rendőrség asszisztenciájával.[21] Dietz Károly rendőrfőkapitány azonban, akinek a legtöbbet kellett volna tapasztalnia a fővárosi bűnelkövetésekből, éppen azt állította, hogy a rendőrség munkájának köszönhetően Budapest „rablás, gyilkolás nélkül" esett át a két forradalmon.[22]

Dietz Károly abban is különbözött a többi visszaemlékezőtől, hogy egyenesen azt állította: a proletárdiktatúra kikiáltása egyáltalán nem okozott nyugtalanságot. Mi több, a közvélemény támogatása kísérte a tanácskormány megalakulását, amelytől a magyar határok megvédését várták: „A nemzeti sovinizmusba burkolt bolsevizmus az első napokban valami különös kábulatban tartott mindenkit", és emiatt „nem aggodalmaskodtak a rettegett rém, a proletáruralom betoppanása miatt".[23]

Az internacionalizmus tehát az antantellenes érzelmekben találkozott a nacionalizmussal. Weltner Jakab a *Forradalom, bolsevizmus, emigráció* című, 1929-ben

[20] *Kun Béláék 131 napos rémuralma*, 17., 18., 33.

[21] *A zsidók rémuralma Magyarországon*, 15–16.

[22] *Dietz*, 165. – Weltner Jakab ezt az érdemet azonban nem a rendőrségnek, hanem a szervezett munkásságnak tulajdonította, és egy párhuzamot hozva hovatovább arra emlékeztetett, hogy Párizs közbiztonsága éppen hogy az 1871-es párizsi kommün idején volt a legjobb. L. *Weltner*, 179–180.

[23] *Dietz*, 104., 128.

megjelent munkájában a proletárdiktatúra kikiáltását tudató „Mindenkihez!" plakát kiváltotta hatást emelte ki a Tanácsköztársaság első napjára emlékezve. Szerinte ugyan tíz évvel az események után már csak mosolyogni lehet az elhíresült kiáltványban megfogalmazottak naivitásán, de az akkori antantellenes hangulatban a magyar polgárok és munkások a „fölszabadulás érzetével" és nagy elégtétellel olvasták, hogy a megcsalt Magyarország a világforradalom útjára lép.[24] Mivel ez ügyben is egymásnak ellentmondó beszámolók olvashatók, érdemes közelebbről megvizsgálni a proletárdiktatúra kezdeti támogatottságának kérdését.

A PROLETÁRDIKTATÚRA TÁMOGATOTTSÁGA

1919 után igyekeztek megfeledkezni arról, hogy a proletárdiktatúra kikiáltását követően a közhangulat a Tanácsköztársaságot támogatta, mivel még a jobboldali középosztály egy része is úgy hitte, hogy az új rendszer majd megvédi a magyar határokat. Ha Weltner Jakab memoárjától ezúttal eltekintünk, hiszen a szociáldemokrata politikusnak elemi érdeke volt a proletárdiktatúra kezdeti széles körű elfogadottságáról (majd annak a kommunisták miatti eltűnéséről) írni,[25] akkor kevés példa akad arra a hangra, amelyet László Jenő visszaemlékezésében találunk. Beszámolója szerint ugyanis amint elterjedt a híre, hogy a kormány az antant elfogadhatatlan követelései miatt mondott le, a hódmezővásárhelyiek egységesen a proletárdiktatúra mellé álltak – ő maga is:

„Hódmezővásárhelyen egyetlen hangos szó sem hallatszott, egyetlen komoly mozdulat nem történt a forradalmi áradat feltartóztatására. A szocialista uralomtól várta mindenki az ország megmentését. Hírek érkeztek, hogy közeledik az orosz-szovjet hadsereg az entente által elvesztésre ítélt ország felszabadítására. Ez a magyarázata, hogy nemcsak a munkásság hódolt be a proletárdiktatúrának, hanem behódolt a polgárság és az egész középosztály is. […] Így forrott össze alig néhány nap alatt a polgárság a munkássággal. A proletárdiktatúrától, mint valami csodától várta mindenki az ország felszabadító megváltását."[26]

A kivételek közül Dietz Károly is a kezdeti széles körű támogatásról írt 1920-ban[27] – ennek megállapítása természetesen érdeke is volt a Tanácsköztársaság alkalmazásában is álló egykori rendőrfőkapitánynak –, és Fehérvári István sem tagadta 1919-ben a proletárdiktatúra kikiáltásával hatalomra jutó „világbolondító gonosztevők"[28] kezdeti népszerűségét. Ezt azonban kizárólag annak tulajdonítot-

[24] *Weltner*, 172.
[25] Uo. 97., 141.
[26] *László*, 35., 37.
[27] *Dietz*, 104.
[28] *Fehérvári*, 24.

ta, hogy a nemzeti érdek képviselőiként léptek fel. A leghatározottabban – megint csak könnyen érthető okokból – Julier állította az 1927-es visszaemlékezésében, hogy a vezérkari tisztek közül mindenki úgy tudta, hogy a Tanácsköztársaság a honvédelem jegyében jött létre, és támadást indít a megszállók ellen. A proletárdiktatúrához fűzött, utóbb „naivnak" nevezett reményeit az táplálta, hogy 1919 tavaszán az antant egyetlen „nyílt" ellensége csak Szovjet-Oroszország volt.[29]

Szász Károly *Emlékezés a vörös uralomra* című, 1922-es memoárja szerint a Vix-jegyzék elleni tiltakozás még a „jóhiszemű és tisztességes embereket" is félrevezette. A Tanácsköztársaság kezdeti támogatását nem a proletárdiktatúra programjának népszerűségével magyarázta, hanem azzal, hogy a legtöbben az ország területi integritása miatt aggódtak, és ezért a kisebbik rosszként elfogadták a bolsevikok uralmát – bár a visszaemlékező természetesen nem tartozott közéjük.[30]

A benyomásait frissiben megörökítő Kóbor Tamás is azok közé tartozott, akik kifejezetten a kommün kezdeti támogatottságáról írtak: „a kommunizmust a polgársággal közösen csinálták", és hozzátette, hogy „ebben a diktatúrában benne vagyunk valamennyien". Szerinte a Vix-jegyzék visszautasítását követően a Forradalmi Kormányzótanács alkalmas lett volna arra, hogy élére álljon egy antantellenes nemzeti összefogásnak, azonban osztályellentéteket szító, uszító propagandájával és politikájával a Tanácsköztársaság a saját bázisát csökkentette. Az osztálykülönbségeken átlépő kezdeti nemzeti konszenzus ezért hamar eltűnt.

Kóbor a proletárdiktatúra kikiáltásakor még remélte, hogy a munkásmozgalom idealizált hősei, az „ősproletárok" kerülnek majd uralomra, akik már három évtizede ismerik Marxot, helyettük azonban csak a „cselédek, a férgek és a söpredék" kezdtek „nyüzsögni".[31] A következőképp írta le a proletárdiktatúrában uralomra jutott „új elitet":

„És milyen formák kaptak lábra és Úr Isten, milyen arcok! (…) Ezek a szimmetriátlan arcok, ezek a csodálatosan torz orrok, homlokok, hajviseletek, ezek a fegyenc tekintetek, ezek a zsivány röhögések. Micsoda alakok ülnek a bérkocsikban! És micsoda nők kerültek hirtelen mellékük! Honnan kerekedtek ekkora számban ezek a négyszögletes homlokok, ezek az arcátlanul pisze orrok, ezek a rosszfogú szájak, az a sok szöglet, három és négyszögek a harmonikus női ovál helyébe. Micsoda ruházat, micsoda rikoltás, micsoda kacagások és mekkora fiatalság! Tizenhárom-tizenöt éves lányok a kommunizáltság szaturnális tudatában fényes nappal dűlnek a horpadt homlokú proletár ifjak mellére. Hol voltak ezek eddig?"[32]

[29] *Julier*, 1927. július 6., 6.

[30] *Szász Károly*, 4. – A szintén az 1918 előtti elitet reprezentáló Esterházy Miklós azonban csak azokat az értelmiségieket említette a kommün kezdeti támogatóiként, akik a „délibábnak" bedőlő „bolondok" voltak, és akik aztán hamar megcsömörlöttek attól a „zsidóvirtcsafttól", amit a kommün jelentett. L. *Esterházy*, 82.

[31] *Kóbor*, 7., 9., 20–21.

[32] Uo. 16–17.

A különböző szerzők eltérően definiálták azt a társadalmi csoportot, amely a „nemzeti illúziók" végével, a több visszaemlékezésben is említett nemzeti konszenzus széttöredezése után is kitartott a kommün mellett. (A konszenzus eltűnését a szerzők szociokulturális csoportjuktól függően eltérő időpontokhoz kötötték, például míg Lányi Ede 1919-ben az első egyházellenes rendelet kiadásától számította a Tanácsköztársaság támogatottságának elvesztését, addig Julier Ferenc a Felvidék kiürítéséhez kötötte az illúziók megsemmisülését.) A proletárdiktatúra híveinek két fő köre rajzolódik ki a vizsgált pamfletekben és memoárokban: a pénzért mindenre kapható, dologtalan, de dolgozni nem is akaró lumpenproletárok és a fiatal, radikális, zavaros eszméiket megvalósítani akaró zsidó fiatalok, akiket előszeretettel azonosítottak a Galilei Kör tagjaival. A szövegek elkülöníthetők annak alapján, hogy előbbi vagy az utóbbi csoportot, esetleg mindkettőt megjelölték-e a Tanácsköztársaság támogatóiként, és persze afelől is, hogy a kommün mellé állásuk őszinte volt-e, vagy csak anyagi érdekből tették.[33]

Wagner Károly arról írt 1920-ban, hogy a bolsevizmus legfőbb támogatója a fővárosi munkásság volt, amely szerinte annyira „megfertőződött" a bolsevizmus eszméjével, hogy hosszú évekig kell tanítani, míg újra hasznát lehet venni".[34] Ellenben Sasvári Nagy Olivér „Kun Bélák rémuralmát" bemutató 1920-as könyve szerint eszmei elköteleződés nem játszott szerepet a Tanácsköztársaság melletti kiállásban. Szerinte az idősebb, a tapasztaltabb, a magasabb keresetre jogosult munkások nem is támogatták a kommunistákat, akiknek híveivé így a hangos, éretlen „zöld sihederek" szegődtek, akiket „a hasuk, a zabálás-vágyuk vitt a kommunizmusba".[35] Pesthy Jenő is úgy látta, hogy a komoly, becsületes, szervezett munkások nem voltak a Tanácsköztársaság támogatói. Az 1921-ben megjelent *A bolsevizmus rémnapjai* szerint a Tanácsköztársaság a „legalantasabb" elemeket, a „kloákák söpredékét", a „henyélő, munkát kerülő, csavargó csőcseléket" állította maga mellé, miközben a kommün „legfanatikusabb támogatóiként" a „zsidókat" azonosította.[36]

A szervezett munkásság hozzáállásának elvszerűségét teljes egészében elvitatta *A zsidók rémuralma Magyarországon* című antiszemita röpirat, amely gonosz kritikáját adta a kommün legfőbb támaszát jelentő vas- és fémmunkásoknak, a „híres vasasoknak", akik csak addig tartottak ki Kun Béla mellett, amíg „hústalan hetekben is hetenként háromszor csirkét, kacsát, libát, disznóhúst kaptak". Ezért

[33] Bár tudjuk, hogy nehéz – szinte lehetetlen – ennyire elhatárolni egymástól a motivációkat. Ahogy Gratz Gusztáv megfogalmazta: „hisz az ember oly könnyen emeli meggyőződéssé és elvvé azt, ami voltaképpen csak érdeke". L. Gratz Gusztáv: *A dualizmus kora. Magyarország története, 1867–1918.* I. kötet. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1934, 404.

[34] *Forradalomtól az ellenforradalomig*, 42.

[35] *Sasvári Nagy*, 5–6.

[36] *Pesthy*, 54., 64.

a vasasszakszervezet tagjai „a proletárdiktatúra munkáscsendőrei voltak élelmiszerfogytiglan".[37] Ez az értelmezés a legélesebben szembeállítható Domonkos József 1919-es beszámolójával, szerinte a vasasok voltak a proletárdiktatúra „Vulcanusai", akik a fegyvert kovácsolták a Tanácsköztársaság „Mars figuráinak".[38]

Általában megállapítható, hogy azon kiadványok szerzői, akik lehetségesnek tartották a munkásokkal történő kiegyezést, az MSZDP-ről történő leválasztásukat és egy keresztényszocialista ideológia jegyében az ellenforradalmi berendezkedés mellé állásukat, azok célzatosan különbséget tettek a megnyerhetőnek ítélt, a proletárdiktatúrában magukat idegenül érző, becsületesen dolgozó szervezett munkások, és velük ellentétben annak támogatójává szegődő, mindenre kapható lumpenproletárok között. A proletárdiktatúra „bázisának" 1919 utáni ekképp történő megkonstruálása (azzal, hogy éles választóvonalat húzott a munkásosztályon belül) tehát egyértelműen aktuálpolitikai célokat szolgált.

Molnár Jenő elbeszélésében a következő csoportokból rekrutálódott a KMP tábora: az orosz rubeleken megvásárolt, „mindenre kapható utcai söpredék", amelynek tagjai száz-kétszáz koronás napidíjakért „fanatikus gárdája" lettek a bolsevizmusnak. Továbbá azok a hazakerült hadifoglyok, akik Szovjet-Oroszországban „végigkéjelegték a rablás és gyilkosság forradalmát", és végül a megkergült dervisekhez hasonlított „rajongó tizennyolc-húszévesek, exaltáltak, zavarodottak, handabandás minden-áron forradalmárok" (mondhatni, hogy az ugyanerről a csoportról empátiával író Sinkó Ervin „optimista" agitátorai).[39] Hefty Richárd 1920-ban ezt a három csoportot kettőre szűkítette le, amikor a Tanácsköztársaság támogatóiként a „zsidó rajongókat" és a „zavarosban halászó csirkefogókat" nevezte meg.[40]

Gömbös Gyula 1920-as feljegyzéseiben pedig csak egy – igaz, meglehetősen tág – csoport lett megnevezve, amikor azt írta, hogy a proletárdiktatúra hívei az általa nem felekezetként, hanem nemzetiségként azonosított zsidók voltak.[41] Kemény Ferenc 1919-ben megjelent *Kinek a bűne a magyarországi bolsevizmus?* című munkája szerint viszont a „zsidóknak" is csak egy kisebbsége, a fiatal radikálisok számítottak a Tanácsköztársaság hívének: „Csak az ifjú »radikális intellektuellek«, a Galilei-körnek szabadgondolkozó maszlagokkal megrothasztott kisded csoportja szívta magába mohón az orosz kommunizmus tanításait, s az ő soraikból kerültek ki részben a magyar bolsevizmus szellemi irányítói s bürokráciai végrehajtói".[42]

[37] *A zsidók rémuralma Magyarországon*, 24.
[38] *Domonkos*, 61.
[39] *Molnár*, 31–32.
[40] *Hefty*, 48.
[41] *Gömbös*, 47.
[42] *Kemény*, 6.

Miképp a proletárdiktatúrát nem támogató, megnyerni szándékozott „becsületes munkások" kategóriájának megkonstruálása, a „zsidó" rekrutáció utóbbi hangsúlyozása – amely jellemzően a „zsidódiktatúra" képzetének narratíváján belül értelmeződött – szintén nem volt mentes az aktuálpolitikai céloktól. Komoly érveket szolgáltatott az 1919 utáni antiszemita rendelkezéseknek, különösen a „zsidó intellektuelek" visszaszorítását „célzó" *numerus clausus* meghozatalának és elfogadtatásának.[43]

Hogy ennek felemlegetése mennyire nem az 1918–1919-es szerepvállalásukból, hanem az 1919 utáni, a társadalmi javak újraelosztását az antiszemita ideológiával legitimálni akaró politikából adódott,[44] az jelzi legtisztábban, hogy a Kommunisták Magyarországi Pártjának legradikálisabb híveinek számító rokkant katonákkal kapcsolatos Horthy-kori törvényhozási vitákban fel sem merült, hogy az 1918–1919-es pártszimpátiájuk miatt büntetni kéne őket.

[43] Ezzel kapcsolatban l. Kovács M. Mária, 2012, 47–49.

[44] L. erről Götz Aly „Volksstaat"-koncepcióját a Horthy-rendszerre alkalmazó Ungváry Krisztián – igaz, megbízhatóságát tekintve sokat bírált – monográfiáját: Ungváry Krisztián, 2012.

IV. A Tanácsköztársaság vezetéséről

A FORRADALMI KORMÁNYZÓTANÁCS ÉS A HELYI TANÁCSOK LEÍRÁSAI

Azok a szerzők, akik nemcsak rémisztőnek, de szürreálisnak és abszurdnak akarták beállítani a proletárdiktatúra világát, többnyire megragadták az alkalmat, hogy a népbiztosok – vidéki visszaemlékezők esetében a helyi direktóriumok vezetőinek – kopottságán, műveletlenségén, gusztustalanságain és képzetlenségén gúnyolódjanak. Ezek a szövegrészek a pamfletek és memoárok legjellemzőbb ellenvilági leírásait alkotják, amelyek poétikája azt sugallta, hogy 1919. március 21-én – azzal együtt, hogy a „tavasz ébredése" helyett szürke felhők gyűltek Budapest fölé, ahogy azt az aznapi időjárást részletező visszaemlékezések esetében láthattuk – olyan, leginkább az adósok börtönének visszatérő vendégeire emlékeztető férfiak vették át az uralmat Magyarország fölött, akik egy „rendes" világban nem tehették volna be a lábukat a Sándor-palotába. És mivel a kommün legelkötelezettebb hívei sem tagadhatták, hogy Kun Béla és társai a Gyűjtőfogházból érkeztek a hatalomba, a Tanácsköztársaság-ellenes irodalom szerzői nem is késlekedtek a e labda lecsapásával. Például Kiss Ferenc 1920-ban külön kiemelte a népbiztosok börtönviseltségét,[1] a büntetett előéletet „forradalmi kvalifikációnak" nevező Sasvári Nagy Olivér pedig az 1920-ban kiadott *Kun Béláék rémuralmának története hiteles okmányok alapján* című munkájában ahhoz a pillanathoz kötötte az ellenvilág kezdetét, hogy Kun Béla a tömlöcből egy előkelő miniszteri dolgozószobába került, és ezzel együtt „a kültelek csatornáiból" előbújt „a földalatti Budapest".[2] Buza Barna az 1919-es visszaemlékezésében szintén „rablóbandának", valamint – kedélyesebben megfogalmazva – „pesti csirkefogók bandájának" tartotta a Tanácsköztársaság vezetését. Szerinte velük legfeljebb csak a rendőrség állhatott volna szóba, mert „elvekért küzdő, jóhiszemű, tisztességes ember egy se volt talán

[1] L. *Kiss*, 53.
[2] *Sasvári Nagy*, 13–14.

köztük".[3] Több szerző is rámutatott arra, hogy a Tanácsköztársaság vezetői az alvilági bűnözőcsoportokhoz hasonlóan saját argóval rendelkeztek.[4]

Jellemző Kemény Ferenc 1919-es leírása: „álmos", „fáradt", „piszkos külsejű", „gyűrött ruhájú", „napfény elől bujkáló", „csupasz kézzel evő" „sötét alakokként" írta le a népbiztosokat, megidézve az antik invektívák egyik leggyakoribb elemét, a rossz külsőnek és a sötétség kedvelésének hangsúlyozását.[5] Kemény egy emblematikusnak szánt anekdotikus történetben örökítette meg a Forradalmi Kormányzótanács elnökének, Garbai Sándornak 1919. március 22-i megérkezését a miniszterelnökségre (bár nyilván nem volt jelen az adott pillanatban, de majd látjuk, hogy egy kivételével olyan szerzők rendelkeztek a legtöbb „bizalmas információval" a Sándor-palotában és a Szovjetházban történtekről, akik a kommün idején nem is jártak ott). E szerint Garbai maga sem tudta kezelni a példátlan helyzetet (miképp a népbiztosok környezete se tudta, hogy mi az illő viszonyulás az ország új uraihoz, amint azt a „nagyméltóságú elvtárs" megszólítás felidézése szándékozik tanúsítani):

„Amikor Garbai autója a miniszterelnökség régi, bolthajtásos kapuja alá begördült, a portás az új »miniszterelnök« megérkezését jelzendő kétszer megrázta a harangot. Garbai szemmelláthatóan meg volt illetődve, amikor az évszázados tradíciójú ház küszöbét átlépte. Az ajtónálló egy levelet adott át neki, amely »Nagyméltóságú Garbai Sándor elvtársnak« volt címezve, egy pesti kereskedelmi iskolai tanítónő kéri benne a támogatását és áthelyezését."[6]

A Forradalmi Kormányzótanács tagjait előszeretettel igyekeztek diszkreditálni a leírások azzal, hogy a népbiztosok korábbi polgári szakmájára emlékeztettek, miszerint a Tanácsköztársaság alatt munkások, lenézett szakszervezeti bürokraták, ügyvédek, tanárok és újságírók alkották a kormányt, megfeledkezve arról, hogy Garbai Sándor, akit ma is előszeretettel mutatnak be „kiskunhalasi

[3] *Buza*, 19.

[4] Például Szászhalmi József 1928-as munkája szerint: „Szerették magukat képletesen kifejezni. Angolosan, hidegre tenni, gajdesz, Debrecen, Szeged stb. kifejezések vagy városnevek különböző halál vagy kínzási neveket jelentettek." (*Szászhalmi*, 9.) – A „csirkefogó banditáknak" nevezett kommunistáknak az „orosz földről magukkal hozott" argójáról l. még *A Lenin-fiúk véres munkái*, 51. – A proletárdiktatúra leghírhedtebb tolvajnyelvi kifejezésévé a kivégzésre utaló „gajdeszt" tették meg. Ennek a tévesen jiddis eredetűnek gondolt szónak az állítólag gyakori elhangzásáról elsősorban a proletárdiktatúrát „zsidódiktatúraként" azonosító szerzők emlékeztek meg. De az agrárszocialista Mezőfi Vilmos is a szélsőjobboldali antiszemita szerzők nyelvjátékát vette át, amikor a vörösterrorról írva 1920-ban „gajdeszbe küldésről" beszélt a kivégzések kapcsán. (*Mezőfi*, 27.)

[5] Adamik Tamás, 1977, 189.

[6] *Kemény*, 23.

kőművesként",[7] bár fiatalon valóban a kőművesszakmát tanulta ki, már 1903-tól a Magyar Építőmunkások Országos Szövetségének és a Munkásbiztosító Pénztárnak, 1907-től pedig az Országos Munkásbiztosító Pénztárnak az elnöke volt, tehát nem kőművesköténybenés malteros kézzel érkezett meg az első kormányülésre.[8] De az 1918–1919-es forradalmak irodalmában a leggyakrabban emlegetett példa Böhm Vilmosé, aki – például a *Forradalmárok egymás közt* című, 1920-as kiadvány szerint – „írógépvigécből lett hadügyminiszter".[9] Zsedényi Aladár 1927-es elbeszélésében az írógépeket kopogtató kisasszonyok „nagyot néztek", mikor a szerelőként jól ismert „Böhm papa" elfoglalta a honvédelmi miniszter dolgozószobáját.[10] A valóban műszerész végzettségű Böhm azonban már fél évtizeddel a hadügyi tárca élére kerülése előtt is hivatásos politikusként dolgozott az MSZDP egyik vezetőjeként, tehát akkor már régen nem javíthatta a minisztériumok írógépeit. Akár kifejezetten „szakértőinek" is tarthatnánk a Forradalmi Kormányzótanácsot, mivel közel felét tették ki az értelmiségiek: öt jogász, hat magántisztviselő, négy újságíró, három tanár, két orvos és két mérnök kapott helyet az első felállásban (és a munkások vagy munkásból lett szakszervezeti vezetők közül is csak egy végzett akkor fizikai munkát).[11]

A Tanácsköztársaságban uralomra jutott elemek vezetői alkalmatlanságának toposza köszön vissza a szegedi történésekről 1919-ben író Paál Jób könyvében, amikor a szerző elbeszéli, hogy Betrix francia ezredes, a proletárdiktatúra kikiáltását követően magához hívatta a szegedi direktórium három tagját. A jelenet azért nagy jelentőségű, mert ebben – Franchet d'Espèrey-nek a jobboldali visszaemlékezésekben gyakran idézett belgrádi „Ilyen mélyre süllyedtek?" kérdéséhez hasonlóan – „a külső szemlélő »objektív« ítélete fogalmazódik meg"[12]:

„– Hát az urak átvették most a hatalmat? Szép. És mit fognak csinálni?

A három elvtárs hallgatott. Csak az ezredes beszél. Olyan hangon, ahogyan csintalan gyerekeivel beszél az apa:

– Hát aztán értenek az urak ahhoz, hogy hogyan kell egy várost vezetni?

Az elvtársak most is hallgattak. De az ezredes nem is várt feleletet tőlük. Maga adja meg a kérdésre a választ:

[7] A modern magyar történelmet összefoglaló legkedveltebb szintézisben is a következő leírás található: „A Forradalmi Kormányzótanács elnöki posztját Garbai Sándorra, egy kiskunhalasi eredetű szociáldemokrata kőművesre testálták." L. Romsics Ignác, 1999, 124.

[8] Garbai Sándor életéről l. Varga Lajos–Szabó Ágnes, 1987.

[9] *Forradalmárok egymás közt*, 5–6.

[10] *Zsedényi*, 45.

[11] Egry Gábor (szerk.), 2018, 46.

[12] Romsics Gergely, 2004a, 79. – Paál azonban csökkentette az „ítélet" objektivitásának érzetét a befogadóban azzal, hogy Betrix ezredes állítólagos mondatait nem franciául – idegen szövegként – szerepeltette, hanem a magyarra fordítással az elbeszélőéhez közelítette az ezredes nézőpontját. L. Borisz Uszpenszkij, 1984, 76–77., 84.

– Hát hogyan is értenének?! Hiszen egy kőfaragó nem ért ahhoz, amit egy polgármester hosszú éveken át is csak nehezen tanul meg. Hát csak menjenek szépen haza az urak."[13]

Kevés szerző volt olyan nagyvonalú, hogy a Tanácsköztársasággal kapcsolatos ellenérzései ellenére sem tagadta meg egy-egy népbiztos tehetségének elismerését. Közéjük tartozott az elsősorban a szociáldemokratákat támadó Molnár Jenő, aki bár Kunfi Zsigmondot tette felelőssé az „oktatói és szülői tekintély lerombolásáért", az előbb közoktatásügyi miniszter, majd népbiztos „fényes felkészültségéről" írt 1919-ben, és a máskülönben „beteges nagyravágyása" kapcsán bírált Pogány Józseffel kapcsolatban is „nem közönséges talentumot" említett.[14] Szabó László pedig Bolgár Elek bécsi követ személye kapcsán írt le 1919-ben egy annyira hízelgő mondatot, amelyhez fogható pozitív kijelentés másik nem található a vizsgált irodalomban. A *Huszadik Század* folyóirat köréből érkező társadalomtudóst ugyanis arra hozta példának, hogy a Tanácsköztársaságra jellemző általános kontraszelekció közepette egyes pozíciókba tehetséges, felkészült politikai kinevezettek is kerültek, és megállapította róla, hogy „nagy műveltségével s nyelvismereteivel jól megállta volna helyét akármely diplomáciai testületben".[15] Annál inkább jellemző a diskurzusra Kerecseny János 1925-ös kijelentése, amely szerint a kommün ausztriai követeinek kísérete „exaltált nőkből és véreskezű terroristákból" állt.[16] Ám figyelemre méltó, hogy éppen a közvetlen beosztottjuk, Hajós Jenő követségi tanácsos nem írt Bolgár Elek és Fenyő Andor „kíséretéről", úgyhogy ezt nagy valószínűséggel a fantázia körébe utalhatjuk, mivel Hajós az 1922-ben publikált beszámolója egyéb helyein nem tartózkodott a proletárdiktatúra tisztviselőjeként szerzett negatív tapasztalatai megosztásától.

A Tanácsköztársaság vezetőinek képességeire és szándékaira tett megállapításokat áttekintve általánosabban megállapítható, hogy két fő elbeszélő séma létezett: az egyik alkalmatlan, szedett-vedett népségként azonosította a Forradalmi Kormányzótanács tagjait, akikre a magyar gazdák a tyúkóljaikat sem bízhatnák,[17]

[13] *Paál*, 35–36.

[14] *Molnár*, 22–23.

[15] *Szabó*, 61.

[16] *Kerecseny*, 17.

[17] Ezt az értelmezést képviselte Weltner Jakab 1929-ben, az egyedüli visszaemlékező – a Forradalmi Kormányzótanácsból hamar kizárt Csizmadia Sándor mellett –, aki jelen volt a Forradalmi Kormányzótanács ülésein. Weltner szerint a proletárdiktatúra kikiáltásakor hiába lett Kun Béla és Vántus Károly kivételével minden népbiztos szociáldemokrata, már a kezdetektől kommunista túlsúly jellemezte az üléseket, mivel azokon a népbiztoshelyettesek is szavazhattak, akiknek döntő többsége kommunista volt, így biztosítva, hogy a Forradalmi Kormányzótanácsot az „Oroszországot járt zavaros fejű fiatalok" uralják. (*Weltner*, 155., 159.) Uralmuk azonban csak az erőszakosságukból fakadt, nem vezetési képességeikből, mivel „az Oroszországból hazakerült nagyságok (...) kicsinyek voltak azon a helyen, ahová a forradalom vihara sodorta őket". (Uo.

míg a másik olvasat szerint 1919. március 21-én egy, az országot szervezetten kifosztó rablógyilkos banda – Szászhalmi József szavaival „rablógyilkosságra szövetkező kalandortársaság"[18] – költözött be a Sándor-palotába. A két, egymásnak ellentmondó értelmezés olykor ugyanabban a szövegben is helyet kapott, ha annak szerzője a lehető legtöbb rosszat akarta elmondani a kommünről, és ezért minden klisét igyekezett felhasználni, amely könyvről könyvre és szerzőről szerzőre vándorolt a népbiztosok negatív ábrázolására. Erre remek példát ad Haller István, aki a Tanácsköztársaságot irányító politikusokat változó és ellentmondó képekkel illette 1920-ban, egyszer nevetségessé tette, máskor démonizálta. Ezért előfordult, hogy egy bekezdésben hasonlította őket egy „városligeti nyílt cirkusz" pojácáihoz és ugyanakkor „fenevadakból összeverődött vándorbetyár társasághoz".[19]

A Forradalmi Kormányzótanács működésének 1919 utáni negatív megítélésével kapcsolatban nagyon tanulságos a fehérneműrekvirálásról szóló rendelet emlékezete, amely a minden gátlást eldobó, kormányszintre emelt rablás értelmezési keretében nyerte el jelentését. Sasvári Nagy Olivér úgy örökítette meg a rendelet születésének okát, hogy bukásuk előtt nem sokkal a népbiztosok még egy utolsó nagy fosztogatásra szánták el magukat, ezért elhatározták, hogy „elveszik a burzsujok minden fehérneműjét, ruháját, szőnyegeit".[20] A fehérneműk rekvirálásáról szóló, az elbeszélésben önmagán túlmutató jelentőségű rendelet már el is készült, amikor Kun Béla és társai belátták, hogy a „pünkösdi királyságuk" annál is hamarabb ér véget, mint gondolták – írta Sasvári Nagy.

Csakhogy: bár Kun Béla javaslatára a Forradalmi Kormányzótanács valóban határozatot hozott a fehérneműk budapesti rekvirálásáról a proletariátus számára, de ez az intézkedés *egyáltalán nem jelentett radikálisan újat*, mivel már az első világháború alatti konzervatív-liberális kormányzatok is rekvirálások sorát rendelték el (például élelmiszer és fémtárgyak esetében), bár a háztartások fehérneműire akkor még valóban nem került sor. Ennek ellenére a lakosság egy részét nem érte volna meglepetésként, ha a fehérneműiket is be kell szolgáltatniuk, különben nem élt volna vissza néhány csaló a lakosok jó- vagy éppen nagyon is rosszhiszeműségével.[21] Aztán 1918(!) novemberében a hiány addig súlyosbodott, hogy a Károlyi-kormány elrendelte a harctérről hazaözönlő katonák ruha-, cipő- és fehérnemű-szükségletéről „rekvirálás útján gondoskodását".[22] A Forradalmi Kormányzótanács ezt a tendenciát folytatta a meglehetősen kései, és vélhetően a

182.) Weltner szerint Kun Béla és társai vezetői alkalmatlanságát az általuk vitt hibás külpolitika mutatta meg legtisztábban.

[18] *Szászhalmi*, 3–4.

[19] *Haller*, 43.

[20] *Sasvári Nagy*, 58–59.

[21] A fehérnemű-rekviráló. *TV*, 1918. szeptember 7., 27.

[22] Rendelet a rekvirálásról. *PN*, 1918. november 19., 4.

maradék bázis megerősítésére hivatott 1919. július 4-i döntésével.[23] A fehérneműk rekvirálásáról azonban végül nem született meg a példátlannak nem tekinthető rendelet, ez a tény azonban nem akadályozta meg a *Kun Béláék rémuralmának története hiteles okmányok alapján* szerzőjét, hogy a ki nem adott jogszabályt a Forradalmi Kormányzótanács „rablóuralmának" emblémájává tegye meg.

A KUN BÉLA-„LEGENDÁK"

Meglehetősen ellentmondásos figura volt Kun Béla, az vált kettősségének szimbólumává a recepciójában, hogy feszült helyzetekben rendre sírógörcsök gyötörték a Tanácsköztársaság sokszor „ördögként" beállított vezetőjét. Az őt közelebbről ismerő tanúk szerint Kun valójában jobban szeretett kegyelmet adni, mint kivégeztetni – bár ha szükségesnek érezte, megtette, mint például amikor 1919 júliusában kivégeztette az egy „baloldali" puccs jegyében ellene szervezkedő két ukrán tisztet –, továbbá internacionalistaként szentimentálisan kötődött szülőföldjéhez,[24] és kommunistaként csodálta az arisztokratákat. Kun Béláról az egyik legérzékletesebbnek tűnő portrét Károlyi Mihály rajzolta, ő azt írta utóbb, hogy a nagy hatalmúvá lett egykori vidéki újságíró „mélységesen élvezte", hogy a „hatalmas arisztokraták" különböző szívességkérésekkel keresték fel a proletárdiktatúra idején, és „nem igen tudott tőlük bármit is megtagadni". Mert bár Kun „a könyörtelen terrort, a kíméletlen megtorlást, a nép bosszúját hirdette, de mindenkin kész volt segíteni, aki személyesen fordult hozzá". És Károlyi nyomatékosította – az ellenforradalmi propagandairodalom „vérengző" Kun Béla-képével szemben –, hogy Kun Béla még egy közönséges gyilkos halálos ítéletének aláírásakor is könnyezett.[25]

Kun Béla sírógörcsei azonban nemcsak szentimentalizmusának voltak köszönhetők, hanem világháborús sebesülésének is. Bár Fehérvári István volt honvéd őrmester 1919-ben azzal kívánta diszkreditálni Kun Bélát, hogy „sebesületlenül" esett fogságba a világháború alatt,[26] valójában – ha akkor még nem is került

[23] L. *FKJ*, 464–465.

[24] Ahogy az amerikai emigrációjából hazalátogató Tőkés Rudolf az 1969-es Tanácsköztársaság-konferencián megjegyezte a Kun nemzet- és nemzetiségi politikáját marxista alapon bírálóknak: „metodológiailag hibás a történteket és szereplőket saját kontextusukból kiragadva elemezni. Noha Kun 1919-ben kommunista volt, de ezt megelőzően radikális szociáldemokrata, erdélyi magyar értelmiségi, és mint ilyen, nem várható el tőle, hogy olyasféle »nemzetiségi« politikát dolgozzon ki, amely még Leninnek is több évébe került." Tőkés Rudolf, 18, 17.

[25] Károlyi Mihály: *Hit, illúziók nélkül*. Budapest, Európa, 1982, 186–187.

[26] *Fehérvári*, 18.

fogságba – Kun Béla megsebesült a világháborúban, mégpedig 1915 januárjában az Uzsoki-szoros visszafoglalásáért vívott harcokban. A visszaemlékezésekben annyit említett sírógörcsei is ennek a világháborús sebesülésnek a következményei voltak, amelyek nyilvános szerepléseikor igencsak kellemetlenek tudtak lenni a Tanácsköztársaság vezetőjének, már csak azért is, mert hányinger is kísérte az ilyenkor patakzó könnyeket.[27] Kun Béla talán az izgalmi állapot levezetése és a hányinger megelőzése érdekében is szopogatott előszeretettel cukorkát, amely szokása aztán udvariatlanságának és viselkedni nem tudásának lett a „bizonyítéka" – mint majd látni fogjuk.

Kun ellentmondásos karaktere és az információhiány következménye, hogy a Tanácsköztársaság alatt játszott szerepével kapcsolatban kétféle értelmezés is létezett. Az egyik szerint ő volt a Forradalmi Kormányzótanács „főgonosza", ezt az értelmezést legkarakteresebben *A Lenin-fiúk véres munkái* című, 1920-as füzetsorozat képviselte, amely szerint Kun egyedüli ura volt a kommünnek, „ő rendelkezett, ő intézkedett mindenben és mindenütt", és „nagyobb és vérengzőbb állat" volt, mint Cserny József és Szamuely Tibor.[28] Esterházy Miklós pedig – szintén 1920-ban – egyenesen az ördöghöz hasonlította Kun Bélát, akinek uralma alatt – csak hogy egy, az állatok megvadulásához hasonló horrortoposzt mozgósítson – „eldurvultak a gyermekek".[29]

A másik olvasat szerint azonban Kun Béla nem volt eredendően gonosz, hanem ő is csak áldozata volt az igazán veszett terroristáknak, a proletárdiktatúra valódi főszörnyeinek. Egyedülálló értelmezés található Lipthay Olga 1923-as cikksorozatában, amely szerint a valójában a Habsburgok ügynökeként tevékenykedő Kun nem is volt kommunista politikus, csak egy imposztor, mivel csak eljátszotta a Lenin megbízásából Magyarországon forradalmat csináló, oroszországi összeköttetésekkel rendelkező pártvezért. Lipthay elbeszélésében Kun Béla csak „álkommunista" kalandor volt, és egyáltalán nem rendelkezett oroszországi kapcsolatokkal, emiatt könnyen megzsarolhatták azon társai, akik vele együtt járták meg hadifogolyként Szovjet-Oroszországot, bármikor leleplezhették, hogy Kun nem is élvezi Lenin támogatását. A zsarolási erőnek köszönhetően a „Szamuely–Cserny-csoport" egy „mindenható mellékkormányként" működött a Tanácsköztársaság idején. Lipthay azt is valamiféle zsarolásnak tudta be, hogy a Forradalmi Kormányzótanácsban helyet kapott a milliomos bankárfiú és polgári filozófus, Lukács György, akinek nem lehetett volna helye egy „valódi" kommunista kormányban. Lipthay Olga olvasatában Lenin nem is tanácsadónak küldte Magyarországra a később Kun-ellenes szervezkedésbe fogó ukrán tiszteket, hanem azért, hogy az

[27] Borsányi György, 1979, 36.
[28] *A Lenin-fiúk véres munkái*, 37.
[29] *Esterházy*, 95.

el nem ismert Kun Béla leváltásáról gondoskodjanak, és helyébe egy Moszkva által is elismert kommunista politikust ültessenek, aki az „álkommunizmus" helyett immáron „valóban" bolsevizálja Magyarországot.[30] Az élesen Habsburg-ellenes, kétes mentális státusú tanárnő tehát elvitatta az elképzelést, hogy Kun Béla ördögi figura lett volna, és azt is, hogy ő volt a Forradalmi Kormányzótanács zsarnoki ura.

Ezt az interpretációt a komolyan vehető szerzők közül Weltner Jakab képviselte legtisztábban. A szociáldemokrata politikus hangsúlyozta, hogy „Kun Béla alaptermészete nem hajlott a kegyetlenkedés felé", idővel azonban Szamuely Tibor és a Lenin-fiúk befolyása alá került, akiktől „maga is félt". Emiatt „Kun Béláék számos esetben jobb belátásuk ellenére, a terroristák nyomására hoztak olyan határozatokat, amelyek még a bolsevista mozgalomra is végzetes hatással jártak".[31]

Szász Zoltán az 1927-ben újraközölt cikkében szintén egy viszonylag pozitív Kun-képet örökített meg azzal, hogy arra emlékezett, személyes találkozásukkor Kun Béla – az „elvtárs" megszólítást kerülve – „Szász úrnak" szólította őt a parlament folyosóján.[32] Ez az állítás azon elbeszélői mintába illeszkedik, amely szerint Kun Béla előszeretettel preferálta a polgári gesztusokat, és szívesen barátkozott a „régi világ" képviselőivel. Bár nem titkolta ellenszenvét, de Krúdy Gyula is hasonló képet rajzolt róla „A bolsi" című portréjában, amelyben az írók és Kun Béla Kohner-villabeli találkozását örökítette meg. Ebben a „vidéki újságíró" kinézetű Kun „Krúdy úrnak" szólítja a szerzőt, „mintha békíteni akarna".[33]

Azok azonban, akik nem találkoztak vele a Tanácsköztársaság idején, gátlástalanul összeírtak mindent, és így keltek szárnyra az olyanféle álhírek, mint hogy Kun Béla el akarta adni külföldre a Szent Koronát.[34] Hasonló indulattal írt róla 1921-ben Pesthy Jenő: elbeszélésében Kun Béla „a nemzetközi zsidó bestiák vezetője" volt, akinek „országpusztító" gonoszsága mellett még cinizmusát és szemtelenségét emelte ki. Kun például „csak egy zsidótól kitelhető pökhendiséggel és

[30] *Lipthay*, 1923. október 8., 3.; 1923. október 5., 4., 9.

[31] *Weltner*, 185., 146.

[32] *Szász Zoltán*, 11. – Bergendy Szilveszter 1919 őszén a szólásszabadság elfojtásának szimbólumát látta abban, hogy az uniformizáló „elvtárs" lett a hivatalos megszólítás. (*Bergendy*, 9.) – Mezőfi Vilmos részletesebben is foglalkozott a megszólítások kérdésével. Szerinte az ellenvilág nem okozott mélyre hatoló változásokat a társadalomban, és erre Wurm Ferenc zuglói vendéglős esetét hozta példának, aki még akkor is hangosan megkövetelte, hogy „úrnak" szólítsák „elvtárs" helyett, mikor ezért fegyházbüntetés járt. (*Mezőfi*, 20.) – Az „elvtárs" megszólítás megtagadásáért kirótt fegyházbüntetésről azonban nem tudunk.

[33] Krúdy Gyula: A bolsi, i. m. 63.

[34] *A Lenin-fiúk véres munkái*, 373. – Tormay Cécile úgy tudta, hogy a Szent Koronát Hollandiában kívánták értékesíteni, de csak mindössze 170 ezer koronát kínáltak érte, úgyhogy a „zsidók" vártak, hátha befut egy jobb ajánlat az „árverésen", de ezt végül nem tudták kivárni rövid uralmuk miatt. L. *Tormay*, II., 113.

szemérmetlen cinizmussal" felelt Romanellinek, mikor az fellépett az ellenforradalmárok védelmében, máshol a műben az jelezte Kun cinizmusát, hogy „beleröhög a markába".[35] A *Népbiztosok futása a frontról és egyéb szenzációs riportok a kommün idejéből* című, 1919-es kiadványból pedig azt lehetett megtudni, hogy Kun Béla kedvenc ételei a tojásos galuska és a meggybefőtt voltak, és hogy „egész testében remegett", ha ágyúdörgést hallott.[36] Márpedig ezzel az antik történetírás egyik kedvelt toposzát használta fel a szerző a világot uraló, de valójában rettenetesen félő, és a villámláskor legszívesebben ágyuk alá bújó zsarnokokról, például Caliguláról, Neróról és Domitianusról.[37] Somogyi Zoltán 1920-ban éppen ellenkezőleg ábrázolta Kunt, amikor a monitorlázadásról írva arról emlékezett meg, hogy az ágyúdörgést hallva nem páni félelem fogta el, hanem levette a civil ruháját, és vöröskatonának öltözött.[38]

Sasvári Nagy Olivér azt vélte tudni, hogy Kun már fiatal újságíró korában is „Marxszal feküdt és Engelsszel ébredt", és aztán „a bolsevizmus hazája végképp megmérgezte a lelkét", miután orosz hadifogságba került.[39] Kun Béla életének hadifogságban töltött időszakáról egy külön kiadványt is megjelentettek *Kun Béla Szibériában* címmel 1919-ben. Ennek szerzője, Nagy Ádám nem vitatta el Kuntól a tehetséget, ugyanis a következőképp jellemezte a proletárdiktatúra vezetőjét:

„Egyet azonban el kell ismerni róla: voltak trükkjei. Ha balra fordult a szerencse kereke és veszni indult a »nagyszerű« proletárkormányzat pozíciója, Kun Bélának nem kellett a szomszédba menni mentő ötletért, vagy ahogy ők nevezték: éceszért. De azért nem kell elragadtatnunk magunkat, nem ő maga termelte azokat. Készen hozta őket Oroszországból. Marx volt az őstermelő, Lenin a feldolgozó és Kun a fogyasztó. Sajnos, több mint négy hónap kellett ahhoz, hogy az egész készletet elfogyassza."[40]

Kun Béla fiatal koráról a legtöbb „információt" az egykori kolozsvári újságíró, Stettner Tamás hordta össze a *Tizennégy év Kun Béla életéből* című, 1919-es bulvárkiadványában. Ebben azt állította, hogy Kun „heves, izgága természetű, rendkívül erőszakos ifjú" volt, aki mindig „tűzzel, teliszájjal, kásásan" (vagyis érthetetlenül, köpködve) beszélt, és akinek „rossz természete" és fennen hirdetett „nemzetrontó

[35] *Pesthy*, 44., 43., 46.

[36] *Népbiztosok futása a frontról*, 7.

[37] A gyávaság hangsúlyozásáról mint az antik invektívák visszatérő eleméről l. Adamik Tamás, 1977, 189.

[38] *Somogyi*, 49.

[39] *Sasvári Nagy*, 11.

[40] Nagy Ádám: *Kun Béla Szibériában*, i. m. 28.

elvei"[41] miatt kellett távoznia a kolozsvári egyetemről 1904-ben.[42] Ma már igazán komikusnak hathat Stettner példája Kun Béla kolozsvári nemzetrontó tevékenységére: „becsempészte" a *Nyugat* szerzőinek műveit a városba, és Ady Endre helyi rajongóiból egy irodalmi társaságot alakított. Stettner annyira démonizálta Kunt, hogy kizárólag neki tulajdonította a szocialista eszmék erdélyi elterjedését. Szerinte Kun nem azért propagálta a „progresszív" szellemi és művészeti irányzatokat, mert szenvedélyesen küzdött a maradiság ellen, hanem mert gyűlölt mindent, ami magyar, és „korlátolt marháknak" tartotta a „magyar ugar" lakóit. A Károlyi-párti politikusra, vallás- és közoktatásügyi miniszterre, a Kun Béla belső körébe természetesen nem tartozó Lovászy Mártonra hivatkozva írta meg, hogy Kun még azért is megvetette a magyarokat, mert senki sem akadt, aki merényletet kísérelt volna meg ellene a Tanácsköztársaság idején.[43]

Stettner a „zsidó test" képzetéhez kapcsolódó expresszív mondatokkal írta le Kun Béla testét, hogy érzékeltesse, a Tanácsköztársaság vezetője és megszemélyesítője mennyire idegen volt a „magyar nemzettestben": „A kócos, fekete hajú fiatal ember sötét szemével, duzzadt ajkával az afrikai vad, néger fickókra emlékeztetett és csak éppen a bőre színe volt sárgásfehér."[44] A feketékre emlékeztető állítólagos vonásaival természetesen Kun Béla vadságát akarta sugallni a visszaemlékező.[45] Emellett Stettner a Kun Béla testi koszosságát a középpontba helyező történetet is felmutatott, amely a kommunista politikus „lelki mocskosságának" is kifejezőjévé is válik az „ami kívül, az belül" antik időkig visszanyúló elképzelésének megfelelően. E szerint Kun első jegyese, Weisz Ilus állítólag azért hagyta el a Munkásbiztosító igazgatóhelyettesét, mert „a jóízlésű fiatal leány nem tudott napirendre térni jegyesének egynémely testi tisztátlansága felett. Főleg a fülek és a körmök következetes elhanyagolását nem tudta nézni." És nem sokkal ezután fel is idéződik a talán legismertebb Kun-életrajzi toposz, a kolozsvári sikkasztás vádja.[46] Sasvári Nagy Olivér konkrét összeget is megnevezett: szerinte Kun 1800 koronát

[41] *Stettner*, 1.

[42] Valószínűleg Kunt nem eltávolították, hanem maga szakította félbe tanulmányait, miután anyagi okok miatt erre kényszerült. Borsányi György szerint a kishivatalnoki fizetésből élő Kun család nem tudta finanszírozni a taníttatását. L. Borsányi György, 1979, 12.

[43] *Stettner*, 3–4., 17.

[44] Uo. 1. – A „zsidó test" képzetének kialakulásáról: Sander L. Gilman, 1991.

[45] Ahogy Umberto Eco kifejtette: „A fehér ember civilizációs küldetésének megindoklása érdekében mindig előnytelenül ábrázolták a négereket, nem csupán az irodalomban és festészetben, de az olyan tudományos jellegű szövegekben is, mint amilyen Lombrosóé. »A fehér ember terhe« ideológiájának jegyében számos elbeszélésben szerepelnek nem európai etnikumokhoz tartozó sötét figurák: az alattomos arab, a vérszomjas hindu a görbe késsel, és a baljós ábrázatú kínaiak, mindenfajta kegyetlenség nagymesterei." L. Umberto Eco (szerk.), 2007, 197. – A „kegyetlen kínaiakkal" kapcsolatban l. Esterházy Miklós visszaemlékezését.

[46] *Stettner*, 5–6.

tüntetett el a kolozsvári Munkásbiztosítóból. Fehérvári István kezében megszaladt a toll, és 60 ezer koronáról írt.[47] Csaba Jenő 1922-ben nemcsak a kolozsvári, de a „nagyváradi munkáspénztár megfúrójának" is nevezte Kunt.[48]

Kun Béla oly sokat emlegetett sikkasztási ügyének a Kossuthot diszkreditálni hivatott sikkasztási vád az előképe a magyar történelmi emlékezetben. A kolozsvári Munkásbiztosítónál valóban kimutathatók „pénzügyi zavarok", azonban még Kun Béla odakerülése előtt, 1907-ben, mely miatt több tisztviselőt is elbocsátottak. Kun Béla barátai és pártfogói épp ezt használták ki, hogy munkásbiztosítói álláshoz juttassák a fiatal szociáldemokrata újságírót.[49] És odahelyezése után tényleg volt Kun Bélának egy kellemetlen ügye, de nem a fenti óriási összegeket érintette, hanem „mindössze" 110 koronát, ez a tétel Borsányi György szerint nagyjából Kun akkori havi keresetének egyharmadát tette ki. Annyi történt, hogy Kun Béla fölvett 110 korona útiköltség-térítést egy kalotaszegi kiszállására, de azt nem teljesítette, és ebből nőtt ki a „sikkasztás" története.[50]

A „Kun Béla mint tolvaj" értelmezést igen szenvedélyesen képviselte a proletárdiktatúrát lopások sorozataként azonosító Légrády Imre 1919-ben, szerinte a *Népszava* székháza előtti rendbontást követően letartóztatott Kun Béla már a Gyűjtőfogházban is „Magyarország elkommunizálásáról" álmodott.[51]

A magyarországi kommunizmust „népcsalásnak" tartó Lovászy Károly a kleptomániásokat megszégyenítő lopási hajlam helyett a képmutatást tette Kun Béla legjellemzőbb tulajdonságává, 1919-es művében ugyanis a „híres álszenteskedő" avanzsált Kun Béla eposzi jelzőjévé. Kun élősdi, de nem rettenetes figuraként jelenik meg a *Gyenge Szovjet*ben, aki úgy viselkedik, mint egy „primadonna", anti-úriemberségének bizonyítéka, hogy nem tud viselkedni, még beszéd közben is cukrot szopogat, és míg bal kezét mindig a zsebében tartja, a jobbal kényszeresen gesztikulál.[52] Különösen érzékletes a hatalomátvétel előtti és utáni Kun Béla leírása:

[47] *Sasvári Nagy*, 11–12., ill. *Fehérvári*, 18.

[48] *Csaba*, 79.

[49] Borsányi György, 1979, 26.

[50] Egry Gábor (szerk.), 2018, 24–25. – A történet Borsányi Kun-életrajzának betiltott magyarországi és a később megjelent angol nyelvű külföldi kiadásában is ugyanúgy van elbeszélve. L. Borsányi György, 1979, 34., ill. György Borsányi, 1993, 35.

[51] *Légrády*, 34.

[52] Az udvariatlanság és a viselkedni nem tudás ilyen szintű felemlegetése Kun kapcsán azért jelentős, mert Fenyves Katalin mutatott rá, hogy a „zsidót" az „úriember" ellenfogalmaként használták a 19–20. század fordulóján. L. Fenyves Katalin, 2010, 232–245. – A kényszeres cukorszopogatás toposzával kapcsolatban emlékeztetnék rá, hogy a cukorbajnak a korban létezett egy „zsidó betegség" olvasata. A cukorbajról mint a „zsidókra" fokozottan jellemző betegségről l. például: Szilágyi Dénes: *A zsidó népegyéniség*. Budapest, 1943, 38.

„Úgy festett, mint egy handlé, vagy mint egy sarki hordár sapka nélkül. Lyukas cipő a lábán. Kopott zsakettnadrágjáról alul negyedméteres rojtcafatok csüngtek alá. Haja gondozatlan volt, mint egy suszterinasé. Vastag, vörös bajusza kócosan lógott a szájába s annyira szőrös volt az ábrázata, hogy akár vidáman citerázhatott volna a szakállával. Ugyanez a Kun Béla pár nap múlva megnyírva, bajusztalanul, frissen kiberetválva százhúsz lóerős automobilján pöfögött végig Pest utcáin s annyira felvitte a kommunistagondviselés a dolgát, hogy Clemenceauval nagykegyesen még »jegyzékváltásokba« is bocsátkozott."[53]

A részletesebben vizsgált Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban egyedül Szabó László volt az, aki 1919-ben kiadott összefoglalásában nem tartózkodott elismerni Kun Béla politikai tehetségét, nemcsak azzal, hogy „a legtehetségesebb agitátornak" nevezte Kun Bélát, hanem például az általa végzett külügyi munka kapcsán megjegyezte, a hivatásos diplomatákat meglepte, hogy mennyire kis személyzettel milyen hatékonyan dolgozott.[54] De Szabó megengedő kijelentése kivételnek tekinthető: a Horthy-korszakban született pamfletek és memoárok döntő többségében apóriaként húzódott az ellentmondás, hogy miként tudott szinte a semmiből pártot szervezni, támogatókra találni és hatalomra kerülni, majd hónapokon át az ország élén maradni az a végtelenül ellenszenves férfi, akit – Marjay Ferenc 1942-ben megjelent összefoglalásának Kun-képét idézve – „kövérkés alakjával, duzzadt képével, rövidre nyírott vöröses hajával, csámpás járásával, gyanakvó, véres szemeivel, nyálfröcskölő vastag nedves ajkával »disznófejűnek« hívták kortársai".[55]

A negatív Kun-ábrázolások tanulságaként a „véres szemek" újra és újra történő felemlegetését emelném ki, ez ugyanis nemcsak a negatív Kun-képeknek lett szinte elmaradhatatlan része, hanem az 1956 után Magyarországon megjelent pozitív Kun Béla-portréknak is kanonizálódott eleme lett. Csak akkor már nem a „kegyetlenség" képzetét kapcsolták hozzá (mint a jobboldali elbeszélésekben), hanem ezen romantizáló, baloldali leírásokban a fáradtságra, a kialvatlanságra, tehát a szakadatlan munkára utalt.[56] Vagyis az egyes szereplők fizikai jellemzőit teljesen eltérő jelentéssel is fel lehetett tölteni a recepcióban, erről majd a Tanácsköztársaság más alakjaival, Szamuely Tiborral és Korvin Ottóval kapcsolatban is megbizonyosodhatunk.

[53] *Lovászy*, 11.

[54] *Szabó*, 9., 232.

[55] Dr. Marjay Frigyes: *Keresztes hadjárat 1941...*, i. m. 77.

[56] L. például Kun Béla megjelenítéseit Sinkó Ervin és Gárdos Miklós regényeiben: Sinkó Ervin: *Optimisták*, i. m, ill. Gárdos Miklós: *Két ősz között*. Budapest, Kossuth, 1959.

A NÉPBIZTOSOK CSALÁDTAGJAI

A magyar politikai életben egészen a legutóbbi időkig tabunak számított az egyes politikusoknak a családtagjaikon – vagy adott esetben a szeretőiken – keresztüli támadása. A klasszikus példa erre, hogy az 1910-es években a *Népszava* újságírói tartózkodtak Tisza Istvánnak az imázsával nem feltétlenül összeegyeztethető szerelmi ügyei kiteregetésétől[57] – a legbulvárosabb Tanácsköztársaság-ellenes kiadványok szerzői azonban ritka kivételként átlépték ezt a határt.

A Szerényi Simon szerkesztette *Népbiztosok futása a frontról és egyéb szenzációs riportok a kommün idejéből* című, 1919-es kötetnek a magánélet legbelső köreibe belemászó bulvárjellegét, amellyel szakított a magyar politikai újságírásnak a politikusok családi életét tabunak tekintő hagyományával, az jelzi legjobban, hogy a vizsgálatba bevont kiadványok közül szinte egyedüliként célponttá tette a „haszonleső és léha álproletároknak" beállított népbiztosok feleségeit és családtagjait.

A feleségekről, vagyis a „szovjet-nőkről" azt írták a kötetben, hogy „mind hangosak voltak és ízléstelenek". „Svájcból hozatták a parfümöket és Bécsből rossz termetükre a ruhát, autón jártak és minden második szavuk a »gaz burzsoá« volt." Közülük egyedül Kun Béla felesége, Gál Irén tűnik föl szomorú, szánnivaló karakterként: a lakomáktól és italozásoktól lármás, Szovjetháznak berendezett Hungária Szállóban ő csak „hallgatott, mint a sír és sötét, karikás szeméből valamely ismeretlen borzalom delíriuma sugárzott ki". (A szerző itt az elhallgatás retorikai eszközével élt: képzelje csak el az olvasó, hogy milyen szörnyűségek történhettek éjszakánként a Kun házaspár szobájában.)[58]

A „szegény, magányos, boldogtalan asszony" nem parancsolt, csak „diktátor urát" szolgálta, ahogy a népbiztosok családtagjai közül egyedüliként nem használta ki az ölébe hulló befolyást, hogy magas pozícióba jusson, hanem csak „szolgáló volt a Színházi Bizottságnál és tűrte a Reinitz zeneisten szidalmait".[59] Tegyük hozzá, hogy bár Reinitz Béla valóban nehéz természetű volt, aki nem tudott leszokni a „kiabálásról", de éppen Kun Bélánéval nem üvöltözött.[60]

A feleségével ellentétben nem tartózkodtak a szerzők Kun Béla húgának megalázásától: a túlsúlyát, a faluról a világvárosba került kislány udvarlók iránti vágyakozását és tehetségtelensége ellenére meglévő költészeti ambícióit tették nevetség tárgyává az állítólag szentimentális és molett hölgynek, aki esténként „Arany János

[57] A magánélet szentségéről a dualizmus kori politikai életben és sajtóban l. Cieger András, 2011, 166.

[58] Az érdeklődést felcsigázó „elhallgatás" retorikai eszközéhez leginkább a Szamuelynek Oroszországban elkövetett állítólagos tetteivel kapcsolatban nyúltak az elbeszélők, azzal, hogy csak sejtették a borzalmakat. L. például Sasvári Nagy Olivérnél.

[59] *Népbiztosok futása a frontról*, 13.

[60] Kun Béláné: *Kun Béla. (Emlékezések.)* Budapest, Magvető, 1966, 182–185.

öreg tölgyfái között" sétált a Margit-szigeten Kun Béla szüleivel, a proletárdiktatúra kikiáltásával beállt ellenvilág megszemélyesítőiként, mutatva, hogy hova jutott a világ Arany János óta. Miután a bátyjából „kényúr" lett, „konjunktúra-udvarlók" lepték el a „naiv falusi lányt", aki annyira nem értett semmit a világból, hogy az életében beállt pozitív változást a kommunizmusnak tulajdonította.[61]

A kiadványok szerzői közül Lovászy tért ki még külön Kun Béla húgára, az álmodozó, költői ambíciókat dédelgető Kun Irénre, akit szerinte csak „királykisasszonynak" hívtak. Lovászynak tudomása volt arról, hogy a többi között Kunfi Zsigmondhoz írt szerelmes verseit ki is szerette volna adni a lány, bátyja azonban ezt nem engedte neki, merthogy csak „blamálta" volna vele a Tanácsköztársaságot.[62] Talán nem csak a családi élet megsértése tabujának köszönhető, hogy más szerző hallgatott erről, hiszen Kun Irén verseinek ki nem adása példa lehet arra, amikor a kommün nepotizmussal vádolt vezetői nem engedtek a csábításnak – és ezzel a történet az ellenforradalmi propaganda üzenete ellen hatott.

A NÉPBIZTOSOK JÓLÉTE ÉS A SZOVJETHÁZI LAKOMÁK ÉS ORGIÁK

Az 1919 utáni Tanácsköztársaság-ellenes kiadványok mindig legszórakoztatóbb részei azok, amelyek a népbiztosoknak a császárkori Rómát felelevenítő lakomáiról számolnak be. Ezek szerint a Szovjetházban „folyt a pezsgő",[63] és az egykori Hungária Szállóban olyan hedonista jólétben éltek a népbiztosok, ami „még a jóérzésű kommunistákat is megbotránkoztatta".[64] Az ókori orgiák világát idézte meg Pesthy Jenő is azzal, hogy a „parázna gyomrukat" „ínyencfalatokkal teletömő" népbiztosok asszonyait „Messalinának" nevezte.[65] Kemény Ferenc leírásában már az első kormányzótanácsi ülés is habzsolásba fulladt:

„Alig tárgyaltak egy óra hosszat, megéheztek és érdeklődve a »régi« szokás szerint, ebédet rendeltek – a Nemzeti Kaszinóból. De a kaszinóban nem voltak felkészülve ötven terítékű minisztertanácsi ebédekre, annyi meleg terítéket nem tudtak küldeni, azért hideg ételekkel pótolták a többit. És Tisza István gróf egykori dolgozó szobájában földalatti rejtekhe-

[61] *Népbiztosok futása a frontról*, 11–12.

[62] Uo. 75., 77.

[63] *Paál*, 3. – A szovjetházi pezsgőzéseket hangsúlyozza még Szászhalmi is, szembeállítva azt a nép éhezésével. L. *Szászhalmi*, 20. – És Fehérvári István, aki az ellenvilág szimbólumává tette a Szovjetház dúsan megrakott asztalát, amelyet a „romlott", „becstelen", „gonosztevő" népbiztosoknak terítettek meg. L. *Fehérvári*, 25.

[64] *Forradalmárok egymás közt*, 4.

[65] *Pesthy*, 13.

lyeknek a napfény elől bujkáló sötét alakjai csupasz kézzel estek neki az ezüst tálakon szervirozott hideg rosztbifnek és sonkának és ezüst kannákból szürcsölték a tartármártást."[66]

Arra, hogy a szerző vajon maga is ott volt-e, hogy ennyire tudja, a népbiztosok mit, hogyan és miből szürcsöltek, nem derül fény. Általában jellemző az a komikus – de a kollektív emlékezet működésével megmagyarázható[67] – ellentmondás az 1919 utáni Tanácsköztársaság-ellenes irodalomra, hogy azok rendelkeznek a legrészletesebb információkkal a népbiztosok lakomáiról, és közlik tételesen a Forradalmi Kormányzótanács ebédjeinek és a szovjetházi vacsoráknak a menüsorát, akik állításuk szerint a legnagyobb bujdosók voltak a kommün idején. Ezt az ellentmondást jellemzően úgy oldották fel a rágalmazó könyvek írói, hogy azt állították: az információt a Szovjetház lakóinak titkos luxusfogyasztásáról a korábbi szálló takarítónőitől (ehhez a megoldáshoz nyúlt *A Lenin-fiúk véres munkái* című füzetsorozat szerzője, aki megvetően állapította meg, hogy a csirke-, liba- és pulykaételek mellett a népbiztosok „sertéspecsenyét" is ettek, „hiába tiltotta a vallásuk"[68]) vagy a pincérjeitől szerezték, ahogy a *Népbiztosok futása a frontról és egyéb szenzációs riportok a kommün idejéből* című kiadványt jegyző újságírók is.

Ők azt írták, hogy a Tanácsköztársaság karneváli időszakában csak a népbiztosok és hozzátartozóik élvezhették a „régi világ" javait: a proletárdiktatúra alatti látszatemancipáció emblémájának a fürdőkhöz hasonlóan „megnyitott" Gerbeaud cukrászda termékeihez hozzájutást tették meg. Ezeket hivatalosan már a proletárok is fogyaszthatták, de hiába juthattak be szakszervezeti igazolvánnyal a cukrászdába, sosem kaphattak egyebet „egy pohár narancsszörpnél" vagy „vízzel készült csokoládénál", mert a cukrászüzem minden finomságot – mignonokat és tortákat – a Szovjetház lakóinak készített. A Szovjetház lakóinak titkos luxusfogyasztásáról azt tudták meg az informátorként szolgáló pincérektől, hogy a hivatalos, látszólag visszafogott, de a kommün élelmezési viszonyai között így is bőségesnek számító, kalácsot, tejeskávét, dzsemet tartalmazó menüsort követően a népbiztosok mindig visszavonultak, és zárt ajtók mögött zabálták tele magukat: „a szobákból kihordott tányérokon mindig meglátták a titokban elfogyasztott ételek nyomait. Sonka és finom felvágottak, vajban sült spárga és karfiol, szardínia, rák, szárnyasok és halak maradékai mindig megállapíthatók voltak".[69]

A legaprólékosabban Sasvári Nagy Olivér ismertette a szovjetházi étkezések jellemző menüsorát is:

[66] *Kemény*, 23.
[67] Romsics Gergely, 2004a, 162–163.
[68] *A Lenin-fiúk véres munkái*, 372.
[69] *Népbiztosok futása a frontról*, 26–27.

„A szovjetház menüje reggeliből, két uzsonnából, ebédből és vacsorából állott.

Reggelire tea (nem teapótló) vagy tejes kávé (*bab*kávé) vagy csokoládékávé (tejjel), vaj, méz és jam volt.

Délelőtti uzsonnára tojás (rántva vagy főve) és szalonna vagy felvágott volt. Sör tetszés szerinti mennyiségben.

Az ebéd állott levesből, előételből, húsból, főzelékből vagy befőttből, sajtból, tésztából, gyümölcsből és fekete kávéból. Sör és bor tetszés szerint.

Uzsonna tej vagy tejeskávé, vagy csokoládé kaláccsal.

Vacsorára hús, főzelék, sajt, tészta, gyümölcs és fekete, sör és bor volt."[70]

A vidéki visszaemlékezők jellemzően a „jól értesült" fővárosi ismerőseiktől hallottak alapján számoltak be a Szovjetház lakomáiról. Így tett Lányi Ede is, aki bár jezsuita szerzetesként a kalocsai rendházban töltötte a proletárdiktatúra alatti mindennapokat, azért 1919-ben közzétett „álnaplójában" ő is megemlítette, hogy milyen luxusban élnek a népbiztosok. Ötfogásos ebédekről írt, és hogy az ismert népbiztosokat a pincérek viszik fel a különszobákba, miután lerészegedtek az elzárt előtérben felkínált „legfinomabb boroktól", az Esterházy-pince legfinomabb italaitól.[71]

Kivételesen „egyenes" volt Lovászy Károly költő-parodista, aki nem a szóbeszédre, az ismerőseire vagy az egykori Hungária Szálló pincérjeinek elbeszéléseire hivatkozott, hanem magára vállalta, hogy 1919 júniusában részt vett a Szovjetház egyik lakomáján, mivel kíváncsi volt, valóban „pompás ebédeket és vacsorákat" esznek-e a népbiztosok, miközben a nép éhezik. Beszámolója szerint egy öreg munkásmozgalmi vezetőtől szerzett egy ajánlólevelet, majd annak köszönhetően belépőjegyet és vacsorajegyet. A kommunista vezetők mind kultúra nélküli, „neveletlen" alakokként tűntek fel a Szovjetházba bejutó Lovászynál: a vacsora során a piros szőnyegre dobálták az elszopogatott csontokat a népbiztosfeleségek, az egyik vörösterrorista pedig másfél méteres távköpő versenyt rendezett.[72] „Könnyezett a szemem, mikor kimentünk. Sirattam a régi szép, finom és elegáns Hungáriát" – így vált Lovászynál egy, szinte semmivé lett, csak nyomokban létező polgári világ szimbólumává a szebb napokat is látott Duna-parti szálló.[73] Szerencsénkre a

[70] *Sasvári Nagy*, 49.

[71] *Lányi*, 21.

[72] Arról a korabeli antiszemita sztereotípiáról, hogy a „zsidók" köpködnek, l. Frigyes Lajos: *A zsidók természetrajza. Embertani-, kórtani-, psychológiai és ethikai vázlat.* Budapest, 1920, 22. – Domonkos József szintén „köpködésként" írta le – megint csak egy „zsidós" karakterjegyet mozgósítva – a „cethalszájú" Landler Jenő Tanácsok Országos Gyűlésén elmondott beszédét. L. *Domonkos*, 12–13.

[73] *Lovászy*, 23.

menüt is megörökítette: becsinált borjú, melegházi újburgonya, képviselőfánk és valódi feketekávé, valamint „szovjetsör" (de nem az 1%-os).[74]

Ha el is hisszük ezt a menüsort – amely már jóval hihetőbb az eddig ismertetetteknél –, akkor is merész tett lenne lucullusi lakomának nevezni ezt, még az 1919-es élelmezési körülmények között is. Kun Béláné a memoárjában azt állította, hogy a népbiztosok luxusfogyasztásáról szóló pletykát valójában csak a Hungária Szálló borravalókhoz szokott személyzete terjesztette el, amelyiknek derogált, hogy a pezsgőző nagyurak után a népbiztosokat szolgálja ki. Kun Béláné állítása szerint a szakácsok és a pincérek annyira ellenszenveztek a népbiztosokkal, hogy szabotálták a Forradalmi Kormányzótanács ellátását, és végül már csak „ehetetlen valami" került az asztalra – persze több mint valószínű, hogy Kun Béláné szintén túloz.[75] Annyi biztos, hogy egészen 1919 májusáig az amúgy egyenlőséget hirdető népbiztosok átlagon felüli élelmezésben részesültek, amelyet felhasználhatott ellenük az ellenforradalmi propaganda. A népbiztosok kiváltságos étkezésében rejlő konfliktuspotenciált érzékelte a Forradalmi Kormányzótanács is, ezért Kunfi Zsigmond javaslatára 1919. május 23-án határozatot hoztak arról, hogy a Szovjetházban és az Andrássy úti pártklubban is „ugyanolyan élelmezés legyen, mint amilyen élelmezésben a munkások részesülnek".[76]

A megszorítás előtti menükről a legbiztosabbnak tűnő forrás Fehéri Armand *A vesztegető forradalom* című kiadványa, amely bár a kommün dögevő „varjai" – vagyis a világháborúban vesztes Magyarországot fosztogató baloldali politikusok, újságírók és művészek – leleplezési igényével született, de egykori nyugták információit közli. Ezek szerint 1919. március–április során a Forradalmi Kormányzótanács ebédjeit és vacsoráit a Nemzeti Kaszinó biztosította. Március 28-án „potage parmesannal", tojás gombával, rizzsel és paradicsommal, képviselőfánk, alma, kenyér és kávé volt a népbiztosok vacsorája, március 30-án pedig tea, sonkás szendvics, füstölt hús, kenyér és uborka volt a menü.[77] Láthatjuk, hogy a népbiztosok semmi rendkívülit nem ettek ezeken a napokon, és a helyzet a későbbiekben is hasonló: az olykor előforduló, elegánsan és exkluzívan ható francia megnevezések egészen hétköznapi étkeket takartak: a „potage parmesannal" például nem más, mint sajttal megszórt krémleves. De ami a konkrét menüsornál is fontosabb: a népbiztosok a Nemzeti Kaszinóból rendeltek, tehát csak ugyanazt ették, mint a megelőző magyar kormányok tagjai. Helyesebben csak a külsőségek lehettek hasonlók, mert a már a háború második felében elhatalmasodó élelmiszer-ellátási

[74] Uo. 21–22. – A „szovjetsörről" l. az alkoholellenes intézkedések emlékezetének ismertetését.

[75] L. Kun Béláné: *Kun Béla*, i. m., 165–167.

[76] *FKJ*, 437.

[77] Fehéri Armand: *A vesztegető forradalom*, i. m. 57.

problémák miatt nem kerülhettek ugyanolyan minőségi ételek a porcelántányérokba.[78]

A lucullusi lakomák képzete – amely az országot vezető népbiztosok és „Messalináik" pogányságát is állította, hiszen virtuális ellenpontjaik, a középkori uralkodószentek és szent életű hercegnők elhárították maguktól az étkezési luxust[79] – mellett a másik visszatérő toposz a Szovjetházban megesett orgiákkal kapcsolatos. Már Nánássy György arról írt 1919 februárjában a *Miért léptem ki a magyarországi kommunista-pártból?* című „leleplező" kiadványában, hogy többek között azért szakított Kun Bélával és társaival, mert már Moszkvában nőkre és késő éjszakába nyúló pezsgős vacsorákra költötték a mozgalomépítésre szánt rubeleket.[80] Amikor a Forradalmi Kormányzótanács tagjaiként egy ország élére kerültek, a népbiztosokkal kapcsolatos pletykák is szintet léptek, és a pezsgős vacsorákból lucullusi lakomák, a szeretőkkel töltött éjszakákból pedig a Szovjetházban rendezett orgiák feltételezése lett. Az orgiavád felbukkanása a Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban – a szovjetházi lakomák vagy a Batthyány-palotában történt rémségek leírásával kapcsolatban – nem meglepő, mivel ahogy Klaniczay Gábor írta: „a normasértés és az obszcenitás vádjával történő befeketítés hathatós fegyver, mert minden társadalomban léteznek normák és szexualitással kapcsolatos tilalmak".[81]

A kommunistákat ért orgiavádak nemhogy nem példátlanok, de meglehetősen konvencionálisak. A különböző, olykor kifejezetten aszketikus és önmegtartóztató eretnek szektákat kísértetiesen hasonló, a kegyetlen gyilkosságok leírásait sem nélkülöző, sematikus orgiavádakkal illették a középkorban, amelyeknek szintén voltak előzményeik. A hatalom képviselői az antikvitásból merítettek példát a társadalmi rendet veszélyeztető csoportok (mint amilyenek az eretnekcsoportosulások voltak a középkorban, a kommunisták 1919-ben és a kommunákba

[78] Erről tanúskodnak Bihari Mihálynak, a Forradalmi Kormányzótanács gyorsírójának visszaemlékezései a kormányülést követő étkezésekről: „A Népbiztosok Tanácsának ülései sokszor elhúzódtak, ilyenkor vacsorát hozattak a Szovjetházból (a volt Hungária Szállóból). Este kilenc óra körül megszakították a Kormányzótanács ülését, és a Sándor-palota első emeleti lakosztályában, amely azelőtt a mindenkori miniszterelnök lakásául szolgált, vacsorát tálaltak fel. A legfinomabb meisseni tányérokon hozták az erre a szolgálatra már a régi időkben mesteri módon begyakorolt altisztek az egyes fogásokat: ezüst evőeszközökkel ettünk és kristálypoharakból ittunk – szódavizet vagy tiszta vizet. A vacsora a lehető legegyszerűbb volt, ugyanaz, amit a népbiztosok a Szovjetházban fogyasztottak minden este. Egy kis szelet zsírtalan, száraz hús, burgonya, káposzta, vagy kelkáposzta körettel, és desszert gyanánt egy ún. Adria-szelet, ami nem volt más, mint ezüstpapírba csomagolt nápolyi szelet. Ma még a legolcsóbb menü is különb ennél mennyiségben, minőségben, tápértékben egyaránt. Az ilyen sovány vacsora után nem is nagyon áhítoztunk bor vagy sör után." L. Bihari Mihály: *Egy gyorsíró feljegyzései*. Budapest, Kossuth, 1969, 160.

[79] Klaniczay Gábor, 2000, 215.

[80] Nánássy György: *Miért léptem ki a magyarországi kommunista-pártból?*, i. m. 20.

[81] Klaniczay Gábor, 1990, 198.

szerveződő hippik az 1960-as években) diszkreditálására, a legkorábbi orgiavádat Livius örökítette ránk, amellyel egy Kr. e. II. századi politikai szervezkedés résztvevőit feketítették be, és aztán a toposz két évezred koncepciós pereiben tért vissza újra és újra.[82] A szovjetházi orgiatörténetekbe nem akárkiket kevertek bele, és nem akárkik adtak neki hitelt – mai szemmel igazán nevetségessé téve magukat. Légrády Imre számolt be arról a visszaemlékezésében, hogy a kommün túszaihoz eljutó hírek szerint Károlyi Mihály és neje részt vett a Szovjetház orgiáin.[83] Ez a szóbeszéd elég elterjedt lehetett, mivel maga Andrássy Katinka is felidézte az *Együtt a forradalomban* című visszaemlékezésében, hogy egy fodrászszalonban hallotta vissza ezt a róla szóló pletykát, amelyről „mindenki tud".[84] Nem meglepő, hogy éppen a „Bolsi Katának" gúnyolt, a baloldali mozgalmak mellé álló, emancipált, autót is vezető, renegát arisztokrata nővel szemben bukkant fel az orgiavád, hiszen Andrássy Katinka úgy számított normasértőnek a maga korában, mint az özvegy vagy férjüket elhagyó, egyedül várukban élő nagyasszonyok a kora újkorban, akik körül szintén gyakran keringtek rémtörténetek.[85]

POGÁNY JÓZSEF MINT A KOMMÜN „NAPÓLEONJA"

Pogány József az 1918–1919-es forradalmak azon kevés szereplője közé tartozik, akiknek mind a jobb-, mind a baloldali emlékezete egyaránt igen negatív.[86] Az 1920-as évek „Horthy-Magyarországán" egyenesen azzal vádolták az akkor már emigráns Pogányt, hogy a budapesti Katonatanács elnökeként ő szervezte meg Tisza István meggyilkolását, míg a mérsékelt baloldalról azért bírálták Pogány forradalmi szerepvállalását, mert a Katonatanács elnökeként 1918 késő őszén és telén hadügyminiszteri ambíciói miatt sorra szabotálta a forradalmi kormányzat intézkedéseit.

[82] Cicero is többek között így kívánta diszkreditálni a Catilina-összeesküvés résztvevőit, hogy: „A lakomákon heverészve, szemérmetlen nőket ölelgetve, bágyadtan a bortól, ételtől eltelve, koszorúkkal övezve, illatos kenőcsökkel megkenve, elernyedve a fajtalankodástól, részeg szavakat böfögnek a derék polgárok lemészárlásáról és a várost elpusztító tűzvészről." A leírás kísértetiesen emlékeztet a népbiztosok lakomáinak közel kétezer évvel későbbi ábrázolásaira. Cicero Catilina elleni beszédéből idéz: Umberto Eco: Ellenséget alkotni. In: Umberto Eco, 2011, 10.

[83] *Légrády*, 47. – Tormay Cécile-hez szintén az a hír jutott el – neki állítólag muzsikus cigányok mesélték –, hogy Károlyi Mihályné a férjével együtt a Szovjetházban tölti az éjszakákat. Az írónő még azt a részletet is tudni vélte, hogy Szamuely Tibor töltögeti Andrássy Katinka pezsgőspoharát: „Tölti ugyanazzal a kézzel, amellyel a kötelet igazítja áldozatai nyakába. Isznak a Tanácsköztársaság örök életére!" L. *Tormay*, II., 239.

[84] Károlyi Mihályné: *Együtt a forradalomban. Emlékezések*. Budapest, Európa, 1967, 313.

[85] Vö. Klaniczay Gábor, 1990, 207.

[86] Életéről l. Thomas Sakmyster, 2012.

Jellemző, hogy az egykori karhatalmat képviselők – katonatisztek, rendőri vezetők – nézőpontjából Pogány József tűnt az 1918–1919-es forradalmak legkártékonyabb figurájának, az ő visszaemlékezéseikben Kun Béla és Szamuely Tibor együtt nem kapnak annyi becsmérlést és szitkot, mint Pogány. Dietz Károly 1920-ban a forradalmak korának „legelszántabb kalandorának" nevezte, aki 1918 őszén fáradhatatlanul járt „kaszárnyáról kaszárnyára", és naponta 8-10 beszédet mondott. Ezért a pusztító Hérosztratoszhoz hasonlította,[87] és őt tette meg az 1918–1919-es felfordulás legfőbb felelősének, nevének szóismétlésként szerepeltetésével az átkozódás hatását keltve:

„Amíg mindenkinek a rend helyreállításán és fenntartásán főtt a feje, egy név vált – napról-napra jobban előrenyomulva – ismertté: dr. Pogány József. Ahol valami szép terv megbukott, ahol valami jó akarat, jó szándék kereszteződött: mindenütt az ő keze működött. Átkos és végzetes szerepet játszott a forradalom óta dr. Pogány József. A forradalmat követő események forgatagában senkisem gondolt a jövőre, senkinek sem volt határozott programmja, amellyel a jövő alakulását az ország érdekében befolyásolja, senkisem tudta és igyekezett az események fejlődését az ország érdekei irányába terelni. – Egy ember volt csak, akinek határozott céljai voltak, aki nyomban hozzáfogott egy távoli terv megalapozásához: Pogány József dr."[88]

A beszédek tartása és a minden szervezeti bajért felelős bizalmi rendszer megszervezése mellett Dietz elbeszélésében Pogány azzal is fontos szerepet játszott az események alakításában, hogy 1918 decemberében ő volt az, aki kimentette Kun Bélát a Mária Terézia laktanya feldühödött katonáinak kezei közül.[89] Ez a Dietz által felidézett történet és Pogány merészségének hangsúlyozása élesen szembeállítható azzal, hogy nevét *A Lenin-fiúk véres munkái* című kiadványban a „gyávaság" szinonimájának tették meg, arról írva, hogy a világháború alatt elkerülte a frontot – holott valójában haditudósítóként megjárta az isonzói harcteret is, és egy sokat méltatott riportkönyvet írt az ottani pokolról.[90]

Julier Ferenc 1927-es visszaemlékezésében szintén Pogány József a főgonosz. A Vörös Hadsereg egykori vezérkari főnöke a legnagyobb „bomlasztóként" írta le, és arról emlékezett meg, hogy a hazafias tisztikar törekvései Magyarország megvédésére állandóan a sötét alakként bemutatott Pogány József ellenállásába ütköztek.[91] Julier elmondása szerint az is megesett, hogy Pogány a vasúti pályaudvaron jelent meg, csak hogy a már induló katonákat az utolsó pillanatban hazarendelje.

[87] *Dietz*, 61.

[88] Uo. 59.

[89] Uo. 75.

[90] *A Lenin-fiúk véres munkái*, 55. – Pogány riportkönyve: Pogány József: *A földreszállt pokol. Az Isonzo eposza*. Budapest, Dick Manó kiadása, 1916.

[91] *Julier*, 1927. július 6., 6.

A „Vörös Napóleonnak" gúnyolt Pogány – aki valójában az őszirózsás forradalom „legtehetségesebb szereplői közé tartozott", azonban ezt ő is tudta magáról, és nagy ambíciója önálló akciók sorára ragadta az MSZDP vezetésével és a Károlyi-kormánnyal szemben is[92] – rossz természetének emblémájává Napóleont imitáló pózait tették meg a visszaemlékezők, és rendre hozzátették, hogy a zárt intézetek ápoltjaival szemben Pogánynak hatalma is volt. Ennek köszönhető, hogy a Tanácsköztársaság idején végre bemutatták az újságíróként rettegett marxista kritikusnak számító Pogány Napóleonról írt drámáját.[93] A már évekkel korábban befejezett, de fiókban heverő darabot még a proletárdiktatúra kikiáltása előtt, 1919 februárjában fogadta el a Nemzeti Színház, és Hevesi Sándor rendezésében mutatták be 1919. május 16-án, a címszerepet Ódry Árpád játszotta. A napilapok „mindvégig érdekes színműnek" nevezték a beharangozójukban.[94] A premiert követően a *Színházi Élet* ömlengő tudósításban emlékezett meg a népbiztos „nagy koncepciójú és lebilincselően érdekes" darabjáról, és „forradalmi szellemű új és merész hangjával" magyarázta, hogy korábban nem mutathatták be.[95] A proletárdiktatúra bukása után azonban már hatalmi szóra műsorra tűzött, csúfosan megbukó fércműként emlékeztek meg Pogány darabjáról, hozzátéve, hogy a népbiztos milyen fejedelmi lakomával ünnepelte meg a premiert, ahogy azt a *Tolnai Világlapja* is tette.[96]

A pamflet- és memoárszerzők közül Vest Fedor egyenesen a kommün kultúrpolitikai kontraszelekciójának emblémájává tette meg az „igen gyenge szárnypróbálgatásnak" nevezett mű nemzeti színházi bemutatását.[97] A Napóleon-darabról Molnár Jenő is megemlékezett 1919-ben. Pogány nagyravágyásának bizonyítékául hozta fel, hogy kihasználta a hatalmát, hogy bemutassák a „silány drámáját".[98] Sasvári Nagy Olivér számára az jelezte a „fogcsikorgatva játszott" darab minősíthetetlenségét, hogy azt még a *Vörös Újság*ban és a *Népszavá*ban sem dicsérték

[92] Egry Gábor (szerk.), 2018, 26–27. – A Pogány József és az MSZDP vezetése közötti ellentétre Korcsmáros Nándor utalt, akinek munkájában Pogány József az a régi munkásmozgalmi harcosokkal – például Garami Ernővel – szembeállított negatív szereplő, akit ha nem is állított be démonizált „főszörnyként", de a legrészletesebben foglalkozott vele: „hóbortosan érvényesülni vágyó háborús lakájnak" nevezte, aki „nem a tetteihez keresett pózt, hanem a pózához keresett tetteket". (*Korcsmáros*, 28.)

[93] Pogány összegyűjtött kritikáit l. Pogány József: *Kultúra, álkultúra. Irodalmi tanulmányok*. Szerk.: Geréb László, Budapest, Magvető, 1962. – *A Lenin-fiúk véres munkái* című pitaval szerzője szerint Pogány nem írta a darabot, hanem „tákolta". L. *A Lenin-fiúk véres munkái*, 59.

[94] Az államtitkár darabja. *PN*, 1919. február 13., 6., ill. Bemutató a Nemzeti Színházban. *PN*, 1919. május 11., 7.

[95] Napoleon. Pogány József drámája a Nemzeti Színházban. *Színházi Élet*, 1919/20. sz., 8–9.

[96] L. „Napoleon" nélkülöz. *Tolnai Világlapja*, 1919. november 11., 10.

[97] *Vest*, 7.

[98] *Molnár*, 78.

(valójában méltatták).[99] Tanulságos azonban, hogy az 1918–1919-es időszakban egy másik neves szociáldemokrata politikus, Garami Ernő darabját is műsorra tűzték,[100] az azonban nem kapott helyet a forradalmak emlékezetében, feledésbe merült, míg Pogány darabjának bemutatását többször felemlegették.

Pogány Józsefre emlékezve azonban még a Napóleon-darab Nemzeti Színházba „erőszakolását" is elhomályosította a Tanácsköztársaság alatti „siófoki nyaralásának" toposza, amely szerint Pogány a rá bízott csapatokkal a Balaton partjára vonult, és a Vörös Hadsereg harcai idején üdüléssel töltötte 1919 nyarát. Lovászy Károly a „tejben-vajban fürdő népbiztosok és politikai megbízottak" emblematikus figurájává tette a luxusvonattal járó, a hátországban pihenő Pogányt, akinek „siófoki orgiái" olyanok voltak, hogy „azokat még a fényűző Vilmos császár sem engedte volna meg magának".[101] Tegyük hozzá, hogy ha sokkal mérsékeltebben is, de Pogány „siófoki nyaralásának" bírálata már egykorúan, a Tanácsok Országos Gyűlésén felbukkant.[102]

Lovászy Károly – aki előszeretettel állította ellentétbe a népbiztosok és a proletárok testét a fő állítása illusztrálására, miszerint a proletárdiktatúra csak „népcsalás" volt – azt írta, hogy miközben a proletárok „csontvázzá soványodtak", Pogány „hat testet" szedett fel, „tokát, pocakot eresztett", és csak „lafogott róla a hája". De Dietz és Julier elbeszélésével ellentétben Lovászyéban Pogány mindvégig ártalmatlan szereplője maradt a proletárdiktatúrának, aki „nem sok vizet zavart", mert „elnyaralta, elkülönvonatozta, kiszabadságolta az egész négy és fél hónapos rémuralmat".[103]

Sasvári Nagy Olivér is arról írt, hogy a népbiztosok közül Pogány József kedvelte legjobban a luxust. Elmondásában Pogány egy tizenhat szobás szállást rendeztetett be magának Siófokon, és a segédtisztjeivel idehozatta azokat a „fürdőző színésznőket" és más hölgyeket, akikkel futó kalandokba bocsátkozott, noha „állandó barátnője" is volt. A szóbeszéd Paulay Erzsit tartotta Pogány siófoki szeretőjének. A színésznő azonban nem is tartózkodott Siófokon a kommün idején, ugyanis a színházi szezon végével távozott az országból.[104]

[99] *Sasvári Nagy*, 38–40., ill. Napoleon – Pogány elvtárs színdarabja. *VÚ*, 1919. május 18., 7.

[100] L. A miniszter darabja. *M*, 1919. február 7., 6.

[101] *Lovászy*, 30. – Az állítólagos szexuális kicsapongások felemlegetését mint az antik invektívák visszatérő elemét l. Adamik Tamás, 1977, 189.

[102] L. *A Tanácsok Országos Gyűlésének (1919. június 14.–1919. június 23.) naplója. A Munkás- és Katonatanácsok gyorsirodájának feljegyzései alapján* (a továbbiakban *TOGY*). Budapest, 1919, 65.

[103] *Lovászy*, 24.

[104] A *Pesti Napló* szerint a színésznő távolléte miatt „arra a vádra, hogy Paulay Erzsi Siófokon sokat autózott volna Pogány Józseffel, nem is érdemes szót vesztegetni". L. Harsányi Zsolt: Hagyma és honfibú. *PN*, 1919. október 7., 6. – Harsányi Zsolt a *Színházi Élet*ben egy hosszabb, vezető helyen közölt cikkben is reagált arra, hogy Paulay Erzsit „minden lelkiismeret nélkül be-

A beszámolók szerint Pogány „rendesen az ő napóleoni pózában álldogált a Balaton partján", és azt mormolta maga elé, hogy ő milyen „borzasztóan hatalmas ember", „nem törődve azzal, hogy a napóleoni pózhoz nem illik az úszónadrág, a csámpás láb, a görbe orr, meg elálló fülek".[105] A „zsidó test" elmaradhatatlan tartozékainak felsorolása között a hadtestparancsok csámpás lábának kiemelése azért különösen jelentős, mert a korabeli antiszemita sztereotípia szerint a zsidókat a „görbe lábuk" tette alkalmatlanná a hadviselésre.[106] Máshol leírta Sasvári Nagy – az udvariatlanság és a gyávaság képzeteihez kapcsolódva –, hogy Pogány „szürcsölve" itta a teát egy vacsorán, és utalt arra, hogy Pogány gyakran „keservesen sírt, mint egy gyerek".[107] Vagyis míg más visszaemlékezők Kun Béla sírásait emlegették föl, Sasvári Nagy Pogány Józsefnek tulajdonította az efféle érzelmi kitöréseket.

Végül az igen negatív Pogány-leírások zárásaként szükséges megemlíteni Szászhalmi József munkáját, amely tovább színesítette a Siófokon luxuskörülmények között élő Pogány József működéséről tudottakat, miszerint még lóversenyt is rendeztetett „hölgykíséretének mulattatására", természetesen a „frontról elvont lovasszakaszaival".[108] A vizsgált szerzők közül egyedül Szabó László védte meg Pogány Józsefet az annyit bírált, „üdülésként" leírt, 1919. nyári tevékenységével kapcsolatban: nem azért vonta ki magát a frontharcokból, hogy a Balaton mellett nyaraljon, hanem mert az volt a feladata, hogy a második hadtesttel „féken tartsa" a dunántúli ellenforradalmárokat.[109]

lekombinálták" egy autóba Pogány Józseffel. Ebben kifejtette: „Ezek a pletykák úgy születnek, mint a népdalok: itt is ragad rá egy rím, ott is egy keresztnév, hol a dátumot adják hozzá, hol az autószámot, míg végre a két legutolsó kézen a pletyka megkapja, hogy: becsületszavamra és hogy: saját szememmel láttam. A szegény színésznő aztán törheti a fejét, hogy kinek az ujjából ki szopta az ilyen fantasztikumokat." L. Harsányi Zsolt: Színésznő és rágalom. *Színházi Élet*, 1919/41–42., 2.

[105] *Sasvári Nagy*, 40–41.

[106] L. Vörös Kati, 2003. – Julier is kiemelte Pogány József leírásakor a „zsidós" karakterjegyeket: „alacsony, kövér, a faji jelleg minden ismertetőjelével felruházott férfi". L. *Julier*, 1927. júl. 5., 7.

[107] *Sasvári Nagy*, 41.

[108] *Szászhalmi*, 27.

[109] *Szabó*, 115. – Pogány Józsefet valóban az „ellenforradalmi mozgalmak" elleni fellépés, továbbá az élelmiszer-rekvirálás feladatával küldték a Dunántúlra, miután az ő javaslatára a Forradalmi Kormányzótanács 1919. május 23-án az egész térséget hadműveleti területté nyilvánította. Közel két héttel később Haubrich József tiltakozott Pogány kinevezése ellen, mivel nem tartotta őt „alkalmasnak". L. *FKJ*, 437., 446.

A PROLETÁRDIKTATÚRA MINT „ZSIDÓDIKTATÚRA"

Mind a mai napig sokakat foglalkoztat az a nagyon kényes történeti kérdés, hogy ténylegesen mekkora szerepet játszottak vajon a „zsidók" a Tanácsköztársaság vezetésében, mivel az 1919 után megszilárduló (szélsőjobboldali) diskurzushagyomány szerint a proletárdiktatúra nem volt más, mint „zsidódiktatúra".[110] Ahogy a zsidók bűnbakká tétele ellen fellépő Drozdy Győző már 1919 őszén keserűen megállapította: „A nemzeti katasztrófa okául csaknem minden polgári párt a zsidókat tartja."[111] Ezt az értelmezést kanonizálta az 1923-ban megjelentetett fajvédelmi útmutató is, amely a munkások felé irányuló dühöt a zsidók ellen igyekezett kanalizálni:

„Mindenek előtt meg kell állapítanunk, hogy a felforgatást s a kommunizmust a zsidók csinálták, kiknek zűrzavarra, majd terrorra volt szükségük, hogy a háborúban harácsolt vagyonukat s hatalmukat az elkeseredett néptömeg s a frontról hazaözönlő katonaság haragjával szemben biztosítsák. A vérengző magyarüldözés a rémuralom alatt épp úgy igazolja ezt, mint az, hogy alig tudunk zsidót, ki nyíltan, vagy titokban ne támogatta volna a zsidó Kun Béláék minden ténykedését. (...) A kommunizmust nem is szabad másként neveznünk, mint zsidókommunizmusnak. Ez a kifejezés legyen egyúttal tanítás és megbocsátás munkásfajvéreinkkel szemben, akik csak vak eszközei voltak a zsidóság honfoglaló törekvéseinek s akiket szidalmazva csak az egyedül bűnös zsidóság vállairól vesszük le a felelősség súlyos terhét."[112]

A „zsidók" szerepvállalása a proletárdiktatúra működtetésében külföldön is nagy érdeklődést váltott ki. Az élesen antibolsevik Winston Churchill a Magyarországon történtekkel vélte bizonyítottnak a *Cion bölcseinek jegyzőkönyvei* igazát 1919 őszén, és a Tanácsköztársasággal külön foglalkoztak a *Morning Post*nak a forradalmak okait bemutató – a feltételezett világ-összeesküvésről nemzetközi sikerkönyvet szerző Nesta Webster elismerését is kiváltó – cikksorozatában, mivel úgy látták, hogy „Magyarországon merészkedett legarcátlanabbul a napvilágra" a judeobolsevik összeesküvés.[113] A Tanácsköztársaság híre magyarországi utazásra bírta a hírhedt Tharaud testvérpárt is. Jérôme és Jean Tharaud 1921-ben jelentet-

[110] L. ezzel kapcsolatban Gyáni Gábor megállapítását, amely szerint a Tanácsköztársaság vezetésének szociológiai („zsidó") összetételének felidézése a (szélsőjobboldali) diskurzushagyományban azt hangsúlyozza, hogy „történelmünknek ez a szerintük röpke epizódja nem tartozik szorosan hozzá a nemzeti történelem fő és általános menetéhez". L. Gyáni Gábor, 2003, 49.

[111] Drozdy Győző: *A zsidóság és a bolsevizmus. Igazság a zsidókérdésben*. Budapest, a „Helios" sajtóipari üzem és kiadóvállalat kiadása, 1919, 10.

[112] *Cselekedjünk! Magyar fajvédelmi útmutató*. Budapest, 1923, 36.

[113] Churchill beszédéből részleteket közöltek az említett, Magyarországra is eljutó cikksorozatban: *Földalatti összeesküvők. A Morning Post cikkei a forradalmak okairól*. Budapest, Egyesült Keresztény Nemzeti Liga, 1921, 5., 97.

ték meg *Quand Israël est roi* (Ha Izrael a király) című beszámolójukat, amit aztán hazánkban Tormay Cécile *Napkelet* folyóirata közölt folytatásokban 1924-ben.[114]

A tárgy annyira átforrósodott a két világháború között, a „zsidók" számarányának nagyságáról a Tanácsköztársaság vezetésében annyit fantáziáltak a szélsőjobboldali szerzők, hogy elkerülendő a „szélsőjobboldaliság" bélyegét, a leggyakoribb kutató stratégia egészen napjainkig a probléma megkerülése volt. Bár annak ellenére, hogy a „zsidókérdésnek" nevezett problémahalmazt 1948 után tabusították a magyar – és általában a kelet-európai – történetírásban az 1980-as évekig,[115] Hajdu Tibor szükségesnek tartotta, hogy 1969-es monográfiájában beszámoljon a kommün alatt felerősödött antiszemitizmusról,[116] legújabban pedig pontosan megállapította a „zsidók" számarányát a Forradalmi Kormányzótanácsban: eszerint a népbiztosok 61%-a volt zsidó származású[117] – nekik azonban ateista és internacionalista politikusokként nem volt zsidó identitásuk.

A zsidó származású népbiztosok nagy száma elsősorban nem speciálisan a „zsidóságukból" következett (amint azt a „judeobolsevizmussal" kapcsolatos fantazmagóriák tételezik), hanem a hivatalos, jogi emancipáció ellenére továbbra is meglévő, radikalizmusra hajtó hátrányos helyzetű kisebbségi státusukból. A vizsgált pamfletekben és memoárokban a történeti-szociológiai alapú magyarázatok viszont szinte egyáltalán nem kapnak helyet. Zsedényi Aladár szerint azért a zsidókból rekrutálódott a szocialisták vezérkara, mert – és itt megidézte a „gyenge zsidó test" toposzát[118] – „gyengébb szervezete" folytán a zsidók nem alkalmasak fizikai munkára, de „magasabb értelmiségénél fogva erre nincs is szüksége", és így szükségszerűen belőlük került ki a rendszerellenes erők intellektuális vezetőrétege.[119] Ennél jóval jellemzőbbek a „judeobolsevizmus" képzetére történő primer apellálások. *A zsidók rémuralma Magyarországon* című, 1919-es kiadvány szerint

[114] Jérôme Tharaud–Jean Tharaud: *Quand Israël est roi*. Paris, 1921. – A mű számos európai nyelven megjelent, nemcsak angolul és németül, de lengyelül és dánul is. Hitler hatalomra jutása után a szerzőpáros a náci Németországba is ellátogatott, ottani tapasztalataikat *Quand Israël n'est plus roi* (Ha már nem Izrael a király) című, 1933-as könyvükben összegezték.

[115] Vö. Krausz Tamás, 2004, 132., 134.

[116] Hajdu Tibor, 1969, 282.

[117] Egry Gábor (szerk.), 2018, 46–47.

[118] A gyenge „zsidó" testtel kapcsolatos, a korban széles körben elterjedt nézethez l. Bolgár Dániel, 2018.

[119] A *Vörös cserepek* szerzője a népbiztosokat „jólszervezett magyarországi muszkabandának", Kun Bélát pedig „a muszka zsidók magyarországi generálisának" nevezte (*Zsedényi*, 28., 41.). – A „muszkázás" vádját Böhm Vilmos fordította vissza az emigrációban visszaemlékező, kiszorított baloldali politikusok közül, amikor a maga memoárjában „a hazaáruló 48-as muszkavezető mágnások" „méltó utódainak" nevezte a Vörös Hadsereg küzdelmeit eláruló, a proletárdiktatúra bukása után az antant támogatásával hatalomra jutó jobboldali elitet (Horthyt, Bethlent, Telekit stb.). L. Böhm Vilmos: *Két forradalom tüzében*, i. m. 459.

a proletárdiktatúra kikiáltásakor az addig leplezett helyett nyílt zsidó uralom következett be az „Oroszországból ideplántált bolsevizmus zászlajának kibontása" alatt.[120] *A Lenin-fiúk véres munkái* című füzetsorozatban az található, hogy a népbiztosok 90%-a volt zsidó. És a Tanácsköztársaság terrorját is azzal magyarázta a proletárdiktatúrát „zsidóuralomnak" nevező szerző, hogy „a zsidóban a hiúság ördöge dolgozik", és rögtön felizgatja magát, amint látja, hogy „egy magyar mágnás" „kisujjában" „több tudás van, mint az ő zagyvaságokkal teletömött fejében".

A kommunisták fizikai jellemzőinek leírásakor a szerzők tollát gyakran vezette a történetileg megkonstruált „zsidó test" antiszemita képzete, *A Lenin-fiúk véres munkái* szerzője is kiemelte Korvin Ottó „kampós orrát", az agitátorokat pedig „lőcslábú, nyápic kis legénykékként" írta le.[121] Lányi Ede is előszeretettel élt a zsidó testtel kapcsolatos rasszista toposzok használatával, például a kalocsai kommunista vezetők „hosszú orráról" írt.[122] *A Szamuelly halálvonata* című, 1921-es kiadványban megszólaltatott egyik tanú is fontosnak tartotta kiemelni, hogy „egy hajlott orrú" katona volt az, aki részt vett a kivégzésekben.[123] Wagner Károly 1920-ban leírta, hogy „hajlott orrú" idegenek[124] nyomták el a magyarokat a Tanácsköztársaság idején, és büszkén fel is idézte, hogy az 1918–1919-es események mélyebb okait először Szegeden nevezték nevükön, P. Ábrahám Dezső kormányának július 16-i eskütételekor: „a beolvadásra képtelen zsidók tették tönkre az országot".[125] A Progrediéus álnevet viselő Szemere Béla – egyfajta negatív „protokronizmusként"[126] – egyenesen világtörténelmi rangú eseményként értékelte a Tanácsköztársaságot 1920-ban, mivel szerinte egy befogadó országban ekkor jutott először uralomra a „zsidóság", amely nemcsak hogy nem akar beolvadni a fogadó országok lakosságába, hanem ott terjeszkedve hegemóniára törekszik.[127]

Domonkos József a „zsinagóga" szót használta a Tanácsok Országos Gyűlésére, a „cionista szövetkezetnek" nevezett Tanácsköztársaságot pedig egy olyan

[120] *A zsidók rémuralma Magyarországon*, 3.

[121] *A Lenin-fiúk véres munkái*, 42., 44., 59., 45., 43.

[122] *Lányi*, 33.

[123] *Fejérváry–Gravátz*, 29.

[124] A „hajlott", „görbe", avagy tudományosan konvex orról mint az egykorú köztudat szerint „zsidó" orról l. Frigyes Lajos: *A zsidóság természetrajza*, i. m. 17.

[125] *Forradalomtól az ellenforradalomig*, 35.

[126] A „protokronizmus" az elsőségre igényt tartó narratív eljárás (a nemzeti történeti diskurzusokban elterjedt valamely nagy jelentőségű történeti teljesítményben, például „a kontinens első földalattija"). A fogalomhoz l. Szűcs Zoltán Gábor, 2010, 211–212. – A negatív „protokronizmusra" ellenkező perspektívából született példa annak megállapítása a Képes Történelem-sorozat *Mindenkihez!* című, Tanácsköztársaságról szóló kötetének a fehérterrort bemutató befejezésében, hogy „egész Európában elsőnek Magyarországon jutott hatalomra a fasizmus". L. Zalka Miklós, 1969, 153.

[127] *Progrediéus*, 9.

részvénytársasághoz hasonlította 1919-ben, amelynek a főrészvényesei a zsidók, és „rabszolgái" a magyarok voltak, akiket ezzel még a jobbágyinál is rosszabb állapotba hajtottak vissza.[128] Gróf Esterházy Miklós számára is „zsidóvirtsaftnak" tűnt föl a kommün 1920-ban.[129]

„Ha valahol egy keresztény volt elhelyezve, akkor a »biztosok« egész ranglétrájának zsidó raja vetette rá magát, hogy ők leszorítsák és helyét azonnal olyannal töltsék be, aki »az ő emberük« (von unseren Leit). Hogy ezek a parvenük milyen kulturálatlan, neveletlen fölénnyel és kegyetlenséggel viselkedtek a régi tulajdonossal szemben, azt csak az tudja megérteni, aki már megfigyelte azt a hangos, fontoskodó tevés-vevést, amelyet a zsidók nyilvános helyen szoktak tanúsítani."[130]

Még ennél is mélyebb megvetéséről tett tanúbizonyságot Julier Ferenc, aki elvitatta a proletárdiktatúrától azt a szervezettséget, amelyet a gazdasági metaforák implikálnak, ő ugyanis a „zsidó csőcselék" uralmaként jelenítette meg a Tanácsköztársaságot.[131] Ezt a negatív kommünleírások minősített esetének tarthatjuk, mivel benne a modern antiszemitizmus keveredik az „ochlokrácia" antik kritikájával.[132]

Az ellenforradalmár Hefty Richárd a Tanácsköztársaságot az általa „turániakként" jelölt magyarokat elnyomó zsidók államának tartotta az 1920-as munkájában. Haller István ugyanekkor a Forradalmi Kormányzótanácsot nevezte „fővárosi vörös zsinagógának", amelynek „földi istene" „Kohn Béla" volt. Haller művében is azzal az értelmezéssel találkozunk, hogy a Tanácsköztársaság idején az asszimilálatlan „zsidók" jutottak uralomra a keresztény magyarok fölött. Felidézte, hogyha valaki meglátogatta a népbiztosságokat, akkor könnyen azt hihette, hogy „valami »demokrata« kaszinóban van a Dob utcából", vagy a Rumbach utcai ortodox imaházban. A Közoktatásügyi Népbiztosság vidékre küldött agitátorait a „keleti fajhoz" tartozó „tejfelesszájúakként" jellemezte.[133]

A Közoktatásügyi Népbiztosságot úgymond „megszálló" „fiatal zsidókról" Pesthy Jenő rajzolt igen ellenszenves képet: „Simaképű, lobogó sörényű bócherek futkároznak az osztályokban és a folyosókon. Rikácsoló hangú zsidólányok foghegyről

[128] *Domonkos*, 11., 14., 34–35.

[129] *Esterházy*, 82.

[130] *Esterházy*, 79.

[131] *Julier*, 1927. július 3., 18.

[132] A Tanácsköztársaságnak mint „ochlokráciának" leírását és kritikáját l. még Székely István *A forradalmak útja és a keresztény politika* című munkájában: „Műveletlen vagy tudákos, erkölcsileg gyenge és szegény népeknél, kivált ha lelkiismeretlen izgatók kezébe kerülnek, a demokrácia azzal a veszedelemmel jár, hogy *csőcselékuralommá (ochlokráciává)* fajul." L. Dr. Székely István: *A forradalmak útja és a keresztény politika*. Budapest, a „Katolikus Élet" kiadása, 1921, 67.

[133] *Haller*, 42., 41., 37., 42.

osztogatják a rendelkezéseket a régi tisztségviselőknek."[134] A proletárdiktatúrának a tradicionális magyar intézményekkel szembeni ellenségességét (és az ennek „szellemében" született intézkedéseket, mint a piros-fehér-zöld zászló lecserélése vörösre, és a Himnusz felváltása az Internacionáléval) az magyarázta Pesthy szerint, hogy a Tanácsköztársaság alatt valójában „idegenek" zsarnokoskodtak a magyar nemzet felett, a proletárdiktatúrával egy magyarországi párt magyarul beszélő tagjai kerültek hatalomra – de nem magyarok. Pesthy egyértelműen ki is mondta a művében, hogy a kommün alatt Magyarországból „Zsidóország" lett, ahol üldözték a magyarokat, és Kun Bélát „a nemzetközi zsidó bestiák" vezetőjeként írta le.[135]

Gömbös Gyula az 1920-as „feljegyzéseiben" az 1918–1919-es magyarországi fejleményeket – egyenlőségjelet téve az internacionalizmus és a szabadkőművesség közé – „a zsidóság internacionalista (szabadkőműves) szervezeteinek" tulajdonította. Az ellenforradalmi mozgalmak szükségszerű antiszemita irányát azzal indokolta, hogy az általa nem felekezeti, hanem etnikai alapon meghatározott zsidók a kommün legfőbb hívei.[136] A leendő miniszterelnök továbbá arról számolt be, hogy antiszemitizmusa különösen megerősödött Szegeden, ahol zsidóellenessége miatt összeütközésbe került a megszálló francia erők helyi parancsnokával, aki a magyar nacionalisták helyett szívesebben érintkezett inkább „a magyar társadalom salakjával". Gömbös a francia Harmadik Köztársaság szabadkőműves-fertőzöttsége toposzának[137] megidézésével magyarázta ezt. De Wagner Károly is a „zsidó métely" terjesztőjeként azonosította Betrix ezredest.[138] Hasonlóan gondolkodott Betrixről Csaba Jenő piarista szerzetes, szerinte mind az 1918–1919-es forradalmak baloldali pártjait, mind a szegedi proletárdiktatúrát megdöntő antanterőket valójában „szabadkőműves zsidók" vezették. Például míg a mérsékelt Paál Jób a „szegedi Romanelliként" méltatta Betrix ezredest, Csaba Jenő „szabadkőműves zsidónak" nevezte a francia parancsnokot, és ítélte el Gömbös Gyulához hasonlóan.[139]A piarista szerzetes műve magyarországi példáját adja a „judeobolsevizmust" támadó irodalom szabadkőműves-ellenes irányának, amely főleg katolikus szerzőkre jellemző.[140]

[134] *Pesthy*, 18., 35., 9., 7., 27. – A „zsidók" fülsértő hangjával kapcsolatos képzet klasszikus megfogalmazását l. Richard Wagner „A zsidóság a zenében" című antiszemita irományában. Idézi: Umberto Eco: *Ellenséget alkotni*. In: Umberto Eco, 2011, 18–19.

[135] *Pesthy*, 53., 10–11., 27.

[136] *Gömbös*, 47–48.

[137] L. például: Dr. Somogyi István: *Szabadkőmívesség igazi arca*. Budapest, 1929, 92–93.

[138] *Forradalomtól az ellenforradalomig*, 27–28.

[139] *Csaba*, 88.

[140] A főleg Francia- és Olaszországra jellemző irányzatról l. Paul Hanebrink, 2018, 95. – Az antiszemitizmus, antibolsevizmus, szabadkőműves-ellenesség és nőellenesség összefonódásáról a francia katolikus szélsőjobboldali szerzők munkáiban l. Sandrine Sanos, 2013.

Akadtak persze szerzők, akik az „úri antiszemitizmus" kódnyelvén fogalmazták meg nézeteiket. Szász Károly *Emlékezés a vörös uralomra* című, 1922-ben megjelent memoárját a visszafogott, legtöbbször csak utalásokban jelentkező, szelektív antiszemitizmus jellemezte. Midőn egy Weisz nevű epizódszereplő bukkan fel, megjegyezte, hogy „ezen a néven, gondolom, sokan voltak a vörös táborban".[141] Herczeg Ferenc pedig a proletárdiktatúrát – a „zsidódiktatúra" képzetének szofisztikált megfogalmazásaként – a „lengyel és orosz ghettók bosszúálmainak" megvalósításának tartotta 1920-ban. Továbbá a Károlyi szerepéről kialakított értelmezése lényegében nem különbözött a megfogalmazásában kétségkívül radikálisabb Tormay Cécile-étől, mivel Herczeg Ferenc szerint is csak kirakatemberül választották Károlyi Mihályt a mögé bújó „zsidók", hogy vele leplezhessék hatalomátvételük valódi célját.[142]

A történelmi Károlyi név mint „félrevezető cégér" értelmezéssel találkozunk Orbók Attila 1919-es művében is, amely szintén azt a nézetet képviselte, hogy az 1918–1919-es forradalmak vezetői olyan „új honfoglalók" voltak, akik „rendszeres aknamunkával" – mindkét kifejezés eredetileg a szélsőjobboldali radikalizmus szótárához tartozott, ám onnan átkerültek más politikai irányzatok szerzőinek nyelvjátékába is[143] – már 1915-ben munkához láttak. Hogy valójukat és valós céljaikat leplezzék a Jászi Oszkárhoz és Kunfi Zsigmondhoz hasonló „zsidó" politikusok és a Kéri Pálhoz és Simonyi Henrikhez hasonló „zsidó" újságírók, a könnyen befolyásolható Károlyi Mihály mögé bújtak, hogy aztán a proletárdiktatúra kikiáltásával megvalósuljon a teljes „zsidó" hatalomátvétel. Orbók mégis igyekezett

[141] *Szász Károly*, 86. – A „Weiszek" kommünellenes démonizálásához adalék, hogy Somogyi Zoltán elbeszélése szerint Weisznek hívták azt a politikai biztost is, aki lelőtte Lemberkovics Jenőt – hátulról. L. *Somogyi*, 49.

[142] *Herczeg*, 29., 20.

[143] Az „aknamunka" kifejezés népszerűségéhez az ellenforradalmi irodalomban l. például a következő, a „bolseviki zsiványokkal", a „szabadkőműves kapcabetyárokkal" és a „forradalmi szociáldemokráciával" történő leszámolást követelő pamfletet: Wágner Antal: *Bolseviki zsiványok aknamunkája Magyarországon*. Budapest, a Keresztény Szociálizmus Kiadóhivatala, 1919. – Valamint Lukachich Géza egykori városparancsnok megállapítását az őszirózsás forradalom okairól: „Politikai kalandorok szervezett aknamunkája vezette félre a lógós tiszteket és a szökött katonákat, valamint a rendőrséget. Ezek okozták az engedelmesség megtagadásával a törvényes rend felbomlását, az összeomlást." L. Báró somorjai Lukachich Géza ny. altábornagy: *Magyarország megcsonkításának okai*. Budapest, NYUKOSZ, [1932], 142–143. – L. még Rubint Dezső: *Az összeomlás*, i. m., 7. – Továbbá a galileistákat tévesen „cionista ifjaknak" tartó Podmaniczky György beszámolóját, amely szerint Károlyi körének „aknamunkája" okozta a forradalmat: Báró Podmaniczky György: *Az őszirózsás „forradalom" a budapesti honvédhuszár kaszárnyában (Naplótöredékek)*. Budapest, Stádium, [é. n.], 14–15., ill. Szászhalmi József elemzett munkáját.

megbocsátani Károlyinak, mert – igencsak árulkodó módon – hangsúlyozta, hogy az ő istene nem a „bosszúálló Jahve", hanem a „megbocsátó keresztény Isten".[144]

Az 1918–1919-es forradalmak antiszemita értelmezése ellen elsősorban a megvádolt, ám antikommunista „zsidók" léptek fel, ellennarratívájukat attól függően kialakítva, hogy zsidó identitásúak, zsidó vallásúak vagy csak zsidó származásúak voltak. A cionista Schönfeld József amellett állt ki 1919 őszén, hogy a kommünben nemhogy a zsidók nyomták el a kereszténységet, hanem éppen hogy a zsidók szenvedték meg legjobban a proletárdiktatúrát. Fontos hangsúlyozni, hogy Schönfeld értelmezésében a „zsidó" nem vallást, hanem nemzetiséget jelent. A zsidók kommün alatti fokozott elnyomatásának tételét is abból vezette le, hogy ugyan a Tanácsköztársaság alkotmánya minden nemzetiségnek egyenjogúságot biztosított, nem engedték meg, hogy a többi magyar nemzetiséghez – szlovák, román, szerb és rutén – hasonlóan a magyarországi zsidók is külön pártszervezetbe tömörüljenek. A Vörös Hadseregbe toborzó plakátok között pedig ugyan jiddis nyelvű felhívásokat is kifüggesztettek, de amikor sor került az 1919. június 12–13-i pártkongresszusra – amelyen a Magyarországi Szocialista Párt felvette a Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártja nevet –, akkor minden nemzetiség küldöttei szóhoz juthattak, csak a zsidóké nem.[145] Ebből Schönfeld azt a következtetést vonta le, hogy a Tanácsköztársaság politikája egyenesen antiszemita volt, és ha a proletárdiktatúra stabilizálódik, akkor annak rövid úton a magyarországi zsidó közösség gazdasági és kulturális megsemmisülése lett volna a következménye. Ezért jutott arra az erősen ironikus és nem kevéssé provokatív konklúzióra:

„Íme antiszemita testvéreim, láthatjátok, hogy kevés okotok van haragudni a zsidóságra a proletárdiktatúra miatt, sőt nincs is jogotok haragudni a zsidó népbiztosokra sem, mert oly radikálisan mint ahogy ők akarták, ti sohasem tudnátok a zsidóságot tönkre tenni. Úgy látszik az antiszemitizmusban is mestereitek lehetnétek a zsidók."[146]

Székely Sámuel a szintén a „zsidódiktatúra" vádjára válaszul írt *Felelős-e a zsidóság az ország romlásáért?* című, 1919-es röpiratában nem vonta kétségbe azt a „tényt", hogy „a proletárdiktatúrában a zsidóság aránytalanul sok vezető embert bocsátott az új rendszer rendelkezésére", de egyfelől hangsúlyozta, hogy a „kommunista zsidók" olyan „romlott elemek" voltak, akik kívül álltak a „tisztességes magyar érzelmű hitsorsosok körén", azon magukat magyarnak valló, a társadalomba integrálódott zsidókén, akik a kommunisták áldozatai közé tartoztak. A „judeobolsevizmus" sztereotip elképzelésével szemben azt is érvként hozta fel

[144] *Orbók*, 41–42., 45.
[145] *Schönfeld*, 24.
[146] Uo. 25.

a szerző, hogy a Forradalmi Kormányzótanácsban számos keresztény is szerepet vállalt, továbbá, hogy a zsidó származású Korvin Ottónak „méltó társa" volt a református hitre keresztelt Cserny József.[147] A kegyetlen Cserny református vallásának hangsúlyozása azért különös jelentőségű a „zsidódiktatúra" képzetének diskurzusában, mert például az egyik legélesebben antiszemita kiadvány, *A zsidó mint az ezeréves Magyarország sírásója* című, 1919 őszén kiadott füzet szerzője, Bachó László azt a megállapítást tette – még Cserny József kivégzése előtt –, hogy „Cserny, minden elvetemültsége dacára, erkölcsileg sokkal magasabb nívón áll, mint felbujtói, Kohn Béla meg a Kohnfi Zsigmond."[148] Vagyis a Tanácsköztársaság-ellenes irodalom legradikálisabb vonulata a származás alapján súlyozta az elkövetett bűntetteket.

[147] *Székely*, 16–17.

[148] Dunántúli [Bachó László]: *A zsidó mint az ezeréves Magyarország sírásója. Az ezer csatában vérzett magyar földmívelő nép számára.* [Budapest], 1919, 44.

V. A Tanácsköztársaság politikájáról

A KOMMÜN GAZDASÁGPOLITIKÁJA ÉS AZ ÖKONÓMIAI PROBLÉMÁK

„Kék pénz" – „fehér pénz"

Valóságos „állatorvosi lova" volt a Tanácsköztársaság gazdaságpolitikájának az ún. „fehér pénz" problémája, vagyis azoknak a proletárdiktatúra által kibocsátott, 25 és 200 koronás bankjegyeknek a forgalomba kerülése, amelyeknek csak az egyik oldalát nyomták meg, és ezért játékpénzt hatását keltették, ami igencsak megnehezítette az elfogadásukat, és lényegében csak az állami szektoron belüli kifizetésekre tudták használni.[1] A „fehér pénz" iránti mély bizalmatlanság részben a vidéki terror egyik kiváltó oka is volt, mert miután az őstermelők nem kívánták eladni a terményeiket az értéktelennek tűnő „fehér pénzért", erőszakkal elvették tőlük.[2] Ahogy Faragó Miksa megfogalmazta a kommün pénztörténetéről írt, *A szovjet bankógyára* címmel 1929-ben megjelentetett munkájában: „A törvényes kékpénz és a fehérhátú forradalmi bankó harca volt az ellenforradalom legerősebb tényezője".[3]

Az 1919 utáni ellenforradalmi emlékezet egyenesen pénzhamisítással vádolta azokat, akik a „fehér pénzt" forgalomba hozták. Az 1920-as népbiztosperben is köztörvényes bűncselekményként értékelték, hogy a törvényesnek el nem ismert proletárdiktatúra pénzt nyomott.[4] Zsedényi Aladár és Szászhalmi József a népbiz-

[1] L. Egry Gábor (szerk.), 2018, 78.

[2] Fekete István *Zsellérek* című, eredetileg 1939-ben megjelent, a proletárdiktatúra időszakát is bemutató (és a negatív ábrázolás miatt 1945 után betiltott) regényében is a „fehér pénz" piaci elutasítása váltja ki a terrort. Új kiadása: Fekete István: *Zsellérek*. Budapest, Nesztor Kiadó, [1990], 139–142.

[3] Faragó Miksa: *A szovjet bankógyára*. Budapest, a szerző saját kiadása, 1929, 62.

[4] Rév Erika, 1969, 42. – A „Kun Béla és társai" elleni, a hatalom mesternarratíva-teremtési kísérletének szolgálatába állított per a „nagy magyar szatírák" egyike volt, az 1919 augusztusában emigráló „nehézfiúk" helyett ugyanis csak a Forradalmi Kormányzótanács másod- és harmadvonalát tudták a vádlottak padjára ültetni. Ahogy a vádlottak – túlnyomó többségükben az MSZDP centrista és jobboldali szárnyának képviselői – nevében felszólaló Vántus Károly (kivételesen a KMP alapító tagja) megfogalmazta: „Mindenki tudja Magyarországon, hogy mindazok, akik itt

tosper vádiratának megfelelő interpretációt vették át a „fehér pénz" problémáját illetően, amikor 1927-es, illetve 1928-as könyveikben „pénzhamisításról", illetve a megszokott intézmények elleni totális támadás keretében értelmezték a „fehér pénz" bevezetését.[5] A vizsgált Tanácsköztársaság-ellenes irodalom szerzői azonban „bűn" helyett inkább „hibaként", a kommün vezetési inkompetenciájának bizonyítékaként tekintettek a proletárdiktatúra pénzére, nemegyszer humorral idézve fel a „fehér pénz" keltette bonyodalmakat.

Erre az eljárásra szolgáltat kiváló példát Molnár Jenő, aki 1919-ben a Monarchia „kék" és a Tanácsköztársaság „fehér" koronáját összevető szójátékkal – egy, már a proletárdiktatúra időszakában ismert viccel – gyakorolt megsemmisítőnek szánt kritikát a kommün gazdasága fölött: „A régi és az új pénz között az a különbség, hogy a régi, az *pénznem*, az új pedig *nem pénz*."[6] Kóbor Tamás arra helyezte a hangsúlyt szintén 1919-ben, hogy a „fehér pénz" nyomása nemhogy nem oldotta meg a kommün pénzproblémáit, de fölöttébb káros volt, csak inflációhoz vezetett. Emiatt hiába emelték meg a proletárok fizetését a „pénz szaporítása útján", a fizetések értéke valójában csak csökkent.[7]

Haller István szimbolikusnak tartotta, hogy bár a kommunista politikusok a tőke tönkretételére esküdtek fel, soha annyi papírpénz nem került forgalomba, mint a proletárdiktatúra alatt. Az ironikusan „örökmozgónak" nevezett bankóprés okozta Tanácsköztársaság alatt inflációt Szajkai Gábor szovjettagnak a Tanácsok Országos Gyűlésén elhangzott állítólagos panaszkodásával érzékeltette. Az 1920-ban megjelent *Szocialista-kommunista csőd* azt is felemlegette, hogy a mezőgazdasági munkások hiába kaptak a korábbinál magasabb bért a szocializált nagybirtokokon, mert azokat fehér pénzben, „Kun-bankóban", vagy az igazán gúnyos kifejezéssel élve „jancsibankóban" kapták. Azokon a vidékeken, ahol csak „fehér pénzzel" fizettek, menten munkaerőhiány keletkezett, ugyanis: „Kun-bankóért (…) nem volt érdemes répát kapálni", és ezért a munkavállalók oda mentek, ahol „kék pénzzel" fizettek.[8] Zsedényi Aladár szerint a „felemás pénz" egyenesen „népvándorlást" okozott.[9]

ülnek a vádlottak padján, éppen azért ülnek itt, mert nem voltak a szélsőséges őrületnek hívei. Ezért nem érzik magukat bűnösnek, ezért nem szöktek el, ezért nem mentek ki külföldre, mert hiszen annyi esze, józan felfogása mindenkinek van, hogy ha bűnösnek érzi magát, és veszélyt érez, elszökik." L. uo. 78.

[5] *Zsedényi*, 44. – *Szászhalmi*, 18.

[6] *Molnár*, 97.

[7] *Kóbor*, 64–65. – Alföldi Dávid abban látta 1919-ben a csak a „bankópréssel" fenntartható fizetésemelések okát, hogy a kommün vezetése maga is tudta, nem tarthat soká a proletárdiktatúra, és ezért minden kívánságát teljesítették a munkásoknak, miképp a halálraítélteknek a kivégzésük előtt. L. *Alföldi*, 24.

[8] *Haller*, 31–33., 29.

[9] *Zsedényi*, 44.

Utolsóként Lányi Ede 1919-es értelmezését érdemes megemlíteni, mely szerint a pénzkavarodás és az áruhiány miatt soha nem látott mértékűvé vált a spekuláció, amelyben a jezsuita szerzetes szerint azok jártak az élen, akik már a háború alatt is: a „zsidók",[10] akiket olykor csak visszafogottan a „túlnyomólag élelmes faj (zs.)" képviselőinek nevezett,[11] és erről a kiadványról is elmondható, hogy szerzője a „kék pénzzel" és a „fehér pénzzel" kapcsolatos megállapításaiban az értéktelített „régi" és az értékellenes „új" világ közti különbséget sűrítette bele emblematikus érvénnyel.

Korrupció és nepotizmus

A „fehér pénz" és a „kék pénz" problémahalmazával előszeretettel kötötték össze a korrupció bűnét. A Tanácsköztársaságot ért egyik legsúlyosabb vád az volt, hogy a kapitalista társadalom „legnagyobb bűnei" – nepotizmus, protekcionizmus és korrupció – sosem burjánzottak úgy, mint a proletárdiktatúrában.[12] Ahogy Haller István megfogalmazta: „soha a protekció úgy nem dühöngött, mint akkor, *amikor mindnyájan egyenlők voltunk*".[13] De ezt a nézetet képviselte Dietz Károly is 1920-ban, ő a nepotizmusra azt hozta példának, hogy a kommünben a „kabáttolvaj" Rabinovics Miksát nevezték ki a főkapitányság politikai biztosának, csak mert bátyja, Rabinovics József a KMP egyik alapítója volt.[14] A legfájóbb kritikát Alföldi Dávid gyakorolta, aki Tisza István Nemzeti Munkapártjának függetlenségi párti kritikusaként jutott arra a következtetésre, hogy a „panama" jobban tenyészett a proletárdiktatúra alatt, mint Lukács László miniszterelnöksége idején[15] – pedig

[10] *Lányi*, 30.

[11] Uo. 21.

[12] *Dietz*, 118.

[13] Haller István a korrupció kapcsán Varga Jenőre hivatkozott, aki a Tanácsok Országos Gyűlésén a „tisztító munka" szükségességéről beszélve elismerte, hogy tud olyan vidéki direktóriumi tagokról, akiknek a lakásai „perzsaszőnyegekkel" vannak tele. Vö. *TOGY*, 29.

[14] *Dietz*, 118. – Rabinovics Miksa jelentőségét mutatja, hogy az 1920-as években nevével csak a felesége bigámiaperében találkozhatott az olvasó. A proletárdiktatúra bukása után eltűnt Rabinovics Miksa neje, Spitzer Janka ugyanis halotti anyakönyvi kivonatot hamisított férjének, hogy újra férjhez mehessen. A perben végül felmentették az asszonyt, mivel a bigámista cselekményért a proletárdiktatúra okozta felfordulást tették felelőssé az ítélet indoklásában: „Ez a per (...) szomorú maradványa annak a kornak, amikor Magyarországon a jogrend fel volt dúlva és felelőtlen elemek embereket gyilkoltak." Vagyis a korai Horthy-korszakban még egy bigámiapert is hasznosítottak a Tanácsköztársaság-ellenes propagandában. L. „amikor Magyarországon felelőtlen elemek embereket gyilkoltak". A bíróság érdekes megállapítása egy kettősházassági bűnperben. *PN*, 1926. június 27., 12.

[15] *Alföldi*, 25.

Lukács volt az első és mindmáig utolsó magyar miniszterelnök, aki korrupciós botrányba bukott bele.[16]

Szokatlan módon nem véres cselekedetei miatt, hanem a nepotizmus kommün alatti elharapózására felhozott példaként említődik Lovászy Károly 1919-es memoárjában Szamuely Tibor, aki korábban „pesti házfalakat megreszkettető hangon üvöltött" a protekció ellen, de a proletárdiktatúra idején nővérét és minden öccsét fontos pozícióba juttatta, még a legkisebbet is, az addig rövidnadrágot viselő 15 éves Istvánt is *politikai megbízottként* küldte Győrbe, és „elegáns lakása, kétfogatú hintója és autómobilja" lett a kamasznak a nehezen hihető elbeszélés szerint.[17]

Légrády Imre a túszejtések kapcsán tért ki 1919-ben a proletárdiktatúra korruptságára. A *Pesti Hírlap* tulajdonosa a népbiztosok megvesztegethetőségének tudta be, hogy alig több, mint két hét fogság után, 1919 májusában szabadon engedték a túszul ejtett pénzembereket, míg az arisztokraták szabadulását kapcsolati tőkéjüknek, a Károlyi Mihállyal meglévő jó ismeretségüknek tudta be.[18] A *Népbiztosok futása a frontról és egyéb szenzációs riportok a kommün idejéből* című, 1919-ben megjelent kiadvány szerzői az új elit korruptságát bizonyító szimbólumerejű történetté tették azt, hogy az általános lakáshiány közepette Szabó Dezsőnek, a Központi Lakáshivatal vezetőjének hat állandó lakása is lett Budapesten, amelyeket mind a lakáshivatal útján rekviráltatott magának.[19]

A legalaposabban Kóbor Tamás vizsgálta a proletárdiktatúra nevezett visszásságait. Kóbor bírálta, hogy a létrejövő hivatalnoki állások betöltésénél az osztályhelyzettel azonosított politikai megbízhatóság lett a szempont, és nem a szakértelem. A munkások kiváltságos állásokba történő helyezését a „régi világ" nepotizmusához hasonlította, csak annál sokkal károsabbnak tartotta, mert míg egy protekcióval hivatalnoki állásba kerülő dzsentrifiú legalább ott valamennyire hasznos munkát tudott végezni, a helyére kerülő munkás egyáltalán nem tudta ellátni a feladatát. Csak súlyosbította az ország helyzetét, hogy a Tanácsköztársaságban „a bankot nem az ügyeket ismerő, vezetéshez, pénzhez, áruhoz értő igazgató, hanem az a húszéves praktikáns vezeti, aki már a régi időben is legalább a Galilei-kör tagja volt". Ennek az improduktív rendszernek köszönhetően a proletárdiktatúra idején nem is folyt termelés, hanem csak a korábban felhalmozott javakat kapták meg a proletárok, azt osztották szét, „amit a burzsoá kapzsiság ezer év alatt összeharácsolt".[20]

[16] Cieger András, 2011, 158–160., ill. Gerő András: A Désy–Lukács-ügy. In: Gerő András, 1996, 46–59.

[17] *Lovászy*, 88–90.

[18] *Légrády*, 47–48.

[19] *Népbiztosok futása a frontról*, 30.

[20] *Kóbor*, 89–90., 109.

A hiány, valamint az annak ellenére is, kijárással elérhető jobb minőségű termények és termékek – például a sárga krumpli helyett a rózsakrumpli –, melyeket a „korrupció trágyájának" tekintett, és az ügyintézés bonyolultabbá válása soha nem látott mértékű korrupciót eredményezett, de valójában az tette működőképessé a rendszert. Emiatt a proletárdiktatúra „tiszta politikusai" nem is léphettek föl ellene, mert ez esetben a „vérvörösek" csinálták volna meg az ellenforradalmat.[21] A rendszert működtető korrupció miatt a proletárdiktatúrában mindenkinek szüksége lett egy megbízható, „proletár" protektorra, ha valamit el akart intézni:

„Minden burzsuj szalad a maga proli protektora után és míg az útlevélért ezren tolonganak az utcán, én egy vörös katona fedezete alatt az orruk előtt besétálok és tíz percen belül elvégzem három heti ácsorgás dolgát. Szövődik egyáltalán a protektori korrupt viszony az elnyomott burzsuj és az úr proli között. Részben pénzért teszi meg, amit tehet, noha nem szabad, részben előrelátásból, mert hiszen nem lehet tudni, nem fordul-e vissza a világ és akkor jó lesz, ha ott már van egy hely, melyen puhára esik."[22]

De a legérdekesebbnek Kóbor Tamás azon felvetése tekinthető, amely azt a jelenséget is a korrupció körébe sorolta, hogy miután „úrrá lett a proli", és eltörölték a darabbérezést, nyolc kifizetett munkaóra alatt csak egy óra munkateljesítményt végzett, és ezzel a többit mintegy „elsikkasztotta".[23]

Ha a Tanácsköztársaság korrupciójának valódi mértékére vagyunk kíváncsiak, annak súlyosságáról árulkodik, hogy azt nemcsak a külső megfigyelők bírálták – mint az utóbb a fehérterror áldozatává váló szociáldemokrata újságíró, Somogyi Béla a Tanácsok Országos Gyűlésén (felszólalása azonban nem jelent meg a kiadott naplóban) –, hanem a kommün eszmeileg elkötelezett vezetői és középvezetői is, mint például a lakáshivatal megtisztítását elhatározó Szamuely Tibor vagy a „korrupciót ölni" akaró Lengyel József.[24] Kun Béla is fellépett a korrupció ellen, mert abban az amúgy is bizonytalan helyzetű proletárdiktatúrát fenyegető veszélyt látott, és többek között éppen azért bízta a kíméletlen Szamuelyre a proletárgyermekek 1919. júliusi balatoni üdültetésének ellenőrzését, mert végzetesnek tartotta volna, ha a világháború alatti, IV. Károlyról elnevezett gyermeküdültetési akcióhoz hasonlóan a proletárdiktatúra propagandaakciója is botrányba fullad a szervezők korruptsága miatt. Ha az 1918 előtti helyzettel szeretnénk összehasonlítani a kommün alatti helyzetet, azt mondhatjuk, hogy olyan nagy értékeket egy kommunista vagy szociáldemokrata funkcionárius se tulajdonított el, mint amek-

[21] Uo. 67–68., 93–95.

[22] Uo. 90.

[23] Uo. 88.

[24] L. Szamuely Tibor cikke a lakáskérdésről (1919. április 15.). In: *MMTVD* 6/1., 225–226., ill. Lengyel József: 218–224.

kora összegek a világháború alatti korrupciós botrányokban bukkantak fel (nem beszélve a békeidők panamáiról), kis, szem előtt lévő visszaélések azonban nagy számban fordultak elő. Márpedig ezek többnyire jobban zavarják a hétköznapi embereket, mint a „nagy lopások bűne".

A szocializálások és a gazdasági „csőd"

A Tanácsköztársaság kritikusainak kollektív élménye volt, hogy a munkások a proletárdiktatúra idején nem dolgoztak. Ennek okaival (a birtokok és az üzemek szocializálása) és következményeivel (a termesztés és a termelés leállása) részletesen foglalkoztak, olykor kis érdekességeket felvonultatva színezték az elbeszélést, míg egyesek egyszer apokaliptikus képekkel érzékeltették a kommün idején bekövetkezett pusztulást. Előbbire példa Domonkos József 1919-es leírása, aki azzal érvelt azon állítása mellett, hogy a szocializált üzemek mind az előállított termékek minőségében, mind mennyiségében alatta maradtak a korábbi kapitalista gyárakénak, miközben drágábban termeltek, hogy felidézte: a csepeli vasból készült 20 filléresek előállítása darabonként 34 fillérbe került a Tanácsköztársaságnak.[25] Míg az utóbbi eljárásra Kemény Ferenc 1919-ben megjelent beszámolóját lehet példaként hozni, amely a proletárdiktatúrát az általános enyészet időszakaként jelenítette meg, ezért önmagán túlmutató jelentőséggel ruházta fel, hogy a somogyi nagybirtokokon termelőszövetkezetté történő átalakítása után – amelyről maga Móricz Zsigmond írt propagandisztikus röpiratot[26] – „az állatokat nem etették, az állatállomány kipusztulással fenyegetett".[27] Az „enyészetnek" jellemzően két okát jelölték meg a pamfletekben és memoárokban – és természetesen egyik sem az első világháború pusztító, majd az azt követő antantblokád fojtogató hatása volt, hiszen ezek említése legalább részben felmentést adott volna a Tanácsköztársaság vezetőinek, akikre a jobboldali visszaemlékezők teljes egészében rá kívánták hárítani a gazdasági összeomlás ódiumát.[28]

[25] *Domonkos*, 49.

[26] A somogyi termelőszövetkezetekről Móricz Zsigmond írt propagandisztikus riportot 1919-ben. L. Móricz Zsigmond: A *földtörvény kis kátéja. Népszavazás a földreformról. A Somogy megyei földmíves szövetkezetek. Az 1919. XVIII. néptörvény magyarázata és utasítása a földmíves nép földhöz juttatásáról.* Remete László utószavával. Budapest, Mezőgazdasági Könyvkiadó, 1979.

[27] *Kemény*, 14.

[28] Kivételnek tekinthető Sugár Ottó román megszállás idején megjelent füzete, amely részben a kapitalizmus népszerűtlensége, részben a világháborús megterhelés következményeként írta le a kommün gazdaságpolitikai kísérletét, és utalt az ország nagy részének megszállására. Ám Sugár megállapításai, mivel a szocializálás lényegi részét alkotó központosítás „a háborús gazdálkodás révén" már teljesen megvalósult a proletárdiktatúra előtt, nem kaptak helyet a Tanácsköztársaság-ellenes irodalom fősodrában. L. Sugár Ottó: *A termelés csődje Szovjetmagyarországon. Ada-*

A Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban rendre visszaköszönő első magyarázat szerint az okozta a kommün gazdasági „csődjét", hogy attól kezdve, hogy minden közösségi tulajdonba került, már senki sem akart dolgozni.[29] Ahogy a termelés leállásáról író Zsedényi Aladár megfogalmazta:

„A nagy állami közös konyha gondolata amennyire tetszetős is az első pillantásra, annyira veszedelmes is. A dologtalanságnak lett volna a melegágya és sírja az ambíciónak. Ennek a jelei felismerhetően már a kommun-uralom első hónapjaiban mutatkoztak."[30]

Ugyanezt az álláspontot képviselték *A Szamuelly halálvonata* című, 1921-es kiadvány szerzői, akik szerint a munka diadalát hirdető Tanácsköztársaság a legdolgosabb proletárokat is az „általános munkátlanságba" és a „tespedésbe" taszította azzal, hogy – értelmezésükben – a proletárdiktatúra nem tett különbséget a gazdag és a szegény ember tulajdona között, mert mindent elrabolt.[31]

Visszatérő érv, hogy a magántulajdon megszüntetésével és a voluntarista egyenlősítéssel a Tanácsköztársaság megszüntette a munka motivációját. Például Szász Károly 1922-es visszaemlékezésében hangsúlyosan jelenik meg a munka és a semmittevés világának szembeállítása, és míg előbbihez a kiszámíthatóságot, utóbbihoz a bizonytalanságot társította, amikor arról számolt be, hogy a kommün alatt képtelen volt dolgozni.[32] A perspektívanélküliség eredményeként Szász abbahagyta az 1918 őszén megkezdett színdarabja írását.[33] De ebben az értelmezési keretben tulajdonítottak jelentőséget Weiss Mandfréd öngyilkossági kísérletének is, és szintén szimbolikus, hogy Lázár István *A vörös számum* című, 1920-ban megjelent regénye a „régi világ" vállalkozói erényeit megtestesítő gyárigazgató halálával kezdődik.[34]

Brunowszky Rezső *A kommunizmus és az ember alaptermészete* című, 1929-ben megjelent szociáldarwinista szempontú művében a magasabb intelligenciájú fajokban genetikusan kódolt önző természetet bizonyító, állatvilágból vett példák

lékok a proletárdiktatúra gazdasági összeomlásához. Budapest, Wodianer F. és Fiai Könyvnyomdája, 1919, 4., 11.

[29] Például: *Molnár*, 93.

[30] *Zsedényi*, 110. – Alföldi is megállapította, hogy a szocializálást követően a munkások motiváció hiányában kevesebbet dolgoztak, mint korábban. L. *Alföldi*, 25.

[31] *Fejérváry–Gravátz*, 8. – Sasvári Nagy Olivér 1920-ban ugyancsak „rablásként" írta le a szocializálást: *Sasvári Nagy*, 14.

[32] *Szász Károly*, 24. – Ez pedig alátámasztja Romsics Gergely megállapítását, aki felhívta a figyelmet arra, hogy a magyar politikai elit keresztény-konzervatív és konzervatív-liberális tagjainak – melyek közé Szász Károly is tartozott – az 1918–1919-es forradalmakra vonatkozó visszaemlékezései „számos esetben az eltompulás, a fásultság mitologémájának hangsúlyos szerepeltetésével kezdődnek". L. Romsics Gergely, 2004a, 78.

[33] *Szász Károly*, 5., 40.

[34] Lázár István: *A vörös számum*. Budapest, Légrády Testvérek, 1920, 9–10.

mellett még egy állatmesét is megidézett a „közös tulajdon" megvalósíthatatlanságát bizonyítandó. Ebben a kalászszedésre induló libák elhatározzák, hogy „amit gyűjtenek, az közös tulajdonuk lesz", de amint kiérnek a tarlóra, már mindegyik csak magának szed.[35]

Alföldi Dávid szintén az önzőséggel magyarázta a szövetkezesítés kudarcát, de parabolák idézése helyett a saját tapasztalataira hivatkozott:

„Hány földmíves embert ismerek, aki még a saját apjával sem akar közösen gazdálkodni, mert azt mondja, hogy az öreg már nem tud annyit dolgozni, mint ő. Hogyan lehetett volna tehát az ilyen felfogású embereket százszámra, vagy ezerszámra termelőszövetkezetekben vagy más közösségben összetartani?"[36]

A demoralizáló hatású és perspektívavesztéshez vezető erőltetett „egyenlősítés" és a „közösségi tulajdonlás" bevezetése (melyet számos szerző rablásként azonosított) mellett a másik jellemző magyarázata a Tanácsköztársaság-ellenes irodalom szerzőinek a kommün gazdasági összeomlására, hogy a proletárdiktatúra alkalmatlan elemeket ültetett vezető pozíciókba azzal, hogy a társadalmat a talpáról a feje tetejére állította. Pesthy Jenő 1921-es könyve szerint az új vezetők képzetlenségéből és a „munkáshatalomból" fakadó anarchiának köszönhetően álltak a gyárak a kommün alatt.[37]

Szászhalmi József a proletárdiktatúra működésképtelenségét ugyancsak a tragikomikus helyzeteket eredményező kontraszelekcióval magyarázta. Ez olykor a Tanácsköztársaság történetének kevés vidám pillanatait eredményezte, mivel a falusiak arcára mosolyt csalt, hogy a kinevezett termelési biztosok, a „tapasztalatlan nagyszájú sihederek" „állandóan összekeverték a szemes termények nevét". Hozzá nem értésüknek és arroganciájuknak azonban súlyos következményei lettek, miután egyikük például április végén felszólította a cselédeket, hogy ne kukoricát vessenek a kukoricaföldbe, hanem őszi búzát.[38]

Az iparban meg az okozta a legnagyobb problémát, hogy Alföldi Dávid szerint a munkások az üzemek tulajdonosaiként és vezetőiként kezdtek viselkedni, holott alkalmatlanok voltak azok irányítására.[39] A munkások proletárdiktatúra alatti üzemi „basáskodása" olyan toposza a vizsgált pamflet- és memoárirodalomnak (de a Tanácsköztársaságban született Horthy-kori regényirodalomnak is[40]), amelyet csak nagyon ritkán nem emeltek be munkáikba a kommünellenes szerzők.

[35] *Brunowszky*, 7–8.
[36] *Alföldi*, 33.
[37] *Pesthy*, 10–11.
[38] *Szászhalmi*, 13.
[39] *Alföldi*, 21–22.
[40] Például: Lázár István: *A vörös számum*, i. m., ill. Eszterhás István: *Forradalom a Kígyó utcában*. Budapest, Stádium, 1944.

Fehérvári István azon kevesek közé tartozott, akik szembementek az 1919 utáni, jobboldali Tanácsköztársaság-diskurzusnak a „munka nélküli munkások" diktálását ismételgető főáramával, amikor 1919-ben arról írt, hogy a proletárdiktatúra a munkásokat sem kímélte: „A munkásnak (...) dolgoznia kellett hamis pénzért, mukkanás nélkül, – ha sztrájkra mert gondolni, vagy ha véleményét akarta szabadon nyilvánítani, akkor géppuskával estek neki."[41]

A Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban felvetett, eddig ismertetett kritikáknak, ha kommünellenes felépítményként torzak és túlzók voltak is, de valóban létező gazdasági problémák képezték az alapjukat. Ezeket megvizsgálva jutott arra a következtetésre Varga Jenő a Tanácsok Országos Gyűlésén mondott 1919. június 16-i beszédében, hogy valóban súlyos bajokhoz vezetett a szocializálás és a munkásigazgatás bevezetése, mivel a munkások még nem álltak a „kommunista öntudat" azon fokán, hogy a kapitalista munkafegyelem és a teljesítménybérezés eltűntével – az időbérezés bevezetésével – ugyanazon a színvonalon dolgozzanak tovább. Ezért a probléma megoldása érdekében javasolta az akkordbér átmeneti visszaállítását – ezzel a kritikusai szerint elismerve a Tanácsköztársaság gazdasági rendszerének csődjét.[42]

A tárgyról legrészletesebben Haller István írt a *Szocialista-kommunista csőd* című munkájában, amelyben a Tanácsok Országos Gyűlése jegyzőkönyveiből vett, célzatosan válogatott idézetekkel igyekezett alátámasztani, hogy a „szocializált" üzemek és nagybirtokok alkalmatlanok voltak a termelésre.[43] A keresztényszocialista politikus olvasatában a szocializálás csak rablást jelentett, mivel a Tanácsköztársaság vezetői „minden gazságukat szép szavakba szerették burkolni". A bankok államosításával, 800 pénzintézet 8 milliárd koronányi névértékű betétének nacionalizálásával Haller szerint nem sokat nyert a „proletárállam", mert a pénzt „a népbiztosok és társaik vágták zsebre". Magyarország „koldussága" a „nagystílű rablásnak" nevezett államosítással lett megpecsételve ebben az elbeszélésben – míg a baloldali visszaemlékezők utóbb azt hangsúlyozták, hogy a proletárdiktatúra bukásakor a korábban lefoglalt bankbetétek még sértetlenül megvoltak.

Egy másik alapos kritikus, Kóbor Tamás elsősorban a bürokrácia megnövekedése felől tekintett a proletárdiktatúra gazdasági problémáira, hiszen a tulajdonok szocializálása, adminisztrálása és újraelosztása csak újabb bürokratákat igényelt. A Tanácsköztársaság gazdasági irányítása a tervezéstől várta, hogy megoldja a termelés, az elosztás és a fogyasztás problémáit – amelyeket Kóbor úgy foglalt összse, hogy „mindent kapni, ami nem kell" (melltűk, zsebkések, medálok, gombok, szalagok stb.), „és semmit abból, ami kell" (harisnya, ing, ruha, cipő stb.) –, ez

[41] *Fehérvári*, 25.

[42] Varga kritikájának ismertetését és elemzését l. Apor Péter, 2007.

[43] *Haller*, 14.

azonban a bürokrácia radikális gyorsasággal történő megnövekedéséhez vezetett, amelyet a proletárdiktatúra vezetői is regisztráltak. Kóbor szerint azonban hiába ismerték fel idejében ezt a problémát, és a Tanácsköztársaság vezetői hiába kritizálták magukat a bürokratizálódás miatt, az ellen nem tehettek semmit, mert a bürokrácia „a bolsevizmusnak a természetéhez tartozik".

Míg korábban, ha betört egy ablak, azt a tulajdonos megcsináltatta, a proletárdiktatúrában már be kellett jelenteni az esetet a házbizalminak, aki azt tovább jelentette egy felsőbb szintre, hogy ott adjanak utasítást az ablaküveg megcsinálására: „az üveges üveget szállít, számlát ad, a pénztáros fizet és tovább elszámol stb." Ezen szervezési módnak köszönhetően tovább folyt a világháború alatt megkezdődött „központosodás", az elosztóközpontok szaporodása. Kóbor ironikusan nyugtázta 1919 júniusában, hogyha ez így megy tovább, akkor a „liszthivatal, a szénközpont mellett meg kell alakulnia az ecetközpontnak és a körömkefe-központnak is".

A bürokrácia felduzzasztásával keletkezett seregnyi új állásba proletárokat helyeztek. Kóbor a munkások áramlását regisztrálta a gyárakból az irodába, amelyet „munka-korrupcióként" azonosított, mivel az irodákban nem tudtak annyira értékes munkát végezni a fizetésükért, mint az üzemekben. *A bolsevismusról a bolsevismus alatt* szerzőjének is az volt az alapvető élménye, hogy a munkásállamban nem dolgoznak. Ezt annak a társadalom alsó részét átjáró mentalitásnak tudta be, amely a „jólét" mércéjévé a „nem dolgozást" tette meg. Ezért mihelyt a proletárdiktatúra kikiáltásával a proletariátus lett az uralkodó osztály, a munkások a kötelező munkaidő csökkentésével megvalósíthatták álmukat, a „munkátlanságot". A proletár mentalitását a „burzsoáéval" állította szembe, és Weiss Manfrédot hozta példának, aki hiába milliomos, nyolc óránál is többet dolgozik naponta.[44]

Fontos hangsúlyozni, hogy a kommün gazdaságpolitikájának nemcsak a jobboldalon voltak kritikusai, de a szociáldemokrata Weltner Jakab is bírálta a szocializálási politika radikalizmusát, amelyet 1929-es memoárjában felelőssé tett az amúgy is az antant blokádjától fojtogatott Magyarország gazdasági katasztrófájáért:

„A régi vezetők lassúbb tempóra biztató kívánságai nem találtak meghallgatást. Az Oroszországot járt ifjak forradalmi hevülete nem ismert határokat. Elveszettnek tartottak minden napot, amelyen nem szocializáltak valamit és buzgón kutatták, hogy a társadalmi élet melyik területén lehetne valamit köztulajdonba venni, még abban az esetben is, ha rendelkezésük folytán egészen lehetetlen helyzet alakul ki."[45]

[44] *Kóbor*, 75., 77., 88., 86–87.
[45] *Weltner*, 173.

A gazdaságpolitika azonban kivételesen az a területe volt a kommünnek, amelyet az egykori kommunista – vagy utóbb azzá lett – résztvevők is bíráltak a visszaemlékezéseikben. Ezek a beszámolók azonban éppen ellenkezőleg tekintettek a Tanácsköztársaság gazdaságtörténetére: a bírálat tárgya jellemzően nem a megvalósult intézkedések káros következménye volt, hanem épp az, hogy a rendeletek olyan mennyiségben születtek, hogy meg sem valósulhattak: legtöbbjük csak „papiroson maradt" – hogy a gazdaságpolitikai diskurzus kommunista nyelvjátékának jellemző képével éljek.

Az éhező főváros: a „tök és gersli" toposza

A népbiztosok állítólagos lakomáit és vélelmezett orgiáit tárgyaló fantáziadús leírások ellentétét a Tanácsköztársaság-ellenes irodalomnak azok a passzusai alkotják, amelyek a főváros lakosságának kommün alatti éhezését, és az ebből következő megaláztatásokat és szenvedéseket, a batyuzást, a sorban állást és az éhség okozta elállatiasodást részletezik, a maradék társadalmi összetartás szétesését, és nem utolsósorban az antiszemitizmus eszkalálódását mutatják.[46] Ezek a leírások előszeretettel feledkeznek meg az áruellátás konjunkturális okainak ismertetéséről, nem említik, hogy a „hiány" nem a proletárdiktatúra elhibázott gazdaságpolitikájával köszöntött Budapestre, hanem az egyre kevesebb és egyre rosszabb élelemért történő sorban állások már az első világháború alatt megkezdődtek, és a Tanácsköztársaság alatti ellátási problémák a már 1915 óta zajló folyamatba illeszkedtek.[47]

Ráadásul nem egy pamflet és memoár még a kommün gazdaságpolitikai elképzeléseinek hibáztatásáig sem jutott el, hanem a zabráló és zabáló népbiztosok és az elnyomottak képeinek egymás mellé helyezésével azt a primer következtetést kínálták fel az olvasóknak, hogy azért nem juthattak rendes ételhez a Tanácsköztársaság idején, mert a kommün urai elvették és megették azt. Ahogy Magyarország történetének kiegyezés utáni fél évszázadát „a batyus zsidótól a batyus magyarig terjedő korszak" megjelöléssel összefoglaló Domonkos József a *Rablók barlangjában* című, 1919-es művében áll: míg a magyar ember batyuban rejtegette „a zsidó diktatúra által elkommunizált ősi vagyon megmentett roncsait", addig az egykori „batyus zsidó" „autón hajtat a szovjet házba, hol dúsan terített asztal várja".[48] A népbiztosok mértéktelen fogyasztásának emblémájává Landler Jenő népbiztos túlsúlyát tette meg a kommünellenes hagyomány, több röpirat is utalást tett a 120 kilós testsúlyára, mint *A zsidók rémuralma Magyarországon* című, 1919-es

[46] L. például: *A Lenin-fiúk véres munkái*, 49.
[47] Bihari Péter, 2008, 97–104.
[48] *Domonkos*, 66–67.

pamflet is, amely Domonkos József „naplójához" hasonlóan antiszemita értelmezési keretbe helyezte a „keresztény magyarok" állítólagos éheztetését. Eszerint míg a kommün vezetői, a pártfunkcionáriusok, a vöröskatonák és a politikai biztosoknak nevezett „herék" (akiknek „99%-a zsidó volt") bőséges ellátáshoz jutottak, addig a keresztény „helóták" éheztek. A szerző az élelmiszerért ácsorgás sötét képeivel illusztrálta a Tanácsköztársaság katasztrofális közellátási hiányosságait:

„Szemtanúja voltam egy jelenetnek, hogy egy asszony karjában ülő gyermeket a tülekedő tömeg agyonnyomott s az asszony szívettépő jelenetek között rohant ki a Hold-uccai csarnokból s rémületesen jajgatott, hogy a nép a szomszédjától kölcsönkért gyermeket agyonnyomta."[49]

Sasvári Nagy Olivér azt írta 1920-ban, hogy az ellátási hiányok legalább annyira sújtották a proletárokat, mint a „burzsujokat": szerinte a katasztrofális fővárosi élelmiszer-ellátás miatt létrejött „batyuzást" azért tiltották be, „mert kisült, hogy nemcsak a burzsujok jártak batyuzni, hanem a proletárok is rászorultak a tanácsköztársaság közélelmezése mellett". Ezért a kommün hiába emelte meg első intézkedései egyikeként a munkások fizetését, „nem igen tudtak mit venni a sok fehérpénzen, mert részben semmi sem volt, ami pedig volt, lehetetlenül drága volt, még a leggazdagabb burzsujok számára is, akik a legtöbb pénzt elrejtették. Júliusban már négyszáz koronára felment egy kiló zsír ára".[50]

Lovászy Károly is arról nyilatkozott 1919-ben, hogy míg a népbiztosok sonkával, szalonnával, sertéskarajjal vagy süteménnyel laktak jól, addig az „éhes munkásságnak" csak a *Vörös Újság* és „a szónoklatokban sokat emlegetett proletáröntudat" maradt táplálékul. Vagy még tökkel és gerslivel tömhették magukat,[51] ugyanis Lovászy füzetében is előtalálható a „tökkel és gerslivel" élelmezés oly sok 1919 utáni kiadványban (és a nemzetgyűlési és képviselőházi beszédekben) szereplő toposza, amely annyira elterjedt volt, hogy az 1920-1930-as évek politikusai minden további nélkül hivatkozhattak „gersli-korszakként" a Tanácsköztársaságra, a befogadóknak ugyanis nem jelenthetett problémát az azonosítása. Ez azért is valószínűsíthető, mert a „tök és gersli" toposza még választási plakátokon is megjelent, például az egyik Bethlen Istvánhoz közeli – de a kereszténységszocialista, antiszemita Keresztény Községi Párt szavazóinak átcsábítására 1924-ben életre hívott – budapesti párt többek között úgy kampányolt: „Ha nem akarsz tököt, gerslit és fehér-pénzt, szavazz az Egységes Községi Polgári Pártra".[52]

[49] *A zsidók rémuralma Magyarországon*, 33.
[50] *Sasvári Nagy*, 52.
[51] *Lovászy*, 27., 63–65.
[52] A nevezett választási plakátot Ignácz Károly ajánlotta a figyelmembe.

Szász Károly is felhasználta a népbiztosok szovjetházi luxusa és a fővárosi nép éhezése (csak tökfőzelék és „proletár-gersli" kerül az asztalra) szembeállításának toposzát.[53] Paál Jób is azt írta 1919-ben, hogy „Pest kiéhezett népe heteken keresztül csak tökfőzeléket kapott ebédre és vacsorára".[54] Mezőfi Vilmos is arról írt 1920-ban, hogy a kelenföldi elmegyógyintézetben, ahol azilumra lelt, „kritikán aluli" volt az ellátás, amelyről nem az intézet, hanem a „szomorú kommunista állapotok" tehettek, mivel elbeszélésében egész Budapesten nem lehetett húst kapni, és egymillió ember élt tökön, az egyetlen táplálékon, amelyet „bőségesen szállított a nemes szívű szovjet tanács".[55] Pesthy Jenő 1921-es művében is a „gerslivacsora" és a „berántatlan tök" lettek a kommün alatti éhezés jelképei, olyan szegényes ételek, amelyekért mégis napról napra nagyobb tömegek álltak sorba.[56]

Lányi Ede is egyetértett azzal, hogy míg a kommunista funkcionáriusok „tejben-vajban fürödtek", az elnyomott magyar népnek nem maradt más, csak a „penésznyalás" a teljes áruhiány közepette. De érdekes módon a tököt és a gerslit nem említette: helyettük a hagyma és a répa jelentek meg a *Vörös napló*ban.[57] Szász Zoltán az 1927-ben kiadott könyvében szintén kitért az éttermek szegényes kínálatával illusztrált ínségre, ám ő az árpakása mellett savanyú káposztát említett, mint a proletárdiktatúra időszakának jellegzetes ételeit.[58]

Az éhezés szüzséjével kapcsolatos kritikus feljegyzések fabuláját talán Szászhalmi József ironikus megállapításával összegezhetjük, amely szerint a proletárdiktatúra úgy egyenlősítette a proletárokat és a burzsoákat, hogy nivellálta a különböző társadalmi osztályok életszínvonala közti különbséget: 1919 tavaszán és nyarán egyként éheztek.[59]

Az éhezésért nyíltan vagy burkoltan a proletárdiktatúrát felelőssé tevő pamfletek és memoárok között azonban különlegesnek számít Weltner Jakab memoárja, amely bár nem tagadta az éhezés tényét, de a szociáldemokratáknak a kommunistákkal történő kiegyezését többek között éppen azzal indokolta, hogy „a világháború esztendeinek nélkülözései után a lakosság minden rétege nagyon unta már a tököt, a krumplit és a gerslit".[60] Vagyis ezen elbeszélés szerint a lakosság 1919 márciusában *már régen* az utóbb a proletárdiktatúra élelmiszerhiányának szimbólumaivá váló szegényes terményeken élt.

[53] *Szász Károly*, 30., 82.
[54] *Paál*, 3.
[55] *Mezőfi*, 15.
[56] *Pesthy*, 14., 21.
[57] *Lányi*, 21–22.
[58] *Szász Zoltán*, 32.
[59] *Szászhalmi*, 20.
[60] *Weltner*, 143.

SZOCIÁLPOLITIKA

A Tanácsköztársaságnak a Horthy-rendszer ellenpontjaként történő beállítása megkövetelte, hogy a legitimálni kívánt ellenforradalmi rendszerben semmiféle engedményt ne tegyenek a kommünnek, hiszen bármiféle pozitív elismerés csökkentette volna a Horthy-kori politikai elit pozícióit. Ez a politikai elit – bármenynyire is szabdalták azt a más-más eredetű mozgalmak és különböző érdekcsoportok ellentétei – abban egységes volt, hogy sosem késlekedett a „csak vissza ne jöjjenek" *ultima ratió*jához nyúlni: a magyar nép „nem kér abból, hogy Kun Béláék valaha is visszatérjenek".[61] Ebből következik, hogy a Tanácsköztársaság ellenforradalmi emlékezete vagy negligálta, vagy igyekezett relativizálni a proletárdiktatúra szociálpolitikai erőfeszítéseit. Erre remek példa Szászhalmi József *Kommunista téboly* című, 1928-as munkája, amely miközben hosszan elidőzött a vörösterrornál, egyetlen ironikus elütéssel túlesett a kommün nehezen megkérdőjelezhető szociális intézkedéseinek ismertetésén, amikor az amúgy igazán nagy vívmánynak tekinthető „szociális temetés" bevezetését elintézte annyival, hogy az ingyenes temetés nem jelentett nagy kedvezményt a proletariátusnak, mivel a kommunisták „a gyűlölt burzsujokkal is megtették nagyon szívesen".[62]

A legtöbb visszaemlékező – gyakran írók – által megörökített élmény a proletárok polgárlakásokba költöztetésének sokkja (amely alól egyébként éppen az írók lakását mentesítették egy, a proletárdiktatúra egyenlősítő eszméje ellen vétő, és éppen ezért csak bizalmas 1919. júliusi rendeletben, így téve lehetővé az írók számára a nyugodt munkát).[63] Kivételesnek tekinthető Alföldi Dávid hozzáállása, aki elfogadhatónak tartotta az ingatlanok közösségi tulajdonba vételét, de csak addig a határig, amíg azt „a közérdek feltétlenül követeli". A kisajátítások szerinte azonban olyan mértéket öltöttek a proletárdiktatúra alatt, amely még a *Kommunista kiáltvány* útmutatását is túlhaladta.[64] Szász Károly a Tanácsköztársaság ellenvilágának egyik szimbólumát látta meg abban, hogy tisztességes polgáremberek otthonába „nagyravágyó úgynevezett proletár-népséget" telepítettek.[65] Kóbor Tamás szerint bár nemes volt a Tanácsköztársaság vezetésének emancipatorikus szándéka, de a proletárok alkalmatlanok voltak a proletárdiktatúra vezetése által szándékolt „erőszakos polgárosításra", mivel nem tudták rendeltetésszerűen használni a megkapott javakat, vagy egyenesen tönkretették azokat. A hagyaték elher-

[61] *Sasvári Nagy*, 63.
[62] *Szászhalmi*, 13.
[63] L. Petrák Katalin–Milei György (szerk.), 1959a.
[64] *Alföldi*, 26–27.
[65] *Szász Károly*, 15–16., 75., 82.

dálásának jelképévé – a polgárlakások lezüllesztése mellett – azt tette meg Kóbor, hogy többé már nem mosták az autókat, miután azok népbiztosi kézbe kerültek.[66]

Abból a nyilvánvaló „tényből", hogy a proletárok nem is tudták rendeltetésszerűen használni a polgárok otthonának lakberendezési tárgyait, és ezért azokat gyorsan el is adogatták,[67] Szabó László azt a következtetést vonta le 1919-ben, hogy a proletárok villákba és „intim otthonokba" költöztetése nem a munkások életszínvonalának emelését szolgálta, hanem a burzsoázia megkínzását célozta, mivel szerinte szándékosan a legjobb módú emberekhez küldték a „legkényelmetlenebb" lakókat.[68] Noha ezek az új „kényelmetlen lakók" nem csak az addig jómódú lakók életét nehezítették meg: az a *Népbiztosok futása a frontról és egyéb szenzációs riportok a kommün idejéből* című, 1919-es kiadvány egyik fontos üzenete volt, hogy a tisztességes, becsületes munkásokat a proletárdiktatúra idején is elnyomták. Ezt az állítást Kada, a Vörös Őrség politikai megbízottjának és feleségének történetével szándékolták bizonyítani a kötet összeállítói. E szerint Kadáék egy Bajza utcai villát foglaltak el, ahol aztán „a bárónál is bárósabban rendezkedtek be".[69] Az epizód fabulája ezúttal is az, hogy a proletárdiktatúra elitje mást sem tudott, csak a régi elit értékeit pusztítani, a zongorán klimpírozó proletár gyermek képével pedig egyszersmind a kommün emancipatorikus törekvéseit is érvényteleníteni szándékolták. Más elbeszélésekben a múzeumokba beengedett és a szocializált műkincseket piszkos kezükkel összefogdosó munkásgyerekek töltötték be ezt a szerepet (mint Gratz Gusztáv *A forradalmak kora* című összefoglalásában[70] is):

„Az új lakók a ház kapujára kitették a táblát: *Itt proletárok laknak*, aztán közös erővel hozzáfogtak a pusztítás munkájához. A báró százezer koronát érő zongoráját levitték a hallba, és a kis proli gyerekek egész nap a zongorát verték kézzel-lábbal. Kadáné elvtársnő őnagysága finom idegei azonban nem bírták a pokoli zenét és a zongorát elrekvirálta a maga részének, felvitette a lakosztályába és zongorázni tanult. Most aztán a házbeli prolik szenvedtek zenei kínokat. (...) Kadáné (...) még jobban megharagította az elvtársakat az-

[66] *Kóbor*, 11., 98.

[67] A polgári családoktól rekvirált bútorokhoz igen olcsón lehetett hozzájutni az utcán, és például – Szabó László információi szerint – József főherceg zongoráját egy kispesti családnál találták meg a Tanácsköztársaság bukása után. L. *Szabó*, 73.

[68] Uo. 44.

[69] Az egyes vörösőrök „bárós" lakásfoglalásai és az ingyen kapott lakásaikat pénzért kiadó vöröskatonák nem kitalált, hanem valóban létező kommün alatti problémájáról l. *MMTVD* 6/1., 551.

[70] „Március végén elrendelték és foganatba is vették a magántulajdonban lévő műkincsek lefoglalását is. Kiállításokat rendeztek belőlük, proletárgyerekek részére, akik természetesen nem voltak képesek bennük élvezetet találni, de maszatos kézzel hozzányúltak örökbecsű festményekhez és műalkotásokhoz." L. Gratz Gusztáv: *A forradalmak kora*, i. m. 114.

zal, hogy cseléd sorba kényszerítette őket, velük takaríttatott, mosatott, őket használta küldöncöknek, cselédeknek, aki az engedelmességet megtagadta, azt kiüldözte a palotából".[71]

A legelfogultabb elbeszélést *A Lenin-fiúk véres munkái* című, 1920-as füzetsorozatban találjuk, amely nem is a proletárok, hanem a ruhaneműket és a bútorokat „megdézsmáló" „vöröskatonák és cigányok" (a 19. század végén rögzült negatív előítélet szerint „lusta, bosszúállú és gyáva" cigányok[72] szintjére süllyesztve ezzel a baloldali emlékezetben oly nagy becsben tartott vöröskatonákat) polgárlakásokba költöztetéséről írt.[73] Ráadásul az kizárólag a célból történt a kiadvány szerzője szerint, hogy aztán a „csürhe bandával" meg tudják figyeltetni, és fel tudják jelentetni az „úri családokat" – vagyis az eredetileg szociálpolitikai intézkedést rendészeti akcióvá alakította a füzetsorozat.[74] Bár nem teljesen alaptalanul, ugyanis valóban volt olyan célja a proletárok polgárlakásokba költöztetésének, hogy ezzel gyengítsék a „burzsoáziát", ugyanakkor kiderült, hogy számos esetben maguk a proletárok hagyták ott új, tágas lakásaikat, mert nem bírták ki a régi tulajdonosok „szekatúráját".[75]

A proletárdiktatúra egyik-másik nevezetes emancipatorikus intézkedésének, a fürdők megnyitásának jelentőségét szintén igyekeztek elvitatni az 1919 utáni Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban. Lovászy Károly azt a meglepő állítást tette a memoárjában, hogy a fürdők kapuinak kitárása nemhogy nem váltott ki kitörő lelkesedést, de egyenesen dühvel fogadták azt a proletárok, mivel a fürdők közüzembe vételének hírét úgy tudatták velük a plakátok, hogy mostantól a proletárokat már nem fogja „enni a piszok". Lovászy szerint a sértő plakátot nem sokkal később el is távolították.[76] Sasvári Nagy Olivér ellenben arról írt, hogy a proletárok örömmel birtokba vették volna a fürdőket, csakhogy a megnyitásukról szóló rendelet kiadása után szénhiány miatt zárva találták azokat. Miképp szerinte a Margit-szigeti belépődíjat is csak hetekre törölték el, hogy aztán visszaállítsák. Ezért amellett foglalt állást, hogy a proletárdiktatúrának a baloldali emlékezetben különösen sokat emlegetett, emblematikus szociálpolitikai intézkedéseinek kevés

[71] *Népbiztosok futása a frontról*, 40.

[72] L. Endrődy Géza: *A bűnügyi nyomozás kézikönyve. A m. kir. csendőrség, városi és járási rendőrhatóságok, valamint a vizsgálóbírák, királyi ügyészségek s általában a bűnügyekkel foglalkozó egyének részére*. Losonc, 1897, 142.

[73] *A Lenin-fiúk véres munkái*, 50.

[74] Hasonló feljelentésekről számolt be Mezőfi Vilmos, ő azonban a korábbi cselédeket azonosította a proletárdiktatúra ügynökeiként, amikor arról írt, hogy a proletárdiktatúrában otthon sem lehetett szabadon beszélni. L. *Mezőfi*, 20.

[75] L. Brunner József beszámolóját a lakáshelyzetről a Budapesti Munkás- és Katonatanács 1919. július 3-i ülésén: „Tudok eseteket, hogy megszöktek, és azt mondogatták, inkább megyek vissza a régi lyukba, semhogy ki legyek téve annak az állandó veszekedésnek, állandó harcnak, amely az ilyen összeköltöztetésnek eredménye." L. *MMTVD* 6/2., 399.

[76] *Lovászy*, 33–34.

szerepük volt a Forradalmi Kormányzótanács helyzetének átmeneti megszilárdulásában, mivel ezzel csak „cirkuszt" adtak kenyér helyett, ráadásul nem is sokáig.[77]

Noha valójában osztottak élelmiszert, zsömlét, kiflit, szegényes süteményeket és az ínséges időszakban is előállítható fagylaltot a proletároknak, a kisiskolásoknak, valamint a vöröskatonák családtagjainak (akik az 1919. áprilisi–májusi toborzóakciót követően privilegizált helyzetbe kerültek a proletárdiktatúrában). A *Vörös Újság* szerint az „egységesített típusú kávéházi süteményből" május végén naponta ötvenezret készítettek, emellett június végén állították üzembe a napi 3-4 ezer liter fagylalt előállítására alkalmas „gyárat".[78] Arthur Koestler számolt be arról, hogy sose evett annyi fagylaltot életében, mint a Tanácsköztársaság idején.[79] *A zsidók rémuralma Magyarországon* a kommün szociálpolitikájának ismertetésekor azonban „csak a proletárgyerekeknek itt-ott kiosztott kekszdarabokat" említett, amelyek nem feledtethették „a nép nyomorát".[80] Kóbor a süteményosztások kapcsán fejtette ki, hogy szerinte csak látszatemancipáció történt: a Gerbeaud süteményeiből kimaradt a liszt, a cukor és a csokoládé onnantól kezdve, hogy az már „járt" a proletárok tömegeinek.[81]

Más vizsgált memoárokban azonban nem az édességek, hanem a több kiadványban is előforduló, a kassai bevonulást követően kiosztásra rendelt „sóskifli" toposzára lelhetünk. Pesthy Jenő is megemlékezett az ironikusan „győzelmi lakomának" nevezett ünnepi ételosztásról: „hogy a nap annál felejthetetlenebb legyen, minden proletár kapott 20 deka fehérlisztet és minden iskolás gyerek egy sós kiflit".[82] Ez a „sós kifli" felbukkan Lányi Ede 1919-ben publikált *Vörös napló*jának vonatkozó felsorolásában is, amely kiváló példa a jezsuita szerzetes által elsősorban nem proletár-, hanem „zsidódiktatúrának" tartott Tanácsköztársaság szociálpolitikai törekvéseinek és érdemeinek teljes diszkreditálására:

„Mégis vissza kell vonnom, hogy nincs *proletáruralom*. Mert van. Íme Pesten ingyen kellett megfürösztení a proletárgyerekeket; igaz, annyi kárt csináltak és rondaságot, hogy az első kísérlet után abbahagyták… Ám ott van a »*Nemzeti Lovarda*«! Proletárok és prolinők szakszervezeti jeggyel igen olcsón lovagolhatnak; annyian akarnak átalakulni nagyurakká és dámákká, hogy csak 1-1 negyedóra, félóra jut egyre. És milyen esztétikus nézni a nagy tömkeleget, amint lovaglóruha nélkül, a nők csak úgy férfiasan ülve meg a lovat, bukdácsolnak, lefordulnak a lóról… No és Kúnfi május elsején minden pesti elemistának nemzeti ajándékul – egy sóskiflit adott! Hát nem proletár-aranyvilág ez?"[83]

[77] *Sasvári Nagy*, 16.
[78] Sütemény és cukorka a proletároknak. *VÚ*, 1919. május 27., 4.
[79] Arthur Koestler: *Nyílvessző a végtelenbe*. Budapest, Osiris, 1996, 71.
[80] *A zsidók rémuralma Magyarországon*, 27.
[81] *Kóbor*, 64–65.
[82] *Pesthy*, 32.
[83] *Lányi*, 26–27. (kiemelések az eredetiben – *Cs. P.*).

Bár a vizsgált pamflet- és memoárirodalomban a Tanácsköztársaság más és más szociálpolitikai intézkedéseit gúnyolták ki a szerzők – már ha írtak róla –, közös jellemzőként megállapíthatjuk, hogy egyikük sem vetette fel az 1918 előtti politikai elit felelősségét oly módon, hogy részletezte volna, milyen nyomorúságos, emberhez méltatlan körülményekből érkeztek meg az addig a „város peremén" élő proletárok a polgárok és az arisztokraták reprezentatív helyeire az oly sokszor emlegetett „vörös farsang" idején. Csak annyit írtak róluk, hogy koszosak, tudatlanok, udvariatlanok és kulturálatlanok – ezért *nyilvánvalóan* nem lehet helyük a polgárság és az arisztokrácia által addig kisajátított terekben –, de azt a kérdést már nem tették föl, hogy – Ettore Scola filmjének címét megidézve – miért „csúfak, piszkosak és gonoszak".[84] Így a Tanácsköztársaság szociálpolitikai intézkedéseit élvező proletárok ábrázolásai jobb esetben vagy az ismert vígjátékzsáner szegényeiként a gazdagok világába csöppenő, a „koldusból királyfi" dramaturgiájában esetlenkedő nevetséges hőseihez, vagy rosszabb esetben a zombifilmeknek a külvárosból a belvárosba nyomuló élőhalottjaihoz váltak hasonlatossá. Utóbbi nem is meglepő, amennyiben tudjuk, hogy az 1960–1970-es évek zombifilmhullámát részben a külvárosi proletariátustól való „burzsoá" félelem ihlette.[85]

ALKOHOLELLENES KAMPÁNY

A Forradalmi Kormányzótanács már első intézkedései egyikeként, 1919. március 21-én szigorú alkoholtilalmat rendelt el, megtiltotta mindennemű szeszes ital kimérését, forgalmazását és fogyasztását. Kimérés és forgalmazás esetén akár 50 ezer korona pénzbírsággal és az üzlet elkobzásával fenyegettek, a fogyasztást 10 ezer koronáig terjedő pénzbírsággal és legfeljebb egyévnyi fogházzal büntették.[86]

A szigorú szesztilalom addig ismeretlen volt Magyarországon – ellenben az alkoholizmus nagyon is elterjedt népbetegség volt –, úgyhogy a rendelkezésnek csakhamar mindenféle hátsó szándékot kezdtek tulajdonítani. Például Pesthy Jenő *A bolsevizmus rémnapjai* című, 1921-ben kiadott „naplójegyzeteiben" amellett érvelt, hogy a szesztilalomnak nem is egészségvédelmi okai voltak, hanem a borivás és a sörivás tiltása is csak egyike volt azoknak „a körömalatti tűszúrásoknak", amelyekkel a kommün vezetői kínozni akarták a polgárságot. Az alkoholellenes

[84] Ellentétben Erdei Ferenccel, aki később, az 1930-as években ezt megtette a nyomorúságos viszonyok között élő földművesek kapcsán, hogy megállapítsa: „A parasztok valakik miatt parasztok és valakiknek a parasztjai." L. Erdei Ferenc: *Parasztok*. Budapest, Athenaeum, 1938, 14.

[85] Steven Jay Schneider (főszerk.), 2009, 245–246.

[86] Ahogy Domonkos József ironikusan írta: nem lehetett koccintani a Tanácsköztársaság „sikereire", mert „az alkohol meghalt". L. *Domonkos*, 53–54. – Az alkoholellenes intézkedésekkel kapcsolatban l. Petrák Katalin–Milei György (szerk.), 1959b.

propagandának még kifejezetten magyarellenes élt is tulajdonított Pesthy Jenő, felidézte ugyanis, hogy a legkiválóbb magyarok, Mátyás vitézei, Rákóczi kurucai és Petőfi is mennyire szerettek italozni, vagyis mivel az „italozás" az elmúlt évszázadokban része lett az idealizált magyar nemzetkarakternek, betiltását nyilvánvalóan csak a magyar nemzettől „idegenek" – vagyis „zsidók" – eszközölhették. Végül Pesthy szerint a kommunisták azt is célozták az alkoholtilalommal, hogy nehogy elmondják őszinte véleményüket a kommünről az ittas emberek.[87]

Utóbbi megállapításban legalább van igazság, mivel 1918 őszén, a forradalmi hullám idején a bűncselekmények vagy a bosszúállások valóban jelentős hányadát a háborúból hazatért ittas veteránok követték el, így az alkoholfogyasztás tiltásától a rend és a közbiztonság megerősödését várhatták a Tanácsköztársaság vezetői.[88] De az alkoholellenes kampány gondolata évtizedekkel az 1918–1919-es forradalmak elé nyúlik vissza a nemzetközi munkásmozgalomban és a baloldali radikális értelmiségi körökben. Ennek nemcsak egészségvédelmi okai voltak, hanem például a szabadgondolkodók – a radikális szabadkőműves páholyok, a Szabadgondolkozás Magyarországi Egyesülete vagy a Galilei Kör tagjai – jelentős szerepet szántak az antialkoholista propagandának a társadalom átalakításában, mivel az alkoholizmust a vallás mellett a szabadgondolkodást gátló egyik legfőbb tényezőként, az uralkodó osztályok támaszaként azonosították.[89]

Az antialkoholista küzdelem baloldali radikális harcosai – például Madzsar József – az 1918–1919-es forradalmak idején végre minden állami erőforráshoz is hozzájutottak nézeteik propagálásához. Ez aztán a Munkaügyi és Népjóléti Népbiztosság olyan – ma már megmosolyogtató – propagandafüzeteinek kiadásához vezetett, mint *A józanság proletárkötelesség* és a *Mese a sör tápláló erejéről* című kiadványok, amelyekből nemcsak azt tudhatták meg az olvasók, hogy a „remegő kezű ember" „felesége, gyermeke könnyét, vérét és életét" issza a poharából, de azt is, hogy a kocsmák az „ellenforradalom fészkei".[90] Azonban a szigorú alkoholtilalom fenntarthatatlan volt, mivel ahogy Bajáki Ferenc szociális termelésért felelős népbiztos megfogalmazta a Forradalmi Kormányzótanácsban: „nagy befolyása van annak a hangulatnak, hogy a munkások nem kapnak szeszes italt". Ezért aztán a proletárdiktatúra vezetői 1919. április 26-án meghátráltak, és legalább a nehéz fizikai munkát végzők számára engedélyezték egy nagyon alacsony alkoholtartalmú sörital, az 1%-os „szovjetsör" fogyasztását. Végül pedig 1919. július 10-én, amikor már nagyon ingatag lábakon állt a proletárdiktatúra, a mezőgazdasági

[87] *Pesthy*, 51–52., 20–21.

[88] Vö. Hatos Pál megállapításait a „fosztogatás orgiáiról". L. Hatos Pál, 2017, 11–33.

[89] Csunderlik Péter, 2017, 265–268.

[90] *A józanság proletárkötelesség.* Budapest, az Alkoholellenes Tanács kiadványa, 1919, 8., ill. *Mese a sör tápláló erejéről.* Budapest, Munkaügyi és Népjóléti Népbiztosság, 1919.

munkát végzők nyomására és a vidéki intézőbizottságok sürgetésére a Forradalmi Kormányzótanács egy kisebb vita után napi fél liter bor fogyasztását engedélyezte állami borforgalmazási monopólium keretében, a kocsmák és italmérések további zárva tartása mellett.[91]

A Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban leggyakrabban visszatérő toposz az, hogy maguk az alkoholtilalmat elrendelők voltak azok, akik a proletárdiktatúra idején a legtöbb szeszt fogyasztották. A népbiztosok „vizet prédikáltak, de bort ittak" tézis bizonyítására egy szimbólumerejű bulvársztori felidézését használta Lovászy Károly a *Gyenge Szovjet* című munkájában, amikor is a vörösőrök éppen egy alkoholellenes plakát alatt találták rá holtrészegen Donoszlovics Antalra, a Központi Forradalmi Munkás- és Katonatanács intézőbizottságának tagjára a Népszínház utcában.[92] *A Lenin-fiúk véres munkái* című kiadványban egy utcán öklendező részeg asszony leplezi le a kommünt, aki az odaérkező vörösőröknek kénytelen bevallani, hogy a Szovjetház takarítónője, aki azért részegedett le, mert ott kiitta a „kótyagosfejű népbiztosok" poharainak maradékát.[93] Lányi Ede is arra tette a hangsúlyt, hogy mennyire nem tartották be a kommunisták alkoholellenes kampányukat. Azt csak a Tanácsköztársaság bukása után tudta meg, hogy – állítólag – az elmenekülő kalocsai „vörös vezetőségnek" szintén egy egész „pezsgőraktára" volt a kocsmárosnál. Szerinte a kalocsai túszszedésekről is „borozva és pezsgőzve" döntöttek a helyi vezetők.[94]

A Tanácsköztársaság vezetőségének korruptságát bizonyító történetek, néha bármennyire is hihetetlenül hangozzanak, mint a szovjetházi takarítónő esete, nem teljes egészében a kommünellenes kiadványok szerzőinek fejéből pattantak ki, a probléma valóban létezett. És erre nemcsak Csizmadia Sándor története a példa, de a Tanácsok Országos Gyűlésén is felhánytorgatták, hogy bár szesztilalom van, egyes politikai megbízottak orvosi receptre kértek és kaptak alkoholt.[95]

[91] *FKJ*, 359., 475–476.

[92] *Lovászy*, 21–22., 82.

[93] *A Lenin-fiúk véres munkái*, 44–45. – Érdekes, hogy a füzetsorozat szerint nem Csizmadia Sándor, hanem egy másik földművelésügyi népbiztos, Vántus Károly küzdött alkoholproblémával. L. *A Lenin-fiúk véres munkái*, 347.

[94] *Lányi*, 40., 16.

[95] A Tanácsok Országos Gyűlésének jegyzőkönyvében szereplő, a kommünre kínos eseteket fel is emlegette Haller István. L. *Haller*, 38.

IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS

A Tanácsköztársaság-ellenes irodalom jelentős részében tárgyalták a proletárdiktatúra igazságszolgáltatását, ugyanis a kommün ellenvilágának egyik jellemző példájaként tekintettek ama „fordított kiválasztásra", amelynek eredményeképp a megörökölt bírósági apparátust, ha nem is felszámolták, de nem számítottak arra. Az újonnan létrehozott forradalmi törvényszékekben ugyanis jogi analfabétákra, munkásokra és földművesekre bízták a forradalmi ítélkezést, azzal indokolva, hogy a proletárdiktatúra az ítélkezésben a jogi szakismeret helyett az osztályhűséget követeli meg. A „feudálkapitalistaként" azonosított „régi Magyarország" jogtudományát irrelevánsnak ítélték a szovjetrendszerben. A kommün forradalmi törvényszékeiben „Budapesten a bírák jó 90%-a volt munkás, vidéken 61%-a munkás és 16%-a paraszt, 10%-a kisiparos és különböző alkalmazott, 13%-a értelmiségi, ám ezek közül mindössze 4,3% működött korábban az igazságügyi szervezetben".[96] Ezt a jelenséget a következő ironikus megállapítással értékelte Alföldi Dávid: „Úgy látszik, a tanácsköztársaság komolyan vette a régi közmondás gúnyos kijelentését, hogy akinek az Isten hivatalt ad, észt is ad hozzá".[97]

Nemcsak a jogi ismeretek hiányát, de a Tanácsköztársaság „bíráinak" fiatal korát is felhánytorgatta Zsedényi Aladár, aki szerint a rögtönítélő forradalmi törvényszékekben „tejfölösszájú iparos legények" döntöttek életekről jegyzőkönyvezés és fellebbezési lehetőség nélkül.[98] Csizmadia Sándor is bírálta 1919-ben, hogy a fiatal vádbiztosok „ingujjukból ráztak ki" 15-20 évnyi szabadságvesztésről és halálbüntetésről szóló ítéleteket.[99] Például ifjabb Spolarits György kávést 15 évre ítélték rémhírterjesztésért, csak mert annyit mondott ismerőseinek, hogy „közeledik az ellenség".[100] Szívesen emlegették föl 1919 után, hogy például Rákos Ferenc személyében „egy elcsapott, fiatal joggyakornok lett a forradalmi törvényszék első elnöke",[101] de az már természetesen kikopott a kollektív emlékezetből, hogy Rákos Ferencet joghallgatóként nem elégtelen tudása miatt zárták ki a Budapesti Tudományegyetemről, hanem mert a Galilei Kör tagjaként az egyetemi vezetés tiltása ellenére sem hagyott föl a diákság helyzetének javítását célzó szociálpolitikai aktivitással.[102]

A forradalmi törvényszékek összetételéből Szabó László azt a következtetést vonta le, hogy azok nem is az igazságszolgáltatást, hanem a burzsoázia megsem-

[96] Hajdu Tibor, 1969, 133. – A forradalmi törvényszékek működéséről l. Sarlós Béla, 1961.
[97] *Alföldi*, 23.
[98] *Zsedényi*, 47.
[99] *Csizmadia*, 12.
[100] *Népbiztosok futása a frontról*, 47.
[101] *Sasvári Nagy*, 43–44.
[102] Csunderlik Péter, 2017, 256.

misítését célozták: tudatosan úgy válogatták össze egy-egy törvényszék bíráit, hogy a „burzsoákat" legveszettebbül gyűlölők hozzák meg a döntéseket. Ezért aztán szerinte a forradalmi törvényszékek ítéletei még a lincseléseknél is igazságtalanabbak voltak, mert a lincselő népben legalább a „gonosz emberek és jó emberek vegyesen vannak". Szabó a következőképpen foglalta össze a forradalmi törvényszékek ítélkezési elveit: „Ha proletár vétett a »burzsuj« ellen: felmentették. Ha burzsujt vádolt a proletár: elítélték. Ha proletár vétett a proletár ellen: mérlegelték a dolgot. Ha burzsuj vétett a burzsuj ellen: elítélték."[103] Sasvári Nagy Olivér szerint is tisztán ideológiai alapon hoztak ítéleteket: mondvacsinált bűnökért ítélték halálra a „burzsujokat", miközben felmentették a gazdaasszonyukat halálra baltázó cselédlányokat. Az elítélteket gyorsan kivégezték, kivéve akkor, ha szórakozni akartak a Lenin-fiúk. Ekkor ugyanis vaktölténnyel lövöldöztek a falhoz állított áldozatokra, jókat röhögve, hogy a „gyáva burzsujok" hogyan „reszketnek".[104] Az efféle történetek nyomán Csaba Jenő 1922-ben nagyon summásan és negatívan értékelte a kommün igazságszolgáltatását: „a tanácsköztársaságnak egy törvénye van: a golyó".[105]

Légrády Imre szintén arról írt, hogy a proletárdiktatúra igazságszolgáltatása nem az elkövetett bűnöket vette figyelembe, hanem csak az osztályhelyzetet büntette: a „burzsujnak" minősítettek kétszer annyit kaptak a kommün „munkásokból" és „zsidókból" álló törvényszékeitől. A *Pesti Hírlap* tulajdonosa Jeszenákné péceli földbirtokos elítélésének történetébe a kommün általa vélt egész abszurditását sűrítette bele: „lányával együtt szobafogságra ítélték elkommunizált kastélya cselédszobájában, ételről azonban nem gondoskodtak. Mikor egy nap éhezés után Jeszenákné elhagyta a cselédszobát, hogy ételhez jusson, cselédei feljelentették és a forradalmi törvényszék engedetlenség vádjával háromhavi fogházra ítélte".[106]

Dietz Károly arról tanúskodott, hogy néhány kivételtől eltekintve a „társadalom söpredéke" jutott a kommün rendészeti és igazságszolgáltatási pozícióba, és hogy a kapitalista rendszerben elkövetett bűnök hirtelen érdemmé váltak a Tanácsköztársaságban, például egy „örömfiú" lett a bűnügyi osztály egyik politikai megbízottja.[107] Az ilyen szintű kontraszelekció mellett szinte eltörpültek azok a hibás döntések, amelyektől a proletárdiktatúra alatt szenvedett a rendőrség. Az állományon belül különösen a fogalmazókat érintették a negatív intézkedések, mivel Dietz szerint a kommunistáknak és különösen László Jenőnek meggyőző-

[103] *Szabó*, 46., 177.

[104] *Sasvári Nagy*, 43–44.

[105] *Csaba*, 84.

[106] *Légrády*, 25., 40–41.

[107] *Dietz*, 124. – Amint később a Lenin-fiúk „politikai selyemfiúknak" nevezésénél is látható lesz, az ellenforradalmi irodalom előszeretettel hasonlította a férfi prostituáltakhoz a Tanácsköztársaság karhatalmistáit.

dése volt, hogy a proletárállamban nincs szükség jegyzőkönyvvezetésre, mivel „a fogalmazás nem értéket képviselő munka".[108]

A Tanácsköztársaság-ellenes irodalom szignifikáns részében szerepel az az állítás, hogy Kun Bélának és társainak nem is volt más célja a fosztogatáson kívül, így ha a Tanácsköztársaságban üldözték is a bűnt, az csak azért történhetett meg, mert a Forradalmi Kormányzótanács „nem tűrt konkurenciát". Ahogy Bergendy Szilveszter 1919-ben megfogalmazta: a proletárdiktatúrában csak azért tartottak rendet, hogy „nekik lehessen lopni", „mert ha mindenki lop, akkor fölborul a színpad és vége a komédiának".[109] Ezt a hipotézist a *Népbiztosok futása a frontról és egyéb szenzációs riportok a kommün idejéből* című, 1919-es kiadvány szerzői azzal vélték bizonyítottnak, hogy felidézték: a kommün történetének legnagyobb rablását a Vörös Őrség tagjai követték el, amikor – állításuk szerint – József főherceg palotájába költözve kifosztották annak udvari kápolnáját. Az eltűnt értékek tízmillió koronát értek a kötet tanúsága szerint.[110] A kiadvány szerzői vélhetően Szegedy László rendőrségi díjnok esetét nagyították föl, aki a proletárdiktatúra idején a József főherceg palotájába beköltöző Vörös Őrség előadója volt. Szegedy egy Szmirna-szőnyeget és más ingóságot tulajdonított el, amiért 1919 decemberében két év börtönbüntetésre ítélték.[111]

A Tanácsköztársaság igazságszolgáltatásának ennyire sötét leírásait olvasva azonban mégiscsak felmerül a kérdés, miként lehetséges, hogy Sasvári Nagy Olivér például az egész proletárdiktatúra idejéből „mindössze" húsz halálos ítéletről szerzett tudomást. Erre azt a valószerűtlen választ adta, hogy csak azért volt ilyen kevés kivégzés, mert például a Markó utcában fogva tartottak nem várták meg a kivégzésüket, és inkább önként választották a halált; felvágták az ereiket vagy kiugrottak az ablakon, „ha már nem tudták elviselni a terroristák kínzását".[112] De egy ilyen gyenge magyarázkodás után valószínűleg a világ bármelyik bíróságán hamis tanúskodással vádolnák.

[108] *Dietz*, 120.
[109] *Bergendy*, 8.
[110] *Népbiztosok futása a frontról*, 61.
[111] József főherceg tolvaja. *PH*, 1919. december 31., 8.
[112] *Sasvári Nagy*, 45.

TANÁCSVÁLASZTÁSOK – A KOMMÜN MINT A NÉPKÉPVISELET PARÓDIÁJA

1918 előtt a magyar munkásmozgalom a választójogi küzdelemben vívta a legnagyobb harcait, az MSZDP, amely a programját parlamenti képviselettel, a törvényhozás útján kívánta megvalósítani (az erősen korlátozott választójognak köszönhetően azonban az első magyar, szervezett tömegpárt egyetlen képviselőt sem tudott bejuttatni az országgyűlésbe a dualizmus évtizedeiben), általános, egyenlő és titkos szavazati jogot követelt minden 20 éven felüli állampolgárnak, nemre való különbség nélkül.[113] Ez a program csak korlátozottan valósult meg a Károlyi-rendszerben: a nőkből csak a 24 éven felüliek és az írni-olvasni tudók kaptak szavazati jogot, a férfiak pedig csak ha elmúltak 21 évesek. A Tanácsköztársaság idején már minden 18 éven felüli férfi és nő választójogot kapott, de a választásból kizárták a „reakciósokat", nemcsak a klerikusokat és a gazdagparasztokat, hanem „kizsákmányolóként" mindenkit, akinek alkalmazottja volt, és így a törvényhozók értelmezése szerint munka nélkül jutott jövedelemhez. De a súlyos korlátozások ellenére is a magyar történelemben az addigi legnagyobb létszámban járulhattak a választási bizottságok elé a szavazók az 1919. áprilisi tanácsválasztásokon, és több mint kétmillióan le is adták szavazatukat. Többnyire nők maradtak otthon, mert bár hiába kaptak választójogot, egy részük nem mert szavazni, és még sok helyen nem is engedték őket részt venni a szavazáson, mert a férfiak féltették az asszonyoktól a választás komolyságát.[114]

A Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban található leírások szerint azonban a tanácsválasztások mégis komolytalanságukkal tűntek ki. Mindenekelőtt Molnár Jenő, a *Borsszem Jankó* szerkesztője közelített humorral a munkás-, katona- és paraszttanácsok választásaihoz, amelyek szerinte még a hírhedt dualizmus kori választásokat[115] is felülmúlták mind nevetségességükben, mind romlottságukban:

„Aki a választási rendszer paródiájára kíváncsi, lökje félre Mikszáth Kálmán bőhumorú leírásait a régi szabadelvűpárt felvidéki és erdélyi korteshadjáratairól, voksfogdosásáról, erőszakosságairól, vesztegetéseiről. A választás legzseniálisabb karikatúrájának szerzője Kun Béla és érdektársasága."[116]

Hasonló kritikával írt a választásokról Alföldi Dávid is.[117] Bírálta a Tanácsköztársaság választójogi törvényét, amely szerinte a párizsi kommün választásainak

[113] L. Horovitz Jenő: *A néphez! A Magyarországi Szociáldemokrata Párt programjának rövidre fogott magyarázata*. Budapest, Világosság Könyvnyomda, 1919, 7.

[114] A tanácsválasztásokról l. Hajdu Tibor, 1969, 105–117., ill. Hajdu Tibor, 1958, 167–178.

[115] Ezekről l. Gerő András, 1988, 69–132.

[116] *Molnár*, 85.

[117] *Alföldi*, 31.

és a bolsevik forradalmat követő oroszországi választások tanulságainak levonásán alapult, se Párizsban, se Szovjet-Oroszországban nem eredményezett ugyanis biztos „kommunista" többséget a valóban általános választójog (minek következtében a bolsevikok fel is oszlatták az Alkotmányozó Gyűlést). Alföldi olvasatában a magyarországi követők a hasonló hibák elkerülésére zárták ki a választásokból a bűnözők és az elmebetegek mellett a klerikusokat és a „kizsákmányolókat", vagyis az alkalmazottal rendelkezőket. A lakosság „legértelmesebb, legképzettebb, legdolgosabb" részének kizárását a választójogból őrültségnek tartotta,[118] arról azonban nem tett említést az egri függetlenségi párti politikus, hogy még az általa „jogtiprónak" tartott tanácsköztársasági alkotmány is minden addiginál több állampolgárt ruházott föl szavazójoggal.

Talán ennek a ténynek köszönhető, hogy a tanácsválasztások felidézése a például teljes egészében elutasítható vörösterrorral szemben nem lett konstitutív része a Tanácsköztársaság 1919 utáni emlékezetének, erről az egyes szerzők inkább eseti jelleggel tettek említést. A vizsgált irodalomban egy egykori városvezető, a hódmezővásárhelyi László Jenő foglalkozott kiemelten az 1919. április 7-i tanácsválasztással, amely szerinte „a legnagyobb rendben folyt le", miután semennyire sem látszódtak a bukás jelei: a helyiek „végleges berendezkedésnek" kezdték tekinteni a proletárdiktatúrát.[119] Vagyis a tanácsválasztás-leírások összevetése során is kiütközött a Tanácsköztársaság-ellenes irodalom egyik fő jellemzője: az a szerző ábrázolta a legkevésbé negatívan a kérdéses eseményt, aki a legközelebb állt ahhoz.

OKTATÁS- ÉS KULTÚRPOLITIKA

A Tanácsköztársaság oktatás- és kultúrpolitikáját számos vád érte az ellenforradalmi rendszerben vélt szakmaiatlansága, erkölcstelensége és hazafiatlansága miatt, ezek a negatív jelzők eltérő mértékben oszlottak meg az oktatás különböző szintjei és a kultúrpolitikai színtér bírálatában. A szakmaiatlansággal elsősorban az egyetemekre került új oktatókat vádolták, míg az erkölcstelenséggel elsődlegesen a középiskolai oktatást a kötelező hittan eltörlése és a nemi felvilágosítás bevezetése miatt. A vélt hazafiatlanság (és idegenség) okán pedig mindenekelőtt a kommün kultúrpolitikáját támadták, amelynek szimbólumává a „Szózat" és a „Himnusz" lecserélését az „Internacionáléra" tették meg. E bírálati szempontok azonban keverednek, és változó elegyet alkotnak a Tanácsköztársaság-ellenes irodalom egyes darabjaiban.

[118] Uo. 30.
[119] *László*, 44–45.

Még meg sem bukott a proletárdiktatúra, amikor már a Tanácsköztársaság fennhatóságán kívül kiadott, a kommün bűneit soroló ellenforradalmi kiadványokban – mint Vest Fedor 1919-es pamfletjében – azt hirdették, hogy a Budapesti Egyetemre „gyanús értékű egyéneket" neveztek ki egyetemi tanárokká a kommün vezetői, amellyel a magyar felsőoktatást „teljesen diszkreditálták" „a művelt nyugat előtt".[120] Aztán nemcsak pamfletekben, de az 1919 után megjelent első részletes és igen alaposan adatolt Tanácsköztársaság-történeti munka szerzője, Szabó László is alaposan bírálta a Tanácsköztársaság idején katedrához juttatott egyetemi oktatókat tapasztalatlanságuk és hazafiatlanságuk miatt, akik közül külön kiemelte Babits Mihályt, akinek első munkája egy, a „Szózat" oktatásáról szóló „vezérfonal" lett, amelyben állítólag a „haza" fogalmának „ósdiságáról" és „ostobaságáról" értekezett.[121]

Talán már Babits Mihály felbukkanó neve is jelzi, hogy a kommün idején mennyire fiatal és mennyire kommunista „kóklereket" helyeztek egyetemi tanári pozíciókba. Sőt: a Budapesti Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára kinevezett új oktatók között kisebbségben voltak nemcsak a kommunisták, de a tudományokat a történelmi materializmus alapján művelők is, mivel többek között tanári kinevezést kapott Szekfű Gyula is.[122] Ami pedig Babitsnak az 1919 tavaszán tartott „hazafiatlan" irodalomtörténeti előadásait illeti: mivel akkori tanítványa, a fiatal Szabó Lőrinc feljegyzéseiben fennmaradtak a Babits által tanítottak, tudjuk, hogy a költő valójában igen nagy elismeréssel beszélt Vörösmartyról. Csak a „magyar glóbusz" nézőpontját valóban használhatatlannak tartotta, mert hangsúlyozta, hogy a magyar költők nem érthetők meg a külföldi példák nélkül. Babitsnak azon „internacionalista" következtetése háboríthatott fel sokakat, hogy „a formai motívumok is úgy szállnak tovább, hogy a nemzeti elkülönülést tekintetbe nem veszik", és emiatt az irodalmi műveket nem lehet „tisztán nemzeti szempontból csoportosítani".[123]

Összességében elmondhatjuk, hogy tudományos aggályok nem igazán merülhetnek fel a Tanácsköztársaság idején kinevezett egyetemi oktatókkal szemben, ők szinte kivétel nélkül már az 1918 előtti „régi Magyarországon" is pozíciót érdemeltek volna, de a protekciójuk hiánya, valamint a konzervatív kultúrpolitika ezt megakadályozta. Ahogy Babits Mihályt 1915 decemberében nemhogy nem

[120] *Vest*, 12.

[121] *Szabó*, 75. – Babitsnak *Az Újvilág* című ifjúsági lapban közölt „Szózat"-elemzése Baltazár Dezsőt is felháborította, a református püspök ugyanis azzal zárta bírálatát: „Kedvünk lenne Babits ellen feljelentést tenni". L. Dr. Baltazár Dezső: *A próbáltatások idejéből*. Debrecen, „Méliusz" Könyvkereskedés és Könyvkiadóvállalat, 1920, 124.

[122] Hajdu Tibor, 1969, 400.

[123] Babits Mihály: *Egyetemi előadások, 1919*. Szabó Lőrinc gyorsírásos lejegyzése alapján. Sajtó alá rend.: Lipa Tímea. Budapest, Ráció, 2014, 93.

választották be a Petőfi Társaságba, de a jelöltek közül a legkevesebb szavazatot kapta,[124] az egyetemeken is falak zárták el a „progresszívek" előmenetelét. E falak ledöntéséhez már a Károlyi-rendszerben hozzákezdtek, és a Tanácsköztársaság idején csak folytatódott ez a folyamat, amely olyan radikális lépésekhez is vezetett, mint az Egyetemi Tanács feloszlatása. Ez a lépés, és olyan emblematikus, de „reakciósnak" tartott oktatók felfüggesztése, mint Ballagi Aladár, Beöthy Zsolt vagy Angyal Dávid (aki aztán az 1943-ban megjelent memoárjában nem is fogta vissza magát az 1918–1919-es forradalmak kritikájában[125]), semmibe vette az egyetem autonómiáját. Ezeknek az érdeksérelmeknek is köszönhető, hogy a Horthy-korszakban előszeretettel állították be kommunista dilettánsoknak a Tanácsköztársaság idején egyetemi katedrát kapó oktatókat.

Bár a szakmaiatlanság kritériuma a középiskolai oktatásban is megjelenik – például Pogány József közoktatásügyi népbiztossá történő kinevezése[126] vagy az osztályzatok eltörlése és a diáktanács létrehozása kapcsán[127] –, annak bírálataiban nagyobb hangsúlyt kap a hazafiatlanság a magyar lelkek „szocializálását" célzó történelmi materialista szempontú történelemoktatás bevezetése miatt,[128] és még inkább az erkölcstelenség, amelyet a hittanoktatás eltörlésében és a nemi felvilágosítás bevezetésében láttak. Ezen főbb vádpontok mellett eltörpültek az olyan kommünellenes észrevételek, mint hogy állítólag azért volt tankönyvhiány, mert a papírt Lenin, Buharin és Marx „népbutító írásainak" kiadására használták el.[129]

A zsidók rémuralma Magyarországon című, 1919-es röpirat a nemi felvilágosítás bevezetésénél annak „drasztikusságát" emelte ki, és azt, hogy a gyermekek „ivarilag éretlen korban" voltak, így a felvilágosítást jelképes megrontásba fordította.[130] Molnár Jenő a nemi felvilágosítás középiskolai bevezetését azért bírálta, mert ennek következtében – állítólag – radikálisan megnőtt a kamaszkori szexua-

[124] A Petőfi Társaság új tagjai. *M*, 1915. december 20., 11.

[125] L. Angyal Dávid: *Emlékezések*. Péter László bevezető tanulmányával. Sajtó alá rend. és jegyz.: Czigány Lóránt. London, Szepsi Csombor Kör, 1971, 130–137.

[126] *Sasvári Nagy*, 38–40.

[127] Lányi Ede (10–11.) erősen antiszemita perspektívájának megfelelően az osztályozás eltörléséről és a diáktanács összeállításáról szóló rendeletet annak tudta be, hogy a kommün vezetése „éretlen" „pesti izraelitákból" állt. Megjósolta, hogy az efféle oktatási rendszer által kiállított „vörös bizonyítvány" értéktelen lesz, úgyhogy nem érte váratlanul, hogy a diáktanácsokat végül eltörölték.

[128] L. Vest Fedor (11.) bírálatát: „Szent királyaink, hadvezéreink, nagy államférfiaink a feledés homályába merülnek, vagy mint kizsákmányoló, háborúra uszító bűnösök pellengérre kerülnek. (…) Csak a forradalmak dicsőítésére (többek között Hóra, Kloska, Dózsa) jut némi idő."

[129] *A Lenin-fiúk véres munkái*, 59.

[130] *A zsidók rémuralma Magyarországon*, 36.

litás.[131] Szabó László úgy tudta, hogy a nemi felvilágosítás céljából még külön mozielőadásokat is szerveztek már a 10-12 éves lányoknak is. A „kommunista iskolának" ugyanis nem volt más célja, mint a „polgári erkölcs" lerombolása – állította. Szerinte a törvénytelen gyermekek törvényesítése is csak a „züllöttség" legalizálását szolgálta.[132]

Az iskolai nemi felvilágosítás bevezetésétől a házasságon kívül született „törvénytelen" gyermekek törvényesítésén át a válás megkönnyítéséig terjedt ki Kóbor Tamás bírálata. Ő ellentmondást látott abban, hogy miközben a Tanácsköztársaság az élet minden területén koncentrációt hajtott végre, a családpolitikában a „szabadkereskedelmet" képviselte a nemi felvilágosítás bevezetésével és a női emancipáció politikájával. A nőt a férfi magántulajdonának tekintő patriarchális családmodellel szembeni fellépés, a „nő felszabadítása" Kóbor szerint szükségszerűen hozta el az erkölcsi viszonyok fellazulását: „Az októberi forradalom után is láttuk, a márciusi után már lehetetlen volt nem látni meg, a fiatal lányoknak szinte kérkedő szerelmi tobzódását." A prostitúció felszámolását hirdető Tanácsköztársaság szerinte a „felszabadítással" valójában minden nőt prostituált.[133] Ezzel az álláspontjával a liberális Kóbor Tamás egy platformra került a mélyen konzervatív jezsuita szerzetessel, Lányi Edével. Lányi szintén nem látott mást a Tanácsköztársaság női emancipációt és önrendelkezést támogató intézkedéseiben, mint a prostitúció „mételyének" állami terjesztését. Szerinte a Forradalmi Kormányzótanács célja „a prostitúció általános társadalmi befogadása" és a nőközösség bevezetése volt.[134]

Kóbor radikális következtetést vont le a válás szovjet mintájú megkönnyítésének intézkedéséből.[135] Az 1920-as évek európai antibolsevik irodalma a „nyugati civilizáció" lassú, de biztos lerombolását célzó alattomos fegyvert látott a válás megkönnyítésében,[136] Kóbor azonban másképp tekintett a kérdésre. Az író szerint a szerelem szabad piaca logikusan nem maradhat fenn a központi irányításra esküvő tervgazdaságban: ha meg lehet határozni az előállítandó cipők mennyiségét, akkor a születendő gyermekek számát is meg kell szabni, hiszen nem születhet

[131] *Molnár*, 76. – A nemi felvilágosítással kapcsolatos kritikus nézeteit megosztotta a *Pesti Hírlap* egyik levelezője is, aki arra emlékezett vissza, hogy a kommün idején a „szabad szerelem tanítása" hatására a „tisztes polgári családok" nőtagjaiból „szabadszájú, kifestett, cigarettázó dámák lettek, akikről a bolsevizmus letörölte a leányos báj drága zománcát". A levelező leszögezte, hogy az asszony felvilágosítása nem az iskola, hanem a férj feladata. L. Esti levél – A szabad szerelem tanítása. *PH*, 1919. október 26., 4.

[132] *Szabó*, 74–75., 48.

[133] *Kóbor*, 140–141., 143., 138.

[134] *Lányi*, 11–12.

[135] A válás megkönnyítéséről l. Judith Szapor, 2018, 80.

[136] Paul Hanebrink, 2018, 108.

„több lábpár, mint cipővel ellátható". Mi több, úgy vélte, hogy a „fajnemesítés" eszközeit is igénybe kell venniük a „gyermektermelés" mérnökeinek, a szerelem szabad piaca helyett a „szerelemjegy-rendszert" kell bevezetniük, ha következetesek, hogy a hagyományos, államilag nem megtervezett, anarchikus „gyermektermelést" a tervszerű, „kollektivista" váltsa fel.[137] A liberális írót megrémítette a vízió, hogy a proletárdiktatúra tervgazdaságában szükségszerűen „tenyészállatokká" kéne válniuk az embereknek.

Ha még egy olyan művelt és kvalifikált szerző, mint Kóbor Tamás sem tartotta elképzelhetetlennek, hogy a kommün családpolitikai korifeusai gyermektermelő falanszterek létrehozásában gondolkodnak, el lehet képzelni, hogy milyen rémhírek keringtek ezzel kapcsolatban a nem túlságosan képzett társadalmi rétegekben. Ennek köszönhető, hogy például Kunfi Zsigmondnak személyesen kellett Kalocsára utaznia, hogy egy ott szervezett népgyűlésen tiltakozzon mind a vallásüldözés, mind a nőközösség bevezetésének vádja ellen.[138] E rémhírek magyarázták az elhíresült kommunista propagandakiadvány, a *Kommunizáljuk-e Zsófit?* kiadását is.[139]

Ugyan a nőközösség létrehozására csak annyira volt szándék a Forradalmi Kormányzótanács tagjaiban, amennyire mozikat szerettek volna bevezetni a templomokban, vagyis semennyire, az agitátorok túlkapásai mindkét esetben alapot adtak a rémhírek terjedésének. Az előadók felkészületlensége miatt az iskolai nemi felvilágosítás bevezetését valóban kísérték olyan anomáliák, amelyek miatt a Közoktatásügyi Népbiztosság 1919 júliusában a nemi felvilágosítás átmeneti felfüggesztéséről döntött, mivel „egyes iskolákban egyes tanítók a gyermekek érettségét és korát meghaladó módon, sokszor a tudomány szempontjából is tévesen és a szocialista erkölccsel össze nem vethetően tárgyalták a nemi élet kérdéseit".[140] Elrendelték ezért, hogy a tanítók addig kerüljék a nemi kérdéseket, amíg az új tanterv újabb utasításokkal nem szolgál. Ez pedig igazán ellentmond azon elterjedt értelmezésnek, amely a nemi felvilágosítás iskolai bevezetésében nem látott mást, mint tudatos nemzetzüllesztést.[141]

A Tanácsköztársaság-ellenes irodalom szerzői az „országot magyar jellegétől" „megfosztó" kommün nemzetellenességének tulajdonították a nemzeti szimbó-

[137] *Kóbor*, 148., 146.

[138] Népgyűlések a vidéken. *NSZ*, 1919. április 20., 11.

[139] Az elhíresült füzetet minden jel szerint Dénes Zsófia jegyezte, aki egy másik feminista propagandakiadványt is írt *A nő a kommunista társadalomban* címmel, mindkettő a Közoktatásügyi Népbiztosság kiadásában jelent meg. Dénes Zsófia megemlékezik a memoárjában rémhírcáfoló propagandatevékenységéről. L. Dénes Zsófia: *Gyalog a baloldalon*. Budapest, Magvető, 1965, 345–346.

[140] Rendelet a nemi fölvilágosításról. *NSZ*, 1919. július 4., 4.

[141] L. például: *Zsedényi*, 121.

lumok – „Himnusz", „Szózat", trikolór – internacionalista jelképekre cserélését.[142] A vizsgált irodalomban egyedül Zsedényi Aladár munkájában lelhető fel elismerő kijelentés az „Internacionáléval" kapcsolatban: noha „hóhér nótának" nevezte, megállapította róla, hogy „fülbemászó" a dallama.[143] Somogyi Zoltán visszaemlékezésében a proletárdiktatúra bukását a magyar nóták rehabilitálása és ezzel a magyar nemzet szimbolikus újraéledése kíséri azzal, hogy a váci börtönből kiszabadult ellenforradalmárok eléneklik a „Himnuszt".[144] Tormay Cécile *Bujdosó könyv*ének 1921-es második kötetében szintén a spontán himnuszéneklés jelzi a felszabadulást, amely a Forradalmi Kormányzótanács lemondásának hírére szakad ki az addig elnyomottakból.[145]

A Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban a proletárdiktatúra „nemzetietlenségének" okaként annak vélt „idegenségét" jelölték meg, amelynek kulturális lenyomataként azonosították a „magyar" olvasók és műkedvelők számára úgymond érthetetlen és fogyaszthatatlan avantgárd művészeti termékeket – például Kassák Lajos verseit és Uitz Béla plakátjait. *A zsidók rémuralma Magyarországon* szerzője a Tanácsköztársaság kultúráját azzal intézte el, hogy „a nem zsidó tanerők (…) oly undorral fordultak el ettől az új szellemi tápláléktól, mintha trágyát szervíroztak volna nekik". Kassák körének művészetéről leszögezte, hogy azzal csak a pszichiátereknek érdemes foglalkoznia, a proletárdiktatúra „nyakatekert torzalakokat" ábrázoló plakátjairól pedig megállapította, hogy azok veszedelmet jelentettek a terhes nőkre.[146] Vest Fedor szintén lesújtó véleménnyel volt a mozgósítási célú forradalmi plakátművészet akkori városképet meghatározó, avantgárd alakjairól, amelyeket többségében a „perverz ízléstelenség szörnyszülötteinek" tartott.[147] A képek alacsony színvonalának okát abban látta, hogy a Tanácsköztársaság idején politikai okból lehetőséget kaptak az addig tehetségük hiánya miatt háttérbe szorult baloldali „művészek".[148]

A Tanácsköztársaság totális abszurditását bizonyítani akaró képek és jelenetek felidézése és kigúnyolása mellett azonban Vest elismerte, hogy a Közoktatásügyi Népbiztosság propagandaosztályának „ügyes gondolata" volt a proletárdiktatúra jelmondatait nyilvános helyeken, például a vörösre festett villamosokon hirdet-

[142] *Bergendy*, 7.; *Alföldi*, 61.

[143] *Zsedényi*, 88.

[144] *Somogyi*, 108.

[145] *Tormay*, II., 277.

[146] *A zsidók rémuralma Magyarországon*, 35–36.

[147] *Vest*, 8.

[148] Ezt az értelmezést képviselte Zsedényi Aladár (43.) is, aki szerint „selejtes, kapzsi és inkább öntelt olympusi hegymászók siettek csak a vörös Parnassusra", és azt is megállapította, hogy a proletárdiktatúra szolgálatába álló művészek között egy sem akadt a nemzeti érzelmű alkotók közül.

ni.[149] Domonkos József a Biró Mihály propagandaplakátja nyomán mintázott, a Nyugati térre rögtönözve felállított kalapácsos proletár szobráról azt jegyezte meg, hogy az ő értelmezésében az a magyar szabadságjogok agyoncsapását jelképezte.[150]

A Tanácsköztársaság kultúrpolitikáját felidéző pamfletekben és a visszaemlékezésekben a nyilvános térre kihelyezett kulturális termékek mellett nagy hangsúlyt kaptak azok a műkincsek, amelyek ezzel együtt magánlakásokból tűntek el. Az 1919 utáni Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban azzal vádolták a kommünt, hogy a proletárdiktatúra idején államilag rabolták el a nagypolgári otthonokban és az arisztokrata kastélyokban féltve őrzött műtárgyakat. Például a Tanácsköztársaságot „rablóvállalkozásnak" tartó gróf Esterházy Miklós 1920-ban hosszasan részletezte, hogy miként foglalták le a kommünben kastélyának könyvtárát és műkincseit, ami a proletárdiktatúra kikiáltását követő huszonnégy órában már meg is történt. Esterházy a Tanácsköztársaság barbarizmusának jelképét pillantotta meg abban, hogy a kommün képviseletében olyan személyek érkeztek a leltárba vétel ügyében a kastélyába, akik a könyveket nem a szerzőik és címeik, hanem nagyságuk és vastagságuk szerint rendszerezték, a festményeket pedig a képkeretek díszítettsége szerint írták össze.[151] Ám ahogy az a Tanácsköztársaság-ellenes irodalomra „hiteles tanúságként" elfogadott elbeszéléseire általában jellemző, Esterházy Miklós visszaemlékezésének is kétséges a megbízhatósága. Egyfelől: egy napon belül biztos nem történhetett meg a lefoglalás, mert Lukács György helyettes közoktatásügyi népbiztos a Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 22-i ülésén még csak a jövőre vonatkozóan jelentette ki, hogy „a magánkézben levő muzeális értékű műkincsek bizottság útján összeíratnak és közvagyonnak minősíttetnek",[152] másfelől: a műkincsek összeírását és köztulajdonba vételét nem fosztogató vandálok, hanem olyan esztéták és művészettörténészek végezték a Műtárgyakat Társadalmosító Bizottság munkájának keretében, mint Lukács György vagy Kenczler Hugó, noha őket is – elsősorban Lukácsot – igen negatívan ábrázolták a Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban.[153] Esterházy Miklós fraknói kastélyában például maga Kenczler Hugó vezette a leltározást, és találtak ott nem sokkal korábban

[149] *Vest*, 8.

[150] *Domonkos*, 60.

[151] *Esterházy*, 73. skk.

[152] Petrák Katalin–Milei György (szerk.), 1959a, 175–176.

[153] Göndör Ferenc 1920-ban „a kultúra Szamuelyjeként" festette meg Lukács Györgyöt, „degenerált, vérszomjas és milliomos kommunista Lenin-fiúként" írva róla. (12–13.) – A *Forradalmárok egymás között* című kiadvány szerzője a Lukács állandó eposzi jelzőivé tett „degenerált" és „milliomos" mellé még a „félőrültet" is hozzátette. (5–6.) – Tormay Cécile egy „nagyfejű kis zsidó filozófusként" írta le, aki egy „milliomos fiaként" lett kommunista kultúrpolitikus, hogy „gonosz idiótaként" „megölje a gondolatot", és „gyilkosa legyen a művészetnek". (*Tormay*, II., 138–139.)

befalazott arany- és ezüsttárgyakat, köztük egy drágakövekkel kirakott Mátyás korabeli serleget.[154]

A köztulajdonba vett műkincsek sem a Szovjetházban kötöttek ki, hanem a Műcsarnokban, a „köztulajdonba vett műkincsek" 1919 júniusában megnyílt kiállításán, amelyet aztán szakszervezeti igazolvánnyal ingyenesen lehetett látogatni, vagyis a tárlat demokratizálta a kultúrafogyasztást.[155] Részletes katalógus hirdette, hogy mely festményeket, szobrokat és kisplasztikákat lehet megtekinteni, és hogy melyik műkincset melyik arisztokratától vagy nagypolgártól szocializálták.[156]

Esterházynak a könyvtárlefoglalásról adott beszámolója mellé állítható Zsedényi Aladár visszaemlékezése, aki a proletárdiktatúra és a kultúra viszonyát abban ragadta meg, hogy a kommunista funkcionáriusok – más papíros híján – a szerző szeme láttára téptek ki kottalapokat híres zeneszerzők műveiből, mintegy a kommün vandalizmusának jelképeként. Munkájának más helyén Zsedényi az oly sokszor emlegetett „írói katasztert" szintén a „szellem hiányának" nevetséges bizonyítékaként hozta fel.[157] Tormay Cécile az „írói kataszter" általa vélt természetellenességét a „homunculus" metaforájában összegezte, amikor az ambiciózus kultúrpolitikai vállalkozást egy „lombikban megfőzött", járni és dalolni soha meg nem tanuló mesterséges emberhez hasonlította.[158]

A Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban igen sokat támadták az „írói katasztert", amely azonban egy létező problémára kínált társadalommérnökösködő megoldást. A magyar íróknak régi (és ma is meglévő) bajuk, hogy a kicsi piac miatt önmagában írói tevékenységükből nem tudtak és nem tudnak megélni, ezért jellemzően csak mellékállásban írhattak, és hogy biztosítsák egzisztenciájukat, főállásban vagy újságíróként, vagy tanárként tevékenykedtek. A Tanácsköztársaság irodalompolitikája – amelynek kidolgozása és vezetése a Közoktatásügyi Népbiztosság által létrehozott Írói Direktórium feladata volt – éppen azt célozta, hogy felszabadítsák az írókat a szabadpiaci, „kapitalista" munkakényszer alól. Ezért a Tanácsköztársaság állandó havi fizetésben, illetve támogatásban kívánta részesíteni az írókat, hogy nyugodtan tudjanak dolgozni, mindenféle szorító határidő nélkül, mivel csak év végén kellett bemutatni az előre kiutalt honoráriumért cserébe

[154] *MMTVD* 6/1., 166.

[155] A köztulajdonba átvett műtárgyak kiállítása. *NSZ*, 1919. június 15., 8. – A kiállításról utóbb Kelen Jolán adott közre idealizáló beszámolót; l. Kelen Jolán: A művészet visszatért a néphez. In: *Nagy idők tanúi emlékeznek (1918–1919)*. Összeáll. és sajtó alá rend.: Lányi Ernőné. Budapest, Kossuth, 1959, 206–208.

[156] L. *A köztulajdonba vett műkincsek első kiállítása. Műcsarnok, 1919*. Budapest, a Közoktatásügyi Népbiztosság kiadása, 1919.

[157] *Zsedényi*, 110., 102.

[158] *Tormay*, II., 139.

megírt művet, amelyet aztán az állam adott volna ki és értékesített volna, a bruttó bevétel 15%-át az íróknak ígérve.

A Szellemi Termékek Országos Tanácsa felmérette – ez lett az „írói kataszter" –, hogy kik azok az írók, akiket ellátásra javasoltak rendszeres előleggel, őket – természetesen az ideológiai szempontokat se nélkülözve – három fizetési osztályba sorolták (havi 3000, 2000, illetve 1500 koronások), és fiatal íróknak létrehoztak egy 1500 koronás ösztöndíjat is. A Szellemi Termékek Országos Tanácsának „írói katasztere" összesen 201 nevet tartalmazott, ezektől az íróktól azt várták volna el a szerződéskötés után, hogy a támogatásért cserébe 12 ívnyi „komoly és művészi munka" legyen az egyéves termelésük.[159] Előremutató volt, hogy a Tanácsköztársaság biztosítani akarta az íróknak a „szabad alkotást", ugyanakkor az írók így az állam függésébe kerültek, és korlátozták, hogy milyen munkák születhetnek: „Nem kell éppen a szovjet-eszmék mellett, de ellenük sem" – mondta Krúdy Gyula visszaemlékezése szerint Kun Béla, amikor a magyar írókat találkozóra hívta.[160] Azt azonban sosem tudjuk meg, hogy milyen művek készültek volna az „írói kataszter" rendszerének keretében, hiszen a proletárdiktatúra nem tartott ki egy évig.

Érdemes azt is összegezni, hogy milyen volt a visszhangja a tömegek érdekeit szolgáló – a „köztulajdonba vett műkincsek" kiállítása kapcsán már részben érintett – erőltetett kulturális emancipációs törekvéseknek a megvizsgált pamflet- és memoárirodalomban. Több szerző is kitért a színházak – fürdőkhöz hasonlóan történő – proletariátus előtti megnyitására. Molnár Jenő elvitatta a kommün emancipatorikus és progresszív kultúrpolitikai intézkedéseinek sikerességét: a színházak megnyitása ahhoz vezetett, hogy olyan proletárok látogatták meg, akik síró csecsemőjüket is elhozták az előadásokra, és aztán „beleröhögtek" a Wagner-előadásba.[161] Vest Fedor azokat a kínos jeleneteket emlegette fel, amikor a Nemzeti Színház színészei egy-egy előadás előtt kénytelenek voltak bocsánatot kérni közönségüktől, amiért „királyokat és hercegeket mímelnek", és biztosítaniuk kellett a nézőket, hogy „szívükben" proletárok – nehogy a színházat addig belülről nem látott nézők valóban királyoknak és hercegeknek higgyék őket.[162] Szabó László pedig azt a szempontot vetette fel, hogy a „jobb proletár" már a „régi világban" is el tudott menni színházba, mivel az előadások mindig este hétkor kezdődtek, csak a színházba járás nem volt a proletárok számára „kultúrszükséglet".[163]

[159] Petrák Katalin–Milei György (szerk.), 1959a, 175–176.
[160] Krúdy Gyula: A bolsi, i. m. 30.
[161] *Molnár*, 79.
[162] *Vest*, 7–8.
[163] *Szabó*, 40.

A kommün kultúrpolitikájának Kóbor Tamás írta meg egyszerre a legalaposabb és mégis legellentmondásosabb kritikáját. Kóbor is céltalannak tartotta a proletárok egyik napról a másikra történő kulturális emancipálását célzó intézkedéseket. Maga arról számolt be, hogy az ő olasz hegedűjét is elvették, és odaadták egy zenemunkásnak.[164] De nem csak e személyes sérelem okán utasította el a kommün kultúrpolitikáját, például a színházak és hangversenytermek megnyitását:

„A proletár beköltözhetik a palota szalonjába, szalonnak az többé meg nem marad. A hercegnőt be lehet telepíteni a tehénistállóba, de istálló ez sem marad. A proletár a szalonba beviszi a maga primitív tisztasági érzékét és elrondítja. A hercegnő beviszi az istállóba a maga kifinomodottságát és tisztává teszi. Ez a kultúra. A proletár betelepedhetik egy Dohnányi koncertba, de amit Dohnányi neki nyújt, nem az, amit a muzikálisan nevelt burzsoá benne kap. (...) A kultúrát el lehet venni a burzsoától, de nem lehet odaadni a proletárnak."[165]

Úgy vélte, hogy a proletárok nem tudják értékelni a „régi világ" örökségét – és végképp nem a Tanácsköztársaságban szinte hivatalos rangra emelkedő avantgárd művészetet: „a józan munkás fejcsóválva fordul el a kubista zagyva rajzoktól és értetlenül löki félre a Kahánák verseit".[166] Ám Kóbor hangsúlyozta a kapitalista rendszer felelősségét a proletárok elkeserítő kulturális helyzetében, abban, hogy a munkások unatkoznak és elalszanak a kulturális rendezvényeken. Ez annak köszönhető, hogy a munkásokat butaságban és mesterséges tudatlanságban tartották a minél könnyebb kizsákmányolhatóságuk érdekében. Kóbor ezért nem mondott le az „elbutított népről", csak a proletárdiktatúra revolutív emancipációs politikája helyett liberálisként az evolutív kultúrpolitika mellett tett hitet: „Majd ha nevelve lesz, akkor lehet beültetni a múzeumba, a hangversenyterembe."[167] Éppen ezért Kóbor a vizsgált irodalomban példátlan, dicsérő szavakkal illette a proletárdiktatúra oktatáspolitikáját és nevelőmunkáját, amely annak ígéretét hordozta, hogy eljöhet az idő, amikor a jelen kulturális nyomorban tengődő proletárjai élvezhetik és értékelhetik Goethe *Faust*ját:

„A szovjet uralom valóságos csodákat művel. Iskola, előadás, kurzus, felolvasás mindenfelé. Lázas propaganda munka, gyűjtemény-alakítás, múzeum alapítás, kiállítás, térzene, mozipedagógium. És a szesztilalom, a korcsmáknak helyettesítése a szakszervezeti helyiségekkel. Csak néhány esztendő és annyi műveltség terem a tömegekben, mint eddig egy emberöltő alatt sem. Mért nem tette ezt a polgári rend? Ez nem rendszerbeli különbség, ezt akkor is meg lehetett tenni, könnyebben, mint most. (...) S a bankár buta fia letette a vizsgát, mert segített a házitanító, s a proletár buta fia buta maradt, mert nem volt házitaní-

[164] *Kóbor*, 16.

[165] Uo. 97.

[166] Uo. 120. – A Komját Aladárral együttműködő, 1919-ben emigrált Kahána Mózes önéletrajzi regénye: *Sóvárgások könyve. Életregény* (Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973).

[167] *Kóbor*, 98.

tója. S a gazdag csacsiból lehetett egyetemi professzor és akadémiai tag és a szegény lángész mehetett lakatosnak, mert nem volt pénz a kitaníttatásra. Istenem, hány Michelangelo faragott széklábakat minden falanszter-rendszer nélkül!"[168]

De bírálatként hozzátette, hogy a kommün kultúrpolitikája propagandisztikus luxus volt az adott válsághelyzetben, amikor „bab kell és nem szimfónia", mert még a legnagyobb intellektusok is a zsírról, a lisztről és a húsról folytatnak eszmecserét, ha találkoznak, és az emberek olyan „csodálattal néznek fel a teli szatyorra, mint még tegnap a nagy művészre". Kóbor azzal a képpel élt, hogy a Tanácsköztársaság akkor festetett képet, amikor a gazdaság azt a szöget sem tudta előállítani, amelyre azt majd rá lehet akasztani. Összességében úgy fogalmazott, hogy a kulturális emancipációt szolgálni hivatott intézkedések, mint a színházak megnyitása, nem „kultúrpolitikai", hanem „agitációs" célokat szolgáltak, mintegy a proletárdiktatúra „reklámjai" voltak.[169] És ezért megkérdőjelezte, hogy kultúrának tekinthető-e a proletárdiktatúra propagandisztikus művészete.

EGYHÁZPOLITIKA

Karl Marx elhíresült kijelentése szerint „a vallás a nép ópiuma", és a baloldali radikalizmus képviselői valóban az alkoholfogyasztáshoz hasonlóan akarták visszaszorítani a vallásosságot, mivel meggyőződésük volt, hogy az istenhit – más „babonákkal" egyetemben – butít és nyomorba dönt azzal, hogy gátolja a kritikai gondolkodást, a társadalmi problémák azonosítását és megoldását – például a nemi kérdésről való nyílt, képmutatásmentes beszédet, és ezzel a nemi betegségek megelőzését. Ráadásul a baloldali radikálisok a katolikus egyházat a „régi Magyarország" legfőbb támogatójának ítélték a nagybirtokos osztály mellett. Persze maga a katolikus egyház is igen jelentős birtokállománnyal rendelkezett, ahogy arra a neves társadalomtudós és szociáldemokrata politikus – és nem mellesleg 1919-ben a Tanácsköztársaság külügyi népbiztoshelyettese, majd népbiztosa – Ágoston Péter rámutatott *A szekularizáció* című, 1909-ben megjelent munkájában.[170]

Amikor az 1918–1919-es forradalmak idején kormányzati pozícióba került a baloldali radikális értelmiség, végre hozzá is láthatott ahhoz, hogy megtörje a katolikus egyház (és minden más történelmi egyház) pozícióit, és hogy a vallást a közügyekből a privát szférába száműzze. A kommün első intézkedései között Zsedényi Aladár külön kiemelte az antiklerikális rendelkezéseket:

[168] Uo. 99–100.
[169] *Kóbor*, 104–105., 100–101.
[170] Ágoston Péter: *A szekularizáció*. Budapest, 1909.

„Nem múlott el huszonnégy óra, már eltörölték az iskolából a vallásoktatást, hazai történelem tanítását. A nemzeti zászló helyett vörös lobogókat tűztek ki a középületekre, mert a nemzetköziség kátéjában nincs Isten és nincs haza. A szerzetesrendeket föloszlatták, az apácákat világi munkára kergették. A templomokat nem záratták be ugyan, de voltak közöttük számosan olyan véresszájúak, akik az Isten házát dalcsarnokká, magtárakká s más nyilvános célokat szolgáló helyiségekké követelték átalakíttatni."[171]

Az egyházellenes küzdelem vezetésére létrehozták a Vallásügyi Likvidáló Hivatalt a baloldali radikálisok „Prohászka Ottokárja", a kiváló szónoki képessége és vitakészsége miatt antiklerikális „csodafegyvernek" tartott egykori piarista szerzetesnövendék, Fáber Oszkár vezetésével.[172] A jezsuita Lányi Ede ezt a megbízatást úgy fordította le a saját nyelvére, hogy a keresztény vallás „kiirtásáért" felelt a visszaemlékezése legsötétebb alakjaként szerepeltetett Fáber. Egyszer nagyon brutálisan viselkedett – például az apácákkal szemben –, máskor „sima volt, mint az angolna". A csapatát alkotó „valláslikvidálókat" Lányi szerint szinte kizárólag „zsidókból", valamint renegáttá vált klerikusokból toborozta.[173] Szabó László is kiemelte Fáber Oszkár személyét,[174] amikor a Tanácsköztársaság általa vezetett, az egyházi intézményekre, kiadókra és lapokra rátámadó antiklerikális hadjáratát részletezte, amelynek során szerinte egyenesen megsemmisítésre jelölték ki a Szent István Társulat egyházi kiadványait.[175] Hefty Richárd pedig végképp elragadtatta magát, amikor 1920-ban azt írta, hogy a Tanácsköztársaság idején „kereszténygyűlöző" zajlott: „szerzeteskolostorok meggyalázása és kiürítése, papok megfeszítése, templomok megbecstelenítése, a prédikációk ellenőrzése".[176]

A „klerikalizmus" „likvidálása" valójában a következőképp történt a Tanácsköztársaságban: az egyházi vagyont elkobozták, és csak cenzúrázott egyházi kiadványok megjelenését engedélyezték, a Szent István Társulat nyomdájának pedig kommunista propagandakiadványokat kellett nyomnia, miként az addig klerikális *Új Lap*nak is „bolsevik húrokat" kellett pengetnie, mert így „a kommunista eszmék eljutottak oda is, ahova nem jutott agitátor", összezavarván „a nem nagy ítélőképességű olvasókat".[177] Az egyházi iskolák szerzetes és paptanárait pedig felszólították, hogy amennyiben továbbra is tanítani szeretnének, csuhájukat és reverendájukat levébe világi oktatóként állami alkalmazásba kell lépniük. Domon-

[171] *Zsedényi*, 42–43.

[172] Fáberről l. Csunderlik Péter, 2017, 230–231., ill. Fazekas Csaba, 1997, 63–101.

[173] *Lányi*, 18., 25., 36.

[174] *Szabó*, 54–55.

[175] Uo. 52., 54–55. – A Szent István Társulat kiadványainak megsemmisítéséről l. még *Lányi*, 15–16.

[176] *Hefty*, 29.

[177] *Szabó*, 53–54.

kos József keményen bírálta azokat a klerikusokat, akik elfogadták a kommün ajánlatát, és vállalták, hogy továbbra is tanítanak.[178]

Lányi Ede számára is elfogadhatatlan volt a rendelet, amely 1000 korona egyszeri jutalommal és későbbi 800 korona havi fizetséggel kívánta rávenni őt és testvéreit a klerikusi pálya elhagyására. A *Vörös naplóm* tanúsága szerint a vallásos Kalocsán ez az egyetlen intézkedés elég volt ahhoz, hogy a kommün minden népszerűségét elveszítse. Mert míg addig egyes „divatmajmoló" gyerekeken „vörös jelvényeket" is lehetett látni, ezután már ők sem tűzték föl azokat, mert megérezték Kunfi Zsigmond közoktatásügyi népbiztos „oktalan vallásgyűlöletét".[179]

Az antiklerikális intézkedéseket a Tanácsköztársaság vezetői azonban nem a vallás, hanem a felekezetiség és a klerikalizmus elleni fellépésként értelmezték. A Tanácsköztársaság idején ugyanis megkülönböztették a magánügynek tekintett vallás, illetve a leküzdendő felekezetiség és klerikalizmus – „a papok politikai működése" – fogalmát, ahogy azt Czakó Ambró kifejtette *A vallás a kommunista társadalomban* című, 1919-es tájékoztató kiadványban.[180] Noha a *Vörös Újság*ban megjelentek ennél radikálisabb hangok is, például 1919. április 3-án a „Pokolba a csuhásokkal" című cikkben a templomok bezárását követelték. Összességében a Tanácsköztársaság antiklerikális intézkedései között voltak a modern szekularizált társadalom nézőpontjából elfogadhatóak, mint a *kötelező* iskolai hitoktatás eltörlése, és egészen méltánytalanok és haszontalanok, mint az a szimbolikus tett, hogy a mihasznának ítélt „burzsujok" mellett többek között klerikusokat vezényeltek ki a fővárosi lóversenypálya felszántására és bevetésére.[181] (Ebből az akci-

[178] *Domonkos*, 14. – Domonkos külön megemlítette a debreceni papokat, akik mint „az emberiség által várt istenországát" köszöntötték a proletárdiktatúrát. – A Baltazár Dezső református püspök vezette Országos Református Lelkészegyesület valóban üdvözletét küldte Garbai Sándorhoz, amelyben a lelkészegyesület kinyilvánította a Forradalmi Kormányzótanácsnak, hogy „a munka kötelességén, jogán és méltánylásán felépült társadalmi és állami rend megszilárdításához szívesen nyújt segédkezet", valamint kinyilvánította, hogy a „református papság érdekeinek védelmét kéri". Baltazár memoárjában azzal védekezett, hogy ugyan valóban védelmet kért az üdvözlő sürgönyben, de ravaszul nem nevezte meg, kitől. Így írhatta utóbb a levélről, hogy az nem „a vallásnak, egyháznak, Istennek hadat üzenő kommunizmus" védelmét kérte. L. Dr. Baltazár Dezső: *A próbáltatások idejéből*, i. m., 131.

[179] *Lányi*, 5–7.

[180] Czakó Ambró: *A vallás a kommunista társadalomban*. Budapest, 1919, 7–11.

[181] Kertésztelep a lóversenytéren. *VÚ*, 1919. április 11., 7. – Lovászy ezt a csekély eredményt hozó akciót tette meg a Tanácsköztársaság abszurditása jelképének. Az ötlettől állítólag azt remélték, hogy a lóversenypályán termő zöldségek egy esztendőre elegendő „zöldfőzelékkel" látják el Budapestet, ám a lóversenypálya felszántásával nyert „Paradicsom" nemhogy a fővárost, de még csak annak legkisebb utcáját sem látta el, ráadásul rettenetesen költséges volt a termesztés: „Június elején kiderült, hogy egy darab tök, amelyet a lóversenytéren termeltek, százhatvanhat koronájába került a szovjetállamnak!" (*Lovászy*, 69.) – A lóversenypálya felszántásáról l. Vörös Boldizsár, 2011.

óból nőhetett ki az a rémhír – amely hasonló a „krumplikapálásra kényszerített újságírók" toposzához –, amely szerint a vidéki papokat mezőgazdasági szakszervezetekbe kényszerítették és termelőmunkára fogták.[182]) De épp a köztudatba talán leginkább beférkőző „intézkedést", a templomok mozikká alakítását valójában nemhogy nem valósították meg, de az ismert források szerint nem is szándékolták, hiába írt arról Gömbös Gyula is 1920-ban, hogy a kommün „megszentségtelenítette templomainkat".[183]

Már a Tanácsköztársaság idején született *Hogyan dolgoznak a bolsevisták?* című kommünellenes propagandakiadványban is olvashatjuk a később többször visszatérő toposzt, hogy Lukács György és Kunfi Zsigmond az antiklerikális propaganda jegyében be akarták záratni a templomokat.[184] A lelkészi családból származó, a proletárdiktatúrát „istentagadó és „templomgyalázóként" jellemző Szász Károly is megemlítette a templomok mozivá történő átalakításának tervét.[185] Lányi Ede művében szintén azt állította, hogy a Forradalmi Kormányzótanácsnak szándéka volt, hogy a templomokban „színházakat", „mozikat" és „bűnbarlangokat" rendezzenek be, és a terv csak a vallásos magyar nép tiltakozásán tört meg. A Forradalmi Kormányzótanács „megijedt" a várható következményektől, és ezt követően terjesztették el, hogy csak álhír a rendeletterv.[186]

A templomok mozivá történő átalakítása azonban valóban rémhír volt, amelyre már nagyon korán reagáltak a *Vörös Újság*ban.[187] A tájékoztatás azonban nem nyugtatta meg a lakosságot, mert az álhírrel nemsokára foglalkozniuk kellett a népbiztosoknak. A szóbeszéd alapja az lehetett, hogy a Budapestről vidéki városokba (például Miskolcra) érkező egyes fiatal agitátorok valóban hangoztathatták a templomok mozivá alakításának szükségességét. A szélsőséges nézetek helyett a Forradalmi Kormányzótanács azonban – a Lányi Ede állításával szemben éppen hogy nem „vallásgyűlölő", hanem mérsékelten antiklerikális – Kunfi Zsigmond véleményét tette magáévá az 1919. április 11-i ülésén, miszerint „nem volna helyes, ha a vallás kérdésében bármi radikális intézkedés is történnék".[188] A Forradalmi Kormányzótanács állásfoglalását ezután tájékoztató – és megnyugtató – célzattal három egymást követő héten ki kellett hirdetni az istentiszteleteken, hiszen a Tanácsköztársaság idején a templomokban továbbra is miséztek, és nem filmvetítéseket rendeztek.

[182] *Szászhalmi*, 14.
[183] *Gömbös*, 38.
[184] *Vest*, 8.
[185] *Szász Károly*, 71.
[186] *Lányi*, 8.
[187] A templomokat nem rekvirálják. *VÚ*, 1919. április 1., 6.
[188] *FKJ*, 240.

Okkal gondolható, hogy a templomok mozivá történő átalakításához hasonlóan az elhíresült 1919. június 19-i krisztinavárosi körmeneti provokáció sem úgy történt meg, ahogy az a Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban – vagy Gratz Gusztáv összefoglalásában[189] – szerepel. A Tanácsok Országos Gyűlésén nagy felháborodást okozó, állítólagos eset szerint, amelyről először nem is egy kommünellenes szerző, hanem Nyisztor György földművelésügyi népbiztos számolt be, egy Reisz (más forrásban Preisz vagy Preysz) Leó nevű férfi úrnapján berontott egy budai templomba, és leköpte az oltáriszentséget. A Budapesti Központi Forradalmi Munkás- és Katonatanács elnöke, Biermann István tagadta az esetet, ahogy az a Tanácsok Országos Gyűlésének naplójában is olvasható, úgyhogy a valójában megtörténtek kiderítésére vizsgálatot indítottak, mivel az oltáriszentség meggyalázásáról szóló pletyka hozzájárult a kommün alatti antiszemitizmus erősödéséhez.[190] Az ügyet végül kivizsgálták, a *Vörös Újság* arról adott hírt 1919. július 3-án, hogy a „vallásháborítással vádolt Preysz Leó" tizenkilenc éves vöröskatonát hat hónap fogházra ítélték. Bár a bíróság a tanúk kihallgatása után azt állapította meg, hogy az oltáriszentség leköpésének híre csak „egy fölizgatott képzeletű nőtől eredt", de a fiatal férfi magát népbiztosnak adta ki és „vörös katonához nem méltó magatartással" provokálta a budai várban tartott körmenet résztvevőit.[191] Valószínű tehát, hogy bár Reisz Leó minden bizonnyal zavart volt, de nem köpte le az oltáriszentséget: a zsidóknak efféle szimbolikus Krisztus-gyilkossággal történő megrágalmazása egy középkorig visszanyúló – a vérvádhoz hasonló – antijudaista toposz.[192]

SAJTÓPOLITIKA

A Tanácsköztársaság bukása után előszeretettel részletezték a proletárdiktatúra alatti szenvedésüket a „polgári" újságírók, holott ők ahhoz a csoporthoz tartoztak, amelynek szinte a legkevesebb bántódása esett a kommün alatt. Talán éppen ezért jeleskedtek a Tanácsköztársaság-ellenes irodalom termelőiként, mert nem egy közülük tekintélyes summákat vett föl az 1918–1919-es forradalmak idején, ahogy azt Fehéri Armand *A vesztegető forradalom – Politikusok, írók és hírlapírók az országpusztítás zsoldjában* című, 1919-es könyvecskéjében számlákkal dokumentálta.[193] Ha pedig kevésbé maliciózus magyarázatot keresünk, akkor arra lel-

[189] Gratz Gusztáv: *A forradalmak kora*, i. m. 107.
[190] *TOGY*, 216.
[191] L. Vallásháborítással vádolt vörös katona. *VÚ*, 1919. július 3., 5.
[192] Andrei Oisteanu, 2005, 340–341.
[193] Fehéri Armand: *A vesztegető forradalom*, i. m.

hetünk, hogy a zsurnaliszták kommünellenességük hangsúlyozásával az újságírók kollektív bűnössé tétele ellen kívántak hadakozni, hiszen a proletárdiktatúra „arcai" között igen sok volt az egykori újságíró.

Lovászy Károly író-parodista is az újságírók kommün alatti szenvedéseire, a sajtószabadság felszámolására összpontosított a maga 1919 utáni visszaemlékezésében, és azt írta, hogy a proletárdiktatúrában „egymásután tiltották be az összes lapokat", a *Vörös Újság* vezércikkében a polgári újságírók megdöglését kívánták, és hogy végül „krumplikapálásra és útkaparásra" ítélték a sajtómunkásokat. Lovászy az újságírók és a diktatúra összeütközésének egy konkrét jelenetét is megörökítette, amikor júliusban a vörösterroristák „kézigránáttal és puskatussal verték ki az Otthonból a szerkesztő urakat".[194] Az újságíró Stettner Tamás is felidézte 1919-ben, hogy a Forradalmi Kormányzótanácsot már első ülésén is a sajtó kérdése foglalkoztatta a legjobban, és hogy a „budapesti sajtó letörésének" szükségességében minden népbiztos egyetértett, csak míg a Szamuely vezette „terrorista" népbiztosok" a „gyors és haladéktalan kivégzés" mellett foglaltak állást, addig Kun Béla és a mérsékeltek „a lassú és fokozatos eltakarítás elve mellett voltak" – állította.[195]

Ellentétben az „általános betiltás" toposzával, először csak három reakciósnak minősített országos napilapot szüntettek meg 1919. március 25-én rendeletileg, ezek a *8 Órai Újság*, az *Alkotmány* és a *Budapesti Hírlap* voltak, utóbbi szerkesztőségébe a *Vörös Újság* költözött. *A Lenin-fiúk véres munkái* című füzetsorozat szerzője külön hangsúlyozta – mintegy a kommün sajtótörténeti mélypontjaként –, hogy a „nemzeti erkölcsök", a „kereszténység" és a „hazaszeretet" lapjának nevezett *Budapesti Hírlap* szerkesztőségi székhelyét és nyomdáját a „bolondító szennylapnak" nevezett *Vörös Újság*nak adták.[196]

E három lapon túl azonban a többi polgári napilap tovább működhetett, és újságíróik megbízhatóan szállították a proletárdiktatúra mellett kiálló cikkeiket. A Tanácsköztársaság kezdeti támogatottsága és az újságírók jelentékeny részének opportunizmusa miatt szükség se lett volna az egyes lapokhoz központilag kive-

[194] *Lovászy*, 9. – A botrány újságíró hőse, Szász Zoltán a Tanácsköztársaság két intézkedése ellen szólalt fel az Írók és Hírlapírók Szakszervezetében: a lapok beszüntetése és az újságírók más foglalkozási ágakba történő átirányítása ellen. Az előbbiben „a sajtószabadság harangjának megkongatását" látta, és bár elismerte, hogy a múltbeli sajtószabadság is leginkább csak „a kiadó üzletemberek szabadsága volt", de az akkor megjelenő sajtótermékek még mindig messze felülmúlták a proletárdiktatúrát kiszolgáló pártsajtót, amely a Tanácsköztársaság alatt „a sajtó nevet bitorolta". A polgári újságírók más pályákra –„méhészeti vándortanító", „selyemtenyésztési felügyelő", „analfabéta oktató" – kényszerítését pedig egyszerűen „zsarnokságnak" tartotta. (*Szász Zoltán*, 18.) – Korcsmáros Nándor is felidézte Szász Zoltán hősies kiállását az Otthon Körben. L. *Korcsmáros*, 45. – Az esetet Lengyel József is elmesélte az ellenkező szempontból: Lengyel József: *Visegrádi utca*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1962, 253–259.

[195] *Stettner*, 28.

[196] *A Lenin-fiúk véres munkái*, 36.

zényelt szerkesztőkre, mint amilyen a szociáldemokrata Ormos Ede volt a *Pesti Hírlap*nál,[197] a Tanácsköztársaság-ellenes irodalom azonban értelemszerűen nem önkéntes, hanem kényszerből történő átállásról írt, mivel „a régi szerkesztők, amennyiben nem prostituálták le magukat az új iránynak, az utcára kerültek".[198]

Az ugyanazon név alatt kiadott, de kommünbaráttá vált lapok mellett persze akadtak olyanok, amelyeket szinte a felismerhetetlenségig átalakítottak, például a *Déli Hírlap*ból *Vöröskatona* néven március 30-án a Vörös Hadsereg újságja lett, vagy a *Világ*ból később *Fáklya* néven a Közoktatásügyi Népbiztosság lapja, de az újságírói állomány nem változott.[199] (És olyan átalakítások is történtek, melyek eredményeképp az adott lap épp azt vesztette el, ami lényege: a *Fidibusz* nevű erotikus élclapból ekképp lett az erotikamentes *Fregoli*.)[200]

Ám ahogy minden területen, az első „boldog" hetek után a sajtóban is éreztették hatásukat a nehézségek: a papírhiányra hivatkozva a Forradalmi Kormányzótanács az 1919. április 8-i ülésén a *Vörös Újság* és a *Népszava*, valamint a szintén a kormány felügyelete alá kerülő *Az Est* és a *Pester Lloyd* kivételével az összes napilap kiadásának beszüntetéséről határozott, de annak végrehajtását azonnal fel is függesztette.[201] Érthető, hogy amikor határozni kellett, hogy mely lapok működhetnek tovább, akkor a kormányzat a kommunista és a szociáldemokrata újság, valamint a legnépszerűbb újság és a külföld tájékoztatására szolgáló német nyelvű lap megmentése mellett döntött. Ugyanakkor a népbiztosok közül többen, így Kun vagy éppen Lukács György is, amellett érveltek, hogy polgári sajtóra egyáltalán nincs szükség. Mindenesetre ezzel – és az immár szigorú ellenőrzéssel – az olyan kellemetlen írásoktól is megkímélhette magát a tanácskormány, mint amilyen Kosztolányi Dezsőnek a *Pesti Napló*ban 1919. május 8-án megjelent, az osztrák kormányt és annak a nyugat-magyarországi megyék elcsatolásáért lobbizó párizsi képviselőjét támadó „Beer úr" című cikke volt.[202]

A polgári sajtó megjelenése május 14-től teljesen szünetelt. 1919 nyarától még így is súlyosbodott a papírhiány, amely már nemcsak a napilapok, de az iskolai tankönyvek és olvasókönyvek kiadására is kihatott. Ekkortól már a *Vörös Újsá-*

[197] Ormos Ede *Pesti Hírlap*hoz küldéséről l. *Forradalomtól az ellenforradalomig*, 18.

[198] *Vest*, 9.

[199] Lipthay Olga a sajtóval – miképp az egyházakkal – történő, a szovjet-oroszországi terrorral összevetve kifejezetten enyhe magyarországi bánásmódban szintén annak bizonyítékát látta, hogy a Tanácsköztársaság kommünje valójában csak „álkommunizmus". Míg elbeszélésében Lenin kíméletlenül eltiport minden ellenséges megnyilvánulást, addig „Kun Béla teljes fizetéssel szabadságolta azokat, akikről föltételezte, hogy nem szimpatizálnak az ő rendszerével", ahogy az megesett a beszüntetett sajtótermékek munkatársaival. L. *Lipthay*, 1923. október 5., 10.

[200] L. Rudas Klára, 1959, 209.

[201] *FKJ*, 226.

[202] Kosztolányi Dezső: Beer úr. *PN*, 1919. május 8., 1.

got is csak gyenge minőségű, sárga színű, újrafelhasznált hulladék papírra tudták nyomni, július 8-tól 12 helyett már csak 8 oldalra. Persze továbbra is lehetett kérelmezni lapengedély kiadását a Papír- és Nyomdaanyag Hivatalnál – csak esélytelenül. Persze több kiadvány is fenntartotta azt az olvasatot, hogy a papírhiányra hivatkozás csak ürügy volt a betiltásra. Ezen értelmezések közül a legcsavarosabb azt állította, hogy a „polgári lapokat" valójában nem is ideológiai okokból lehetetlenítették el, hanem profitéhségből, annak érdekében, hogy a konkurencia kiiktatása után több *Vörös Újság*ot és *Népszavá*t adjanak el.[203]

A Forradalmi Kormányzótanács által felfüggesztett lapok újságírói hiába lettek munkanélküliek, a szerkesztőségi és kiadóhivatali alkalmazottai továbbra is megkapták a fizetésüket, amelynek folyósítását az állam vette át.[204] Ezt még egy olyan élesen kommünellenes kiadvány is elismerte, mint *A Lenin-fiúk véres munkái*: „A kenyeret nem vették ki sem a munkások, sem a betűszedők, sem a hírlapírók szájából. Fizetésüket rendesen kapták, de semmit sem dolgoztak érte."[205] A *Kun Béláék 131 napos rémuralma* című, 1919-ben megjelent kiadvány szerint azonban a fizetés további folyósítása csak az újságírók kommünhöz „édesgetését" szolgálta, vagyis az olykor még jobboldali szerzők által is méltányosnak tartott intézkedést egy korrumpálási kísérletként azonosították és vetették el.[206] A távlati elképzelés szerint azonban nem mezőgazdasági munkára küldték volna a „polgári" újságírókat, hanem a vidéki alfabetizációs programban hasznosították volna tudásukat.

Persze betiltások azért előfordultak, és ezek nem csak a „polgári" sajtótermékeket érték. Például erre a sorsra jutott a Sajtódirektórium vezetőjének és a Magyar Újságírók Szakszervezete elnökének, a szociáldemokrata Göndör Ferencnek *Az Ember* című lapja is, miután abban Kéri Pál az 1919. április 15-én közölt „Máca"

[203] *A Lenin-fiúk véres munkái*, 36.

[204] A Sajtódirektórium korábbi vezetőjeként és a Magyar Újságírók Szakszervezete egykori elnökeként Göndör Ferenc a saját érdemének tudta be 1920-ban, hogy mindaddig sikerült megvédenie a polgári lapokat, amíg a papírhiány annyira el nem hatalmasodott, hogy lehetetlenné vált a kiadásuk. Mivel értelmezésében – szemben más visszaemlékezők interpretációjával – ezek a polgári lapok valójában nem megszűntek, hanem csak a papírhiány miatt szüneteltek, igyekezett megvédeni azok berendezéseit a rekvirálásoktól. De hangsúlyozta, hogy a polgári újságírók akár akkor működő, akár meg nem jelenő lapoknál dolgoztak, a diktatúra egész ideje alatt valamennyien megkapták a bérüket, miközben maga nem vett föl fizetést a proletárállamtól. L. *Göndör*, 21–22., 27. – Göndör méltányos viselkedéséről az újságíró Korcsmáros Nándor is megemlékezett. Azon zsurnaliszták közül kerültek ki ugyanis Korcsmáros visszaemlékezésének pozitív hősei, akik bár baloldaliak voltak, nemhogy „emberségesek" maradtak a „terrorra épített rendszerben", de akár szembe is szálltak azzal. Göndör Ferencet külön kiemelte „főmatrózként", mivel nemhogy „nem ette meg" meg az újságírók szakszervezetébe menekülő „madarakat (...) hanem eleséget szórt nekik szíves marokkal, meleg szívvel". L. *Korcsmáros*, 42–43.

[205] *A Lenin-fiúk véres munkái*, 36–37.

[206] *Kun Béláék 131 napos rémuralma*, 59.

című cikkével megtámadta Lukács Györgyöt és „egész irodalmi és művészeti stréberhadát". (Azonban később újraindulhatott *Az Ember*, és egészen 1919. július 3-ig meg is jelent.) A történet kárvallottja, Göndör Ferenc a kommün cenzúráját egyenesen Tisza István kormányzatáéhoz hasonlította, és Tisza pozitívan került ki a Göndör lapját betiltó – és a memoár első számú célpontját jelentő – Lukács Györggyel történő összevetésből.[207] Lapjának betiltása hozta el Göndör számára a kiábrándulás pillanatát:

„Azt gondoltam magamban, hogy mégsem olyan gyönyörű dolog ez a proletárdiktatúra, ahol énnekem ennyire kussolnom kell, ahol ilyen sokszorosan megbüntetnek azért, mert egy eleven népbiztost hivatali működésében kritizálok és ahol az egyéni zsarnokságot így táplálják és rászabadítják a kritikára."[208]

A vizsgált pamflet- és memoárszerzők között akadt egy másik szocialista lapszerkesztő, akinek szintén betiltották a lapját. Mezőfi Vilmos számára 1920-ban a *Szabad Szó* beszüntetése annak jelképévé avanzsált, hogy az internacionalista baloldal megkezdte a „nemzeti szocializmus" üldözését. Az agrárszocialista politikus meglehetősen részletesen, az egykori jegyzőkönyvekből is idézve beszélte el a Szabad Szó Nyomdavállalat szocializálásának történetét. A szocializált *Szabad Szó* kiadását aztán egy hónap múlva, 1919. április 22-én a papírhiányra hivatkozva betiltotta a Sajtótermékek Országos Tanácsa, a betiltás igazi oka azonban az volt Mezőfi olvasatában, hogy a „nemzetközi szociáldemokrata vezérekkel egyesült kommunisták, mint minden szabadságjogot, úgy a sajtó szabadságát is lábbal tiporták".[209]

A kommün sajtópolitikájának kárvallottjaivá váló baloldali laptulajdonosokhoz hasonlóan külön csoportba sorolhatók azok az újságírók, akik viszont – önreprezentációjuk szerint – már a Károlyi-rendszerben áldozatok voltak, és határozottan amellett foglaltak állást, hogy a sajtószabadság szempontjából nem húzható éles határvonal 1919. március 21-én. A maga erősen sajtótörténeti perspektívájából visszaemlékező Légrády Imre szerint már 1919 januárjában eltűnt a sajtószabadság, amikor a Károlyi-kormány a „felbérelt csőcselékkel" „leromboltatta" lapjának kiadóhivatalát.[210] Miképp Légrády írta: „Már ettől az időtől fogva nem volt szabad a pesti sajtónak mást írni, mint amit a Károlyi-kormány mindenható sajtófőnöksége követelt."[211] A sajtószabadsághoz való hozzáállásban tehát nem lá-

[207] *Göndör*, 12–14.

[208] *Göndör*, 14.

[209] *Mezőfi*, 6–9.

[210] A *Pesti Hírlap* szerkesztőségét feldúlók nem a kormány emberei voltak, hanem a kommunista párttal szimpatizáló leszerelt katonák, munkanélküliek és rokkantak, akik utána a *Vörös Újság* szerkesztősége elé vonultak, és a kormányellenes KMP-t éltették. L. Hajdu Tibor, 1968, 282.

[211] *Légrády*, 7.

tott különbséget a Károlyi-féle Népköztársaság és a Tanácsköztársaság között. Hasonlóképp vélekedett a *Borsszem Jankó* szerkesztője is, aki szerint a magyar sajtó „1918. október 31-én halálos nyavalyába esett, 1919. március 21-én kiszenvedett".[212] Vagyis Molnár Jenő is hangsúlyozta a Népköztársaság és a Tanácsköztársaság sajtópolitikája közti kontinuitást: „A Károlyi Mihály-kormány megfogta az újságíró tollát. (...) A kommunizmusnak csak tovább kellett fejleszteni és betetőzni ezt a művet."[213]

A Károlyiban csalódó függetlenségi párti újságíró, Orbók Attila szintén arról írt 1919-ben, hogy már a Károlyi-rendszerben terror uralkodott a magyar sajtóéletben. Orbók Magyarország sorsát látta az újságírókat tömörítő Otthon Klub történetében: a Rákosi Jenő alapította, nemzeti elkötelezettségű újságíróklubban ugyanis fokozatosan átvették a hatalmat a „nagyszívűen befogadott", „tudatlan", de „tolakodó" „firkászok", mint Göndör Ferenc és Róbert Oszkár. Ők a kialakuló „rituális sajtó-klikk emlőin" (a „rituális" ez esetben a „zsidó" jelölője) nagyra nevelkedtek, hogy 1919 elejére már az országot irányítsák.[214] Vagyis elbeszélésében a sajtóban történő hatalomátvétel előzte meg a politikai hatalomátvételt.

A kommün sajtóviszonyaira is kitérő szerzők jellemzően külön bekezdést szenteltek a már oly sokat emlegetett *Vörös Újság*nak. A Tanácsköztársaság propagandagépezetét „leleplező", és ezért a sajtóval különösen sokat foglalkozó Vest Fedor a proletárdiktatúra első számú lapját mintegy antiújságként úgy jellemezte, hogy az a „tisztességes embereket ócsárolta" és a „népbiztosokat magasztalta", a tájékoztatás helyett a félretájékoztatás feladatát vállalta magára. Erre példaként azt hozta, hogy a telefonállomások leszerelésének hírét azzal a címmel tette közzé a *Vörös Újság*: „A forradalmi kormányzótanács megszüntette a telefonmizériát".[215] Molnár Jenő is úgy konkludált, hogy miképp a „fehér pénz" nem volt pénz, úgy a hivatalos lap, a *Vörös Újság* sem volt újság a hagyományos lapokkal összevetve.[216] Szabó László a kommunista álhírgyártást azzal illusztrálta, hogy a május 1-jei ünnepség kapcsán félmilliós tömegről írtak a lapok, holott valójában csak 80 ezren vettek részt, vagy éppen hogy minden vereség után azt lehetett olvasni a *Vörös Újság*ban, „hogy »Szilézia tanácsköztársaság lesz«, »Kisázsia áttért a szovjetrendszerre«, »Tanácsköztársaság Törökországban« – mintha az egész világ égett volna

[212] *Molnár*, 8.

[213] Uo. 8.

[214] *Orbók*, 40., 44.

[215] *Vest*, 10. – A *Vörös Újság* valóban ezzel a címmel adta hírül, hogy a magánbeszélgetések betiltásával annyira csökkent a telefonállomások terheltsége, hogy a hetven százalékukat – de nem az összest – kikapcsolták a forgalomból. Április végétől már csak hatóságok, gyógyszertárak és orvosok bonyolíthattak le telefonbeszélgetéseket. L. A Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosságok rendeletei. *VÚ*, 1919. április 22., 2. Ill. Megszűntek a telefonmizériák. *VÚ*, 1919. április 27., 6.

[216] *Molnár*, 59.

a vágytól, hogy a bolsevizmus karjaiba dőljön."[217] Ezzel kapcsolatban Szászhalmi József ironikusan jegyezte meg, hogy bár szigorúan büntették a rémhírek terjesztését, éppen a kommunisták jártak elöl az álhírek előállításában.[218]

Más szerzők azonban nem az események félremagyarázása, eltúlzása, meghamisítása, hanem elhallgatása miatt bírálták a kommunista újságot, mint Sasvári Nagy Olivér, aki arról írt, hogy még az olyan szenzációs hírek, mint Weiss Manfréd öngyilkossági kísérlete is csak „szájról-szájra jártak", mivel a napilappá átalakított *Vörös Újság*ban csak a propaganda kaphatott helyet.[219] Kóbor Tamás azonban semmi meglepetést nem látott abban, hogy az igazi újságírók cikkei helyett csak „rendeleteket és propagandát" közölt a *Vörös Újság*, mivel elbeszélésében az egyén kibontakozási lehetőségeit megfojtó kommün az élet minden területén uniformizált.[220]

A *Kun Bélák 131 napos rémuralma* című kiadvány szerzői, újságírókról lévén szó, különös részletességgel foglalkoztak a lapok betiltásával és a *Vörös Újság* hivatalos lappá emelésével:

„Ezen újság, amelynek munkatársai jelentékeny részben a fegyházakból és javító intézetekből rekrutálódtak, nap nap után a legvéresebb szájú kirohanásokat intézte a magyar újságírói kar ellen. Az íróasztalaiktól száműzött újságíróknak tehetetlenül, ökölbe szorult kezekkel kellett tűrniök a kiskorú ripőkök mocsokba mártott tollal írt, a kartársi szolidaritást lábbal tipró stílus gyakorlatait."[221]

A másik hivatalos napilap, a *Népszava* kommün alatti történetéről annak egykori szerkesztője, Weltner Jakab adott számot. Ő annak szimbólumát látta abban, hogy a *Vörös Újság* és a *Népszava* alakjában két, egy kommunista és egy szociáldemokrata pártlap működött egymás mellett a pártegyesülés után is, hogy az egység a valóságban nem tudott létrejönni. Ugyanakkor – a kommunista dominanciát jelezve – a *Népszava* nem teljesen képviselhette a szociáldemokrata álláspontot, mivel a Forradalmi Kormányzótanács rendeleteit minden megjegyzés nélkül közölni kellett, és a kommunista politikusok cikkeit sem lehetett visszautasítani, ha a *Népszavá*ban szándékoztak megjelentetni.

Weltner „esztelenségnek" tartotta a polgári lapok betiltását, mivel azok ellenforradalmi cikkeknek nem adtak hangot, és maguktól dicsőítették az „új rendet". A papírhiánnyal való indoklást ugyan igaznak tartotta, hiszen valóban súlyos papírínségtől szenvedett az ország, de úgy érvelt, hogy ha nem függesztik föl a

[217] *Szabó*, 85., 83.
[218] *Szászhalmi*, 17.
[219] *Sasvári Nagy*, 15.
[220] *Kóbor*, 106.
[221] *Kun Bélák 131 napos rémuralma*, 59.

polgári lapok kiadását, akkor sokkal nagyobb eséllyel és sokkal gyorsabban tudott volna papírt szerezni külföldről a Tanácsköztársaság, mert így „a külföldön is számításba jött, hogy a sajtószabadságot eltiporták, a papírszállítás tehát a diktatúra megerősítését szolgálta volna". Ráadásul a polgári sajtó felszámolása szerinte azért is hibás politikai döntés volt, mert szükségtelenül növelte a proletárdiktatúra ellenségeinek számát, egy addig lojális – és nagy befolyással rendelkező – társadalmi csoportot fordított a kommün ellen.[222]

A sajtószabadság felszámolásának érdekes módon akadtak méltatói is a Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban, noha a vizsgált pamflet- és memoárszerzők közül egyedinek és sajátosnak tarthatjuk a „Progredieus" álnevet viselő Szemere Béla értelmezését. *Az elmefogyatékosok – Gróf Tisza István – A zsidók* című 1920-as füzet ugyanis pozitív példaként hozta föl, hogy a kommün idején megszüntették a sajtószabadságot, mert így példát adott arra, hogy a múlt hibáiból tanuló „nemzeti" politika miként intézze el a „zsidó" sajtót.[223]

PROPAGANDA

Amikor a Tanácsköztársaság-ellenes irodalom szerzői arra a kérdésre keresték a választ, hogy nyilvánvaló elviselhetetlensége ellenére – hiszen elvitatták a kommün szociális vívmányainak jelentőségét – miért tartott ki hónapokon át a proletárdiktatúra, akkor vagy a megfélemlítő terrorban, vagy a megtévesztő propagandában találták meg a magyarázatot. A Közoktatásügyi Népbiztosságon rövid ideig dolgozó Pesthy Jenő is abban látta az ott dolgozó propagandisták célját, hogy a Tanácsköztársaság létét megtoldják:

„(…) egy sereg ember egyebet sem csinál, mint a kommunista-kormány életelixírjének a feltalálásán gondolkodik. Válogatott éther-injekciókat eszelnek ki, röpiratok és plakátok ezreit adják ki és terjesztik, hogy az elkábított proletariátus mákony-álmát meghosszabbítsák".[224]

Az egyik első Tanácsköztársaság-ellenes kiadvány, Vest Fedor *Hogyan dolgoznak a bolsevisták?* című, 1919 nyarán megjelent füzete teljes egészében a proletárdiktatúra propagandaeszközeinek leleplezése céljából íródott, jelezve a kérdés fontosságát. Szerzője nem másnak, mint Kun Bélának a Budapesti Munkástanács

[222] *Weltner*, 177., 216., 217.

[223] *Progredieus*, 11.

[224] *Pesthy*, 28. – A Tanácsköztársaság valóban propagandakiadványok tucatjait adta ki, óriási példányszámban. A változó terjedelmű és minőségű füzeteket áttekinti: Vértes György (szerk.), 1958, 75–106. – A kommün propagandájára adott egykori reakciókból áttekintést ad: Vörös Boldizsár: Elismerés, elutasítás, megőrzés. Reagálások a Magyarországi Tanácsköztársaság propagandájára. In: Vörös Boldizsár, 2018, 266–274.

május 2-i ülésén állítólag elmondott – de már egykorúan cáfolt – „önleleplező" mondatát választotta mottóul: „Kötelességemnek tartom, hogy hazudjak és csaljak, ha a proletárdiktatúra ügyének használhatok vele."[225] Vagyis a hazugságokat leleplezni kívánó kiadvány menten egy hazugsággal indított, mivel Kun soha nem mondott ilyet.[226]

Az északi hadjárat idején megjelent röpirat szerint a magyarországi kommunisták az oroszok „kiforrott agitátortechnikáját" vették át, és a bolsevik propagandagépezet professzionalizmusának tudta be, hogy a területi integritás alapján nem álló, internacionalista kommunisták maguk mellé tudták állítani hazafias magyarok széles tömegét, azzal, hogy sikeresen elhitették: a Vörös Hadsereg az „ezeréves" magyar határok épségéért harcol. Vest Fedor egyenesen a nemzetet hatása alatt tartó „bolondító méregként" azonosította a kísértő sátánhoz hasonlított Tanácsköztársaság propagandáját,[227] és remélte, hogy a röpirat elolvasása után „minden gondolkozó ember tisztán láthatja a bolsevista agitátorok szeplőtelennek, önzetlennek feltüntetett tógája alól a kísértő ördög lólábát kiéktelenkedni, még ha nacionalista frázisokat puffogtat is el a beszédeiben".

Vest „vérlázító csalásnak" tekintette, hogy Kun Béla és Garbai Sándor 1919. májusban–júniusban a hazaszeretetre hivatkozva, „a nemzeti ellenállás jelszava alatt" szólítottak hadba, mikor valójában ezek az „elzüllött desperadók" és „jól fizetett műparasztok" négy-öt vármegyével is megelégedtek volna, csak ismerje el a Tanácsköztársaságot az antant. Vest alapvető tézise volt, hogy a kommünben minden csak látszat, minden csak propaganda, ahogy a népbiztosok hazafias szólamainak se lehet hinni, az annyira ünnepelt termelőszövetkezetek sem jelentenek mást, mint hogy „az elüldözött földbirtokos helyébe egy új, sokszor hozzá nem értő, cselédeknek ellenszenves emberekből álló direktórium kerül".[228] Vest Fedor mind a kommunisták hatalomra jutását, mind a proletárdiktatúra fennmaradását

[225] *Vest*, 3.

[226] Néhány sajtótermékben az ismert Kun-kijelentést torzították el: „nem ismerek erkölcsöst és erkölcstelent, csak azt ismerem, mi használ a proletariátusnak, és mi árt neki". Továbbá Kun azt szögezte le, hogy a proletariátusnak nem fog hazudni. L. Kun Béla: Beszéd a Budapesti Központi Forradalmi Munkás- és Katonatanács ülésén. 1919. május 2. In: Kun Béla: *A Magyar Tanácsköztársaságról. Válogatott beszédek és írások*. Budapest, Kossuth, 1958, 185. – A beszéd elhangzása után néhány nappal meg is jelent a cáfolat: Kun elvtárs elferdített beszéde. *VÚ*, 1919. május 6., 5.

[227] Vö. ezzel kapcsolatban Alekszej Loszev megállapítását a politikai propaganda „mitikus" voltáról: „A *Kommunista kiáltvány*ban cikáznak mindenütt »*sötét* erők«, »*sötét* reakció«, »reakciósok *fekete* serege«; és ebben a sötétségben – a »világégés« »*vörös* hajnala«, a felkelések »*vörös* zászlaja«... Jó kis kép! És ezek után még mondják azt, hogy ebben nincs semmiféle mitológia." L. Alekszej Loszev, 2000, 141–142. (kiemelések az eredetiben – *Cs. P.*) – Umberto Eco a korabeli gótikus irodalom hatását mutatta ki Marx és Engels kiáltványában, l. A kommunista kiáltvány stílusa. In: Umberto Eco, 2004, 40–45.

[228] *Vest*, 2., 14–15.

is az ország erőforrásait felemésztő propagandájával magyarázta: „az egész nemzeti vagyon erre megy el".[229] Utóbbira Budapest 1919. május 1-jei feldíszítését hozta példának, amely aktust a vizsgált pamfletek és memoárok szinte egységesen a proletárdiktatúra propagandájának csúcsteljesítményeként – és egyben a magyar történelem egyik mélypontjaként – értékeltek.[230]

A Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban a legkülönfélébb információk bukkannak fel azzal kapcsolatban, hogy a Tanácsköztársaság mennyi és milyen típusú élelmiszer Ausztriába exportálásával finanszírozta Budapest 1919. május 1-jei feldíszítésének költségeit. *A Lenin-fiúk véres munkái*ban az áll, hogy a proletariátus nagy ünnepének megrendezésére „milliókat dobtak ki az állam pénzéből".[231] Vest Fedor szerint az ünnepség költségeinek fedezésére az ínségtől gyötört Magyarország 400 hízott ökröt szállított Ausztriába, csak hogy az élelmiszert „vörös posztóutánzatra" cserélve vörös lepelbe bújtathassák a Tanácsköztársaság fővárosát.[232] A *Kun Béláék rémuralmának története hiteles okmányok alapján* című kiadvány szerint azonban a tanácskormány a zsírt szállította „vagonszámra" Bécsbe, „csakhogy vörös rongyokat kapjon" Budapest május 1-jei feldíszítésére.[233] Vagyis ebben a „forrásban" zsír-, és nem vágómarha-szállítás szerepel. Vajon melyik kiadvány írja az igazságot? Vélhetően egyik sem, hanem Kóbor Tamásnak van igaza, aki *A bolsevismusról a bolsevismus alatt* című egykorú kommünleírásában azt írta, hogy egy, az 1919. május 1-jeihez hasonló ünnepséget egy végkimerülés határán lévő ország is megrendezhet.[234] És valóban: a Forradalmi Kormányzótanács igyekezett minél olcsóbban megrendezni a proletariátus nagy ünnepét. Miután az 1919. április 14-i ülésen Landler Jenő belügyi népbiztos 250 ezer koronát kért a költségekre, Rákosi Mátyás szociális termelésért felelős népbiztosként bejelentette, hogy a díszítésre csak papírszövetet használhatnak fel. Végül az ünnepség

[229] Zsedényi Aladár is a kommunizálással és a rekvirálással magyarázta, miként tudott a Tanácsköztársaság „megszámolhatatlan milliókat" költeni a propagandára egy vesztes világháború után, bár a *Vörös cserepek* szerzője a Szovjet-Oroszországból Magyarországra guruló – szintén elrabolt – „Romanov-rubelekre" is utalt (64.).

[230] Még Weltner Jakab is felemásan ítélte meg a főváros feldíszítését, mivel az 1919. május 1-jei ünnepség felidézésekor is megragadta az alkalmat, hogy bírálja a Forradalmi Kormányzótanács „ifjú óriásait", akik „azt hitték, hogy úgy ünneplik meg legméltóbban a május elsejét, ha egész Budapestet vörösre mázolják". Az ünnepség azonban „a rikító és ízléstelen külső díszítése ellenére" szerinte mégis „nagyszerűen sikerült", annak köszönhetően, hogy a felvonuló „százezreknek" nem volt tudomása a románok előrenyomulásáról. L. *Weltner*, 196–197.

[231] *A Lenin-fiúk véres munkái*, 368.

[232] *Vest*, 4.

[233] *Sasvári Nagy*, 54.

[234] *Kóbor*, 102.

megszervezésével megbízott Szamuelynek sikerült kiharcolnia a négymillió koronás költségvetést azzal az ígérettel, hogy a faanyag 75%-át újra felhasználják.[235]

Vagyis egészen túlzónak kell tekinteni a Lányi Ede *Vörös naplójá*ban szereplő 30 millió koronás összeget, amelybe szerinte Budapest május 1-jei feldíszítése került.[236] Lányi a kalocsai ünnepségről is megemlékezett, ám a helyi események leírásakor arra helyezte a hangsúlyt, hogy az „élelmes fajhoz" tartozó Klein városparancsnok a díszítésben is „zsidónak" bizonyult: 60 koronát takarított meg azzal, hogy a saját házára nem költött, hanem az internátus kelléktárából szereztetett vörös zászlót.[237] Abszurd jelenete Zsedényi kommüntörténetének, amikor azt írja le, hogy a május 1-jére a maga szegényes módján, de mégis feldíszített Pécelen miként húzták az Internacionálét a „népzenészekké" előléptetett cigánymuzsikusok.[238] Kiss Ferenc a „nagy" budapesti ünnepségekkel kapcsolatban említette meg a cigányzenészeket, amikor 1920-ban felidézte azt a szatirikus elemet, hogy a május 1-jei, általa ironikusan „világraszólónak" nevezett ünnepségen „hamis cigányzenével" játszották az „Internacionálét".[239]

Ezúttal is figyelemre méltó ellentmondás, hogy míg Vest Fedor a Tanácsköztársaság „sátániként" leírt, a szovjet-oroszországi bolsevikoktól importált, professzionális propagandájáról írt, az utóbbi leírások egy, már-már kínosan nevetséges, amatőr propagandahasználatról tanúskodnak. Tulajdonképpen ugyanazzal az ellentéttel találkozunk, mint a Forradalmi Kormányzótanács tevékenységét megítélő szövegrészek összehasonlításakor: az ellenforradalmi szerzők nem tudtak egységes álláspontra jutni a tekintetben, hogy a népbiztosok egy amatőr, szedett-vedett társaságot, vagy az ország kirablására szövetkező professzionális bűnszervezetet alkottak-e, annak megfelelően az „Internacionálét" cincogó cigányzenészektől kísérve, vagy olajozottan működő propagandagépezetet működtetve.

[235] *FKJ*, 285., 329.

[236] Ugyanez a 30 millió koronás összeg szerepel a *Pesti Tükör* című, népszerű és igen fantáziadús bulvárlap 1919. szeptemberi számában, tehát feltételezhető, hogy a kalocsai jezsuita szerzetes valamely hasonló „mérvadó" kiadvány útján jutott hozzá a becses információhoz, majd emelte azt be a visszadatált „álnaplójába". L. A vörös május költségszámlája. *Pesti Tükör*, 1919. szeptember (XII. évf., 7. sz.), 16.

[237] *Lányi*, 13–14.

[238] *Zsedényi*, 87.

[239] *Kiss*, 80–81.

VI. A terrorról

A VÖRÖSTERROR MAGYARÁZATAI ÉS A TERRORLEÍRÁSOK ÁLTALÁNOS JELLEMZŐI

Az 1918–1919-es forradalmak vezetőinek emlékezete úgy vált ketté az ellenforradalmi irodalomban, hogy Kun Bélához rendelték az erőszakosságot, míg Károlyi Mihályhoz a tehetetlenséget, a Tanácsköztársasághoz a terrort, a Károlyi-rendszerhez a szétesést. Emiatt az 1918. őszi eseményekről írva rendre megfeledkeztek arról, hogy a Károlyi-rendszerben olykor a lázongók legéppuskázásától sem riadt vissza a Népköztársaság karhatalma, amikor a forradalmi hullám mederben tartása volt a cél, miközben a Tanácsköztársaság kapcsán a proletárdiktatúra terrorját bőven kiszínezve tálalták. Holott Magyarországon – ahogy Hajdu Tibor rámutatott – elsősorban a fékező szerepet betöltő szociáldemokrata vezetőknek köszönhetően nem is alkalmazták az eredeti értelemben vett vörösterrort, noha Szamuely Tibor kétségkívül szerette volna importálni azt.[1] Ami Magyarországon a „vörösterror" címszó alatt megvalósult, annak legalább annyi köze volt az első világháború brutalizáló hatásához, az 1919 tavaszán és nyarán is még fennálló háborús helyzet szükségelte gyakorlathoz, mint a bolsevizmus ideológiájához.[2]

Ezt azonban egyedül csak Buza Barna észlelte a vizsgált szerzők közül, ő ugyanis 1919-ben kivételesen kísérletet tett a terror okainak megértésére, és a népben felhalmozódott indulattal magyarázta annak elszabadulását.[3] Felidézte, hogy már 1918 decemberében azt mondta egy őt felkereső, a rutén vadorzók elleni fellépést követelő nagybirtokos képviselőnek, hogy „addig örüljenek az urak, amíg a parasztok csak a nyulakat lövik". A korábbi földművelésügyi miniszter a vörösterrort az első világháború, a fehérterrort pedig a vörösterror következmé-

[1] Egry Gábor (szerk.), 74. – A szociáldemokraták „fékező" szerepét hangsúlyozza: Varga Lajos, [2019.].

[2] Konok Péter, 2010. – A világháborút követő paramilitáris erőszakhullámról l. Robert Gerwarth–John Horne (szerk.), 2018.

[3] Olvasatomban Kosztolányi is ezt az értelmezést aktivizálta az *Édes Anna* című, 1926-ban megjelent pszichoanalitikus ihletettségű regényében, amelyben az elnyomó Vizyék ellen kést ragadó, addig minden haragját elfojtó, de váratlanul kitörő kulturálatlan cselédlány a proletárdiktatúra terrorjának allegóriája.

nyeként vizsgálta, ezzel mintegy „dialektikusan" értelmezte az 1918–1919-es időszak erőszakhullámát.[4]

A világháborús előzmények és a konjunkturális folyamatok bemutatása helyett a Tanácsköztársaság-ellenes irodalom kiadványaiban inkább perszonifikálták a vörösterrort, és annak okait a sátáni gonosztevővé festett terrorparancsnokokban találták meg (az antik zsarnokportrék nyomán megrajzolt Kun Béla-kép mellett), miközben az áldozatok számát is eltúlozták. *A zsidók rémuralma Magyarországon* című, 1919-ben megjelent kiadvány szerint a „zsidó kormány utasítására eltett" áldozatok száma a 4000-et is meghaladta.[5] Holott az a Váry Albert is 590-re tette a számukat, aki a vörösterror áldozatai közé számította a tűzharcban elesetteket vagy a bűnelkövetés miatt kivégzett köztörvényes bűnözőket, nála így lett a vörösterror áldozata egy tetten ért betörő.[6] Ha őket nem tekintjük, akkor Hajdu Tibor és Bödők Gergely számításai szerint ez a szám 380-ra, illetve 365-re csökken.[7]

A vörösterror szimbolikus alakjainak 1919 utáni leírásai – elsősorban a proletárdiktatúra egészének differenciálatlan elutasításának köszönhetően, illetve ennek érdekében – eltüntették azokat a határokat, amelyek ezeket a személyeket egymástól elválasztották mind emberi minőségükben, mind hozzáállásukban az erőszak alkalmazásához. Ahogy az őket személyesen is ismerő Lengyel József megfogalmazta: Cserny József a terrort „szükséges jónak", Korvin Ottó „szükséges rossznak", Szamuely Tibor pedig egyszerűen csak „szükségesnek" tartotta.[8]

Ez a trió kiemelt szerepet kap minden olyan szerzőnél, aki a saját Tanácsköztársaság-elbeszélésében a proletárdiktatúra általános leírására törekedett, mert azok, akik – jellemzően az önigazolás igénye miatt – elsősorban a saját szakmájuk kommün alatti helyzetére összpontosítottak, nemegyszer egy kevésbé ismert szakpolitikust vagy egy teljesen ismeretlen termelési biztost szerepeltettek a „legfőbb rém" helyi értékén. Erre remek példát adnak az agrárpolitikusok, Csizmadia Sándor, Nagyatádi Szabó István, Mezőfi Vilmos és a már említett Buza Barna, akikben az a közös, hogy a Földművelésügyi Népbiztosságból választottak maguknak rettenetes főellenséget, csak például Hamburger Jenő „magyargyűlölő" szörnyetegként leírása igencsak komikusan hat a Szamuely Tiborról olvasottak után. Nemkülönben az, hogy a postás Kiss Ferenc 1920-as leírásában a helyettes népbiztosként a posta élére kinevezett eszperantista, Robicsek Pál avanzsál ördögi

[4] *Buza*, 9., 73.

[5] *A zsidók rémuralma Magyarországon*, 38.

[6] L. Váry Albert: *A vörös uralom áldozatai Magyarországon*. Budapest, 1923, 52.

[7] Egry Gábor (szerk.), 2018, 75.; Bödők Gergely, [2018], 291.

[8] A Lengyel József *Prenn Ferenc hányatott élete* című, 1958-ban megjelent regényében szereplő szellemes megfogalmazást idézi: Konok Péter, 2010, 77–78.

figurává, és a Cserny–Korvin–Szamuely-trió helyett Varga Jenőt, Rákosi Mátyást és Robicsek Pált emlegette a „legkegyetlenebb triászként".[9]

Kivételes esetben előfordul azonban, hogy bár az adott kiadvány kiemelt figyelmet szentelt a „vörösterrornak", mégse Cserny József, Korvin Ottó vagy Szamuely Tibor személyét választotta ki a „legfőbb rém" alakjának, a románcként cselekményesített elbeszélések legtöbbször démonikus vonásokat viselő antagonistájának[10] megszemélyesítőjévé. Érdekes módon *A zsidók rémuralma Magyarországon* szerzője a későbbi visszaemlékezésekben már inkább csak komikus figuraként bemutatott László Jenőt, a Forradalmi Törvényszék politikai biztosát szerepeltette a kommün „legfőbb rémeként". Az idézetben említett „elhízás" feleemlegetése mögött nemcsak azon hétköznapi felfogás állhat, amely a kövérség és a jólét között szoros összefüggést feltételez, de az egyik legősibb elképzelésre is utalhat, amely szerint a test eltorzulása a személy eltorzulásának a lenyomata:

„[László Jenő] budapesti ügyvéd, ki »Az Est« című tipikus kapitalista revolversajtó orgánumnak volt törvényszéki alriportere, aki az orosz kommunisták pénzéből 1919. február eleje óta a Sémann-féle kávéházba autón járt és 30-40 koronás reggelikkel pótolta éveken keresztül nélkülözött becsületes reggelieit. (sic!) Így hízta ki magát a későbbi bolsevista kormány Torquemadajává, kinek kegyetlenségéről az internált és fogoly keresztények köteteket írhatnak, hacsak időközben ki nem végeztettek."[11]

László Jenő még Szász Károly 1922-es visszaemlékezésében tűnt föl fontos és a Tanácsköztársaság többi vezetőjével összevetésben is „különösen ellenszenvesnek" bizonyuló, undort és gyűlöletet kiváltó szereplőként. Az „ocsmány proletárdiktatúra" „egyik legjellegzetesebb kifejezőjének" nevezett László Jenőnek azonban mégis jutottak elismerő szavak Szász Károlytól: az „őrült" vagy „vérengző" László Jenő képe mellett nála megjelent a „nagyságot" vagy „tehetséget" valamennyire respektáló is, aki kijelentette, hogy Rákosi Jenő nem halhat éhen.[12] A kijelentést Rákosi Jenő is felidézte a maga memoárjában, de László Jenő nevét nem említette, hanem egy „jól táplált, csinos arcú, művelt külsejű" úrhoz kötötte, aki a Markó utcai fogházban fogadta[13] – ez a leírás pedig teljesen ellenkezik a Szász művében szereplő „tipikus radikális fráterével".

Összességében elmondható, hogy az 1919 utáni Tanácsköztársaság-ellenes irodalom darabjai a valóságosnál jóval rémisztőbb képet festettek a vörösterrorról, és olykor már-már karikatúrába hajló portrékat rajzoltak a kivitelezőiről. Ezúttal

[9] *Kiss*, 66.
[10] L. Northrop Frye, 1998, 159.
[11] *A zsidók rémuralma Magyarországon*, 14.
[12] *Szász Károly*, 66., 34.
[13] Rákosi Jenő: *Emlékezések. Harmadik kötet.* Budapest, [1927], 6.

is Lipthay Olga 1923-ban közölt cikksorozata tekinthető kivételnek. A szerzőnő számára ugyanis perdöntő bizonyíték volt a Lenin-féle „valódi" kommunizmus és a Kun Béla-féle „álkommunizmus" közötti különbségre, hogy míg Lenin „tervszerűen kiirtotta" az orosz arisztokráciát és a főpapokat, és a parasztokkal, katonákkal és a munkásokkal enyhén bántak Szovjet-Oroszországban, Magyarországon ez fordítva történt: Kun Béla a Habsburg-udvarral kötött paktumában az arisztokraták és a főpapok sértetlenségéért is garanciát vállalt, és ezért nem esett bántódásuk, miközben kíméletlenül leverték az elégedetlenkedő újpesti munkásokat.[14]

CSERNY JÓZSEF ÉS A BATTHYÁNY-PALOTÁHOZ KÖTHETŐ RÉMSÉGEK

A Cserny József vezette terrorkülönítmény gyakorlatilag a Tanácsköztársaság szinekdochéjává vált a jobboldali emlékezetben, amiért igen sokat tettek a terrorral azonosított kommün „kulturális traumáját" előállító kiadványok. Ahogy például a Cserny József és a Lenin-fiúk perét bemutató, *A nagy per* című, 1920-as összeállítás bevezetője megfogalmazta: „Vörös uralom, proletárdiktatúra, terror alakulatok, Lenin-fiúk!"[15] Holott a Lenin-fiúk különítményét nem a Forradalmi Kormányzótanács hozta létre, ellenben már 1919. május 6-án rendelettel feloszlatta a Batthyány-palotába beköltöző és azt „Kun–Vágó Laktanyává" átnevező, legendássá vált öntörvényű alakulatot, amely több népbiztos dühét is kiváltotta, és magának Kun Bélának is fejtörést okozott.[16]

Ennek az ellentétnek azonban csak nyomaival is alig találkozunk a Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban (ahogy a Lenin-fiúk 1945 utáni, kommunista perspektívájú emlékezetében is csak a terroristáknak a szociáldemokratákkal eszkalálódó ellentéte kapott helyet[17]). A különítmény tetteivel legrészletesebben

[14] *Lipthay*, 1923. október 5., 10–11.

[15] Stocker Antal: *A nagy per. Cserny József és terrorista társainak bűnügye*. Budapest, a Magyar Országos Véderő Egyesület kiadása, 1920, 3.

[16] A Forradalmi Kormányzótanács 1919. május 10-i ülésén nemcsak a mérsékeltebb szociáldemokrata népbiztosok, de a kommunista Szántó Béla is kiállt a Cserny-különítmény felszámolása mellett, miszerint „a terrorcsapattal radikálisan kell elbánni". L. *FKJ*, 398. – Bár Cserny József későbbi vallomása szerint maga Szántó volt az, aki április végén még a Lenin-fiúk létszámának jelentős megemeléséről rendelkezett: B. Müller, 2016, 149.

[17] Mint például Sitkei Sándor egykori Lenin-fiúnak az akkor történtek után évtizedekkel megjelentetett memoárjában. L. Sitkei Sándor: *Egy tengerész a forradalomban*. Sajtó alá rendezte: Tarjányi Sándor. Budapest, Múzeumok Központi Propaganda Irodája, 1960, 23–27. – Maga Kun Béla alakította ki a Sitkei Sándor által is megismételt értelmezést a Szamuely Tibor válogatott írásait és beszédeit tartalmazó, 1932-ben megjelentetett *Riadó* című kötethez írt előszavában, mely szerint a szociáldemokraták egyszerre használták fel céljaikra a Lenin-fiúkat, akiket szívesen

foglalkozó, *A Lenin-fiúk véres munkái* című, 1920-ban kiadott füzetsorozat szerint például nem is Cserny, aki csak kivitelezte a sötét akciókat, hanem maga Kun volt a terrorcsapat vezetője, akitől személyesen kapták az utasításokat a „politikai selyemfiúknak" nevezett Lenin-fiúk.[18] Őket így mutatta be a füzetsorozat szerzője:

„Gyakran lehetett látni az utcákon ezeket a marcona képű bőrkabátos fiatal haramiákat, amint kettesével-hármasával autón vagy gyalog mentek. Elszánt arcukba, ha néztünk, meghűlt bennünk a vér. (...) A döbbenet és rettenet rémes alakjai voltak a Lenin-fiúk, arra nagyon is alkalmasak, hogy láttukra az ellenforradalmárok reszkessenek. Kidüllesztették a mellüket, hogy mindenki lássa, milyen veszedelmes kézigránát lapul meg az övükben. A kétélű rohamkés is ott lógott az oldalukon. Szuronnyal, bőrtokos revolverrel voltak ellátva. Sárga vagy fekete bőrkabát feszült rajtuk, lábukat pedig lábszárvédő borította. Fejükön sapka vagy rohamsisak volt. (...) Erőszakos, durva fenevadak voltak, akik autókon robogtak mindenfelé s már puszta megjelenésük is borzalommal töltötte el az embereket."[19]

Cserny Józsefről pedig a következő expresszív portrét festette a füzetsorozat:

„Széles vállú, középtermetű tengerész volt Cserni József. A rémek fejedelme, a legnagyobb hatalom a tanácsrendszer bomlott agyú huligánjai között. Erős, izmos, csontos férfi. Arca kemény vonású, a fejét konokul hátraszegte. Ifjabb korában többféle mesterséget tanult, de egyikben sem vitte semmire. A világháború elszakította hazájától, harcolt a lövészárokban, azután fogságba esett. Ábrázata durva, az értelemnek semmi magasabb foka nem látszott rajta. Fekete szemének nézése szikrázó, amelyet fenyegető villámlobbanás szokott követni.

Általában félelmetes külsejű, sötét, vadember benyomását tette. Azt beszélik róla, hogy a pétervári utcai harcokban szemrebbenés nélkül keresztülharapta a burzsik torkát, ha már kilőtte pisztolyának minden golyóját s kézigránátjait is a lázongó tömeg közé dobálta.

Hasonlított a híres haramiavezérhez: Rózsa Sándorhoz, aki betyárai között olyan szigorú fegyelmet tartott, hogy cinkostársai rettegtek tőle. Ő volt Kun Bélának és az egész rabló rendszernek a jobb keze."[20]

Sasvári Nagy Olivér 1920-as kiadványa Cserny „bűnöző" voltát hangsúlyozta, amikor kiemelte, hogy „megvolt a maga fényes képesítése, hogy a Lenin-fiúk között vezéri rangot kapjon: hiszen betöréses lopásért még polgári életében öt évet ült a börtönben". Új adalék nála az ellenforradalmi Cserny-portréhoz, hogy szőkéket és kék szeműeket nem vett be a csapatába, mert úgy vélte, hogy ők nem tudnak olyan irgalmatlanul „hóhérolni", helyettük a fekete hajú és fekete szemű „vadálla-

igénybe vettek a „saját bőrük védelmére", ugyanakkor igyekeztek visszafogni a terrorkülönítményeseket, ha a proletárdiktatúra védelméről volt szó. L. Kun Béla: Emlékezés Szamuely Tiborra. In: Uő: *A Magyar Tanácsköztársaságról*, i. m., 558.

[18] *A Lenin-fiúk véres munkái*, 42.

[19] Uo. 41–42.

[20] Uo. 38.

tokat" preferálta.[21] A szerzők jellemzően egyetértettek abban, hogy a Lenin-fiúk a fővárosban tartózkodó dologtalan, elzüllött matrózokból, kocsmatöltelékekből és alvilági figurákból rekrutálódtak. A kivételek közé sorolandó Drozdy Győző *A zsidóság és a bolsevizmus* című, 1919-es füzete, amely szerint a Lenin-fiúk Szovjet-Oroszországból Magyarországra érkezett zsidók voltak.[22] A valóságban a többségük katolikus volt, és alig akadt közöttük tengerész.[23]

Meglepő módon Dietz Károly 1920-ban igen elismerő szavakkal illette Csernyt. Az egykori rendőrfőkapitány szerint az osztrák–magyar hadiflotta átadása után Budapestre került, dologtalanná vált tengerészek, valamint „városligeti hintáslegények" és betörők közül kiemelkedett a Lenin-fiúk későbbi parancsnoka. „Jó svádájú, nagy akaraterejű, mindenre képes, elszánt, semmivel sem törődő embernek" írta le, bár maga is hozzátette, hogy korábban több esztendőt ült betöréses lopásért. Figyelemre méltó, hogy sem Dietz, sem más szerzők nem írtak arról, hogy Cserny Budapestre Szovjet-Oroszországból érkezett vissza, ahová nem hadifogolyként került, hanem kalandorként odaszökött a forradalom hírére.

Dietz arról írt, hogy Csernyék a fegyverek megvásárlása után – melyet az anyagraktárak bizalmi férfijai segítettek – rablással folytatták az eszközbeszerzést, és 1918 és 1919 fordulóján „egyik rablást a másik után bonyolították le".[24] A legnagyobb fogásukra a Mackensen-hadsereg lefegyverzése adott lehetőséget.[25] Dietz elbeszélésében Csernyék autóval mentek Szolnokra, ahol a pályaudvar holtvágányai tele voltak muníciós vagonokkal, amelyeket csak a vasúti személyzet felfegyverzett tagjai őriztek. A leírás szinte azonos a Sasvári Nagy Olivér kiadványában szereplővel,[26] a „megrohanás", a „szerencsétlenek" és a „mészárlás" szavak is egyeznek, remek példájaként az *interszubjektív szedimentáció*nak[27] nevezett jelenségre, amikor egyes történetek és elbeszéléselemek kanonizálódnak és a közös ismeretanyag részévé válnak: „Cserny József és banditái orozva megrohanták a szerencsétleneket és halomra mészárolták őket". Dietz úgy tudta, hogy a kommunista pártvezetők 1919. februári letartóztatását követően Csernynek kész terve volt arra, hogy mi-

[21] *Sasvári Nagy*, 20., 22.

[22] Drozdy Győző: *A zsidóság és a bolsevizmus*, i. m., 11.

[23] Bödők Gergely, 2016, 154–157.

[24] *Dietz*, 76., 77.

[25] Horthy Miklós a memoárjában tulajdonképpen a Mackensen-hadsereg lefegyverzését jelölte meg a Károlyi-kormány legnagyobb hibájaként, mivel a „pacifista magatartását fitogtató" Károlyi azzal bátorította föl a „rablókat", akik aztán „Magyarországot rövidesen minden oldalról megrohanták". L. Horthy Miklós: *Emlékirataim*. Budapest, Európa, 2011, 121.

[26] *Sasvári Nagy*, 21.

[27] Vö. Romsics Gergely, 2004a.

ként szabadítsa ki a Gyűjtőfogházból Kun Bélát és társait, a szociáldemokraták és a kommunisták megegyezése azonban szükségtelenné tette ezt az akciót.[28]

A sok negatív Cserny-kép között – amelyek között már viszonylag pozitívnak tekinthető az *A zsidó mint az ezeréves Magyarország sírásója* című, 1919-es kiadvány, amely zsidó „felbujtóinál" jóval magasabb „erkölcs nívóra" helyezte a keresztény Csernyt[29] – egyedülállóan hízelgő Csizmadia Sándoré, aki 1919-es visszaemlékezésében a Jókai-regények kalandorfiguráihoz hasonlítja az őt mátyásföldi otthonában felkereső terrorparancsnokot:

„Cserny hatalmas szál ember. Járkál a szobában és mindent alaposan megnéz. Nagyokat lépeget, mint ahogy az erős emberek szoktak. (…) Szép, karakterisztikus feje, határozott vonásai vannak. Egyáltalán nem gonosztevő típus. Csak hatalmas termete, öltözete és fölszerelése teszik félelmetessé."[30]

A visszaemlékezés egyik kulcsjelenetében még az is kiderül Csernyről, hogy verseket is olvasott, ismerte Csizmadia költeményeit is, szépnek tartotta azokat, továbbá hogy maga igyekezett „fékezni a saját terrorlegényeit".[31] Csizmadia előadásában a jelentős munkásmozgalmi múlttal rendelkező proletárköltővel folytatott beszélgetés döbbenti rá a más elbeszélésekben a proletárdiktatúra egyik legveszettebb alakjának ábrázolt terrorparancsnokot, hogy valami nincs rendben:

„Odaadtam neki költeményeimből vagy három kötetet.

Egyikük fölnyitva, elkezdett belőle hangosan olvasni. Olvasás közben helyeslő megjegyzéseket tett. Majd valósággal lelkesedett. Később több ízben is fölkiáltott:

– Micsoda gazság! Ezek engemet félrevezettek!

– Kicsodák? – kérdeztem.

– A kormányzótanács tagjai. Azt mondták, ön ellenforradalmár. Most látom, hogy az nem igaz. Hát ők nem olvasták ezeket a költeményeket?

(…) Tovább olvasott, egyre jobban lelkesedve a költeményeken és felháborodva azok ellen, kik őt félrevezették."[32]

Bár Csizmadia határt húzott a közeledésben, mivel a „Cserny" megnevezés a találkozó végére sem változik át „Józseffé" az elbeszélésben,[33] de így is példátlanul pozitív Cserny-képet rögzített, még a Tanácsköztársaság hőseit idealizáló regényirodalommal összevetve is (például Sinkó Ervin kulcsregényével, az *Optimisták*kal összehasonlítva, amelyben Cserny Dani néven szerepel). A visszaem-

[28] *Dietz*, 77–78.

[29] Dunántúli: *A zsidó mint az ezeréves Magyarország sírásója*, i. m. 44.

[30] *Csizmadia*, 61.

[31] Uo. 65.

[32] Uo. 64.

[33] A megnevezés változásáról a megnevezett tárgy közeledésének függvényében (amelynek klasszikus példáját a párizsi sajtó adta, amely néhány napon belül változtatta „korzikai szörnyetegből" „őfelségévé" az Elba szigetéről visszatérő Napóleont) l. Borisz Uszpenszkij, 1984, 37.

lékezésben Csizmadia a Csernyvel folytatott beszélgetés közben fejti ki, hogy a proletárdiktatúra „önmagát fogja megbuktatni" az erőszakos módszerei miatt.[34] Ám Csizmadia beszámolójának hitelességét aláássa, hogy elmondása szerint a terrorparancsnok egyetértett vele, hiszen a leírt mátyásföldi jelenet igen kevéssé illeszthető bele az ismert Cserny-képbe.

A szadista örömmel végrehajtott kínzások, a Batthyány-palota pincéiben történt rémségek leírása nagyon korán kanonizálódott a Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban. *A Lenin-fiúk véres munkái* című kiadvány szerint a „bűnfészek" „hulláktól bűzlő pincéiben" olyan kegyetlenül kínozták a foglyokat, hogy a Teréz körúti palota előtt „mindenkit durván leparancsoltak a járdáról, attól félve, hogy a kínzókamrában sanyargatottak éppen akkor találnak jajgatni".[35] Domonkos József a Tanácsköztársaság alatti Budapest mindennapjaiból a „pince-nyílásokon át előtörő velőtrázó jajkiáltásokat" idézte fel 1919-ben.[36] Ennyi „sikoly", „üvöltés" és „jajkiáltás" után pedig már nem is lenne csoda, ha igaza lenne Molnár Jenőnek, aki azt állította *A 133 napos rémuralom* című, 1919-es munkájában, hogy „akik ennek a háznak a közelében laktak, kivétel nélkül idegbetegek lettek".[37]

A pincékből előtörő rettenetes hangok horrorisztikus „sokk-effektjei" minden kétséget kizáróan jelzik az ottani szörnyűségeket, de Légrády Imre bepillantást is engedett a Batthyány-palota kínzókamrájába az 1919-ben közreadott visszaemlékezésében – ő azok közé tartozott, akik életben visszatértek. A túsznak kiválasztott Légrádyt ugyanis a letartóztatása után először a Batthyány-palotába szállították. Ő azzal a toposszal borzolta a kedélyeket – amelyet Tarján Vilmos Lenin-fiúkról szóló, 1919 szeptemberében publikált cikkéből[38] kiemelt részlettel is igazolt –, hogy a Lenin-fiúk szavazással döntöttek a kivégzendők sorsáról. Beszámolója szerint szótöbbséggel határozták el azt is, hogy életben hagyják a *Pesti Hírlap* szerkesztőjét, akit továbbszállítottak a Markó utcába, amelynek fogdája nemcsak az orrfacsaró bűz miatt maradt számára emlékezetes, hanem hogy többször is egy női sikoly hasított bele a fogda zsivajába. A „Ne bántson! Mit akar? Hagyjon!... Gyalázatos gazember!" kétségbeesett felkiáltások felidézésével félreérthetetlen utalást tett rá, hogy egy „úrinőt" megerőszakoltak a fogdában, vagyis a kommün alatt azok követték el a bűnöket, akiknek rendet kellett volna tartaniuk, és igazságot kellett volna tenniük.

[34] *Csizmadia*, 62.

[35] *A Lenin-fiúk véres munkái*, 48., 39., 373.

[36] *Domonkos*, 7.

[37] *Molnár*, 111.

[38] Tarján Vilmos: Lenin-fiúk. *Társaság*, 1919. szeptember 2. – Tarján egy kisebb kötetet is kiadott a Lenin-fiúk tetteiről, amelyhez az 1910-es évek vezető ellenzéki újságírója, az őszirózsás forradalomban is szerepet vállaló Fényes László írt előszót. L. Tarján Vilmos: *A terror.* Fényes László előszavával. Budapest, 1919.

A *Kun Béláék 131 napos rémuralma* című, 1919-es kiadvány sötét optikája különösen kitűnik a Batthyány-palotában megtörténni vélt, Budapest történetének „legborzasztóbb emlékeinek" nevezett horrorisztikus események leírásából. Ez a kiadvány kitűnik azzal, hogy az ebben közölt történetek szerint nemcsak kínozták az áldozatokat a Batthyány-palotában, hanem orgiákat is tartottak ott. Ahogy már a szovjetházi – jóval elterjedtebb – orgiatoposz kapcsán már látható volt, az orgiavád nem meglepő. De hiába szólt a fáma orgiákról is, azért mégiscsak a kegyetlenségé volt a főszerep a Batthyány-palotának „a barbár középkor kínzókamráihoz" hasonlított pincéiben: „a rémuralom úgy dolgozott Budapesten, hogy az inkvizíció legnagyobb mesterei, legkegyetlenebb hóhérai kalapot emelhetnek előttük". A Lenin-fiúk különös kegyetlenségét ez a kiadvány azzal bizonyította, hogy még az öregeket is meztelenre vetkőztették és megkínozták (míg más munkákban a gyermekek meggyilkolása igazolja ezt).[39]

A szerzők fantáziája odáig szaladt, hogy egyenesen arról írtak, hogy a Batthyány-palotából távozó autók „véres nyomokat" hagytak maguk után.[40] A Batthyány-palota a korai Horthy-korszakban a rendszer ellenpontjaként meghatározott Tanácsköztársaság kiemelt „emlékezeti helyévé"[41] vált. A proletárdiktatúra kikiáltásának évfordulóján felkeresték – az *Új Barázda* tudósítójának kifejezésével élve – az 1919-ben „megtévelyedett Magyarország legrémesebb helyét",[42] amelyben még akkor is kísértett a „gajdesz" emléke (hiszen az „emlékezet vállalkozói"[43] mindent megtettek azért, hogy ne is merüljön feledésbe), mikor az egykori állítólagos kínzókamrából fáspince és a Lenin-fiúk központjából a Frankfurti Biztosító Társaság épülete lett.

A leghírhedtebb Lenin-fiúkat külön is bemutatta Sasvári Nagy Olivér: ő az általa 200 főre tett terrorcsapatból azokat a matrózokat tartotta a legveszedelmesebb elemeknek, akik „sohasem láttak tengert", mivel ők „a József- és Ferencváros legsötétebb odúiból kerültek elő és a tengert bor, sör vagy pálinka formájában akarták csak ismerni". A Cserny-különítményből azonban mégse egy matrózt, hanem a Mágnás Elza-gyilkosság miatt 1915-ben elítélt, börtönből szabadult péklegényt, Nick Gusztávot emelte ki „díszpéldányként". Valamint a vélhetően bolond Dirnfeld Izidort, aki cukrászsegédből lett „véreb", és utóbb a bűnperében azt

[39] *Kun Béláék 131 napos rémuralma*, 7–10., 9., 5., 10.

[40] „Egyszer hajnali négy óra tájban két autó indult el a palota elől, ponyvákkal letakarva és megrakva fegyveres Lenin-fiúkkal. Mit vihettek és hova, ki tudja? Az egyik autó hosszú vonalon véres nyomokat hagyott maga után. Később hallottam, hogy e vigyázatlanság miatt mind a két sofőrt a Dunába dobták." L. *Kun Béláék 131 napos rémuralma*, 9.

[41] Az „emlékezet helye" Pierre Nora-i fogalmának jelentőségéről a kollektív és kulturális emlékezéstechnikákban l. Jan Assmann, 1999, 60.

[42] -i.: Látogatás a „Gajdesz"-ben. *Új Barázda*, 1921. március 23., 2.

[43] Az „emlékezet vállalkozóiról" l. Romsics Gergely, 2004b.

vallotta, hogy 160 embert akasztott fel a Ferenc József (a kommün alatt Marx) laktanyában, akik közül 40-et elégetett a sütőkemencében. De Dirnfeld állításának megbízhatóságával kapcsolatban még Sasvári Nagynak is kételyei voltak, ezért arra kérte műve olvasóit, hogy aki bármit tud az egykori cukrászsegéd viselt dolgairól, jelentkezzen a Dirnfeld ügyében vizsgálódó államügyész felhívására.[44]

A Lenin-fiúk, valamint a Cserny-különítmény és a Forradalmi Kormányzótanács kapcsolatának árnyalt bemutatására Weltner Jakab tett kísérletet tíz évvel az események után. A terrorcsapat létrejöttét a forradalmi időszakkal magyarázta, és a következő, kivételesen összetett jellemzést adta róluk, nem elvitatva egyes terroristáktól még a „jóhiszeműséget" sem:

„A dolog természeténél fogva elháríthatatlan volt, hogy a Leninek nagyobb része minden meggyőződés nélkül, csupán a könnyű és jó megélhetés szempontjából álljon a terroristák közé és ennek tulajdonítható, hogy minden eszközzel harácsolni akart. Valószínű, hogy voltak olyanok is közöttük, akik jóhiszeműen, meggyőződésből kerültek ebbe a hírhedt csoportba, de ez az elenyésző kisebbség volt. A túlnyomó többség minden politikai meggyőződés nélkül, a saját tudatlanságától vezetve, akart befolyást gyakorolni a dolgok alakulására és a terrort, amely a védtelen lakossággal szemben olyan nagyszerűen bevált, a Kormányzótanáccsal szemben is alkalmazni próbálta. Nyíltan hangoztatták, hogy az átalakulás túlságosan simán ment. Szörnyű baj, mondogatták, hogy a forradalmi átalakulás vér nélkül történt, mert a burzsoázia teljes erejét megtartotta. Egy egészséges vérfürdő szerintük a magyar szovjetet jobban megerősítette volna, mint a Kormányzótanács »erőtlen« rendeletei. Ennek a kis csoportnak semmiféle rendelkezés sem volt elég erélyes."[45]

Weltner, aki 1919 tavaszán maga is meglátogatta a Batthyány-palotát, hogy személyesen győződjön meg az ottani állapotokról, alapvetően elutasította a terror alkalmazását. Ugyan cáfolt sok, a Lenin-fiúknak tulajdonított „képzelt, de meg nem történt kegyetlenkedést", de elismerte, hogy valóban akadtak „kilengések": a Lenin-fiúk olykor még Cserny tudta nélkül is ejtettek túszokat – még szociáldemokratákat is. A „túlkapások" miatt szerinte okkal lehetett támadni a még a szervezett munkásság körében is rettegett terrorcsapatot, amely egyre nagyobb befolyásra tett szert a Forradalmi Kormányzótanácsban is. Weltner arról tanúskodott, hogy a radikális Lenin-fiúk Kunfit, Böhmöt, Erdélyit, Rónait és őt magát is „ki akarták irtani", amely szándékot az jelezte, hogy még akasztófarajzokkal „spékelt" fenyegető levelek is érkeztek tőlük.

Weltner tehát amellett foglal állást – és ezt a magyarázatot megerősítik a Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei –, hogy a Lenin-fiúk túlhatalma volt az oka a Cserny-féle terrorcsapat lefegyverzésének, végül a terroristák frontra vezénylésének. Onnan szerinte a legtöbben elszöktek, mert „csak a védtelen embe-

[44] *Sasvári Nagy*, 8., 47. – Dirnfeld büntetőperének anyagát l. BFL – VII.18.d – 21/0326 – 1919.
[45] *Weltner*, 188.

rekkel szemben voltak bátrak". Ezzel a baloldali Weltner erősítette meg a Lenin-fiúk gyávaságával kapcsolatos jobboldali sztereotípiát.[46]

KORVIN OTTÓ ÉS AZ ORSZÁGHÁZ PINCÉINEK SZÖRNYŰSÉGEI

A magyar történelemben számos reprezentatív épülettel kapcsolatban terjedt el – azok eredeti funkciójától függetlenül – az a „városi legenda",[47] hogy a pincéikben embereket kínoznak, gyilkolnak meg, adott esetben le is darálják a holttesteket.[48] A Tanácsköztársaság idején – a Batthyány-palotán túl – az Országház pincéihez kapcsolódtak ezek a rémtörténetek, a parlament épületében kapott elhelyezést ugyanis Korvin Ottó csapata, a Belügyi Népbiztosság Politikai Nyomozó Osztálya (amelybe idővel a feloszlatott Cserny-különítmény legmegbízhatóbb terroristáit is besorolták).[49] A pamflet- és memoárszerzőknek nem esett nehezére a terrorkülönítményeknek helyet adó – és a Tanácsok Országos Gyűlésére a szovjethatalom szimbólumaival fel is díszített – Országházban meglátni a kommunisták hatalomra kerülésével beállott ellenvilág emblémáját.

A *Kun Béláék 131 napos rémuralma* című kiadványban is kiemelték, hogy a Tanácsköztársaság idején „Bastille"-já tették az Országházat, ezt az átalakítást azon elbeszélés egyik szüzséjeként értelmezték, amelynek fabulája szerint „a rémes rezsim kalandorai" a vélt nemzetellenességük miatt „a legszebb magyar középületekből" csináltak „kaszárnyákat, fogdákat és karhatalmi helyeket". A Politikai Nyomozó Osztály székhelyét a kommün „legfélelmetesebb helyeként" írták le, a „Korvin-Kleinként" szerepeltetett Korvint pedig egyszerűen csak „púpos emberi bestiaként" mutatták be, akinek beosztottjai „tökéletesen Lombroso-típusú szörnyetegek" voltak, akik minden ok nélkül verték és kínozták a letartóztatottakat, a női foglyokat pedig – még a látogatókat is – meg is erőszakolták. A Lenin-fiúk csapatát „rablógyilkosok, banditák, betörők, örömlegények és szélhámosok", „a kloákák kézigránátokkal felfegyverzett alakjai" alkották, akiknek uralma nem is

[46] Uo. 176., 191–192., 187–190., 193.

[47] A „városi legenda" fogalmát Jan Harold Brunvand vezette be, aki a „városi legendát" abban különböztette meg a pletykától, hogy olyan morbid modern városi történetként azonosította, amely a helyszínektől és személyektől függetlenül kering (l. például a sok kórházzal kapcsolatban elmesélt „városi legendát", amely szerint a szemetesében végtagokat találtak): Jan Harold Brunvand, 1981.

[48] A legismertebb verzió a Köztársaság téri pártház kazamatáihoz kötődött, a rémhír elterjedése erősen hozzájárult az ottani lincselések bekövetkeztéhez. L. Eörsi László, 2006.

[49] B. Müller Tamás: *Vörös terror az Országházban, 1919*. Budapest, az Országgyűlés Hivatala, 2016.

lehetett más, mint „rablóuralom".[50] A „Lombroso-fejűként", vagyis bűnözőarcúként leírt Lenin-fiúk koponyái 1919 után komoly érdeklődést váltottak ki a vörösterrort biológiai okokkal értelmezni vágyó természettudósok között, és például az *Orvosi Hetilap*ban komolynak szánt publikáció is megjelent az elfogott és kivégzett Lenin-fiúk koponyái kraniometriai vizsgálatainak eredményéről.[51]

Stettner Tamás az 1919-es riportjaiban szintén megállapította az Országházról, hogy abból a kommün idején „a borzalom tanyája" lett, és a Batthyány-palota leírásaiból már ismert, jellegzetes horrorelemek használatával mutatta be a hírhedtté vált pincéket: „Az egyik sarokban levágott véres kézfej hevert, a földön levágott ujjdarabok voltak széttaposva, mindenfelé vér és bűz, a távoli helyiségekből pedig jajveszékelés és sikoltás hallatszott."[52] Szász Károly ugyancsak megemlékezett az Országház pincéiről, és 1922-es munkájában feltűnik az a toposz is, amely szerint a Lenin-fiúk vezette kihallgatás „igen gyakran Dunába dobással végződött". A konzervatív Szász apró, de szimbolikus normasértésként emlékezett meg arról, hogy a Lenin-fiúk, a „bőrkabátos lukudlik" a kihallgatások során „nem a régi polgári módon" használták a székeket, nem az ülőrészére, hanem karfájára ültek, „így persze lábaikat helyezve oda, a hol a tisztességes emberek ülni szoktak".[53] Szász Károly munkájának „főszörnye" – László Jenő mellett – a púpossága miatt III. Richárdhoz hasonlított Korvin Ottó. Abban, hogy névmagyarosításakor Hunyadi Mátyás nevét választotta magának a korábbi Klein, a magyar történelem legdicsőségesebb fejezetének meggyalázását látta:

„Ez az ember – kinek nyomorék lelkét az összhangra törekvő természet valósággal torz külsőbe rejtette – bennem már egyszer megjelenésével – igazán mondom – testi rosszullétet támasztott. Rendellenes fejlődésű, vízszintes irányban aránytalanul hosszú koponyája, a lapockái között emelkedő púp, a púpossággal járni szokott visszataszító elferdülések arczán, – a mit rút vonásai már a nélkül is kellemetlenné tettek, – olyan lehetetlen figurává torzították, hogy III. Richárd hozzá képest deli alak lehetett. S hogy testének nyomorékssága még kiáltóbb lehetett: állandóan katonai formaruhában járt – a Lenin-fiúk divatja szerint nem csak utálatot, hanem a gyengébbek előtt rémületet keltően öltözve, mindenféle szúró és robbanó fegyverekkel az övében – s így igazán olyan képet mutatott, hogy annál rútabbat és idétlenebbet az sem festhetett volna, a ki az emberi gonoszságot emberi alak formájában akarta volna megszemélyesítve kifejezni. Hogy ezt a vörös fiók-diktátor mindezek tetejébe még a Korvin nevet merte oda biggyeszteni a maga családi neve mellé

[50] *Kun Béláék 131 napos rémuralma*, 53., 55., 62., 53–54., 10., 59., 44.

[51] Az *Orvosi Hetilap*ban megjelent cikk a Lenin-fiúkra jellemző koponyaszerkezet ismertetése után a „megállapított gonosztevők" „előzetes ártalmatlanná tételére" tett javaslatot. L. Tél Ferenc: *Magyar terroristák koponyái. Az Orvosi Hetilap Tudományos Közleményei*. Különlenyomat. LXV. évf. 16–17. szám. Budapest, 1921. – A cikk jelentőségét mutatja, hogy Somogyi Zoltán is kivonatolta. L. *A rémuralom napjaiból*, i. m. 165–170.

[52] *Stettner*, 11.

[53] *Szász Károly*, 93–94., 89.

– »igazságos« nagy nemzeti királyunk emlékét sértve meg ez eljárásával –, annak felemlítésével csak az ő egyénisége képének teljessé tételét szolgálom."[54]

A púpos III. Richárdhoz hasonlítás (az angol uralkodó valójában nem is volt púpos[55]) visszatérő eleme a Tanácsköztársaság-ellenes irodalom Korvin-leírásainak. Korvin Ottó púpossága egy nagyon jó elágazási pont, amelynek említésekor és értelmezésekor könnyen elkülöníthetők egymástól a baloldali és a jobboldali elbeszélések a proletárdiktatúra egyik jellegzetes szereplőjének recepciójában. A baloldali megemlékezésekben az 1919 decemberében elítélt és kivégzett Korvin – Kassák alapvetően róla írta a *Máglyák énekelnek* című, kommünről szóló avantgárd „eposzát"[56] – testi hibája egy „durva test–érzékeny lélek" kapcsolatban tesz szert jelentőségre, hiszen ki ne hallott volna a durva külsejű, ámde annál nemesebb szívű „torzalakokról"? Hiszen ez az irodalom kedvelt toposza, gondoljunk csak Quasimodóra, a púpos Notre Dame-i toronyőrre. A vörösterrorista Korvinból hasonló karaktert próbáltak stilizálni a gyerekeknek készült *Így élt Korvin Ottó* című könyvben, amelyben fotót közöltek arról, ahogy Korvin Ottó a Fabank tisztviselőjeként éppen Hektor kutyájával fényképezkedik, továbbá hosszan idéztek Korvin lírai naplójából („A virágoknak köszönöm, hogy szépek voltak és illatokat adtak."[57]), valamint 1912-ben megjelent *Sápadások* című, szentimentális novellaskötetéből, és igazán jellemzőnek tarthatjuk a sógornője, Kelen Jolán leírását is:

„Korvinban részvétet keltett minden, ami élt és szenvedett. Egy hivatalos útja alkalmával tanúja volt annak, amint egy kóbor kutya a vonat alá került. Felszedte a kutyát, bevitte egy messzeeső község állatorvosához, aki a szó szoros értelmében összefoldozta a nagyon megsérült állatot. Hosszú ápolás után a kutya meggyógyult. Hektor, a gyönyörű szép, nagy, okos vizsla, hű kísérője lett Ottónak. Még börtönnaplójában is megemlékezik »hű pajtásáról«."[58]

A jobboldali elbeszélésekben ellenben Korvin púpossága egyben lelki torzságának kifejezője, megfelelve az „ami kívül, az belül" ősi elképzelésének.[59] Példa

[54] *Szász Károly*, 67.

[55] A negatív, a tényeknek ellentmondó III. Richárd-kép kialakulásáról l. László Ferenc, 2006, 108–114.

[56] Kassák Lajos: *Máglyák énekelnek. 1919–1920*. Bécs, Bécsi Magyar Kiadó, 1920.

[57] Simor András, 1977, 33.

[58] Kelen Jolán, 1955, 35.

[59] Ahogy Umberto Eco megfogalmazta: „Az ellenségnek rútnak kell lennie, mert a szépet a jóval azonosítjuk *(kalokagathia)*, s a szépség egyik alapvető tulajdonsága mindig is az volt, amit a középkor majd *integritas*nak nevez (azaz hogy minden megvan benne, ami a faj átlagos képviselőjében szükséges: így tehát az emberek között rútnak számít, akinek hiányzik egy végtagja, egy szeme, alacsonyabb az átlagosnál, vagy »embertelen« színe van. S ezzel már meg is van az ellenség megalkotásának modellje, az egyszemű Polüphémosz óriástól Mime törpéig." Umberto Eco Priszkosz rétor V. századi Attila-leírását hozta példának. L. Umberto Eco: *Ellenséget alkotni*. In: Umberto Eco, 2011, 13.

erre a *Pesti Hírlap* 1919. októberi karakterrajza a Korvin-perről szóló horrortudósításában:

„A diktatúra legjellegzetesebb alakja ez a vérszomjas szörnyeteg volt: Korvin Ottó. A közepesnél alacsonyabb termetű, arcának kifejezése félelmetes, a rútsága visszariasztó. Két elálló füle között hosszúkás feje a hatalmas hajlott orral, duzzadt ajkakkal, nyomott koponyával riasztó hatást keltett, amint fürkésző és nyugtalan szemeivel ide-oda tekintgetett és görnyedten lépkedett, hajlott, púpos testét előre vonszolta… (…) A beteges szervezetű, öröklötten terhelt, torokgyíkja miatt többször operált Korvin Ottó (…) [a] Galilei-körnek már tizenhét esztendős kora óta tagja volt".[60]

De *Az Est* című bulvárlap újságírója, a szenzációhajhász riporter, Tarján Vilmos – aki még 1919 februárjában a letartóztatott és „félholtra vert" Kun Bélával készített interjújával igen komoly szerepet játszott a kommunista pártvezér munkásmozgalmi „mártírrá" tételében és a kommunisták népszerűségének növekedésében[61] – ennél is ellenszenvesebb portrét tudott festeni Korvinról:

„Ez az aljas és lelketlen ember még külsejében is undorító jelenség. Ismertető jele, hogy kinőtt vállú. Rendkívül magas homloka alól hosszú meggörbült orr ugrik elő, nagy orrcimpákkal, felső ajka előredudorodik, az arca tojásdad alakú, nagy barna szeméről hosszúszőrű szempillák lógnak alá. Kiugró szemgolyói szadista gyönyörökért rajongtak, most azonban, ahogy a rendőrségen ül, szánalomért esedez ugyanaz a tekintet. Ez a förtelmes alak egész külsejében az őserdők majmához hasonlít."[62]

E sémának megfelelően *A Lenin-fiúk véres munkái*ban meg is állapították, hogy Korvin „ölési mániában" szenvedett. A füzetsorozat azt állította, hogy „[a] parlament kínzókamráinak hóhérai nagyobbrészt orosz zsidók vagy fajrokonaik voltak". A kiadvány az Icigovics nevű „göndör hajú, görbeorrú, kajlalábú" terrorlegényt emelte ki, aki azzal büszkélkedett, hogy egyetlen kanyarítással úgy vágja ki a „burzsujok" szemét a helyéről, mint a magot a barackból, és senki se tudja jobban nála ezt a mutatványt.[63] Szászhalmi József szintén azzal az adalékkal igyekezett démonizálni Korvint, hogy 1928-ban kiadott összegzésében közölte róla: a Parlament pincéiben található kínzókamrákban orosz hóhérokkal is dolgoztatott.[64]

[60] A rettegett Korvin. *PH*, 1919. október 3., 7–8. – A szabadgondolkodó és antimilitarista diákegyesület, a Galilei Kör erősen negatív Horthy-kori emlékezetéről l. Csunderlik Péter, 2017, 337–355.

[61] Borsányi György, 1979, 118.

[62] Tarján Vilmos: *A terror*, i. m. 32.

[63] *A Lenin-fiúk véres munkái*, 61., 153.

[64] *Szászhalmi*, 17. – Akárcsak a „kegyetlen ázsiai", az „orosz kínzómester" is népszerű popkulturális karakterré nőtte ki magát a Tanácsköztársaság-ellenes ponyváktól a James Bond-filmekig. A Kunék által Oroszországból hozott hóhér, Icigovics, a „kínzások nagymestere" feltűnik Lázár István regényében is. L. Lázár István: *A vörös számum*, i. m., 180.

A vizsgált pamfletekben és visszaemlékezésekben Korvin Ottó egyedül Szász Zoltán beszámolójában tűnt föl realisztikus figuraként, nyilván nem függetlenül attól, hogy az otthon körbeli, 1919. július 7-i felszólalása miatt letartóztatott Szász valójában találkozott a proletárdiktatúra főnyomozójával. Bár az újságíró is a „diktatúra hírhedt vészbírójának" nevezte Korvint, és az 1919. július 8-i kihallgatását az inkvizíció eljárásaihoz hasonlította,[65] semmilyen jelentéssel nem töltötte fel a púposságát, enyhítve a más újságírók és visszaemlékezők által démonizáló igénnyel megfestett Korvin-portrét:

„Maga Korvin nem olyan volt, amilyennek ma tömérdek újságközlés után a köztudat képzeli. Intelligens arcú, kopasz, koravén fejű fiatalemberként hatott, akinek arcán volt ugyan valami a púposok sajátos arckifejezéséből, termetén azonban nem domborodott ki határozottan semmiféle különösebb torzság, hanem csak valami enyhe növési hiba, szabálytalansága volt megérezhető. Általában az egész ember a fürgeség, a ruganyosság összbenyomását keltette; minden mozdulatából energia sugárzott."[66]

Bár Szász Zoltán „rémuralomnak" nevezte a kommünt, azt is hozzátette, hogy nem a rémuralom legsúlyosabb fajtája volt, hiszen ő is túlélte, hogy felszólalt a proletárdiktatúra ellen. Miképp egy plasztikus földrajzi hasonlattal megfogalmazta: a Tanácsköztársaság nem a „rémuralom csimborasszója" volt, hanem csak „Gerlachfalvi csúcsa".[67] A Magas-Tátrát megidéző metaforájával pedig egyben a magyar és a világtörténelemben is elhelyezte a kommün terrorját: a magyar történelem addigi legsötétebb időszakát eredményezte, de világtörténelmi mércével mérve a súlya mégis csak másodlagos.

SZAMUELY TIBOR ÉS A VIDÉKI TERROR

Szamuely Tibor emlékezetének polarizáltsága csak Korvin Ottóéhoz fogható a Tanácsköztársaság jellegzetes szereplőinek sorában. Míg a baloldali recepcióban a „mártírhalált halt" Szamuely Saint-Justhöz hasonlítása vált topikussá, és előszeretettel azonosították a forradalom „tiszta lelkű fanatikusaként",[68] valamint „a kommunizmus lovagjaként",[69] akinek a létező szocializmus szempontjainak megfelelően stilizált életét ifjúsági regényekben is példaként állították a magyar fiatalság elé,[70]

[65] *Szász Zoltán*, 23–28.

[66] Uo. 25.

[67] Uo. 20., 28.

[68] Miként Károlyi Mihály tette, aki Szamuelyt szembeállította az „önkényeskedő", „kalandor" Csernyvel. L. Károlyi Mihály: *Hit, illúziók nélkül*, i. m. 186.

[69] Simor András, 1978, 5.

[70] L. Hárs György: *Ökölbe zárt szív*. Budapest, Móra Könyvkiadó, 1959, ill. Földes Péter: *Drámai küldetés. Szamuely Tibor életregénye*. Budapest, Kossuth, 1962.

addig az 1919 utáni ellenforradalmi beszámolókban valósággal vért ivó vámpírként jelenítették meg alakját: „a legnagyobb vérszopóként".[71]

Pedig a vörösterror egyik emblematikus figurájává lett és az antiszemita kiadványokban „zsidó főhóhérként"[72] emlegetett Szamuely ugyan a proletárdiktatúra szükségszerű eszközeként tekintett a terrorra, és több tömeggyilkosságot vezényelt le, de – az őt közelről ismerők beszámolója szerint – nem akart „vérben fürdeni", mint ahogy Tormay Cécile írta róla az 1920-as évek elején a *Bujdosó könyv*ben. Annak 1919. április 23-i bejegyzésében a következő szerepel:

„[hazajövetele után Szamuely] nemsokára találkozott Kun Béla szállásán Károlyival. Ettől kezdve gyakran érintkezett vele és védelme alatt kiabálta véresszájúan a kommunista gyűléseken: Halál a burzsujokra! Március 21-én este már hadügyi helyettes népbiztos volt. Most a forradalmi vésztörvényszék elnöke. Mielőtt elutazott Pestről Szolnokra, egy délután Gerbeaud cukrászdájának az ablakában ült és kávézás közben kinézett a térre. Többen hallották, mikor mondta: itt a Gizella téren fogok egy guillotine-t felállítani. Annyi burzsuj vérnek kell még folynia, hogy az automobilom kereke vérben gázoljon."[73]

Attól tekintsünk el, hogy tudomásunk szerint Kun Béla szállásán Szamuely sosem találkozott Károlyi Mihállyal, és nem is élvezte védelmét – 1919 januárjában le is tartóztatták, február végétől pedig illegalitásban, álnéven kellett működnie Budapesten –, és hogy a Tanácsköztársaságban nem létezett olyan pozíció, hogy a „forradalmi vésztörvényszék elnöke" (helyi forradalmi törvényszékek léteztek, és a Budapesti Forradalmi Törvényszék elnöke László Jenő volt). Figyeljünk Tormay azon kijelentésére, hogy Szamuely guillotine-t akart felállítani az akkori Gizella (a mai Vörösmarty) téren. Az állítás képtelensége nyilvánvaló, főleg úgy, hogy Tormay „bujdosóként" természetesen nem hallhatta a kijelentést, azt csak meg nem nevezett forrásai „hallották" – ahogy a *Bujdosó könyv*ben mindent csak „mondanak", és minden leleplezőnek szánt információ előtt ott van egy „állítólag". Tormay Cécile Szamuelyvel kapcsolatban nemcsak a guillotine-os kijelentését hallotta, de például azt is, hogy: „Szamuelly Tibor a gyűlöletnek titokzatos rítusán nevelkedett és a keleti zsidóknak egy ultraortodox szektájához tartozik, mely mindennél szigorúbb szertartásokat űz. A Chesidem szekta, mint az ószövetségi fanatikus héberek, komor, elfogult és sötét. Irtózik a napfénytől. Hívei csakis azt vallják igaznak, ami a Tórában van és azt is csak azért, mert benne van."[74] Ám ha Szamuely Tibor életvezetését valóban a Tóra határozta volna meg (ami nem más, mint Mózes öt könyve a Bibliában), akkor a Tóra külön fejezetet szentelt volna a dzsentroid

[71] *Pesthy*, 63.
[72] *Esterházy*, 82.
[73] *Tormay*, II., 126–127.
[74] Uo. II., 126–127.

allűröknek, a kávéházi kártyázásnak, a párbajoknak és a táncversenyeknek, a fiatal újságíró ugyanis ebben a világban mozgott hadifogsága előtt.[75]

Az első Szamuely-életrajz, az 1919-ben megjelent *A halál népbiztosa* igyekezett is bemutatni a „legfélelmetesebb és legvérengzőbb népbiztos" kifejlett formája előtti életét (Tormay Cécile kifejezetten a „lárva" hasonlatot mozgósítva írta le a fiatal Szamuelyt!). Az életrajzi füzet Szamuely alakváltásait hangsúlyozta: a sok más kiadvánnyal szemben nem milliomos,[76] hanem „egyszerű nyíregyházi zsidó szülők" gyermekeként leírt Szamuely fiatal korában a dzsentrikkel barátkozó „váradi ficsúr" volt, majd a *Magyar Kurír* című katolikus kőnyomatos lap munkatársaként „kis keresztény-szoci" lett.[77] A világháború kezdetekor harcra buzdított, majd az első adandó alkalommal fogságba ejtette magát, és a hadifogolytáborban bolsevik agitátor lett.[78] Ugyanakkor a „színlelt csodálkozás" bizalommegnyerésre szolgáló retorikai eszközével élve megjegyezte a kiadvány:

„Érdekes, hogy Szamuely már Oroszországban is a terroristák balszárnyához tartozott és már Moszkvában is volt egy külön terror-csapata, amely sokkal vérengzőbb, bestiálisabb volt a többi csapatoknál, Szamuely könyörtelenül dolgozott, nagy volt a kivégzésekben és a legnagyobb lelki nyugalommal tudta az ártatlan emberek százait kivégeztetni. Szamuely Oroszországban több mint száz magyar tisztet lövetett agyon, mert ezek nem akartak beállni az orosz vörös gárdába."[79]

A fiatal kori „lárvalét", majd az oroszországi „bebábozódás" és a más kiadványokban – a feszültség fokozása végett – nem részletezett oroszországi „rémségek" felidézése után *A halál népbiztosa* már a kifejlett Szamuely Tibor Tanácsköztársaság alatti tetteivel foglalkozott. Szamuelyt a Forradalmi Kormányzótanács legradikálisabb tagjaként állította be, aki még a magyar viszonyokhoz alkalmazkodni

[75] Simor András, 1978, 7–56.

[76] Például Fehérvári István is egy „nyíregyházai zsidómilliomos" fiaként írta le Szamuelyt 1919-ben. L. *Fehérvári*, 18. – Szamuely édesapja valójában jómódú terménykereskedő volt, akit túlzás lenne „zsidómilliomosnak" nevezni. L. Simor András, 1978., 7. – Az invazív fajként azonosított „zsidóság" megszemélyesítőjévé megtett Szamuely családnak 1920-ban egy egész ellenforradalmi propagandakiadványt szenteltek *Ki hozta be a Szamuellieket Magyarországba?* címmel. – A Tanácsköztársaság-ellenes kiadványok előszeretettel emlékeztek meg Szamuely testvéreiről is, akik szintén szerepet vállaltak a kommünben, de a leírásokban sosem démonizálták őket annyira, mint bátyjukat. L. például a következő megállapítást *A Lenin-fiúk véres munkái* című füzetsorozatban: „Szamuelli Tibornak az öccsei épp oly gonosztevők voltak, mint a bátyjuk, de nem olyan embervér szürcsölő haramiák, mint ő." (326.)

[77] Szamuelynak a *Magyar Kurír*nál töltött szerepvállalását azzal magyarázta a munkásmozgalom-történeti történetírás, hogy „kettős ügynök" volt, a katolikus lap szerkesztősége útján jutott hozzá azokhoz az információkhoz, amelyek segítségével megírta a katolikus egyház vagyonát leleplező cikkeit: Simor András, 1978, 38–56.

[78] *A halál népbiztosa*, 3–6.

[79] Uo. 7.

szándékozó és nem mindenben az oroszországi mintát követni akaró Kun Bélát is megfenyegette, hogy amennyiben „megalkuvó politikát" folytat, eltávolítja a „szovjet" éléről. Az életrajzi füzet szerint népbiztosi pozícióhoz is úgy jutott a „szélsőséges politikája" miatt kezdetben mellőzött Szamuely, hogy egy csapat fegyveressel Kun Bélára támadt a külügyi népbiztos szobájában, és a hadügyi népbiztosságot követelte magának: „Néhány nap múlva a népbiztosságok újabb felosztásakor a tehetségtelen, erőszakos, vérengző bestiát közoktatásügyi népbiztosnak tették meg."[80]

Szamuely terrorakciói közül a csornait és a szolnokit emelte ki a kiadvány. Utóbbi kapcsán azt is felidézte, hogy a „halál népbiztosa" hárommillió koronát harácsolt össze, mert százezer korona váltságdíj megfizetésének ellenében elengedte a vádlottakat. A „kegyelem vámszedőjének" eme képe – amely Szamuely kapcsán aktivizálta a korruptságnak a terrorparancsnok-ábrázolásokban inkább a Cserny-portrékra jellemző toposzát[81] – azonban ellentmondásban állt a „halál népbiztosának" a kiadványt domináló leírásával, amely szerint csak a vér csillapította Szamuely szomját.

A Kun Bélát is rettegésben tartó Szamuely képét erősítette meg Sasvári Nagy Olivér, amikor Szamuely Tibort a Forradalmi Kormányzótanács leghatalmasabb tagjaként szerepeltette. Tudomása szerint mikor május 2-án Kun Béla le akart mondani a románoktól való félelmében – noha tudjuk, hogy Kun éppen egyike volt azoknak, akik ki akartak tartani[82] –, Szamuely Tibor még a forradalom vezetését is terrorizálta, és addig fenyegetőzött revolverrel a munkástanácsban, amíg ki nem mondták a fegyveres ellenállást.[83]

Sasvári Nagy elbeszélésében Szamuely Tibor volt a „főszörny". Az a „főhóhér", aki a legkegyetlenebb terrorral tartotta fenn a proletárdiktatúra természetellenes uralmát, hiszen már fiatal korától kezdve mindenre kapható volt. Tanulságos, hogy míg a legtöbb jobboldali szerző – a legexpresszívebben Tormay Cécile – a kávéházak sötét szegletében meghúzódó rémalakként írta le Szamuelyt, Sasvári Nagy a „feltűnési viszketegségét" emelte ki:

„Ennek az állatembernek szerepléséhez annyi vér tapad, hogy nem tekinthetjük őt normális idegrendszernek. Valósággal kéjelgett a kegyetlenkedésekben; cigarettaszó mellett állította áldozatait a fa alá. Mint zsidó fiú előkelő nyírvidéki gentri-família sarjadékának szerette volna magát játszani és mint kezdő újságíró is a gentryt játszotta, piperkőcnek kendőzte magát. Az újságíráshoz még sokkal kevesebb tehetsége volt, mint Kun Bélának. Ő is Nagyváradon szaladgált hírekért, mint a Szabadság munkatársa. Az éjjeli mulatók-

[80] Uo. 9.

[81] L. Lengyel József *Prenn Ferenc hányatott élete* című regényének Cserny-képét.

[82] Borsányi György, 1979, 158.

[83] *Sasvári Nagy*, 54.

nak állandó alakja volt és erre a passziójára nem éppen zsentlemann módra is iparkodott pénzt szerezni. (…) Pénzre mindig szüksége volt, hiszen állandó betegsége volt a feltűnési viszketegség."[84]

Szamuely a világháború alatt orosz hadifogságba esett, és ekkor találkozott Kun Bélával, akivel összeillő párost alkottak: Kun „agitációval", Szamuely „revolverrel" dolgozott. Mire Kun Bélával hazatért Magyarországra, „már bizonyos véres nimbusz vette körül" alakját, de senki sem tudott semmi bizonyosat róla. Mikor az Otthon Körben faggatták az egykori újságírót az oroszországi tettekről, a „véres legendákról", mindig csak „mosolyogva legyintett", hogy „mesebeszéd".

Sasvári Nagy Olivér az erős hatást kiváltó, a kimondhatatlan elmondását megszakító *interruptio* retorikai eszközét mozgósítva írta, hogy „Szamuely Magyarországon is oly rémes gaztettek sokaságát követte el, hogy az inkább mesébe való, egy perverzus, tébolyodott képzelet irtóztató mesevilágába…" Ahova megérkezett, a „Gajdeszbe!" felkiáltással küldte halálba azokat, akiket a falu munkástanácsa felírt a halállistára, és pénzjutalmat adott annak a Lenin-fiúnak, aki a „legnagyobb hidegvérrel és kegyetlenséggel" végzett az áldozatával. Különös örömét lelte abban, ha a családtagokat egymás előtt végezték ki,[85] miközben „nyugodtan szürcsölte a tejet". Ha személyesen nem tudott jelen lenni a kivégzéseknél, az embereivel levágatta az áldozat fülét, tanúságként az elvégzett munkáról. A Szamuely-különítményesek tettei közül a szekszárdi, a dunapataji és a hódmezővásárhelyi, makói és szentesi gyilkosságokat ismertette a kiadvány. Szekszárdon annyira siettek az áldozataikat kirabló Lenin-fiúk, hogy a fülbevalókat füllel együtt tépték le, és a gyűrűket ujjakkal együtt vágták le, az asszonyokat férjeik és gyermekeik szeme láttára becstelenítették meg. Dunapatajon a „békésen foglalatoskodó" lakosok házaiba törtek be, és mészárolták le őket, végül „nem volt ház, amelynek ne lett volna halottja".[86] Stettner Tamás a dunapataji vérengzéssel kapcsolatban azt a toposzt idézte fel 1919-ben, hogy „a becsületes magyar gazdáknak önmaguknak kellett kiválasztani azt a fűzfaágat, amelyen életüket befejezni óhajtották".[87]

[84] Uo. 17–18. – Székely Sámuel újságíró Szamuely „durvaságáról" emlékezett meg a maga visszaemlékezésében, amely szerint a világháború előtt a fővárosba kerülő Szamuely olyan „mosdatlan szájjal" szidalmazta Tisza Istvánt, hogy az még az ellenzéki újságírók számára is elfogadhatatlan volt. L. Székely Sámuel: *Egy újságíró emlékei*. Budapest, 1926, 249–250. – Nánássy György a KMP-ből történő kilépése után írt leleplező füzetében azt állította, hogy Szamuelyről már a háború előtt *„orvosilag meg volt (…) állapítva, hogy nem normális*. Már akkor is ismerték pofozkodásairól és kihívó viselkedéseiről, *de mint félbolondot senki sem vette komolyan*". [Kiemelés az eredetiben – *Cs. P.*] L. Nánássy György: *Miért léptem ki a magyarországi kommunista-pártból?*, i. m. 11.

[85] *Sasvári Nagy*, 26–27.

[86] Uo. 19., 26–27., 32., 38., 36., 34.

[87] *Stettner*, 27.

A *Kun Béláék rémuralmának története hiteles okmányok alapján* című kiadvány azt állította, hogy Szamuely fegyházakból toborozta össze a Lenin-fiúkat, és az kerülhetett be a „pribékseregbe", aki „szemhunyorítás nélkül meg tudott gyilkolni egy burzsujt". Közülük az elfogásakor 16 gyilkosságot beismerő Kerekes Árpád volt a kedvence, akinek legkedvesebb mókája a szemkitolás volt, de azzal is bolondozott, hogy a kivégzések előtt megmérte az elítélt nyakát, és bemondta a nyakbőséget. Sasvári Nagy úgy tudta, hogy egy ilyen eset után jegyezte meg Szamuely, hogy „pompás fickó ez az Árpád, nélküle igazán unalmas volna az élet".[88] A *Szamuelly Tibor élete és gaztettei* című kiadvány szerint Szamuely ilyenkor egyenesen „a hasát fogta nevettében".[89] Kerekes Árpádnak részben más típusú „mókázásairól" számolt be Molnár Jenő: nemcsak felidézte, hogy áldozatainak először mindig csak fél szemét szúrta ki, de arról is megemlékezett, hogy cirkuszi bukfenceivel igyekezett mulatságosabbá tenni a gyilkolást.[90] A nyakbőség megméréséről ellenben nem tett említést a jobboldali elbeszélésekben szörnyetegként, a baloldaliakban ellenben „hősies verekedőként" ábrázolt[91] Kerekesről írva.

Annál inkább tette ezt Szászhalmi József a *Kommunista téboly* című munkájában. Ebben a nyakakat méricskélő és ezzel Szamuelyt „harsogó kacagásra" késztető Kerekes Árpád „pokoli szellemességén" túl az is feltűnik a terror képei között, hogy a terroristák a felakasztott kapuvári áldozatokat meglóbálták és „cigarettavéget dugdostak a szájukba". Szászhalmi szerint Szamuely maga is jeleskedett az efféle „szellemességekben". Amikor a Szolnokon elfogott Majtényi hadnagy arra kérte őt, hadd lehessen öngyilkos, azt a feleletet kapta: „lesz majd, aki agyonlövi". Pedig sokszor maguk a terroristák alkudoztak: Szászhalmi József szerint már a legkisebb ellenállás esetén is azzal igyekeztek megadásra bírni áldozataikat, hogy „nem lesz semmi bántódásuk".[92] Ez a tárgyalási hajlandóság a terroristák állítólagos gyávaságából következett. A gonoszság és a gyávaság ilyen szintű koncentrációja, ami a „gúnyosan kacagó" Szamuely és pribékjei karikatúraszerű ábrázolásában tetten érhető, ugyan a valósággal nehezen összeférhető, de a románcra jellemző.[93]

[88] *Sasvári Nagy*, 27., 20.

[89] *Szamuelly Tibor élete és gaztettei*. Budapest, Magyar Kultúra Újság-, Könyvkiadó és Terjesztő Rt., 1919, 44.

[90] *Molnár*, 110–114.

[91] Az 1919 decemberében kivégzett Kerekes Árpád megjelent a fogolycsere-egyezménnyel a Szovjetunióba került Szatmári Sándornak az 1920-as évek második felében írt *Históriás ének – 1919* című elbeszélő költeményében: „Fegyveres fehérek / Gyanúsan mozognak. / Kerekes Árpádnak / Elég volt a gondja, / Hogy kis csapatával / Őket visszadobja." L. Szatmári Sándor: *Históriás ének – 1919. Verses krónika a Magyar Tanácsköztársaságról*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1959, 59.

[92] *Szászhalmi*, 48., 41., 40., 48.

[93] L. Northrop Frye, 1998, 166.

A Tanácsköztársaság terrorjának szimbóluma Szamuely Tibor „halálvonata", a Vörös Hadsereg 12-es számú páncélvonata lett, amellyel a Szamuely-különítményesek 1919 áprilisában a délkelet-magyarországi – hódmezővásárhelyi, szentesi és makói – „rendteremtéshez" megérkeztek, miután 1919. április 23-án a helyi „ellenforradalmárok" meggyilkolták Vásárhelyi Kálmán makói politikai biztost. A bosszú véres volt és kegyetlen, ekkor esett áldozatául a Lenin-fiúknak a Makóról elhurcolt Návay Lajos politikus, a Hadik-kormány belügyminisztere is, a hódmezővásárhelyi túszok közül pedig Weisz Henrik, Weisz Mihály és Havas Henrik helyi polgárok kivégzése híresült el, akiket a vonaton lőttek le, és lökték ki holttestüket a szerelvényből.[94] Sasvári Nagy Olivér munkájában a következő, azt a *Szamuelly Tibor élete és gaztettei* című, korábban megjelent kiadvány vonatkozó passzusával[95] összevetve már-már a plagizálással határos leírást találjuk a hírhedtté vált, a Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban „halálvonatnak" vagy „akasztóvonatnak" nevezett páncélvonatról:

„Az akasztóvonat Szamuely kedves ötlete volt. Így nevezte ő el a maga külön vonatát, mert hiszen a diktatúra alatt csaknem minden népbiztosnak nem csak külön autója, de különvonata is volt. A régi kormányrendszer alatt a miniszterek szalonkocsiját is méltó irigység vette körül, de a népbiztosok, akik azt hirdették, hogy minden a népé, nem elégedtek meg a szalonkocsival, nekik egész külön vonat kellett, míg a proletár heringmódra összezsúfolva utazott a forró nyáron, ki a kocsik tetején. Szamuely különvonata pazar berendezéssel volt berendezve. Nyolc kényelmes, elegáns Pulmann-kocsi várakozott állandóan a vezérre a Nyugati pályaudvaron. Huszonöt-harminc terroristából állott a banda, akik a vezért kirándulásaira elkísérte. [sic!] A vonat gazdagon fel volt szerelve mindenféle eszközzel, ami a vérengzéshez és öldökléshez szükséges. Akasztófát is vittek magukkal, a kupék ülései alatt pedig egész raktára volt a kézi bombáknak és mindenféle gyilkos szerszámoknak."[96]

A Szamuely-különítmény Csongrád megyei kegyetlenkedéseit feldolgozó ellenforradalmi kiadvány, Fejérváry József és Gravátz Ferenc *A Szamuelly halálvonata – Vásárhely–Makó–Szentes rémnapjai* című, 1921-es munkája is részletesen foglalkozott a páncélvonat kinézetével. A szerzők így írták le a fővárosi rémségektől sokáig érintetlen hódmezővásárhelyi, makói tavaszt, amelybe a proletárdiktatúra terroristái hozták be a pusztulást:

„Ragyogó szép tavaszi nap volt, a pompázó természet, a bimbóba fakadó virágok, a szerény ibolya-illat mintha kacérkodni akartak volna a minden szépet és nemeset pusztító sáskahaddal, mintha ki akarták volna gúnyolni a söpredékemberek ördögi cselekedeteit, – éltető, munkára hívó, teremtő meleg sugárral, reményt ébresztő, buja zöld rügyfaka-

[94] A Weisz-gyilkosságokat emelte ki a hódmezővásárhelyi vörösterrorral részletesen foglalkozó László Jenő memoárja is. L. *László*, 50.

[95] *Szamuelly Tibor élete és gaztettei*, i. m., 36.

[96] *Sasvári Nagy*, 28–29.

dással s bódító illattengerrel hirdették a feltámadást, az eszméletretérést, az újjáéledést, a kikeletet…"[97]

A mesés kezdetre következő események leírásában számos olyan, a már eddig elemzett és a később vizsgálandó Tanácsköztársaság-ellenes kiadványok elbeszéléseiben is visszatérő elemet találunk (amennyiben például a Hollánoknak Dunába dobását feleltetjük meg a tengerbe dobásnak, vagy az improduktívként leírt termelőszövetkezetek megszervezését a vetés megkárosításának), amelyeket az orosz népmeséket formalista módon elemző V. J. Propp a károkozás toposzaiként azonosított.[98]

Míg a kiadvány szerint Hódmezővásárhelyre azért küldték a Szamuely-különítmény tagjait, hogy „egy kicsit móresre tanítsák ezt a limonádé direktóriumot, amelyik a burzsujokat kesztyűvel kezeli", a makói terrort Vásárhelyi Kálmán politikai biztos meggyilkolása váltotta ki. Zsarnokként viselkedett a „többszörösen büntetett vörös szélhámos", mígnem április 20-án nem végzett vele a népharag.[99] A megtorló Szamuely-fiúkat a városba hozó – a Tanácsköztársaság kikiáltásának 50. évfordulójára Miskolcon restaurált[100] – páncélvonatot egyszerre írta le a kiadvány félelmetesnek és parodisztikusnak: bár a vonat tetején egy fekete halálfejes, vörös lobogót rázott a szél, az egy „meszelőnyélre" emlékeztető rúdra volt feltűzve, a vonat végén pedig „három kavicshordó lóré ékeskedett". De a füzet nem sokkal később már iróniamentes leírással rémisztgetett a „dübörgő" „halálvonattal", amelynek kocsisorában „kézigránát, gyűlölet és bosszú" érkezett a városba. Arról is tanúskodott, hogy Szamuely páncélvonatának mozdonyán szintén egy halálfej „vigyorgott", melynek szemeiből a „vér vörössége rikított" a település házaira.

[97] *Fejérváry–Gravátz*, 55.

[98] V. J. Propp, 2005, 38–40.

[99] *Fejérváry–Gravátz*, 3., 19. – Az eseményekről egykorúan nem tudósítottak. Egy, a proletárdiktatúra bukása után megjelent cikk szerint viszont 1919. április 23-án gyilkolták meg Vásárhelyit: „A hatalomra került söpredék uralmát a nyakas magyar gazda nem volt hajlandó eltűrni és mikor az időközben a hadügyi népbiztosság által leküldött Vásárhelyi Kálmán politikai biztos rekvirálást rendelt el, az elkeseredés nyílt lázadásban tört ki (…) a fölbőszült nép betört a makói városházára, az ott lévő Vásárhelyit az emeleti ablakból kidobta az épület előtt álló tömeg közé, amely irgalom nélkül agyonverte." L. Csanádvármegye küzdelme a bolsevizmussal. *8 Órai Újság*, 1919. november 4., 2. – Vásárhelyi meggyilkolásáról nem ír a Makót a Károlyi-rendszerben előbb a helyi Nemzeti Tanács elnökeként, majd 1918 decemberétől kinevezett kormánybiztosként vezető Petrovics György, ugyanis már a proletárdiktatúra előtt távoznia kellett a városból. A saját 1918–1919-es szerepét tisztázni akaró Petrovics a memoárjában a polgári demokratikus forradalom helyi résztvevőjeként védte a mérsékelt Károlyi-féle vezetést. L. Dr. Petrovics György: *Az októberi forradalom és az idegen megszállás Makón*. Makó, Kovács Sándor és Társai Könyvnyomdája, 1921, 16.

[100] L. Elkészült az 1919-es páncélvonat három kocsijának mása. *Népszabadság*, 1969. január 12., 10.

A rémisztő halálfejet hangsúlyosan megjelenítették a könyv borítóján megfestett horrorisztikus páncélvonaton is. A halálfejes felségjel alatt közlekedő „Szamuely-pribékeket" a kalózokhoz hasonlította a kiadvány, hiszen gyilkosok, rablók voltak, szerették a nőket – ezzel a szerzők a páncélvonat vagonjaiban rendezett orgiákra tettek utalásokat – és persze az aranyat.[101] Az, hogy a páncélvonat elején egy „halálfej" szerepelt, a visszaemlékezők költői túlzásának tűnhet, de a 12-es páncélvonat egy fennmaradt fotográfiáján valóban látható.[102]

Bár a szerzők által a kalózokhoz hasonlított Lenin-fiúk azzal büszkélkedtek, hogy őket nem érdeklik az anyagi javak – mivel a városházára felhurcolt Kun Béla volt országgyűlési képviselőnek állítólag azt vágták a képébe, hogy nekik nem a pénz kell, mert a Hollánokat is „aranyórástól, pénzestül dobták a Dunába" –, szerintük nemcsak élelmiszert rekviráltak, hanem előszeretettel raboltak ki polgárokat. Az írók egy helyen ki is jelentették, hogy „az aranyakat nagyon szerették Lenin fiai". Közülük Kohn Henrikkel foglalkoztak a legtöbbet, akit a „veszett oroszlánhoz" hasonlítottak a tanúk, ami meglepő, hiszen az ókor óta a „bátorság" attribútumát kapcsolják a hiedelmek az állatok királyához, miközben az „ember-hulladékként" leírt Lenin-fiúk egész csoportját éppen hogy a gyávaságukkal jellemezték, és kutyáknak nevezték. Az is különös ellentét, hogy míg a „főszörny" Szamuely mellett Kohn Henriket szerepeltették a legrettenetesebb figuraként, az elítélt Lenin-fiúk közül végül ő kapta a legkisebb büntetést – személyes szabadság megsértése és rablás miatt –, mindössze másfél év fogházat, mivel alibije volt a hódmezővásárhelyi vasúti állomásnál elkövetett gyilkosságok idejére (éppen autót rekvirált a városban).[103]

A kötetben többször is felidézték a Hódmezővásárhelyről elhurcolt, aztán a vonaton kivégzett és a szerelvényről lelökött Weisz Henrik, Weisz Mihály és Havas Henrik esetét.[104] A vörösterror áldozataira emlékezés, a legismertebb esetek, a két Hollán meggyilkolása, Berend Miklós gyermekorvos tragikus halála és a makói és hódmezővásárhelyi gyilkosságok legtöbb visszaemlékezésből elmaradhatatlan felidézése azért foglalhatott el kiemelt helyet a Tanácsköztársaság Horthy-kori kollektív emlékezetében, mivel „a holtakról való megemlékezés a »közösségszervező« emlékezet paradigmatikus esete": „a közösség saját identitását igazolja a maga számára azzal, hogy emlékeiben kötődik halottaihoz".[105]

[101] *Fejérváry–Gravátz*, 42., 4., 19., 9.

[102] L. Próbaút előtt a 12-es páncélvonat. *Népszabadság*, 1969. február 27., 5.

[103] *Fejérváry–Gravátz*, 6., 46., 34., 45., 96., 102.

[104] Például: *Fejérváry–Gravátz*, 15. – A nevezett áldozatokról l. Váry Albert: *A vörös uralom áldozatai Magyarországon*, i. m. 62–63.

[105] Jan Assmann, 1999, 63. – Az eljárásra példa a következő kétkötetes munka, amelynek előszavában Pekár Gyula kinyilvánította, hogy az októberi forradalom és a vörösterror „mártírjai ra" emlékezve, hogy „az ő vérük cementelje a [keresztény-nemzeti] bástyákat erősre". L. *„Mártír-*

A Fejérváry–Gravátz-kiadvány szerint a gyilkosságokat rendre a „büdös burzsuj" felkiáltással hajtották végre a Lenin-fiúk,[106] akiknek nemzetidegenségét – és egyben a Tanácsköztársaságban „fontos emberré" váló parvenü kommunisták urizálását – az bizonyította, hogy mikor megérkeztek egy alföldi kocsmába, ham and eggset rendeltek:

„Az útban még egy stációt tartottak a Búza csárda előtt s ott »hemendexet« rendeltek.
– Micsoda az? – kérdi a házi cseléd.
– Sonka tojással!
– Akkor mondja magyarul s ne uraskodjék!"[107]

A pártegyesülést támogató, de aztán a proletárdiktatúra bukása után saját magukat mentegető és áldozatnak beállító szociáldemokraták szintén Szamuely Tibort nevezték meg a Tanácsköztársaság rossz szellemének, hiszen Kun Béla „főgonosznak" történő megtétele igen komoly kérdéseket vetett volna fel az MSZDP és a KMP egyesülésével kapcsolatban, lévén hogy a szociáldemokrata politikusok Kun Bélával egyeztek meg. Göndör Ferenc 1920-as memoárjában Szamuely személyesítette meg a Tanácsköztársaság „vérszomjas" túlzóit, és a proletárdiktatúra „szégyenfoltjának" tartotta a tevékenységét.[108] Hasonló véleménnyel volt Szamuelyről Weltner Jakab is, aki 1929-ben ellenpontként felhozta Kun Béla érdemeként, hogy az ellenezte a túlzók által követelt, megfélemlítésnek szánt fővárosi tömegmészárlást.[109]

Egy fővárosi tömegmészárlás követelése Szamuely Tiborhoz is kapcsolódik a kommün recepciójában, ez a több visszaemlékezésben is előkerülő „utolsó vérengzés" toposza. A Szamuely gátlástalanságának és kegyetlenségének egyik legfőbb bizonyítékaként felhozott történet Dietz Károly és Pesthy Jenő memoárjaiban is szerepel. Eszerint, amikor már a végét járta a proletárdiktatúra, a szélsőbaloldali csoportot vezető Szamuely Tibornak volt egy „fekete lelkéhez" méltó „mentőötlete": azt javasolta Kunnak, hogy az játssza át neki a hatalmat, hogy egy nagy vérengzéssel gondoskodhasson a káoszról, mert majd „a zűrzavarban mindannyian megszökhetnek".[110] Dietz Károly szerint Szamuely elsősorban a rendőrséget terveztette legyilkoltatni, a tervről azonban az akkor már leváltott rendőrfő-

jaink". Az „őszirózsás" forradalom és a proletárdiktatúra áldozatainak meggyilkolása, lelki és testi megkínzása. I. kötet. Szerk.: Olysói Gabányi János. Budapest, a szerkesztő és a kiadóbizottság, [é. n.], 1. – Pekár a *Legenda Aurea*hoz hasonlította a kötetet.

[106] A „büdösség" hangsúlyozásának ellenségképző szerepéről l. Umberto Eco: *Ellenséget alkotni*. In: Umberto Eco, 2011, 14–16.

[107] *Fejérváry–Gravátz*, 40.

[108] *Göndör*, 9., 6–7.

[109] *Weltner*, 179.

[110] *Dietz*, 154–155.

kapitánytól tudomást szerzett az olasz antantmissziót vezető Romanelli. Ezzel a káosz elszabadításának ördögi terve megbukott, és Kun az antant felszólítására kénytelen volt lefegyvereztetni Szamuely terrorcsapatát.[111] Pesthy Jenő közvetlenül a bukás előtti utolsó órákra, július 31-ére tette a tervezett nagy vérengzés időpontját, amelyet „minden mindegy" alapon hajtott volna végre a „börtönökből rekrutálódott Szamuely-gárda", amely még utoljára ki akarta tombolni magát a biztos bukás előtt.[112] Dietz Károly racionális magyarázatával (figyelemelterelés) szemben Pesthy tehát irracionális okkal (bosszúvágy) magyarázta az „utolsó vérengzés" szándékát. Dietz visszaemlékezésével ellentétben Pesthy nem adott magyarázatot arra, hogy miért maradt el ez a vérengzés (illetve az is kérdés, hogy az általa elképzelt mészárlás milyen relációban áll a korábbi rendőrfőkapitány által leleplezett állítólagos vérengzési tervvel).[113]

Szamuely életénél talán csak rejtélyes halála, az ausztriai menedékjogot nem kapó és a szökés közben a rendőrök kezére kerülő kommunista vezető savanyúkúti öngyilkossága váltott ki nagyobb érdeklődést. A magyar kommunista emigráció az öngyilkosság tényét nem akarta elfogadni, és a külföldön kiadott idealizáló életrajzokban következetesen a „mártírhalált" halt Szamuely meggyilkolásáról írtak, mint például Rudnyánszky Endre tette ezt korai Szamuely-életrajzában.[114]

Az 1919 után megjelent ellenforradalmi kiadványokban ellenben már a kezdetektől az öngyilkosság-narratíva vált dominánssá. Ez található meg *A Lenin-fiúk véres munkái* című pitavalban[115] és a *Kun Béláék rémuralmának története hiteles okmányok alapján* című kiadványban is, amely részletesen foglalkozott Szamuely Tibor utolsó huszonnégy órájával és az öngyilkosságával. E szerint Szamuely több barátnője közül az egyikkel[116] akart Ausztriába menekülni – hihetőbb törté-

[111] L. Szamuely Tibor borzalmas terve. *8ÓÚ.* 1919. december 10., 2.

[112] *Pesthy*, 60.

[113] Hajdu Tibor közlése szerint, aki az 1919-es eseményekben részt vevő későbbi mesterkémtől, Radó Sándortól szerezte ezt az információt, valóban létezett néhány vérszomjas radikális, akik Szamuely Tibort szerették volna megnyerni vezetőnek egy 1919. júliusi budapesti tömegmészárlás levezénylésére, erre azonban Szamuely nem volt hajlandó. L. Radó Sándor: *Dóra jelenti... Az első teljes kiadás*. Budapest, Kossuth, 2006.

[114] Rudnyánszky a következőt írta Szamuely haláláról: „a magyar fehér terroristák a proletárforradalom összeomlását következő napon megölték az osztrák határon Számuely Tibort (az öngyilkosságról terjesztett első hírek, amelyekben akkor is kevesen hittek, már régen hazugsággá foszlottak szét)". L. Rudnyánszky Endre: *Számuely Tibor*. Moszkva, az OKP. Magyar Osztályai Központi Irodájának kiadása, 1920, 9.

[115] *A Lenin-fiúk véres munkái*, 369.

[116] A *Pesti Tükör* című bulvárlap a Tanácsköztársaság bukása után külön leleplező cikket közölt Szamuely Tibor „háreméről". E szerint Szamuely már Szovjet-Oroszországból is két orosz agitátorlánnyal érkezett haza Magyarországra: „Az enervált, fajtalankodó ember együtt élt a két nővel, akik elkísérték vidéki útjain is, amelyek örökké rettenetes emlékűek lesznek." A cikk sze-

net Szamuely Tiborné Szilágyi Jolán beszámolója, amely szerint férje a sofőrjével és két álruhás Lenin-fiúval menekült[117] –, de felismerték a határon, ezért végzett magával, hogy ne kerüljön élve fogságba: „Aki annyi ártatlan ember hóhéra volt, végre egy nagy bűnöst is kivégzett: önmagát" – kommentálta a rendet helyreállító *nemeszisz*ként[118] beállított öngyilkosságot Sasvári Nagy Olivér.[119] A magyar nyilvánosság azonban nem akarta elhinni, hogy meghalt a „legveszedelmesebb, legsötétebb bestia", és csak akkor lélegzett fel, amikor Szamuely holttestét exhumálták a savanyúkúti temető árkában.

A „legfőbb rém" holttestének eltűnése, majd megnyugtató megtalálása szintén a horrorirodalom ismert toposza, amelyből a Tanácsköztársaság-ellenes irodalom szerzői minden jel szerint nem egy sémájukat vehették. A másik inspiráló forrásnak pedig a magyar történelem legvéresebbnek tartott alakjaival kapcsolatos történeteket tekinthetjük. A Szamuely Tibort „vérszopó szörnyetegként" beállító ellenforradalmi kiadványok ugyanis nem előzmény nélküliek a magyar történelemben – hadd utaljak csak Antonio Caraffa, az „eperjesi hóhér" vagy Julius Haynau, a „bresciai hiéna" rémképeire a magyar kulturális emlékezetben. Közvetlen előképnek – és egyben antitetikus alaknak az 1918–1919-es forradalmak diskurzusában – Lukachich Géza városparancsnok tekinthető, akiről a Károlyi-rendszerben Göndör Ferenc lapjának kiadásában *Lukachich, a vérszopó hóhér* címmel jelentettek meg kiadványt[120] – vagyis a Tanácsköztársaság-ellenes irodalom szerzői Szamuely negatív eposzi jelzőjét a forradalmak időszakából örökölték meg.

---

rint a két orosz szerető mellé csatlakozott harmadik asszonyként Szilágyi Jolán. L. Szamuely barátnői. *Pesti Tükör*. 1919. szeptember (XII. évf. 7. szám), 6.

[117] L. Szamuely Tiborné Szilágyi Jolán: *Emlékeim*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1966, 114–115.

[118] Northrop Frye, 1998, 177.

[119] *Sasvári Nagy*, 63.

[120] A Károlyi-rendszer propagandakiadványában a következő portrét rajzolták az elhíresült városparancsnokról: „Pribéknek hozták a nyakunkra és hiába kendőzték gyalázatos és undorító feladatát excellenciás címekkel, karhatalmi és kerületi parancsnoki titulusokkal, *nem volt más, mint hóhér és nem végzett mást, mint hóhérmunkát*. A fronton sem volt egyéb; legendákat beszéltek katonái ennek a féktelen, vérengző gazembernek becstelen gaztetteiről, legendákat, *de ezeknek a legendáknak minden szava véresen igaz volt és minden szava a gyűlölt Lukachich báró vérszomjas kegyetlenségéről tanúskodott.*" L. Diószeghy Tibor: *Lukachich, a vérszopó gazember*. Katonák hóhérai. III. sorozat. Budapest, Az Ember kiadása, 1919, 3.

TÚSZSZEDÉSEK

Miképp a Lenin-fiúknak az Országházba költözése, úgy vált a Tanácsköztársaság bűnt jutalmazó és az erényt büntető ellenvilágának emblémájává a régi elit tagjainak, tisztességes, koros férfiak tömlöcbe vetése is.[121] A túszszedések az 1919. április 16-i román támadás következtében kezdődtek meg a proletárdiktatúra vezetésének pánikreakciójaként, amely a lehetséges ellenforradalmi szervezkedések potenciális résztvevőinek sakkban tartását célozta, és kiterjedtek vidékre is, amint azt a fiatal Mindszenty József zalaegerszegi elfogása mutatta, aki – történetileg helyesen értékelve a vele történteket – a letartóztatásában nem a vallásüldözés, hanem a „kommunista rendszer" fenntartásának eszközét látta.[122] Bár a Tanácsköztársaság túszszedéseit indokolatlan, eltúlzott és mindenekelőtt bűnös preventív védelmi intézkedésnek tekinthetjük, ezek mértéke – Hajdu Tibort idézve – „meg sem közelíti az oroszországi eseteket",[123] hiába állította azt Alföldi Dávid 1919-ben, hogy a túszokat „úgy öldösték, mint a legyeket". Alföldi a programszerű „burzsoáüldözés" értelmezési keretében helyezte el a túszejtéseket, és tragikomikus tónusban hozzátette, hogy a Tanácsköztársaság idején úgy üldözték a „burzsoákat", hogy nem is létezett igazi magyar burzsoázia, hanem mindenkit „burzsoának" tekintettek, aki nem volt „börtönviselt, züllött dologkerülő".[124]

A román támadás közvetlen veszélyének elmúltával, a tiszántúli front megszilárdulásával szabadon is engedték a foglyul ejtett köztiszteletben álló szereplőket. Persze akadtak, akik nem fogadták el a *Vörös Újság*ban közölt hivatalos magyarázatot, miszerint a politikai túszok szabadon bocsátását a Tanácsköztársaság helyzetének konszolidálódása tette lehetővé. Közéjük tartozott Sasvári Nagy is, aki a túszejtési időszak rövidségét azzal magyarázta, hogy Romanelli – akinek szerepe az ellenforradalmi fogságtörténetekben megfeleltethető a komikus végkifejletű elbeszélésekben a tragikus krízist megoldó, váratlanul érkező „mentőangyal" dramaturgiai helyi értékének[125] – ráparancsolt Kun Bélára, hogy „szüntessék meg az ártatlan emberek mártíromságát".[126]

[121] L. *Légrády*, 39.

[122] L. Mindszenty József: *Emlékirataim*. Toronto, Vörösváry István kiadása, 1974, 22.

[123] Egry Gábor (szerk.), 2018, 75.

[124] *Alföldi*, 29., 23. – Szintén a „burzsoáüldözés" felől tekintett a túszejtésekre Kóbor Tamás. Ugyan a kommün hivatalossága a burzsoáziának csak mint „osztálynak" megszűnéséről beszélt, a proletárdiktatúrával kezdetben még rokonszenvező Kóbor 1919 júniusában már azt rögzítette, hogy a burzsoázia „az egyéneiben fog megszűnni". (15–16.)

[125] Northrop Frye, 1998, 152–153.

[126] *Sasvári Nagy*, 45.

A korábbi túszok a proletárdiktatúra bukása után megörökítették „a korábbi időszakokban" – legalábbis számukra – „elképzelhetetlen" fogságuk élményét.[127] A vizsgált irodalomból Szász Károly számolt be legrészletesebben a Tanácsköztársaság börtönében eltöltött hetekről az elsősorban a túszként töltött időszakot feldolgozó, *Emlékezés a vörös uralomra* című, 1922-es művében. Ebben azt a keserű megállapítást tette, hogy a fogság évekkel öregítette meg,[128] és ezzel a kijelentéssel menten egyértelművé tette, hogy tragédiát írt (hiszen a románc főhőse nem öregszik[129]).

Szász Károly a diktatúra minőségének és hamisságának jelképét pillantotta meg a börtönkoszt: „a »reggeli«-nek nevezett leves, illetőleg a »leves«-nek nevezett moslék". Ezt Szász annyira undorítónak tartotta, hogy legfeljebb csak megszagolni tudta, de inkább fogyasztotta volna a „polgári konyhája" mosogatólevét, mint a proletárdiktatúra „rettenetes kotyvalékát". Szimbolikussá válik a műben az is, hogy a korábbi miniszterelnök, Esterházy Móric kezébe az országgyeplő helyett trágyás vödör került a Tanácsköztársaságban: a raboknak ugyanis maguknak kellett kiüríteni a „szenny-vödröt", amelyből csak cellánként egyet kaptak a foglyok, hogy „a huszonnégy óra alatt felgyűlendő testi ürüléket magába fogadja". Szász Károly amellett érvelt, hogy a proletárdiktatúra ellenvilágában már annyi is elég volt a letartóztatáshoz, ha valaki tisztességes. Sorra vette a fogház túszait, de azokat is megemlítette, akik valahogy el tudták kerülni a fogságot. Így kitért Krausz Simon bankár megmenekülésére, amiről különböző magyarázatokat lehetett hallani: egyesek szerint csak súlyos vakbélbajának köszönhetően tudta elkerülni a fogházat, míg mások azt állították, hogy repülőgépen menekült el a letartóztatása elől.[130] A saját jelentőségét hangsúlyozó Krausz a maga memoárjában a népbiztosokkal fenntartott jó kapcsolataival magyarázta, hogy nem lett ő is a túszszedések áldozata.[131]

A túszok között leginkább a budaiak képviseltették magukat, ezt Szász azzal magyarázta, hogy a túszokat összeíró direktóriumok közül „a budai különösen bestiális mohósággal és bandita buzgalommal vetette magát" a magyar elitre.

[127] Vö. Romsics Gergely, 2004a, 81.

[128] *Szász Károly*, 72.

[129] Northrop Frye, 1998, 159.

[130] *Szász Károly*, 12., 17., 51., 27., 51.

[131] Persze Krausz Simon hangsúlyozta a visszaemlékezésében, hogy a népbiztosokkal fennálló jó kapcsolatait kizárólag mások segítésére és a proletárdiktatúra bomlasztására használta fel: „Orruknál fogva vezetni őket. Általtni. Csalni. Szabotálni. (...) Fenntartottam a kapcsolatot mind a négy említett népbiztossal." L. Krausz Simon: *A pénzember*, i. m., 178. – Bár Krausz Simon szerint Kun az egyik beszédében azt állította, hogy „megszűnt az az idő, amikor ebben az országban Krausz Simonok létezhetnek" (uo. 188.). A bankár külkereskedelmi tapasztalataival valójában számolt a Forradalmi Kormányzótanács, amelyben Lengyel Gyula népbiztos fejezte ki, hogy a „Krausz Simonokat" a proletárdiktatúra szolgálatába kell állítani. L. *FKJ*, 232.

A foglyok nem tudták mivel lefoglalni magukat, mivel csak *Vörös Újság*ot, valamint Buharin és mások „silány magyar fordítású" propagandafüzeteit kapták olvasnivalóként, ezek azonban annyira „undorító" hatással voltak Szászra, hogy kis olvasás után le kellett ezeket tennie. Alig elviselhető helyzetüket csak a délutáni séták enyhítették, és az időnkénti tisztálkodás – memoárja szerint először csak két hét után engedték ezt –, a börtön vize, amiről azt állította, hogy az egyedüli tiszta dolog volt a proletárdiktatúrában. A víz azonban csak a testi szennyet moshatta le a foglyokról, a lelkükről a „vörösök elleni gyűlöletet" azonban „még a Niagara zuhataga sem" moshatta volna le[132] – írta, megidézve ezzel a mosakodáshoz mint a bűnt elűző „életmegújító szertartáshoz" kapcsolt vallási rituálét.[133]

A lelki tisztálkodást az engedélyezett istentiszteletek jelentették. A visszaemlékezés egyik kulcsjelenetében a szertartás közben kisütő nap, a föntről érkező „aranyfolyam" szimbolizálja a felszabadulás – az egyik világból a másikba történő átmenet – reményét[134]:

„Egyik istentiszteletre sötét, borús reggelen mentünk be s amint a szertartás megkezdődött, kisütött a nap s ragyogó sugarai éppen azon az ablakon ömlöttek be, aranyfolyamként, a mely mellett Balogh Jenő meg én ültünk. Összenéztünk s egyet gondoltunk: így fog majd talán nem sokára felsütni az igazságnak és a szabadulásnak napja nemcsak mi reánk, hanem talán egész boldogtalan hazánkra is. És ez a hit úgy megnyugtatott, szinte édesen elandalított bennünket ott, a fogház templomocskájában, a mindenható Úristen egyszerű házában…"[135]

A külvilág pozitív, kommünellenes hírei főleg a látogatóktól érkeztek, ezek között azonban óriási mennyiségű álhír volt.[136] Szász utalt arra, hogy a túszoknak vigyázniuk kellett az ismeretlen látogatókkal, mert köztük vegyültek el a Tanácsköztársaság kémei, akik legtöbbször a fogház élelmezési, egészségügyi, felügyeleti viszonyairól tudakozódó külföldi hírlapíróknak álcázták magukat. Az emlékirat egy konkrét esetet is felidézett, igaz, csak hallomásból, mint annyi más memoár:

„(…) egyszer például hallottam, hogy néhány czellában valami küldöttség jár, középpontjában egy amerikai katona-orvossal s élénken érdeklődik sorsunk iránt, mikor azonban tudakoltam, hogy miféle nyelven beszél az »amerikai«, azt mondták, hogy jól tud magyarul és a neve: Weisz".[137]

Az indok nélküli letartóztatásokhoz hasonlóan a túszok idővel elkövetkező, teljesen esetleges szabadon engedése is a kommün irracionalitását bizonyította

[132] *Szász Károly*, 52., 23., 30., 70.
[133] Mircea Eliade, 2006, 83–84.
[134] Vö. Northrop Frye, 1998, 172.
[135] *Szász Károly*, 71.
[136] Uo. 72–73., 77.
[137] Uo. 73.

Szász Károly számára. Ő a betegségére hivatkozva már korábban kérvényezte a hazabocsátását, de akkor nem engedték. Csak egy kis aszpirint kapott vörös papírosba csomagolva, mivel a kommün a gyógyszert is „bevörösözte" (a többi visszaemlékezésben a Szász Károly memoárjában nem említett május 1-jei ünnepség leírása, a Millenniumi Emlékmű vörös lepelbe burkolása reprezentálta a mindent „bevörösözést").[138] Szász az 1919. június 24-i ellenforradalmi kísérlet bukása után távozhatott, de hiába a szabadulás, amilyen hirtelenül jöttek a túszejtők, és amilyen váratlanul el is tűntek, úgy bármikor visszatérhettek, akár a horrortörténetekben az áldozatokat megszálló, majd eltűnő démonok.

Az ettől való félelemnek köszönhetően már 1919-ben kialakult a – köztudatban a Rákosi-rendszerhez kötött – „csengőfrásznak" egy korai verziója, legalábbis Mezőfi Vilmos 1920-as tanúsága szerint:

„A szanatóriumból való távozásom után, néhány napot otthon töltöttem. Ebben az időben a kommunista vezérek túszszedési őrülete csökkent. De én mégis el voltam készülve a legrosszabbra, s ágyam mellett éjjelenként ott volt a kis kézitáskám, benne néhány ing, fehérnemű és a legszükségesebb mosakodási eszközök, azért, hogyha éjszakánként értem jönnek a terrorfiúk (Szamuelly katonái), azonnal készen lehessek és a legszükségesebbet a kis bőrtáskában magammal vihessem. Megesett, hogy éjszaka valamely okból házmesterem, vagy más valaki *becsöngetett*, ilyenkor már kiugrottam az ágyból és öltözködni kezdtem. Azonban nem jöttek. Egyelőre megfeledkeztek rólam."[139]

Sasvári Nagy Olivér is hasonló jelenségről számolt be:

„Nagyon sok emberről tudjuk, hogy minden este elkészítette magának kis táskáját, holmi élelmiszerrel, hogyha éjszaka eljönnek érte a pribékek, magával vihesse a börtönbe, ha ugyan megengedik neki."[140]

A Tanácsköztársaság alatt kialakult „csengőfrász" lehetségességét azonban éppen Szász Károly kérdőjelezte meg azzal a megjegyzésével, hogy a proletárdik-

[138] Uo. 59.

[139] *Mezőfi*, 20. (kiemelés tőlem – *Cs. P.*) – Az agrárszocialista politikusnak önképe szerint nemcsak nemzeti érzelmei miatt kellett félnie a letartóztatástól, hanem mert ki is emelkedett a tömegből. A proletárdiktatúrát ugyanis az egyenlőség kierőszakolására szolgáló eszelős, zsarnoki kísérletként írta le a memoárja: „Budapesten százával tartóztatták le azokat, akik a tömeg közül kiemelkedtek". A két Hollán meggyilkolásában is a kiemelkedők kiiktatását pillantotta meg, de felemlegette Baltazár Dezső református püspök megkínzásának a fővárosi irodalomban jellemzően nem említett esetét. L. *Mezőfi*, 12., 31–32. – Baltazár Dezső hangsúlyozta a visszaemlékezésében, hogy őt nem túszként tartóztatták le, hanem mert a kommunizmus ellen emelt „két tilalomfát", a vallást és a nemzeti eszmét képviselte. L. Dr. Baltazár Dezső: *A próbáltatások idejéből*. Debrecen, „Méliusz" Könyvkereskedés és Könyvkiadóvállalat, 1920, 125.

[140] *Sasvári Nagy*, 15.

tatúra kikiáltása általános „felfordulást és leromlást" okozott, amelynek jelképe nála az a más visszaemlékezésben nem – csak Kosztolányi *Édes Annájában*[141] – szereplő „tény" lett, hogy a Tanácsköztársaság idején nem működtek a budapesti lakások elektromos csengői.[142]

[141] De Vizyék csengője már a Károlyi-korszakban elromlott. L. Kosztolányi Dezső: *Pacsirta – Édes Anna*. Budapest, Európa, 2005, 182.

[142] *Szász Károly*, 8.

VII. Az ellenforradalmi mozgalmak hőstörténetei

AZ AUSZTRIAI PÉNZEK ÉS A BANKGASSEI „PUCCS"

A Tanácsköztársaság alig több, mint négy és fél hónapos történetének legnagyobb diplomáciai bonyodalmát okozta, amikor 1919. május 2-án egy Ausztriában szervezkedő ellenforradalmi csoport, Takách-Tolvay gróf vezetésével, ellopott 140 millió koronát a bankgassei bécsi magyar követségről – ahová 1918 novemberében költözött a bécsi magyar képviselet. A tekintélyes summa eredetével és tervezett céljával kapcsolatban a Tanácsköztársaság-ellenes irodalom jelentékeny részében szerepel az állítás, hogy azt a Forradalmi Kormányzótanács tagjai mintegy „életbiztosításként" csempésztették Ausztriába várható bukásuk és menekülésük után ausztriai költségeik fedezésére. Így például *A Lenin-fiúk véres munkái* című, 1920-ban piacra kerülő füzetsorozatban az olvasható, hogy az összeomlástól tartva a népbiztosok már április végén Bécsbe vitették az „elrabolt értéktárgyakat", de ezt a célt tulajdonította a „kék pénzben" felhalmozott milliónak a *Kun Béláék 131 napos rémuralma* és a *Kun Béláék rémuralmának története hiteles okmányok alapján* című kiadvány is.[1] A kommünellenes propaganda ugyanis igen jó, mondhatni „állatias" szaglást tulajdonított a baloldali politikusoknak és értelmiségieknek. Például a *Forradalmárok egymás közt* című, 1920-as gyűjteményből azt tudhatjuk meg, hogy már a kommün bukása előtt megkezdődött az Ausztriába menekülés, ez az ellenforradalmi kompiláció ugyanis az első Bécsbe érkező baloldaliak emigrációját nem kommünellenességükkel, hanem „valami éles vadállati szimattól megkapatásukkal" magyarázta.[2]

Valójában nem a népbiztosok „életbiztosítására", hanem a kereskedelmi célokon túl az osztrák kommunisták támogatására és felfegyverzésükre szolgált volna az a 140 millió korona, amelyet a Tanácsköztársaság Ausztriába juttatott. (Egyes röpiratok szerint eredetileg 150 milliós összegről volt szó, csak tízmilliót elsikkasztottak belőle a „bolsevik követek".[3]) Kun Béla ugyanis sosem titkolta, hogy a magyarországi proletárdiktatúra egyedül nem állhat fent hosszabb távon egy teljesen ellenséges környezetben, a legkönnyebb feladatnak Ausztria, a szintén vesztes,

[1] *A Lenin-fiúk véres munkái*, 368.; *Kun Bélák 131 napos rémuralma*, 5–6.; *Sasvári Nagy*, 15–16.
[2] *Egy bécsi magyar ember*, 4.
[3] *Kerecseny*, 41.

megcsonkított, Magyarországnál is jobban éhező szomszéd (amely lakosságának egynegyedét tette ki a „vörös" Bécs) forradalmasítása ígérkezett. A „bankutcai puccs" diplomáciai perpatvarhoz is vezetett.[4]

Bár több ellenforradalmi kiadvány – mint például Kerecseny János mindjárt ismertetendő füzete – azt állította, hogy mivel az elrabolt pénzösszeg hivatalosan nem létezett Ausztriában, Kun Béla sokáig vonakodott engedélyt adni az osztrák rendőrségnek a magyar követségen történő kutatásra,[5] azonban ez nem így volt: Kun Béla nemhogy engedélyt adott, hanem egyenesen felszólította az osztrák szerveket a nyomozásra. Azzal fenyegette meg az osztrák kormányt, hogy ha nem indítják meg az eljárást, a proletárdiktatúra kénytelen lesz ellentételezésül kifosztani a budapesti osztrák képviseletet.[6] A pénz azonban nem került elő, hogy hova lett, arról az akcióban részt vevő ellenforradalmárok utóbb egészen különböző magyarázatokat találtak ki. Ezek az ellenforradalmi visszaemlékezések azért különösen érdekesek, mert szerzőik sokkal jobban gyalázták ellenforradalmi társaikat, mint a Forradalmi Kormányzótanács tagjait, egymást vádolva az elrabolt pénz elsikkasztásával – miközben persze igyekeztek minél jobban eltúlozni a követség kirablásának jelentőségét.

Kerecseny János *A magyar Dreyfus-pör* című, 1925-ös röpiratában egyenesen azt állította, hogy az ellenforradalmi erők a 140 millió korona elrablásával döntő csapást mértek a kommünre – a rablóakciójukra alkalmazott „puccs" elnevezés is egy politikai hatalom megdöntésére utal –, azt nemcsak anyagilag, hanem szimbolikusan és pszichológiailag is megroppantották.[7]

„Kétségtelen: ennek a pénznek elrablása alapjában rendítette meg a magyar kommunisták hatalmát. Mert nélküle lehetetlenné vált úgyszólván a bécsi magyar propaganda és lehetetlenné az egyesülés Ausztriával. Másrészt Kun Béláék megrémülve látták, hogy tényleg létezik ellenforradalom, hogy vannak, akik mernek és tudnak ellenük dolgozni. Az ellenforradalmár neve eddig csak gúny volt Szamuellyéknél, akit a bécsi kényelmes szállókból, a Bristolból, Sacherből és máshonnan ismertek."[8]

A mitizálás és az önfétis céljába állított emlékirat „megmentésnek" nevezte a pénz elrablását.

Szembemenve az „életbiztosítás"-diskurzus áramával, Hajós Jenő követségi tanácsos is határozottan állította 1922-ben, hogy a pénzt azért juttatták Bécsbe, hogy „vele Ausztriát bolsevizálhassák".[9] A „puccs" „igaz" történetét megírva Hajós

[4] A történteket összefoglalja: Gábor Sándorné, 1969, 264–272.
[5] *Kerecseny*, 35–36., 41.
[6] L. Magyar ellenforradalmárok Bécsben. *NSZ*, 1919. május 4., 8.
[7] *Kerecseny*, 10.
[8] Uo. 9.
[9] *Hajós*, 3., 9.

kritikus képet festett a magyar ellenforradalmi csoportokról. Azt állította, hogy március végétől már „a régi császárváros volt a magyar ellenforradalom központja", mivel a magyarok „seregestül szöktek Bécsbe" – többek között az oda menekült fajvédők hozták létre a Hefty Richárd 1920-as memoárjában annyira méltatott *Bécsi Magyar Futár*t.[10] Az ellenforradalmárok azonban „az ősi magyar hibákat nem hagyták otthon", klikkeztek, civakodtak, perlekedtek, aminek köszönhetően „a hangoséletű magyar ellenforradalmárokat Bécsben minden gyerek ösmerte", ezért a Tanácsköztársaság kémei minden lépésükről tudtak. Hajós óvatosságból nem is keresett velük kapcsolatot, és a bécsi magyar követség „ellenforradalmi" érzelmű munkatársai egészen addig nem is léptek akcióba, amíg a csehszlovák és román támadás nyomán nem kezdett a kommün alatt „inogni a föld".[11]

Bármit is állítottak az egykori résztvevők, a Tanácsköztársaságra nem jelentett döntő csapást a „bankgassei puccs" (sőt, még a Tanácsok Országos Gyűlése idejére tervezett osztrák kommunista felkelés kirobbantására tett kísérletek sem maradtak abba[12]), a proletárdiktatúra tehát nem bécsi követségének kirablása miatt bukott meg. Szabó László *A bolsevizmus Magyarországon* című, 1919-ben megjelent összefoglalása szerint a tényleges bukás után újabb koronamilliók távoztak Ausztriába. Szabó a *Reggeli Hírek* 1919. szeptember 5-i számában megjelent információra hivatkozott, amely szerint az elmenekülő népbiztosok az Osztrák–Magyar Bank budapesti főintézetéből 25 millió koronát vittek ki magukkal Ausztriába. A *Reggeli Hírek* cikke azonban csak egy rémhír volt, és vélhetően nem állított valótlant Hevesi Gyula szociális termelésért felelős népbiztos, amikor a memoárjában arról írt, hogy ő maga például, aki igen közel volt a Tanácsköztársaság vagyontartalékaihoz, csak százkoronányi „kék pénzt" kapott a túlélésre Korvin Ottótól a kommün bukásakor.[13] A feltételezett sokmilliós lopásról Szabó megál-

[10] Hefty Richárd részletesen kitért az emigráns *Bécsi Magyar Futár* szerepére és arra, hogy milyen intézkedéseket foganatosított a Tanácsköztársaság magyarországi terjesztésének megakadályozására, mivel a Gömbös kezdeményezésére létrejött lap a Tanácsköztársaság „zsidó jellegének kidomborítását" tekintette feladatának 1919-ben: „Kun Béláéknak rettenetesen fájt a Bécsi Magyar Futár létezése, mert míg az összes magyar lapoknak csak ugyanazokat a megcenzúrázott tendenciózus híreket volt szabad közölni, addig a Bécsi Magyar Futár magyarországi olvasói az egész világról közvetlen híreket kaptak, amelyekből főleg azt látták, hogy a világforradalom korántsem terjed úgy, mint azt a népbiztos urak hirdették." (*Hefty*, 27.) Az olvasók közül nem egyet meg is kínoztak a *Bécsi Magyar Futár* olvasása miatt – legalábbis az *Adatok az ellenforradalom történetéhez* tanúsága szerint.

[11] *Hajós*, 8. – *A Lenin-fiúk véres munkái* című bűnügyi krónikában szereplő történet szerint a bécsi ellenforradalmárokról nemcsak jelentettek, de az „ABC" tagjai még halálfejet és tőrt ábrázoló névtelen fenyegető leveleket is kaptak a proletárdiktatúra ausztriai kémeitől. (183.)

[12] Rudolf L. Tőkés, 1967, 184.

[13] Hevesi Gyula: *Egy mérnök a forradalomban. Négy évtized történelmi időkben*. Budapest, Európa, 1959, 312.

lapította, hogy abban „nagy gyakorlatuk volt" a népbiztosoknak.[14] Ami pikáns megállapítás abban a tekintetben, hogy a Tanácsköztársaság idejének legnagyobb rablóakcióját az ellenforradalmárok követték el.

MONITORLÁZADÁS

A vizsgált Tanácsköztársaság-ellenes irodalom egyik sajátossága, hogy azon szerzők munkái kivételével, akik maguk is részt vettek ellenforradalmi szervezkedésekben vagy akciókban – mint amilyen a bécsi magyar követség kirablása volt –, a pamfletek és memoárok jellemzően igen nevetséges színben tüntették föl a kommünellenes mozgalmakat. Lényegében átvették a Tanácsköztársaság ezzel kapcsolatos hivatalos propagandaszólamait, amelyek az ellenforradalmárokat szállodában pezsgőző, mihaszna kalandorokként mutatták be, akiket mindenre rávehettek a francia és román tábornokok. Arisztokrata vezetőségüket – például Károlyi Gyulát, a szegedi ellenkormány miniszterelnökét – olyan degenerált uraknak tartották, akik az ágyban is monoklit is viselnek, és az antant képviselőivel láttamoztatják a kormánynévsorukat.[15] Különös ellentmondás, hogy miközben a proletárdiktatúra sajtója a permanens hadiállapot érzetének hátországi fenntartása érdekében lépten-nyomon veszélyes ellenforradalmi tevékenységet vélt felfedezni mindenhol, „tudatos ellenforradalmároknak" beállítva a dunántúli sztrájkoló vasutasokat is, addig a *Vörös Újság*ban csak a „cirkuszkormány" névvel illették a szegedi ellenkormányt,[16] a *valódi* ellenforradalmi szervezkedéseket pedig elbagatellizálták.[17]

Parodisztikus portrét közölt az ellenforradalmárokról Szabó László is, szerinte a kommunista propaganda okkal minősítette a szegedi fehéreket „cirkuszkormánynak". Az ellenforradalmi mozgalmakkal kapcsolatban megállapította, hogy „nem mindig nemzeti érzésből fakadtak a tanácskormány ellen indított akciók", például felidézte, hogy a dunántúli vasutassztrájk béremelési követelésként kezdődött. Arra a következtetésre jutott, hogy az „ellenforradalmi mozgalmak" jelentős részét valójában csak a Tanácsköztársaság vezetése kreálta, amely ellenforradalmi érzelmű „asztaltársaságokat" nagyított fel, hogy az „ellenforradalmi rémmel" mozgósítsa a proletárdiktatúra híveit.[18] (És ezt a hagyományt folytatva,

[14] *Szabó*, 169–170.

[15] L. például az *Emigránsok és ellenforradalmárok* (Budapest, Közoktatásügyi Népbiztosság, 1919) ellenforradalmár-ábrázolásait.

[16] L. Felbomlott a szegedi cirkuszkormány. *VÚ*, 1919. július 17., 2.; Újjáalakult a szegedi bohóc-kormány. *VÚ*, 1919. július 28., 4.

[17] *Emigránsok és ellenforradalmárok*, 5.

[18] *Szabó*, 227., 95., 175., 180.

az államszocializmus korának történetírása is előszeretettel azonosított szervezett ellenforradalmi tevékenységként olyan megmozdulásokat, amelyek motivációi inkább a politikailag semleges anyagi indíttatásokban, adott esetben a lustaságban, mintsem az ellenforradalmi elkötelezettségben kereshetők.[19]) Molnár Jenő is elvitatta 1919-ben a „tekintélytelennek" tartott szegedi ellenkormány jelentőségét is, szerinte „a vidéki fegyveres fölkeléseket inkább a szovjet direktóriumbeli basáinak és apróbb vörös néróinak tűrhetetlen garázdálkodásai provokálták, mintsem az az átgondolt cél, hogy magát a rendszert semmisítsék meg".[20]

Vagyis hiába vesztek össze a különböző ellenforradalmi csoportok visszaemlékezői azon, hogy melyikük mozgalma játszott döntő szerepet a proletárdiktatúra megbuktatásában, látható, hogy a külső szemlélők eléggé gúnyos, lesajnáló képet festettek róluk, annyira, hogy jó részük szóra se méltatta az ellenforradalmárok tevékenységét. Az egyetlen „fehér" akció, amelyről szinte kivétel nélkül minden pamfletben és visszaemlékezésben szó esik, az 1919. június 24-i ellenforradalmi kísérlet, az ún. „monitorlázadás". Somogyi Zoltán a következőképp méltatta 1920-ban a ludovikások felkelését, és egyben írta le a megelőző szervezkedéseket:

„A kommunizmus megbuktatását célzó mozgalmak közül egyedül a június 24-iki ellenforradalom ért el valami eredményt. Ez is erkölcsi jelentőségű volt, mert csupán figyelmeztetni tudta a vacogó szovjet urakat arra, hogy az irántuk való gyűlölet forr és pusztulásuk rövid idő kérdése. Az ezt megelőző tervek mind csírában maradtak. A besúgás és terror miatt nem lehetett kellőképpen szervezkedni, tehát nem állottak egymással szoros kapcsolatban és jóformán minden tárgyi alap nélkül remélték a munkásság és katonaság tömegének csatlakozását."[21]

Bár felhozható, hogy a „monitorlázadás" egykori résztvevőjeként Somogyinak magától értetődően érdeke volt eltúlozni a felkelés jelentőségét, véleményével megegyezett Zsedényi Aladár is, aki 1927-ben azt írta, hogy a „ludovikások tüze" indította be az ellenforradalmat, így annak döntő jelentősége volt a Tanácsköztársaság megbuktatásában. A monitorlázadás okaként a Reisz Leó állítólagos botrányos esetét követő 1919. június 22-i krisztinavárosi „vérengzést" – helyesebb lövöldözésről beszélni – azonosította Zsedényi, amikor – a *Vörös cserepek* tanúsága szerint – Cserny József azért lövetett a hívők közé, mert azok a körmenet közben rázendítettek a magyar himnuszra.[22] Ez a két eseményt összekötő állítás csak Zse-

[19] L. Apor Péter kritikáját (2014, 181.) L. Nagy Zsuzsa *Forradalom és ellenforradalom a Dunántúlon, 1919* című, 1961-ben megjelent monográfiájáról.

[20] *Molnár*, 152., 161.

[21] *Somogyi*, 27.

[22] *Zsedényi*, 100., 97. – A krisztinavárosi lövöldözés okai a mai napig se teljesen tisztázottak: mind a Tanácsköztársaság, mind a Horthy-rendszer idején a hatalmon lévőknek az volt az érdeke, hogy „szervezett ellenforradalmi akcióról" beszéljenek az eset kapcsán, így nagyították fel a történet szimbolikus elemeit (például a himnuszéneklést). Gyanúra ad okot, hogy 1919 júliusában

dényi munkájában bukkan fel, az 1919. június 24-ével kapcsolatban azonban több olyan eseményt is megőrzött a kollektív emlékezet, amelyek toposzként ismételten visszatérnek a Tanácsköztársaság-ellenes irodalmat szemlézve.

Ezek egyike Berend Miklós gyermekorvos sokszor felemlegetett tragikus halála. A történet szerint annak esett áldozatul az éppen egy betegéhez siető doktor, hogy fehér zsebkendőjét lengetve üdvözölte a nemzeti színű zászlókat felvonó motorokat. Somogyi Zoltán elbeszélésében ő volt az első, akit a Lenin-fiúk meggyilkoltak a megtorlás során, de más is áldozatul esett csak azért, mert fehér zsebkendőt találtak a kezében.[23] De Somogyi 1920-ban megjelentetett könyvének szerencsétlen áldozata Szászhalmi József *Vér és terror* című, 1928-ban kiadott munkájában már egy valóságos ellenforradalmi akcióhőssé avanzsált:

„Június 24-én az ágyúdörgésre dr. Berend Miklós orvostanár a budapesti Mária Valéria utcából a Dunapart-felé futott és zsebkendőjét lobogtatva, lelkesülten kiáltotta: »Feltámadt Magyarország, éljen a haza!« A terroristák felugrálnak [...] rálőnek, Berendet három golyó éri. – Kirántja a browningját, de lövéshez már nincs ereje. A hiénák odarohannak, kifosztják, a cipőjét is lehúzzák, óráját, pénzét elrabolják, holttestét otthagyják az utcán. Este a Dunába lökik."[24]

Látható, hogy az áldozatul esett civilt miképp szabták át olyan tudatos ellenállóvá, aki a nemzeti érzelmeinek még kiáltásokkal is hangot ad egy csetepaté kellős közepén, ráadásul közel ötvenéves gyerekorvos létére még három találat után is képes pisztolyt rántani (amelyet a szigorú fegyverviselési tilalom ellenére vett magához egy beteglátogatásra indulva), hogy tűzzel válaszoljon a Lenin-fiúknak. Aligha szükséges bizonygatni, hogy nem túl nagy valószínűsége van a Szászhalmi elbeszélésében történteknek. Legfeljebb csak azt a nem elhanyagolható szempontot tehetjük hozzá, hogy Berend Miklós alakján azért is bő lenne a „keresztény-nemzeti ellenálló" ruhája, amelybe 1919 után be akarták öltöztetni, mivel egy baloldali értelmiségiről volt szó, aki korábban rendszeresen előadott a Galilei Körben.[25] Éppen ezért megfontolandó Szabó László felvetése, aki a Berend Miklóst az ellenforradalom mártírjává beállító narratívákkal szemben a „szerencsétlen baleset" sémájával értelmezte a gyermekorvos halálát: szerinte a „rettentő zűrzavarban senki sem kérhette számon, ha valakit az utcán egyszerűen lelőttek".[26]

öt „ellenforradalmárt" állítottak a Budapesti Forradalmi Törvényszék elé a krisztinavárosi eseményekben való részvétel miatt, közülük négyet ítéltek el, de olyan enyhe büntetést kaptak, hogy végül börtönbe se kellett vonulniuk. L. Nagy Sándor, 2011.

[23] *Somogyi*, 50.

[24] *Szászhalmi*, 44.

[25] Csunderlik Péter, 2017, 320. – Berend Miklós felesége az 1930-as években regényt írt a galileista orvostanhallgatók történetéről. L. Berend Miklósné: *Akik kihullottak Isten tenyeréből*. Budapest, Pantheon, 1939.

[26] *Szabó*, 209.

A másik toposz a villanyt égve hagyó és ezért fényjelek adásával vádolt áldozaté. A monitorlázadás elbeszélésében Szászhalminál Madarász Béla joghallgató halála tűnik fel ily módon, akinek azért kellett meghalnia, mert éjjel lámpafénynél tanult a szigorlatára.[27] Madarász története szerepelt *A Lenin-fiúk véres munkái* című füzetsorozatban is, amely szerint a lakásából az utcára cipelték a „szegény ifjút", hogy ott végezzenek vele, és az utóbb szemtanúként nyilatkozó házfelügyelő még azt is látta, hogy a fiú holttestét egy szemeteskocsira dobták fel, majd elszállították a Duna felé.[28] Ám Sasvári Nagy Olivér kiadványának ehhez hasonló történetében egy lelkész esik áldozatul a „fényjeladás" vádjának.[29]

A Tanácsköztársaság-ellenes irodalom a monitorlázadás leírásával kapcsolatban nemcsak olyan részletkérdésekben megosztott, mint hogy akkor egy joghallgató vagy egy lelkész volt-e a fényjelezéssel vádolt áldozat, de természetesen abban a „nagy" kérdésben is eltérően foglalnak állást, hogy miért bukott meg az 1919. június 24-i ellenforradalmi kísérlet. 1920-ban Dietz Károly – ellentétben a Berend-történet által is sugalmazott nemzeti felbuzdulás képzetével – azt állította, hogy csak „gyengén nyilatkozó lelkesedés" kísérte a nemzeti színű lobogót kitűző monitorok feltűnését, ami azt bizonyította számára, hogy 1919 júniusában „a vörösterror még sokkal erősebb, hogy sem az emberek ki mernék nyilvánítani őszinte érzéseiket". Dietz szerint a ludovikások felkelése „tömegek nélkül maradt, és már rögtön kitörése után látni lehetett, hogy meg kell buknia".[30] Julier Ferenc szintén a tömegtámogatás hiányával magyarázta az ellenforradalmi kísérlet kudarcát 1927-ben. A Vörös Hadsereg vezérkari főnöke szerint június végén a munkások hangulata, bár már nem volt „kommunista", de még nem akartak hallani „a régi társadalmi rendre való visszatérésről", ezért nem volt esélye az ellenforradalomnak.[31] Szabó László a teljesen illúziófoszlató elbeszélésében pedig az ellenforradalmárok alkalmatlanságát és szervezetlenségét állította be a kudarc legfőbb okának. Elbeszélésében „ritka könnyelműséggel" szervezkedtek, „gyermekleányokra és házmesternékre" bíztak titkokat, ami Szabó szerint jellemző volt az ellenforradalmi szervezkedésekre, mert a puccsokat tervezgető ellenforradalmárok fecsegősebbek voltak a „vénasszonyoknál". Annak pedig semmi értelmet sem tulajdonított, hogy a fellázadt monitorok tüzelni kezdték a Szovjetházzá átalakított Hungária Szállót, mert úgymond mindenki tudta, hogy a Tanácsok Országos Gyűlésén tartózkodó népbiztosok akkor nincsenek ott.[32]

[27] *Szászhalmi*, 44.
[28] *A Lenin-fiúk véres munkái*, 280.
[29] *Sasvári Nagy*, 57.
[30] *Dietz*, 152–153.
[31] *Julier*, 1927. július 13., 6.
[32] *Szabó*, 205–206., 207.

A vizsgált pamflet- és memoárirodalomban azonban kisebbségbe szorult az az önkritikus vélemény, amely a tömegtámogatás hiányával magyarázta a kudarcot, a legtöbb elbeszélő ugyanis a budapesti katonai parancsnok tisztségét betöltő szociáldemokrata politikus, Haubrich József „árulását" tette felelőssé a bukásért. Ő ugyanis, bár bevonták az ellenforradalmi szervezkedésbe, végül annak leverésére adott parancsot.[33]

Kiss Ferenc a monitorlázadásról tanúskodva 1920-ban a saját bölcs előrelátásának tudta be, hogy még előtte megakadályozta a postások beszervezését az ellenforradalmi erők közé, mert tudta, hogy nem szabad megbíznia a Budapesten állomásozó vasasezredben – utalva ezzel a budapesti katonai parancsnok, Haubrich József kétszínű magatartására.[34] Haubrich kétszínűségének metaforája a „retek" lett a monitorlázadás recepciójában, amelynek használatával Szász Károly is élt, amikor 1922-ben a kudarcról írva megjegyezte, hogy Haubrich a „hónapos retek mintájára csak kívül vörös, belül hófehér".[35]

Haubrich József szerepéről legrészletesebben Somogyi Zoltán nyilatkozott. Ő azt állította, hogy az ellenforradalmárok a városparancsnokot is bevonták a „monitorlázadás" szervezésébe, és az még „egy megbízható vasas dandár" átállását is megígérte.[36] Haubrich hatalmi ambícióival magyarázta, hogy az ellenforradalmi kísérlet támogatására vállalkozott:

„Diktátor akart lenni. Célja elérésére ugyanolyan lelkesedéssel bontotta volna ki a nemzeti zászlót, – ha az ellenforradalom győz –, mint amilyen buzgósággal elfojtotta a nem sikerült mozgalmat. [...] Ez a vasmunkás mesteri módon értett hozzá, hogy neve mint az ökörnyál ússzon a levegőben az emberek feje fölött; Kun Bélától kezdve, terrorfiúkon és burzsujokon át, egészen a letartóztatott túszok cellájáig. Hogy azok egyedül tőle és vasasaitól féltek; emezek egyedül tőle reméljenek mindent. Szétvetett lábakkal állott a két tábor közé olymódon, hogy a fordulat szerint könnyedén húzhassa bal lábát a jobb mellé, vagy akár megfordítva."[37]

Somogyi Haubrich-portréja szerint a városparancsnok mindig az éppen adott hallgatósága szája íze szerint beszélt, és a szervezkedő ellenforradalmárok ezért gondolták azt, hogy egy olyan „régi szociáldemokrata", akire számíthatnak, és aki a parancsnoksága alá tartozó vasas hadosztállyal „rövidesen magához ragadja a hatalmat és elkergeti a bitang népbiztosokat".[38] De Haubrich már az ellenforradalmi kísérlet szervezése közben ellenintézkedéseket tett annak leverésére, ezáltal

[33] Siklós András: *Magyarország, 1918–1919. Események – képek – dokumentumok.* Kossuth Könyvkiadó – Magyar Helikon, Budapest, 1978, 408.

[34] *Kiss*, 115.

[35] *Szász*, 80.

[36] *Somogyi*, 28., 30.

[37] Uo. 36.

[38] Uo. 37.

a ludovikás memoárja cáfolta azon visszaemlékezőket – például Krausz Simon bankárt[39] –, akik szerint Haubrich csak azért nem tartotta be az ígéretét, mert Kun Béla és Szántó Béla lelövetéssel fenyegették meg, miután a szándékáról tudomást szereztek.[40]

Egy közeli ismerője, Weltner Jakab azonban nem foglalt egyértelműen állást Haubrich árulásának kérdésében, és a *Forradalom, bolsevizmus, emigráció* című, 1929-ben megjelentetett memoárjában arról írt, hogy a „sok gyanús jelenség" ellenére sem lehetett bizonyítani, hogy Haubrich részt vett az 1919. június 24-i ellenforradalmi kísérlet szervezésében, akit különben sem lehetett volna leváltani a városparancsnoki posztjából, mivel a „vörös vasas dandár" nem tűrte volna ezt.[41]

A fellázadt ludovikások ügyében hozott ítélettel kapcsolatban még több elbeszélésváltozat kering. A legismertebb szerint a monitorlázadás napján a Szovjetházat védő, mélyen vallásos, „krisztiánus, tolsztojánus" Sinkó Ervin mentette meg őket azzal, hogy – például Lengyel József nem kis felháborodására[42] – mindösszesze egy átnevelő szemináriumra küldést harcolt ki büntetésként.[43] Ez a történet azonban nem illett az 1919 utáni ellenforradalmi berendezkedés által igényelt „véres proletárdiktatúra" képébe, ezért nem meglepő módon Sinkó Ervinről – aki már korábban, kecskeméti városparancsnokként is csak felvilágosító előadások látogatására ítélte az elfogott helyi „ellenforradalmárokat"[44] – nem sok szó esik a Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban, így az olasz antantmisszió parancsnokát, Romanelli ezredest léptették elő a ludovikások megmentőjének. Bár a Molière-vígjátékokból oly jól ismert „mentőangyal" – Zsedényi kifejezésével: „patrónus"[45] – helyi értékén szereplő olasz sem volt mindenható: az ellenforradalmi kísérlet következményeivel kapcsolatban *A Lenin-fiúk véres munkái* című füzetsorozatban az szerepel, hogy bár Romanelli ezredes közbelépése megmentette a kivégzésre ítéltek életét, a „vörös brigantik" a megkegyelmezés ellenére megkínozták a hadapródokat, ha már az életüket nem vehették el.[46] Tormay Cécile naplóformában megírt rémregényében viszont megtörtént a kivégzés: miután Romanelli közbelépett, „[a] túszokat titokban csendes, elhagyott telkeken, mély sötét udvarok

[39] Krausz Simon – Haubrichot mentegetve – visszaemlékezésének egy meglehetősen nehezen hihető passzusában azt állította, hogy a szemközti ház kapujában állva látta, amint a Magyar Király Szálloda egyik szobájában négy fegyveres szegez fegyvert Haubrichra, akinek Kun Béla félmeztelenül diktálja a parancsokat, amelyet a foglyul ejtett városparancsnoknak alá kellett írnia. L. Krausz Simon: *A pénzember*, 175–176.

[40] *Somogyi*, 66.

[41] *Weltner*, 233., 241–242.

[42] Lengyel József: *Visegrád utca*, 244–248.

[43] Sinkó Ervin: *Szemben a bíróval*, 46–50.

[44] Romsics Ignác, 1982, 104.

[45] *Zsedényi*, 97.

[46] *A Lenin-fiúk véres munkái*, 269.

alján zajtalan kötéllel kivégzik".[47] Más elbeszélők azonban nem tudtak erről – az állítólag kivégzett Somogyi Zoltán sem.

Domonkos József úgy tudta, hogy a kivégzésre váró ellenforradalmárokat 1919. június 25-én este az Oktogon mellett kívánták felakasztani, és az Erzsébet körúton elrettentésképp egész délután vonultatták a „magyar kereszténység kálváriajáró vértanúinak" nevezett foglyokat. Domonkos határozottan azt állította, hogy Romanelli közbelépése mentette meg az ellenforradalmárokat az Oktogon téri felakasztástól, mivel az olasz parancsnok „nem volt hajlandó Pilátus gyáva szerepére vállalkozni".[48] A *Rablók barlangjában* című, 1919-ben közreadott „álnapló" szerzője szerint ez a külföldi segítség adta vissza a magyaroknak a reményt a megmenekülésre az elbukott ellenforradalmi kísérlet után:

„A csüggedők, a reményvesztettek szívében a remény új virágai fakadtak és ajkaik ma, midőn nyugalomratérés előtt az esti imát elrebegték, beleszőtték imájukba Romanellinek, ennek a nemes olasznak, ennek a félelem és gáncs nélküli lovagnak a nevét."[49]

Somogyi Zoltán igen részletes beszámolója szerint szintén Romanelli fellépésének tulajdonítható az Oktogon téri ellenforradalmárok, valamint a hozzájuk átállt vörösőrök megmenekülése.[50] Bár a Martinovics-laktanyában (a korábbi Mária Terézia-laktanyában) fogolyként őrzött Somogyiéknak egykorúan kevés információjuk lehetett arról, hogy milyen egyezkedések zajlanak a háttérben az ellenforradalmárok sorsát illetően. Csak az ellenforradalmi kísérlet leverése után egy héttel, 1919. július 1-jén találkoztak először Sinkó Ervinnel, aki ekkor közölte velük – többek között Kéri Kálmánnal, a felkelésben részt vevő ekkor első éves tüzérhallgatóval –, hogy nevelési munka lesz a büntetésük. Somogyi büszkén írt arról, hogy fölöttébb sikertelennek bizonyult az átnevelési kísérlet, amely július 10-től a Horánszky utcai jezsuita rendházban, majd július 22-től a mai Thaly Kálmán utcai Ranolder Intézetben folyt naponta 9–11 és 15–17 óra között:

„[Sinkó] [e]lőadta Marx-Engels komunista kiáltványát. (…) A leghátul ülő akadémikusok mellükre hajtva fejüket, – mosolygó arccal bóbiskoltak. Az egész terem derülten, csillogó szemmel nézett rájuk, Sinkó pedig dühösen morgott maga elé.

Következő kérdése az volt, hogy az eszmék megismerése után miként vélekednek a kommunista világrendről?

– Tessék megengedni, hogy vasárnap reggel gyónni menjünk – emelkedik szólásra általános élénkség közben Kunder Antal tüzéralhadnagy, akadémikus.

Ez már aztán több volt, mint amennyit Sinkó elvtárs érzékeny proletárkeble elbírt.

[47] *Tormay*, II., 237.
[48] *Domonkos*, 20–21., 31.
[49] Uo. 32.
[50] *Somogyi*, 58., 90.

Följelentette az akadémikusokat a VIII. kerületi munkástanácsnál, hogy nem boldogul velük."[51]

Igen különös – mondhatni gyanús –, hogy Somogyi éppen a hívő Sinkó Ervint tette élc tárgyává azzal, hogy azt állította róla: dühbe gurult, amikor a ludovikások gyónni szerettek volna.

A vizsgált pamflet- és memoárirodalom szerzői közül Weltner Jakab rendelkezett a legtöbb tudással a háttérben zajló egyeztetésekről, és ő a fentiektől eltérő magyarázatot adott a ludovikások megmenekülésének: a megkegyelmezést – ez talán nem túl meglepő – a mérsékelt szociáldemokrata politikusok érdemének tudta be. Weltner az elbeszélésében nem említette Sinkó Ervin közbenjárását, és még Romanelli közbelépését is „szép legendának" minősítette (mivel állítása szerint már eldöntött tény volt a kegyelem, mire megérkezett a Forradalmi Kormányzótanácshoz az olasz ezredes jegyzéke). Ehelyett azt állította, hogy a ludovikások megmenekülése a szociáldemokraták kiállásának volt köszönhető, mivel a „véres megtorlás" nemcsak a polgárságot, de a munkásság egy részét is felháborította volna. A szociáldemokrata politikust meglepetésként érte, hogy Kun Béla is a megkegyelmezés álláspontjára helyezkedett, bár Weltner még a nevelőmunkát is súlyos büntetésnek gondolta: véleménye szerint a „meggondolatlan fiatalokat" csak beugratták az ellenforradalmi kísérletbe.[52] Ami azonban tanulságos: mind a bal-, mind a jobboldali recepcióból hiányzik az a lehetséges magyarázat, amely szerint a ludovikások érdekében a Ludovika Akadémiát korábban vezető Stromfeld Aurél járhatott közre, noha Hajdu Tibor szóbeli közlése szerint ez a legvalószínűbb, és valóban a leglogikusabbnak tűnő magyarázat.

A SZÉKELY HADOSZTÁLY „ÁRULÁSA"

A Tanácsköztársaság történetének igen gyakran felemlegetett toposza volt az elmúlt száz évben a székely hadosztály „árulása", vagy másik perspektívából nézve büszkén vállalt fegyverletétele.[53] Népszerűségéhez igencsak hozzájárult, hogy hasonlóan a Monarchia hadserege cseh ezredeinek első világháború alatti – a történettudomány által megcáfolt – „árulásának" képzetéhez, mindkét fél érdekét szolgálta a felidézés.[54] Míg a Tanácsköztársaság hívei a magyar közvélemény

[51] *Somogyi*, 78.

[52] *Weltner*, 237–238.

[53] A székely hadosztály „árulásával" kapcsolatos vitákról l. Nagy Szabolcs, 2011.

[54] L. Richard Lein, 2011. – A cseh állományú 36. gyalogezred 1914. októberi és a 28. gyalogezred 1915. áprilisi megadását már egykorúan tudatos „árulásként" értékelték, amellyel azt bizonyították, mennyire az antant pártján álltak a szívük mélyén a Monarchia seregébe besorozott csehek. A „cseh árulás" toposzával kapcsolatos egykori vitáról l. Az ellenséghez pártolt cseh

románellenes érzelmeire is rájátszva (arra, hogy miként alkalmazta mozgósításra az internacionalista proletárdiktatúra a nacionalista retorikát, talán az 1919. május 1-jei felvonulás „Vesszen a bojár-imperializmus!" feliratú táblái nyújtják a legszebb példát) bűnbakot találhattak a kommünt eláruló székely hadosztályban, a jobboldali emlékezetben fel lehetett mutatni egyetlen akciót az ellenforradalmi mozgolódásokból, amely ha másban nem, legalább a fegyverletételben egészen biztos sikeres volt, és nem tapadtak hozzá olyan kétes ügyek, mint a bécsi követségből elrabolt milliók eltűnése.

Az „árulás" vádja azonban a jobboldali szerzők munkáiban is fellelhető. Az egykori katonatiszt, Gyurócsik Jászay Mihály részletesen foglalkozott a hadosztály megszervezésével és a vezetésében alparancsnokként betöltött szerepével. Ezúttal is saját heroikus küzdelmének nehézségeit taglalta. Értelmezésében az internacionalista budapesti népbiztosok azért nem dolgoztattak ki koncepciót a nacionalista székely hadosztály alkalmazására, mivel bizalmatlanok voltak vele szemben: „egy erős, nemzeti érzéstől áthatott seregtest létezése és dicső szereplése nem illett bele" a Tanácsköztársaság politikájába.[55]

Gyurócsik Jászay azonban egyáltalán nem idealizálta a székely hadosztályt. Vitatkozott Breit József hadtörténeti munkájával,[56] és bírálta a székely hadosztály fegyverletételét. A *Tanulságok és igazságok a közelmúltból* című, 1926-os visszaemlékezése szerint éppen a székely hadosztálynak kellett volna példát mutatni, és minden más „vörös alakulatot" „a nemzeti lelkesedés útján magával ragadni, megnemesíteni". Előbb kiverni a megszállókat, és aztán megdönteni a proletárdiktatúrát.[57] Ezzel pedig Gyurócsik Jászay Mihály – ha a maga sajátos nézőpontjából is – jobboldali, konzervatív katonatisztként ismételte meg a székely hadosztály „árulásának" baloldali vádját.[58]

ezredek. *BH*, 1917. június 23., 2. – Az igaztalan interpretációt az átállásokról az önálló Csehországért (Csehszlovákiáért) küzdő cseh(szlovák) elitnek sem állhatott érdekében cáfolni a világháború után.

[55] *Gyurócsik Jászay*, 69.

[56] L. Breit József: *A magyarországi 1918/1919. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története*, I. *A Károlyi-korszak főbb eseményei*. Budapest, 1925, 82.

[57] *Gyurócsik Jászay*, 72–73.

[58] Az elképzelés, miszerint a magyar nemzetnek a fegyvert fogó székelyeket kell(ett volna) követnie, nem utólagos konstrukció, amely a székely hadosztállyal kapcsolatos tapasztalatok nyomán keletkezett, hanem már 1918 decemberében létezett. Erre példa Kertész István könyve, amelyben a szerző leszögezte: „Az idegen zsarnokságtól való borzadás, az ország megmentésének egyetemes gondolata kapcsolódjék bele az északon, délen, keleten szorongatott magyarok csalhatatlan, olthatatlan honszeretetébe, – az elszánt kis csapatokba kapcsolódjék bele az egységes nemzeti energia. Az oroszlánokként küzdő székelyek után! Van már ideál, van már út az igazi, a becsületes állammentő, szabadságért való egyesülésre!" L. Dr. Kertész István: *A világháború*

A bal-, és mint láthattuk, a jobboldalon egyaránt megtalálható „árulás" vádjának megcáfolására a székely hadosztály egykori parancsnoka, Kratochvil Károly tette a legnagyobb erőfeszítéseket. 1923-ban arra tett kísérletet, hogy a székely katonák tevékenységét leválassza mind a Károlyi-rendszer, mind a Tanácsköztársaság katonapolitikájáról, és ezzel együtt a hadosztályt integrálja az ellenforradalmi nagyelbeszélés történetébe. A „remény nélküli helytállás" példájaként cselekményesítette a székely hadosztály harcait: azt állította, hogy 1919 januárjától egészen az 1919. április 16-i megadásig úgy verték vissza az előrenyomuló román támadásokat, hogy a megszervezést követően a Károlyi-, majd a Berinkey-kormányoktól, végül a Forradalmi Kormányzótanácstól előbb csak minimális, később már semmilyen támogatást nem kaptak: „a székely katona sok helyen szakadozott ruhában állott őrt elrabolt hazája határán". Az okot abban látta, hogy a forradalmi kormányzatok féltették hatalmukat a nemzeti érzelmű alakulattól, amelynek egységét még a proletárdiktatúra odaküldött agitátorai sem tudták „megbontani", ezért nem akarták megerősíteni azt.[59] Kratochvil tehát szembeszállt Gyurócsik Jászay – a székely hadosztály erejét eltúlzó – nézetével, amely szerint megadás helyett a székely hadosztálynak inkább szét kellett volna vernie a román hadsereget, hogy aztán a Tanácsköztársaságot is megdöntse.

Kratochvil egészen a proletárdiktatúra kikiáltásáig várta az alkalmat, hogy a magyar kormánytól kellő támogatást kapva végre kiverhesse Erdélyből a román hadsereget, mert új hadfelszerelés nélkül erre képtelen lett volna. A maradék remények akkor foszlottak szét, amikor „március 20–21-ére virradó éjjelen Károlyi Mihály köztársasági elnök átadta a kormányt a kommunistáknak", „a népköztársaság átvedlett tanácsköztársasággá", és a székely hadosztály törekvéseit szabotáló Pogány József lett a hadügyi népbiztos. Ráadásul ezután egy esetleges sikeres támadás már Erdély „bolsevizálását" jelentette volna. Hogy ez ne következhessen be, Kratochvil csapatainak előbb a proletárdiktatúrát kellett volna megdöntenie, és aztán a román megszállók ellen vonulnia – mert a kétfrontos harcra még ő is kevésnek tartotta a székely hadosztály erejét.[60]

A Tanácsköztársaság elleni fellépéséhez azonban nem szeretett volna igénybe venni román segítséget. Kratochvil a románok nyíltan hangoztatott antibolsevizmusában ugyanis csak ürügyet látott arra, hogy „minél nagyobb területet tudjanak Magyarország testéből kihasítani". Tehát Kratochvil szerint az 1919. április 16-án megindított román támadás ellen a székely hadosztály nem védekezhetett, mert

után (A forradalom). Debrecen, Csáthy Ferencz Tudományegyetemi Könyvkereskedése és Könyvkiadóvállalat, 1919, 78.

[59] L. a székely hadosztály „nemzeti" jellegének és egységének részletezését, amelynek köszönhetően, ahol „a székely csapatok megjelentek, onnét a bolsevizmus hívei nyomban elmenekültek s azonnal helyreállott a régi rend". (*Kratochvil*, 52.)

[60] Uo. 34–35., 42., 44., 46.

ha ezt megteszi, akkor „mint antibolsevista érzelmű csapat Kun Béla rendszerét, a bolsevizmust védi". Ezért azt a döntés hozta, hogy nagyobb katonai vállalkozásba ne fogjanak, ellentámadást ne indítsanak, „mert kár minden csepp székely vérért, ami Kun Béla és társaiért, vagyis érdekükben folyna", viszont a kisebb nyomás ellen védekezzenek. Kratochvil szerint nem is a székely hadosztály csapatai adták meg először magukat, hanem a Csucsán a székely erőket fölváltó – a kommün baloldali emlékezetében a nemzetközi munkásszolidaritás példájaként méltatott – nemzetközi alakulatok.

Kratochvil akkor került véglegesen választ elé, amikor április 25-én megérkezett Stromfeld Aurél vezérkari főnök rendelete, hogy a székely hadosztály a Tiszán átkelve csatlakozzon a Vörös Hadsereg balszárnyához. Mivel úgy gondolta, hogy a székely hadosztály éppen akkor követne el árulást, ha nemzeti és ellenforradalmi érzéseit megtagadva engedelmeskedik a parancsnak, a románok előtti fegyverletételt választotta.[61] Ennek szerinte – extrém módon eltúlozva a hadosztály jelentőségét – az egész európai történelemre kihatása volt, mert így lett elkerülhető a „bolsevik Európa" ellenutópiája:

„(...) a Székely hadosztály bolsevistaellenes volt az első pillanattól kezdve és ez megbecsülhetetlen állásfoglalás volt Európa érdekében. Ha a Székely hadosztály teljesen a bolsevistákhoz csatlakozik, ezek a Székely hadosztály védelme alatt megszervezik a vörös hadsereget, akkor azzal a gyűlölettel és lendülettel, ami a Székely hadosztály csapatait a románok ellen fűtötte, kiveri a románokat Erdélyből, mert a Székely hadosztály harci kedve és lendülete magával ragadta volna a magyar vörös sereget is.

E győzelem ára azonban Erdély bolsevizálódása lett volna. Kun Béla és társai államrendszere: a tanácsköztársaság megerősödve baráti és elvtársi kezet nyújtott volna a Dnyeszteren álló orosz bolsevistáknak. Románia a kétoldali nyomás alatt összeroppan, mert katonái között – ahogy tapasztaltuk – bojárellenes hangulat uralkodott s ugyancsak Moszkva vagy Kun Béla martalékává válik. Oroszország óriási pénzügyi és agitációs erőfeszítésekkel igyekezett a világ-proletariátus egyesülést és a világbolsevizálást keresztül vinni. Ausztriában amúgy is lappangó bolsevizmus volt. Olaszországban hatalmas sztrájkok, Németországban a spartakusok harcai dúltak s jóformán egész Európában mindenütt hajszálon múlt, vajon felülkerekedik-e a bolsevisták uralma, vagy sem.

Így tehát nem volt mindegy, hogy mire határozta el magát az erdélyi katonai parancsnokság, hogy a Székely hadosztály vörös lesz-e vagy bolsevistaellenes, hogy Kun Béla hosszú időre rendezkedik-e be Magyarországon, vagy sem. Ezen az elhatározáson dőlt el Közép Európa vagy talán egész Európa sorsa."[62]

Mivel Kratochvil memoárja a trianoni békeszerződés igazságtalanságának, az Európát megvédő székelyek ellen elkövetett nyugati méltánytalanságnak és a

[61] Uo. 45–47., 49., 55., 57.
[62] Uo. 78.

revízió szükségességének kinyilatkoztatásával zárult a székely hadosztály döntő jelentőségű antibolsevista szerepvállalására hivatkozva, elmondható, hogy – amennyiben nem csupán póz volt ez – szerzője nemcsak a hazai, hanem a külföldi közvéleményt is meg kívánta szólítani. És ebből a szempontból igen komoly hátrány volt, hogy mindezt magyarul tette, ennek a munkának ugyanis – több más Tanácsköztársaság-ellenes kiadvánnyal ellentétben[63] – nem készült fordítása.

[63] A külföldön is megjelent kommünellenes kiadványokat megemlíti Siklós András, 1964, 95–109.

VIII. A Vörös Hadsereg leírása és harcainak megítélése

A Tanácsköztársaság történetéről szóló ellenforradalmi munkák szerzői általában igyekeztek elhallgatni, hogy 1919 tavaszán és kora nyarán még az igen nacionalista katonatisztek is támogatták az internacionalista proletárdiktatúrát, mivel úgy hitték, hogy a Tanácsköztársaság vezetői a szovjet-orosz támogatással sikeresen meg tudják védeni a magyar határokat. Ahogy Julier Ferenc megfogalmazta, a katonatanácsok felszámolásával – lényegében egy „reakciós" megoldással – a katonai fegyelmet visszaállító tanácskormány 1919. áprilisi „erélyes" rendelkezéseire emlékezve: „feléledt az a remény, hogy az egyoldalú pacifizmus hangoztatása az imperializmustól áthatott szomszédainkkal szemben megszűnik, és hogy „a férfias erények a hadseregben ismét a megérdemelt polcra kerülnek".[1] A „bolsevik megoldás" sikerességébe vetett, 1919 elejétől egyre csak erősödő hitre kiváló példa, hogy a Ludovikát, majd a bécsi hadiiskolát elvégző – tehát túlzott baloldalisággal nem vádolható – Tombor Jenő vezérkari ezredes már a Vix-jegyzék átadása előtt, 1919 februárjában a kormány elé terjesztett, Stromfeld Auréllal közösen jegyzett memorandumában „hazafias" okokból érvelt az oroszországi példa követése mellett a szovjet-orosz katonai segítség reményében. Erről Szabó László is megemlékezett 1919-ben, és úgy ítélte meg: „Tombor és Stromfeld végzetesen tévedett a katonai helyzet megítélésében; nekik is az volt a nagy hibájuk, mint sok magyar kommunistának: jobban hittek az újságoknak, mint szabad lett volna."[2]

Tombor később 1945–1946-ban, a Tildy- és a Nagy Ferenc-kormány hadügyminiszteréként jutott a „csúcsra", de hosszasan lehet sorolni a Vörös Hadsereg azon vezetőit, akiknek pályája az ellenforradalmi Horthy-rendszerben teljesedett ki, és 1941-től „antibolsevista keresztes hadjáratra" vezették a honvédeket. Werth Henrik, Jány Gusztáv, Szombathelyi Ferenc és Lakatos Géza 1919 tavaszán–nyarán kivétel nélkül a Vörös Hadsereg kötelékében szolgáltak, amelynek titkosszolgálatát Sztójay Döme irányította.[3] Sőt amikor 1932-ben Moszkvában *Riadó* címmel kiadták Szamuely Tibor válogatott cikkeit és beszédeit, a kötethez írt előszóban

[1] *Julier*, 1927. július 7., 8.

[2] *Szabó*, 27. – Berinkey Dénes egykori miniszterelnök a népbiztosperben tett tanúvallomása szerint nem tudott Stromfeld és Tombor memorandumáról, Szabó László munkájáról pedig azt mondta, hogy abban szerinte „sok tendenciózus beállítás van". L. A népbiztosok ügyének tárgyalása. A tárgyalás tizennyolcadik napja. *NSZ*, 1920. július 29., 2.

[3] Hajdu Tibor, 1969, 137.

Kun Béla azt állította, hogy 1919 tavaszán Horthy Miklós is felkereste őt, de nem tartott igényt az osztrák–magyar hadiflotta utolsó főparancsnokának szolgálataira. A történetet Benedek Szabolcs is átvette a különböző visszaemlékezésekből egybegyúrt *Az élcsapat avagy Tanácsköztársaság 1919* című, 2009-ben megjelent történelmi regényébe, bár Kun Béla állításán túl nincs semmilyen bizonyíték erre, és Horthy felajánlkozása vélhetően sohasem történt meg.[4] De Horthy nélkül is illusztris a kommünt szolgáló későbbi horthysta katonai vezetők névsora, akiknek tettét – ezt nem lehet eléggé hangsúlyozni – nem internacionalista, hanem nacionalista indokok magyarázták, hogy Stromfeld példáját kövessék (bár nem szabad megfeledkezni a karrierlehetőség vonzerejéről sem).[5] Így tette a vizsgált Tanácsköztársaság-ellenes irodalom szerzői közül Gyurócsik Jászay Mihály is, aki katonatisztként maga is szolgálta a Tanácsköztársaságot, mert úgy vélte, hogy „a haza érdekét egy osztály- vagy párturalom iránti ellenszenvből feláldozni nem szabad". Állítása szerint a Vörös Hadsereg tiszti állományának 99%-a hasonlóan gondolta: ezek a tisztek – akik hadapród koruktól elkülönített nevelésük következtében külön kasztot képeztek – annak ellenére a Tanácsköztársaság szolgálatában maradtak, hogy „a kommunisták az üldözött társadalmi osztályok közül leginkább a tisztet rugdosták meg" – írta 1926-ban.[6]

A Gyurócsik Jászayéhoz hasonló hazafias indíttatásnak köszönhető, hogy amikor a Clemenceau-jegyzék elfogadását követően a Vörös Hadseregnek vissza kellett vonulnia a Felvidékről, e katonai vezetők bizalma megrendült a proletárdiktatúrában. Ennek is köszönhető, hogy összeomlott a Vörös Hadsereg 1919. júliusi tiszántúli offenzívája, bár nem bizonyított, hogy valóban a júniusban lemondó Stromfeld Aurélt felváltó Julier Ferenc játszotta volna át az ellenség kezére a Vörös Hadsereg haditervét, ahogy azt sokáig állították, és ahogy maga az *Ellenforradalmi lélekkel a Vörös Hadsereg élén* címmel 1927-ben megjelentetett cikksorozatában tagadta (bár elismerte, hogy tudomása volt az árulásról).[7] És azt sem tudni, hogy szervezési hiba vagy szabotázs okozta-e azt, hogy egyes alakulatok gyakorló gránátot kaptak éles helyett. (A toposz Lengyel József *Prenn Ferenc hányatott élete* című regényeiben is felbukkan, ám azokban egyértelműen árulás miatt nem robbannak a vöröskatonák lövedékei.)[8] A román hadsereg akkora túlerőben volt, hogy a jóval kisebb létszámú, fáradt és legfőképp a felvidéki visszavonulás miatt

[4] Kun Béla: Emlékezés Szamuely Tiborra. Előszó Szamuely Tibor „Riadó" című könyvéhez. In: Uő: *A Magyar Tanácsköztársaságról*, i. m. 559., ill. Benedek Szabolcs: *Az élcsapat avagy Tanácsköztársaság 1919*. Budapest, Pont Kiadó, 2009, 98–100. – Horthy Miklós életrajzírója sem ír az esetről. L. Turbucz Dávid, 2011.

[5] A lehetséges motivációkkal kapcsolatban l. Szakály Sándor, 1991.

[6] *Gyurócsik Jászay*, 72., 22.

[7] *Julier*, 1927. július 17., 14.

[8] L. Lengyel József: *Prenn Ferenc hányatott élete*, 277.

demoralizálódott Vörös Hadsereg támadása akkor is kudarcra lett volna ítélve, ha nincs „árulás".

A proletárdiktatúra bukása után az említett tiszteket nem vonta felelősségre az ellenforradalom, a Tanácsköztársaság legszűkebb katonai elitjéből csak egyetlen vezetőt, mégpedig a legtehetségesebbet, az északi hadjáratot a Vörös Hadsereg vezérkari főnökeként irányító Stromfeld Aurélt ítélték el. Őt 1919 augusztusában letartóztatták, és az 1920-as perében azzal vádolták, hogy ő beszélte rá tiszttársait, hogy az 1918–1919-es forradalmak idején belépjenek a szociáldemokrata pártba. Három év börtönbüntetést, rangjának és nyugdíjának elvesztését rótták ki rá, bár egy év múlva „már" szabadult. Ellenforradalmi meghurcolásának is köszönhető, hogy az egykori k. u. k. tiszt meggyőződéses baloldaliként, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt rendezvényeit biztosító Rendező Gárda létrehozójaként és vezetőjeként hunyt el 1927-ben. A *Népszava* az egész címlapját betöltő nekrológgal emlékezett meg róla, ravatalánál Szakasits Árpád és Nagy Vince korábbi belügyminiszter mondtak beszédet.[9]

Stromfeld Aurél megbecsültsége egyöntetűnek tekinthető a Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban, de katonai vezetői képességeinek elismerését mindig baloldali érzelmeinek tagadása, olykor egyenesen az ellenforradalmi mozgalmak támogatójaként történő beállítása kísérte. A Vörös Hadsereg katonai sikereit Zsedényi Aladár is egyértelműen Stromfeld Aurélnak tulajdonította, akiről hangsúlyozta a *Vörös cserepek* címmel 1927-ben kiadott művében, hogy nem volt kommunista – noha a kiadvány megjelenésekor Stromfeld már nemcsak tagja volt a szociáldemokrata pártnak, de az illegális kommunistákkal is kapcsolatban állt[10] –, csak „beugrasztották".[11] A ludovikás Somogyi Zoltán pedig egyenesen a katonai akadémia parancsnokának kényszerítéséről írt 1920-ban. Eszerint „Szamuely Tibor fegyveres őrök fedezete alatt autón kísértette Budapestre az éppen Győrben tartózkodó Stromfeldet és kényszerítették a vezérkari főnökség elvállalására."[12] Stromfeld 1918. decemberi belépése a szociáldemokrata pártba Somogyi leírásában csak trükközés volt: elsődleges célja az ország területi épségének megőrzése volt, és ezért taktikai okból választotta a baloldali irányt.[13]

Somogyi Zoltán azért bírálta Stromfeldet, mert bár szívében jobboldali volt, nem használta ki a sikeres északi hadjárat kiváltotta lelkesedéshullámot, és lemondott ahelyett, hogy győztes katonái élén megbuktatta volna a Forradalmi Kormányzótanácsot. Somogyi hasonlatával „Napóleonnak kellett volna lennie, és

[9] Stromfeld Aurél. *NSZ*, 1927. október 11., 1–2., ill. Földes Péter: *A túlsó partról*, 471.
[10] Vö. Hetés Tibor: *Stromfeld Aurél*. Budapest, Kossuth, 1967, 315–317.
[11] *Zsedényi*, 46.
[12] *Somogyi*, 12–13.
[13] Uo. 12.

ő Hamlet lett", ezáltal a Tanácsköztársaság megbuktatása helyett csak még nehezebb helyzetbe hozta az ellenforradalmi mozgalmat, amelynek neki kellett volna élére állni.[14] Vagyis bár az ellenforradalmi mozgalommal meglévő viszonya szempontjából Stromfeld megítélése vitatottnak tekinthető, abban mind egyetértenek a proletárdiktatúra harcaira kitekintő visszaemlékezések, hogy távozásának fontos szerepe volt a Tanácsköztársaság bukásában, mert amíg ő vezette a Vörös Hadsereget, „csak ment valahogy", utána azonban már nem lehetett megakadályozni a bomlást.

Ahogy a Stromfeld-kép is sejteti, a Tanácsköztársaság-ellenes pamflet- és memoárszerzők egyetértettek abban, hogy a Tanácsköztársaság sikerei nem Böhm Vilmosnak és Landler Jenőnek voltak köszönhetők, és elvitatták a Vörös Hadsereg élére „politikai vezetőként" kinevezett munkásmozgalmi politikusok felkészültségét és katonai vezetői érdemeit, akikkel kapcsolatban előszeretettel emlegették föl az eredeti civil szakmájukat. Zsedényi Aladár ezt a jelenséget azon már jól ismert értelmezés segítségével magyarázta, amely szerint a proletárdiktatúra ellenvilágában rendre tapasztalatlan elemek kerültek döntési pozícióba: a Tanácsköztársaság parlamentjében is „szakácsnék, szobalányok és festettképű kokottok" (vagyis prostituáltak) fogadták el a törvényeket az udvarlóikkal együtt.[15] De nemcsak civil múltjukat, hanem a nem éppen katonás fizikumukat is kigúnyolták. Az *A Lenin-fiúk véres munkái* című, 1920-ból származó füzetsorozat például „hízott disznóformájú" ügyvédként mutatta be a főparancsnokká kinevezett Landlert. Böhm Vilmost pedig olyan „főspekulánsként", akinek tudtával és beleegyezésével „nagyarányú sertés-, szárnyas- és vadkereskedést folytattak" a főparancsnokságon az odarendelt „elvtársak". Ők persze zsidók voltak a kiadvány szerint, amely hangsúlyozta, hogy soha olyan magasra nem emelkedett a hadseregben a „zsidók" száma, mint a kommün idején.[16] Molnár Jenő pedig – egy más munkákban is visszatérő kódolt antiszemita kifejezéssel – *„boltossegéd-külsejükről"* írt, és emellett még korábbi antimilitarizmusuk elárulásával[17] igyekezett diszkreditálni a „tábornokmajmoló", „alkalmi Mars-figuráknak" nevezett baloldali politikusokat.[18] Lovászy Károly szerint Pogány és Landler katonai vezetői alkalmatlansága az 1922-es munkájában a kommün egyetlen pozitív és nagy formátumú alakjaként szerepeltetett Stromfeld Aurél képességeivel összevetve égbekiáltó volt. Lovászy elbeszélé-

[14] Uo. 33.

[15] *Zsedényi*, 128., 48., 45.

[16] *A Lenin-fiúk véres munkái*, 362–363., 369.

[17] Erről a jelenségről Demény Pál is beszél, amikor idős korában 1919 tavaszának–nyarának eseményeit felidézve megjegyezte: „Vad antimilitaristából néhány hét alatt háborúpártivá váltam." L. Demény Pál: *„A párt foglya voltam". Demény Pál élete.* Az interjút készítette, a szöveget szerkesztette és a dokumentumokat válogatta Kiss József. Budapest, Medvetánc, 1988, 14.

[18] *Molnár*, 124.

sében Stromfeld „utálta a pökhendi, neveletlen modort, amit a kommunisták az egész vonalon meghonosítottak. (...) Handlékat és facér *kereskedősegéd külsejű* embereket nem is lehetett látni a gödöllői kastélyban",[19] ahol a főparancsnokságot berendezték. A régi, szükségből alkalmazott, nacionalista tisztikar és az újonnan érkező, internacionalista politikai megbízottak közötti ellentét toposza Gyurócsik Jászay Mihály memoárjában kapta a legnagyobb hangsúlyt:

„[A bolsevikok] a tisztekre rászorultak: az elengedhetetlen szükség tartamára nyújtottak nekik sovány megélhetési lehetőséget; de tekintélyt akkor sem adtak, azt a különböző címeken alkalmazott politikai megbízottjaik képviselték, akiket a maguk aljas köréből szedtek elő, csak még inkább megalázták ezzel a tisztet. A politikai megbízottak igen sok borsot törtek a tisztek orra alá."[20]

A Tanácsköztársaság-ellenes irodalom szerzői az „önkéntes Vörös Hadsereg" és a „munkások önfeláldozásának" baloldali toposzát is össztűz alá vették, könnyen érthető okokból. Elvégre a magyar területeket megszálló idegen erőkkel nem a Nemzeti Hadsereg, hanem a Vörös Hadsereg csapott össze 1919-ben, ami igen kényelmetlen, megkerülendő vagy szétszedendő „tényt" jelentett a Horthy-korszak ellenforradalmi emlékezetpolitikai vállalkozói számára. Míg a baloldali visszaemlékezők kiemelték a proletárdiktatúra alatti budapesti városképet meghatározó avantgárd toborzóplakátok mozgósító erejét,[21] Sasvári Nagy Olivér arról írt a *Kun Béláék rémuralmának története hiteles okmányok alapján* című, 1920-as munkájában, hogy az Uitz Béla vagy éppen Szamuely Tiborné Szilágyi Jolán rajzolta plakátoktól „görcsöt, kolerát kapott a jobb ízlésű ember". Szerinte nem is ezek a plakátok csábították a munkásokat arra, hogy életüket adják a proletárdiktatúráért, hanem a bevonulókat valójában kényszerítették. A vöröskatonák önkéntességét tagadó Sasvári Nagy Olivér ugyanis tudni vélte, hogy élelmiszerjegyük megvonásával fenyegették meg azokat, akik vonakodtak az életüket kockáztatni. A lelkesedés hiányára a szimulánsok állítólagos nagy számával igyekezett rávilágítani, bár ezek a tettetések – miként írja – hamar abbamaradtak, mivel a magukat betegnek tettető vöröskatonákat úgy kínozták meg, hogy a nyelvükre olajat öntöttek és arra kininport hintettek: „a beteg az olaj által nyelvére tapasztott chinin undorító keserűségét hetekig szájában érezte s inkább a halált választot-

[19] Lovászy szerint a „tetőtől-talpig derék magyar gondolkodású" Stromfeldnek a politikai biztosokkal szembeni fellépésének volt köszönhető, hogy Kun Béla „irtózott" tőle. Attól félt, hogy Stromfeld egy szép napon győztes hadvezérként megfordítja a hadsereget, és „bevonul Budapestre leverni a kommunizmust." Ezért Kun minden úton-módon ellenőrizni kívánta a Vörös Hadsereg vezérkari főnökét, de Stromfeld „maga pofozta ki" Kun kémeit. (*Lovászy*, 40., 42–43.)

[20] *Gyurócsik Jászay*, 22.

[21] L. például Uitz Béla visszaemlékezését: Uitz Béla: Művészek a forradalomért. In: *Tanúságtevők. 3/b.*, 467–471.

ta, semmint még egyszer a doktor »részvétteljes« kezelését kérje".[22] *A Lenin-fiúk véres munkái* című füzetsorozat szerint még a leglelkesebbnek tartott ifjúmunkások sem önként jelentkeztek a Vörös Hadseregbe.[23] Más szerzők a „hallatlanul magas zsold" csábításának és a fenyegetés kényszereinek együttesen tudták be a toborzókampány sikerét, mint Domonkos József is 1919-ben.[24] A legnegatívabb képet Somogyi Zoltán rajzolta a Vörös Hadsereg katonáiról: „A legénység nagy része garázda; gonosztettekre: rablásra, gyilkosságokra szívesen és azonnal kész elemekből állott, mely ösztönzőket a politikai megbízottak nemcsak ébren tartották bennük, de állandóan erősítették is."[25]

Ezek után igazán átérezhetjük Kiss Ferenc nehézségeit, akinek a diskurzus eme „rendjében" kellett magyarázatot találnia arra, hogy miért mondott beszédet a Tanácsköztársaság egyik toborzó rendezvényén, továbbá hogy az ő annyit méltatott postásai miért nem egy „hazafias postásezred", hanem a Vörös Hadsereg katonái lettek, miután a pincérekét követően a postások ezrede is megalakult. Kiss természetesen azt állította 1920-ban, hogy csak szándéka ellenére szónokolt a rendezvényen, és azt is elvitatta, hogy a postások önként vonultak be. Majd a postásezred különösen nagy veszteségéről írt, amelyet a hadvezetés felkészületlenségének és a „családapákat mészárszékre hurcoló" rendszer bűnösségének tulajdonított.[26]

Értelemszerűen ezek a szerzők nem voltak túl jó véleménnyel a Vörös Hadsereg ütőképességéről. Szászhalmi József 1928-ban egyenesen „nullára" tartotta a Vörös Hadsereg harcértékét, és szerinte a Tanácsköztársaság baloldali emlékezetében felmagasztosított nemzetközi ezredek harci teljesítménye sem állt másból, mint „rekvirálásból és lógásból".[27] A harctéri kudarcok legfőbb okaként azonban

[22] *Sasvári Nagy*, 53., 56.

[23] *A Lenin-fiúk véres munkái*, 370. – Prónay Dezső az acsai sorozási kísérletről emlékezett meg, története annak az állításnak illusztrációjaként használható, hogy mennyire nélkülözte a kommün vidéken a támogatást: „A communista kormány a falvak lakosságából is ki akarta egészíteni seregét, toborzó- és sorozóbizottságot küldött a falvakba, amelyeknél a katonáskodásra kötelező korban levőknek jelentkezniük kellett volna, azonban a jelentkezés helyett az illetők az erdőkbe vonultak, és ott tanyáztak, amíg a sorozóbizottság el nem távozott. Mindössze két socialista hírében álló volt katona jelentkezett állítólag a vörös hadsereghez, azonban úgy hiszem, hogy ezek sem álltak be valósággal." L. *Báró Prónay Dezső emlékeiből és válogatott beszédei*. Dr. Csengődy Lajos és lándori Dr. Kéler Bertalan közreműködésével összegyűjtötte, jegyzetekkel ellátta és kiadta: lándori Dr. Kéler Zoltán. Budapest, Pfeiffer Ferdinánd (Zeidler Testvérek) Nemzeti Könyvkereskedése, 1923, 170.

[24] *Domonkos*, 51.

[25] *Somogyi*, 32.

[26] *Kiss*, 100., 106., 108.

[27] *Szászhalmi*, 28. – A nemzetközi ezredek munkásmozgalom-történeti recepciójával kapcsolatban l. például Siklós András méltatását: „A nemzetköziek kiváló harcosok voltak, súlyos veszteségek árán is helytálltak, nem egy közülük életét áldozta a magyar szabadság, a világszabadság ügyéért." L. Siklós András, 1978, 328.

csak részben jelölte meg a gyávaságot, legalább akkora szerepet tulajdonított abban a lőszerhiánynak és a szervezetlenségnek. Az előbbi szerinte abból adódott, hogy a „vörösök" uralmuk fenntartása érdekében a hátországban „védtelen embertömegeket mészároltak le olyan hadiszerpocsékolással, amely elegendő lett volna egy sikeres háború megvívásához". Szászhalmi ennek a szervezetlenségnek – és nem a szabotázsnak, mint Lengyel József – tudta be azt, hogy egy-egy vörösdandár élestöltények helyett csak gyakorlólőszert kapott.[28] A munkáshadsereg hasznavehetetlenségének toposza Kemény Ferenc 1919-ben kiadott füzetében is visszatért,[29] Pesthy Jenő 1921-es elbeszélésében pedig a Vörös Hadsereg halottainak száma csak azért volt csekély, mert a proletárdiktatúra hadserege „kiváló futóbajnokokból" állt.[30]

A vöröskatonák harcértékéről igen negatívan írt Gyurócsik Jászay Mihály is, aki a politikai megbízottak káros hatása mellett kiemelt figyelmet szentelt a „proletár-önérzetből" fakadó különböző parancsmegtagadásoknak, amelyek ellehetetlenítették a „külső ellenséggel" történő leszámolást. Például elmesélte, hogy 1919. június 20-án azért nem sikerült bevenni Érsekújvárt, mert az ezredét alkotó pécsi bányászok aznap már nem voltak hajlandók harcolni.[31] Hangsúlyozta, hogy milyen nehéz dolguk volt a Vörös Hadsereg nemzeti érzelmű tisztjeinek, mert a hadviselt és a csak „futólag kiképzett" proletárkatonák egyaránt meg voltak „mételyezve" a „forradalmi hazugságoktól", és ezért „fegyelmezetlenek" voltak.[32] Mindezen megállapítások mélyén ott húzódik a már 1918 előtt is létező sztereotípia, amely a harcra igazán alkalmasnak a parasztságot tartotta, nem a munkásságot. Tekintve azonban, hogy mégis eme – az elismert Stromfeld Aurél személyét kivéve – katasztrofális állapotúként jellemzett Vörös Hadsereghez fűződik a 20. századi magyar történelem legsikeresebb offenzívája, az északi hadjárat,[33] kérdéses, hogy mennyi hitelt adhatunk a fenti lesújtó kritikáknak. A tekintetben egyébként indokolt az ellenforradalmi szerzők „mítoszfoszlatása", hogy a Tanácsköztársaság vezetői valóban nem hazafias felbuzdulásból indították el a Vörös Hadsereget a megszállt Felvidék felszabadítására, mert miképp Egry Gábor megállapította: „a magyar kommunisták nem is a hagyományos állami modellben gondolkodtak a forradalom utáni jövőről, az orosz forradalom vezetőihez hasonlóan ők is a nemzeti alapon megszervezett forradalmi államok föderációját remélték létrehozni".[34] Az északkeleti előretörés valójában az antant körgyűrűjéből történő kitörést és a

[28] *Szászhalmi*, 50., 28.
[29] *Kemény*, 6., 9.
[30] *Pesthy*, 59.
[31] *Gyurócsik Jászay*, 15–16. – Gyurócsik Jászay állítását megerősíti: Liptai Ervin, 1979b, 229.
[32] *Gyurócsik Jászay*, 10.
[33] Hetés Tibor, 1967, 184–260.
[34] Egry Gábor (szerk.), 2018, 81.

szovjet Vörös Hadsereggel egyesülést célozta, amely kilátást jelentett volna a megmaradásra a várt „nemzetközi proletárforradalomra" alapított Magyarországi Tanácsköztársaságnak.

Weltner Jakab az 1929-ben kiadott memoárja szerint szkeptikusan állt a szovjet Vörös Hadsereggel történő egyesülés mestertervéhez. Meggyőződése volt, hogy csak a „politikai csecsemők" hihettek abban, hogy Szovjet-Oroszországgal szövetkezve Magyarország sikeresen veheti fel a harcot az antanttal. Ebből következik, hogy szerinte a Clemenceau-jegyzéket is el kellett fogadni, mert – kedvenc metaforáját idézve – „valósággal vakok voltak" azok, aki azt hitték, hogy a Vörös Hadsereg győzedelmeskedhet. Weltner Stromfeld Aurélról és Julier Ferencről is elmondta a véleményét. Stromfeld kapcsán vitába szállt azon jobboldali elbeszélésekkel, amelyek az északi hadjárat vezetőjét „egy megtévedt hazafiként" mutatták be, és hangsúlyozta, hogy Stromfeld Aurél már 1918 decemberében – a tényleges tisztek szakszervezetének megalakulásakor – a forradalom mellé állt, és „az összeomlás után is a szocializmus harcosa maradt", míg Julier Ferenccel kapcsolatban megismételte az árulás toposzát.[35]

Julier Ferenc visszaemlékezése az északi hadjáratra azért különösen tanulságos, mert ugyan azt egyértelműen Stromfeld Aurél vezérkari főnök sikerének tulajdonította, nem írta le elődjének a nevét, mint ahogy máshol sem a Vörös Hadsereg harcaira emlékező cikksorozatában:

„A hadseregvezérkari főnök [...] kezdeményezte és hajtotta végre a szép eredményeket hozó hadműveleteket. Övé volt a felelősség, övé volt a siker. Ez népszerűvé tette őt a tisztek előtt, kik bíztak – jogosan – az ő erélyében és katonai tudásában. Rendkívül ügyes magatartása megszerezte neki a legénység ragaszkodását is. Neve azokban az időkben fogalommá vált."[36]

Stromfeld katonai érdemei mellett Julier a „nemzeti eszme" rehabilitációjának tulajdonította a hadsereg 1919. május–júniusi megerősödését, és szerinte még nagyobb eredményeket érhetett volna el a Vörös Hadsereg, ha az internacionalista jelképeket felváltják a nemzeti szimbólumokkal, ezt szolgálta a tisztikar „piros-fehér-zöld mozgalma" is. A világ munkásságával meglévő szolidaritást jelképező vörös zászlót azonban nem lehetett lecserélni, hiszen a lényegét tagadta volna meg a proletárdiktatúra, ha a piros-fehér-zöld zászló újra kitűzésével meghirdeti a „nemzeti irányt".[37] Ezzel azonban a Tanácsköztársaság vezetése lemondott a nemzeti jelképek és az általuk sugárzott hazafias érzés katalizáló erejéről, ezért nemzeti alap híján amúgy is kifulladt volna csakhamar a Vörös Hadsereg támadása, ha a

[35] *Weltner*, 182., 200., 254., 93–94., 96., 247.
[36] *Julier*, 1927. július 10., 13.
[37] Uo. 1927. július 9., 6.

Clemenceau-jegyzék elfogadását nem követi visszavonulás – érvelt Julier. Álláspontja e tekintetben hasonló Somogyi Zoltán korábban már idézett véleményéhez – Stromfeldnek ekkor kellett volna a kommün ellen fordulnia a hozzá hű erőkkel.

Somogyi Zoltán már az északi hadjárat okát is abban jelölte meg, hogy az offenzívát kitervelő Stromfeld a terület-visszafoglalások kiváltotta nemzeti lelkesedés segítségével kívánta megbuktatni a Tanácsköztársaságot. Vagyis ebben a cselekményesítésben az északi hadjárat valójában egy kommünellenes akció volt.[38] Ám amikor ez megtörtént, Stromfeld mégse vállalta az ellenforradalmi mozgalom vezetésének átvételét és a részvételt az 1919. június 24-i ellenforradalmi kísérletben. Somogyi Zoltán – amint azt már láthattuk – Stromfeld „hamleti" tépelődéseivel és meghasonlásával magyarázta a meghátrálását, míg Julier Ferenc egy prózaibb magyarázatot kínált: elbeszélésében Stromfeld környezetét úgy ellepték Kun Béla kémei, hogy az lehetetlenné tett bármilyen szembehelyezkedést a Tanácsköztársasággal.[39] Ezzel persze saját magának is felmentést adott, amikor a visszaemlékezésében egyszerre akarta bizonyítani, hogy nem volt áruló, és ugyanakkor megmagyarázni, hogy miért nem lett áruló.

Végül a vizsgált memoárok és pamfletek közül egyedülálló értelmezést képviselt az *Egy vörös katona visszaemlékezései a proletárdiktatúrára* című, 1920-as évekbeli illegális kommunista kiadvány, amelynek szerzője szerint már a Magyarországra támadó csehszlovák és román csapatokat is a szociáldemokraták hívták be, és szintén a szociáldemokraták voltak azok, akik miatt a Vörös Hadsereg nem folytathatta „dicsőséges előrenyomulását". Márpedig ez efféle bűnbakképzés megköveteli minden belső probléma tagadását, így a tiszai offenzívában részt vevő egykori csepeli vöröskatona visszaemlékezésében nyoma sem volt a proletár hadsereg lelkesedésbeli hiányosságaira vagy a szervezési problémákra (például az éleslőszerek helyett kapott gyakorlótöltényekre) tett utalásoknak – az anonim szerző csak a munkásosztály „sötétben bujkáló" ellenségeit említette meg:

„Élénk mozgás mindenütt. Felszerelünk. Ezredek alakulnak, majd géppuskás századok, tüzérezredek stb. Lelkes a hangulat. 250 éles kevés, mindenkinek még a zsebei is fegyvergolyóval vannak tele. Mindenki menni akar, sürgeti mikor megyünk már.

Végre eljött az idő. Indulás. – Amerre elvonulunk, lelkes tekintetek, ragyogó arcok. De ha az ember jobban figyel, talál gyanús tekinteteket is. Ezek a sötétben bujkálók, az ellenforradalmárok."[40]

Összességében elmondható, hogy a Vörös Hadsereg harcaira történő emlékezések kiemelt szerepet kaptak a Tanácsköztársaság két világháború közötti kom-

[38] *Somogyi*, 31.
[39] *Julier*, 1927. július 10., 13.
[40] *Egy vörös katona visszaemlékezései a proletárdiktatúrára*, 1.

munista emlékezetében (ha nem is akkorát, mint a „szociálfasizmus" hirdetésének időszakában a burzsoáziánál is veszélyesebb belső ellenségként azonosított szociáldemokratákkal történt viaskodások[41]), míg a Tanácsköztársaság-ellenes irodalom kiadványai jellemzően igyekeztek jelentéktelennek beállítani a Vörös Hadsereg megszállókkal szembeni erőfeszítéseit. Tehát míg a Horthy-rendszer számára komoly emlékezetpolitikai tehertételt jelentett, hogy a csehszlovák és a román hadsereg ellen nem Horthy Miklós Nemzeti Hadserege, hanem a Vörös Hadsereg vívott – egy ideig sikeres – ütközeteket, a kommunisták felismerték a Vörös Hadsereg 1919-es harcainak propagandaértékét. Az északi hadjárat és a tiszai offenzíva zászlójukra tűzésével vagy legalábbis történetük illegális kiadványokban történő ismertetésével – mint az *Egy vörös katona visszaemlékezései a proletárdiktatúrára* című füzet esetében – az internacionalista kommunisták a nemzeti érzelmekre hatva emlékeztettek arra (például a Vörös Hadsereg 1919. júliusi támadóterveit az antantnak átjátszó ellenforradalmárok levelezésének nyilvánosságra hozásával), hogy:

„A magyar ellenforradalmi emigráció irányító vezérei (...) aktívan segítették a román hadműveletek sikerét és az imperialista hódítás elleni védekezés letörését."[42]

A kommunisták ekképp visszájára fordították a Horthy-rendszer létalapját alkotó vádat (és egyben a „tőrdöfés" mítoszát is): nem az 1918–1919-es forradalmak baloldali vezetői voltak a felelősek Trianonért, hanem az 1919 után uralomra kerülő jobboldali politikai elit, amely a hatalom megszerzése érdekében elárulta a „honvédő" háborút folytató Vörös Hadsereget.

[41] Ennek a periódusnak lenyomata Kiss Lajos *Vörös város* című (Budapest, Magvető, 1959), eredetileg 1931-ben Moszkvában megjelent Tanácsköztársaság-regénye, amely a szociáldemokrata politikusokat – a „szocdemeket" – kis túlzással még a fehérterroristáknál is sötétebb alakoknak ábrázolta.

[42] *Adalékok a trianoni rablóbéke megszületéséhez.* Budapest, a Kommunisták Magyarországi Pártja (a Kommunista Internacionálé szekciója), [é. n.], 6.

IX. A Tanácsköztársaság bukásának magyarázatai

A KOMMUNIZMUS ELLENTÉTES AZ ISTENI, A TERMÉSZETI ÉS/VAGY A GAZDASÁGI RENDDEL

A visszatérés reményében az 1918–1919-es forradalmak tanulságait levonni igyekvő baloldali emigráció egymással vitatkozó tagjai között is kulcskérdés volt, hogy érett volt-e Magyarország 1919 márciusában a proletariátus hatalomátvételére, vagy elsietett volt a proletárdiktatúra kikiáltása, és ebből következően nem is volt meglepő, hogy 133 nap múltán kiszenvedett a „koraszülött" Tanácsköztársaság.[1] Ezek az emigráns politikusok és gondolkodók a legkülönfélébb hermeneutikai gyakorlattal akartak érvet találni a maguk igazsága mellett a marxizmus megfellebbezhetetlen klasszikusainak írásaiban. A magyarországi Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban azonban, nem meglepő módon, alig akad munka, amelynek szerzője Marx, Engels, Kautsky, Bernstein, Lenin vagy Buharin műveit mozgósította volna az 1918–1919-es forradalmak megértéséhez.

Lényegében a marxizmus klasszikusainak műveiből kiolvasható következtetést fogalmazta meg egyszerűen Orbók Attila 1919-ben, amikor a következő strukturális magyarázatot találta a bukásra: a proletárdiktatúra megvalósíthatatlan egy olyan országban, ahol „alig háromszáz gyárkémény füstöl" – mindezt azonban a klasszikus közgazdaságtanra tett hivatkozás nélkül.[2] Alföldi Dávid azon kevés polgári szerző közé tartozott, akik ismerték és írásukban idézték a marxizmus klasszikusait – még az újságíró Korcsmáros Nándor és az író Kóbor Tamás számíthatók ide. Alföldi Karl Kautskynak *A proletárság diktatúrája* című könyvére hivatkozva állapította meg az összeomlás után nem sokkal: előre tudható volt, hogy a magyar nép még „nem érett" a szocializmusra, így a proletárdiktatúra nem maradhat fenn a fejletlen, nem iparosodott Magyarországon. Emiatt bírálta a szociáldemokratákat, akik hatalomvágyuktól vezérelve a kellő feltételek hiányában

[1] A proletárdiktatúra magyarországi megvalósíthatóságával kapcsolatos vita azonban már 1918 novemberében–decemberében megkezdődött, ennek lenyomata a Galilei Kör folyóiratának, a *Szabadgondolat*nak év végi „bolsevizmus"-különszáma, Lukács György e vita keretében publikálta „A bolsevizmus mint erkölcsi probléma" című, elhíresült esszéjét. L. Csunderlik Péter, 2016.

[2] *Orbók*, 22.

is „beleugrottak a legveszedelmesebb örvénybe". A marxista elméleti irodalom útmutatásai mellett Alföldi a több memoárban is előforduló „közös lónak túros a háta" népi bölcsességgel is érvelt a szocialista rendszer fenntarthatatlansága mellett,[3] a munkások közötti hierarchia eltörlési kísérlete pedig szerinte egyenesen a természeti renddel ellenkezik. Ahogy az állatvilágból vett hasonlattal érzékeltette: „a lónak s a tehénnek ősidőtől fogva több s jobb élelme volt, mint a szamárnak s a kecskének", és „a lovak közt is volt már a proletárvilág előtt is igás ló és parádés ló". Alföldi megállapította – a Tanácsköztársaság gazdasági problémáit felidézve –, hogy a vállalatok törvényszerűen indultak züllésnek abban az egyenlősítő rendszerben, amely „nem engedi meg a tehetségek előretörését és érvényesülését". A „verseny" hiánya ugyanis nem sarkall találmányokra és az üzemek fejlesztésére, a kommün „vályúrendszere" pedig szükségszerűen tunyasághoz vezet: ha valaki „csak úgy kap ennivalót, mint az, aki könnyebb munkát végez, miért legyen ő ügyesebb, szorgalmasabb, mint a másik".[4] Mindezek miatt Alföldi úgy gondolta, hogy a kommunizmus csak annyira volt megvalósítható az 1919-es Magyarországon, amennyire Morus Tamás *Utópiája*.

Ebből az eleve megvalósíthatatlanságból következett az, hogy már a Tanácsköztársaság első heteiben elhatalmasodtak a társadalmi-gazdasági problémák, amelyek miatt – Haller István *Szocialista-kommunista csőd* című, 1920-as munkájának üzenete szerint – a proletárdiktatúra külső katonai beavatkozás nélkül is összeomlott volna. A működőképességet biztosító, ám minden esetben a szocializmusból a kapitalizmus felé visszamutató, teljesítményösztönző reformok pedig annyira ellenkeztek a kiindulási elmélettel, hogy nem lehet azokat „reformoknak" nevezni, ezért ezek meghozatala egyes olvasatok szerint még erkölcstelen is volt. Például Lányi Ede 1919-es értelmezésében a Tanácsköztársaság már a kikiáltást követő első hetekben megbukott erkölcsileg, amikor a kommunisták leleplezték magukat azzal, hogy csak a 200 holdnál nagyobb egyházi nagybirtokokat szocializálták. Mert „vagy jó és kivihető a kommunizmus és akkor senkinek sem lehet magánháza és földje, vagy kivihetetlen s akkor senki magánbirtokát bántani nem szabad".[5] A döntés, hogy csak a gazdag nagybirtokokat szocializálják, annak bizonyítékát jelentette számára, hogy a magyar nép nem a „kommunizmusba", hanem egy tehetősebbeket kifosztó „rablószövetkezet" hatalmába került.

A kommünt a „rablók barlangjához" hasonlító Domonkos József az 1919-ben közreadott „álnaplójában" úgy vélte, „a kommunizmus nem neki való ruhája" úgy állt a magyar népnek, mint az unokán a nagyapa divatos cilindere, amely a gyereken csak kacajt vált ki. Ennek megfelelően a kommüntörténete szerint már a pro-

[3] *Alföldi*, 21., 32–33.
[4] Uo. 38–39.
[5] *Lányi*, 5.

letárdiktatúra kikiáltása után nem sokkal kiderült, hogy a kommunista politikusok hirdette „divatigazságok" Magyarországon kivihetetlenek, így a magyarok le is dobták magukról a „vörös köntöst".[6] Bár az alkalmazott szókép a magyarázatok azon csoportját idézi, amelyek a magyar nemzetkarakterrel való összeférhetetlenségével indokolták a kommunizmus magyarországi bukását, Domonkos valójában racionális alapokon álló gondolatmenetet tett közzé a nemzetkarakterológia irracionális közhelyei helyett. Hamar kipukkanó „divatigazságnak" tartotta, hogy a kapitalista gazdasági rend anarchiája egyedül csak a kooperáción alapuló „kommunista" gazdasági berendezkedéssel küszöbölhető ki,[7] mert ez csak a bürokrácia szaporodásához vezetett, és létrejött a Tanácsköztársaságnak nevezett „társadalmi szörnyszülött", amely természetellenessége miatt persze nem is maradhatott életben. Így a kommunizmus nem volt más – ahogy írta –, mint az eszmék „bukjelszoknyája", az 1910-es évek népszerű ruhadarabjában ugyanis menthetetlenül elesett a viselője.[8]

Sasvári Nagy Olivér Alföldi Dávidhoz hasonló következtetésre jutott 1920-ban, amikor „természetellenesnek" nevezte a dolgozók egyenlőségét hirdető kommunista elvet, nézetét azonban egy radikális, szociáldarwinista nyelven fogalmazta meg: eszerint a természetben mindig a jobb és az erősebb példány választódik ki, míg a kommunizmusban „a rossz, hanyag, lusta munkás éppen annyi keresetre tesz szert, mint a szorgalmasabb, lelkiismeretesebb". Úgy vélte, hogy a természetellenes „kommunista rendszernek" az azt fenntartó erőszak hiányában – ezalatt Cserny József és a Lenin-fiúk félreállítását értette – hamar el kellett buknia a „termelés csődje" és a „pénzügyi romlás" miatt, továbbá azért – ez az érv központi jelentőségűvé válik a vizsgált elbeszélések egy másik halmazában –, mert a vidék „nem vette be" a „kommunista elveket", és nem volt hajlandó a „vörös Budapestet élelmezni".[9]

Szász Károly 1922-es memoárjából szintén az a magyarázat rajzolódik ki, hogy a Tanácsköztársaság ellenvilága annyira természetellenes berendezkedés volt, hogy szükségszerűen el kellett buknia. A más visszaemlékezésekben is to-

[6] *Domonkos*, 45–47., 54.

[7] A Domonkos által bírált elképzelés, a kooperáció elkerülhetetlenségének hangsúlyozása közös alapját alkotta a magyarországi baloldali pártok – polgári radikálisok, szociáldemokraták, kommunisták – gazdasági programjának. Az MSZDP régi követelése volt a termelőeszközök köztulajdonba vétele is, mert a párt ideológusai nemcsak igazságosnak tartották a magántulajdonon alapuló társadalmat, de úgy gondolták, hogy annak gazdasági élete szükségszerűen anarchisztikus is az egymást keresztező gazdasági érdekek miatt. L. Dr. Erdély Jenő: *Mit akarnak? Károlyi pártja, a szociáldemokraták, radikálisok, keresztény szocialisták, földművelők, bolsevikiek? Az összes magyar politikai pártok programmja és szervezete.* Budapest, Benkő Gyula (Grill-féle) Könyvkereskedése, 1919, 8.

[8] *Domonkos*, 47–49., 53., 57–58.

[9] *Sasvári Nagy*, 4., 51., 59.

poszként előforduló, a kommün bukásának indokaként szolgáló „nem lehet soká fejen állni" bölcsességet már a mű elején szerepeltette a képviselőház elnöke.[10] Az ellenvilág tarthatatlanságának eme anekdotikusan megfogalmazott tézisét Molnár Jenő a szatirikusan cselekményesített 1919-es művében egy bölcs kisgazdával mondatta ki: „Hát olyan embert láttam már, aki ötpercig a fejetetejin áll, oszt úgy jár a két kezin. De olyat még nem, aki egész életében a fejetetejin állna." Molnár Jenő szerint, ha a Tanácsköztársaság nem lett volna a kezdetektől egy feje tetejére állított, működésképtelen ellenvilág, akkor is bukásra lett volna ítélve, hiszen Kun Béla se gondolhatta komolyan, hogy a Németországot legyőző antantnak nincs ereje Magyarország „véres földtúrásának" „legázolására".[11] Az „ellenséges környezetben való fenntarthatatlanság" érve azonban a szövegek egy másik halmazában válik döntő jelentőségűvé.

Amikor Zsedényi Aladár a *Vörös cserepek* című, 1927-ben megjelent kiadványában a bukás okait sorakoztatta fel, ő is ahhoz a dramaturgiai eszközhöz folyamodott – mint például Molnár Jenő –, hogy egy egyszerű, ám tapasztalt és bölcs vidéki öregember „találó" észrevételét idézve mutatott rá arra, hogy miért voltak vereségre ítélve a kommunisták, akik azt szerették volna, hogy „mindenki egyformán született, egyformán tanult legyen az egész világon":

„– Hát hiszen van benne valami, – szól közbe az öreg Bagó – de hát faragjanak a Bodrimból meg a Sajó kutyámból is ökröket. Mért heverésszenek azok naphosszat a hűvösbe és miért kínlódjék a jószág a nap tüzében."[12]

Az isteni rend megsértése, a természet elleni vétség implicit módon kapott szerepet Zsedényi Aladár elbeszélésében. A *Vörös cserepek* horrorisztikus leírással ábrázolta, ahogy az ország erdős részeit ellepte a „hullára éhes varjak serege", miközben a „csontig lesoványodott polgárság" már a gersliből készült levesét se tudta megfőzni tűzifa híján, ezért például a péceliek is rászabadultak a „parkok és az utcasorok lombos akácosára".[13] A természet nemcsak engedélyezett, de Zsedényi elbeszélésében meg is követelt pusztítása – azon túl, hogy a komédiák visszatérő hátterét adó „zöld világot"[14] tünteti el, megnyitva az utat a visszavonhatatlan tragédia felé – ezúttal is az isteni rend megsértéseként tett szert szimbolikus jelentésre. A „favágás" mint szimbólum Pesthy Jenő – a Tanácsköztársaság bukását inkább az ellenséges környezettel magyarázó – 1921-es visszaemlékezésében is szerepet kapott, amikor azt részletezte, hogy a proletárok miként jártak fáért a

[10] *Szász Károly*, 5–6.
[11] *Molnár*, 87., 187.
[12] *Zsedényi*, 9.
[13] *Zsedényi*, 113.
[14] Northrop Frye, 1998, 155.

Hűvösvölgybe, ahol annyira irtani kezdték az erdőt, hogy azzal fenyegettek, „sivataggá" teszik a budai hegyeket, ezzel ellenkezve a természet rendjével, ami az antik zsarnoktoposzok szerint nem maradhat büntetlen.[15] Ráadásul a memoár egy helyén egyenesen Bábel tornyának isteni haragot kivívó építőihez hasonlította a magukat az „égbe képzelő", ateista kommunistákat.[16]

A kommunizmusnak mint az emberek egyenlőségét és a közösségi tulajdonlást megvalósító társadalmi formációnak az isteni és a természeti renddel szemben álló, működésképtelen voltát a legtisztább vallási (szakrális) és biológiai (szekuláris) érveléssel Krausz Vilmos, illetve Brunowszky Rezső igyekeztek bizonyítani. A „judeobolsevizmus" képzete ellen föllépő Krausz Vilmos debreceni ortodox főrabbi szerint a „vagyoni egyenlőség", a „tulajdonközösség", a „rangkülönbség megszüntetésének" követelése volt ellentétes a világ isteni rendjével. A kommunizmus gyakorlati megvalósíthatatlanságának és ezáltal a Tanácsköztársaság szükségszerű bukásának vallási alapozású érvét ő fejtette ki legszebben a vizsgált irodalomban, amikor 1919-ben arról szólt:

„Látjuk, hogy a föld gyomrában rejlő testek nem egyformák, vannak keményebb, erősebb, nemesebb és vannak lágyabb, szétmálló, cseppfolyó ásványok, fémek. A növényország termékei sem egyenlőek, vannak magas cédrusok, hatalmas tölgyek és vannak törpe fák, cserjék, gyönge fűszálak, vannak gyümölcsöző és gyümölcstelen növények. S az állatország teremtményei mennyire különböznek egymástól nagyságban és erőben: a nagy és erős elefánt, a magas zsiráf, a hatalmas struc[c]madár, a tengerben élő szörnyetegek és viszont a gyenge bárány, a kis kolibri, a csúszó-mászó férgek, a patakokban úszkáló halacskák és a levegőben röpködő rovarok. Sehol sincs testi vagy erő-egyenlőség, csak abban egyenlőek, hogy mindannyian a nagy és bölcs Isten teremtményei és Istentől kiszabott rendeltetésüket a világegyetemben teljesítik."[17]

Brunowszky Rezső ezzel szemben a természetből vett példákkal indokolta a proletárdiktatúra szükségszerű bukását, mivel 1929-es fejtegetéseiben úgy vélte, hogy a „létért való harc" egyetemes törvénye a növényeket, az állatokat és az embereket egyaránt önzésre kényszeríti. Az igen szórakoztató előadását (például az egymás kiszorítására törekvő lucfenyők viselkedéséből vont le következtetéseket az emberi társadalom szervezetére vonatkozóan) még olyan anekdotikus történetekkel is színesítette az embertől elidegeníthetetlen és ezzel minden közösségi tulajdonlást lehetetlenné tevő „önzés" létét bizonyítandó, mint a farkasokkal találkozó „lunkányi oláh" esete, aki a kicsi fiát is a vadállat prédájának hagyta, csak hogy gyorsabban meneküljön. A talán – ez belátható – a Tanácsköztársaság összeomlásának okait kevésbé megvilágító erejű történet legalább a „magyar

[15] *Pesthy*, 17–18. – Az antik zsarnoktoposzokról l. Németh György, 2002.
[16] *Pesthy*, 52.
[17] *Krausz Vilmos*, 5–6.

kultúrfölény" toposzának diszkurzív keretében alkalmat adott a román etnikum alacsonyabb fejlődési fokon álló népként történő beállítására, mivel közvetlenül a Fidzsi-szigeteki kannibálok leírása után következett.[18] Brunowszky tehát biológiai és kultúrantropológiai megfigyelésekkel vélte bizonyítani a szerinte kiküszöbölhetetlen „emberi önzés" eredendően adott voltát, amit az efféle tudományos ismeretekkel nem rendelkező szerzők inkább az ismert közmondásokra – mint a „népi bölcsesség" évszázadok alatt kipárolt esszenciáira – hivatkozásokkal tettek.

Végül a magyarázatoknak ebbe a csoportjába tartoznak Kóbor Tamás gondolatai: ő a kommunista és internacionalista törekvések szükségszerű kudarca mellett érvelt a proletárdiktatúrával szinte egyidejűleg. Szerinte a kommün azért nem hozhat(ott) „új világot", mert „a marxizmus is csak a régi világnak a javait akarja másképp felosztani". Továbbá azért, mert nem hitt az internacionalizmusban: „Angol, francia, magyar, lapp és kongónéger ezentúl sem fog jobban hasonlítani egymáshoz." Valamint: „És ha Pest és Paks és Csengőd és Baja nem tud a termelési közösségbe eggyé válni, hogyan válnék eggyé India és Grönland, Anglia és Románia?" Művében bőven találunk hasonlóan ironikus mondatokat, amelyek miatt az szatíraként olvasandó. Például amikor Kóbor megállapította, hogy megvalósíthatatlan az az internacionálé, amelyben „az eszkimó tarhonyát gyúrna és a székely halzsírt inna". Vagy: „Nincs az a szolidaritás, amely megtehetné, hogy a Volga mindenkié legyen, mikor Oroszországban folyik."[19]

Kóbor az internacionalizmus lehetetlensége mellett az osztály nélküli társadalom megvalósíthatatlansága mellett is állást foglalt, mert ha el is érhető ez az állapot, menten megkezdődne az újrahierarchizálódás. Ezt már maguk a Tanácsköztársaság vezetői is elismerték olyan intézkedéseikkel, mint például amilyenek előírták, hogy a vöröskatonák feleségei elsőként kapjanak zsírt. Ugyanis azzal, hogy „a vörös katonai hivatás fontosságával" indokolták meg ezt a privilégiumot, el is fogadták az osztálytársadalom ideológiáját. Ezért Kóbor arra a következtetésre jutott, hogy külső vagy belső beavatkozás nélkül is idővel szükségszerűen a kiindulási állapotába fog jutni a társadalom. Ahogy írta:

„A bolsevizmus sorsa meg van pecsételve. Nem azért, mert anarchisztikusan radikális, hanem mert nem más, mint amit felváltott és nem vihet máshová, mint ahonnan el akart távolodni: a kapitalizmushoz."[20]

Kóbor a marxizmus elméletét kivitelezhetetlennek tartotta a gyakorlatban. Elismerte ugyan, hogy Marx, Buharin és Lenin tanai logikusak, de úgy vélte, csak papíron működnek, mivel a „burzsoának" és a „proletárnak" olyan ideáltipikus,

[18] *Brunowszky*, 9.
[19] *Kóbor*, 26–27., 58–59., 167–168., 62.
[20] Uo. 62., 32., 36., 157.

elvont fogalmaival dolgoznak, amelyek tisztán nem találhatók meg a valóságban. Marxot idézte, aki a párizsi kommünről írva arra a következtetésre jutott, hogy „a tan helyes, csak az emberek nem voltak helyesek". Kóbor azonban egy hadászati párhuzammal érzékeltette, hogy egy tervet nem lehet „elméletben" helyesnek tekinteni, hiszen minden tervet azért készítenek, hogy a gyakorlatban realizálják, ezért a gyakorlat „nem korholható azért, hogy a teóriát nem fedi". Kóbor szerint Marx, Buharin és Lenin és a „bibliamagyarázókhoz" hasonlított magyarországi követőik alapvetően ott tévedtek, hogy az „idealizált proletárságból" indultak ki, abból az előfeltevésből, hogy mivel a kizsákmányolók gazok, a kizsákmányoltak csak az erények megtestesülései lehetnek. Pedig „a nyomor, az elnyomatás demoralizáló hatások", és ezért a proletároknak a burzsoáknál is korruptabbnak kell lenniük, mivel „teljesen a nyomor és elnyomás produktumai".[21] Vagyis a proletárdiktatúra megvalósításához a megfelelő emberanyag hiányzott, a marxista teoretikusok ugyanis az ideákból indultak ki, nem a realitásokból.[22]

Kóbor naivnak tartotta azt az elképzelést, hogy a proletárdiktatúra majd kinevelheti magának a magasabb erkölcsű „szovjetembert", akivel aztán már működhet az elmélet. A proletárdiktatúra ebben hívő vezetőit azon anyákhoz hasonlította, akik azzal nyugtatják magukat, miután nagyra sikerült a gyermeknek varrt ruha, hogy „majd belenő". Ez azonban soha nem fog megtörténni: nem lehet megteremteni az „új embert" az „új világ" számára, és ezt azzal indokolta, hogy „a korrupt burzsoa világban a tételes erkölcs mindig nemes volt és a benne élő ember nem volt az" – ékes példáját adva ezzel a később magával végző író antropológiai pesszimizmusának.[23]

A KOMMUNISTA MAGYARORSZÁG ÉLETKÉPTELEN VOLT AZ ELLENSÉGES (KAPITALISTA, ANTANT) KÖRNYEZETBEN

A Tanácsköztársaság vezetői – mindenekelőtt Kun Béla, aki ki is nyilatkoztatta, hogy „mi a Magyarországi Tanácsköztársaság sorsát a nemzetközi proletárforradalomra alapítottuk"[24] – jól tudták, hogy az antant blokádjától sújtott, elszigetelt magyarországi proletárdiktatúra nem maradhat fenn hosszabb távon az ellenséges környezetben. Az ukrajnai szovjet Vörös Hadsereggel való egyesülést célzó északi hadjárat, Bécs forradalmasítási kísérlete az Ausztriába csempészett milliókkal, az

[21] Uo. 34–35., 35–37., 55., 92.

[22] L. ezzel kapcsolatban Varga Jenő érvelését a *Szabadgondolat* bolsevizmusvitájában: Csunderlik Péter, 2016.

[23] *Kóbor*, 91.

[24] Beszéd a Budapesti Központi Forradalmi Munkás- és Katonatanács ülésén (1919. április 19.). In: Kun Béla: *A Magyar Tanácsköztársaságról*, 174–178.

1919. júliusi 20–21-i felhívás a világsztrájkra egytől egyig a külpolitikai kitörést célozták.

A Tanácsköztársaság bukásának okát keresve lényegében Kun Béla álláspontját tette magáévá Korcsmáros Nándor, aki a *Forradalom és emigráció* című, 1923-as művében azt írta, hogy a Tanácsköztársaság csak akkor maradhatott volna meg, ha egy bolsevizálódó nagyhatalom siet a segítségére. A *Kommunista kiáltvány*ból vezette le, hogy ennek hiányában szükségszerűen meg kellett buknia a magyarországi proletárdiktatúrának (ebből a szempontból nézve tehát Korcsmáros munkája akár az első halmazba is kerülhetett volna). Marx tanaiból kiindulva Korcsmáros – a vizsgált nem szocialista szerzők közül csak ő, valamint Alföldi Dávid függetlenségi párti politikus rendelkeztek mélyebb marxista ismeretekkel – már az oroszországi bolsevikok kísérletének sikerességével kapcsolatban is szkeptikus volt, mivel Marxra hivatkozva állította, hogy a világforradalomnak az iparilag fejlettebb Angliából, az USA-ból, Franciaországból vagy Németországból kellett volna kiindulnia. A magyar kommunisták tehát fejjel mentek a falnak, mikor „azt se várták be, hogy a szociális forradalom olyan talajról induljon ki, ahonnan kiindulva, a Kiáltvány szerint, lehet csak sikeres".[25] Vagyis Korcsmáros Nándor munkája lényegében a „türelmetlenségben" jelölte meg a magyarországi kommunista kísérlet kudarcának legfőbb okát.

A Korcsmáros művében megtalálható érvelést marxista elméleti alapossággal dolgozta ki Weltner Jakab az 1929-es memoárjában. Ő szintén úgy vélte, hogy a magyarországi sajátosságokból adódóan kódolva volt a proletárdiktatúra kudarca. Ennek oka részben strukturális volt, miszerint egy „feudális maradványokkal teletűzdelt ország" „évszázadokig elnyomott", iskolázatlan népe nem építhette föl egyik napról a másikra a „kommunizmus mintaállamát". De nemcsak a fegyelmezetlen magyar munkásosztály nem állt készen a proletárdiktatúrára, hanem – konjunkturális magyarázatként – a termelés is „romokban hevert" a vesztes világháború utáni, ellenségektől körülvett országban. Ez az érvelési minta különíti el a *Forradalom, bolsevizmus, emigráció*t az elemzett művek első halmazától. Weltner szerint a kommunistáknak, amennyiben csak minimális marxista ismeretekkel is rendelkeztek, fel kellett ismerniük a proletárdiktatúra azonnali magyarországi bevezetésének megvalósíthatatlanságát. Éppen ezért a szociáldemokrata politikus azzal a gyanúperrel élt, hogy Kun Béla és társai titkon tudták, hogy a kísérletük eleve kudarca van ítélve, így a Magyarországi Tanácsköztársaság egyetlen célja csak az volt, hogy megalakulásával és figyelemelterelő időszakos létezésével átmenetileg enyhítsen a Szovjet-Oroszországra nehezedő nyomáson. Vagyis Weltner visszafordította a szociáldemokratákat a magyar munkásosztály elárulásával vádoló kommunisták rágalmait: szerinte Kun Béla és társai „nyugodt lélekkel föl-

[25] *Korcsmáros*, 35., 36.

áldozták a magyar munkásosztályt csupán azért, mert úgy vélték, hogy, ezzel az orosz szovjeten segítenek".[26]

A kedvezőtlen külpolitikai körülmények miatt a magyarországi szovjetrendszer már születésekor halálra volt ítélve Pesthy Jenő elbeszélésében, de *A bolsevizmus rémnapjai* című, 1921-es visszaemlékezésében az „ántánt orrára szálló", Kun Béla „piaci légyhez" hasonlított szemtelensége is hozzájárult a Tanácsköztársaság bukásához. Pesthy értelmezésében ugyanis a kommunista vezetőknek is látniuk kellett, hogy a proletárdiktatúra fenntarthatatlan. De vagy bolondok voltak, vagy mindenki mást együgyűnek néztek:

„Körülöttünk a népek óriásai mint háborgó tenger, és mi, ez a kis sziget a tenger közepében, dacolni akarunk a haragvó hullámokkal. Az egér fegyverkezik az oroszlán, az ökörszem a sas ellen."[27]

Pesthy Jenő szerint azonban a proletárdiktatúra az antantnyomás nélkül is megbukott volna a belső elégedetlenség miatt. A Felvidék kiürítéséhez kötötte a vég kezdetét, mivel a Vörös Hadsereg visszavonulásával elvették az utolsó „táplálékot", amivel még etetni lehetett volna az éhes népet: a „hadidicsőséget". Egyébiránt a Clemenceau-jegyzék elfogadásában is tetten érhető „hazafiatlanságot" is előkelő helyre helyezte a bukás indokai között. A kommün ugyanis azért sem maradhatott meg, mert a magyarok nagy többsége a „proletár-zsidó állammal" szemben álló „hazafi" és „ellenforradalmár" volt – vagyis a bukás magyarázatakor a nemzetkarakterológiai érvek felé is nyitott.[28]

Fehérvári István is kiemelte 1919-es füzetében a kommunista vezetők esztelenségét, amiért az országot „a legbolondabb társadalmi elméletek kísérleti nyulának" tették meg,[29] holott a kommunista Magyarország nyilvánvalóan nem maradhatott volna meg gazdaságilag hosszabb távon egy kapitalista környezetben.[30] Dietz Károly is – legalábbis az 1920-ban kiadott memoárja szerint – a kezdetektől biztos volt abban, hogy a Tanácsköztársaság nem élheti túl az ellene létesített blokádot, mivel az antant „egy világrészt tudott kiéheztetni", és ezért megerőltetés

[26] *Weltner*, 159., 162.

[27] *Pesthy*, 29.

[28] Uo. 57., 34., 42.

[29] *Fehérvári*, 24–26.

[30] A túlzott kockázatot és beláthatatlan következményeket vállaló politizálás metaforája, az ország (és az ország népének) „kísérleti nyúllá" tétele több helyen is fellelhető a Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban. L. például Nyíry Gyula munkájában: „Ez a szegény nyomorult, pusztuló ország olyan volt e fantaszta zsarnokok kezében, mint valami kísérleti nyúl, amelyen ki-ki meg akarta vizsgálni a maga világmegváltó elméleteinek hatását. Ebben nem volt különbség Károlyi, Jászi, Kunfi és a gombai kondás között." (Nyíry Gyula: *Hogyan készítette elő a Károlyi-kormány a proletárdiktatúrát?* Budapest, Új-Auróra Könyvkiadóvállalat, 1942, 25.)

nélkül végez majd a „tanácsuralommal". A proletárdiktatúra kezdeti támogatása hamar elolvadt, eljöttek a „keserves kiábrándulás napjai", miután az ország megmentése helyett a Tanácsköztársaság valóságával, a Lenin-fiúk működésével szembesültek az emberek. A proletárdiktatúrával szembeni elégedetlenség sokáig „elfojtva", „lappangva" húzódott meg, de aztán „napról napra rohamosabban nőtt és terjedt", „itt is, ott is felütötte a fejét az ellenforradalom". A rendőrség akkor fordult a Tanácsköztársaság ellen, amikor az a rendelkezés született, hogy a Vörös Őrség tagjai kivihetők a frontra is. Júliusban „már erősen ingott a talaj Kunék lábai alatt", amit az jelzett, hogy „éljen" helyett már „éhen a diktatúra" kiáltások kísérték a kommün rendezvényeit.[31] És miután Kun az antant követelésére kénytelen volt lefegyverezni Szamuely terrorcsapatát (vagyis Dietznél nem Cserny, hanem Szamuely háttérbe szorítása jelent meg Kun végső hibájaként), már semmi sem menthette meg a proletárdiktatúrát.

Szabó László *A bolsevizmus Magyarországon* című, 1919-es áttekintésében a külső beavatkozásnak, jelesül a román hadsereg fölényének tudta be a Tanácsköztársaság összeomlását. Ez a megállapítása azonban érthetően nem túl nagy teret kapott a munkát méltató recenziókban.[32] Szabó szerint már májusban is csak az antant mentette meg a proletárdiktatúrát a bukástól azzal, hogy nem engedte átlépni a Tiszán a magyarnál jóval erősebb román csapatokat, vagyis katonai okokkal magyarázta a diktatúra bukását. Ha sikeres az 1919. júliusi tiszai offenzíva, akkor az alföldi termőterületek visszaszerzésével enyhítette volna az élelmiszerhiányt, a Vörös Hadsereg győzelme pedig ellensúlyozhatta volna a felvidéki kiürítés demoralizáló hatását, azonban a tiszai offenzívának nem voltak meg a katonapolitikai feltételei, ezért – és nem például Julier Ferenc árulása következtében – omlott össze. Tudomása szerint július végén már hiába adtak ki bármilyen parancsot a vöröskatonáknak, hiába ígértek nekik dupla zsoldot és cigarettaadagot, nem teljesítették azokat, és Szabó azt állította, hogy a proletárdiktatúra bukása előtt egy nappal, 1919. július 31-én már annyira felbomlott a Vörös Hadsereg rendje, hogy a katonák „Szhajre! Szhajre!" (vagyis a tolvajnyelven zsákmányt jelentő „szajré") felkiáltással Vágó Béla népbiztos és hadtestparancsnok szeme láttára fosztogattak, és „egy nagy, költözködő Teleki-térré változott át a ceglédi főhadiszállás" is, „mindenki batyut szerzett és mindenkinek az volt a legnagyobb gondja, hogy hogyan jut vele leghamarabb Budapestre". *A bolsevizmus Magyarországon* szerint a bukott népbiztosoknak pedig másnap már az okozott fejtörést, hogy miként menekül-

[31] *Dietz*, 114., 128., 132–133., 154.

[32] A *Katolikus Szemle* recenzense például Szabó könyvét félreolvasva azt írta, hogy annak végkövetkeztetése az, hogy a Tanácsköztársaság „nagy tehetséggel és imponáló magabiztossággal felépített rablóvilága" „a magyar föld ősi fiainak ellenállásán" bukott meg. L. cj.: A bolsevizmus Magyarországon. A proletárdiktatúra okirataiból. Írta: Dr. Szabó László. (Könyvismertetések és bírálatok.) *Katolikus Szemle*, 1919/4., 367.

hetnének el a magukkal vitt zsákmánnyal Bécsbe.[33] A proletárdiktatúra bukásának legfőbb oka Szászhalmi József 1928-as elbeszélésében is az volt, hogy a Vörös Hadsereg alkalmatlan volt a román támadás megállítására.[34]

Annak kiemelése, hogy a proletárdiktatúra a külső beavatkozástól omlott össze, azért jelenthetett kellemetlenséget a szerzőknek a kritikai fogadtatásban, mivel azzal a magyar ellenforradalmi csoportok, mindenekelőtt a szegedi ellenkormány és annak hadügyminisztere, Horthy Miklós tevékenységét nem kezelték a „méltó" helyén. A nyílt kritikát azonban kevesen vállalták fel. Közéjük tartozott Paál Jób, aki 1919-ben nemcsak a román hadsereg beavatkozásának tudta be a Tanácsköztársaság bukását, de kíméletlenül bírálta Horthy Miklós Nemzeti Hadseregét is, mivel bár meg lett volna a magyarok ereje ahhoz, hogy a maguk erejéből leváltsák a „vörösöket", a széthúzás miatt „ez a hadsereg nagy tetteket nem vitt véghez".[35] Ez a nehezen letagadható tény, hogy az idegen megszállókkal nem a Nemzeti Hadsereg, hanem a Vörös Hadsereg vette fel – sokáig nem is sikertelenül – a küzdelmet, igen súlyos emlékezetpolitikai tehertételt jelentett az ellenforradalmi berendezkedésnek.

A KOMMUNIZMUS ELLENTÉTES A MAGYAR NEMZETKARAKTERREL

Amikor az a kérdés merült föl, hogy Oroszország és Magyarország közül – vagyis két olyan országban, ahol a marxizmus klasszikusai szerint *még nem* lett volna szabad megtörténnie a proletariátus hatalomátvételének – az előbbiben miért maradt fenn a proletárdiktatúra, és utóbbiban miért bukott meg, a röpirat- és memoárszerzők jellemzően az orosz és a magyar nép karaktere közti különbségben vélték megtalálni a választ.[36]

Így tett Kiss Ferenc is 1920-ban, akinek a Tanácsköztársaság bukásával kapcsolatban a legfőbb érve az volt, hogy a magyar nép, amely „okos" és „konzervatív", lényegesen különbözik a „buta", „elnyomott", „született forradalmár" orosztól, ezért az Oroszországban működő bolsevik rendszer nem maradhatott fenn Magyarországon. További magyarázatként hozta fel, hogy az orosz bolsevizmust a békére irányuló általános vágy „szülte", míg Magyarországon már béke volt, amikor a bolsevizmus hazánkban jelentkezett, és a magyar népnek semmi szüksége nem volt „új belháborúra". A belső harc szerinte szükségszerű volt, ugyanis az

[33] *Szabó*, 172., 88., 159., 161–162., 169–170.

[34] *Szászhalmi*, 9.

[35] *Paál*, 34.

[36] A korabeli közép- és kelet-európai nemzetkarakterológiai viták áttekintését l. Trencsényi Balázs, 2011.

„arisztokrata hajlamú magyar gazda" természetes ellensége volt a bolsevizmusnak, mivel nem mond le „munkája eredményéről", ezért azt szükségszerűen erőszakkal kellett elvenni tőle. Kiss végső érve az volt a kommün fenntarthatatlanságára, hogy míg Oroszország hatalmas, addig Magyarország az antanthatalmak gyűrűjébe beszorított kicsi ország, amelyre „biztos halál" várna egy blokád esetén. Kiss Ferenc tehát különböző geopolitikai és kulturális meghatározottságokkal magyarázta, hogy a bolsevikok uralma miért nem maradhatott fenn hosszabb ideig Magyarországon. De hozzátette, hogy a proletárdiktatúra még ennél is hamarabb megbukhatott volna, ha első heteiben megvalósul a postások és a vasutasok egész országot megbénítani tudó „ellenforradalmi" blokkja. Ennek elmaradásáért a szociáldemokrata pártot hibáztatta.[37]

A Tanácsköztársaság bukásának okára nagyon egyszerű választ kínált a Szerényi Simon szerkesztette *Népbiztosok futása a frontról* című, 1919-es kiadvány is: a magyar emberek nemzeti, vallásos érzése egyszerűen erősebbnek bizonyult a materialista kommün „népcsalásánál". Ez magyarázza azt a mintaszerzői stratégiát, hogy a kiadvány az állítólagos június 19-i krisztinavárosi körmeneti provokációt, az oltáriszentség leköpésével vádolt Reisz Leó esetét követő tüntetés, megtorlás, majd az azt követő monitorlázadás képeivel fejeződött be,[38] azt sugallva, mintha a budai polgárok vallásos érzésének elnyomási kísérlete robbantotta volna ki az ellenforradalmat.[39] Ezzel érdekes ellenpontját kínálta a proletárdiktatúra bukásában a mélyen vallásos és ezért kommünellenes magyar vidék szerepét hangsúlyozó – külön halmazba sorolandó – értelmezéseknek.

Gömbös Gyula is biztosra vette az 1920-ban közzétett „feljegyzéseiben", hogy az erősen nemzeti érzésű és konzervatív magyar nép ellenállásán „meg fog törni a vörös uralom". A bukást szerinte csak siettette a Tanácsköztársaság vezetőinek és katonai tanácsadóinak alkalmatlansága. A „vörös Napóleonok" gyors bukásukhoz vezető téves helyzetértékeléseit és döntéseit azonban nem egyszerűen felkészületlenségükkel, hanem genetikus okokkal magyarázta Gömbös: „A zsidók nagy dolgokban sokszor hibáznak; ez a bomlasztó fajnak legnagyobb hibája, ezért sohasem fog világuralmi törekvésük célhoz érni."[40]

[37] *Kiss*, 55., 48., 65.

[38] *Népbiztosok futása a frontról*, 62–64.

[39] A két egymást követő esemény közti ok-okozati viszonyt feltételező *„post hoc ergo propter hoc"*-érvelésről mint irreleváns argumentumról: Adamik Tamás–A. Jászó Anna–Aczél Petra, 2005, 364.

[40] *Gömbös*, 31., 54., 23. – Hasonló következtetésre jut Árkossy B. Gábor az Ébredő Magyarok Egyesületének az első világháborút és az 1918–1919-es forradalmakat értelmező – alcímében a kalendáriumok visszatérő elemére utaló – füzetében, amely szerint a „történelem vaslogikája" buktatta meg a „zsidók" hatalomátvételi kísérletét. L. Árkossy B. Gábor: *A zsidó világuralom meg-*

Gömbösnek ez a megállapítása azért tanulságos, mert azon, a 19-20. század fordulóján széles körben elterjedt antiszemita elképzelésre épített, amely szerint a „zsidók" csak élősködni tudnak, de hatni, alkotni és teremteni nem: ezért az állami létre is képtelenek.[41] Ebből következően a „zsidódiktatúra" összeomlásra lett volna ítélve akkor is, ha annak formája és tartalma nem annyira ellentétes a magyar nemzetkarakterrel. Két élesen antiszemita röpiratban is megtalálható ez a képzelgés – amely a magyar nemzetkarakterre apelláló magyarázatok megfelelője – a Tanácsköztársaság bukásának okaként.

Az elmefogyatékosok – Gróf Tisza István – A zsidók című, 1920-ban megjelent eugenikai röpirat szerzője értelmezésében a kommunizmus az a faji törekvéseket leplező ideológia volt, amely az egyenlősítés ígéretével akart támogatást szerezni a hegemóniára törekvő zsidó vezetőknek. Ám azért nem maradhatott volna fönn a „zsidóság" magyarországi hegemóniáját megteremtő proletárdiktatúra, mert – és itt a Progrediéus álnevet választó Szemere Béla az eugenika jellegzetes nyelvén fogalmazta meg a „zsidók" államalkotásra képtelen voltával kapcsolatos nézeteket – a „zsidók" képtelenek arra, hogy „fajegészségtanilag hasznos" egyedei legyenek egy társadalomnak: csak élősködni tudnak, hasznos tevékenységet végezni nem, ezért túlsúlyba kerülésük az államuk kimúlásához vezetne, olyanok, „mint a fakín [ti. sárga fagyöngy – *Cs. P.*] a cserfa ágain, amely ha sűrűn fellép, elpusztítja a gazdanövényt".[42]

A legtisztább formájában *A zsidók rémuralma Magyarországon* című, 1919-es kiadvány idézte meg a földművelésre, igazi termelőmunkára és ezért államalapításra nem alkalmas zsidók toposzát mint a „zsidó rémuralmat" megtestesítő proletárdiktatúra szükségszerű bukásának okát. E szerint „a sémi népek állami létre képtelenek", és a magyarországi Tanácsköztársasággal „a zsidóság a történelem ítélőszéke előtt letette a vizsgát kormányképtelenségéről". És mikor a kommün vezetői ezzel maguk is tisztába kerültek, „a holtra kínzott s kifosztott országot az ellenségnek dobták martalékul".[43]

jósolt bukása. Beteljesült százesztendős jövendölés. Budapest, Ébredő Magyarok Egyesülete, 1919, 28–30.

[41] A zsidók államszervező képességét például Otto Weininger is elvitatta nagy hatású *Nem és jellem* című, 1903-ban megjelent művében, miszerint „az állam eszméjét nem értik". L. Gerő András, 2009, 110–111.

[42] *Progrediéus*, 9.

[43] *A zsidók rémuralma Magyarországon*, 42., 3.

A MAGYAR VIDÉK ELLENÁLLÁSA – A FŐVÁROS ÉS A VIDÉK ELLENTÉTE

A magyar nemzetkarakter „antikommunista" voltával kapcsolatos magyarázatokat nemegyszer igen nehéz megkülönböztetni a Tanácsköztársaság bukását a főváros és a vidék ellentétének betudó értelmezésektől, hiszen utóbbiak jelentős részt a „Budapest idegenségével" kapcsolatos toposzból indultak ki, amely szerint az „igazi" (Németh László később kifejezésével élve a „mély") magyarok nem a kozmopolita fővárosban, hanem a magyar vidéken találhatók.[44] A vidéki agrárnépesség ellenállásával és a magyar nemzetkarakterrel kapcsolatos értelmezések tehát sokszor kerültek szinergisztikus viszonyba egymással.

Erre jó példa Hefty Richárd, aki a mellett foglalt állást *Adatok az ellenforradalom történetéhez* című, 1920-as munkájában, hogy a Tanácsköztársaságnak előbb vagy utóbb, de szükségszerűen el kellett buknia, ugyanis a „kipróbált régihez való ragaszkodással" és a „hűséggel" jellemzett turáni faji tulajdonságok lehetetlenné tették, hogy az 1918–1919-es forradalmak népszerűvé váljanak a liberalizmus által még meg nem „mételyezett" vidéki Magyarországon. Állításának bizonyítására kiskunhalasi emlékeit idézte fel, ott ugyanis már a Népköztársaság 1918. novemberi kikiáltását is „forró, fájó könnyekkel" fogadták, nemhogy a Tanácsköztársaságét. Tehát lelkében ellenforradalmár volt a magyar vidék – érvelt Hefty, aki még vallási okokkal is magyarázta, hogy miért maradtak mindvégig idegenek a baloldali radikális nézetek a keresztény magyarságtól: „nekünk, keresztényeknek nincsen szükségünk a Marx-féle, osztályharcon, gyűlölködésen és anyagi javak megosztásán alapuló kommunizmusra, mert a krisztusi kommunizmus a földi javakról történő önkéntes lemondást hirdeti".[45]

Stettner Tamás is a „magyarok és idegenek", a főváros és a vidék ellentétének képzetét aktivizálta a Tanácsköztársaság bukásának 1919-ben született magyarázatakor. A *völkisch* nyelvjáték organicista metaforáit mozgósító szerző szerint a kommünnek valójában csak a „léha fővárosban" volt támogatottsága, amely „évtizedeken át idegen szerv volt az ország testében. Idegen volt a lüktetése és az volna szerencsénk, hogy a szív működését utánozva keverék, rossz, átkos vérét a nemzet ütőereibe nem tudta átömleszteni". A magyar talajtól elszakadás mellett Stettner szerint azért is buknia kellett a proletárdiktatúrának, mert az internacionalista

[44] Németh László az 1939-ben publikált *Kisebbségben* című esszéjében – amelyben felállította a „mélymagyarok" és a „hígmagyarok" kategóriáját – külön fejezetet szentelt a vidéki „magyar" Magyarország erejét elszívó Budapestnek. Budapest „idegenségéről" l. Gyáni Gábor, 2008, 65–73.

[45] *Hefty*, 7., 28.

kommunista eszme az emberi természettel ellenkezik, mivel tagadja a „mindent megkülönböztető vér" igazságát.[46]

A *Kun Béláék 131 napos rémuralma* című, 1919-es kiadvány szerint „Magyarországon tulajdonképpen nem is volt kommunizmus, csak Budapesten", „a vidék, a magyar paraszt fölemelte a kezét, szembeszállt a budapesti terrorral".[47] Vest Fedor úgy vélte, hogy a vidéki népesség ellenállásának oka, hogy azt még a legintenzívebb propaganda-hadjárattal sem sikerült a kommunistáknak maguk mellé állítaniuk: „A paraszt nem jár népgyűlésre, Bucharin és Frankel Leó bölcsességeire nem kíváncsi, lelke nem jó talaj az internacionalizmus számára."[48] A földműves népességnek a kommünt „belülről aláásó" „passzív ellenállását", illetve „passzív magatartását" nevezte meg a bukás okai között Tormay Cécile[49] és Szászhalmi József. 1928-ban megjelent *Kommunista téboly* című könyvében Szászhalmi az ellenállás okára egy ahistorikus, illetve egy történeti magyarázatot adott: az részben a kommunisták magyar nemzetkarakterrel ellentétes ateizmusának, részben az elidegenítő terrornak volt köszönhető.[50] Bár Szászhalmi utalt a Nemzeti Hadsereg dunántúli akciójára is, amely szerinte szintén szerepet játszott a Tanácsköztársaság megbuktatásában (noha Horthy hadserege csak a proletárdiktatúra bukása után, 1919. augusztus 9-én indult el a Dunántúlra).[51] *A halál népbiztosa* című, 1919-es kiadvány szerint az agrárnépesség „passzív magatartásának", a mezőgazdasági termelés és értékesítés szabotálásának volt köszönhető az a fővárosi „éhség", amely megingatta a „bolsevisták uralmát". Ezt Szamuely Tibor már 1919 júniusában, a Tanácsok Országos Gyűlése idején érezte, mert a parlamentben tartott ülések során „zárkózott" és „rosszkedvű" volt.[52]

[46] *Stettner*, 45., 37.

[47] *Kun Béláék 131 napos rémuralma*, 11.

[48] *Vest*, 13–15.

[49] *Tormay*, II., 275.

[50] Göndör Ferenc szintén a terror kontraproduktivitását emelte ki, ő azonban nem a vidéki agrárnépesség, hanem a polgárság proletárdiktatúra ellen fordulása felől szemlélte az eseményeket. A *Garázdálkodásom a diktatúrában* a „józanság" hiányával, az uralomra jutottak egykori elnyomóikkal szembeni osztálygyűlöletével magyarázta a Tanácsköztársaság bukását. Göndör hibának tartotta a megtorlást az egykori sérelmekért, mivel az erőszak teljesen fölöslegessé vált azzal, hogy a „burzsoáziától" elvették a hatalmat. „Szocialista meggyőződésem, hogy ez a terror ásta alá elsősorban a proletárdiktatúrát" – hangsúlyozta. Azt, hogy történhetett volna másképpen is, az 1919. május 1-jén, Kaposváron mondott beszédével idézte fel, amelyet a helyi polgárság akkora örömmel fogadott, hogy utána küldöttséget menesztettek – az amúgy kaposvári születésű – Göndör Ferenchez, „maradjon állandóan Kaposváron", mert a diktatúra általa hirdetett „humánus formájába" „az egész polgárság szívesen beletörődik". L. *Göndör*, 10–11., 28.

[51] *Szászhalmi*, 48.

[52] *A halál népbiztosa*, 10.

Az agrárpolitikusok – függetlenül attól, hogy szerepet vállaltak-e az 1918–1919-es forradalmakban, vagy sem – természetesen kivétel nélkül a magyar vidék ellenállásának tudták be a Tanácsköztársaság bukását. Csizmadia Sándor 1919-ben született memoárja tagadta, hogy a proletárdiktatúrát a polgárság buktatta meg, szerinte az a földmunkásoknak és a kisgazdáknak köszönhető.[53] Nagyatádi Szabó István azonban ugyanekkor egyedül a kisgazdák ellenállásának tulajdonította, hogy megbukott a proletárdiktatúra.[54] Mezőfi Vilmos szerint hiába tűnt úgy a júniusi ellenforradalmi kísérlet leverése után, hogy a „kommunista rendszer" „napról-napra erősebb" – ez az észrevétel szembeállítható az utolsó halmazba sorolt magyarázatokat képviselő visszaemlékezésekkel, amelyek szerint éppen hogy az 1919. június 24-i ellenforradalom mutatta meg, hogy mennyire gyenge a proletárdiktatúra –, egyre csökkent a támogatottsága. A Tanácsköztársaság bukásának okai közül magától értetődően a földműves nép ellenállását emelte ki Mezőfi 1920-ban. Ellentétben a magyar parasztság megmásíthatatlan, konzervatív karakterének tételezésén alapuló magyarázatokkal, Mezőfi a maga évtizedes „nemzeti szocialista" „magvető munkájának" tulajdonította, hogy az „internacionális túlzó ideák" nem tudtak népszerűvé válni a vidéki agrárnépesség körében.[55]

A legrészletesebben a Károlyi-kormány földművelésügyi minisztere, Buza Barna foglalkozott a kisbirtokos parasztságnak az 1918–1919-es eseményekben játszott szerepével. Buza a földosztást szorgalmazó politikájának utólagos igazolását látta 1919 őszén abban, hogy nézete szerint a Tanácsköztársaságot a magántulajdonához ragaszkodó „magyar kisgazda", „a legmagyarabb, a legnemzetibb, legkonzervatívabb elem" buktatta meg. Buza Barna nemzetközi horizontja kiterjedt a Bajor Tanácsköztársaságra is. Érvelése szerint a bajor kommün azért bukott meg mindössze néhány nap alatt, mert a „kisbirtokos bajor nép egy hét alatt leverte a müncheni kommunizmust". Ezért Buza szerint a magyarországi proletárdiktatúra bukása szinte kizárólag „a magyar kisgazdák szilárd ellenállásának köszönhető". És „ha Magyarország is olyan kisbirtokos ország lenne már, mint Bajorország, itt se tarthatott volna a bolseviki uralom egy hétnél tovább".[56] Hasonló álláspontot képviselt a Buza Barna politikáját bíráló Kozma Andor is 1922-ben, ő az ellenkező irányból jutott arra a következtetésre, hogy a magyar parasztság „konzervativizmusának" és „büszkeségének" volt köszönhető, hogy legyűrték a „kommunizmus szörnyetegét".[57]

[53] *Csizmadia*, 83.
[54] *Nagyatádi Szabó*, 13.
[55] *Mezőfi*, 21., 29.
[56] *Buza*, 8., 39., 33.
[57] *Andronicus*, 12.

A Tanácsköztársaság bukását a főváros és a vidék közti ellentéttel magyarázó elbeszélések sorában említeni kell az *Egy vörös katona visszaemlékezései a proletárdiktatúrára* című, illegális kommunista kiadványt, amely – az ellenforradalmárok árulása mellett – szintén a vidéki népesség támogatásának elvesztésével okolta meg a proletárdiktatúra bukását, azért azonban a szociáldemokratákra hárította a felelősséget az 1920-as években. Az egy „második Tanácsköztársaság" létrehozásának célja felől az 1919-es proletárdiktatúra történetére tekintő, a kommunista értelmezést reprezentáló egykori vöröskatona a szociáldemokratákkal egyesülést, a KMP önállóságának feladását jelölte meg a Tanácsköztársaság bukásának alapvető okaként, azon „végzetes hibaként", amely minden más hiba előfeltétele volt. A szociáldemokraták álláspontja volt ugyanis, hogy nem szabad felosztani a nagybirtokokat, hanem termelőszövetkezetté alakítva állami tulajdonba kell venni azokat, ami miatt a „parasztság" hite megrendült a proletárdiktatúrában.[58] A magyar vidék ezért nem támogatta a Tanácsköztársaság harcát a „nemzetközi imperializmus hadserege", vagyis a csehszlovák és román katonák ellen, akiket a kommunista visszaemlékező szerint szintén az „ellenforradalmi bandákkal szövetkező" szociáldemokraták hívtak be. Tehát az illegális kommunista kiadvány a bukásért a magyar munkásokat „eláruló" szociáldemokratákat tette felelőssé.[59] Ez az értelmezés szinte valóságosnak tűnik Lipthay Olgáéhoz képest, amely a földosztás elmaradását viszont Kun Bélának a Habsburg-udvarral kötött paktumával magyarázta 1923-ban. Eszerint a Tanácsköztársaság vezetője – Lipthay képzelgése szerint – a nagybirtokrendszer megóvására és átmentésére kötelezte magát, ezzel hiúsítva meg a proletárdiktatúra vidéki támogatottságát.[60]

[58] A proletárdiktatúra hibás agrárpolitikájáért a szociáldemokratákat felelőssé tevő és egyben a pártegyesülést bíráló érvelés jelenik meg az első nagy karriert befutó, kommunista perspektívájú Tanácsköztársaság-regényben, Illés Béla *Ég a Tisza* című, eredetileg 1929-ben, Moszkvában megjelent művében is, amelyben az elbeszélő-főszereplő Kovács Péter próbál magyarázkodni a földosztás elmaradása miatt: „Magyarázhattam a dolgot az öregnek, ahogy csak tudtam, minél többet magyaráztam, annál dühösebb lett. Ha azt mondottam, hogy okosnak kell lenni, akkor lehülyézett; ha meg azt bizonygattam, hogy a jobboldali szociáldemokrata vezetők az okai a tanácskormány felemás politikájának, erre is megvolt a válasza az öregnek. – Ha valaki kurvát vesz feleségül, nekem ne panaszolja, hogy az asszonynak lógnak a csöcsei." L. Illés Béla: *Ég a Tisza*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1969, 162. – A magyarországi szociáldemokraták prostituáltakhoz történő hasonlítása már 1918 őszén megjelent a magyar kommunisták retorikájában, amikor Kun Béla az „Elvégeztetett!" című paradigmatikus cikkében kinyilvánította egy új magyarországi munkáspárt alapításának szükségességét, mivel az MSZDP: „Mindenkinek odaadja magát (…) Mindenkié, mint az utcák lezüllött leánya." L. Kun Béla: Elvégeztetett! In: Kun Béla: *A Magyar Tanácsköztársaságról*, i. m. 129.

[59] *Egy vörös katona visszaemlékezései a proletárdiktatúrára*, 2.

[60] *Lipthay*, 1923. szeptember 24., 10., ill. 1923. október 5., 10. – Lipthay Olga elbeszélésében még az az értelmezés érhető tetten a Tanácsköztársaság bukásának lehetséges okaként, amely szerint mind a jó antantkapcsolataival büszkélkedő Károlyi Mihály, mind a magát „Lenin emberé-

Az „idegen Budapestre" – avagy a „bűnös Budapestre"[61] – mint a problémák forrására nemcsak a jobboldali elbeszélők, de maguk a kommunisták is hivatkoztak. Meglepőnek tűnhet, de Budapest „léhaságának" jellemzően újkonzervatív vagy népi szerzők műveiben előforduló toposza a *Vörös Újság*ban is megjelent a kommün idején, amikor a proletárdiktatúra problémáit a „feneketlen mocsárrá lett" Budapestet lakó „svindlereknek", „szajhalelkeknek", „reklámhősöknek", „panamistáknak", „kalmárszívűeknek" stb. tulajdonították.[62]

A PROLETÁRDIKTATÚRÁT AZ ELLENFORRADALOM BUKTATTA MEG

Bár a Tanácsköztársaság bukását az ellenforradalmi szervezkedéseknek tulajdonító szerzők is előszeretettel hivatkoztak a mozgalmuk bázisául szolgáló térség lakói „antikommunista" karakterére – hadd utaljak a székelyek mint „szupermagyarok" képzetére[63] –, de ezek a magyarázatok abban különíthetők el egymástól, hogy minden esetben hangsúlyozzák a szervezői zsenialitást, amely formát adott a kommünellenes indulatoknak.

Az ellenforradalmi mozgalmak vezetőinek kultuszépítése során – a vizsgált röpiratok és memoárok szerzői közül – Wagner Károly követte el a legnagyobb aránytévesztést, amikor 1920-as füzetében a Tanácsköztársaság bukását Friedrich Istvánnak tudta be, mert megszervezte a székelyek és az internacionalista gondolatok számára hozzáférhetetlen magyar vidék ellenállását. A szerző az „erdélyi magyarok" mint „a magyarság megtartó ereje" toposz aktivizálásával magyarázta, hogy a székelyeket nem lehetett a bolsevizmus hívévé tenni. De tudjuk, hogy a Magyarországi Szocialista Pártnak Székely Csoportja is alakult a román megszállás elől Budapestre menekült „székely proletárok" részvételével. A székelyek született „antibolsevizmusával" kapcsolatos nemzetkarakterológiai toposz egy 1919 után Magyarországon kitermelődött képzet – előzményként a székelyeket „nemes vademberként" leíró Orbán Balázs székelyföldi leírásaira tekinthet vissza –, amely Egry Gábor közlése szerint épp a Székelyföldön nem terjedt el a két világháború

nek" beállító szélhámos Kun Béla alkalmatlan volt a feladatra, amelyet a Habsburg-udvar neki szánt.

[61] A kifejezés korabeli használatához l. Urbanus: *A bűnös Budapesttől a boldog Budapestig. A főváros politikai múltja és jövője*. Budapest, Kultúra, 1919.

[62] Tűrhetetlen. *VÚ*, 1919. május 22.

[63] Gerő András, 2006, 63–64.

között, hiszen a proletárdiktatúra helyi tapasztalatai híján nem volt ott relevanciája.[64]

Wagner Károly a székely katonák – általa is osztott – képzelt „antibolsevizmusának" tudta be, hogy a Budapestről hozzájuk küldött „zsidó agitátorokat" véresre verték, és a székely hadosztály ellenállását a „hiába, a székely csak székely marad" bölcsességgel nyugtázta. A székelyek mellett szerinte az „idegen" Budapesttel szemben álló „színmagyar" vidék játszott komoly szerepet a Tanácsköztársaság megbuktatásában. Kiemelte a „teljesen ellenforradalmi" Tolna és Fejér megyéket. A magyar agrárnépesség fellázadásának okát abban látta, hogy a magyar kisgazdák és földművesek nem tudták elviselni a vallásuk és verejtékkel megszerzett „vagyonkájuk" elleni támadásokat.[65] Ugyan a júniusi ellenforradalmi megmozdulásokat leverték, de ezt követően már nem sokat késett a Tanácsköztársaság katonai bukása, amelyben – természetesen – Friedrich István játszotta a fő szerepet.

„A júniusi ellenforradalom leveretése után Friedrich érintkezésbe lépett a gödöllői vörös hadsereg főparancsnokságával. Meggyőzte a bekényszerített tiszteket, hogy a rendszer nem tarthatja már magát. Aki még szolgálatot akar tenni hazájának, az ne habozzon, hanem tegye is meg, mert nemsokára már késő lesz. Így került abba a helyzetbe, hogy pár nap múlva már ő intézte a vörös hadsereg sorsát."[66]

Friedrich terve szerint akkor kellett volna katonailag is fellépni a kommün ellen, amikor a Vörös Hadsereg züllése elérte a tetőpontját, erre azonban már nem volt szükség, mivel a Vörös Hadsereg tiszai offenzívájának összeomlása a vártnál gyorsabb felbomláshoz vezetett. A Tanácsköztársaság gyors és váratlan összeomlása azonban megakadályozta, hogy a „nemzeti erők" szabadítsák föl Magyarországot.

A Friedrich-kultusszal szemben a Horthy-kultusz jegyében írta meg beszámolóját Somogyi Zoltán 1920-ban, aki amellett foglalt állást, hogy a „vörösöket" az egész ország gyűlölte, ezért a proletárdiktatúra bukása csak idő kérdése volt. Szerinte már 1919 júniusában bekövetkezhetett volna, ha az antant felkarolja Horthy Miklós kezdeményezését a Nemzeti Hadsereg létrehozására. Azonban a szegedi ellenkormány hadügyminisztere azért nem kapott fegyvereket, és tiltották meg neki a sorozást, mert a szegedi antantmegbízottak látták, hogy katonái „mennyire bálványozzák a fővezért", és tudták, hogy ha Horthy „erőre kap", akkor „olyan szilajon lobogó lelkesedéssel csatlakozik hozzá a bolsevikieket gyűlölő egész ország",

[64] L. Székelyek gyűlése. *VÚ*, 1919. április 3., 6. – Orbán Balázs székelyekkel kapcsolatos orientalista sztereotípiáiról l. Bolgár Dániel, 2010. – Egry Gábor megállapítását l. Egry Gábor, 2015.

[65] *Forradalomtól az ellenforradalomig*, 20., 22., 40.

[66] Uo. 43.

hogy nemcsak a Tanácsköztársaságot dönti meg, de a megszállókat is kiűzi Magyarországról.[67]

A szintén a Horthy-kultusz építésének szolgálatába állított szenzációhajhász pitaval, az 1920-ban forgalomba hozott *A Lenin-fiúk véres munkái* szerint annyira népszerűtlen volt a Magyarországot „új Zsidóországgá" tenni akaró kommün, hogy ha két-három ember találkozott az utcán, akkor már mindjárt a Tanácsköztársaság kívánt bukásáról kezdtek beszélgetni. (Ez a megállapítás persze teljesen ellentmond azon többségben lévő kommünellenes leírásokkal, amelyek szerint a proletárdiktatúra idején mindenki hallgatott, és teljesen atomizálódott a társadalom.) Az általános ellenszenv miatt a „kereszténynyelnyomó" proletárdiktatúrát csak a terror és a Vörös Hadsereg katonai sikerei tarthatták életben.[68]

A kommün általános elutasítottsága mellett tanúskodott Esterházy Miklós 1920-ban. Szerinte a proletárdiktatúra elleni „gyűlölet" annyira „általános és mélységes" volt, hogy azt súgta a „józanész", hogy a Tanácsköztársaság „nem tarthat sokáig, nem tarthat a végletekig". Az 1919. június 24-i „meghiúsított puccsal" meg is kezdődött az emelkedés – a kommunisták szempontjából a hanyatlás – időszaka, amelyet csak egyes visszaesések – mint például a vörösterror-akciók – tarkítottak: „az ország hangulata egyre fehérebb lett", és „még a budapesti lakosság gomblyukából is eltűntek a vörös rozetták".[69]

Kulcskérdés a szövegek osztályozása szempontjából, hogy a szerzők a Tanácsköztársaság történetének mely pontjától tartották elképzelhetőnek annak bukását, illetve mely ponttól tartották „bukottnak" azt. Jellemző, hogy a különböző ellenforradalmi csoportok a saját akciójukat tartották döntő jelentőségűnek, erre remek példát nyújtanak a „bankgassei puccs" résztvevői. Kerecseny János számára nem volt kétséges, hogy a saját ellenforradalmi csoportjának volt köszönhető a proletárdiktatúra bukása. Bár az 1925-ben született *A magyar Dreyfus-pör* nem nélkülözte teljesen a külpolitikai horizontot, a szolnoki hídfő 1919. május 2-i románok általi elfoglalását például egyenesen a kommün „fekete péntekjének" nevezte, de a bécsi 140 millió korona elrablásának juttatta a döntő jelentőséget a Tanácsköztársaság bukásának tényezői között. A kiadvány szerint ennek volt köszönhető, hogy kudarcba fulladt Ausztria forradalmasítási kísérlete, és szövetséges hiányában a magyar Vörös Hadsereg nem tudott ellenállni a cseh és román támadásnak.[70] Hajós Jenő is úgy vélte 1922-ben, hogy lényegében az 1919. május

[67] *Somogyi*, 122.
[68] *A Lenin-fiúk véres munkái*, 42–43.
[69] *Esterházy*, 92., 104–105.
[70] *Kerecseny*, 26., 9–10.

2-i „bankgassei puccs" buktatta meg a Tanácsköztársaságot azzal, hogy külpolitikailag megbénította.[71]

Bár egyes akciók jelentőségének eltúlzása mosolyt fakaszthat, azzal nehéz vitatkozni, hogy az ellenforradalmár érzelmű katonatisztek az „árulásaikkal" valóban súlyos, 1919 júliusában egyenesen végzetes csapást mértek a Tanácsköztársaságra. Julier Ferenc büszkén emelte ki 1927-ben a proletárdiktatúra megbuktatásában játszott szabotáló szerepét: azt a nézetet képviselte, hogy a Károlyi-rendszer azért bukott meg, mert – a leszerelés hibás döntése után – nem maradt hadserege, a proletárdiktatúra pedig azért, mert nem nemzeti hadsereget szervezett. A visszahódított Felvidék kiürítését követően Kun Béla és társai elveszítették a „hazafias katonatisztek" bizalmát, és 1919 júliusában az „ellenforradalmár" érzelmű tisztikar buktatta meg a kommünt a reménytelen tiszai offenzíva megszervezésével és a Vörös Hadsereg támadó terveinek a román hadsereghez történő eljuttatásával. Julier Ferenc szerint – aki a katonapolitikájú perspektívájú visszaemlékezésében szót sem ejtett a gazdasági problémákról vagy a főváros és a vidék ellentétéről – csak a Vörös Hadsereg támadásának összeomlása érlelte meg a helyzetet a proletárdiktatúra bukására.[72]

Végül Kratochvil Károly a vizsgált szerzők közül egyedüliként, de egykori parancsnokként nagyon szenvedélyesen érvelt 1923-ban amellett, hogy a proletárdiktatúrát a székely hadosztály 1919. április 26-i megadása buktatta meg. Azzal ugyanis, hogy az nem kelt át a Tiszán, hogy a Vörös Hadsereghez csatlakozzon, hanem letette a fegyver a románok előtt, „alapjában rendítette meg a vörösök katonai hatalmát", és „halálos döfést adott a bolsevizmusnak". Ezzel ugyanis – Kratochvil értelmezésében – a Tanácsköztársaság elveszítette az egyetlen „hadműveletekre alkalmas katonai alakulatot, amelynek védelme alatt szerveződhetett volna".[73] Kratochvil Károly szerint ezen a tényen nem változtatott az, hogy a két hónappal későbbi északi hadjárat idején úgymond „átmeneti sikereket" ért el a Vörös Hadsereg, amelyeket Kratochvil szerint amúgy is csak egy, a székely hadosztályból elszakadt székely tüzérezrednek köszönhetett. Ezzel Kratochvil a nevetségességig eltúlozta a székely katonák jelentőségét az 1919-es harcokban, akiknek a fegyverletétele szerinte nemcsak Magyarországot, de Európát is megkímélte a bolsevizmustól.

[71] *Hajós*, 7.
[72] *Julier*, 1927. július 16., 6., ill. 1927. július 17., 14.
[73] *Kratochvil*, 61.

X. A Tanácsköztársaság történelmi előképei és metaforái

TÖRTÉNELMI ELŐKÉPEK

Érdemes megvizsgálni, hogy mely „ismert" történelmi eseményhez hasonlítással akarták befogadhatóvá tenni a Tanácsköztársaság magyar földön addig példátlan tapasztalatát az egyes pamflet- és memoárszerzők. Mert ahogy Szűcs Zoltán Gábor rámutatott, ami állandó az elmúlt bő kétszáz év szaggatott magyar történelmében, az a nemzeti történelemre történő hivatkozás: „A politikai szereplők előszeretettel nyúltak vissza a nemzeti történelemhez, ha a rendszerváltások, átmenetek, nagy válságok, tehát a politikai idő szokatlan változásaihoz kerestek nyelvi keretet."[1] A Tanácsköztársaság propagandája a proletárdiktatúra kikiáltását a honfoglaláshoz hasonlította.[2] (Miképp a második világháború után is a „honfoglalás" hasonlathoz nyúltak vissza a kommunisták, akiknek propagandája szerint ez az „új honfoglalás" 1945–1948 között zajlott, és a „fordulat évével" teljesült ki.[3]) Vajon az ellenforradalmi kiadványok a kommünről írva a magyar vagy az egyetemes történelem mely korszakát töltötték fel – Walter Benjamin megfogalmazásának értelmében – a „most"-tal?[4]

Bár a bolsevikok legszívesebben az 1789-es forradalmárokkal és az 1871-es francia kommünárokkal hasonlították és mérték össze magukat,[5] és a Tanácsköztársaság emblematikus alakjai közül Szamuely Tibor Saint-Justhöz hasonlítása kanonizálódott is a baloldali emlékezetben,[6] a magyar ellenforradalmi kiadványok

[1] Szűcs Zoltán Gábor, 2010, 74.

[2] L. *Miért nincs értelme a bankjegyelrejtésnek?*, i. m., 3.

[3] L. például: Horváth Márton: Honfoglalás. *Szabad Nép*, 1948. március 23., 1. – Valamint mindenképp érdemes megemlíteni az *Ég a Tisza* szerzőjének regényét Magyarország „felszabadításáról". L. Illés Béla: *Honfoglalás*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1953.

[4] Walter Benjamin a paradigmatikus példájában a francia forradalom és a köztársaságkori Róma példáját hozta: „Robespierre számára az antik Róma Mosttal telített múlt volt, amelyet kiszakított a történelem kontinuumából. A francia forradalom a föltámadt Rómának gondolta magát. Úgy idézte a régi Rómát, mint ahogy a divat idéz valamilyen múltbeli viseletet." L. Walter Benjamin: A történelem fogalmáról. In: Gyurgyák János–Kisantal Tamás (szerk.), 2006a, 669.

[5] A „nagy francia forradalomról" és a párizsi kommünről mint a bolsevikok referenciapontjairól l. François Furet, 2006, 137–169., ill. A. J. P. Taylor, 1981.

[6] Szamuelyt már a *Vörös Újság* 1919. június 24-i számában Saint-Justhöz hasonlították az ellenforradalom elleni erélyes fellépést követelő cikkben. Idézi: Hajdu Tibor, 1969, 304–305. –

nem igazán éltek ezzel az analógiával, bármennyire negatív is volt a véleményük az „időt kizökkentő" francia forradalomról, vagy az egykor nagy riadalmat keltő – és teljesen elutasított – párizsi kommünről.[7] Pedig magának Klebelsberg Kunónak a beszédeiben is felbukkannak ezek a párhuzamok – például a Magyar Történelmi Társulat 1922-es közgyűlésén mondott elnöki megnyitóbeszédében[8] –, de úgy tűnik, hogy ezekkel nem adott mintát.[9]

Kivételesnek mondható, hogy a *Kun Béláék 131 napos rémuralma* című, 1919-es kiadvány Korvin Ottót „a Robespierre-ek és Fouquier-Tinville-k iskolájából" származtatta,[10] valamint Molnár Jenő szintén 1919-ből származó megállapítása, amely szerint Szamuely a vérengzésben még az 1871-es párizsi kommün hírhedt „hóhérát", Théophile Ferrét[11] is felülmúlta.[12] A Molnár könyvénél jóval szélesebb olvasóközönségnek szánt *A halál népbiztosa* című, 1919-ben megjelentetett füzet szerzője azonban nem fáradozott az idegen nevekkel,[13] és egyszerűen kijelentette: „a világtörténelem híres briganti[j]ai, könyörtelen banditái és veszedelmes inkvizítorai mind eltörpülnek" Szamuely mellett.[14]

Amennyiben az egyetemes történelemből kerestek párhuzamot, akkor a „vörösterror" jellegzetessé tett figuráinak tulajdonított kegyetlenkedéseket inkább az inkvizícióéhoz, a népbiztosok önkényeskedését és feltételezett élvetegségét pedig az antik zsarnokokéhoz hasonlították. A *Kun Béláék 131 napos rémuralma* című kiadvány megjegyezte, hogy a hírhedt spanyol főinkvizítorok, Tomás de Torquemada és Francisco Jiménez de Cisneros csak „szegény kontárok voltak" Cserny Józsefhez, a spanyol inkvizíció „vérszopó kínvallatói" pedig csak „egy-

A Saint-Just-párhuzam legtöbbször idézett megfogalmazása Károlyi Mihály memoárjában található. L. Károlyi Mihály: *Hit, illúziók nélkül*, i. m. 186.

[7] A párizsi kommün 1910-es évekbeli magyarországi konzervatív értékelésére példa Rákosi Viktor *A párisi gyújtogatók* (Budapest, Franklin Társulat, 1911) című, elrettentő „regényes korrajza".

[8] L. Gróf Klebelsberg Kuno: A magyar történeti kutatás feladatai és a szellemi tudományok terén a kutató munka megszervezése. A Magyar Történelmi Társulat közgyűlésein tartott elnöki megnyitó beszédek (1917–1923). In: *Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai. 1916–1926*. Budapest, Athenaeum, 1927, 52.

[9] Miképp a magyar jakobinus összeesküvőkre mint a kommunisták előképeire tett utalások is hiányoznak, noha a Tanácsköztársaság a szimbolikus politikájában felvállalta a Martinovics-féle mozgalmat. Erről l. Fraknói Vilmos: *Martinovics élete*. Budapest, Athenaeum, 1921, 284.

[10] *Kun Béláék 131 napos rémuralma*, 63.

[11] Róla: John Merriman, 2014, 72–73.

[12] *Molnár*, 107–108.

[13] Az 1896 és 1919 közötti újkonzervatív propagandakiadványokat olvasva megfigyelhető, hogy a feltételezett olvasóközönség nagyságával fordítottan arányos a külföldi történelemből, tudomány- és művészettörténetből vett hivatkozások előfordulása, de egyenesen arányosan növekszik az illusztrálásra alkalmazott állatmesék és tradicionális történetek száma.

[14] *A halál népbiztosa*, 3.

ügyű pandúrok" a Lenin-fiúkhoz képest.[15] Ugyanakkor *A zsidók rémuralma Magyarországon* című, 1919-es pamflet László Jenőt tette meg a „bolsevista kormány Torquemadajának".[16] A radikálisan antiszemita szerző azonban nem gondolhatta végig hasonlatát, hiszen Torquemada mint főinkvizítor korának legnagyobb zsidóüldözője volt.

Az antik történelemből vett párhuzamok alkalmazását megkönnyítette, hogy mind az írók, mind a potenciális olvasók jelentős része (ha máskor nem, akkor legalább az ókori római szerzők tanulmányozásán alapuló latin nyelvleckék során) magába szívhatta az ókori Róma történetét (ugyanezen ok rejlett a republikanizmus politikai nyelvének dominanciája mögött a 18–19. század fordulóján[17]), így nem szorult különösebb értelmezésre, ha a szerző a „magyarság Néróinak"[18] vagy „galíciai Néróknak"[19] nevezte a népbiztosokat. De persze örömmel ki is bontották a hasonlatot, miképp a kommün vezetőit a Rómát felgyújtó Néróhoz hasonlító „krónikás" tette:

„Vér, pusztulás és százezrek jajveszékelése kísérte mindvégig azoknak a banditáknak az útját, akik idejöttek ebben a szerencsétlen, erőtlen országba, hogy az emberi jólétet, kultúrát, általános boldogságot és új világot hirdessenek. [...] Amíg a tömegek éheztek és szenvedtek egy jobb, szebb jövőért, amit szemük elé varázsoltak, a vezérek és a szemfényvesztők jóllakottan dőzsöltek és mint Nero, aki a maga gyönyörűségére felgyújtotta Rómát, ők is átdorbézolt éjszakák után emberek kiomló meleg vérével fokozták élvezeteiket."[20]

Az antik világra referáló hasonlatok alkalmazásában külön kitűnt Pesthy Jenő, vélhetően tanári szakmájával járó klasszikus műveltségének köszönhetően. A népbiztosok szeretőinek Messalinához, Claudius császár hatalomvágyáról és nimfomániájáról elhíresült feleségéhez hasonlításával a kultúrtörténetben erkölcsi mélypontként rögzült római császárkor szereplőihez tette hasonlatossá a proletárdiktatúra vezetőit, akikkel kapcsolatban Caligula konzullá kinevezett lova történetének felidézésével érzékeltette, hogy a kommün alatt „tudatlan senkiket" neveztek ki tanfelügyelőkké, helyeztek vezető pozíciókba. Bár szerinte a Tanácsköztársaság még a császárkori intellektuális és morális fertőt is alulmúlta, Pesthy 1921-ből származó összegzése szerint ugyanis a kommün vezetőit mozgató „gonosz őrültséghez" hasonlót még „a Nérók és Caligulák korszakában sem találunk".

Pesthy még előszeretettel hasonlította a Tanácsköztársaság politikusainak és parancsnokainak tevékenységét a legendás zsoldos- és rablóvezérekhez, például

[15] *Kun Béláék 131 napos rémuralma*, 8–9.
[16] *A zsidók rémuralma Magyarországon*, 14.
[17] Takáts József, 2007, 14.
[18] *Domonkos*, 19.
[19] *Tormay*, II., 51.
[20] *Kun Béláék 131 napos rémuralma*, 43.

a vörösterroristák mutatványainak előképeként Caraffa és Basta tetteit idézte fel, és még Christian Vulpius *Haramiák kapitánya* című híres rablóregényének fiktív haramiavezérét, Rinaldo Rinaldinit is beemelte ebbe a sorba, mint aki megfelelően jelképezhette a kirabolt polgárság proletárdiktatúra alatti állandó fenyegetését: „Úgy érezzük magunkat, mintha valaki állandóan töltött revolvert nyomna homlokunkhoz, vagy mint ahogy érezhette magát az elfogott utas Rinaldo Rinaldini rablóvezér banditái között."[21] A „betyár" allegóriát Domonkos József vonultatta végig a *Rablók barlangjában* című, 1919-es könyvében.

A jogbiztonság hiányának, az állandó fenyegetettség és a kommün rablójellegének érzékeltetéséhez mások is szívesen nyúltak a hírhedt zsoldos- és rablóvezérek alakjaihoz. A *Kun Béláék 131 napos rémuralma* című kiadványban „rablóuralomként" azonosították a proletárdiktatúrát, és ezt a metaforát azzal bástyázták körül, hogy Cserny Józsefet a Jan Giskra által szimbolizált Hunyadi-kori rablóvezérekhez hasonlították (ám Giskra utóbb Mátyás király szolgálatába lépett, tehát ez a párhuzam is sántít), a Lenin-fiúknak otthont adó Batthyány-palotát pedig „rablóvárként" írták le.[22]

A Hunyadi-kori történelemből merítette példáját az 1919. április 13-án egy kaposvári gyűlésre érkező és ott letartóztatott nagyatádi Szabó István is, amikor magát a foglyul ejtett „Hunyadi Lászlóként" reprezentálta, akit tőrbe csaltak az áruló Cilleihez hasonlított cselszövő kommunisták.[23] De ha az árulásra kerestek példát a pamflet- és memoárszerzők, akkor inkább a magyar történelem jóval ismertebb „árulásai" (Károlyi Sándor és Görgey Artúr fegyverletételei) közül választották ki a megfelelőt. Elsősorban a radikális függetlenségi párti szerzők nyúltak e hasonlatokhoz (a mérsékeltebbekre Buza Barnát lehetne hozni példaként[24]), mindenekelőtt a Károlyinak tulajdonított „hatalomátadás" súlyának érzékeltetéséhez. Például a Friedrich-kultuszt építeni igyekvő Wagner Károly a szatmári fegyverletételt és Károlyi Sándor „árulását" idézte meg, amikor 1920-ban azt írta, hogy 1919. március 21-én a „második Károlyi is elárulta a hazáját". Wagner függetlenségi nézőpontja és történelemszemlélete érhető tetten abban is, hogy Szamuely terrorját

[21] *Pesthy*, 13., 29., 42., 44–45.

[22] *Kun Béláék 131 napos rémuralma*, 7–8.

[23] *Nagyatádi Szabó*, 10. – Míg egy másik agrárpolitikus, Csizmadia Sándor az „üldöztetésének", letartóztatásának és internálásának történetét a Bánffy-kormány alatti „hírhedt szocialistaüldözéshez" hasonlította, ezzel kívánva jelezni, hogy mennyire nem volt „szocialista" a proletárdiktatúra. L. *Csizmadia*, 20.

[24] A magyar históriára szintén a függetlenségi történetszemléletből rátekintő Buza a magyar történelmi múlt olyan időszakaihoz hasonlította a nemzeti színű zászlót a vörös zászlóval felváltó proletárdiktatúrát, amelyek szintén idegen jelképeket akartak rákényszeríteni a magyarságra: a „félholdas török lobogót" és a fekete-sárga Habsburg-zászlót kitűző megszállókat. L. *Buza*, 21.

Haynauéhoz, a felkelő ludovikásokat az aradi tizenhármakhoz, és az ellenforradalmi mozgalmat ezáltal az 1848–1849-es szabadságharchoz hasonlította.[25]

Zsedényi Aladár a lemondónyilatkozatot aláíró Károlyi alakját az „áruló" Görgey Artúr mellé helyezte: „Károlyi Mihály akárcsak valamikor Görgey Világosnál, aláírta azt az örökké szomorú egyezséget, amely szegény hazánkat minden feltétel nélkül kiszolgáltatta a nemzetköziség őrületének".[26] Míg Orbók Attila Károlyi Mihály előképeként Károlyi Sándort és Görgey Artúrt egyaránt megnevezte, hozzátéve, hogy bűne felülmúlta azokét, mert bár ők is szolgasorba taszították Magyarországot, de Károlyi Mihály áruló politikája a Tanácsköztársaság „rablóállamához vezetett". Ezért „százszorta sötétebb alakja a történelemnek, mint az a másik, aki mérhetetlen kincseket kapott ugyan árulásáért, de legalább nem rablóknak és gyilkosoknak adta el hazáját…" – írta Orbók a *Ki árulta el Magyarországot?* című, 1919-es könyvében. Károlyi egyenesen az új „magyar Júdássá" is avanzsál a füzetben, amikor Görgey Artúr elhíresült ragadványnevét is megkapja, miután Orbók a „magyar Iskariótnak" nevezi, amiért Magyarországot a kommunisták kezére juttatta.[27]

Sasvári Nagy Olivér 1920-ban a „degenerált mágnásnak" nevezett Károlyi Mihály hatalomra kerülését csak a muhi és a mohácsi csatához fogható csapásként tudta értékelni: „A magyar nemzet történetében három katasztrófát fognak örökre emlegetni, a tatárjárást, a mohácsi vészt és Károlyi Mihály grófot. Ez az utolsó volt a legnagyobb."[28]

A Tanácsköztársaság legtöbbször és az antiszemita szerzők által különös előszeretettel alkalmazott magyar történelmi előképeiként a tatárjárást és a török hódoltságot nevezhetjük meg. Az analógia alapját egyfelől a pusztítás tényleges és elképzelt mértéke, másfelől a pusztítók valós és vélt idegensége adták. Egyes művekben még a Dózsa-féle parasztlázadás fordul elő történelmi párhuzamként. A 20. század elején ugyanis bár olykor markáns, de csak eseti kísérletek történtek Dózsa György történelmi személyének átértékelésére – a történetírásban Márki Sándor, az irodalomban Ady Endre nevét kell megemlíteni –, ezért a „parasztkirály" lázadása még igen negatívan élt a korabeli magyar kulturális emlékezetben.[29] Ekkoriban a baloldali radikális ellenkultúrán kívül – amely hősként tekintett a Tanácsköztársaság 75 filléres bélyegére is rákerülő történelmi alakra[30] – Dózsában még szinte kizárólag az urakat gyilkoló, kastélyokat és udvarházakat felgyújtó, fellázadt, vérengző jobbágyok vezetőjét látták, ez magyarázza, hogy *A Lenin-fiúk véres*

[25] *Wagner*, 17., 40., 42.
[26] *Zsedényi*, 40.
[27] *Orbók*, 24., 41–42., 45. – Görgeyről mint a „magyar Júdásról" l. Gerő András, 2004.
[28] *Sasvári Nagy*, 7–8.
[29] A 20. század eleji Dózsa-képről l. Romsics Ignác, 2011, 150–151.
[30] A magyar munkásmozgalom Dózsa-kultuszáról l. Vörös Boldizsár, 2004, 93.

munkái című, 1920-ban kiadott füzetsorozatban is a „Dózsa-féle rémuralomról" írtak a proletárdiktatúra előképét keresve. Bár a szerző hozzátette, hogy az 1919-es rémtettek még szörnyűbbek is voltak, mint az 1514-es kegyetlenkedések, mert akkor legalább „keresztények voltak a rablók és kínzók, nem pedig szedett-vedett zsidók".[31] Erre utalt az *A zsidók rémuralma Magyarországon* című 1919-es röpirat is, amikor Kun Bélát „körülmetélt Dózsa Györgynek" nevezte.[32] Szászhalmi József is a parasztlázadások történetéhez fordult értelmező hasonlatért, amikor a terroristák kegyetlenkedései kapcsán 1928-ban kiemelte, hogy rémtetteikhez képest „Dózsa György lázadói vagy Hóra és Kloska bocskoros oláh hóhérai jámbor műkedvelők voltak".[33] És amikor Kozma Andor 1922-ben elképzelte a legrosszabb 1919-es forgatókönyvet, akkor egy „második 1514-et" vizionált.[34]

A „bolsevikoknak" a hódító törökökhöz hasonlítása azért tehetett szert különös népszerűségre – mindenekelőtt a Horthy-kultuszt építők körében –, mert annak útján könnyen meg lehetett idézni az egyik legkedveltebb és legelterjedtebb magyar történelmi toposzt, a „kereszténység védőbástyáját" (vagy „védőpajzsát").[35] Prohászka Ottokár már a világháború előtt „új iszlámként" írta le a szocializmust,[36] az ellenforradalmárok pedig e párhuzam segítségével az európai civilizáció védőiként azonosíthatták magukat. A Nemzeti Hadsereg tábori lelkészének, Zadravecz Istvánnak az 1918–1919-es forradalmak idején elmondott prédikációit közzétevő gyűjteményes kötet – amelyhez maga Horthy Miklós írt ajánlást – a Tanácsköztársaság időszakát a „török rabbilincshez" hasonlította, Zadravecz Istvánt pedig a „keleti veszedelmet" feltartóztató Kapisztrán Jánoshoz, akinek Európát védő fegyvertársa a kor Hunyadi Jánosaként természetesen Horthy Miklós volt a „minden keresztényit elhamvasztó láva", vagyis a bolsevizmus feltartóztatásában.[37] A török kort idézte meg Bergendy Szilveszter *Tatárjárás után* című, 1919-es művének egyik metaforaválasztása is, amely szerint a forradalmi törvényszékek bírái „őrült dervisek" módjára üvöltöztek, de mint az igen árulkodó címből látható, a választási pamflet szerzője azért elsődlegesen a tatárjárásban találta meg a proletárok és a polgárok békés együttélését szerinte hosszú időre lehetetlenné tevő proletárdiktatúra magyar történelmi előképét:

[31] *A Lenin-fiúk véres munkái*, 55., 50.

[32] *A zsidók rémuralma Magyarországon*, 29.

[33] *Szászhalmi*, 17.

[34] *Andronicus*, 11–12.

[35] Romsics Ignác, 2008, 9–14.

[36] Paul Hanebrink, 2018, 44.

[37] *Páter István, a mi Kapisztránunk a forradalmi évben*. Szeged, Juhász István könyvnyomdája, 1920, 4–5, 76. – Zadravecz Istvánról és ellenforradalmi kultuszáról l. Borsányi György bevezető tanulmányát: *Páter Zadravecz titkos naplója*. Szerk., bev.: Borsányi György. Budapest, Kossuth, 1967, 5–28. – Horthy Miklós Hunyadi Jánoshoz hasonlításához l. Turbucz Dávid, 2016.

„Mikor a tatárok földúlták Magyarországot, nem volt ilyen nagy a pusztulás, mint ma, mert akkor munkás és munkaadó egyetértő szorgalommal és iparkodással állították helyre a régi műhelyt, de ma az osztálygyűlölet iskolája olyan erkölcsi pusztítást vitt véghez a lelkekben, hogy sajnos harmonikus együttműködésről hosszú ideig szó sem lehet."[38]

Amikor pedig Pesthy Jenő a magyar történelemben kutakodva kereste a Tanácsköztársaság legmegfelelőbb előképét, szintén a tatárjárásban találta meg, miszerint azóta nem élt át hasonló pusztulást Magyarország.[39] Fehérvári István az 1919-es röpiratában még a tatárjárásnál is szörnyűbbnek tartotta az 1918–1919-es forradalmak hatását.[40] Alföldi Dávid nemkülönben „tatárjárásról" beszélt, amikor röviddel az események után hozzálátott a proletárdiktatúra történetének értékeléséhez.[41] Kemény Ferenc is a „bolsevizmus tatárjárásáról" értekezett 1919-ben,[42] és Molnár Jenő is a tatárjárást jelölte meg értelmező történelmi előképként, amikor a Tanácsköztársaságot „a Lenin-féle tatáruralom kisebbített, de nem szelídített magyarországi kiadásának" nevezte.[43]

Könnyen belátható, hogy egy sor szerzőnek nem juthatott egyszerre eszébe magától ugyanaz az analógia, ebben a tendenciában valamilyen rendszerszerűséget azonosíthatunk. A tatárjáráshoz hasonlításnak akkor már jelentős múltja volt a magyar közéletben: a századelőre kialakuló hazai újkonzervatív mozgalomnak elsősorban a Katolikus Néppárthoz köthető szerzői az 1896-os választások idején és után kiadott antiliberális röpirataikban az elnyomónak és korruptnak tartott Szabadelvű Párt politikusait és jelöltjeit, az „idegen" liberalizmus magyarországi képviselőit azonosították a magyar nép javait pusztító „tatárokként".[44] És mire az antiliberalizmus szinergisztikus viszonyba került a századfordulón az antiszemitizmussal, már készen állt a séma, amelyet már valamivel korábban Oroszországban is alkalmaztak, például Dosztojevszkij is élt a „tatáruralomhoz" hasonlítás eszközével a magyarul is kiadott – és Domonkos József által is hivatkozott – *A zsidókérdés* című esszéjében.[45] Vagyis az 1919 utáni Tanácsköztársaság-ellenes iro-

[38] *Bergendy*, 8., 4.

[39] *Pesthy*, 25.

[40] *Fehérvári*, 3.

[41] *Alföldi*, 1.

[42] *Kemény*, 6.

[43] *Molnár*, 12.

[44] Trencsényi Balázs, 2008. – Az említett röpirat: *Jön a tatár! vagyis közelednek a követválasztások. Milleneumi ajándékul a haza józan polgárainak nyújtja egy néppárti.* Budapest, Szent Gellért Könyvnyomda, 1896. Kiemelendő még az 1896-os választásokat értékelő következő, vaskosabb munka: Bonitz Ferenc: *Tatárjárás Magyarországon 1896-ban.* Budapest, 1897.

[45] Az orosz szerző *A zsidókérdés* című esszéjében eljátszik a gondolattal, mi történne Oroszországban, ha a falusi elöljáróságokat elárasztanák a zsidók, és úgy vélte, olyan korszak következne, amelyet a „tatáruralommal" lehetne összehasonlítani. L. F. M. Dosztojevszkij: *A zsidókérdés.* Budapest, Pallas Rt. nyomdája, 1919, 22. – Dosztojevszkijt idézi: *Domonkos*, 33. – A „tatárjárás"

dalom szerzőinek csak egy lépést kellett megtenniük, hogy az „idegen" liberálisok „pusztításait" érzékeltető, antiszemita mellékzöngékkel feltöltődött, akkor már több mint két évtizede kimunkált „tatárjárás"-párhuzamot a proletárdiktatúrára alkalmazzák.

STRATÉGIAI METAFORÁK

„A betegség az élet sötét oldala, a kínosabbik; a terhesebb állampolgárság"[46] – írta Susan Sontag, amelyhez még hozzátehetnénk, hogy egy olyan rendellenes állapot, amely pusztulással fenyeget, és ezért a „betegség" ideális stratégiai metaforájául kínálkozott a kommünről író polgári szerzőknek a történtek megragadásához.[47] A Tanácsköztársaság-ellenes irodalom szerzői ugyan a kommün jelölésére vallási (a feltámadást megelőző „halál"), mitikus („szörnyeteg"), kriminális („maffia") és természeti („vihar") metaforákat egyaránt alkalmazták – melyek egytől egyig a szemléltetés céljára tudatosan kiválasztott, helyettesítésen alapuló tanármetaforák[48] –, de az egészségügyi („járvány") metafora fordul elő legtöbbször a vizsgált pamflet- és memoárirodalomban. A bolsevizmus „betegségként" azonosítása és szövegszervező elemként alkalmazása visszatérő eleme a Tanácsköztársaság-ellenes visszaemlékezéseknek, amelynek okát abban ragadhatjuk meg, hogy a magántulajdont és a rangokat elvető, a női emancipáció propagálásával a nemi különbségeket minimalizáló, egyenlősítést hirdető kommunisták a hagyományos, szabályozott és hierarchizált társadalmi struktúrával szemben álló *communitas*-ként tűnhettek fel, márpedig „szinte mindenhol »fertőzőnek« és »veszélyesnek« tekintenek mindent, ami nem osztályozható egyértelműen a hagyományos besorolási kritériumok fogalmaival".[49]

A bolsevizmust „Ázsiából ideimportált dermesztő járványként" írta le a *Kun Béláék 131 napos rémuralma* című kötet,[50] és itt érdemes elidőzni az „Ázsia" szim-

metafora keletről nyugatra terjedését jelzi, hogy például 1919-ben már egy német kiadvány magyarországi fordításában is felbukkan: Richter Jenő [Eugen Richter]: *A kommunizmus bukása*. Budapest, Helios Könyvkiadóvállalat, 1919, 88. – A párhuzam utóbb annyira népszerű lett, hogy 1942-ben Goebbels is a mongol inváziához hasonlította a Szovjetunió jelentette fenyegetés súlyát, noha a történelem folyamán német területek sose kerültek tatár uralom alá. L. Jeffrey Herf, 2008, 142. – A radikálisan antiszemita toposzok, képek és értelmezések keletről nyugatra terjedéséhez l. Michael Kellogg, 2005.

[46] Susan Sontag, 1983, 5.

[47] A stratégiai metaforákról, melyek „az egész szöveg »tanulságának«, végkicsengésének summázatát nyújtják képszerű formában", l. Romsics Gergely, 2004a, 152.

[48] L. Max Black, 1990, 432–447.

[49] Victor Turner, 1997, 57.

[50] *Kun Béláék 131 napos rémuralma*, 60.

bólumnál, amely ismételten visszatér a kommünleírásokban. Az „Ázsia" szimbólum ugyanis egyesítette magában a piszkosságot, a betegséget, a léhaságot, a lustaságot, a civilizációellenességet, a vadságot és a kegyetlenséget.[51] A 19. századra rögzült az a negatív orientalista képzet, melytől fogva a keleti világ „elkeserítően embertelennek, antidemokratikus, elmaradottnak, barbárnak stb. tűnt", „torz erkölcsiséggel", „buja szexualitással", amelynek lakosai „nyakig ülnek a fekáliában".[52] Ennek az elterjedt képzetnek köszönhető, hogy az „ázsiai" jelző, nemcsak a magyar, de az európai kommünleírások visszatérő eleme.[53]

Az „Ázsia" szimbólum gravitációs erejét mutatja, hogy még egy olyan alapvetően szaktudományos, egyetlen ágazat tevékenységét áttekintő, a pamfletekhez képest száraz munka is dagonyázott az „ázsiai" jelző használatában, mint Faragó Miksa *A szovjet bankógyára* című, 1929-ben megjelent, részletező összefoglalása. Ennek bevezetőjében az Osztrák–Magyar Bank korábbi főhivatalnoka a következőképp jellemezte a Tanácsköztársaságot: „ázsiai módszerekkel s ázsiai zsoldban élő ázsiai emberekkel lelketlen kalandorok előretörtek az európai kultúra ellen, hogy azt megsemmisítsék s Európát az ázsiai félsziget nyúlványává s Amerika felé való ugródeszkájává tegyék".[54]

Székely Sámuel is az „Ázsia" szimbólumot és az ehhez kapcsolódó orientalista sztereotípiákat mozgósította a magyarországi események értelmezésére az 1919-es röpiratában. A bolsevik hatalomátvételt „ázsiai forradalomként" azonosította, amelynek tanait az Oroszországban „megfertőzött" magyar hadifoglyok – Kun Béla és Szamuely Tibor – hozták be Magyarországra. A bolsevik ideológiát pedig „keleti pestisként", „keletről behurcolt szellemi ragályként" vagy „orosz ragályként" írta le, amely azért tudott hatni, mert „a „nyugati dekadensek, a nemzetietlen szociológusok és a megtántorodott szocialistavezérek" a maguk forradalmi

[51] William H. Walsh „kolligációs fogalom" kifejezésével értelmezhetjük az „Ázsia" földrajzi névnek a Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban betöltött szerepét, amelyre Hayden White a „narratív szubsztancia" szakkifejezést használta. A „narratív szubsztanciák" „a történeti elbeszélések legfőbb szervezőelvei, és nem közvetlenül a múltbeli valóságára utalnak, hanem annak képére, interpretációjára". L. Kisantal Tamás, 2009, 21–22. – A negatív „ázsiai" jelző elterjedéséről a magyar közbeszédben l. Péter László, 1998, 120–124.

[52] Edward W. Said, 2000, 260., 289., 409. – A Tanácsköztársaság-ellenes irodalom kommunistaképei és az 1970-es évek amerikai filmjeinek arabábrázolásai között igen sok hasonlóságot találunk: „Szexuálisan túlfűtött szörnyetegekként ábrázolják őket, akik ravasz csapdákat állítanak, zseniálisan álnok terveket szőnek ugyan, ám alapjában véve szadista, nem szavahihető és megvetendő népség." (uo. 497.)

[53] L. például: Andreas Antropoff: *Der asiatische Bolschewismus – das Ende Deutschlands und Europas?* Berlin, Grübel, 1919. – A jócskán 1945 előtt szocializálódott Konrad Adenauer is úgy nyilatkozott utóbb az NSZK kancellárjaként, hogy „Ázsia az Elbánál kezdődik". L. Paul Hanebrink, 2018, 217.

[54] Faragó Miksa: *A szovjet bankógyára*. Budapest, a szerző kiadása, 1929, 3.

munkájával előtte már – képletesen – legyengítették a magyar nemzet immunrendszerét. Míg a „fegyelmezett polgársággal" rendelkező Németországon, Anglián vagy Franciaországon nem tudott úrrá lenni az „ázsiai szocializmus".[55]

Ahogy már az eddigi példák alapján is megállapítható, az „Ázsia" szimbólumot igen gyakran kísérte a „járvány" stratégiai metafora. Kerecseny János 1925-ben a „kommunista járvány veszedelméről" írt, és a május 1-je ünneplésére feldíszített Budapest leírására a „vörös lázban" dühöngött képet használta. Kun Béla pedig azért választotta Ausztriát a forradalmasítás célpontjának, mert az „már amúgy is megfertőzött volt a kommunista tévtanoktól".[56] Somogyi Zoltán arról tanúskodott 1920-ban, hogy 1918 őszétől a forradalmi eszmék „megfertőzték" a katonákat, az ellenforradalmárok pedig „minél előbb és minden áron" meg akarták szabadítani az országot a „pestistől".[57] Julier Ferenc az 1927-ben közzétett visszaemlékezésében pedig a „rendetlenség bacillusairól" írt, amelyeket „behurcoltak" a hadseregbe, és amelyeket aztán a fertőzési gócként leírt katonatanácsok szaporítottak.[58] De tegyük hozzá, hogy a „bolsevizmus bacilusai" kifejezést maguk a bolsevikok is használták retorikai elemként.[59]

A katonatiszteknél jóval kifinomultabb módon alkalmazta a „betegség" stratégiai metaforát Kóbor Tamás *A bolsevismusról a bolsevismus alatt* című, 1919-es művében. A liberális ideológiai alapállású író nézőpontjából a proletárdiktatúra kikiáltása annak következménye volt, hogy az „osztálykülönbség nélkül őrölő" háború és az azt követő zavaros események nemcsak a polgári társadalmat, de a proletariátust is „idegbeteggé, lélek- és agybeteggé" tették. Úgy vélte, hogy a magyarországi események nem egyediek, mert hasonló felfordulás következett be minden legyőzött országban, amelyek történelmi katasztrófát szenvedtek el. Ezért írta azt, hogy a proletárdiktatúra egy „kórkép" volt, és nem egy „új világ kezdete".

A kommünt a „pusztulásra" ítélt régi, kapitalista világ válságreakciójaként, mintegy „ideglázként" fogta fel, és egy olyan kényszercselekvésként írta le, mint amikor „a lázbeteg felfeküdvén az egyik oldalát, a másik oldalára fordul", vagy amikor „a fogfájós beleharap a fogába és azt hiszi, hogy valamit csinált". Épp ezért úgy gondolta, hogy a politikusok helyett csak az orvosok tudják kivezetni nemcsak a háború megterhelte Magyarországot, hanem az egész „beteg világot" a válságból: „Jöjjenek az orvosok, a pszichiáterek és idegtudósok és jöjjenek az ápolók,

[55] *Székely*, 14–15. – Orbók Attila szintén „ázsiai szocializmusként" azonosította a bolsevizmust (43.).

[56] *Kerecseny*, 23., 25., 27.

[57] *Somogyi*, 11., 27.

[58] *Julier*, 1927. július 7., 8.

[59] Rudolf L. Tőkés, 1967, vii.

a szanatóriumok. A világot szanatóriummá kell átváltoztatni s az embereket nem vezetni, nevelni, hanem gyógyítani."[60]

A gyógyulást követően az immunrendszer megerősödéséhez vezető megbetegedés képei is felbukkannak Buza Barnánál, amikor a proletárdiktatúra értelmét szerette volna megtalálni a magyar történelmi fejlődés és a demokratizálódás perspektívájából:

„Talán szükség volt ennek a négy hónapos nagy kínszenvedésnek a tisztító tüzére, hogy a magyar munkástömegek feleszméljenek s meglássák, hogy az ő becsületes bizalmukkal visszaélve, milyen veszedelmes gazemberek milyen veszedelmes romlásba akarták vezetni őket s az országot. Máskép[p] nem lehetett volna kiküszöbölni az ország testéből a kommunista fertőzést. A méreg itt maradt volna s örökös lázakkal gyötörné a szerencsétlen nemzetet."[61]

A „betegség" stratégiai metafora igen gyakran járt párban a kommün „piszkosságára" tett utalásokkal. Például Fejérváry József és Gravátz Ferenc 1921-es kiadványa szerint a kommunizmus jelszava alatt valójában a bolsevizmus „dögvésze" érkezett meg Magyarországra, a szerzők a magyarországi kommünt az oroszországi „szennytenger" helyi „szennyfoltjaként" írták le.[62] De egyes szerzők magát a „szennyet" alkalmazták stratégiai metaforaként, például Szász Károly az 1922-ben kiadott memoárjában az 1918–1919-es eseményeket a Wekerle-kormányt követően „feltámadt szennyes hullámok" képével jelölte.[63] A Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban visszatérő a „kiömlő csatorna" képe (amelyet gyakran kísér a proletárdiktatúra funkcionáriusainak „patkányokként" azonosítása), mint a kommün vezetőiről író Pesthy Jenőnél: „Mint amikor nagy zápor után a csatorna vize kiönt és elsősorban a piszkot és szemetet sodorja elő: így kerültek felszínre ezek a jelentéktelen emberek".[64]

Kiss Ferenc is a mindent felkavaró és leginkább a „könnyű fajsúlyú elemeket" – a kalandorokat – felszínre vető „szennyes árhullám" stratégiai metaforájával jelölte a forradalmakat, és a vezető pozícióba kerülő kétes alakokat a felkavarodással a víz felszínére dobott „gazhoz" hasonlította. Kiss egész 1920-as memoárjában dominálnak a vízzel kapcsolatos képek, például 1919 utáni vádlóit a magukat az események idején az „iszapban" meghúzó, majd utána „hangosan brekegő" „kétéltűekként" írta le.[65]

Pesthy szerint csak „szemetet és züllést" hozott a proletárdiktatúra, amely „penetráns szemétdombbá", a „legdurvább Ázsiává" tette Budapestet. Tormay Cécile

[60] *Kóbor*, 22–23., 25., 157–158., 24.
[61] *Buza*, 29.
[62] *Fejérváry–Gravátz*, 56.
[63] *Szász Károly*, 62.
[64] *Pesthy*, 37.
[65] *Kiss*, 3.

is „söpretlen, szennyes utcákról" írt.[66] A szemetelés önmagán túlmutató jelentőségre tett szert Pesthy elbeszélésében, aki azt a „legmélyebb dekadencia jelképének" tette meg:

„A proletáruralom mindenre a legmélyebb dekadencia bélyegét nyomta rá. Ez a mi szép, még nemrégiben is a tisztaságtól ragyogó fővárosunk csak úgy bűzlik a szeméttől. A lezárt üzletek, a kirakatok és a kávéházak plakátokkal beragasztott tükörablakai, a tönkretett sétaterek, összetört lámpák, a dunaparti korzó barikádba halmozott székei, piszkos és csőcselékkel zsúfolt villamoskocsik, az utca a csirkefogó külsejű vörösőrökkel már külsőleg is egy ázsiai város bizarr benyomását teszik ránk. Mintha a világ szemetjét itt rakták volna le, amerre fordulsz, amerre nézel: bűz, piszok, csőcselék, csőcselék és csőcselék. (...) Ázsia, a legdurvább Ázsia lett ebből a városból, Augias istállója, penetráns szemétdomb."[67]

A „szenny" stratégiai metaforája automatikusan húzza magával a „takarítás" képét, melynek útján meg lehetett szabadulni a „vörös söpredéktől"[68] Horthy Miklósnak a fehérterrort mentegető memoárja szerint „acélseprővel".[69] Mint az közismert, a fővárosba bevonuló leendő kormányzó az 1919. november 16-i beszédében a „vörös rongyokba öltözött" Budapestről beszélt, úgyhogy még érdemes megemlékezni a szintén több pamfletben és visszaemlékezésben előforduló „farsang" metaforáról. Például *A zsidók rémuralma Magyarországon* című röpirat szerint a Tanácsköztársaság egy olyan „vörös farsang" volt, amelyben „eszemiszom helyett koplalásból áll a gyönyör végkimerülésig".[70] A Mihail Bahtyin karneválelméletével[71] megközelíthető „farsang" (egyes elbeszélésekben „pünkösdi királyság") metafora szerint a polgárság a karneváli időszakhoz hasonló átmeneti ellenvilágként azonosította a kommünt, amikor is egy rövid időre helyet cserélhettek a társadalmi osztályok képviselői – jobbágyból is választhattak karneváli királyt, miképp pár hónapra Kun Bélából is Magyarország ura lehetett –, de aztán a farsangi időszak végével kíméletlenül visszaállt az eredeti, „igazi" állapot.

[66] *Tormay*, II., 32.
[67] *Pesthy*, 23.
[68] *Kratochvil*, 55.
[69] Horthy Miklós: *Emlékirataim*. Buenos Aires, 1953, 125.
[70] *A zsidók rémuralma Magyarországon*, 20–21.
[71] L. Mihail Bahtyin, 1982.

Összegzés

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG-ÁBRÁZOLÁSOK LEGFŐBB JELLEMZŐI

A Tanácsköztársaság időszakáról szóló, 1919 és 1929 között született pamfletek és visszaemlékezések két nagy halmazba sorolhatók, attól függően, hogy szerzőiknek egy traumatikus esemény kibeszélése, az első értelmezés kialakítása és „a múlt birtokbavétele"; vagy éppen hogy egy már nagyon is létező, „kellemetlen" elbeszélés cáfolata volt a szándéka.

Az első nagyobb halmazba tartozó kiadványok minősített esetei azok az aktuálpolitikai célok szolgálatába állított művek, amelyek kifejezetten egy politikai ellenfél diszkreditálása érdekében idézték föl a Tanácsköztársaság történetét. Ezek arra kívánták felhívni a figyelmet, hogy az 1918–1919-es forradalmak magyar politikai életbe visszatért, „átmaszkírozott" résztvevői ugyanazok, akik Kun Béla „tatárait" rászabadították az országra. Ezen irányzat „állatorvosi lovaiként" azokat az 1920-as választás előtt született kiadványokat jelölhetjük meg, amelyek a Magyarországon maradt szociáldemokraták ellen íródtak, és ezért például Kun Bélánál jobban támadták bennük Peidl Gyulát. Ez az MSZDP-t támadó irány mintaadó művének Bergendy Szilveszter *Tatárjárás után* című, 1919-es röpirata tekinthető, amely azt kívánta demonstrálni, hogy nem volt lényegi különbség a legmérsékeltebb szociáldemokrata pártvezetők és Kun Béla céljai és szándékai között (ezzel meg is előlegezve az 1920-as népbiztosper üzenetét).

A második nagyobb halmazba sorolhatók a saját jelentőségüket és harcaikat különleges módon eltúlzók művei. Legjellemzőbb példáinak a kommün bukását a bécsi követség kirablásának tulajdonító ellenforradalmárok visszaemlékezéseit tarthatjuk, akik aztán nem győztek védekezni az elrabolt milliók eltűnését követő sikkasztási vádak ellen. Közülük az egyéni sérelmét a „magyar Dreyfus-üggyé" fújó Kerecseny János 1925-ben megjelent füzetét jelölhetjük meg tipikusként.

A vizsgált pamfletek és visszaemlékezések különböző magyarázatokat kínálták a proletárdiktatúra létrejöttére. A Tanácsköztársaság-ellenes irodalom szerzőinek egy jelentékeny része már Szekfű Gyula *Három nemzedék* című, 1920-ban megjelent, paradigmatikusnak tartott klasszikusa előtt a dualizmus kori elit liberális politikáját tette felelőssé az 1918–1919-es forradalmakért. Az igényesebb értelmezők összetett bírálatát kívánták adni a liberális politikának, a radikálisan antiszemita szerzők azonban megelégedtek az óvatlan bevándorláspolitika hibáz-

tatásával, mivel szerintük a korábban befogadott „zsidók" vették át a hatalmat a proletárdiktatúra kikiáltásával. Ők következetesen „zsidódiktatúraként" írtak a kommünről, ám a Forradalmi Kormányzótanácson belüli „zsidó" felülreprezentációra csak kivételes esetben kínáltak történeti-szociológiai érveket is mozgósító magyarázatot, annál nagyobb teret kaptak a „judeobolsevik" (és szabadkőműves) világ-összeesküvés elképzelésével kapcsolatba hozható megfejtések. A „zsidós" testi jegyek felsorolásában tobzódó pamfletek és visszaemlékezések közül több is megelőzte Tormay Cécile elhíresült *Bujdosó könyv*ének megjelenését, így arra a következtetésre juthatunk, hogy az írónő inkább csak követte a „diskurzus rendjét", mintsem maga szabta volna meg azt. A Tanácsköztársaságot „zsidódiktatúraként" azonosító, már 1919 őszén hamar terebélyessé vált diskurzusra született meg válaszként a cionista értelmezés, amely szerint a kommün katasztrófájához a magyarországi zsidók hiú asszimilációs vágya és törekvése vezetett, mivel a „be nem fogadás" okozta frusztráció tette radikálissá, internacionalistává és szocialistává az utóbb a kommün vezetésében helyet kapó „zsidókat" (akik egyébként nem tartották zsidónak saját magukat).

A dualizmus kori évtizedek „vizsgálatára" is kitérő antiliberális magyarázatok kevés jelentőséget tulajdonítottak az 1919. március 21-i „hatalomátadásnak", mivel a nevezetes nap eseményeit egy jóval korábban kezdődő történet logikus lezárásának tartották. A Károlyi Mihályt és a szociáldemokratákat támadó – és a proletárdiktatúra kikiáltásában az ő felelősségüket hangsúlyozó – pamfletek és visszaemlékezések azonban kiemelt figyelmet szenteltek ennek, mivel azzal kívánták kompromittálni a Népköztársaságot, hogy a „hatalomátadás" mítosza segítségével azt szorosan hozzákötötték a Tanácsköztársasághoz.

A társadalmi osztályát és politizáló rokonságát megtagadó különc – és ezért ideális bűnbak – Károlyi Mihály ellen különös szenvedéllyel keltek ki az 1918 előtti elithez tartozó arisztokraták, politikusok és a meggyilkolt Tisza István egykori köréhez tartozó értelmiségiek. Károlyi Mihályt előszeretettel illették „degenerált" jelzővel a jobboldali szerzők, és megállapíthatjuk, hogy Károlyiéhoz fogható mennyiségben csak a szintén renegát – milliomos bankárfiúból lett kommunista népbiztos – Lukács György kapta meg ezt a megbélyegző jelzőt. A Tanácsköztársaság létrejöttének okát a Károlyi-rendszer politikájában megtaláló szövegeken belül a Károlyit támadó invektívák mellett a szociáldemokratákat felelőssé tevő pamfleteket és visszaemlékezéseket találjuk. Szerzőik jellemzően három csoportból rekrutálódtak: az egykori, magukat becsapottnak érző koalíciós partnerek (Magyarországon a korábbi függetlenségi pártiak, míg az emigránsok között jellemzően a polgári radikálisok), a Tanácsköztársaság idején háttérbe szorított szociáldemokraták, és végül az MSZDP-t az 1919-es múltjával, a kommunistákkal történt pártegyesülés felemlegetésével támadó Horthy-kori politikai riválisok.

Az 1918–1919-es forradalmakban részt vevő, a Horthy-korban megtámadott és defenzívába szoruló pamfletírókra és visszaemlékezőkre szintén a strukturális okkeresés volt jellemző. Ők azonban elsősorban a dualista rendszer és különösen Tisza István felelősségét hangoztatták a bekövetkezett eseményeket illetően; a szociáldemokraták kommunisták mellé sodródásában, illetve az indulatok elszabadulásában. Ők azzal magyarázták a proletárdiktatúra kikiáltását, hogy a dualizmus kori szűk választójog miatt az MSZDP nem juttathatott be képviselőket a magyar parlamentbe, ezért a szociáldemokrata politikusok nem vehettek részt a parlamenti munkában, emiatt tapasztalatlanok voltak, és a parlamentarizmushoz se alakulhatott ki bensőséges viszonyuk. Tisza István hibáztatása a reformok ellehetetlenítése miatt sokszor került szinergiába a világháborúra mint az 1918–1919-es forradalmak legfőbb kiváltó okára rámutató értelmezésekkel, mivel a baloldali szerzők Tisza Istvánt tartották a háborús politika fő szorgalmazójának, személyesen őt tették felelősnek a világháborús szenvedésekért.

Az 1918–1919-es forradalmakat a világháborús vereséggel és az azt követő felfordulással magyarázó értelmezések a világháborút egy olyan „detonációként" jelenítették meg, amely magasba repítette Kun Bélát. Amennyire kézenfekvő is volt azonban ez a magyarázat a kortársak egy része számára – nemcsak baloldali, hanem jobboldali szerzők műveiben is felbukkan –, annyira kevéssé lehetett használni az 1919 utáni politikai küzdelmekben a Magyarországon maradt októbristák és szociáldemokraták ellen, ezért választási brosúrákban nem is találkozhatunk ezzel.

Miképp a Tanácsköztársaság létrejöttének magyarázatait is inkább a szerzők jelenbeli küzdelme határozta meg, az elbeszélők a proletárdiktatúra 1919. március 21-i kikiáltásának és kezdeti időszakának leírásaiba is visszavetítették az utólagos tudásukat, nemegyszer még az időjárásnak is meghatározó jelentést tulajdonítva, így tudták meglátni a felhőkben a később bekövetkező események baljós előjeleit – már a Tanácsköztársaság bukása után. A kommün első heteiről írva jellemzően igyekeztek megfeledkezni arról, hogy kezdetben a közhangulat támogatta a Tanácsköztársaságot, mivel még a jobboldali középosztály egy része is úgy hitte, hogy az új rendszer majd megvédi a magyar határokat. Ehelyett az ellenforradalmi időszakban született Tanácsköztársaság-ellenes pamfletek és visszaemlékezések döntő többségükben azt hangsúlyozták, hogy a kommün nem talált elfogadásra a nemzeti érzelmű magyarok körében, hanem – a félrevezetett, de utóbb kijózanodó munkásság mellett – csak a „zsidók" támogatták. A proletárdiktatúra „bázisának" 1919 utáni, ekképpen történő meghatározása – helyesebben megkonstruálása – aktuálpolitikai célokat szolgált. Annak hangsúlyozása, hogy a Tanácsköztársaságot a zsidók támogatták, komoly érveket szolgáltatott a Horthy-kori antiszemita rendelkezéseknek, különösen a „zsidó intellektuelek" visszaszorítását „célzó" numerus clausus törvény meghozatalának és elfogadtatásának. Hogy a „zsidók" 1918–1919-es pártszimpátiáinak felemlegetése mennyire nem a for-

radalmak alatti szerepvállalásukból, hanem a társadalmi javak újraelosztását az antiszemita ideológiával legitimálni akaró politikából adódott, tisztán jelzi, hogy a Kommunisták Magyarországi Pártja legradikálisabb híveinek számító rokkant katonákkal kapcsolatos Horthy-kori törvényhozási vitákban nem merült fel, hogy büntetni kéne őket azért, mert az 1918–1919-es forradalmak idején a kommunisták lelkes támogatói voltak.

A proletárdiktatúra idején funkciót viselő egykori résztvevők kivételével a szerzők egy „ellenvilág" kezdetének tartották 1919. március 21-jét, amikor is olyan bűnözők vették át a hatalmat Magyarországon, akiknek egy „rendes világban" börtönben lett volna a helyük. A Forradalmi Kormányzótanács tagjainak szellemi és fizikai leírása során előszeretettel alkalmazták az antik invektívák lejáratóeszközeit. Ókori ihletések mutathatók ki a Tanácsköztársaság-ellenes kiadványok azon részeiben is, amelyek a népbiztosoknak a császárkori Rómát idéző lakomáiról és orgiáiról számolnak be. Megállapítható, hogy azok a visszaemlékezők rendelkeztek a legrészletesebb információkkal a népbiztosok lakomáiról, és közölték tételesen a népbiztosok ebédjeinek és a szovjetházi vacsoráknak a menüsorait, akik állításuk szerint a legnagyobb bujdosók voltak a kommün idején. (És egy ehhez hasonló másik „szabálya" is felállítható a Tanácsköztársaság-ellenes irodalomnak: egy kérdéses eseményt – például a tanácsválasztásokat – többnyire az a szerző ábrázolt a legkevésbé negatívan, aki a legközelebb állt ahhoz.) Azok a szerzők, akik nemcsak rémisztőnek, de szürreálisnak és abszurdnak akarták beállítani a proletárdiktatúra világát, többnyire megragadták az alkalmat, hogy a népbiztosok – vidéki visszaemlékezők esetében a helyi direktóriumok vezetőinek – kopottságán, műveletlenségén, gusztustalanságain és képzetlenségén vagy – adott esetben – polgári szakmáján gúnyolódjanak.

A Tanácsköztársaság vezetőinek képességeire és szándékaira tett megállapításokat áttekintve általánosabban megállapítható, hogy velük kapcsolatban két fő elbeszélő séma létezett: az egyik alkalmatlan, szedett-vedett népségként azonosította a Forradalmi Kormányzótanács tagjait, míg a másik olvasat szerint személyükben egy, az országot szervezetten kifosztó rablógyilkos banda került hatalomra. A két, egymásnak ellentmondó értelmezés olykor ugyanabban a szövegben is helyet kapott, ha annak szerzője a lehető legtöbb rosszat akarta elmondani a kommünről. Ekképp válhattak a Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban a népbiztosokból akár egy bekezdésen belül is fenevadakká a pojácák vagy fordítva. Sokszor ugyanis nem tudták eldönteni a szerzők, hogy a proletárdiktatúrát horrorként vagy tragikomédiaként fessék-e meg, emiatt egyes munkában a horrorisztikus leírások komikus elemekkel, nemegyszer viccközlésekkel keveredtek – nem éppen erősítve egymást.

A Forradalmi Kormányzótanácshoz hasonlóan Kun Bélának is kettős megítélése alakult ki a recepcióban: az egyik szerint ő volt a Forradalmi Kormányzóta-

nács „főgonosza", a másik olvasat szerint azonban Kun Béla nem volt eredendően gonosz, hanem ő is csak áldozata volt az igazán veszett terroristáknak, a proletárdiktatúra valódi főszörnyeinek. A kettős ábrázolás különösen az 1919. június 24-i monitorlázadás leírásakor tűnt ki, amikor az egyik ábrázolás szerint Kun Béla „egész testében remegett" az ágyúdörgés hallatán – megidézve ezzel a rettenetesen gyáva, még a villámlástól is félő zsarnokok antik toposzát –, míg más szerzők szerint Kun olyan fanatikus vezetője volt a proletárdiktatúrának, hogy azonnal egyenruhába bújt, amint meghallotta a monitorok ágyúzását, hogy személyesen vezényelje az ellenforradalmi kísérlet leverését.

A szerzők jellemzően tehetségtelen és ellenszenves figuraként írták le Kun Bélát, így azonban a Horthy-kori pamfletek és memoárok döntő többségében apóriaként húzódott meg az ellentmondás, hogy miként tudott szinte a semmiből pártot szervezni, támogatókra találni és hatalomra kerülni, majd hónapokon át az ország élén maradni az a végtelenül taszító férfi, akinek nemcsak a szellemét, de még a testét is igyekeztek olyan undorítónak lefesteni, amilyennek csak lehetett. A negatív Kun-ábrázolásokból a „véres szemek" ismétlődő felemlegetését érdemes leginkább kiemelni, ez ugyanis nemcsak a negatív Kun-képeknek lett szinte elmaradhatatlan része, hanem az 1956 után Magyarországon megjelent pozitív Kun Béla-portréknak is kanonizálódott eleme lett. Csak akkor már nem a „kegyetlenség" képzetét kapcsolták hozzá (mint a jobboldali elbeszélésekben), hanem a romantizáló baloldali leírásokban a fáradtságra, a kialvatlanságra, tehát a szakadatlan munkára utalt. Hasonló jelenséget tapasztalunk Korvin Ottó és Szamuely Tibor esetében: előbbinek a púposságát, utóbbinak a fiatal kori munkamániáját töltötték fel teljesen eltérő jelentéssel a bal- és a jobboldali kultuszukban, illetve ellenkultuszukban.

A vörösterror ábrázolásaival kapcsolatban elmondható, hogy az előzmények, az első világháború „brutalizáló" hatása, valamint a konjunkturális folyamatok, az 1919 tavaszán és nyarán Magyarországon fennálló helyzet ismertetése helyett a Horthy-kori pamfletek és visszaemlékezések inkább perszonifikálták a vörösterrort, annak okait a sátáni gonosztevővé festett terrorparancsnokok „vérszomjában" találták meg. A valóságosnál rettenetesebb képet festettek a Tanácsköztársaság terrorjáról, és olykor már-már karikatúrába hajló portrékat rajzoltak annak kivitelezőiről (akik közül a Forradalmi Törvényszéket vezető László Jenő hamar kiesett a kollektív emlékezetből, noha egyes korai kiadványok még „főszörnyként" is szerepeltették), például „vérszopó" vámpírként ábrázolták Szamuely Tibort, a Károlyi-rendszer Lukachich-ellenes propagandájától inspirálódva. Cserny Józsefet azonban a legvérmesebb antiszemita szerzők enyhébb elbánásban részesítették, mivel ő nem volt „zsidó", vagyis a Tanácsköztársaság-ellenes irodalom legradikálisabb iránya a származás alapján súlyozta az elkövetett tetteket.

Az 1919 utáni beszámolók szerint a proletárdiktatúra csak pusztulást hozott a gazdasági életben, de a terrorleírásokhoz hasonlóan, a proletárdiktatúra gazdasági

csődjének részletezésekor sem ejtettek szót az okok között az első világháború pusztító, majd az azt követő antantblokád fojtogató hatásáról, hiszen ezek említése legalább részbeni felmentést adott volna a Tanácsköztársaság vezetőinek, akikre a jobboldali visszaemlékezők teljes egészében rá kívánták hárítani a gazdasági összeomlás ódiumát. A „tökön és gerslin" élő Budapestről szóló beszámolók nem ismertették az áruellátás konjunkturális okait, nem utaltak arra, hogy a „hiány" nem a proletárdiktatúra elhibázott gazdaságpolitikájával köszöntött Budapestre, hanem a mind kevesebb és egyre rosszabb élelmiszerért történő sorban állások már az első világháború alatt megkezdődtek, és a Tanácsköztársaság alatti ellátási problémák a már 1915 óta zajló folyamatba illeszkedtek.

Az „enyészetnek" jellemzően két okát jelölték meg a pamfletekben és memoárokban: a rendre visszaköszönő első magyarázat szerint az okozta a kommün gazdasági csődjét, hogy attól kezdve, hogy minden közösségi tulajdonba került, már senki sem akart dolgozni. A demoralizáló hatású és perspektívavesztéshez vezető erőltetett egyenlősítés és a közösségi tulajdonlás bevezetése (amelyet számos szerző „rablásként" azonosított) mellett a másik jellemző magyarázata a Tanácsköztársaság-ellenes irodalom szerzőinek a kommün gazdasági összeomlására az volt, hogy a proletárdiktatúra alkalmatlan elemeket ültetett vezető pozíciókba azzal, hogy a társadalmat a talpáról a feje tetejére állította.

A tradicionális társadalmi viszonyok kommün alatti megfordulásának – vagy inkább felfordulásának – érzékeltetéséhez a szerzők előszeretettel nyúltak a „farsang" (egyes elbeszélésekben „pünkösdi királyság") metaforájához. A Mihail Bahtyin karneváleImméletével megközelíthető „farsang" metafora segítségével a polgárság a karneváli időszakhoz hasonló átmeneti ellenvilágként azonosította a kommünt, amikor is egy rövid időre helyet cserélhettek a társadalmi osztályok képviselői. Ezzel értelmezték azt, hogy néhány hétre a külvárosi proletárok költözhettek be a tágas polgárlakásokba, vehették birtokba a Margit-szigetet, lubickolhattak a Széchenyi fürdőben, és ülhettek be a Nemzeti Színház előadásaira – vagyis a társadalmi hierarchia aljáról annak csúcsára kerültek.

A Tanácsköztársaság fennállásának rövid ideje alatt szinte csak a szociálpolitikában és a kultúrpolitikában tudott felmutatni látványos – és a propagandájában felnagyított – sikereket, az 1919 utáni kommünellenes propaganda azonban vagy negligálta ezeket az 1918–1919-es forradalmakkal szemben tanúsított „zéró" tolerancia jegyében, vagy próbálta relativizálni a proletárdiktatúra erőfeszítéseit a munkásság szociális és kulturális emancipálására. Bár a vizsgált pamflet- és memoárirodalom szerzői a Tanácsköztársaság eltérő szociál- és kultúrpolitikai intézkedéseit gúnyolták ki – amennyiben írtak azokról –, egyikük sem vetette fel az 1918 előtti politikai elit felelősségét a proletariátus szociális és kulturális nyomorában, hanem mintegy „adottságként" írtak a munkások piszkosságáról és kulturálatlanságáról. Így a polgárok és az arisztokraták reprezentatív helyeit a „vörös

farsang" idején elfoglaló proletárok ábrázolásai jobb esetben a „koldusból királyfi" vígjátékzsáner esetlen hőseihez vagy, rosszabb esetben, a zombifilmek élőhalottjaihoz váltak hasonlatossá. Utóbbi azért se meglepő, mert az 1960–1970-es évek zombifilmhullámát részben a külvárosi proletariátustól való félelem ihlette.

A Tanácsköztársaság szociál- és kultúrpolitikai eredményeinél jobban már csak a Vörös Hadsereg harcait kívánták lejáratni, az ugyanis igen kellemetlen „tényt" jelentett a Horthy-korszak emlékezetpolitikai vállalkozói számára, hogy a magyar területeket megszálló idegen erőkkel nem a Nemzeti Hadsereg, hanem a Vörös Hadsereg csapott össze 1919-ben. A Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban igyekeztek nevetségessé tenni mind a Vörös Hadsereg vezetőit, mind a harcoló munkásokat. Össztűz alá vették a „munkások önfeláldozásának" baloldali toposzát, és elvitatták a Tanácsköztársaság katonapolitikai sikereit, vagy irrelevánsnak nyilvánították azokat annak hangoztatásával, hogy még a román megszállás is jobb eshetőség volt a magyarság számára, mint a proletárdiktatúra fennmaradása. A Vörös Hadsereg vezetőiről rajzolt parodisztikus portrék között Stromfeld Aurél ábrázolása jelent kivételt, mert az ő megbecsültsége egyöntetűnek tekinthető még a Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban is, ám katonai vezetői képességeinek elismerését baloldali érzelmeinek tagadása, olykor egyenesen az ellenforradalmi mozgalmak támogatójaként beállítása kísérte.

A Vörös Hadsereg erőfeszítéseinek lekicsinylése azonban nem járt az ellenforradalmi mozgalmak jelentőségének felnagyításával. A vizsgált Tanácsköztársaság-ellenes irodalom egyik sajátossága, hogy azon szerzők munkái kivételével, akik maguk is részt vettek ellenforradalmi szervezkedésekben vagy akciókban – mint amilyen a bécsi magyar követség kirablása volt –, a pamfletek és memoárok jellemzően igen nevetséges színben tüntették föl a kommünellenes mozgalmakat. Elvitatták, hogy a magyar ellenforradalmi csoportoknak bármi szerepe lett volna kommün bukásában, és lényegében átvették a Tanácsköztársaság ezzel kapcsolatos hivatalos propagandaszólamait, amelyek az ellenforradalmárokat szállodában pezsgőző, mihaszna kalandorokként mutatták be. A „szállodában pezsgőzés" képe ugyanis olyan eszköz volt, amelyet – a Lukachich Gézára és a Szamuely Tiborra egyaránt alkalmazott „vérszopó" eposzi jelzőhöz hasonlóan – mind a bal-, mind a jobboldali elbeszélők felhasználtak az ellentábor hiteltelenítésére.

Mivel az 1919 utáni politikai küzdelmek rányomták bélyegüket a Tanácsköztársaságról szóló elbeszélésekre, az 1919 és 1929 között született pamfletek és visszaemlékezések elemzése lehetőséget adott arra, hogy bővítsük a Horthy-kori Magyarország emlékező közösségeinek viszonyairól meglévő ismereteinket, elkülönítsük az egyes szociokulturális csoportokat.

A Magyarországon maradt szociáldemokraták kétfrontos emlékezetpolitikai küzdelemre kényszerültek. Az 1918 előtti és utáni politikai elitet azzal támadták, hogy az 1918–1919-es forradalmakért a kiváltságaikhoz ragaszkodó magyar po-

litikai elit „konokságát", az „osztályuralom önzését" tették felelőssé, mert a szociáldemokraták szerint az időben meghozott jogbővítés – az általános, egyenlő és titkos választójog bevezetése – elejét vette volna az elnyomott proletariátus radikalizálódásának. A proletárdiktatúra „túlkapásaiért", a vörösterrorért pedig a kommunistákat hibáztatták, és azzal vádolták őket, hogy radikális és megalapozatlan cselekedeteikkel lejáratták a szociáldemokraták törekvéseit, és tönkretették a magyar munkásmozgalom több évtizednyi fáradságos munkával elért eredményeit.

Hasonlóan kétfelé ütöttek az agrárszocialisták, akik azonban nyitottak az antiszemita értelmezések felé is, mert úgy ítélték meg, hogy a munkásmozgalmat a „zsidók" térítették el, ezért egy „nemzeti" szocializmus mellett tettek hitet. Földosztást követeltek, és függetlenül attól, hogy részt vettek-e politikusként az 1918–1919-es eseményekben vagy sem, a proletárdiktatúra bukását a magyar vidék ellenállásának tudták be.

Az októbristák alapvetően arra a kérdésre keresték a választ, hogy miképp torkollott az 1918 novemberében létrejött polgári demokratikus rendszer a proletárdiktatúrába, ezért – amellett, hogy különösen sokat foglalkoztak Károlyi Mihály személyével – elsősorban azokat a szociáldemokrata politikusokat támadták, akik koalíciós partnereiket elárulva összefogtak a kommunistákkal. A Tanácsköztársaság alatti korrupció, erőszak és a hatalmi visszaélések bírálatakor azonban előszeretettel nyúltak vissza dualizmus kori példákért, így az 1919-es katasztrófa okait sorolva az 1910-es éveket az ellenzékben végigküzdő politikusok – és a velük szimpatizáló szerzők – a Tisza-rendszer bűneiről sem feledkeztek meg, amelyek, mintegy ellenpontként, kihívták maguk ellen a proletárdiktatúrát.

A szociáldemokraták és az októbristák által a proletárdiktatúráért felelőssé tett, de már 1918. október 31-én életét vesztő Tisza István egykori konzervatív-liberális értelmiségi körére az volt jellemző, hogy tagjai az általuk kizárólag magyar belpolitikai okokkal magyarázott összeomlásáért Károlyi Mihályt, valamint az őt befolyásoló, Jászi Oszkár vezette baloldali radikális értelmiséget tették felelőssé – amellyel az 1910-es években véget nem érő publicisztikai csatározást folytattak. Kun Béla és a Tanácsköztársaság kevésbé hangsúlyosan szerepelt az elsősorban az őszirózsás forradalomra és a Károlyi-rendszerre összpontosító írásaikban, amelyek a „csőcselékuralomként" felfogott 1918–1919-es forradalmak történetében a választójogi bővítést mereven ellenző Tisza István politikájának utólagos igazolását látták.

Hasonló értelmezés, de fokozottan nosztalgikus szemlélődés jellemezte a „régi" elit azon – leginkább arisztokrata – tagjait, akiknek közéleti pályáját radikális gyorsasággal zárták le az 1918–1919-es forradalmak. Ők annyira az egyszer és mindenkorra eltűnni látszó régi világhoz kötötték identitásukat, hogy már nem látták helyüket az új világban, így a Tanácsköztársaság történetének elbeszélését is elsősorban az értékekkel telinek tartott múlt elsiratására használták fel.

Velük szemben az ellenforradalmi csoportosulásokhoz tartozó szerzők bizakodva tekintettek előre a jövőbe. Különösen a „szegedi gondolatot" képviselő elbeszélőkre jellemző, hogy az 1918–1919-es eseményeket Magyarország „meghalásának és feltámadásának" történeteként beszélték el, és hogy a feltámadás letéteményesének egy erőskezű vezetőt gondoltak. A valamilyen vezérkultusz – Horthy Miklós, Gömbös Gyula vagy Friedrich István kultusza – szolgálatába állított pamfletek és visszaemlékezések a Tanácsköztársaság történetét az ellenforradalmi erőket egyesítő „nemzetvezér" hiánya és szüksége felől beszélték el, és nyitottak voltak a terjedő fajelméleti eszmékre, például arra, hogy az 1918–1919-es forradalmak történetét a „turániként" azonosított magyarok, és a nem felekezetként, hanem fajként felfogott „zsidók" küzdelmeként értelmezzék. A legradikálisabbak egyenesen arra a következtetésre jutottak, hogy egy újabb proletárdiktatúra csak a „zsidók" „jégre tevésével" előzhető meg – az ő kommünértelmezéseik az 1930-as években színre lépő magyar nemzetiszocialista mozgalmak eszmetörténeti előzményeihez sorolhatók.

Az ellenforradalmi értelmezések között különutasnak tekinthetők a Friedrich-kultusz jegyében született visszaemlékezések, más ellenforradalmi szerzőkkel szemben ugyanis a „friedrichisták" vállalták az őszirózsás forradalmat, és nem ítélték el teljes egészében a Népköztársaságot.

A Tanácsköztársaságot azonban már elejétől a végéig elutasította minden ellenforradalmi kiadvány. Fókuszukat az ellenforradalmi szervezkedések adták, de igazi célpontjaik sokszor nem is a kommün vezetői, hanem más ellenforradalmi csoportok irányítói voltak. Különösen az 1919 augusztusa és az 1920 márciusa közötti „interregnum" idején született kiadványokra nyomták rá bélyegüket a különböző ellenforradalmi csoportok akkori politikai küzdelmei. Az egykori ellenforradalmi akciókban részt vevők pamfletjeinek és visszaemlékezéseinek sajátossága, hogy a bűnbakkeresésben nemegyszer felülmúlták a proletárdiktatúra emigráns vezetőinek vádaskodásait, amikor arra keresték a választ, hogy miért a román hadsereg buktatta meg a Tanácsköztársaságot az ellenforradalmárok helyett.

A Horthy-kori ellenforradalmi elitet azonban bármennyire is szétszabdalták a más-más eredetű mozgalmak és különböző érdekcsoportok ellentétei, abban egységes volt, hogy magukat az 1918–1919-es forradalmakkal szemben meghatározva sosem késlekedtek a „csak vissza ne jöjjenek" *ultima ratió*jához nyúlni: a magyar nép „nem kér abból, hogy Kun Béláék valaha is visszatérjenek".[1] Hiszen a „tatárjárásként" beállított proletárdiktatúrához képest bármilyen politikai berendezkedést elfogadhatónak lehetett feltüntetni.

[1] *Sasvári Nagy*, 63.

A PROLETÁRDIKTATÚRA MINT „KULTURÁLIS TRAUMA"

A Tanácsköztársaság 133 napja – Jeffrey C. Alexander fogalmával élve – kollektív „kulturális trauma" volt,[2] amely mindenekelőtt a keresztény-nemzeti „úri középosztályban" hagyott kitörölhetetlen nyomot, és antikommunista irányba formálta identitását. Alexander elmélete szerint a „kulturális trauma" egy korábbi vagy jelen idejű megrázkódtatás identitásbiztosító mesterelbeszélése, amely arra ad választ, hogy mi történt, kik voltak az áldozatok, kik voltak az elkövetők, és milyen közösséghez tartoznak az előbbiek,valamint az utóbbiak. Ahogy a kollektív emlékezetet is közösen alakítja az egyén, a közösség és hatalom,[3] a „kulturális trauma" sem adott, hanem a tudományos diskurzus, a tömegmédia és az állami cselekvők konstruálják: meghatározzák, hogy miért fáj az adott – ilyen értelemben „elképzelt" – traumatikus esemény a közösségnek, és ismétlődően jelenvalóvá teszik azt. A „sebek" folyamatos – és identitásbiztosító – feltépésében jelentős szerepet játszottak a Tanácsköztársaság-ellenes visszaemlékezések és pamfletek, amelyek próbálták megállítani a feldolgozás és felejtés folyamatát, ismételten traumatizálva a közösséget. Ahogy egy, a szovjet-oroszországi eseményeket bemutató, 1921-ben kiadott antibolsevista kiadvány előszavában Apsay János, a *Magyar Nemzeti Munkáskönyvtár* szerkesztője figyelmeztetett:

„Kevés népe a világnak szenvedett annyit, mint a magyar. […] De mindent kihevertünk és – talán edzettségünknél fogva – hamar feledünk is. Avagy ki beszél nálunk ma a Batthyány-palota borzalmairól, a képviselőház pincéiről, a Lánchídról vagy a szörnyűséges halálvonatról…? Ha elfelejtettük volna, íme, véres hullákkal figyelmeztetnek bennünket a közöttünk élő oroszok, hogy egy nagyon szerencsétlen nemzet – immár negyedik esztendeje – szenvedi azt, ami nekünk négy hónap alatt is rettenetes volt! […] Beszélnünk kell gyakran a bolsevizmusról, tudnunk kell azt, hogy az orosz rémségek a nyakunkon voltak. Hát ne feledjük olyan hamar és könnyelműen."[4]

A 60 különböző, 1919 és 1929 között keletkezett Tanácsköztársaság-leírást a „kulturális trauma" előállítási folyamatának termékeiként foghatjuk fel.[5] Szerzőik természetesen nem tudták ezt, de tették. Munkámban olyan „formatív szövegeknek" tekintettem a vizsgált röpiratokat és visszaemlékezéseket, amelyek arra

[2] L. Jeffrey C. Alexander, 2014. – Alexander elméletét összefoglalja: Gyáni Gábor: Kulturális trauma: adott vagy teremtett? In: Gyáni Gábor, 2016, 87–88., 93–96.

[3] L. Gyáni Gábor: A holokauszt magyar emlékezete. In: Gyáni Gábor, 2016, 192.

[4] Lutochin S. Nikanor: *A rémségek országából. Hiteles adatok a bolseviki borzalmakról.* Budapest, a Magyar Nemzeti Munkáskönyvtár kiadása, [1921], 1. – A szerző orosz újságíró, a Mindenoroszok Egyesülete antibolsevista szervezet budapesti megbízottja volt.

[5] Gyáni Gábor hasonlóképp közelített a *Három nemzedék*hez, amikor Szekfű Gyula könyvét a „poszttraumatikus szimptóma pregnáns megnyilvánulásaként" írta le. L. Gyáni Gábor: Trauma, emlékezet, kultusz. In: Gyáni Gábor, 2010, 274.

a kérdésre adtak választ a Horthy-kori olvasóiknak, hogy „kik vagyunk", és a közösséget fenyegető „másik" megmutatásával[6] segítették az „önmeghatározást és az önazonosság igazolását". „Identitásbiztosító tudást" közvetítettek, és „közösen »lakott« történetek elbeszélésével" motiválták a „közösségi cselekvést".[7] Ezek a visszaemlékezések nem egyszerűen ábrázolni akarták a kommünt, hanem újra jelenvalóvá tenni, „felmutatni",[8] ahogy az úrfelmutatás idézi meg az utolsó vacsorát, és aztán emlékeztetni rá, hogy miként köpte le Reisz Leó az ostyát (amit, mint rámutattam, a jelenleg ismert források szerint nem tett meg). 1919 után ezek a visszaemlékezések nem az ábrázolt tárgyuk miatt lehettek fontosak, hanem az érzet miatt, amit az olvasóban, a Horthy-kori jobboldali emlékező közösség tagjaiban kelthettek. A pitavalszerű Tanácsköztársaság-leírásokat idővel már nem a bennük szereplő információk, az azokban elmesélt történetek „újdonsága" miatt olvashatták, hiszen a célközönségből egy nem is hosszú idő elteltével már mindenki tisztába kerülhetett például a Hollánok meggyilkolásának rendre felidézett történetével, hanem a ráismerés miatt: ezt tették *Ők*, csak vissza ne jöjjenek. Ezért mondhatjuk Jan Assmann *terminus technicus*át alkalmazva, hogy a Tanácsköztársaság a Horthy-korszak negatív alapító mítosza volt. Az elemzett Tanácsköztársaság-leírásokat tehát korabeli mitikus szövegekként vizsgálhatjuk, ugyanis „a mítosz (…) elbeszéli, miként vittek véghez valamit, miként kezdett ez *létezni*", márpedig a Tanácsköztársaság alatti napok történetének és a proletárdiktatúra bukásának elbeszélésében „a káoszból a kozmoszba való átmenet ismétlődik meg".[9] Így jött létre a forradalmak és az ellenforradalom mítosza: „a történelmi-társadalmi valóság teljes behelyettesítése egy fiktív, illuzórikus valósággal".[10]

Az ellenforradalmi berendezkedés, bár a legélesebb módon határozta meg magát az 1918–1919-es forradalmakkal szemben, nagyon szorosan kötődött azokhoz, mondhatni elszakíthatatlanul függött azoktól, ugyanis „minél radikálisabb a múlt elutasítása, annál nagyobb a múlttól való függés".[11] Az 1918–1919-es forradalmak ellenforradalmi identitást konstruáló elutasítása érhető tetten abban, hogy bár az elemzett, egymással is vitatkozó pamfletek és memoárok a legkülönfélébb módon beszélték el a Tanácsköztársaság történetét – miért kerültek hatalomra a kommunisták, mit tettek és miért bukott meg a proletárdiktatúra –,

[6] Az ellenségképzés szerepéről az identitásalkotásban l. Umberto Eco: Ellenséget alkotni. In: Umberto Eco, 2011, 8–35.; valamint Carl Schmitt elmélete nyomán: Attila Pók: The Political Uses of Historical Myths and the Fabrication of Hatreds in Twentieth Century Hungary. In: Pók Attila, 2009, 129.

[7] Jan Assmann, 1999, 141.

[8] A reprezentációelméletekről l. Almási Miklós, 1992, 50–58.

[9] Mircea Eliade, 2009, 86–87., 68. (kiemelés az eredetiben – *Cs. P.*).

[10] Claudio Magris, 1988, 8.

[11] Paul Connerton, 1997, 75.

bizonyos tekintetben egyek voltak. Egy keresztény-nemzeti „úri középosztálybeli" olvasó sok mindent megtalálhatott ezekben a szövegekben, csak – egyetlen szerző munkájának kivételével – egyet nem: az 1918–1919-es forradalmak időszakában az ország élére került *alternatív politikai elit* teljesítményének elismerését.

Egyedülállónak számít Kóbor Tamás leírása arról, hogy a Tanácsköztársaság idején milyen „soha nem sejtett értékek" kerültek elő a „félreismert proletárság" mélységeiből:

„Nagyszerű szervező erők bukkantak fel és szégyenítették meg a polgári professzionátusokat. Amit gyermekvédelem, betegápolás, közegészség és közoktatás terén akartak, igazságtalanság megítélni az után, amit tényleg megcsinálni tudtak. Szóval nem kell nagyon leereszkednünk a proletársághoz, hogy magunk mellé emeljük."[12]

A bolsevismusról a bolsevismus alatt című, 1919-ben megjelent mű ezen gondolata azért különösen jelentős, mert ezzel Kóbor elismerte azt, amit a történelmi magyar elit és értelmisége mindvégig tagadni akart az 1918–1919-es eseményekre emlékezve: kiderült – és ez valóban traumatikus élmény lehetett –, hogy létezik egy alternatív (baloldali) magyar elit, amely semmivel sem rosszabb képességű, mint az ország kormányzását a maga hitbizományának tartó tradicionális vezető réteg. Elgondolkodtatónak tartom Tamás Gáspár Miklósnak a Tanácsköztársasággal és emlékezetével kapcsolatos észrevételét:

„Ma már nehéz elképzelni (…) milyen mértékben rázta meg a társadalom tartóoszlopait. De vissza lehet következtetni abból a gyűlöletből, amellyel a magyar történelem ezt az epizódját – hiszen nem több, 133 nap – a mindenkori hivatalosság üdvözli. Hiszen a Kádár-kor értelmisége is a legjobb esetben finoman leplezett, fensőbbséges derűvel emlegette. Őrültek, álmodozók, parancsok, pozőrök, messiási hóbortoktól zavart elméjű terroristák, Lenin-fiúk. Minden kerületi párttitkár pontosan tudta, hogy kommunistának lenni lehetetlen. (…) Ma már ezt nemcsak ők vélik tudni, hanem úgyszólván mindenki. Ezért olyan nyugtalanító a Tanácsköztársaság, hiszen olyan volt, amilyen, de tagadhatatlanul volt. És ez elviselhetetlen."[13]

A tradicionális magyar elit és értelmisége számára valóban megrázó lehetett, amikor az 1918–1919-es forradalmak idején azzal kellett szembesülniük, hogy nem csak ők léteznek. Mint amikor egy földönkívülieket felvonultató horrorfilmben megtapasztalják a hősök, hogy nincsenek egyedül. Úgyhogy el is fojtották az alternatív elit megjelenése okozta traumát, és az elismerés helyett megkezdődött ennek az elitnek minden eszközzel történő diszkriminálása. Horrortörténetként festették meg a Tanácsköztársaság egész történetét, csak hogy elviselhető legyen.

[12] *Kóbor*, 174.

[13] Tamás Gáspár Miklós, 2010, 283.

Bibliográfia

I. FORRÁSOK

Elemzett pamfletek és visszaemlékezések

Alföldi Dávid: *Néhány szó a proletárdiktatúráról (Keletkezése, pusztítása s orvoslása).* Eger, Egri Lapkiadó Rt., 1919, 61 p.

Andronicus [Kozma Andor]: *Károlyi Mihály helytartói.* Budapest, 1922, 16 p.

Bergendy Szilveszter: *Tatárjárás után. A kommün pusztításai Magyarországon.* Budapest, 1919, 11 p.

Brunowszky Rezső: *A kommunizmus és az ember alaptermészete. Felvilágosító ismertetés arról, hogy a kommunizmus életképtelen.* Baja, K. Bencze Albert Könyvnyomdája, 1929, 16 p.

Buza Barna: *A kommunista összeesküvés. Hogy kezdődött a zsiványdiktatúra? Kommunizmus vagy földosztás?* Budapest, Rovó Aladár Nyomdai Műintézete, 1919, 78 p.

Csaba Jenő piarista: *A forradalom története Szegeden.* Szeged, Tevél Nyomda, 1922, 145 p.

Csizmadia Sándor: *Hol voltam a diktatúrában?!* Budapest, „Pirkadás" Kiadóhivatal, 1919, 84 p.

Dietz Károly: *Októbertől – augusztusig. Emlékirataim.* Budapest, Rácz Vilmos Könyvkiadóvállalata, 1920, 171 p.

Domonkos József, *Rablók barlangjában. Hangok a zsidó diktatúra idejéből.* Budapest, Kertész József könyvnyomdája, [1919], 80 p.

Egy ellenforradalmár [Wagner Károly]: *Forradalomtól az ellenforradalomig. Ki vezette az ellenforradalmat? Visszaemlékezések.* Budapest, Szeredeai Nyomda, [1920], 48 p.

Egy vörös katona visszaemlékezései a proletárdiktatúrára. Budapest, Kommunisták Magyarországi Pártja Budapest Déli Kerületi Bizottsága, [é. n.]

Esterházy Miklós, gróf: *Emléklapok 1918. november 1-től 1919. augusztus 2-ig terjedő időkből.* Budapest, 1920, 113 p.

Fehérvári István: *Mi történt Magyarországon 1918. okt. 31. óta. Olasz hadifogságból visszatért bajtársainak elmondja: Fehérvári István volt honvédőrmester.* Budapest, Hunnia Nyomda, 1919, 31 p.

Fejérváry József–Gravátz Ferenc: *A Szamuelly halálvonata. Vásárhely–Makó–Szentes rémnapjai. A terroristák bűnpörének főtárgyalása alkalmából.* Hódmezővásárhely, Reggeli Újság Nyomdája, 1921, 104 p.

Forradalmárok egymás közt. Egy bécsi magyar embertől. Szemelvények „Az ember"-ből, a „Bécsi magyar ujság"-ból, a „Proletár"-ból és a „Világosság"-ból. A bevezetést írta s a cikkeket összegyűjtötte „Egy bécsi magyar ember". Központi Sajtóvállalat Rt., Budapest, 1920, 48 p.

Gömbös Gyula: *Egy magyar vezérkari tiszt bíráló feljegyzései a forradalomról és ellenforradalomról.* Budapest, 1920, 61 p.

Göndör Ferenc: *Garázdálkodásom a diktatúrában.* Budapest, 1920, 30 p.

Gyurócsik Jászay Mihály: *Tanulságok és igazságok a közelmúltból.* Nagykanizsa, 1926, 77 p.

Hajós Jenő: *A bankutcai puccs és a százegyven millió valódi története,* I. rész. *A puccs eseményei.* Budapest, [1922], 30 p.

A halál népbiztosa. Szamuely Tibor gyilkosságai. Budapest, Kátai Albert kiadása, [1919], 14 p.

Haller István: *Szocialista-kommunista csőd. Elszólások és önvallomások.* Budapest, 1920, 48 p.

Hefty Richárd: *Adatok az ellenforradalom történetéhez. A szerző saját följegyzései alapján.* Budapest, 1920, 110 p.

Herczeg Ferenc: *Két arckép. Tisza István – Károlyi Mihály.* Budapest, Singer és Wolfner, 1920, 32 p.

Julier Ferenc: Ellenforradalmi lélekkel a Vörös Hadsereg élén – Julier alezredes feljegyzései a két forradalomról. *Magyarság,* 1927. július

Julier Ferenc: Ellenforradalmi lélekkel a Vörös Hadsereg élén (1919-ben). *Hadtudomány,* 1993/1., 85–99.

Kemény Ferenc: *Kinek a bűne a magyarországi bolsevizmus? A politikai és történeti előzmények. A Károlyi-korszak mint a szovjet-köztársaság előfutárja. Hiteles részletek a hatalom átjátszásának kulissza-titkaiból,* Budapest, a szerző kiadása, 1919, 32 p.

Kerecseny János: *A magyar Dreyfus-pör. Hová lett a Bank-gassei 140 millió?* Budapest, 1925, 153 p.

Kiss Ferenc: *Ecce homo. Emlékirataim a forradalom és a diktatúra idejéből.* Budapest, 1920, 147 p.

Kóbor Tamás: *A bolsevismusról a bolsevismus alatt.* Budapest, Franklin Társulat, 1919, 175 p.

Korcsmáros Nándor: *Forradalom és emigráció.* Budapest, a szerző kiadása, 1923, 181 p.

Kratochvil Károly, Szent Kereszthegyi: *A székely hadosztály 1918–1919. évi bolsevistaellenes és ellenforradalmi harcai a székely dicsőségért, Erdélyért, Magyarország területi épségéért és Európáért.* Budapest, székely hadosztály Egyesület, [1923], 134 p.

Krausz Vilmos: *Hitehagyás és kommunizmus. Ünnepi hitszónoklat 5679. évi svuosz második napján. Tartotta Krausz Vilmos főrabbi a debreczeni izraelita hitközség Deák Ferenc-utcai templomában.* Debrecen, Hegedűs Sándor Irodalmi és Nyomdai Rt., [1919], 8 p.

Kun Béláék 131 napos rémuralma. Szerk.: Győri Imre – Kázméri Kázmér. Budapest, Csorba Béla kiadása, 1919, 64 p.

Lányi Ede S. J.: *Vörös naplóm.* Pécs, Pius Kollégium, 1919, 48 p.

László Jenő: *A forradalom története Hódmezővásárhelyen.* Hódmezővásárhely, Haladás Hirdetési- és Könyvnyomdavállalat, 1924, 62 p.

A Lenin-fiúk véres munkái, 1–12. füzet. Írta: egy szemtanú. Budapest, Rózsa, 1920

Légrády Imre: *A kommün fogságában. 1919. április 16. – május 2.* Budapest, Légrády Testvérek, 1919, 51 p.

Lipthay Olga: Miért segítette elő az összeomlást és Magyarország feldarabolását a Habsburg–Károlyi–Kun Béla-triumvirátus? *Megértés,* 1923. augusztus–szeptember–október

Lovászy Károly: *Gyenge Szovjet. Egy csendes ellenforradalmár megfigyelései.* Budapest, Bristol Könyvnyomda, 1919, 95 p.

Mezőfi Vilmos: *Emlékeim a Kommün idejéből.* Budapest, 1920, 32 p.

Molnár Jenő: *A 133 napos rémuralom.* Budapest, 1919, 208 p.

Népbiztosok futása a frontról és egyéb szenzációs riportok a kommün idejéből. Szerk.: Szerényi Simon. Budapest, Kátai Albert, 1919, 64 p.

Orbók Attila: *Ki árulta el Magyarországot? Egy politikai riporter vallomásai.* Budapest, Világirodalom Könyvkiadóvállalat, 1919, 48 p.

Paál Jób: *A száz napos szegedi kormány. Az ellenforradalom története. Krónikás könyv Károlyi Gyula és Ábrahám Dezső kormányairól, a Nemzeti Hadsereg megszületéséről, az ABC-ről és más szegedi dolgokról.* Budapest, 1919, 61 p.

Pesthy Jenő: *A bolsevizmus rémnapjai. (Naplójegyzetek.)* Budapest, a szerző kiadása, 1921, 86 p.

Progrediéus [Szemere Béla]: *Az elmefogyatékosok. Gróf Tisza István. A zsidók.* Budapest, Apostol ny., 1920, 15 p.

Sasvári Nagy Olivér: *Kun Béláék rémuralmának története hiteles okmányok alapján.* A Bolsevik Elleni Liga kiadása. Budapest, 1920, 64 p.

Schönfeld József: *Vissza a Gettóba?! Egy zsidó jegyzetei a diktatúra alatt.* Budapest, 1919, 46 p.

Somogyi Zoltán: *A június 24-iki ellenforradalom és a ludovikások.* Budapest, „Pátria" irodalmi vállalat és nyomdai részvénytársaság, 1920, 124 p.

Stettner Tamás: *Tizennégy év Kun Béla életéből. Tisza István gyilkosai. Hogyan szüntették meg a nemzeti újságokat? A Kaplony-utcai ellenforradalmárok. Három óráig az Országház pincéjében. Az államrendőrség forradalmárai. Riportok a rémuralom idejéből.* Budapest, Egyesült Könyvnyomda, 1919, 46 p.

Szabó István, nagyatádi: *Politikai rágalmak és cáfolatok.* Budapest, Országos Kisgazda- és Földmíves-párt, [1919], 31 p.

Szabó László: *A bolsevizmus Magyarországon. A proletárdiktatúra okirataiból.* Budapest, Athenaeum, 1919, 240 p.

Szász Károly: *Emlékezés a vörös uralomra.* Budapest, Franklin Társulat, 1922, 107 p.

Szász Zoltán: *III. emelet 12. Emlékeim a bolsevista és Markó-utcai fogházból.* Budapest a szerző kiadása, 1927, 143 p.

Szászhalmi József: *Kommunista téboly. Vér és terror.* Budapest, 1928, 80 p.

Székely Sámuel: *Felelős-e a zsidóság az ország romlásáért?* Budapest, a Kultúra Főbizománya, 1919, 32 p.

Tormay Cécile: *Bujdosó könyv. Feljegyzések 1918–1919-ből,* I. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 1921, 339 p.

Tormay Cécile: *Bujdosó könyv. Feljegyzések 1918–1919-ből,* II. proletárdictatura. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 1922, 295 p.

Vest Fedor: *Hogyan dolgoznak a bolsevisták? Mik az eszközeik?* Szeged, Engel Lajos Könyvnyomdája, [1919], 15 p.

Weltner Jakab: *Forradalom, bolsevizmus, emigráció*. Budapest, a szerző kiadása, 1929, 317 p.

Zsedényi Aladár: *Vörös cserepek. Károlyitól Bethlenig. Korrajz*. Budapest, 1927, 210 p.

A zsidók rémuralma Magyarországon 1919. március 21-től augusztus hó 1-ig. [h. n.], [1919], 43 p.

Egyéb korabeli források

Aczél Imre kir. főügyész-helyettes vádbeszéde 1920. november 3-án és 4-én a bolseviki népbiztosok bűnperének főtárgyalásán. Budapest, a „Centrum" szervezet jegyzetosztálya, 1921

Adalékok a trianoni rablóbéke megszületéséhez. Budapest, kiadja a Kommunisták Magyarországi Pártja (a Kommunista Internacionálé szekciója), [é. n.]

Angyal Dávid: *Emlékezések*. Péter László bevezető tanulmányával. S. a. r. , jegyz.: Czigány Lóránt. London, Szepsi Csombor Kör, 1971

Antropoff, Andreas: *Der asiatische Bolschewismus – das Ende Deutschlands und Europas?* Berlin, Grübel, 1919

Ágoston Péter: *A szekularizáció*. Budapest, 1909

Árkossy B. Gábor: *A zsidó világuralom megjósolt bukása. Beteljesült százesztendős jövendölés*. Budapest, Ébredő Magyarok Egyesülete, 1919

Babits Mihály: *Egyetemi előadások, 1919*. Szabó Lőrinc gyorsírásos lejegyzése alapján. S. a. r. : Lipa Tímea. Budapest, Ráció, 2014

Baltazár Dezső: *A próbáltatások idejéből*. Debrecen, „Méliusz" Könyvkereskedés és Könyvkiadóvállalat, 1920

Barcza György: *Diplomataemlékeim, 1911–1945. Magyarország volt vatikáni és londoni követeinek emlékirataiból,* I. Budapest, Európa, 1994

Bartha Ábel: *Az álforradalomtól a nemzeti újraébredésig*. Budapest, Fejér és Glatter, 1920

Bartha Miklós: *Kazár földön*. Kolozsvár, Ellenzék Könyvnyomda, 1901

Bánffy Miklós: *Egy erdélyi gróf emlékiratai. Emlékeimből – Huszonöt év*. Budapest, Helikon, 2013

Bergendy Szilveszter: *Ellenére volt-e a Habsburg-család Magyarországnak?* Budapest, 1927

Bernhard Zsigmond S. J.: *Egy jezsuita emlékei a kommunizmus idejéből*. Budapest, Korda I. K. R. T., 1919

Bizony László: *Magyarországi bolsevizmus 133 napja. Kun Béla és Szamuelly Tibor véres uralma*. Leipzig–Wien, 1919

A bolsevizmus Magyarországon. Szerk.: Gratz Gusztáv. Budapest, Franklin, 1921

Bonitz Ferenc: *Tatárjárás Magyarországon 1896-ban*. Budapest, 1897

Böhm Vilmos: *Két forradalom tüzében. Októberi forradalom – Proletárdiktatúra – Ellenforradalom*. Wien, 1923

Bölöni Györgyné: *Szenvedések könyve*. Bécsi Magyar Kiadó, [Wien], [1921]

Breit József: *A magyarországi 1918/19. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története. I–III. kötet*. Budapest, 1925

Burzsujhumor a diktatúra alatt. A proletárdiktatúra anekdotái. Összegyűjtötte és s. a. r.: Biró Imre Boldizsár. Budapest, Múzsa Irodalmi és Művészeti Rt., 1919

Czakó Ambró: *A vallás a kommunista társadalomban*. Budapest, 1919

Cselekedjünk! Magyar fajvédelmi útmutató. Budapest, 1923

A diadalmas forradalom könyve. A népkormány tagjainak, a forradalom szereplőinek és 75 magyar írónak önvallomása. A forradalmi napok hiteles krónikája. Szerk.: Gellért Oszkár. Budapest, Légrády Testvérek, 1918

Diószeghy Tibor: *Lukachich, a vérszopó gazember. Katonák hóhérai*. III. sorozat. Budapest, Az Ember kiadása, 1919

Dosztojevszkij, F. M.: *A zsidókérdés*. Budapest, Pallas Rt. nyomdája, 1919

Drozdy Győző: *A zsidóság és a bolsevizmus. Igazság a zsidókérdésben*. Budapest, a „Helios" sajtóipari üzem és kiadóvállalat kiadása, 1919

Dunántúli [Bachó László]: *A zsidó mint az ezeréves Magyarország sírásója. Az ezer csatában vérzett magyar földmívelő nép számára*. [Budapest], 1919

Az egység okmányai. A szociáldemokraták és a kommunisták egyesülésének előzményei. Kun Béla levele a kommunizmusról és a proletáregységről. Bev.: Weltner Jakab. Budapest, 1919

Emigránsok és ellenforradalmárok. Budapest, Közoktatásügyi Népbiztosság, 1919

Endrődy Géza: *A bűnügyi nyomozás kézikönyve. A m. kir. csendőrség, városi és járási rendőrhatóságok, valamint a vizsgálóbírák, királyi ügyészségek s általában a bűnügyekkel foglalkozó egyének részére*. Losonc, 1897

Erdei Ferenc: *Parasztok*. Budapest, Athenaeum, 1938

Erdély Jenő: *Mit akarnak? Károlyi pártja, a szociáldemokraták, radikálisok, keresztény szocialisták, földművelők, bolsevikiek? Az összes magyar politikai pártok programmja és szervezete*. Budapest, Benkő Gyula (Grill-féle) Könyvkereskedése, 1919

Faragó Miksa: *A szovjet bankógyára*. Budapest, a szerző kiadása, 1929

Fehérgyarmati Csongor: *Mi lesz a zsidókkal?* Budapest, Stephaneum, 1919

Fehéri Armand: *A vesztegető forradalom. Politikusok, írók és hírlapírók az országpusztítás zsoldjában*. Budapest, Kertész József Könyvnyomdája, 1919

Fejérváry József: *100 apróbetűs. 1. A forradalom*. Hódmezővásárhely, 1922

Fényes László védőbeszéde a Tisza-perben. A forradalom okai és a Tisza-bűnper vádja. Budapest, Löblovitz Andor, 1922

Fiala Ferenc: *Így dolgoztak... (A magyarországi kommunizmus 133 napja). Emlékeztető*. Budapest, Centrum Kiadóvállalat Rt. [1942]

Földalatti összeesküvők. A Morning Post cikkei a forradalmak okairól. Budapest, Egyesült Keresztény Nemzeti Liga, 1921

Fraknói Vilmos: *Martinovics élete*. Budapest, Athenaeum, 1921

Frigyes Lajos: *A zsidók természetrajza. Embertani, kórtani, psychológiai és ethikai vázlat.* Budapest, 1920

Garami Ernő: *Forrongó Magyarország. Emlékezések és tanulságok.* [Budapest], Primusz Kiadó, 1989

Göndör Ferenc: *Vallomások könyve.* Wien, a szerző kiadása, 1922

Gratz Gusztáv: *A dualizmus kora. Magyarország története, 1867–1918.* I. kötet. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1934

Gratz Gusztáv: *A forradalmak kora. Magyarország története, 1918–1920.* Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1935

Hargitay Tihamér: *Bolsevisták Magyarországon.* Budapest, Urbányi, 1941

Herczeg Géza: *Kun Béla. Történelmi grimász.* Budapest, Általános Nyomda, Könyv- és Lapkiadó Rt., 1929

Horovitz Jenő: *A néphez! A Magyarországi Szociáldemokrata Párt programjának rövidre fogott magyarázata.* Budapest, „Világosság" Könyvnyomda, 1919

Igaly Cs. István: *Zsidóveszedelem Magyarországon.* Budapest, Rózsa, 1920

Jászi Oszkár: *Magyar kálvária – magyar föltámadás. Két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai.* Szerk.: Veres András. Budapest, Magyar Hírlap, 1989

A józanság proletárkötelesség. Budapest, Alkoholellenes Tanács, 1919

Jön a tatár! vagyis közelednek a követválasztások. Milleneumi ajándékul a haza józan polgárainak nyújtja egy néppárti. Budapest, Szent Gellért Könyvnyomda, 1896

Kaas, Albert–Lazarovics, Fedor de: *Bolshevism in Hungary. The Béla Kun Period.* London, Grant Richards, 1931

Kassák Lajos: *Egy ember élete,* 2. Budapest, Magvető, 1983

Kassák Lajos: *Máglyák énekelnek, 1919–1920.* Bécs, Bécsi Magyar Kiadó, 1920

Kelemen Béla: *Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez. (1919). (Naplójegyzetek és okiratok.)* Szeged, a szerző kiadása, 1923

Kell-e katona? Linder Béla volt hadügyminiszter hasonló címmel megjelent könyvének rövid kritikája. Tanulságul és felvilágosításul mindazoknak, kik valaha csak egy percig is hitték, hogy „nem kell katona" és eddig kételyben voltak aziránt, hogy Linder miért „Nem akart többé katonát látni." Szeged, 1919

Kertész István: *A világháború után (A forradalom).* Debrecen, Csáthy Ferencz Tudományegyetemi Könyvkereskedése és Könyvkiadóvállalat, 1919

Ki és miért hozta be a Szamuellieket Magyarországra? Budapest, 1920

Kik hozták be a románokat Budapestre? Vagy Hogyan ütötték agyon Friedrich – Csilléry – Pekár úrék a Magyarországi Szociáldemokrata Pártot. Összeállította: Kalmár Jenő. Budapest, Népszava, 1922

A kisgazda és az új rend. Budapest, Közoktatásügyi Népbiztosság, 1919

Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai. 1916–1926. Budapest, Athenaeum, 1927

Vitéz Kolosváry-Borcsa Mihály: *A zsidókérdés magyarországi irodalma. A zsidóság szerepe a magyar szellemi életben. A zsidó származású írók névsorával.* Budapest, Stádium, [1943]

Kolozsváry Balázs [Kun Béla]: *Forradalomról forradalomra.* Wien, Kommunisták Németausztriai Pártja, 1920

Kozma Andor: *Életem. Marcali – Kaposvár – Pest-Buda – Pápa az 1860-as években.* S. a .r.: Varga Éva. Kaposvár, Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2001

A köztulajdonba vett műkincsek első kiállítása. Műcsarnok, 1919. Budapest, a Közoktatásügyi Népbiztosság kiadása, 1919

Krausz Simon: *A pénzember. Egy magyar bankár élettörténete.* Budapest, Kossuth, 1991

Kray István: *A kabinetiroda szolgálatában a világháború alatt. Epizódok és jellemképek I. Ferenc József és IV. Károly királyokról.* Zalaegerszeg, 1935

Kristóffy József: *A királyságtól a kommunizmusig.* Kultúra Könyvkiadó és Nyomda Rt., Budapest, 1920

Krúdy Gyula: *A Miatyánk évéből (Pest 1918–1919-ben).* Budapest, Dr. Rácz Vilmos Könyvkiadóvállalata, 1920

Lechner Károly: Az elmefogyatékosságok szerepe a társadalomban. *Természettudományi Közlöny*, LI. kötet (1919. október – 1919. december 15.), 273–286.

Linder Béla: *Kell-e katona? A militarizmus csődje. Tanulmány a leszerelésről.* Budapest, Lantos A. [1919]

Lukachich Géza, báró somorjai, ny. altábornagy: *Magyarország megcsonkításának okai.* Budapest, NYUKOSZ, [1932]

Lutochin, S. Nikanor: *A rémségek országából. Hiteles adatok a bolseviki borzalmakról.* Budapest, Magyar Nemzeti Munkáskönyvtár. [1921]

Magoss György: *Kommunista és zsidóüldözés.* Debrecen, „Méliusz" Könyvkereskedés Könyvkiadóvállalata, 1921

A magyar proletárdiktatúra főtanulságai. [Budapest], 1926

Magyar Lajos: *A magyar forradalom. Élmények a forradalom főhadiszállásán.* Budapest, Athenaeum, 1919

Mailáth József, gróf: *A bolsevizmus jellemzése és hatása Magyarországon. Előszó és zárszó. Különlenyomat Gróf Mailáth József Élményeim stb. című munkájából.* Budapest, Pesti Lloyd-társulat nyomdája, 1924

Mainardi, Lauro: *A magyarországi kommunizmus bűnei.* Budapest, Új-Auróra, 1942

Marjay Frigyes: *Keresztes hadjárat 1941...* Budapest, Stádium, 1941

Málnási Ödön: *A magyar nemzet őszinte története.* Budapest, Arcanum Kiadó, 1998

Mályusz Elemér: *A vörös emigráció.* Budapest, Attraktor, 2006

„Mártírjaink". Az „őszirózsás" forradalom és a proletárdiktatúra áldozatainak meggyilkolása, lelki és testi megkínzása, I–II. kötet. Szerk.: Olysói Gabányi János. Budapest, a szerkesztő és a kiadóbizottság, [é. n.]

Mese a sör tápláló erejéről. Budapest, Munkaügyi és Népjóléti Népbiztosság, 1919

Méhelÿ Lajos: *A magyarság multja, jelene és jövője.* Budapest, 1936

Mi legyen a zsidókkal? Szerk.: Simonyi Sándor. Budapest, 1919

Miért nincs értelme a bankjegyelrejtésnek? Budapest, 1919

Nagy Ádám: *Kun Béla Szibériában. Egy hadifogoly feljegyzései a diktátorról.* Budapest, Központi Sajtóvállalat Rt., 1919

Nánássy György: *Károlyi Mihály bűnei.* Pozsony, Wigand K. F. Grafikai Műintézete, 1919

Nánássy György: *Miért léptem ki a magyarországi kommunista-pártból? A magyar kommunista-vezérek üzelmei.* Budapest, 1919

Nyíry Gyula: *Hogyan készítette elő a Károlyi-kormány a magyar proletárdiktatúrát? Európa és a bolsevizmus V.* Budapest, Új-Auróra Könyvkiadóvállalat, 1942

Országgyűlési almanach. Az 1939–44. évi országgyűlésről. Szerk.: Haeffler István. Budapest, 1940

Páter István, a mi Kapisztránunk a forradalmi évben. Szeged, Juhász István könyvnyomdája, 1920

Petrovics György: *Az októberi forradalom és az idegen megszállás Makón.* Makó, Kovács Sándor és Társai Könyvnyomdája, 1921

Podmaniczky György, báró: *Az őszirózsás „forradalom" a budapesti honvédhuszár kaszárnyában. (Naplótöredékek.)* Budapest, Stádium, [é. n.]

Pogány József: *A földreszállt pokol. Az Isonzo eposza.* Budapest, Dick Manó kiadása, 1916

Poncins, Lèon de: *A forradalom titkos erői: szabadkőművesség, zsidóság.* Budapest, Stádium, 1939

Báró Prónay Dezső emlékeiből és válogatott beszédei. Csengődy Lajos és lándori Kéler Bertalan közreműködésével összegyűjtötte, jegyzetekkel ellátta és kiadta: lándori Kéler Zoltán. Budapest, Pfeiffer Ferdinánd (Zeidler Testvérek) Nemzeti Könyvkereskedésének Bizománya, 1923

Rabságom története. Emlékalbum. A 133 napos Kommün túszainak arcképcsarnoka és élményei. Szerk.: Molnár Félix. Budapest, 1921

Radisics Elemér: *Reflexiók az októberi forradalomhoz. A középosztály és a zsidóság szerepe.* Budapest, 1919

Rákosi Jenő: *Emlékezések* 3. Budapest, [1927]

Rákosi Viktor: *A párisi gyújtogatók. (A kommün története). Regényes korrajz.* Budapest, Franklin Társulat, 1911

Richter Jenő [Eugen Richter]: *A kommunizmus bukása.* Helios Könyvkiadóvállalat, Budapest, 1919

Róbert Oszkár: *Weltner Jakabok: Felállni a Hymnusnál! És minden, ami a szívemet nyomja.* Wien, 1930

Rubint Dezső: *Az összeomlás. 1918. 63 melléklet (40 okmánymásolat és 23 vázlat).* Budapest, Globus Nyomdai Műintézet Rt., 1922

Rudnyánszky Endre: *Számuely Tibor.* Moszkva, az OKP. Magyar Osztályai Központi Irodájának kiadása, 1920

Sinkó Ervin: *Szemben a bíróval.* Budapest, Magvető, 1983

Somogyi István: *Szabadkőmívesség igazi arca.* Budapest, 1929

Somogyi Zoltán: *A rémuralom napjaiból. Túszok és egyéb történetek.* Budapest, Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, 1922

Stocker Antal: *A nagy per. Cserny József és terrorista társainak bűnügye.* Budapest, Magyar Országos Véderő Egyesület, 1920

Sugár Ottó: *A termelés csődje Szovjetmagyarországon. Adalékok a proletárdiktatúra gazdasági összeomlásához.* Budapest, Wodianer F. és Fiai Könyvnyomdája, 1919

Supka Géza: *A nagy dráma*. Miskolc, Klein, Ludvig és Szelényi Könyvnyomda Rt., 1924

Szabó László: *Szegény ember gazdag élete. Szabó László emlékezései,* III. Budapest, 1928

Szamuelly Tibor élete és gaztettei. Budapest, Magyar Kultúra Újság-, Könyvkiadó és Terjesztő Rt., 1919

Székely Sámuel: *Egy újságíró emlékei*. Budapest, 1926

Szilágyi Dénes: *A zsidó népegyéniség*. Budapest, 1943

Szterényi József, báró: *Régmúlt idők emlékei. Politikai feljegyzések*. Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt., 1925

Szurmay Sándor, báró: *Az orosz vörös veszedelem és Magyarország szerepe (öt térképmelléklettel)*. Budapest, Magyar Bolsevistaellenes Liga (Anti Bolsevista Comité – ABC), 1921 (Az ABC könyvtára. Szerk.: Jákó János. 1.)

Szántó Béla: *A magyarországi proletariátus osztályharca és diktatúrája*. Wien, kiadja a Kommunisták Németausztriai Pártja, 1920

Székely István: *A forradalmak útja és a keresztény politika*. Budapest, a „Katolikus Élet" kiadása, 1921

A Tanácsok Országos Gyűlésének (1919. június 14. – 1919. június 23.) naplója. A Munkás- és Katonatanácsok gyorsirodájának feljegyzései alapján. Budapest, 1919 (*TOGY*)

Tarján Vilmos: *A terror. Fényes László előszavával, Feiks Jenő rajzaival*. Budapest, Ujságüzem Rt., 1919

Tél Ferenc: *Magyar terroristák koponyái*. Az Orvosi Hetilap Tudományos Közleményei. Különlenyomat. LXV. évf. 16–17. szám. Budapest, 1921

Tharaud, Jérôme – Tharaud, Jean: *Quand Israël est roi*. Paris, 1921

Tharaud, Jérôme – Tharaud, Jean: *Quand Israël n'est plus roi*. Paris, 1933

Tharaud, Jérôme – Tharaud, Jean: *Zsidó uralom Magyarországon. Cion Bölcseinek Jegyzőkönyve alapján*. Fordította és a bevezetést írta: Mónus Áron. Hódmezővásárhely, Interseas Editions, 2003

A tisztelt szovjet. A szovjetülések szenzációs leleplezései. Gyorsírói feljegyzések alapján írta: Morin. 1–6. füzet. Budapest, Légrády Testvérek, [1919]

Tormay Cécile: *Két forradalom. Részletek – Bujdosó könyvéből*. Budapest, Stádium, 1942

A turáni átok és a jerikói trombita. Budapest, 1919

Ujlaki Antal: *Szeged a forradalomban és a nemzeti föltámadásban. Krónikás adatok*. Szeged, Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., 1921

Váry Albert: *A vörös uralom áldozatai Magyarországon*. Budapest, 1923

Wágner Antal: *Bolseviki zsiványok aknamunkája Magyarországon*. Budapest, Keresztény Szociálizmus Kiadóhivatala, 1919

Webster, Nesta H.: *World Revolution. The Plot Against Civilization*. Boston, Small, Maynard & Company, [1921]

Weltner Jakab: *„Milljiók egy miatt". Politikai emlékek*. Budapest, a szerző kiadása, 1927

Windischgraetz Lajos: *Küzdelmeim. Windischgraetz Lajos herceg naplójegyzetei*. Budapest, a szerző kiadása, 1920

1945 utáni kiadványok

Bihari Mihály: *Egy gyorsíró feljegyzései.* Budapest, Kossuth, 1969

Demény Pál: *„A párt foglya voltam". Demény Pál élete.* Az interjút készítette, szerk., vál.: Kiss József. Budapest, Medvetánc, 1988

Dénes Zsófia: *Gyalog a baloldalon.* Budapest, Magvető, 1965

Faludy György: *Pokolbeli víg napjaim.* Budapest, Mozgó Világ Kiadó, 1998

A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei, 1919. Szerk.: Imre Magda–Szűcs László. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986 (*FKJ*)

Gárdos Mariska. A bevezetőt írta és a kötetet összeállította: Kende János. Budapest, Magyar Nők Országos Tanácsa, 1985

A határban a Halál kaszál... Fejezetek Prónay Pál feljegyzéseiből. Szerk.: Szabó Ágnes–Pamlényi Ervin. Budapest, Kossuth, 1963

Hevesi Gyula: *Egy mérnök a forradalomban. Négy évtized történelmi időkben.* Budapest, Európa, 1959

Hollós József: *Egy orvos élete.* New York, 1944

Horthy Miklós: *Emlékirataim.* Buenos Aires, 1953

Horthy Miklós: *Emlékirataim.* Budapest, Európa, 2011

Kahána Mózes: *Sóvárgások könyve. Életregény.* Budapest, Szépirodalmi, 1973

Károlyi Mihály: *Egy egész világ ellen.* Budapest, Gondolat, 1965

Károlyi Mihály: *Hit, illúziók nélkül.* Budapest, Európa, 1982

Károlyi Mihályné: *Együtt a forradalomban. Emlékezések.* Budapest, Európa, 1967

Kelen Jolán: *Töretlen úton. Korvin Ottó élete.* Budapest, Ifjúsági Könyvkiadó, 1955

Koestler, Arthur: *Nyílvessző a végtelenbe.* Budapest, Osiris, 1996

Kun Béla: *A Magyar Tanácsköztársaságról. Válogatott beszédek és írások.* Budapest, Kossuth, 1958

Kun Béláné: *Kun Béla. (Emlékezések.)* Budapest, Magvető, 1966

Litván József: *Ítéletidő.* Budapest, Tekintet Könyvek, [1991]

Lukács György: *Forradalomban. Cikkek, tanulmányok, 1918–1919.* Budapest, Magvető, 1987 (*Lukács György összes művei)*

Lukács György: *Megélt gondolkodás. Életrajz magnószalagon.* Az interjút készítette Eörsi István és Vezér Erzsébet, szerk.: Eörsi István. Budapest, Magvető, 1989

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. Hatodik kötet. A Magyar Tanácsköztársaság 1919. március 21.–1919. augusztus 1. Első rész. 1919. március 21. – 1919. június 11. A kötetet összeállította: Gábor Sándorné–Hajdu Tibor–Szabó Gizella. Budapest, Kossuth, 1959. (*MMTVD 6/1.*)

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. Hatodik kötet. A Magyar Tanácsköztársaság 1919. március 21.–1919. augusztus 1. Második rész. 1919. március 21. – 1919. június 11. A kötetet összeállította: Gábor Sándorné–Hajdu Tibor–Szabó Gizella. Budapest, Kossuth, 1960. (*MMTVD 6/2.*)

„Mindenki újakra készül..." Az 1918/1919-es forradalmak irodalma (szöveggyűjtemény), II. (A polgári forradalom publicisztikája és irodalmi élete). Szerk.: József Farkas. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962

Mindszenty József: *Emlékirataim*. Toronto, Vörösváry István kiadása, 1974

Móricz Zsigmond: A *földtörvény kis kátéja. Népszavazás a földreformról. A Somogy megyei földmíves szövetkezetek. Az 1919. XVIII. néptörvény magyarázata és utasítása a földmíves nép földhöz juttatásáról*. Remete László utószavával. Budapest, Mezőgazdasági Könyvkiadó, 1979

Nagy idők tanúi emlékeznek (1918–1919). Összeállította és s. a. r.: Lányi Ernőné. Budapest, Kossuth, 1959

Nagy Vince: *Októbertől októberig*. Zilahy Lajos előszavával. Budapest, Európa, 1991

Nádass József: *Láng és korom*. Budapest, Szépirodalmi, 1961

Páter Zadravecz titkos naplója. Szerk. és bev.: Borsányi György. Budapest, Kossuth, 1967

Radó Sándor: *Dóra jelenti... Az első teljes kiadás*. Budapest, Kossuth, 2006

Dr. Rostás Oszkár (szerk.): *A Magyar Tanácsköztársaság egészségügyének válogatott sajtódokumentumai*. Budapest, Medicina Könyvkiadó, 1969

Sitkei Sándor: *Egy tengerész a forradalomban*. S. a. r.: Tarjányi Sándor. Budapest, Múzeumok Központi Propaganda Irodája, 1960

Szamuely Tibor: *Összegyűjtött írások és beszédek*. Szerk.: Simor András. Budapest, Magvető, 1975

Szamuely Tiborné Szilágyi Jolán: *Emlékeim*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1966

A század nagy tanúi. Szerk.: Borus Rózsa. Budapest, RTV–Minerva, 1978

Tanúságtevők. 3/b. *Visszaemlékezések a magyarországi 1918–1919-es forradalmak résztvevőitől*. Szerk.: Petrák Katalin. Budapest, Kossuth, 1978

A Vasárnapi Kör. Dokumentumok. Összeáll., a bev. és jegyz.: Karádi Éva–Vezér Erzsébet. Budapest, Gondolat, 1980

Vincze Sándor: Ahogy én Kun Bélát láttam. (Részletek az emlékiratokból.) Közli: Varga Lajos. *Múltunk*, 1998/1., 138–193.

Szépirodalmi források

Benedek Marcell: *Vulkán. Egy nemzedék regénye*. Budapest, 1918

Benedek Szabolcs: *Az élcsapat, avagy Tanácsköztársaság 1919*. Budapest, Pont Kiadó, 2009

Berend Miklósné: *Akik kihullottak Isten tenyeréből*. Budapest, Pantheon, 1939

Eszterhás István: *Forradalom a Kígyó utcában*. Budapest, Stádium, 1944 (Nemzeti Könyvtár, 116.)

Fekete István: *Zsellérek*. Budapest, Nesztor Kiadó, [1990]

Földes Péter: *Drámai küldetés. Szamuely Tibor életregénye*. Budapest, Kossuth, 1962

Gárdos Miklós: *Két ősz között*. Budapest, Kossuth, 1959

Hárs György: *Ökölbe zárt szív*. Budapest, Móra Könyvkiadó, 1959

Herczeg Ferenc: *Északi fény*. Pomáz, Kráter, 2009

Illés Béla: *Ég a Tisza*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1969

Illés Béla: *Honfoglalás*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1953

Kiss Lajos: *Vörös város*. Budapest, Magvető, 1959

Kosztolányi Dezső: *Pacsirta – Édes Anna*. Budapest, Európa, 2005
Krúdy Gyula: A bolsi. In: Uő: *A tegnapok ködlovagjai*. Békéscsaba, 1925, 60–65.
Lázár István: *A vörös számum*. Budapest, Légrády Testvérek, 1920
Lengyel József: *Prenn Ferenc hányatott élete*. Budapest, Szépirodalmi, 1958
Lengyel József: *Visegrádi utca*. Budapest, Szépirodalmi, 1962
Ritoók Emma: *A szellem kalandorai*. Budapest, Pesti Szalon Könyvek, 1993
Sinkó Ervin: *Optimisták. Történelmi regény 1918–1919-ből*. Budapest, Noran Libro, 2010
Surányi Miklós: *Csodavárók*, I–III. Budapest, Singer és Wolfner, 1929
Szatmári Sándor: *Históriás ének – 1919. Verses krónika a Magyar Tanácsköztársaságról*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1959

Újságok, periodikák

8 Órai Újság (8ÓÚ), Budapesti Hírlap (BH), Ellenzék, Az Est (E), Esti Kurír (EK), Haladás, Katolikus Szemle, Kis Újság, Magyarság, Magyarország (M), Magyar Szabadság, Megértés, Népszabadság, Népszava (NSZ), Ország-Világ, Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Hivatalos Lapja, Pesti Hírlap (PH), Pesti Napló (PN), Pesti Tükör, Szabadgondolat, Századok, Századunk, Színházi Élet, Szózat, Tanácsköztársaság, Természettudományi Közlöny, Tolnai Világlapja (TV), Új Barázda, Új Idők (ÚI), Az Ujság (AU), Ujság (U), Vasárnapi Újság, Világ (V), Világosság, Vörös Újság (VÚ)

II. SZAKIRODALOM

Ablonczy Balázs, 2016, *Keletre, magyar! A magyar turanizmus története.* Budapest, Jaffa Kiadó

Adamik Tamás, 1977, Megjegyzések az invectivához. *Antik Tanulmányok* 24., 182–191.

Adamik Tamás–A. Jászó Anna–Aczél Petra, 2005, *Retorika.* Budapest, Osiris

Albert B. Gábor, 2006, *Súlypontok és hangsúlyeltolódások. Középiskolai történelem tankönyvek a Horthy-korszakban.* Pápa, Pannon Egyetem

Alexander, Jeffrey C., 2014, Holokauszt és trauma: Morális univerzalizmus Nyugaton. In: *Transznacionális politika és a holokauszt emlékezettörténete.* Szerk.: Szász Anna Lujza és Zombory Máté. Budapest, Befejezetlen Múlt Alapítvány, 66–147.

Almási Miklós, 1992, *Anti-esztétika. Séták a művészetfilozófiák labirintusában.* Budapest, T-Twins Kiadó

Andics Erzsébet, 1945, *Munkásosztály és nemzet.* Budapest, Szikra

Andics Erzsébet: 1947, Demokrácia és szocializmus 1918–1919-ben. *Társadalmi Szemle*, 12. 849–864.

Apor Péter, 2007, A fogyasztás kritikája és a központ hatalma. Varga Jenő és a proletárdiktatúra gazdaságpolitikája. In: *A fogyasztás társadalomtörténete.* Szerk.: Hudi József. Budapest, Hajnal István Kör, 277–281.

Apor Péter, 2014, *Az elképzelt köztársaság. A Magyarországi Tanácsköztársaság utóélete, 1945–1989.* Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet

Assmann, Aleida, 2016, *Rossz közérzet az emlékezetkultúrában. Beavatkozás.* Budapest, Múlt és Jövő

Assmann, Jan, 1999, *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Budapest, Atlantisz

Audoin-Rouzeau, Stéphane–Becker, Annette, 2006, *1914–1918, az újraírt háború.* Budapest, L'Harmattan

Bahtyin, Mihail, 1982, *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája.* Budapest, Európa

Bal, Mieke, 1999, *Narratology. Introduction to the Theory of Narrative.* Toronto–Buffalo–London, University of Toronto Press

Balog Iván, 2008, Szabó Miklós antiszemitizmus-felfogása. In: *Liberalizmus és nemzettudat. Dialógus Szabó Miklós gondolataival.* Budapest, Argumentum Kiadó–Bibó István Szellemi Műhely, 373–393.

Bánki Éva, 2008, Lobogó sötétség. Tormay Cécile: Bujdosó könyv. *Múltunk*, 2. 91–104.

Barthes, Roland, 2001, Az írás nulla foka. In: Uő: *A szöveg öröme. Irodalomelméleti írások.* Budapest, Osiris, 5–49.

Benjamin, Walter, 2006, A történelem fogalmáról. *Történetelmélet I.* Szerk.: Gyurgyák János–Kisantal Tamás. Budapest, Osiris, 661–671.

Bertényi Iván, ifj., 2005, Tisza István és az első világháború. In: *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről.* Szerk.: Romsics Ignác. Budapest, Osiris, 28–86.

Bertényi Iván, ifj., 2011, A gyűlölt Tisza István. *Kommentár*, 5. 9–29.

Békés István, 1966, *Magyar ponyva Pitaval. A XVIII. század végétől a XX. század kezdetéig.* Budapest, Minerva

Bibó István, 1990, Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem. In: Uő: *Válogatott tanulmányok. II. 1945–1949.* Budapest, Magvető, 569–619.

Bihari Péter, 2008, *Lövészárkok a hátországban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború alatti Magyarországon.* Budapest, Napvilág

Black, Max, 1990, A metafora. *Helikon*, 4. 432–447.

Bolgár Dániel, 2010, Orbán Balázs orientalizmusa. *Korunk*, 8. 91–100.

Bolgár Dániel, 2018, Pengébb zsidók, deltásabb keresztények. Diskurzus a zsidó testről és észről a 19. századtól a holokausztig. In: *Egy polgár emlékkönyvébe. Tanulmányok a 66 éves Gerő András tiszteletére.* Szerk.: Bolgár Dániel–Fenyves Katalin–Vér Eszter Virág. Budapest, KIR Bt., 13–80.

Borsányi György, 1979, *Kun Béla. Politikai életrajz.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó

Borsányi, György, 1993, *The Life of a Communist Revolutionary, Béla Kun.* New York, Columbia University Press

Borus Rózsa (szerk.), 1978, *A század nagy tanúi.* Budapest, RTV-Minerva, 1978, 178–179.

Bödők Gergely, 2014, Kegyelmes urak a Gyűjtőfogházban. A vörösterror fővárosi túszai. *Múltunk*, 4. 151–181.

Bödők Gergely, 2016, A „proletárforradalom hűséges katonái" vagy „közönséges haramiák"? Kik voltak a „Lenin-fiúk"? *Múltunk*, 1, 122–159.

Bödők Gergely, [2018], *Vörös- és fehérterror Magyarországon (1919–1921). Doktori disszertáció.* Eger, Esterházy Károly Egyetem Történettudományi Doktori Iskola.

Braun Róbert, 1995, *Holocaust, elbeszélés, történelem.* Budapest, Osiris

Brunvand, Jan Harold, 1981, *The Vanishing Hitchhiker. American Urban Legends.* New York, Norton

Cassirer, Ernst, 1997, A modern politikai mítoszok technikája. In: *Politikai antropológia.* Szerk.: Zentai Violetta. Budapest, Osiris–Láthatatlan Kollégium, 37–50.

Cieger András, 2011, *Politikai korrupció a Monarchia Magyarországán.* Budapest, Napvilág

Connerton, Paul, 1997, Megemlékezési szertartások. In: *Politikai antropológia.* Szerk.: Zentai Violetta. Budapest, Osiris–Láthatatlan Kollégium, 64–82.

Csunderlik Péter, 2013, Ördögök – Károlyi Mihály és a galileisták képe a Bujdosó könyvben. In: *Tormay Cécile-emlékkonferencia. 2012. október 5.* Szerk.: Kollarits Krisztina. Budapest, Magyar Művészeti Akadémia, 189–217.

Csunderlik Péter, 2016, Lukács György és a Szabadgondolat bolsevizmus-vitája. In: *A forradalom végtelensége. Lukács György politika- és társadalomelmélete.* Szerk.: Böcskei Balázs. Budapest, L'Harmattan, 65–81.

Csunderlik Péter, 2017, *Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták. A Galilei Kör (1908–1919) története.* Budapest, Napvilág Kiadó

Diószegi István, 1988, Fehér foltok, homályos pontok. *História*, 2–3. 22–24.

Eco, Umberto, 1995, *Hat séta a fikció erdejében.* Budapest, Európa

Eco, Umberto, 1998, *Nyitott mű. Forma és meghatározatlanság a kortárs poétikában.* Budapest, Európa

Eco, Umberto, 2004, *La Mancha és Bábel között. Irodalomról.* Budapest, Európa

Eco, Umberto (szerk.), 2007, *A rútság története.* Budapest, Európa

Eco, Umberto, 2011, *Ellenséget alkotni és más alkalmi írások.* Budapest, Európa

Egry Gábor, 2015, *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában, 1918–1944.* Budapest, Napvilág Kiadó

Egry Gábor (szerk.), 2018, *Kérdések és válaszok 1918–1919-ről.* Budapest, Napvilág Kiadó

Eliade, Mircea, 1997, *Képek és jelképek.* Budapest, Európa

Eliade, Mircea, 2006, *Az örök visszatérés mítosza avagy a mindenség és a történelem.* Budapest, Európa Kiadó

Eliade, Mircea, 2009, *A szent és a profán. A vallási lényegről.* Budapest, Európa

Eörsi László, 2006, *Köztársaság tér, 1956.* Budapest, 1956-os Intézet

Fazekas Csaba, 1997, A „Vallásügyi Likvidáló Hivatal" 1919-ben. In: *Múltból a jövőbe. Tanulmányok.* Szerk.: Pölöskei Ferenc–Stemler Gyula. Budapest, ELTE BTK Újkori Magyar Történeti Tanszék, 63–101.

Fenyves Katalin, 2010, *Képzelt asszimiláció? Négy zsidó értelmiségi nemzedék önképe.* Budapest, Corvina

Foucault, Michel, 1991, A diskurzus rendje. *Holmi*, 7. 868–889.

Frye, Northrop, 1998, *A kritika anatómiája. Négy esszé.* Budapesti, Helikon

Furet, François, 2006, *A forradalomról.* Budapest, Európa

Gaál György, 2007, A dánosi rablógyilkosság – és ami mögötte van. *Médiakutató*, 3. 7–25.

Gábor Sándorné, 1969, *Ausztria és a Magyarországi Tanácsköztársaság.* Budapest, Akadémiai

Gergely Jenő, 1969, Keresztényszocialisták az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalomban. *Történelmi Szemle*, 1–2. 26–65.

Gergely Jenő, 1972, A Magyarországi Radikális Keresztényszocialista Párt (1919. szeptember–1920. július). *Századok*, 4–5. 1043–1074.

Gerő András, 1988, *Az elsöprő kisebbség. Népképviselet a Monarchia Magyarországán.* Budapest, Gondolat

Gerő András, 1996, *Utódok kora. Történeti tanulmányok, esszék.* Budapest, Új Mandátum

Gerő András, 2004, *Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történelméből.* Budapest, PolgART

Gerő András, 2005, *A zsidó szempont.* Budapest, PolgART

Gerő András, 2006, *Magyar illuzionizmus.* Budapest, Új Mandátum

Gerő András, 2009, *Se nő, se zsidó. Előítéletek találkozása a századforduló Monarchiájában.* Budapest, Új Mandátum

Gerwarth, Robert–John Horne (szerk.), 2018, *Háború béke idején. Paramilitáris erőszak Európában az első világháború után.* Budapest, L'Harmattan

Gilman, Sander, 1991, *The Jew's Body.* New York–London, Routledge-Kegan Paul

Girard, René, 1986, *The Scapegoat.* Baltimore, Johns Hopkins University Press

Gyáni Gábor, 2000, *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése.* Budapest, Napvilág Kiadó

Gyáni Gábor, 2002, *Történészdiskurzusok.* Budapest, L'Harmattan

Gyáni Gábor, 2003, *Posztmodern kánon.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó

Gyáni Gábor, 2008, *Budapest – túl jón és rosszon. A nagyvárosi múlt mint tapasztalat.* Budapest, Napvilág Kiadó

Gyáni Gábor, 2010, *Az elveszíthető múlt. A tapasztalat mint emlékezet és történelem.* Budapest, Nyitott Könyvműhely

Gyáni Gábor, 2016, *A történelem mint emlék(mű).* Budapest, Kalligram

Gyurgyák János, 2001, *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet.* Budapest, Osiris

Gyurgyák János–Kisantal Tamás (szerk.), 2006a, *Történetelmélet* I. Budapest, Osiris

Gyurgyák János–Kisantal Tamás (szerk.), 2006b, *Történetelmélet* II. Budapest, Osiris

Haas György, 2002, *A szabadság tábornoka. Bartha Albert.* Budapest, Kairosz

Haffner, Sebastian, 2007, *Az elárult forradalom. Németország, 1918–19.* Budapest, Európa

Hajdu Tibor, 1958, *Tanácsok Magyarországon 1918–1919-ben.* Budapest, Kossuth

Hajdu Tibor, 1968, *Az 1918-as polgári demokratikus forradalom.* Budapest, Kossuth

Hajdu Tibor, 1969, *A magyarországi Tanácsköztársaság*, Budapest, Kossuth

Hajdu Tibor, 1978, *Károlyi Mihály. Politikai életrajz.* Budapest, Kossuth

Hajdu Tibor, 1989, *Közép-Európa forradalma, 1917–1921.* Budapest, Gondolat

Hajdu Tibor, 1992, A tanácsköztársaság mai szemmel. *História*, 7. 26–28.

Hajdu Tibor, 2012, *Ki volt Károlyi Mihály?* Budapest, Napvilág

Hanák Péter, 1988, A másokról alkotott kép. In: Uő: *A Kert és a Műhely.* Budapest, Gondolat, 81–111.

Hanebrink, Paul A., 2006, *In Defense of Christian Hungary. Religion, Nationalism and Antisemitism, 1890–1944.* Ithaca–London, Cornell University Press

Hanebrink, Paul, 2018, *A Specter Haunting Europe. The Idea of Judeo-Bolshevism in Twentieth Century Europe.* Cambridge, Harvard University Press

Hatos Pál, 2017, Hogyan lett vége? Az összeomlás és forradalom Magyarországon 1918 őszén. *Kommentár*, 5–6. 29.

Hatos Pál, 2018, *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és az őszirózsás forradalom története.* Budapest, Jaffa

Herf, Jeffrey, 2008, *The Jewish Enemy. Nazi Propaganda during World War II and the Holocaust.* Cambridge, The Belknap Press of Harvard University Press

Hetés Tibor, 1967, *Stromfeld Aurél.* Budapest, Kossuth

Kádár Judit, 2014, *Engedelmes lázadók. Magyar írónők és nőideál-konstrukciók a 20. század első felében.* Pécs, Jelenkor

Kellogg, Michael, 2005, *The Russian Roots of Nazism. White Émigrés and the Making of National Socialism, 1917–1945.* New York, Cambridge University Press

Kende János, 1979, *Forradalomról forradalomra. Az 1918–1919-es forradalmak Magyarországon*. Budapest, Gondolat

Kisantal Tamás, 2009, *Túlélő történetek. Ábrázolásmód és történetiség a holokauszt művészetében*. Budapest, Kijárat

Kisantal Tamás, 2017, *Az élet tanítómesterei. Írások a történelem ábrázolásáról*. Pécs, Kronosz

Klaniczay Gábor, 1990, Az orgiavádak nyomában. In: Uő: *A civilizáció peremén. Kultúrtörténeti tanulmányok*. Budapest, Magvető, 194–208.

Klaniczay Gábor, 2000, *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*. Budapest, Balassi Kiadó

Klestenitz Tibor, 2009, Sajtó, felekezet, politika. A Központi Sajtóvállalat első évei (1919–1922). *Múltunk*, 3. 171–201.

Klestenitz Tibor, 2010, A tördöfés és az újságírók. Sajtóellenesség a keresztény-nemzeti kurzus éveiben, 1919–1922. *Médiakutató*, 2. 85–99.

Kollarits Krisztina, 2010, *Egy bujdosó írónő – Tormay Cécile*. Vasszilvágy, Magyar Nyugat

Konok Péter, 2010, Az erőszak kérdései 1919–1920-ban. Vörösterror-fehérterror. *Múltunk*, 3. 72–91.

Koselleck, Reinhart, 1997, *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*. Budapest, Jószöveg

Kovács M. Mária, 2001, *Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus. A magyar orvosi, ügyvédi és mérnöki kar politikája 1867 és 1945 között*. Budapest, Helikon

Kovács M. Mária, 2012, *Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon, 1920–1945*. Budapest, Napvilág

Kőszegfalvi Ferenc–Borus Gábor (szerk.), 2002, *Hódmezővásárhelyi életrajzi lexikon*. Szeged, Bába

Kracauer, Siegfried, 1993, *Caligaritól Hitlerig. A német film pszichológiai története*. Budapest, Magyar Filmintézet

Krausz Tamás, 2004, *Antiszemitizmus–holocaust–államszocializmus*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó

Lackó Miklós, 1988, Szekfű-problémák. In: Uő: *Korszellem és tudomány*. Budapest, Gondolat, 12–111.

Laczó Ferenc, 2014, *Felvilágosult vallás és modern katasztrófa közt. Magyar zsidó gondolkodás a Horthy-korban*. Budapest, Osiris

László Ferenc, 2006, A kutyafejű, a vérszopó és a púpos. Akiknek rossz sajtójuk volt: Attila, Richárd, Iván. *Mozgó Világ*, 1. 108–114.

Lein, Richard, 2011, *Pflichterfüllung oder Hochverrat? Die tschechischen Soldaten Österreich-Ungarns im Ersten Weltkrieg*. Wien, LIT Verlag

Lejeune, Philippe, 2003, Az önéletírói paktum. In: Uő: *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatott tanulmányok*. Budapest, L'Harmattan, 17–46.

Liptai Ervin, 1979a, *A Magyar Tanácsköztársaság*. Budapest, Kossuth

Liptai Ervin, 1979b, *Vöröskatonák, előre! A magyar Vörös Hadsereg harcai, 1919*. Budapest, Zrínyi Kiadó

Loszev, Alekszej, 2000, *A mítosz dialektikája*. Budapest, Európa

Magris, Claudio, 1988, *A Habsburg-mítosz az osztrák irodalomban. Részletek*. Budapest, Európa

Merriman, John, 2014, *Massacre. The Life and Death of French Commune of 1871*. New Haven-London, Yale University Press

Méhely Kálmán, 1918, *A munkáskérdés háborús fejlődése*. Budapest

B. Müller Tamás, 2016, *Vörösterror az Országházban, 1919*. Budapest, az Országgyűlés Hivatala

Nagy Katalin (szerk.), 1974, *Az Országgyűlési Könyvtár Magyar Tanácsköztársaság Különgyűjteménye. II. kötet. Az Országgyűlési Könyvtár Magyar Tanácsköztársaság gyűjteményének gyarapodása, 1959–1974*, Budapest, Országgyűlési Könyvtár

Nagy Sándor, 2011, Vörösmegtorlás a fehér Budán. Véres úrnapi körmenet a Krisztinavárosban, 1919. június 22. Esettanulmány. *Rubicon*, 2. 39–41.

Nagy Szabolcs, 2011, Árulás vagy ellehetetlenülés – A székely hadosztály és a forradalmi erők viszonya a Veszprém Megyei Levéltárban őrzött Kratochvil-hagyaték tükrében. *Levéltári Szemle*, 3. 29–46.

L. Nagy Zsuzsa, 1961, *Forradalom és ellenforradalom a Dunántúlon, 1919*. Budapest, Kossuth

L. Nagy Zsuzsa, 1969, A liberális ellenzéki pártok és az 1918–1919-es forradalmak hatása. *Századok*, 2–3., 372–396.

L. Nagy Zsuzsa, 1972, *A budapesti liberális ellenzék, 1919–1944*. Budapest, Akadémiai Kiadó

L. Nagy Zsuzsa, 1977, *Szabadkőművesség a XX. században*. Budapest, Kossuth

L. Nagy Zsuzsa, 1988, *Szabadkőművesek*. Budapest, Akadémiai Kiadó

Németh György, 2002, A zsarnok Nero. In: Uő: *Karthágó és a só. Az ókortörténet babonái*. Budapest, Korona Kiadó, 155–172.

Németh György (szerk.), 2003, *Államéletrajzok. Aristotelés, Hérakleidés Lembos, Pseudo-Xenophón, Xenophón, Kritias és Héródés Attikos írásai a görög államokról*. Budapest, Osiris

Oisteanu, Andrei, 2005, *A képzeletbeli zsidó a román (és a kelet-közép-európai) kultúrában. Imagológiai tanulmány*. Kolozsvár, Kriterion

Oisteanu, Andrei, 2009, *Inventing the Jew. Antisemitic Stereotypes in Romanian and Other Central-East-European Cultures*. Lincoln, University of Nebraska Press

Ormos Mária, 1997, Jelző és történelem. Kérdések a Horthy-korszakról. *Történelmi Szemle*, 2. 179–189.

Pach Zsigmond Pál, 1977, Az ellenforradalmi történetszemlélet kialakulása Szekfű Gyula „Három nemzedék"-ében. In: Uő: *Történetszemlélet és történettudomány. (Cikkek, tanulmányok.)* Budapest, Kossuth, 463–519.

Pastor, Peter, 1976, *Hungary between Wilson and Lenin. The Hungarian Revolution of 1918–1919 and the Big Three*. Boulder, East European Quarterly

Petrák Katalin–Milei György (szerk.), 1959a, *A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. Válogatott rendeletek, dokumentumok, cikkek*. Budapest, Gondolat

Petrák Katalin–Milei György (szerk.), 1959b, *A Magyar Tanácsköztársaság szociálpolitikája. Válogatott rendeletek, dokumentumok, cikkek.* Budapest, Gondolat

Péter László, 1998, a nemzeti múlt legendái és tilalomfái. In: Uő: *Az Elbától keletre. Tanulmányok a magyar és kelet-európai történelemről.* Budapest, Osiris, 90–127.

Pléh Csaba, 1999, Maurice Halbwachs kollektív memóriájára emlékezve. In: *Kollektív, társas, társadalmi.* Szerk.: Kónya Anikó – Király Ildikó et alii. Budapest, Akadémiai Kiadó, 437–446.

Pók Attila, 1990, *A magyarországi radikális demokrata ideológia kialakulása. A „Huszadik Század" társadalomszemlélete (1900–1907).* Budapest, Akadémiai Kiadó

Pók, Attila, 2009, The Political Uses of Historical Myths and the Fabrication of Hatreds in Twentieth Century Hungary. In: Uő: *The Politics of Hatred in the Middle of Europe. Scapegoating in Twentieth Century Hungary. History and Historiography.* Szombathely, Savaria University Press

Pók Attila, 2010, *A haladás hitele. Progresszió, bűnbakok, összeesküvők.* Budapest, Akadémiai Kiadó

Pótó János, 2003, *Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika.* Budapest, Osiris

Propp, V. J., 2005, *A mese morfológiája.* Budapest, Osiris

Réti László, 1969, *Így látta az ellenség. (Adalékok a Magyar Tanácsköztársaság történetéhez a TAGYOB anyagából).* Budapest, Gondolat Kiadó

Rév Erika, 1969, *A népbiztosok pere.* Budapest, Kossuth

Ricoeur, Paul, 1998, Az én és az elbeszélt azonosság. In: Uő: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok.* Szerk.: Szegedy-Maszák Mihály. Budapest, Osiris, 355–410.

Romsics Gergely, 2004a, *Mítosz és emlékezet. A Habsburg Birodalom felbomlása az osztrák és a magyar politikai elit emlékirat-irodalmában.* Budapest, L'Harmattan

Romsics Gergely, 2004b, Mítosz, kultusz, társadalom. *Mozgó Világ,* 7. 55–65.

Romsics Gergely, 2010, *Nép, nemzet, birodalom. A Habsburg Birodalom a német, osztrák és magyar történetpolitikai gondolkodásban, 1918–1941.* Budapest, Új Mandátum

Romsics Ignác, 1982, *A Duna–Tisza köze hatalmi-politikai viszonyai 1918–1919-ben.* Budapest, Akadémiai Kiadó

Romsics Ignác, 1991, *Bethlen István. Politikai életrajz.* Budapest, Magyarságkutató Intézet, 1991

Romsics Ignác, 1999, *Magyarország története a XX. században.* Budapest, Osiris

Romsics Ignác, 2004, A Horthy-rendszer jellegéről. Historiográfiai áttekintés. In: Uő: *Múltról a mának. Tanulmányok és esszék a magyar történelemről.* Budapest, Osiris, 2004, 339–357.

Romsics Ignác, 2008, A kereszténység védőpajzsától az uniós tagságig. Helyzetértékelés és szerepfelfogás a magyar politikai gondolkodásban. In: Uő: *Történelem, történetírás, hagyomány. Tanulmányok és cikkek, 2002–2008.* Budapest, Osiris, 9–36.

Romsics Ignác, 2011, *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19-20. században – nemzetközi kitekintéssel.* Budapest, Osiris

Rudas Klára, 1959, A Magyar Tanácsköztársaság humoros sajtójáról. *Magyar Könyvszemle,* 2. szám, 208–213.

Said, Edward W., 2000, *Orientalizmus.* Budapest, Európa

Sakmyster, Thomas, 2012, *A Communist Odyssey. The Life of József Pogány/John Pepper*. Budapest, Central European University Press

Sanos, Sandrine, 2013, *The Aesthetics of Hate. Far-Right Intellectuals, Antisemitism, and Gender in 1930s France*. Stanford, Stanford University Press

Sardar, Ziauddin, 1999, *Orientalism*. Buckingham, Open University Press

Sarlós Béla, 1961, *A Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Schneider, Steven Jay (főszerk.), 2009, *101 horrorfilm, amit látnod kell, mielőtt meghalsz*. Budapest, Gabo

Siklós András, 1964, *Az 1918–1919. évi magyarországi forradalmak. Források, feldolgozások*. Budapest, Tankönyvkiadó

Siklós András, 1978, *Magyarország, 1918–1919. Események – képek – dokumentumok*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó –Magyar Helikon,

Simor András, 1977, *Így élt Korvin Ottó*. Budapest, Móra Könyvkiadó

Simor András, 1978, *Így élt Szamuely Tibor*. Budapest, Móra Könyvkiadó

Sinsheimer, Hermann, 1963, *Shylock. The History of a Character*. New York, Benjamin Bloom, Inc.

Sontag, Susan, [1972]: A pusztulás képei. In: Uő: *A pusztulás képei*. Szerk.: Osztovits Levente. Budapest, Európa, 238–261.

Sontag, Susan, 1983, *A betegség mint metafora*. Budapest, Európa

Soós István, 2011, Szekfű Gyula és Mályusz Elemér *A vörös emigráció* című műve. In: *A negyedik nemzedék és ami utána következik. Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében*. Szerk.: Ujváry Gábor. Budapest, Ráció, 238–250.

Szabolcs Ottó, 1995, Iskolai tankönyvek az 1918–1919-es magyar forradalomról. *Eszmélet* 25., 83–103.

Szabó G. Zoltán–Szörényi László, 1997, *Kis magyar retorika. Bevezetés az irodalmi retorikába*. Budapest, Helikon

Szabó Miklós, 2003, *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867–1918)*. Budapest, Új Mandátum

Szakály Sándor, 1991, *Hadsereg, politika, társadalom. Válogatott írások*. Budapest, Lánchíd Kiadó

Szalai Miklós, 2004, Cionizmus, neológia, ortodoxia. A magyar zsidó identitás dilemmái a két világháború között. *Múltunk*, 3. 59–119.

Szapor, Judith, 2018, *Hungarian Women's Activism in the Wake of the First World War. From Rights to* Revanche. London–New York, Bloomsbury

Szerb Antal, 2002, *Mindig lesznek sárkányok. Összegyűjtött esszék, tanulmányok, kritikák*. II. *Magyar irodalom*. Budapest, Magvető

Szűcs Zoltán Gábor, 2010, *Az antalli pillanat. A nemzeti történelem szerepe a magyar politikai diskurzusban, 1989–1993*. Budapest, L'Harmattan

Takáts József, 2007, *Modern magyar politikai eszmetörténet*. Budapest, Osiris

Tamás Gáspár Miklós, 2010, Észrevételek a kommünről. In: *1919. A Magyarországi Tanácsköztársaság és a kelet-európai forradalmak*. Szerk.: Krausz Tamás–Vértes Judit. Budapest, L'Harmattan – ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, 252–283.

Taylor, A. J. P., 1981, *Revolutions and Revolutionaries*. Oxford, Oxford University Press

Tőkéczki László, 1994, A Magyar Figyelő eszméi (1911–1918). *Történelmi Szemle*, 3. 239–289.

Tőkés, Rudolf L., 1967, *Béla Kun and the Hungarian Soviet Republic. The Origins and Role of the Communist Party of Hungary in the Revolutions of 1918–1919*. New York-Washington, Frederick A. Praeger

Tőkés Rudolf L., 2018, Kun Béla. In: Uő: *Újragondolt történelem. Válogatott tanulmányok, 1967–2017*. Budapest, Kossuth, 15–56.

Tömöry Márta, 1960, *Új vizeken járok (A Galilei Kör története)*. Budapest, Gondolat Kiadó

Trencsényi Balázs, 2008, „Jön a tatár!" A nemzeti antiliberalizmusok kihívása Kelet-Közép-Európában. In: *Liberalizmus és nemzettudat. Dialógus Szabó Miklós gondolataival*. Szerk.: Dénes Iván Zoltán. Budapest, Argumentum Kiadó–Bibó István Szellemi Műhely, 241–269.

Trencsényi Balázs, 2011, *A nép lelke. Nemzetkarakterológiai viták Kelet-Európában*. Budapest, Argumentum–Bibó István Szellemi Műhely

Turbucz Dávid, 2011, *Horthy Miklós*. Budapest, Napvilág Kiadó

Turbucz Dávid, 2016, *A Horthy-kultusz, 1919–1944*. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet

Turner, Victor, 1997, Liminalitás és communitas. In: *Politikai antropológia*. Szerk.: Zentai Violetta. Budapest, Osiris–Láthatatlan Kollégium, 51–63.

Unger Mátyás, 1979, *A történelmi tudat alakulása a középiskolai történelemtankönyveinkben a századfordulótól a felszabadulásig*. Budapest, Tankönyvkiadó

Ungváry Krisztián, 2012, *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon, 1919–1944*. Pécs, Jelenkor

Uszpenszkij, Borisz, 1984, *A kompozíció poétikája. (A művészi szöveg szerkezete és a kompozíciós formák tipológiája)*. Budapest, Európa

Varga Lajos–Szabó Ágnes, 1987, *Garbai Sándor, 1879–1947. A forradalmi kormányzótanács elnöke*. Budapest, Kossuth

Varga Lajos, 1996, *Garami Ernő. Politikai életrajz*. Budapest, Napvilág Kiadó

Varga Lajos, [2019], *Szociáldemokraták a Tanácsköztársaságban*. Napvilág Kiadó (mj. alatt)

Vértes György (szerk.), 1958, *Az Országgyűlési Könyvtár Magyar Tanácsköztársaság Különgyűjteménye*, I. *A Magyar Tanácsköztársaság kiadványai és az első kommunista kiadványok*. Budapest, Országgyűlési Könyvtár

Vonyó József, 2014, *Gömbös Gyula*. Budapest, Napvilág

Völgyes, Iván, 1970, *The Hungarian Soviet Republic, 1919. An Evaluation and a Bibliography*. (Hoover Institution Bibliographical Series: XLIII.) Stanford, Hoover Institution Press

Vörös Boldizsár, 2004, *„A múltat végképp eltörölni"? Történelmi személyiségek a magyarországi szociáldemokrata és kommunista propagandában, 1890–1919*. Budapest, MTA TTI

Vörös Boldizsár, 2006, „Az állatkert lakói is összegyűltek, hogy érdekeik képviseletére bizalmit válasszanak". A Magyarországi Tanácsköztársaság emléke a diktatúra bukása után közzétett viccekben. *Aetas*, 3–4. 184–203.

Vörös Boldizsár, 2011, Lóversenypályák és politikai propaganda. *Korall* 45., 162–175.

Vörös Boldizsár, 2018, *Eszmék, eszközök, hatások. Tanulmányok a magyarországi propagandáról, 1914–1919*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Vörös Kati, 2003, Judapesti buleváron. A zsidó fogalmi konstrukciója és vizuális reprezentációja a magyar élclapokban a 19. század második felében. *Médiakutató*, 1. 19–43.

Waddington, Lorna, 2007, *Hitler's Crusade. Bolshevism and the Myth of International Jewish Conspiracy*, London–New York, Tauris Academic Studies

White, Hayden, 1997, *A történelem terhe*. Szerk.: Braun Róbert. Budapest, Osiris

White, Hayden, 2014, *Metahistory. The Historical Imagination in 19th-Century Europe*. Baltimore, Johns Hopkins University Press

Zalka Miklós, 1969, *Mindenkihez! A Magyar Tanácsköztársaság története*. Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó

Zeidler Miklós, 2001, *A revíziós gondolat*. Budapest, Osiris

Mutató*

A

Ablonczy Balázs *55*
Ábrahám Dezső, P. 52, 113, 177
Aczél Imre 89
Aczél Petra *16, 90, 299*
Adamik Tamás *16, 90, 153, 160, 173, 299*
Adenauer, Konrad 317
Ady Endre 161, 313
Ágai Adolf 75
Agorasztó Tivadar 26
Ágoston Péter 119–120, *217*
Albert B. Gábor *11*
Alexander, Jeffrey C. *330*
Alföldi Dávid **45, 46, 118, 119, 184, 185, 189, 190, 196, 203, 206, 207, 212, 258, 288–290, 295, 315**
Aly, Götz H. 151
Almási Miklós *16, 331*
Andrássy Gyula, ifj. 127
Andrássy Katinka 108, 170 *l. még* Károlyi Mihályné
Andics Erzsébet *10, 61*
Andronicus *l.* Kozma Andor
Angyal Dávid *209*
Antal Gábor *46*
Antropoff, Andreas *317*
Apor Péter *10, 191, 267*
Apsay János 330
Árkossy B. Gábor *299, 300*
Assmann, Aleida *12*
Assmann, Jan *10, 12, 73, 240, 254, 331*

B

Bachó László *114, 182, 238*
Babits Mihály *208*
Bahtyin, Mihail Mihajlovics *320,* 326
Bajáki Ferenc 201
Bal, Mieke *15, 16*
Balanyi György *87*
Balázs Béla 71
Ballagi Aladár 209
Balog Iván *22*
Balogh Jenő 260
Baltazár Dezső *208, 219, 261*
Bánffy Miklós, gr. *45, 143*
Bangha Béla *45*
Bánki Éva *74*
Barcza György *51*
Bartha Ábel *117*
Bartha Albert 48, 117, 138
Bartha Miklós *100*
Barthes, Roland *17*
Bartos Mór 52
Bédy-Schwimmer Rózsa 47
Békés István *21*
Belitska Sándor 109
Bene János *94*
Benedek Szabolcs *279*

* A mutatóban a félkövér szedés az elemzett művekre (szerzők feltüntetése nélkül címük szerint), a dőlt a hivatkozott irodalomra, az álló pedig az említett szereplőkre utal.

Benjamin, Walter *309*
Beöthy Zsolt 209
Berend Miklós 254, 268, 269
Berend Miklósné *268*
Bergendy Szilveszter **18, 19, 49, 89, 90, 123, 159, 205, 212, 314, 315, 321**
Berinkey Dénes 41, 116, 278
Bernhard Zsigmond *65*
Bernstein, Eduard 288
Bertényi Iván, ifj. *103, 127*
Bethlen István, gr. 15, 29, 82, 176, 194
Betrix ezredes, szegedi városparancsnok 154, 179
Bihari Mihály *169*
Bihari Péter *96, 137, 193*
Bíró Imre Boldizsár *76*
Biró Mihály 136, 213
Bizony László *48*
Black, Max *316*
Bokányi Dezső 112
Bolgár Dániel *176, 306*
Bolgár Elek 155
Bonitz Ferenc *315*
Borsányi György *158, 161, 162, 245, 249, 314*
Borus Gábor *50*
Borus Rózsa *9*
Bödők Gergely *62, 233, 237*
Böhm Vilmos *80,* 154, *176,* 241, 281
Bölöni Györgyné *74*
Braun Róbert *12*
Breit József *85, 274*
Bródy Sándor 113
Brunner József 198
Brunowszky Rezső **96, 189, 190, 292, 293**
Brunvand, Jan Harold *242*
Buharin, Nyikolaj Ivanovics 209, 260, 288, 293, 294, 302
Buza Barna 26, **44–46, 91, 117, 118, 152, 232, 233, 303, 312, 319**

C
Cassirer, Ernst *13*
Churchill, Winston 175
Cieger András *164, 186*
cj. *12, 297*
Clemenceau, Georges 79, 163
Connerton, Paul *331*
Czakó Ambró *219*

CS
Csaba Jenő **53-54, 105, 106, 142, 162, 179, 204**
Csengődy Lajos *209, 283*
Cserny József 18, 25, 33, 39, 41, 100, 158, 182, 233-239, 241, 267, 290, 297, 312, 315
Csernyák Imre 41
Csizmadia Sándor **31–33, 67, 121,** 155, **202, 203,** 233, **238, 239, 303, 312**
Csunderlik Péter *106, 126, 137, 201, 203, 218, 245, 268, 288, 294*

D
Demény Pál *281*
Dénes Zsófia *211*
Dick Manó 14
Dietz Károly **40, 41, 136–138, 146,** 147, **171, 173, 185, 204, 205, 237, 255, 256, 269, 296, 297**
Diner-Dénes József 112, 115
Diószeghy Tibor *257*
Diószegi István *134*
Dirnfeld Izidor 240, 241
Dohnányi Ernő 216
Domonkos József **66, 67, 99, 100, 150, 167, 177, 178, 188, 193, 194, 200, 213, 218, 219, 239, 272, 283, 289, 290, 311, 312, 315, 316**
Donoszlovics Antal 202

Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics *315, 316*
Douglas, Tom *65*
Dray, Wilhelm *17*
Dreyfus, Alfred 59
Drozdy Győző *21, 22, 175, 237*
Dunántúli *l.* Bachó László

E
Ebert, Friedrich 127
Eckhardt Tibor 98
Eco, Umberto *17, 102, 142, 161, 170, 179, 229, 244, 255, 331*
Egry Gábor *154, 162, 172, 176, 183, 232, 233, 258, 284, 305, 306*
Egy ellenforradalmár *l.* Wagner Károly
Egy vörös katona visszaemlékezései a proletárdiktatúrára **88, 286, 287, 304**
Eliade, Mircea *24, 62, 260, 331*
Endrődy Géza *198*
Engels, Friedrich 33, 40, 123, 160, 229, 272, 288
Eörsi László *242*
Erdei Ferenc *200*
Erdély Jenő *290*
Erdélyi Mór 241
Eszterhás István *190*
Esterházy Móric 67, 259
Esterházy Miklós, gr. **64, 65, 107, 148, 158, 161, 178, 213, 214, 247, 307**

F
Fáber Oszkár 218
Faludy György *54*
Faragó Miksa *183, 317*
Fazekas Csaba *218*
Fehérgyarmati Csongor *94*
Fehéri Armand *27, 80, 168, 221*
Fehérvári István **83, 114, 115, 147, 162, 165, 191, 248, 296, 315**
Fejérváry József–Gravátz Ferenc **24, 50, 177, 189, 252–255, 319**
Fekete István *183*
Fényes László 48, *239*
Fenyves Katalin *162*
Fenyő Andor 155
Ferenc Ferdinánd, főhg 128
Ferré, Théophile 310
Festetics Sándor 138
Fiala Ferenc *14*
Fogarassy László 84
Forradalmárok egymás közt **29, 30, 154, 165**
Földes Péter *246, 280*
Fraknói Vilmos *310*
Franchet d'Espèrey, Louis 113, 154
Frankel Leó 302
Friedrich István 34, 57–59, 113, 114, 131, 306, 312, 329
Frigyes Lajos *167, 177*
Frye, Northrop *18, 33, 62, 234, 251, 257, 258, 260, 291*
Furet, François *309*

G
Gábor Sándorné *264*
Gál Irén 164
Garami Ernő 36, 38, 57, 69, 80, *81,* 108, 128, 129, 131, *133,* 172, 173
Garbai Sándor 57, 102, 153, 154, 219, 229
Gárdos Mariska *61*
Gárdos Miklós *163*
Gellért Oszkár *109*
Geréb László *172*
Gergely Jenő *89*
Gerő András *95, 129, 186, 206, 300, 305, 313*
Gerwarth, Robert *232*
Gilman, Sander L. *18, 161*
Girard, René *107*

Gertsenbrand Aladárné 32
Gömbös Gyula **54, 55,** 57, 96, **112, 150, 179, 220,** 265, **299,** 329
Göndör Ferenc 29, **33–35,** 75, 101, **122, 213, 224, 225,** 226, **255,** 257, **302**
Gratz Gusztáv *11, 59, 72, 149, 197, 221*
Gravátz Ferenc *l.* Fejérváry József–Gravátz Ferenc
Grexa Gyula *85*

GY
Gyáni Gábor *12, 13, 18,* 50, *92, 93, 113, 175, 301, 330*
Győri Imre 27 *l. még* Kun Béláék 131 napos rémuralma
Gyurgyák János *17, 309*

H
Haas György *138*
Haeffler István *96*
Haffner, Sebastian *127*
Hajdu Tibor *9, 47, 105, 118, 120, 133, 176, 203, 206, 208, 225, 232, 233, 256, 258,* 273, *278, 309*
Hajós Jenő **60, 61, 155, 264, 265, 307, 308**
A halál népbiztosa **23, 24, 302, 310**
Haller István **56, 57, 122, 123, 156, 178, 184, 185, 191, 202, 289**
Hamburger Jenő 32, 68, 118, 233
Hanebrink, Paul *22, 179, 210, 314, 317*
Hargitay Tihamér *14*
Harrer Ferenc 60
Hárs György *246*
Harsányi Zsolt *173, 174*
Hatos Pál *73, 75, 201*
Hatvany Lajos 113
Haubrich József 34, 62, 174, 270, 271
Havas Henrik 252, 254
Hefty Richárd **55, 56, 59, 103, 104, 150, 178, 218, 265, 301**
Hegedűs Lóránt 62
Helfgott Ármin 115
Hempel, Carl *17*
Herczeg Ferenc **47,** 71, **72, 73, 109–111, 180**
Herczeg Géza *25*
Herf, Jeffrey *316*
Herzl, Theodor *93*
Hetés Tibor *280, 284*
Hevesi Gyula *115, 265*
Hevesi Sándor 172
Hitler, Adolf 176
Hock János 101
Hollán Sándor, id. 253, 254, 261, 331
Hollán Sándor, ifj. 253, 254, 261, 331
Hollós József *54*
Horne, John *232*
Horovitz Jenő *206*
Horthy Miklós 22, 23, 25, 82, 176, *237,* 279, 287, 298, 306, 314, *320,* 329
Horváth Márton *309*

I
-i 64
Igaly Cs. István *22*
Ignácz Károly 194
Illés Béla *304, 309*
Imre Magda *32*

J
Jákó János *14*
Jány Gusztáv 278
Jászi Oszkár 44, 72, 106, 109, 112, 113, 117, 130, 131, 180, 296, 328
Jászó Anna, A. *16, 90, 299*
Jeszenákné, péceli földbirtokos 204
József Farkas *105*
József főherceg 205
Juhász-Nagy Sándor 121

Julier Ferenc **84, 85, 124–126, 148, 149, 171, 173, 174, 178, 269, 278**, 279, **285, 286**, 297, **308, 318**

K

Kaas, Albert *29*
Kada, a Vörös Őrség megbízottja 197
Kádár Judit *73, 74*
Kahána Mózes *216*
Kalmár Jenő *59*
Kalóczi János 66
Karádi Éva *71*
Károly, IV., magyar király 108, 141, 143, 187
Károlyi Gyula 27, 52, 266
Károlyi Mihály 17, 39, 43, *44*, 45–49, 58, 64, 65, 71-73, 91, 97, 98, 101–104, 106–119, 122–124, 127–132, 134–136, 140, *157*, 170, 180, 186, 226, 232, *246*, 247, 275, 296, *310*, 313, 322, 328
Károlyi Mihályné *170 l. még* Andrássy Katinka
Kassák Lajos 212, *244*
Kautsky, Karl 288
Kázméri Kázmér 27 *l. még* Kun Béláék 131 napos rémuralma
Kelemen Béla *52*
Kelen Jolán *214, 244*
Kéler Bertalan, lándori *283*
Kéler Zoltán, lándori *283*
Kellogg, Michael *316*
Kemény Ferenc **48, 49**, 109, **114, 119–121, 150, 153, 165, 166, 188, 284, 315**
Kemény Gábor *36*
Kenczler Hugó 213
Kende János *61*
Kerecseny János **55, 59, 60, 155, 263, 264, 307, 318, 321**
Kerekes Árpád 251
Kéri Kálmán 126, 272
Kéri Pál 72, 101, 111, 119, 180, 224
Kertész István *274, 275*
Kisantal Tamás *17, 18, 25, 309, 317*
Kisch, Egon Erwin 74
Kiss Ferenc **37–41, 43, 130, 131, 144, 145, 152, 231, 233, 234, 270, 283, 298, 299, 319**
Kiss József *281*
Kiss Lajos *287*
Klaniczay Gábor *169, 170*
Klebelsberg Kuno, gr. *310*
Klein Ignác 23
Klestenitz Tibor *29*
Kóbor Tamás **78–80, 135, 143, 145, 148, 184, 186, 187, 191, 192, 196, 197, 199, 210, 211, 216, 217, 227, 230, 258, 288, 293, 318, 319, 332**
Koestler, Arthur *199*
Kohn, vádbiztos 30
Kohn Henrik 254
Kollarits Krisztina *73, 74*
Kolosváry-Borcsa Mihály, v. *13*
Kolozsváry Balázs *l.* Kun Béla
Komját Aladár 216
Konok Péter *232*
Korcsmáros Nándor **80-81, 106, 128–130, 144, 145, 172, 222, 224, 288, 295**
Korvin Ottó 18, 69–71, 163, 177, 182, 233, 234, 242–246, 265, 310, 325
Kosztolányi Dezső *223, 262*
Kovács Gyula 110
Kovács M. Mária *128, 151*
Kozma Andor **44, 90, 91, 118, 303, 314**
Kozma Miklós 54
Kőszegfalvi Ferenc *50*
Kracauer, Siegfried *74*
Kratochvil Károly, Szent Kereszthegyi **83, 124, 275–277, 308, 320**
Krausz Simon *63, 259, 271*
Krausz Tamás *176*

Krausz Vilmos **95, 292**
Kray István *143*
Kristóffy József *128*
Krúdy Gyula *73, 78, 159, 215*
Kun Béla 10, 14, 18, 23, 25, 26, 29, 32, 34, 35, 39, 41, 45, 47, 53, 57–61, 65, 68, 72, 77, 78, 80, 83, *87,* 89, 91, 93, 98, 102, 104, 108, 110, 112–114, 121–123, 127, 130, 132, 134–141, 149, 152, 155–165, 169, 171, 174–176, 179, 187, 196, 205, 206, 215, 222, 223, 228, 229, 232, 235, *236,* 237, 247, 249, 250, 254–256, 258, 259, 264, 265, 270, 271, 273, 276, *279,* 282, 286, 291, *294,* 295–297, *304,* 314, 317, 318, 320, 321, 323–325, 328, 329
Kun Béláék 131 napos rémuralma **26, 27, 133, 146, 157, 224, 227, 230, 239, 240, 242, 263, 302, 310–312, 316**
Kun Béláné *164, 168*
Kun Irén 165
Kunder Antal 272
Kunfi Zsigmond 42, 106, 112, 113, 119, 121, 155, 165, 180, 199, 211, 219, 220, 241, 296

L
Lackó Miklós *99*
Laczó Ferenc *92*
Lakatos Géza 278
Landler Jenő 167, 193, 230, 281
Lányi Ede **65, 66, 123, 149, 167, 177, 185, 195, 199, 202, 209, 210, 218–220, 231, 289**
Lányi Ernőné *214*
Lassalle, Ferdinand 33
László Ferenc *244*
László Jenő **49, 50, 120, 143, 147, 204, 207,** 234, 243, **252,** 311, 325
Lázár István *82, 189, 190, 245*
Lazarovics, Fedor de *29*
Lechner Károly *97*
Légrády Imre **62, 63, 108, 162, 170, 186, 204, 225, 239, 258**
Lein, Richard *273*
Lejeune, Philippe *57*
Lemberkovics Jenő 180
Lengyel Gyula 259
Lengyel József *70, 187, 222, 249, 271, 279, 284*
Lenin, Vlagyimir Iljics 77, 106, 139, 140, 158, 160, 209, 235, 288, 293, 294, 304
A Lenin-fiúk véres munkái **21–23, 99–102, 143, 144, 153, 158, 159, 166, 171, 172, 177, 193, 198, 202, 209, 222, 224, 230, 236, 239, 245, 248, 256, 263, 269, 271, 281, 283, 307, 313, 314**
Linder Béla 72, 109, 117, *125,* 126
Lipa Tímea *208*
Liptai Ervin *84, 284*
Lipthay Olga **98, 140, 141, 158, 159, 223, 235, 304**
Litván József *62*
Lloyd George, David 47
Lombroso, Cesare 161
Loszev, Alekszej Fjodorovics *229*
Lovászy Károly 77, **78, 138, 139, 162, 165, 167, 173, 186, 194, 198, 202, 219, 222, 281, 282**
Lovászy Márton 69, 113, 131, 161
Löwi, vádbiztos 30
Lukachich Géza, br. somorjai *180,* 327
Lukács György *9,* 30, 34, 35, 72, 107, 122, 158, 213, 220, 223, 225, 288, 322
Lukács László 185, 186
Lutochin, Nikanor S. *320*
Luxemburg, Rosa 14

M
Madarász Béla 269
Madzsar József 128, 201
Magoss György *95*
Magris, Claudio *331*
Magurányi Sándor 61
Magyar Lajos 101, 111, *127*
Mailáth József, gr. *91*
Mainardi, Lauro *14*
Majtényi hadnagy 251
Málnási Ödön *104*
Mályusz Elemér 14, *29*
Marjay Frigyes *14, 163*
Márki Sándor 313
Marschalkó Lajos 28
Marx, Karl 33, 40, 115, 120, 123, 135, 136, 148, 160, 209, 217, 229, 272, 288, 293–295
Méhelÿ Lajos 96, *104*
Merriman, John *310*
Mezőfi Vilmos **68, 69, 109, 153, 159, 195, 198, 225,** 233, **261, 303**
Migray József 145
Mikszáth Kálmán 206
Mikulik József 33
Milei György *196, 200, 213, 215*
Milotay István 84
Mindszenty József *258*
Molnár Félix *62*
Molnár Ferenc 113
Molnár Jenő **16,** 75-77, **108, 143, 145, 150, 155, 172, 184, 189, 206, 209, 210, 215, 226, 239, 251, 267, 281, 291, 310, 315**
Móra Ferenc 105
Móricz Zsigmond *188*
Morin *56*
Müller Tamás, B. *235, 242*

N
Nádass József *77*
Nagy Ádám *25, 160*
Nagy György 68
Nagy Katalin *77*
Nagy Sándor *268*
Nagy Szabolcs *273*
Nagy Vince 280
Nagy Zsuzsa, L. *22, 91, 267*
Nánássy György *25, 112, 137, 169, 250*
Návay Lajos 251
Németh György *292*
Németh László 301
Népbiztosok futása a frontról **27, 28, 136, 164, 166, 186, 197, 203, 205, 299**
Nick Gusztáv 240
Noske, Gustav 127

NY
Nyíry Gyula *44, 296*
Nyisztor György 32

O
Ódry Árpád 172
Oisteanu, Andrei *102, 221*
Olysói Gabányi János *255*
Orbán Balázs 305, 306
Orbók Attila **46–48, 111, 112, 180, 181, 226, 288, 313, 318**
Ormos Ede 223
Ormos Mária *19*

P
Paál Jób **52–55, 58, 154, 155, 165, 179, 195, 298**
Pach Zsigmond Pál *99*
Pastor, Peter *47*
Paulay Erzsi 173
Peidl Gyula 58, 321
Pekár Gyula 254, 255

Pesthy Jenő **41–43, 123, 149, 159, 160, 165, 178, 179, 190, 195, 199–201, 228, 247, 255, 256, 284, 291, 292, 296, 311, 312, 315, 319, 320**
Péter László *317*
Petrák Katalin *142, 196, 200, 213, 215*
Petrovics Béla *72*
Petrovics György *253*
Podmaniczky György, br. *180*
Pogány József 14, 41, 48, 93, 101, 111, 116–118, 124, 134, 138, 140, 155, 170, *171, 172,* 173, 174, 209, 275, 281
Pók Attila *9, 12, 73, 107, 331*
Polanski, Roman 74
Poncins, Lèon de *104*
Popper, Karl *17*
Possel Márkus István *l.* Paál Jób
Pótó János *61*
Preisz Leó *l.* Reisz Leó
Preysz Leó *l.* Reisz Leó
Progrediéus *l.* Szemere Béla
Prohászka Ottokár 66, 314
Prokesch, követségi szolga 61
Prónay Dezső, br. 283
Propp, Vlagyimir Jakovlevics *253*

R
Rabinovics József 185
Rabinovics Miksa 185
Ráday Gedeon, gr. 81
Radisics Elemér *94*
Radó Antal *52*
Radó Sándor *256*
Rákos Ferenc 203
Rákosi Jenő 82, 86, 226, *234*
Rákosi Mátyás 10, 230, 234
Rákosi Viktor *310*
Rassay Károly 91
Reinitz Béla 164
Reisz Leó 221, 267, 299, 331
Remete László *188*
Réti László *81*
Rév Erika *183*
Révész Béla *36*
Richter Jenő (Eugen) *316*
Ricoeur, Paul *13, 89*
Ritoók Emma *71*, 75
Róbert Oszkár *15*, 226
Robicsek Pál 39, 233, 234
Romanelli, Guido 41, 160, 179, 256, 258, 271–273
Romsics Gergely *9, 11, 13, 15, 26, 54, 55, 89, 103, 126, 131, 154, 166, 189, 237, 240, 259, 316*
Romsics Ignác *9, 19, 82, 154, 271, 313, 314*
Rónai Zoltán 241
Rubinek Gyula 68
Rubint Dezső *109, 180*
Rudas Klára *223*
Rudas László 30
Rudnyánszky Endre *256*

S
Said, Edward W. *317*
Sakmyster, Thomas *170*
Sanos, Sandrine *179*
Sarlós Béla *203*
Sasvári Nagy Olivér **28, 29, 134, 144, 149, 152, 156, 160–162, 164, 166, 167, 172-174, 189, 194, 196, 198, 204, 205, 209, 227, 230, 236, 237, 240, 241, 249–252, 256–258, 261, 263, 269, 282, 283, 290, 313, 329**
Schmitt, Carl 331
Schneider, Steven Jay *200*
Schönfeld József **93, 94, 102, 181**
Scola, Ettore 200
Siklós András *10, 11, 270, 277, 283*
Simonyi Henrik 101, 111, 180
Simonyi Sándor *94*

Simor András *23, 244, 246, 248*
Sinkó Ervin *62,* 150, *163, 238, 271,* 272, 273
Sipos Sándor 38
Sitkei Sándor *235*
Somogyi Béla 187
Somogyi István *179*
Somogyi Zoltán **61, 62, 126, 160, 180, 212, 243, 267, 268, 270–273, 280, 283, 286, 306, 307, 318**
Sontag, Susan *11, 42, 316*
Soós István *14*
Spitzer Janka 185
Spolarits György, ifj. 203
Stettner Tamás **25, 26, 114, 139, 160, 161, 222, 243, 250, 301**
Stocker Antal *235*
Stromfeld Aurél 54, 84, 116, 117, 273, 276, 278–282, 284–286, 327
Sugár Ottó *188*
Supka Géza *72*
Surányi Miklós *82*

SZ

Szabó Ágnes *154*
Szabó Dezső *73*
Szabó Dezső, a Központi Lakáshivatal vezetője 186
Szabó G. Zoltán *16, 63*
Szabó István, nagyatádi **67, 68, 121, 122,** 145, 233, **303, 312**
Szabó István, sokorópátkai 68
Szabó László **86, 87, 115, 116, 143, 144, 155, 163, 174, 197, 203, 204, 208, 210, 215, 218, 226, 227, 265, 266, 268, 269, 278, 297, 298**
Szabó Lőrinc 208
Szabó Miklós *21, 22, 113*
Szabolcs Ottó *11*
Szajkai Gábor 184
Szakály Sándor *279*
Szakasits Árpád 288
Szalai Miklós *93*
Szamuely István 186
Szamuely Tibor 18, 23–25, 27, 35, 39, 41, 77, 92, 114, 139, 158, 159, 163, 164, 170, 171, 186, *187,* 222, 231–234, 246–252, 254–257, 261, 278, 280, 297, 302, 309, 310, 312, 317, 325, 327
Szamuely Tiborné Szilágyi Jolán *257, 282*
Szántó Béla *87, 88,* 235, 271
Szántó Kovács János 50
Szapor Judit *73, 210*
Szász Károly **63, 64,** 67, 70, **107, 148, 180, 188, 189, 195, 196, 220, 234, 243, 259-262, 270, 290, 291, 319**
Szász Károly, református püspök 63
Szász Zoltán **69–71, 108, 134, 159, 195, 222, 245, 246**
Szászhalmi József **30, 31, 106, 140,** 153, **156, 165, 174, 180, 183, 190, 195, 196, 220, 227, 245, 251, 268, 269, 283, 284, 298, 302, 314**
Szatmári Sándor *251*
Szegedy László 205
Székely István *13, 178*
Székely Sámuel **94, 127, 181, 250, 317, 318**
Szekfű Gyula *11, 13, 73, 90, 104,* 208, *321,* 330
Széll Kálmán 97, 103
Szemere Béla **96, 97, 102, 103, 177, 228, 300**
Szerb Antal *73*
Szerényi Simon 28 *l. még* Népbiztosok futása a frontról
Szikra Gyula 41
Szilágyi Dénes *162*
Szmrecsányi György 59
Szombathelyi Ferenc 278
Szomory Dezső 113

Szörényi László *16, 63*
Sztálin, Joszif Visszarionovics 134
Szterényi József, br. *65*, 67
Sztójay Döme 278
Szurmay Sándor, br. *14*
Szűcs László *32*
Szűcs Zoltán Gábor *11, 126, 177, 309*

T
Takáts József *311*
Takács-Tolvay József, gr. 60, 61, 263
Tamás Gáspár Miklós *332*
Tarján Vilmos *239, 245*
Tarjányi Sándor *235*
Taylor, Alan John Percivale *309*
Tél Ferenc *243*
Teleki Pál 29, 47, 176
Tharaud, Jean *175, 176*
Tharaud, Jérôme *175, 176*
Tisza István 45, 46, 48, 49, 71–75, 78, 93, 97, 101, 103, 107–110, 127, 128, 132, 164, 165, 170, 185, 225, 250, 322, 323, 328
Tombor Jenő 116, 278
Tormay Cécile *29,* **66,** 71, **73–75, 101, 102, 106, 115, 159, 170,** *176,* **180, 212–214, 247–249, 271, 272, 302, 311, 319, 320, 322**
Tőkéczki László *71*
Tőkés, Rudolf L. *157, 265, 318*
Tömöry Márta *137*
Trencsényi Balázs *104, 298, 315*
Trockij, Lev Davidovics 77, 106
Turbucz Dávid *11, 23, 279, 314*
Turner, Victor *316*

U
Uitz Béla 212, *282*
Ujlaki Antal *58*
Unger Mátyás *11*
Ungváry Krisztián *151*
Urbanus *305*
Uszpenszkij, Borisz Andrejevics *16, 18, 65, 142, 154, 238*

V
Vágó Béla 297
Vántus Károly 32, 155, 183, 202
Varga Éva *90*
Varga Jenő 67, 185, 191, 234, 294
Varga Lajos *102, 154, 232*
Váry Albert *233, 254*
Vásárhelyi Kálmán 252, 253
Vass János 26
Vázsonyi Vilmos 75
Veres András *44*
Veres Miklós 38
Vértes György *228*
Vest Fedor **51, 139, 172, 208, 209, 212, 215, 220, 223, 226, 228–231, 302**
Vezér Erzsébet *71*
Vilmos, II., német császár 173
Vincze Sándor *102*
Vix, Fernand 116
Vonyó József *54*
Völgyes Iván *13*
Vörös Boldizsár *11, 33, 102, 219, 228, 313*
Vörös Kati *22, 174*

W
Waddington, Lorna *106*
Wágner Antal *180*
Wagner Károly **57, 58, 112–114, 149, 177, 179, 305, 306, 312, 313**
Wagner, Richard 215
Washington, George 104
Walsh, William H. 317
Wass Albert 113
Webster, Nesta H. *175*
Weininger, Otto 300

Weiss Manfréd 146, 189, 192, 227
Weisz, amerikai katonaorvos 260
Weisz Henrik 252, 254
Weisz Ilus 161
Weisz Mihály 252, 254
Wekerle Sándor 67, 98, 132
Weltner Jakab **15, 36, 37,** *57,* 101, **117,** *123,* **131–133, 146, 147, 155, 156, 159, 192, 195, 227, 228, 230, 241, 255, 271, 273, 285, 295, 296**
Werth Henrik 278
White, Hayden *16, 17,* 317
Wilde, Oscar 70
Wilson, Thomas Woodrow 47
Windischgraetz Lajos, hg. 47, *65*
Wohlmuth Ferenc 30
Wurm Ferenc 159

Y

–y –r *64*

Z

Zadravecz István *314*
Zalka Miklós *177*
Zeidler Miklós *71*

ZS

Zsedényi Aladár **81, 82, 110, 111,** 144, **154, 176, 183, 184, 189, 203, 211, 212, 214, 217, 218, 230, 231, 267, 271, 280, 281, 291, 313**
A zsidók rémuralma Magyarországon **92, 93, 102, 146, 149, 176, 177, 193, 194, 199, 209, 212, 233, 234, 300, 311, 314, 320**

A kiadásért felelős a Napvilág Kiadó ügyvezető igazgatója
Felelős szerkesztő: Gelléríné Lázár Márta
Mutató: Darvasi Piroska
Borító: Dányádi Sára, Biró Mihály után
Tördelés: Volos Bt., Mogyoród
Nyomás, kötés: OOK-Press Kft., Veszprém
Felelős vezető: Szathmáry Attila
Megjelent: 32,9 (A/5) ív terjedelemben